

6.

FELSŐ DUNÁNTÚL

**CSÁNYI KÁROLY, GRAF SAMU,
. HEIMLER KÁROLY és Dr. SZÉKELY JENŐ**
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

IRTA ÉS SZERKESZTETTE:
Dr. THIRRING GUSZTÁV.

(11 térképmelléklettel, 117 képpel és 24 alaprajzzal)

BUDAPEST, 1933.

Nyomatott ifj. Kellner Ernő könyvnyomdájában, Budapest, V., Csáky-utca 10.
76196

ELŐSZÓ.

Felsődunántúl kalauza részben oly vidékeket ölel fel, melyekről eddig utikalauz nem jelent meg. *Felsődunántúl* neve alatt foglaljuk össze a Dunántúlnak azt a részét, mely a Duna és Rába között Győr városától a régi magyar országhatárig terül el. Erről a vidékről eddig csak Sopron és Kőszeg környékének turistakalauzai álltak rendelkezésre, ellenben Győr városát, a mosoni lapályt, Szombathelyt és vidékét és a Rába felső völgyét tárgyaló kalauzszerű munkánk eddig nem volt. Hiányt vélünk tehát pótolni, ha oly kalauzt adunk a közönség kezébe, mely az egész nagy területet, — hazánknak egyik legkultúraltabb részét, természeti szépségekben és műtörténelmi kincsekben rendkívül gazdag vidékét — a közönség gyakorlati szükségletének szemmel tartásával, de egyúttal a nálunk már magasra kifejtett kalauzirodalom színvonalához méltó módon ismerteti, ezzel ennek az országrésznek új barátokat szerez.

Új területekről lévén szó, új munkatársakat is igyekeztünk e célra megnyerni. Győr városának ismertetését a város szülöttje, *Csányi Károly* műegyetemi tanár, az Orsz. Iparművészet Múzeum igazgatója vállalta el, ki erre a leghivatottabb egyéniség; Magyaróvár városát *Dr. Székely Jenő* városi tanácsnok, polgármester-helyettes írta meg minden kíváncsiat kielégítő módon. Sopron város és a Sopron—Vas megyei hegyvidékek ismertetésének alapjául szolgált „Sopron és a Magyar Alpok” címén 1911-ben a Dunántúli Turista Egyesület kiadásában megjelent kalauzom, valamint Sopron városának 1925-ben második, majd 1932-ben harmadik kiadásában megjelent részletes kalauza és Kőszeg és vidékének részletes kalauza 1928-ból. Az időközben beállott változásokra való tekintettel e részeket is teljesen át kellett dolgozni, sőt újraírni; Sopron városára nézve *Dr. Heimler Károly* városi főjegyző, a Sopron városi Szépítő Egyesület elnöke végezte el e munkát, míg a hegyvidékek leírását — az egész vidéknek többszöri fásaszó bejárása alapján — *Graf Samu* iskolaigazgató, a D. T. E. ügyvezető alelnöke dolgozta át a mai viszonyoknak megfelelőleg. Sopron város és vármegye levéltárainak, a soproni és a szombathelyi múzeumoknak ismertetését *Dr. Witte Hédi Jenő* és *Sümeghy Dezső* főlevéltár-

nok, *Dr. Lauringer Ernő* és báró *Aliske Kálmán* múzeumigazgatók voltak szívesek rendelkezésemre bocsátani s ezeket az ismertetéseket a soproni és szombathelyi részletes helyi kalauzokban egész terjedelmükben, itt azonban — a szükség parancsolta térkorlátozás miatt — csak kivonatossan közölhattük; Szombathely város leírását *Dr. Ujváry Ede* polgármester és *Dr. Gőfin Gyula* theologiai tanár, Győrért *Koller Jenő* városi tanácsos, Kismartonét *Dr. Csatkai Endre* nézte át; az általános részben az éghajlati viszonyokról szóló szakaszt *Dr. Réthly Antal*, az Orsz. M. Kir. Meteorológiai Intézet aligazgatója és az építészetet és képzőművészetet tárgyaló fejezetet *Dr. Bierbauer Virgöl* írta meg. Számos értékes adattal gyarapította a kalauzt *Dr. Holl Jenő*, a Győr-Sopron-Ebenfurthi vasút üzletigazgatója is. Fogadják fáradozásukért mindnyájan őszinte köszönetemet. A kalauznak minden egyéb része alulírt munkája.

Felsődnántól nagyrészt — majdnem az egész hegyvidéket és a rónának is jelentékeny részét — a trianoni diktátum Ausztriának ítélte oda és *Burgenland* néven osztrák szövetséges tartományt csinált belőle. Ámde a túrista nem ismer mesterséges határokat és ezért kalauzunk az összefüggő hegyvidék eme részeit is ugyanoly részletességgel tárgyalja, mint a régebbi kiadásban, a politikai változások figyelembevételével, egyrészt helyszíni közvetlen tapasztalatok alapján, másrészt a burgenlandi irodalom idevágó termékeinek felhasználásával. Örömmel látom, hogy a burgenlandi irodalom elszakított országrésziünk megismertetésére (sőt — nézete szerint — szinte „felfedezésére“!) nagy áldozatokat hozott és számos munkát produkált, melyek közül a legjobbakat — *Dagomar Frey*, *Max Hoffer* és *André Csatkai* műveit — ismertetéseimben (a forrás megjelölésével) fel is használtam. Nem hagyhatom azonban megjegyzés nélkül *Friedrich Kramer* burgenlandi író eljárását, aki nem átalította „Führer durch das Burgenland“ című, Kismartonban, 1926-ban megjelent könyvének nagy (majdnem legnagyobb) részét az én soproni kalauzomból („Führer durch Sopron und die Ungarischen Alpen, Sopron, 1912.“) szóról-szóra kiírni — a forrás teljes elhallgatásával!

Kalauzunk illusztrálására nagy gondot fordítottunk. A sok-sok munkatárs fényképanyagából *Lux Géza* építészmérnök — aki már a Bükk és a Tatrai autóskauszainknak is művésze volt — szakavatott tollal teljesen új és egységes ízlésű tusrajzokat készített, ami külön jellegzetessége új kalauzainknak.

Térképmellékleteink már nem ily egységeseek. Itt a gyakorlati célszerűség és szükségesség parancsára felhasználtuk egyrészt a kalauzunk részére több, mint egy évtizede készült katonai térképkivágatokat (Sopron környéke, Rozália hg., Lánzséri hg., Lajta hg.) eredeti színű útjelzésekkel, melyek — a kalauz szövegrészeiben mindenütt gondosan megjelölt — némi változást szenvedtek ugyan, de ma is fontos táraségdeszközaink; másrészt mellékeltük

a városok (Győr, Sopron, Szombathely, Kismarton, Kőszeg, Magyaróvár) legújabb tervrajzait. Legfontosabb túravidékeinkről a legjobb, legrészletesebb térképek jelentek meg újabban: a Soproni hegység 1:25.000 és a Kőszegi hegység 1:40.000 mértékű színes, útjelzéses környéktérképei. Kalauzunk vonatkozó részei ezekre támaszkodnak. Mellékelni ily nagy terjedelmű térképeket természetesen célszerűen nem lehet, de minden turista nélkülözhetetlen felszerelése lesznek kalauzunk mellett is.

Hisszük, hogy Felső-Dunántúl kalauza turistáink, kirándulóink s általában utazó közönségünk figyelmét hazánknak ezen természeti szépségekben és történelmi emlékekben egyaránt gazdag részére fel fogja hívni s hozzá fog járulni ahhoz, hogy idegenforgalmunk az eddiginél nagyobb mértékben irányuljon arra felé. Ennek a kalauznak nem utolsó sorban célja az is, hogy az elszakított nyugatmagyarországi részek iránt is fenntartsa turistáink érdeklődését s ne engedje elenyészni annak tudatát, hogy évszázados magyar kultúra tette azokat széppé, értékessé s nekünk felejtethetlenné.

Budapest, 1933. február 1. napján.

Dr. Thirring Gusztáv.

IDŐBEOSZTÁS.

Aki Felső-Dunántúl természeti szépségeivel, történelmi és műtörténelmi nevezetességeivel közelebb akar megismerkedni, annak legalább 3—4 hetet kell e célra fordítani. Tüzetes terv készítésénél a kiránduló hajlamainak és érdeklődésének kell döntő szereppel bírniok. Mi itt általános tájékoztatás céljából a következő beosztást javasoljuk, mint *minimumát* annak, amit meg kell tekinteni, ha Felső-Dunántúlról némi képet kívánunk nyerni.

1. nap. Győr, Pannonhalma.
2. nap. Lébény, Magyaróvár, Nezsider (Fertő).
3. nap. Eszterháza és Nagycenk.
- 4—5. nap. Sopron, Tómalom-fürdő és Fertőrákosi kőbánya.
6. nap. Muck-kilátó, Várhely, Brennberghánya.
7. nap. Kismarton, Bükk-tető.
8. nap. Szentmargitbánya, Ruszt.
9. nap. Nagymarton, Fraknó, Rozália, Savanyúkút.
10. nap. Sopronszentmárton, Kábold, Lánzsér.
11. nap. Kőszeg.
12. nap. Óház, Irottkő, Léka.
13. nap. Tarcsa, Máriafalva, Szalónak.
14. nap. Szombathely, Ják.
15. nap. Körmend, Szentgotthárd.

Mivel a vidék egyrésze, kivált a hegyvidék legnagyobb része, most Burgenlandhoz van csatolva, feltétlenül szükség van a határ átlépése céljából rendes *útlevele*re. Rövidebb időre szóló *határátlépési engedélyt* egyébként a rendőrkapitányságok adnak Magyaróvár, Sopron, Kőszeg és Szombathely városában.

TARTALOMJEGYZÉK.

Általános ismeretek.

	Oldal		Oldal
Helyrajz és arculat — — — —	9	Történelem — — — — —	25
Vízrajz — — — — —	14	Népesség — — — — —	27
Éghajlat — — — — —	17	Építészet és képzőművészet — —	32
Növényvilág — — — — —	21	Irodalom — — — — —	35

Gyakorlati tudnivalók.

Közlekedés — — — — —	42	Turistaviszonyok — — — — —	43
Elszállásolás és ellátás — — —	43	Egyéb sportok — — — — —	45

Részletes kalauz.

I. Kis Magyar Alföld.

A) Győr és vidéke.

1. Győr — — — — —	48
2. Győr közvetlen környéke	70
3. A Győr—Veszprémi vasúti vonal — — — — —	70
4. A Győr—Pápai vasút — — —	71
5. Autóbuszközlekedés — — — —	71
6. A Csanaki dombok — — — — —	71
7. Pannonhalma — — — — —	72

B) A mosoni lapály.

8. A Győr—Királyhídi vasút	75
9. A Csorna—Pozsonyi vasút	75
10. Az Eszterháza — Pándorfalvi vasúti vonal — — — —	75
11. A Pándorfalu — Pozsonyi vasúti vonal — — — — —	76
12. Autóbuszközlekedés — — — —	76
13. Abda és Öttevény — — — —	76
14. Lébény — — — — —	77
15. Hédevár és a Szigetköz	79
16. Moson — — — — —	80
17. Magyaróvár — — — — —	81
18. Hegyeshalom — — — — —	91
19. A Nyulasok vidéke, Oroszvár és Köpcsény — — — —	91
20. A Pándorfalvi fennsík — — —	92
21. A Fertőzug — — — — —	93
22. Boldogasszony — — — — —	94
23. Féltorony és Barátudvar	95

C) A Rábaköz.

24. A Győr—Soproni vasút — —	96
------------------------------	----

25. A Csorna—Pápai h. é. vasút — — — — —	96
26. A Csorna—Porpác—(Szombathelyi) vasút — — —	97
27. A Csorna—Pozsonyi vasúti vonal — — — — —	97
28. Az Eszterháza—Celldömölki vasúti vonal — — —	97
29. Az Eszterháza — Pándorfalvi vasúti vonal — — —	97
30. Autóbuszközlekedés — — — —	97
31. Csorna — — — — —	97
32. Kapuvár — — — — —	98
33. Kapuvárról Hanságba — — —	99
34. Eszterháza és vidéke — — —	101
35. Egyedről Árpásra és Mórichidára — — — — —	103

D) A Répcelak.

36. A Sárvár—Kőszegi vasúti vonal — — — — —	104
37. A Répcelak—Szombathelyi vasúti vonal — — — — —	104
38. A MÁV. (Duna—Száva—Adria vasút, Déli vasút) Sopron—Szombathelyi vonala — — — — —	104
39. Sopronkövő—Sopron—horpács — — — — —	104
40. Bük — — — — —	106
41. Csepreg — — — — —	106
42. Locsmánd — — — — —	107

II. A Magyar Alpok északi része.

A) Sopron.

43. Sopron — — — — —	108
----------------------	-----

B) A Soproni hegység.

44. Közlekedés — — — — —	132
45. Sopron—Nándormagaslat—Alomhegy—Felsőlővérek	132
46. Sopron — Sopronbátfalva	133
47. Sopron—Felsőlővérek—Vashegy — — — — —	134
48. Sopron—Deákkút—Fáberrét—Kecskepaták — — —	135
49. Sopron—Alsólővérk—Hat-	

van F. turistaház—Károlymagaslat—Daloshegy — — —	135
50. Sopron—Alsólővérek—Katonai lövőde — — —	137
51. Sopron—Fáberrét—Sopronbátfalva — — — — —	138
52. Sopron—Várhely — — — — —	138
53. Sopron—Tacsárok—Fáberrét—Károlymagaslat — — —	139
54. Sopron — Nyires — Mucklító—Ultra —Tolvajárok	140
55. Sopron — Brennbergbánya	140
56. Sopron — Fáberrét — Kő-	

	Oldal
halom—Ikerárok — — —	142
57. Sopron — Kányaszurdok —Katonai lövőde — — —	142
58. Sopron — Ferencforrás — Nagyfüzes — Ikerárok — Kecskepatak — — —	142
59. Sopron — Héttükkfa — Gyertyánforrás—Istenszéke	143
60. Gyertyánforrás — Mesterkereszt — Hétrétállás — Nyéki völgy—Istenszéke —	143
61. Fáberrét—Bánfalvi legelő —Tövisűveg — Hausberg-árok—Istenszéke — — —	143
62. Sopron — Récény — Lakompak—(Léka) — — —	144
63. Sopron—Récényi bánya—Asztalfő—Márcfalva — — —	144
64. Sopron — Breitenriegel — Rozáliakápolna — — —	146
65. Sopron—Erdei kápolna—Kabold—(Lánzsér) — — —	147
66. Ágfalva — Brennbérgbánya	148
67. Ágfalva — Asztalfő — Rozália-kápolna — — —	148
68. Lépesfalva — Vadkanárok	148
69. Lépesfalva — Asztalfő — Rozália-kápolna — — —	149
70. Fraknónádasd — Asztalfő —Kabold — (Lakompak)	149
71. Márcfalva, Szikra—Kabold	149
72. Márcfalva—Rozália-kápolna	150
73. A Soproni hegység déli töve. (Harka, Sopronkeresztúr, Sopronnyék, Doborján) — — —	150
74. Lakompak — Asztalfő — Márcfalva — — —	153
75. Lakompak —Breitenriegel —Rozália-kápolna — — —	154
C) A Fertő vidéke.	
76. A Győr—Soproni vasút — — —	155
77. A (Sopron) — Vulkapordány — Pándorfalvi vasút és a Ruszti szárnyvonal	156
78. A Fertőmelléki vasút — — —	156
79. Autobuszközeledés — — —	156
80. A Fertő — — —	156
81. Nagycenk — Fertőboz — — —	158
82. Sopron — Balf — (Kóp-háza) — Fertőrákos — Köhidi fegyintézet — — —	160
83. Sopron—Pintytető—Fertő	162
84. Sopron — Fertőrákos — Fertőmeggyes — — —	162
85. Sopron — Tómalom — Szárhalom—Pintytető — — —	164
86. Szentmargitbánya — — —	164
87. Ruszt — — —	166
88. Sérc—Oka—Ruszt — — —	168
89. Sérc—Ozlop—Ruszt — — —	169
90. Fertőféhéregyháza — — —	169
91. Feketeváros — — —	169

	Oldal
92. Fertőszéleskút — — —	170
93. Sásóny és Nyulás — — —	170
94. Nezsider — — —	171
95. Pátfalva — — —	172

D) A Vulka lapálya.

96. A Sopron — Ebenfurthi vasút — — —	173
97. A Vulkapordány—Pándorfalvi vonal — — —	173
98. A Sérc — Szentmargitbánya—Ruszt vonal — — —	173
99. Autobuszközeledés — — —	173
100. Dudleszerdő — Hubertus vadászlat — Virággyölgy	175
101. Sopron—Köhidi fegyintézet — — —	176
102. Sopronkertes — Remetelak — Somfalva — — —	176
103. Darufalva — Darufalvi és Márci tető—Márcfalva — — —	176
104. Vulkapordány —Nagymarton — — —	177
105. Szentmargitbánya — Darázsfa — Kismarton — — —	177
106. Szárazvám — Savanyúkút	178

E) A Lajta-hegység.

107. Közeledés — — —	179
108. Szárazvám — Nagyhef-lány — Kismarton — — —	179
109. Szárazvám — Malomvölgy Naphegy—Szarvók — — —	180
110. Szárazvám — Szarvók — Vimpác—Lajtapordány — — —	180
111. Lajtaújfalu és Ebenfurth	180
112. Kismarton — — —	180
113. Kismarton — Gloriett — Parapluie — — —	189
114. Kismarton—Szarvók — — —	189
115. Kismarton—Naphegy — — —	190
116. Kismarton—Szép Vadász Bükketű — — —	191
117. Kismarton —Lajtapordány	191
118. Kismarton—Vimpác — — —	193
119. Kismarton—Bükketű — — —	194
120. Kismarton—Loretom — — —	194
121. Kismarton—Burgstall — — —	195
122. Kismarton—Lajtaszék—Au	195
123. Kismarton—Vad vadász — — —	196
124. Kismarton —Lajtaszentgyörgy—Vadaskert — — —	196
125. Kismarton—Kaisereiche — — —	196
126. Fertőféhéregyháza — Kaisereiche — Scharfeneck—Mannersdorf — — —	197
127. Fertőféhéregyháza — Mannersdorf — — —	199
128. Feketeváros—Mannersdorf	199
129. Fertőszéleskút —Mannersdorf — — —	199
130. Fertőszéleskút — Császárkőbánya — — —	199
131. Fertőszéleskút — Zeilerberg —Bruck — — —	200

F) A Rozália-hegység.

132. A MÁV Sopron—Bécs- újhelyi vonala — — —	201
133. Autóbuszközeledés — — —	201
134. Nagymarton — — —	201
135. Nagymarton—Fraknó — — —	202
136. Nagymarton — Rozália- kápola — Mitterriegel— Savanyúkút — — —	207
137. Rétfalu—Fraknó—Rozália- kápola — — —	210
138. Rétfalu—Frohsdorf — — —	210
139. Savanyúkút — — —	211
140. Savanyúkút — Rétfalu Fraknó — Rozáliakápola — — —	212
141. Savanyúkút — Aichbüchel — — —	212
142. Savanyúkút — Mitterriegel — — —	212
143. Savanyúkút — Rozália- kápola — — —	212
144. Savanyúkút — Katzelsdorf — — —	212
145. Lajtaszentmiklós — Rozá- liakápola — — —	212

G) A Lánzséri hegyvidék.

146. A Sopron—Kőszegi vasút — — —	213
147. Kabold — — —	214
148. Kabold — Szikra — Márc- falva — — —	215

III. A Magyar Alpok déli része.

A) A Kőszegi hegység.

167. A Szombathely—Kőszegi vasút — — —	228
168. Kőszeg — — —	228
169. Kőszeg — Kálvária—Óház — — —	234
170. Kőszeg — Királyvölgy — — —	235
171. Kőszeg — Rótfalva—Léka — — —	235
172. Kőszeg—Hátforrások — — —	238
173. Óház — Hörmannforrás — Irottkő—Léka — — —	239
174. Kőszeg — Stájerházak — — —	240
175. Kőszeg — Vadászastély — Léka — — —	240
176. Kőszeg — Hörmannforrás — Szentvid—Velem — — —	240
177. Irottkő — Kalaposkő — — —	242
178. Irottkő—Rohone — — —	242
179. Borsmonostor — — —	244
178. Répcekehely — — —	245

B) A Borostyánkői hegység.

180. A Szombathely —Pinkafői vasúti vonal — — —	246
181. A Felsőlővői szárnyvonal — — —	246
182. Autóbuszközeledés — — —	247
183. (Kőszeg) —Léka—Boros- tyánkő — — —	247
184. Irottkő — Szarvaskő — — —	249
185. Irottkő — Királykút — — —	249
186. Pinkaóvár — Vashegy — Sámfalva — Gyepűfűzes — — —	253
187. Felsőőr és az Őrség — — —	254

149. Kabold—Schwarzenbach— Rozáliakápola — — —	215
150. Kabold —Hochwolkersdorf — — —	216
151. Kabold — Savanyúkút — — —	216
152. Kabold—Lánzsér — — —	217
153. Kabold—Pálhegy — — —	217
154. Sopronszentmárton —Lán- zsér — — —	217
155. Lánzsér — — —	218
156. Lánzsér — Wiesmath — — —	221
157. Lánzsér—Virány —Kirch- schlag — — —	222
158. Virány—Wiesmath — — —	222
159. Sopronszentmárton — — —	222
160. Sopronújlak —Kirchschlag — — —	223
161. Kirchschlag — — —	223
162. Csáva — Vámosderecske —Léka — — —	224
163. Felsőpulya — Dérföld — — —	225
164. Felsőpulya — Répceköha- lom — Léka — — —	227
165. Alsópulya—Locsnánd — — —	227
166. Felsőlázló—Léka — — —	227

188. Felsőőr—Városszalónak — — —	254
189. Tarcsafürdő — — —	254
190. Tarcsa —Máriafalva — — —	255
191. Tarcsa —Antimonbánya —Góborfalva — — —	256
192. Vasvörösvár — — —	256
193. Felsőlővő és környéke — — —	256
194. Pinkafő — — —	257

C) Szombathely és vidéke.

195. Szombathely — — —	258
196. Szombathely környéke — — —	273
197. Ják — — —	275

D) A Rába felső völgye.

198. A Szombathely—Szentgott- hárd —Gyanafalvi vasút — — —	278
199. A Körmend—Németújvári szárnyvonal — — —	278
200. A Szombathely—Vasvár — (Nagykanizsai) vonal — — —	278
201. Autóbuszközeledés — — —	279
202. Sárvár — — —	279
203. Sárvár—Ikervár — — —	280
204. Vasvár — — —	281
205. Körmend — — —	283
206. Körmend —Pinkamind- szent—Pinkakertes —Mo- nyorókerék—Pónó — — —	284
207. Németújvár — — —	286
208. Nagycsákány—Rátót — — —	288
209. Szentgotthárd és környéke — — —	289
210. Gyanafalva és vidéke — — —	291
Betűsoros névmutató — — —	291

ÁLTALÁNOS ISMERETEK.

Helyrajz és arculat.

Hazánknak nyugati határszéli része, *Felső Dunántúl*, a Dunántúlnak a Rába folyótól a régi magyar határig terjedő része, mely a Kis Magyar Alföld dunajobbparti feléből és a *Magyar Alpokból*, tehát két egymástól eltérő arculatú, gazdasági és néprajzi tekintetben teljesen elütő jellegű tájból áll. A Kis Magyar Alföld gabonatermő vidéke, szintiszta magyar lakosságával szemben áll a kevert (magyar, német, horvát és vend) lakosságú hegy- és dombvidék fejlettebb gazdasági tájaival, amelyek egyben ősrégi kultúra gőcpontjai.

A hegyvidék a *Stájer- (Nóri-) Alpok* kiágazásai. A régi irodalomban *Osztrák-stájer határhegység* neve alatt ismert hegycsoportot joggal illethetjük a *Magyar Alpok* névével. A hegyvidék közvetlenül a *Wechsel*-hegységből (1738 m) indul ki s a közből fekvő „hegehupás vidék” (Bucklige Welt) révén ÉK felé a *Rozália-hegységet*, DK felé a *Borostyánkő-köszegi hegycsoportot* bocsátja. Csatlakozó dombvidéke a Rába folyóig terül szét. A Rozália- és a Borostyánkői hegység között a *Lánzséri hegyek* emelkednek, a Rozália-hegységből K pedig a *Soproni hegység* ágazik, amelyet az Ikva völgye a *Fertőmelléki dombsortól*, a *Vulka* lapálya pedig a *Lajta-hegységtől* választ el. A *Fertő* vidékétől délkeletre a *Rábaköz* rónája, dél felé a *Képcse-mellék*, észak felé pedig a Dunáig érő *Mosoni lapály* terül el.

a) A *Lajta-hegység* a Magyar Alpok legészakibb tagja, mely a régi Sopron vármegye északi részében (most egész kiterjedésében Burgenlandban) terül el. Nevét a Lajta folyótól vette, mellyel párhuzamosan DNy-ről ÉK-felé csap s vízvásztót alkot a folyó és a *Vulka* lapálya, illetve a *Fertő* közt. Hossza 34 km, szélessége 5—7 km. 280 m magas hullámos térségből emelkedik ki s csakhamar 400 m magasságot ér el. Legtöbb csúcsa 400—450 m között van. Legmagasabb csúcsai a jól kifejlett főgerincen a *Naphegy* (480 m), mely a hegység kulmináló pontja, továbbá a szép kilátásáról ismeretes *Bükkető* (438 m), *Stotzingi hegy* (409 m), *Császártölgy* (441 m) és a *Berg im grünen Stand* (409 m), a két utóbbi már azelőtt is osztrák területen. Jelentékeny emelkedések vannak az oldalgerinceken is, Kismarton fölött pedig a főgerinc számos oldalág egyesülésével kiterjedt fennsíkka (464 m) szélesedik. A hegységnek néhány mélyebb nyerge az átkelést megkönnyíti. Négy helyen vezet rajta keresztül országút, ú. m. Kismarton és Lajtaszék (Stotzing), *Fertőfehéregyháza és Hof*

alsóausztriai község, Széleskút és Császárkőbánya, végül a hegység K-i aláereszkedésében Védény és Lajta melletti Bruck között. Az oldalvölgyek többnyire keskenyek, vízben szűkülőknek, de a szép erdőségek s az ezeket szelő pompás vágások („Allee“) rendkívüli báját kölcsönözznek a kicsi hegységnek.

Geológia. A hegység magva kristályos palagneisz és csillámpala. A gneisz a Naphegyen lép fel, a csillámpala széles övben ÉK felé húzódik, helyenként (Vimpác és Szarvák közt) devonkorú mészkő, dolomit és quarzit is található. A hegység magvát harmadkori (mediterrán-, szármáta és pannóniai) kőzetek fedik. Legnevezetesebb a felső mediterránkorú mészkő, mely a hegységben való tömeges előfordulásáról vette a *lajtamészkő* nevet. Ez a kristályos palák alkotta gerincet É és D felől széles sávban takarja. Vastagsága helyenként 220 m, úgy, hogy a Bükketőnek még a csúcsát is fedi. A rómaiak ideje óta ismert és használt nagy kőbányák (Kürschnergrube, Császárkőbánya) vannak benne, melyeknek anyagát és idők óta Bécs építkezéseire használták fel. A szármáta emelet (Cerithium-rétegek) Lorettom és Szarazvám—Lajtaszentgyörgy közt, a pannóniai emelet (Congeria-rétegek) a hegység D-i lejtőjén (Kismarton, Lajtaszentgyörgy és Fertőfehéregyháza) körül szegélyezi a hegységet. A benne lévő kismartonhegyi kőbánya a legrégibb az egész hegységben. A diluvium csak az árkok mentére szorítkozik s agyagból, homokból és kavicsból áll.

b) A Fertőmelléki dombor vagy a *Rákos-ruszi kis hegységet* a Fertő Ny-i szélét szegélyezi, Fertőmeggyes mellett legmagasabb (*Háshegy*, 283 m). A *Rákospatak* keresztvölgye két részre osztja; Ny-i, meredekebb lejtője erdős, K-i lankás oldalán a ruszti és soproni kitünő bor terem. A szőlőművelés a sűrűn élő népesség fő kereseti forrása s a borkereskedés már régi idők óta igen jelentős; jelentékeny és kitünő a gyümölcsstermesztés is.

Geológiai tekintetben e dombor a Lajtahegységhez hasonlít, de a magvát alkotó kristályos palák (gneisz és csillámpala) csak három helyen kerülnek napfényre (a Neuberger, a Kitzingriegelen és az Aranyhegyen). Az alaphegységre neogén (új-harmadkori) képződmények települnek. A lajtamészkő (Lithothamnium-mészkő) helyenként valódi korall-mész alakjában jelentkezik. Két nagy foltja Fertőrákos, Szentmargitbánya és Oszlop körül. Híres bányáiból évszázadok óta szállítják a kitünő lajtamészkövet Bécsbe, Sopronba s az egész környékre. A szármáta emelet lerakódásai foltok alakjában jutnak a felszínre, a pannóniai rétegek a kis hegységtől Ny-ra terülnek el. A dombort K felől keskeny diluviális szegély határolja; a Fertő partján alluviális területek több helyütt szikes talajjal.

c) A Vulka völgye a Lajta-hegység, a Fertőmelléki dombor és a Rozália-, illetőleg Soproni-hegység közt terül el. Ny-i része dombos, hullámos, K-i fele ellenben síkság. Egyike Sopron vármegye (ma, sajnos, Burgenland) legkieisebb vidékeinek, dúsan termő, jól megművelt talajjal, melyen számos népes községet találunk. A völgy ÉK-felé ereszkedik s Sérc táján a Lajtahegység és Fertőmelléki dombor közt másfél km-nyire összeszűkül.

A lapályt pannóniai rétegek szegélyezik, a felszínt diluviális és főleg alluviális képződmények alkotják. A pannóniai rétegekben szén- (lignit) telepek. Ezeket Pecsényéd, Lajtaújfalu, Völgyfalva és Szarvák határára, de nagyban csak Lajtaújfalu bányásszák.

d) A Rozália-hegység a régi Sopron vármegye és Alsó-Ausztria határán emelkedik. Lajtaszentmiklósnál kezdődik. Innen lassú, fokozatos emelkedéssel D-felé mind magasabbá válik, a

Rozália-kápolnánál (746 m) legmagasabb. A kápolnától D-re a gerinc Alsó-Ausztriába csap át és magas fekvésű, hepehupás vidékké szélesedik (Bucklige Welt). A hegység főgerince mindkét oldalra oldalágakat bocsát, melyek D-felé mind hosszabbakká és magasabbakká válnak; közöttük keskeny völgyek húzódnak. Ilyen oldalág húzódik a kápolnától K, a Szikrai nyereg felé, összeköttetést teremtve a Soproni hegységgel (l. e). Burgenlandban a hegység É-i részét sűrű erdők (túlnyomóan fenyvesek) borítják. Tövében dús szőlők és gyümölcsösök (főleg Rétfalu vidékén), a hepehupás vidéken ellenben, magas fekvése (700 m-en felül) ellenére is, túlnyomóak a szántóföldek és csak a legmagasabb csúcsokat borítja a fenyves. Apró községei és telepei szétszórta.

A hegység geológiai viszonyai lényegileg megegyeznek a Lajta- és Fertőmellék hegységével. Magva kristályos pala, mélyebben gneisz, mely különösen a hegység legmagasabb részén, a Rozália-kápolna körül lép fel. Igen nagy kiterjedésű a hegység főgerincén és oldalágain a csillámpala, felette kisebb kiterjedésben agyapala, chloritpala és mész-csillámpala. Előfordulnak a hegységben devon-korú kvarzit, mészkő és dolomit; Fraknó vára ily dolomit-szírtén áll. A kristályos kőzetekre harmadkorú (mediterrán, szármata és pannóniai) rétegek települnek, a diluvium és alluvium csak a hegység tövében és a völgyek fenekén lép fel.

e) A Soproni-hegységet a Rozália-hegységtől a Rozália-kápolnától DK eső Szikrai nyereg és Márcfalvi patak választja el. Határozott, tekintélyes főgerince egészben véve keleti irányú, némi hajlással dél felé. A gerinc a Szikrai nyeregtől (490 m) nagy kanyarulatokkal ÉK-nek tart. Az Asztalfőtől kezdve (554 m), hol Sopron város határát éri el, szabályosan KDK felé húzódik az 500 m-t meghaladó magasságban, a Bányászkereszt nyeregtől (451 m) kezdve azonban ÉK-re fordul s ez irányt, lassú ereszkedéssel megtartja egészen Sopron városáig. Mélyebb nyergei nincsenek s az egész főgerincen országút csakis Szikránál (506 m) szeli. A hegység oldalágai különösen D felé nyernek nagy kifejlődést, ahol túlnyomóan DK-i irányban egészen a Csávai patak völgyéig és a sopronnyék-harkai lapályig húzódnak. Az É-i oldalágak rövidebbek, de itt egy hatalmas hosszanti völgy (a Rák-patak völgye) hoz belé változatosságot. A főgerinc legjelentékenyebb emelkedései a *Greimkogel* (677 m), *Brentenriegel* (606 m), *Asztalfő* (554 m), *Hochriegel* (558 m), *Angerwald* (533 m), *Nyíres* (523 m) és *Károlymagaslát* (398 m), É-on a *Havas-bérc* (463 m), az *Ultra* (487 m), a *Várhely* (483 m), a *Vashegy* (399 m) és az *Alomhegy* (313 m). A D-i hosszú oldalágakon, melyek fokozatosan ereszkednek alá, a turistát érdeklő jelentékenyebb csúcsok nincsenek. A hegységet többnyire lomberdő borítja, csak Ny-i részében fenyvesek. A hegység tövében szőlők és gyümölcsösök (Sopronban az ú. n. *Lövérek*) több helyütt vannak.

Geológia. A kristályos palák (gneisz és csillámpala) szigetekben lépnek fel. Nagy foltban található a soproni hegységek Brennbergbányától a Károlymagaslátig és a sopronnyéki országútig. A maráson álló Harkai-domb is gneiszkúp. A kristályos palákra közvetlenül mediterrán-korú képződmények rakódtak, melyek Brennbergbányától Ny-ra a hegység főgerin-

cét és oldalágait teljesen borítják s a kristályos alapkőzetet egy-két apró foltot kívül seholsem engedik napfényre jutni. Bennük Brennbergbányán és Récényben (Ritzing) jeles barnaszéntelepek fordulnak elő nagy kiterjedésben. A brennbergbányai neogén-képződmény felső része homokkő, márga és konglomerát, alsó része bitumenes agyapala, homokkő, márgapala és széntelepek. E szénét tartalmazó rétegcsoport itt közvetlenül a kristályos palákon fekszik. A lajtamész a Soproni hegységben csak kis területeket borít Récény és Sopronnyék vidékén, s a szármáta és pannóniai emelet sem játszik szerepet. A diluvium a hegység K-i tövében, az alluvium a patakok mentén lép fel.

f) **A Lánzséri hegycsoport** a Rozália- és Soproni hegységhez D felől csatlakozik. Utóbbtól a Csávai patak (Schwarzbach) völgye választja el. Amazoktól eltérőleg nem alkot láncolatot, hanem csoportos hegységet, mely Lánzsér körül emelkedik legmagasabbra (*Pálhegy* 755 m, a régi Sopron megye legmagasabb csúcsa; *Kolostorhegy* 750 m). Wiesmathnál a Rozália-hegységnek alacsonyabb (696 m) főgerincéhez csatlakozik. Lánzsértől K-re és D-re a hegycsoport hirtelenül aláereszkedik s 3—400 m-t meg nem haladó dombvidékbe megy át, melyet a Répce és mellékvízeinek (Csávai, Récényi, Fülesi patak stb.) hosszú völgyei hasítanak. A hegycsoport magasabb emelkedéseit terjedelmes fenyvesek borítják, az alacsonyabb vonulatokat lomberdők fedik, melyek növényekkel sűrűn váltakoznak. Sok kisebb-nagyobb község tartkítja a vidéket.

Geológiai viszonyai sokban egyezők a Soproni hegységével. A gneisz nagy kiterjedésben lép fel Felsőpéterfától és Kaboldtól Ny-ra és D-re egészen a sopronszentmártoni Tessen-patak völgyéig. Ezen túl a kvarzit keskeny sávján túl nagy csillámpalafolt következik, mely a Répcekarolyi-tetőig terül el, Lánzsérnél amphibolpalával tarkítva. Kisebb gneisz- és csillámpalakúpok a Répce völgyében Répcefőtől Répcekőhalomig, továbbá Csáva és Vámosderecske vidékén vannak. Ezekre a kristályos palakőzetekre a Répce felső völgye mentén Répcekarolytól Pörgölényig az alsó-mediterrán korú (sinnersdorfi) konglomerát települ nagy kiterjedésben, ettől K-re pedig a lánzséri kristályos hegyeiktől egészen a Csávai patak völgyéig és a Répce völgyén túl egészen a Gyöngyös lékai völgyéig felső szármátaakavics, homok és agyag borítja az egész nagy területet. Ezen túl K-re már a pannóniai emelet lerakódásai következnek, miket Felsőpulya és Csáva közt (a Fenyőserdőben és Schonungwaldban) bazalt tört át. A másik nagy bazalt-erupció a lánzséri Pálhegy, melynek tetején két hatalmas bazaltkúp (755 és 730 m) ül. A diluviális agyag és kavics csak alárendelt, az alluvium a völgyek fenekén, kivált a Csávai patak és a Répce völgyeiben lép fel.

g) **A Borostyánkői hegycsoport** Hochneukirchen táján a *Hutwisch* csúcsával (897 m) csatlakozik a Stájer Alpokhoz, főgerince eleinte K felé csap, de a *Schlägerhöhe*-nél (846 m) DK-re fordul s a régi magyar határt átlépve D felé tart. Magassága itt is jelentékeny (*Vöröshegy* 796, *Kőhalom* 829, *Gerincehegy* 808 m), úgyszintén az Ujvörösvágásnál kiágazó oldalágban (*Ochsenriegel*, 784 m). Borostyánkőtől D-re gyorsabban aláereszkedik s a Góborfalva és Vágod közti mély nyereg (503 m) a Köszegi hegységtől választja el. Inkább csoportos, mint gerinces hegység, melyet magasabb részeiben is nagy kiterjedésben földművelés alá fogtak. Tetemes magassága mellett is elég sűrűn lakott. Községei 700 m-ig hatolnak. A legmagasabb tetőkön a szántóföldek a túl-

nyomóan fenyevesekből álló erdőkkel váltakoznak. E változatossága teszi a hegyvidéket vonzóvá s a turisták előtt kedvessé. Nevezetes fürdője Taresa.

Földtani viszonyai eltérnek az eddig tárgyalt hegységektől; a gneiszon és csillámpalán kívül nagy kiterjedésben lép fel a phyllit (agyag-csillámpala), kivált a régi országhatár közelében. Ezt több helyütt a chlorit-pala sávjai szegélyezik. Utóbbiból keletkeztek ama szerpentinpalák és tiszta szerpentin, melyek Borostyánkő és Kúpfalva vidékén kiterjedt hegytömegeket (Gerincegy és Köhalom az egyik csoportban, Ochsenriegel és Donnerriegel a másikban, Kanitzriegel a harmadikban) alkotnak. A phyllit és chloritpala közt kisebb-nagyobb telepekben előfordul a mészesillámpala is. E fiatalabb palák csoportjában pyrit (vaskovand erek, Borostyánkő, Uveg-huta), lignit (Buglóc—Scheibersdorf és Fehérpatak—Tauchen) és antimonit-telepek (Öribánya) fordulnak elő. A harmadkori képződmények közül az alsómediterrán (sinnersdorfi konglomerát) és a szármata emelet (kavics, homok és agyag) a legelterjedtebbek. Az alluvium a keskeny völgyek fenekére szorítkozik.

h) A Kőszegi hegység a vágod-góborfalvai nyeregtől (503 m) K-re terül el. Határozott gerinces hegység éles főgerinccel, mely Felsőszénégetőnél hirtelen magasra emelkedve eleintén DK felé húzódik, de a Szarvaskőnél K-re, majd ÉK-re fordul, s egészen Kőszegig, csak lényegtelen nyergektől rovátkolt, megszakítatlan, szabályos hegláncot képez. Legmagasabb emelkedései a *Kis-* (840 m) és *Nagy-Szarvaskő* (862 m), az *Irottkő* (883 m), mely a Dunántúl legmagasabb csúcsa, majd a *Kendig* (726 m), *Zeigerhegy* (665 m) és az *Óház* (609 m). Innen kezdve a főgerinc gyorsan aláhanyatlik s Kőszegnél a *Kálvária-heggyel* (393 m) ér véget. A főgerinc É és D felé kisebb-nagyobb párhuzamos mellékágakat bocsát, köztük mély völgyek. E mellékágak az É-i oldalon általában hosszabbak mint D-en, egyes csúcsaik szintén 6—700 m magasságot érnek el, s miként a főgerincet, kiterjedt erdőségek borítják. A hegység Ny-i és középső szakaszában a fenyes, K-en a lomberdő (tölgy, feljebb bükk) az uralkodó. K-i végső lejtőit szőlők takarják, Ny-i részében helyenként a magasabb részek is szántók. Az egész hegységet mélyebb nyereg nem horpasztja, azért közlekedési út sem vezet rajta keresztül. Völgyei közül a legnagyobb a lékai, melyben több község is van; ilyenek a hegység D-i tövét is szegélyezik, belsőjében azonban csak kevés és jelentéktelen község van elszórva.

Földtani alkotását a phyllit (agyagcsillámpala) óriási elterjedése jellemzi, melyből a hegység egész zöme felépült Kőszegtől Lékáig, Rohoncig és Tarsaig. E palák a Gyöngyös völgyének bal partjára is áttérjednek, hol a szármata és pannóniai képletek borítják (a borsmonostori hegyeket is phyllit alkotja). A phyllitből több helyen a mészesillámpala bukkan ki, a Kis- és Nagy-Plisa kúpjai pedig szerpentinből épültek fel. A kristályos kőzetekre a hegység D-i tövében Sámfalva mellett devon-korú kőzetek, ezekre pedig közvetlenül fiatalabb harmadkorú (felső-mediterrán, szármata és pannóniai) képződmények települnek. Az É-i oldalon ezek teljesen hiányoznak, a phyllit közvetlenül a lékai völgy alluviumából emelkedik ki.

i) A Fertő és a Hanság. Vidékünknek különös bájta kölesnőz a *Fertő*, mely Sopron és Moson vármegyék határán terül el.

A *Fertő* hazánk második nagy tava (335 km²), 36 km hosszban és 7—15 km szélességben terül el É—D-i irányban, 116 m ma-

gasságban. Sekély, átlag csak $\frac{1}{2}$ —1 méter mély síksági tó, erősen elnádásodott partokkal; vize esőndes időben tiszta, csillogó kékesszínű, de szelektől felkorbácsolva megzavarodik és szürkés, íze sós, lúgos, mivel sok glaubersó, konyhasó és sziksó van benne feloldva. A tó sokszor vátoztatja alakját és nagyságát, A rómaiak idejében (Lacus Peiso vagy Pelso) néven keskenyebb lehetett. A 13. században vámot is szedtek rajta, (l. Kún László oklevelét). Partjain akkor több község volt, mely azóta eltűnt. 1855 óta erősen megapadt, 1866—1869. teljesen kiszáradt s szikes talaját gazdasági művelés alá fogták; ekkor déli részében kőkori leletekre is akadtak, melyekből hajdani cölöppéptményekre következtettek. Azóta többször megáradt, de vízfelülete folyton változik; jelenleg lecsapolását tervezik (l. 80.). Időnként koresolya- és evezősportot is üznek rajta, a burgenlandi megszállás óta É-i és K-i oldalán az evezős-, vitorlás- és fürdősportot igyekeznek meghonosítani.

A Fertőhöz K-felé a *Hanság* mocsara csatlakozik, mely Sopron és Moson megyék határán Győr vármegyéig húzódik. Kiterjedése mintegy 50×16 km. Egész területe (legnagyobb kiterjedésében) 400 km². A Hanság, a kis magyar síkság legmélyebb része (119 m), nem egyéb, mint körülbelül 1 m magas úszógyep, mely alatt víz van. Ingoványos zsombékos térség, melyen csak nád, káka, rekettye s sokféle savanyú fű terem. Rajta az Ikva, Répce és Rábca folyik keresztül s részben ezek táplálják, csekély esésüknél fogva a Hanságot. Sem a Hanságnak, sem a Fertőnek rendes lefolyása nincs, ami a talaj azon sajátján alapul, hogy a Fertő, mely szorosan a Rába vízkörnyékéhez tartozik, az egész vízrendszer legmélyebb helyét foglalja el s a Dunából magas vízállás idejében a víz a Rábán és Rábcán felfelé a Hanságba és Fertőbe tódul. Levezetésére a 18. szd vége óta történtek kísérletek, azóta jelentékeny részét lecsapolták és úgy a Hanság, mint a Fertő kiszáritására az újabb időben is törekedtek. (L. 33.).

Geológiai tekintetben alapját kiterjedt pannóniai (Congeria)-rétegek alkotják. Ezekből K-re a diluviális lösz és legfiatalabb neogén folyólerakódások települnek. Sopron vármegye többi sík része, kivéve a Csornától Beled felé húzódó keskeny lösz-szalagot, tiszta alluvium. A legfiatalabb képződmények a Hanságban vannak, hol a tőzeg óriási területet borít.

k) **A Rábaköz.** Az Alsó-Rába, az Alsó-Répcse és a Hanság között a kis magyar Alföld része. Végtelen róna, mely É felé (135 m-től 114 m-ig) lejt s a Hanság mocsaraiba megy át. Tiszta magyar ajkú lakossága kitünő gabonát termel.

Vízrajz.

1. Források.

Felső Dunántúl hegységei nem tartoznak a forrásdús vidékek közé, sőt részben vízszegényeknek nevezhetők; ilyen első sorban a Lajta-hegység, melynek geológiai viszonyai a forrásképz-

zódést nem segítik elő. Vízben gazdagabb a Rozália-hegység, melynek mélyre bevágódott erdős völgyeiben nagyobb számmal fordulnak elő, bár nem túl vízbő források. A Soproni hegység Ny-i részében a Hidegvízforrás, K-i részében a soproni Deák-kút és Ferencforrás az ismertebbek, míg D-i része bővelkedik a forrásokban. Bővizűek a Lánzséri és Borostyánkői hegység forrásai, a Kőszegi hegységben a bővizű Hétforráson kívül számos jó forrást találunk, köztük a magasan fakadó Hörmann- és Árpádforrást. Elég gyakoriak az erdei források a Rába felső völgyének mellékvölgyeiben.

Ásványos források elég nagy számmal fakadnak; ilyenek a *lajtapordányi* földes, sós, kénes langyos víz, mely kis fürdőt táplál (l. 117.), a *balfi* évszázadok óta ismert és gyógycélokra használt kénes *gyógyvíz* (l. 82.), *Savanyúkút* alkálisvasas savanyúvize (l. 139.), mely Sopronmegye leglátogatottabb fürdőjében fakad s újabban messze földre szállítatik, a *kaboldi* alkális vasas savanyúvíz (l. 151.), a *sopronkeresztúri* Rudolf-forrás (l. 73.) és több kisebb jelentőségű ásványosforrás. Vasvármegyének ösidők óta híres *tarcsai* fürdőjét (l. 189.) glaubersós és vasas forrásai táplálják, kisebb ásványos forrásai közül említhető a *góborfalvi* (l. 191.) és *sóskúti* savanyúvíz (l. 207.),

2. Polyóvizek.

Területünk vizei három nagyobb folyó: a *Duna*, a *Lajta* és a *Rába* vízrendszeréhez tartoznak. A Dunába a Lajtán és Rábán kívül területünkön más folyóvizek közvetlenül nem ömlenek, maga a Duna is, mint területünk határjelző folyama, turistaszempontból nagyobb jelentőséget nem nyer. Tulajdonképpen mellékága, a kacsARINGÓS *Kis-Duna* (Mosoni Duna) tekinthető vidékünk legnagyobb folyójának, de vidékünk szempontjából nagyobb jelentősége van a Lajtának és a Rábának, utóbbinak tekintélyes mellékvezeivel együtt.

A *Lajta*, mely Alsó-Ausztria területén a Schwarza és Pitten egyesüléséből ered, Bécsújhely mellett éri el a régi magyar határt s azután a Lajta-hegységgel párhuzamosan ÉK felé folyik, majd megkerülve a hegység ÉK-i nyúlványát és a Pándorfalvi síkságot, Rohraunál DK-re fordul s Zúrány és Hegyeshalom érintésével Mosonon alul nagy kanyarulatokkal a Kis-Dunába ömlik. 182 km-nyi hosszából 70 km jut a régi magyar területre, de csak mintegy 20 km a csonka ország területére. Alsó folyása részben esatornázva van; középső szakasza (Bécsújhelytől kezdve) vízének az osztrákok által történt levezetése folytán gyakran vízben szűkülködik. A Lajtába a Lajta-hegység felől csak jelentéktelen, rövid patakok ömlenek; a mosoni lapályon sínes számottevő mellékveze.

Sokkal jelentékenyebb a *Rába* folyó, mely Szentgotthárdnál lép (a régi) magyar területre s széles völgyben, majd a Kemenesalján tart ÉK felé; a sopronmegyei határt elérve Nick és Kecél között kiágazik belőle a Kis-Rába. A folyó most Sopron

és Vas, majd Sopron és Győr vármegyék határát képezve ÉK-nek tart s Győrnél a Kis-Dunába szakad. 398 km hosszából 271 km esik magyar területre, miből a trianoni béke csak 12 km-t vett el. A Kis-Rába a Rábaköz Ny-i határát képezi; 36 km-nyi folyás után felveszi a Répce folyót s Rábca néven 56 km-nyi folyás után Győrnél a Dunába ömlik. (Eredetileg Győr város belterületén a Rábába ömlött, de 1910. közvetlenül a Kis-Dunába vezették be.)

Mellékvizei nagy számmal vannak, különösen bal oldalról. Közülük a *Lapincs*, mely Szentgotthárdnál ömlik bele, azelőtt 55 km hosszban hazánk határát képezte, most kizárólag burgenlandi területet öntöz; hasonló sorsra jutott a németújvári völgy kis folyója, a *Strém*, melynek csak Kőrmend melletti legalsó szakasza maradt hazánknak. Kevéssel lejjebb szakad a Rábába a *Pinka*, amely bár közvetlenül a (régi) magyar határon túl fakad, egészen magyar folyónak volt tekinthető. 55 km hosszú völgye sűrűn lakott, termékeny vidék, népes községekkel, mint Pinkafő, Felsőőr, Németszentmihály stb. Kiválóan szép a Pinkának Pinkaóvár körüli áttörése a Vashegy tövében. Folyásának csak egyes kis részletei maradtak meg Magyarországnak. Rumnál a *Perint* ömlik a Rábába, Sárvárnál torkollik belé egyik jelentékenyebb mellékveze, a *Gyöngyös*, mely Vas vármegye régi É-i határán, Vasvörösvágásnál eredve, majd az Alsó-Ausztriából átkerülő Zöbern-patakkal egyesülve, Kőszeg és Szombathely érintésével siet a Rábába; hossza 90 km. Sárváron alul a Rába már nem vesz fel jelentékenyebb mellékvizet azon területen, melyet e kalauzban tárgyaltunk.

Sopron vármegye majdnem összes vizeinek gyűjtőfolyója a *Répcé*, melynek forrása ugyan szintén osztrák területen van, kevéssel a magyar határon túl, de egész folyása a régi magyar területre esett. Sopron vármegye Ny-i hegyes vidékein kanyarog DK felé, majd É felé fordult ívvel kilép a felsőlászlói kies lapályra, azután a locsmándi dombokat megkerülve, DK-i irányban Csepregnek tart, majd a Répcemellékét öntözi s a Kis-Rábával párhuzamosan É-nak folyik. A kapuvári nagy égererdőben K-re fordul s csatornázott mederben a Kis-Rába vezeti le vizét, mely folyó innen kezdve Rábca nevet vesz fel. Hegyvidéki része egészen burgenlandi terület s így 125 km-nyi hosszából csak 70 km maradt magyar. Számos mellékveze van, a Soproni és Lánzséri hegységnek jóformán összes vizei beléje ömlenek; legnevezetesebbek az *Ikva* (50 km; l. 81.), mely a Sopron körüli vizeket veszi fel, a *Füles patak* (43 km), a *Doborjáni patak* (29 km) és a *Csávai patak* (33 km).

A Rába vízrendszerének szabályozására számos csatorna szolgál; ezek részben a mocsarak (Hanság) vizének lecsapolását, részint a rendetlen folyású vizek rendes mederbe szorítását célozzák. Ily rendetlen vizek (erek, folyások) különösen a Rába-közben vannak nagyobb számmal.

A Lajta és a Répce vízterülete közé egy nagyobb folyócska vízkörnyéke ékelődik be, mely közvetlenül a Fertő-tóba önti vizét.

Ez a *Vulka* folyó, mely a Rozália-hegységben ered s a hegység legtöbb vízerének felvétele után Nagymartonon alul tág s kies lapályra (l. 96—106.) lép ki, Sércen alul ömlik a Fertőbe. Hossza 37 km. A Lajta-hegység vizeinek jórészt is a Vulka veszi fel, de egyes kisebb patakok Fertőfejeiregyháza és Nezsider között közvetlenül a Fertőbe sietnek, úgyszintén a tó DNY-i partján a *Rákosi patak*.

3. Állóvizek.

Felső-Dunántúlnak két jelentékeny állóvize van: a *Fertő-tó* és a *Hanság* mocsár. Az előbbiről tüzetesen emlékezünk meg 80. alatt, az utóbbiról 33. alatt. Kisebb mocsarak, ingoványok vannak helyenként a Rába mentén, de úgy ezek, mint egyéb kis állóvizek (*Kőnyi tó, Loblói tó, Barbacsi tó, Acsalagi tó, Fehértó* stb.) nagyobbára lecsapoltattak. Nagyon sok az apró tó és tócsa a Fertőzugban, ahol különösen a *szikes tavak* (mint Pátfalva mellett, lásd 95.) érdemelnek figyelmet. Kisebb tócsák vannak Somfalva és Cinfalva között, de ezeknek jelentőségük nincs. Végül megemlítjük a Sopron melletti *Kis- és Nagy-Tómalom* vízmedencéjét (l. 85.), mely utóbbi látogatott strandfürdő, továbbá a soproni *6-uszoda* természetes tómedencéjét és a *németújvári tavat* (l. 207.).

Éghajlat.

A Magyar Alpok és azoknak közvetlen környéke éghajlatát tekintve a Dunántúl enyhébb zónájába esik. Enyhébb egyrészt, mert erősebben jelentkezik itt az óceáni befolyás, másrészt, mert az alacsony hegyvidékek átlagos időjárása ugyancsak kisebb szélsőségeket mutat fel, mint akár az Alföld, akár a magasan fekvő hegyvidékeké. A hőmérséklet évi középértéke a Magyar Alpokban 611 m magasan fekvő *Borostyánkőn* 7.9°, míg a hozzásimuló Kis Magyar Alföldön pl. Győré már 10.0°. A magasságkülönbség 480 m, a hőmérsékleti eltérés 2.1°-ot tesz ki évi középben, míg januáriusban csak 0.6° és júliusban 2.5°-kal hidegebb Borostyánkő, illetve a Magyar Alpok 600 m-es szintje. Hogy télen ily kicsiny a hőmérsékleti különbség az a gyakori hőmérsékleti visszasságnak az eredménye, u. i. a hegyekben télen igen sokszor, néha napokon, sőt heteken át, előáll az a helyzet, hogy a magasan melegebb van, mint lenn a völgyben vagy síkságon. A hőmérsékletesökkenés 100 m-ként a Magyar Alpok és a Kis Magyar Alföld között évi középben 0.45°, januárban csak 0.12°, míg júliusban 0.52°.

Róna Zs. vizsgálatai szerint a hegység lábainál fekvő Herény és Borostyánkő 384 m magasságkülönbsége között a 100 méterenkénti hőcsökkenés értékei (C fokokban kifejezve) havonként a következők:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Év
0.1	0.3	0.4	0.6	0.6	0.6	0.5	0.4	0.4	0.4	0.4	0.3	0.42

Felső-Dunántúl közepes hőmérsékletét az 50 éves átlagok alapján alábbi adatok tüntetik fel:

	Boros- tyánkő	Mária- falva	Tarcsa- fürdő	Alhó	Kőszeg	Szombathely	Sopron	Győr	Magyar- óvár
Magasság az ADRIA f. m.	611	425	350	352	280	228	234	130	125
Januárius	-2.3	-1.0	-2.8	-2.9	-1.8	-1.8	-1.3	-1.7	-1.9
Februárius	-1.2	0.4	-1.2	-1.4	-0.1	0.1	0.1	0.0	-0.3
Március	3.0	4.0	3.3	3.3	4.4	4.6	4.8	4.8	4.5
Április	7.7	9.1	8.7	8.2	9.6	9.9	9.8	10.5	10.2
Május	12.6	14.0	13.8	13.3	14.5	14.7	14.6	15.2	15.1
Június	16.1	17.4	17.2	16.9	17.8	18.3	17.9	18.7	18.6
Július	18.3	19.3	19.1	18.8	19.8	20.3	20.2	20.8	20.6
Augusztus	17.7	18.4	18.1	17.6	19.0	19.2	19.4	20.1	19.6
Szeptember	13.6	14.4	13.7	13.2	14.8	15.1	15.4	16.0	15.6
Október	8.0	9.0	8.3	7.9	9.7	9.8	10.0	10.5	9.8
November	2.1	3.0	2.5	2.4	3.6	3.8	4.1	4.1	3.6
December	-1.2	-0.5	-1.2	-1.4	-0.1	0.0	0.1	0.3	0.0
Évi közép	7.9	8.9	8.3	8.0	9.3	9.5	9.6	10.0	9.6
Évi ingadozás	20.6	21.2	21.9	21.7	21.6	22.1	21.5	22.5	22.5

Táblázatunk adatai között a legjellemzőbb értékek az évi ingadozást feltüntetett utolsó vízszintes sorban lévők. A hőmérséklet évi ingása a magasság növekedtével csökken, amit ezek az adatok is igazolnak. Amíg a két szélső hőmérséklettel bíró hónapnak átlagai közötti különbség Borostyánkőn csak 20.6°, addig az Alföldön már eléri a 22.5°-ot, amely érték mindamellett kisebb, mint az erős kontinentális éghajlattal bíró Nagy Magyar Alföldön (25°). Ezen adatok is reámutatnak a szóbanforgó terület átmeneti jellegű, erős oceanikus befolyás alatt álló éghajlatára.

A hőmérséklet havi ingadozása (az átlagos havi maximumok és minimumok közötti különbség) a különféle dombozat mellett egymástól felette eltérő. Jellemzők erre az egymáshoz oly közel eső Máriafalva és Tarcsa adatai. E két hely egymástól való távolsága ép 5 km, a magasságkülönbség csak 75 m, mégis a két hely felmelegedését és lehűlését feltüntetett alábbi adatok felette jellemzők.

Átlagos havi maximumok (C°):

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Mária- falva	8.2	11.9	17.2	21.8	25.3	27.9	31.1	29.7	27.6	21.7	14.6	8.7
Tarcsa	7.9	11.6	16.9	21.5	25.0	27.1	30.1	28.7	26.4	21.2	14.5	-8.8
El- térés	+0.3	+0.3	+0.3	+0.3	+0.3	+0.8	+1.0	+1.0	+1.2	+0.5	+0.1	-0.1

Átlagos havi minimumok (C°):

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Máriafalva	-12.5	-10.4	-6.4	0.3	3.5	10.0	11.0	10.6	6.9	-0.3	-6.3	-11.2
Tarcsa	-17.1	-14.5	-10.1	-1.7	4.0	9.4	10.8	10.2	5.1	-2.4	-8.6	-13.5
Eltérés	4.6	4.1	3.7	2.0	0.5	0.6	0.2	0.4	1.8	2.1	2.3	2.3

Róna szerint a felmelegedésnek Máriafalván való nagyobb volta, valamint a Tarcsán jelentkező erősebb átlagos hideg magya-

rázata az, hogy a máriafalvai hegyoldal valamivel erősebben melegeedett fel, mint a taresai völgy, míg a völgy éjjeli lehülése jóval nagyobb, amit fokoz még a hegyről leomló s a völgyben összegyülemelő hideg levegő, ami főképp a téli félévben jelentkezik erősen.

A hőmérséklet legmagasabb értéke Nyugatmagyarországon a sík vidékeken 35°, míg a legalacsonyabb —25°, tehát az abszolút ingadozás eléri a 60°-ot; a hegyvidéken, Borostyánkőn, már csak 50° a játéka a két szélső hőmérsékleti adatnak.

A Dunántúl enyhébb éghajlata egyúttal csapadéokban való gazdagságában is kifejezésre jut. A csapadék évi összege 600 és 900 mm között ingadozik, aszerint, amint síkvidéki vagy hegyvidéki állomást veszünk figyelembe.

A szóbanforgó vidéken lehullott csapadékmennyiségeket a következő táblázat összesíti, mégpedig az utolsó 40—50 év megfigyelései alapján:

	Mária- falva	Taresa- fürdő	Kőszeg	Szom- bathely	Sopron	Kapu- vár	Ma- gyar- óvár
Magasság az ADRIA f. m.	425	350	280	228	234	118	125
Januárus	29	26	36	28	32	31	34
Februárus	32	25	37	28	35	26	29
Március	54	36	53	47	54	45	41
Április	73	85	72	63	62	62	48
Május	94	100	90	73	80	66	66
Június	110	105	102	89	92	84	67
Július	118	90	103	93	84	78	64
Augusztus	106	90	96	98	93	59	58
Szeptember	83	70	77	65	65	53	55
Október	81	61	87	70	70	59	53
November	52	43	67	47	51	38	44
December	41	29	49	35	48	33	47
Év:	882	732	863	736	766	634	606

A hegyvidék csapadékbősége feltűnő. Máriafalván júniusban közel kétannyi esik, mint Magyaróvárott, míg a hegyvidék téli csapadéka általában valamivel kisebb. A június esőbősége első helyen áll a hegyvidéken, valamint az alföldön is, míg a hegyvidék közvetlen peremvidékén a július a legesősebb. A tavasz és az ős aránylag csapadéokban szegényebb.

A csapadékos napok száma mintegy 100 körül van, ha csak azokat vesszük figyelembe, amelyeken legalább 1.0 mm csapadék hullott alá. A hegyvidéken a kis esőkkel bíró napok száma még jóval nagyobb s azokkal együtt bátran 150-re tehetjük átlagban. Zivatarokban a Stájer határvidék határozottan gazdag s átlagban 30 körül van.

Kőszegen a csapadékos napok száma, valamint a zivatarok gyakorisága a következőképen oszlik meg.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Év
Csapadékos nap:	5	6	7	10	11	11	11	10	9	9	8	7	104
Zivataros nap:	0	0.1	0.5	1.5	4.0	7.5	7.4	5.3	2.2	0.3	0.3	0.0	29

Sopronban 116, Herényben 122, Tarcsán 126, Máriafalván 142 csapadékos nap van, míg a *havas napok* száma, mely ugyancsak több a magasabb helyeken, ekként alakult: Sopron 17, Herény 21, Kőszeg 22, Tarcsa 28, Máriafalva 35.

Az égbolt *borultsága* Nyugatmagyarországon nagyobb, mint az ország belsőbb vidékein vagy magán az Alföldön. A legborultabb hónap már nem mindenütt a december, hanem sok helyütt november. A felhőzetnek 20 éves középértékei a következők:

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Év
Herény	7.1	6.8	6.5	6.3	5.9	6.1	5.2	4.5	5.0	6.1	7.2	7.4	6.0
Tarcsafürdő	6.1	5.8	5.3	5.1	4.7	4.7	4.0	3.6	4.3	5.3	6.5	6.4	5.2
Máriafalva	6.2	6.0	5.6	5.6	5.3	5.3	4.7	4.3	4.8	5.7	6.7	6.5	5.5
Kőszeg	6.2	6.0	5.7	5.5	5.2	5.3	4.6	4.1	4.7	5.4	6.4	6.6	5.5

A *levegő nedvessége* elég nagy és havi átlagértékei (százaléokban) a következők:

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Év
Máriafalva	84	80	74	68	72	73	74	75	80	85	86	87	78

A *légnyomás* 30 éves középértékei (milliméterekben kifejezve) Nyugatmagyarországon a Kőszegen 280 m és Sopronban 234 m magasságban végzett megfigyelések alapján a következők:

	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	
Kőszeg	739.6	738.5	734.9	734.8	735.9	736.5	
Sopron	744.0	742.7	740.3	739.0	740.4	740.8	
	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Év
Kőszeg	736.9	737.1	738.4	737.6	737.2	738.1	737.1 mm.
Sopron	741.1	741.5	742.8	742.3	742.5	742.1	741.6

A Felső-Dunántúlon végzett *szélmegfigyelések* nagyrésze a vidék változatos domborzata miatt az egész vidékre nem általánosíthatók. Általában a szél itt sokkal élénkebben fúj, mint az ország keletnek eső vidékein, mert a légnyomás országos eloszlása szerint itten kisebb területen nagyobbak a légnyomási különbségek, azaz az izobárok sűrűbben helyezkednek el egymás mellett. Az általános megfigyelések azonban erre a vidékre is mint uralkodó szelet első sorban az északnyugati, majd az északi adják meg. Ezek általában a hideg szelek, míg az esőt hozó szél itt is a délnyugati irányból fúj. A K-i és ÉK-i szelek itt már ritkán fordulnak elő, leginkább tavasszal és nyáron, mint igen száraz légáramlások jelentkeznek. *Viharos* napja a Dunántúlnak jóval több van, mint a mai megcsontított Magyarországnak bármely részének. Egyes városoknak a hegyvonulatok kiváló védelmet nyújtanak a szelek ellen, amennyiben éppen az uralkodó szél eredésének irányában helyezkednek el. Így van ez pl. Kőszegen, és ugyancsak védett hely Kismarton is, viszont felette széles maga Sopron városa. A Fertő mellékén a szél már nagyobb erővel fúj, a sík vidéken nem talál ellenállásra. A Fertő vízfelületének sekély volta miatt klimatikus, mérséklő hatása nincs, azonban helyi jellegű zivatarok képződésére ez a vízfelület is igen alkalmas környezetet nyújt.

Növényvilág.

(Sopron vármegye flórája Gombóc Zoltán, Vas vármegyéé Borbás Vince munkái nyomán.)

Sopron vármegye az *alpesi* vagy *noricum*i és a magyar vagy *pannóniai* flórávidék határán fekszik. Nyugati hegyes részébe átesap az ausztriai és vele a középeurópai vegetáció, mely bár nélküli nálunk a tavaszi növényzetet, s így az osztrák Alpok flórájánál szegényebb, de a K felől benyomuló magyar flórávidék annál nagyobb érdekességet kölcsönöz neki. Míg Alsó-Ausztriában némi tekintetben a pannóniai flóra is nagyobb gazdagságot mutat fel, mint nálunk, addig Vas vármegyében jóval szegényebb; viszont ott a noricum flóra van jobban kifejlődve, mint Sopron megyében. Vas megyéhez viszonyítva Sopron megye flórája jóval gazdagabb pannóniai fajokban és mészkedvelő növényekben, de az alhavi növény és a haraszt kevesebb benne.

A *pannóniai flóraterrülethez* tartoznak egész Sopron vármegye lapályos és alacsonyabb fekvésű dombos vidékei, a Lajta-, Rozália-, Soproni és Lánzséri hegyesportok kivételével, melyek közül az első szigetként emelkedik ki belőle, míg a többi már közvetlenül csatlakozik az osztrák havasok alkotta noricum flóraterrülethez. A pannóniai flóraterrület jellemző növényei: *Silene otites*, *Onobrychis arenaria*, *Astragalus onobrychis*, *Scabiosa suaveolens*, *Achillea nobilis*, *Alsine setacea* és *fasciculata*, *Campanula sibirica* és *Andropogon gryllus*. E flóra legtipikusabban Sopron megye É-i részében s a Lajta-hegység DK-i és ÉNy-i lejtőin van kifejlődve. A pannóniai flóraterrületen belül némileg elkülönödött vegetáció-egységekkül tekinthetők:

a *tertiär dombvidék* flórája, verőfényes, napos, meszes, homokos dombokon (a Fertő-melléki dombsor Rákostól É-ra, a Dudlesz-erdő és a Bécsi dombok kopasz háta, a Lajta-hegység lejtői Vimpác, Lorettom és Szarvók fölött), melynek formációit főképp Stipa (árvalányhaj), Andropogon és a tölgyek alkotják; itt-ott a pusztai jellem elmosódik s a vezető fajok olykor el is tűnnek;

a *Fertő mocsári* és *halophyt* (sókedvelő) vegetációja, kivált a szikes parton (*Plantago maritima*, *Crypsis aculeata*, *Salicornia herbacea*, *Triglochin maritimum*); a kevésbé szikes talajon *Atropis distans* és *A. Peisonis*, *Sonchus arvensis*, *S. uliginosus*, *Glyceria spectabilis*, *Trifolium hybridum*;

a *Hanság* flórája, mely azonban szegényes és a kiszáritás folytán érdekességéből veszített. Egererdőiben *Convolvulus sepium*, *Glyceria spectabilis*, *Carex stricta* nagy térségeket borítanak.

A *noricum*i (*alpesi*) flóraterrület jellemző nyugati fajai *Genista pilosa*, *Cytisus supinus*, *Pirula rotundifolia*, *P. chlorantha*, *P. minor*, *P. secunda*, *P. uniflora*, *Vaccinium myrtillus*, az annyira kedvelt *Cyclamen europeum*, *Jasione montana* és *Galium silvaticum*; ritkaságai a *Hieracium staticifolium* és *Doronicum par-*

dalianches. Az alpesi flóra három tagja közül a havasi hiányzik itt, a hegyek közt azonban teljességében ki van fejlődve a közép-európai vagy montán, sőt apró töredékekben a havasalji flóra is. Bár a hegyek 700 m-en felül alig emelkednek, a magasabb hegyvidéken mégis sok oly havasalji növény fordul elő, melynek megjelenése csodálkozást gerjeszthet. A havasalji jelleg nem is a legmagasabb csúcsokon bontakozik ki legszebben, hanem patakok mellett s hegyi völgyekben. A Rozália-hegységben a zord éghajlat és nagy mennyiségű csapadék folytán a lúe- és jegenyefenyő mélyre ereszkedik le, sok alhavasi jellegű növényt hozva magával; a Rozália- és Soproni hegység zártabb völgyeiben jellemzők egyes nedves, süppedékes, sűrű mohával borított és vízzel átitódott rétek, melyeken állandó jellemű vegetáció szokott kifejlődni, homályosan emlékeztetve Ausztria alhavasi rétejére; feltűnő ily alhavasi növények (*Festuca pallens*, *Salvia glutinosa*, *Orchis speciosa*, *Gentiana germanica*, *Primula farinosa* stb.) fellépése az alacsony Lajtahegységben.

Az erdőségek Sopron vármegye Ny-i részében igen kiterjedtek; a Rozália-hegység legnagyobb részét a *Picea excelsa* pompás erdőségei borítják; a megye DNy-i részében az erdei fenyő (*Pinus silvestris*) a túlnyomólag uralkodó fenyőfaj, mely nagy, egységes és keveretlen erdőket alkot, kivált Kabold, Lakompak, Vámosderecske és Csáva vidékén, míg a magasabb hegyvidéken gyérebben található. 350—400 m magasságban mindenütt a bükk tenyészik, kivált a Soproni és Rozáliahegység mediterrán rétegein, Brennbergbánya és Récény bányái körül s lajtamészen a Lajta-hegység magasabb csúcsain; alacsonyabb helyeken sokszor gyertyánnal van megszakítva, a DNy-i dombvidéken hiányzik; a bükkerdők gazdag növényzetének sok alhavasi jellemvonása van. A tölgyek a pannóniai flóraterületen kívül nagyobb kiterjedésű formációt nem alkotnak; a síkság és a hegyvidék közt keskenyebb szélesebb öv gyanánt lépnek fel a Lajtahegységben s a Soproni hegységben, de olykor még 300 m magasságban is keverednek a pannóniai flóra képviselőivel. A hegyek napos oldalain, különösen a gneiszon és csillámpalán, de a harmadkori szármát kőzeteken is sok helyütt óriási területeket lep el a *Calluna* (hanga, itt tévesen *Ericának* nevezve), mely helyenként magas és sűrű bozótokat alkot (Vimpác és Szarvkő fölött, Soprontól D-re a Szarvas-hegyen). A hegység mély völgyeinek kifejezett jellemű növényformációi vannak; kora tavasszal a völgyekben indul meg először a növényzet fejlődése (Kecskepatak Sopron mellett, Bor, és Disznóárok a Lajtahegységben), jellemzők itt a karvastagságú liánokat alkotó kúszónövények. A sziklás helyek többnyire növénytelenek; a Lajtahegység és a Fertőmelléki dombor lajta-mész kőbányaiban sok pannóniai faj fordul elő.

Vas vármegye flórája Sopronénál még változatosabb, amennyiben itt a *noricumi* (alpesi) és a *pannóniai* (magyarföldi pusztai) vegetációhoz még (a vármegye déli részén) az *illir*

flóratag is csatlakozik. A hegyes részt már az őskorban saját-szerű flóra népesítette be s ennek maradáka a mai havasaljai vegetáció; a körülfogó neogén tengerben vízi növényzet élt, amint pedig a keleti alacsonyabb vidék és völgyei is végre kiszáradtak, a hegyről a noricum növények ereszkedtek le. A Sághegyen, mint a neogén tenger szigetén, már magyarföldi vagy délkeleti növények kezdtek megfészkelődni, míg végre a keleti alacsonyabb vidéket a délkeleti növények füvesítették be, a K-i részén pedig (a Marcal mocsaraiban) a süppedős földön a tavi vegetáció nevezetes formációi és fajai maradtak fenn, melyeknek nagyrésze azonban az újabb lecsapolások folytán elpusztult. (Borbás). Vas vármegye vegetációja tehát nevezetes vegyülék.

Vas vármegye hegyei alacsonyak ahhoz, hogy teljes havasi vagy havasaljai flóra pompázhassék itt, de a növénytakaróban gyakran még az alacsonyabb vidéken is nevezetes havasvidéki vonások jelentkeznek. A keleti és a havasi részek nagy részének híjával itt külön vegetáció támadt, melyben sok a havasaljai elem, kivált a fenyves, sőt a szomszéd flórákból belekerült tarkaság is élénkíti. Vas vármegye flórája részleteiben az ország növényföldrajzában kitűnik s a magyar flórának már azért is nevezetes kiegészítő része, mert a Kárpátok vegetációitól eltérő Nóri havasoknak legnagyobb emelkedése és a szubalpin vegetációnak legnagyobb terjedelme Vas vármegyében van az országban.

A *noricum flóravidék* Vas vármegyében a legnagyobb terjedelmű s vegetációja is a legváltozatosabb. Az Irottkő csoportjának kiváló havasi vegetációja nincs, hanem tölgy, gesztenye- és bükk-erdőktől, valamint a magasabb részekben fenyvestől és hegyvidéki növényzettől zöldelik; csak itt-ott jelennek meg magasabb hegyvidéki vagy éppen havasi növények, mint amelyek ott vagy az ősrégi vegetációból maradhattak fenn, vagy természetes úton-módon újabban jutottak oda és megfelelő körülmények között természetszerűen gyarapodnak. Minthogy az Alpok havasi növényzete a Kárpátokétól sok tekintetben különbözik, a vas-megyei hegyek növényzete is határozott ellentéte hazánk egyéb bércei növényzetének. A noricum flóravidék jellemzői itt a fenyvesek a dombokon és a hegyvidéken; másik jellemző formáció a gesztenyeerdő. A favegetáció jellemző tagjai a *Prunus Padus*, az aranyápor, a csermelyciprus, a sok rózsza- és szederfaj, az apró cserjékből a *Cytisus supinus*, *Genista hungarica*, *G. germanica* és *Calluna vulgaris*. A havasvölgyi növények a hegyekben eredő folyók völgyeiben ereszkedtek le ide.

A *keleti vagy magyar vegetáció* ott díszlik, ahol a havasaljai és noricum növényzet a hegység aljában megszűnik. Az e vegetációt jellemző növények részint a Balaton melléke felől, részint a kis magyar Alföldről, Győr vármegye felől seregettek Vas vármegyébe. A pusztai flóra mélyre benyújtja karját Noricum flórájának területébe, de újabban a terület nagyrésznének felszántása következtében sokhelyütt elpusztult. Földrajzilag

nevezetes, hogy Európának ENy-i és DK-i vegetációját szelő vonala Vas vármegyében a havasaljai és a magyarföldi flóra-tag határán húzódik, valamint az is, hogy Ny felé a magyarföldi vegetáció itt hamarabb szűnik meg, mint Ausztriában, ahol az Tulln vidékéig nyomul elő. Kemenesaljától Ny-nak a mezőket kavicsstenger alkotja, nemsokára a havasok hatása is érezhetővé válik, éghogy a Vas vármegyéig eljutott melegföldi növények legnagyobb részének a Kemenesalján kell meghúzódnia, a Rába völgyében már fogyatékosan van és hirtelen megszűnik.

Az illir flóraidéknek egyes növényei magasan felterjednek a megyébe, és a megye déli részén a hegység egyenesen illir-jellegű flórával hanyatlik a Mura völgyébe. Legjobban jelzi azt a *Genista nervata*, a *Rosa repens* sereges tenyészete, valamint a fák derekán iszalagoskodó *Lonicera Caprifolium*. Az illir flóra itt kisebb terjedelmű, azért számos nevezetes faja nem érinti Vas vármegye flórája területét. Magyarország kedvező klímája és fekvése folytán több déli és mediterrán elemmel dicsekszik s még Vas vármegyébe is jutott belőle.

Vas vármegyének (különösen a most tőle elszakított részében) rengeteg sok erdősége van, melyeknek fája nemcsak tüzelésre és épületek céljára, de ipari célokra is felhasználhatók. A magasabb és terjedelmesebb hegyekben az erdők szebbek, sűrűbbek, a keleti halmokon ritkásak. Erdészeti szempontból nevezetes itt a fenyveseknek keverődése a lombos fákkal, p. o. Vép és Sárvár között, alacsonyabb vidéken is, ami az erdők sajátosságos külsőt és kellemet kölcsönöz. A sok szép erdődisztől a megye vidéke szép és egészséges. Az erdők jellege az, hogy alkotó- vagy keverékrészei olyan fák (fenyők, szelíd gesztenye, nyír, *Prunus Padus*), melyek oly magasságban (a tenger színe fölött), mint Vas vármegyében, másutt a lombos erdőkbe be nem keverednek. Jellemző továbbá, hogy az erdők fái egész természetesen, maguktól is nagyon keverednek, mivel a fenyők a Nóri havasokból oly alacsony területekre ereszkednek le, aminőre másutt az országban nincs eset. Lejut p. o. a Rába völgyében Szentgotthárdig és Körmenedig, sőt a Kis-Alföldön oly helyre, ahol különben a tölgy uralkodnék. De e fenyők itt már nem alkotnak tiszta erdőt, hanem a bükkkel vagy tölgygel keverődnek, sőt utóbbiakat hátrálásra kényszerítik a rájuk nézve kedvezőbb talajról. Ez zavarta meg itt a fák tenyészetének a magasság szokott övei szerint való elrendezkedését, úgy hogy helyenként az erdő a hegyek aljától kezdve nem tölgy, mint másutt szokott lenni, hanem mindjárt a fenyő. Élénk vonása Vas vármegye erdőtenyészetének továbbá a szelídgesztenyének nagy kiterjedése (kivált Kőszeg, Cák, Velem körül) és a nyíres.

Moson és Győr vármegyék majdnem teljesen sík területének növényzete túlnyomóan a pannóniai flóraterülethez tartozik s így nagyjában egyező Sopron és Vas megyék síkvidéki flórájával. Különös érdekességű a Hanság mocsári növényzete, vala-

mint a Rába és mellékvízeinek helyenként fellépő vizenyős flórája. (l. 33. alatt).

Történelem.

(Kugler Alajos, Bella Lajos és Mohl Adolf munkái nyomán.)

Eddigi kutatásaink nem igazolták, hogy Felső-Dunántúl területe a régibb (palaeolith) kőkorban lakott lett volna; az újabb neolith korból azonban számos lelet bizonyítja, hogy a vidéket már lakta az ősember; ezen kor embere már csiszolta a kőveket, tűzkőből késpengéket, lándzsas és nyílscsúcsokat, a puhább kőből kalapácsokat, vésőket, átfúrt kőfejszékét készített, csontból és szarvasagancsból faragott eszközöket (árákat, kapákat), egyszerű gyöngyházcsüngőt és kagylót használt s égetett agyagból szabadkézzel edényeket, súlyokat és kanalakat idomított; halottjait eltemette s velük adta a túlvilági élethez fegyvereit, ételneműeket és ékszereket, sírjuk fölé pedig halmot domborított, melyet földből vagy földdel borított természetkövekből rakott össze. Ily sírhalmokat Sopron határában a balfi erdőben és a Dudlesz erdő ÉK-i szélén találtak, azonkívül gazdag lelőhely Babót, Fertőszéplak, Rőjtök, a Fertő és Vulkapordány, Vas vármegyében Olad, Ondód, Kőszeg, Kőrmend. A köcsközők nagyobb részének (Vas vármegyében) szerepint az anyaga, mely Borostyánkő vidékén került napfényre.

A bronzkorból, amelyben a réz és ón vegyítése által a bronzot nyerték, számos lelet (fegyverek, vésők, fokosok, kések, tűk, dísztárgyak és agyagedények) bizonyítja, hogy vidékünk lakva volt; lakott telepek voltak a soproni kőhídi fegyház mellett, a soproni Szt. Mihály- és bécsi kapu közt, a Csallánkerttől D-re, Szentmargitbánya, Czinfalva, Fertőszéleskút, Pecsényéd, Babót mellett és a Rábaköz több helyén. Vas vármegyében híres bronzöntőműhely és telep létezett a Szt. Vid hegyén (l. 175.), más lelőhelyek Árokszállás, Szombathely, Kisunyom. E korban a temetésnek két faja dvott: a hullásegetés és az elföldelés. A sírok is kétfélek: nagy kőlapokkal fedett mélysírok és nagy sírhalmok.

A bronzkorból az átmenet a vaskorhoz a régibb (hallstatti) vaskor (Kr. e. 1000—400.); ebben a korban vidékünk lakói szerszámaikat javarészt még bronzból készítették, de már használták a vasat is, előbbén egyszerű, utóbb szerszámokra. Lakásuk embernyi mélységre ásott vermek (putrik) voltak, melyek fölé tetőt építettek; telepeiket sáncokkal védék az ellenségek ellen, halottaikat pedig a sáncokon kívül vagy elföldelték, vagy elégették, hamvaikat vedrekbe helyezték s ezek fölé halmokat raktak. Főoglalkozásuk a baromtenyésztés, vadászat és halászat volt, de már a földet is művelték. A vaskor lakóit vidékünkön sok helyütt mutathatjuk ki; leghíresebb a soproni Várhely (Burgstall) óriási telepe, unikumszámba menő figurális díszítésű öblös agyagedényeivel és bálványaiával; hasonló telepeket a Károlymagaslaton, a kismartoni és feketevárosi Burgstallon is találtak; de kimutatható a vaskor lakója még Babót, Sobor, Egyed, Rábacsanak, Alsólászló, Bük, Lakfalva, Sopronbátfalva és Balf vidékéről is.

Az újabb (La Tène) vaskorban fall vagy kelta eredetű népek lakták vidékünket (Kr. e. 4. — Kr. u. 1. század); ebben az időben az ékszerek jobbra még bronzból készültek, de a fegyverek és szerszámok anyaga majdnem kizárólag vas volt. E korban már feltűnt az ezüst használata s ezzel kapcsolatban a vert pénz, az agyagedényeket pedig már nem szabadkézzel formálták, hanem korongon készítették. Halottjaikat elföldelték s a sírt kőlapokkal védtek meg. E korból erdő leletek Babótról, Petőházáról, Frakónádasdáról és a soproni Bécsidombról vannak (kelta sír a városi múzeumban, a 10. szék. 3. polcán).

A rómaiak Kr. u. 6-ban meghódítván Pannóniát, a kelta Scarbant várost is megszállták, mely Scarbantia név alatt már 14-ben veteránok telepe lett, később oppidummá, majd municipiummá lett. A kelta várost 6—8 m magas (a falakba csinált számos csatorna segítségével téglakeménységre égetett) földsánc vette körül, mely a mai belváros külső háziora mögött levő udvarokban húzódik végig s az Orsolyaszűzek kertjében s a régi városháza lebontásakor került elő; a rómaiak e falat meghagyták és támasztó belésül használták az általuk emelt 2 m. vastag városfalakhoz.

A római város azonban a belvároson kívül is terjedt, s maradványai a Papréten, a Deák téren, a Csengery-utcában és a pozsonyi országot mentén is kerültek napfényre. Sopron megyében is alig van község, melyben római emlékeket ne találunk; ugyanígy Vas vármegyében, ahol Savaria nevezetes colonia és Castrum ferreum (a mai Vasvár) erődített hely volt, éppúgy, mint Moson vármegyében Flexum (a mai Magyaróvár); a rómaiak tehát egész Felső-Dunántúl területét sűrűn lakták volt. Emlékeik közül a felirások táblák, üveg-, agyag- és terra sigillata-edények, fa-, csont-, bronz-, ezüst- és aranyeszközök és dísztárgyak és művészies borostyánkő-faragások érdemelnek figyelmet. (Sopron és Szombathely múzeumaiban). A rómaiak idejében nagyobb községek voltak Sopronbánya, Sopronkertes, Szentmargitbánya, Szárzavám, Lajtaszentgyörgy, Feketeváros, Loretom, Harka, Sopronnyék, Locsmánd, Pinnye, Egyed, Gyalóka és Vág helyén, a veteránok lakta telepek pedig nagy számmal voltak a Rába és Répce mentén. A római katonák a persa napisten kultuszát is üzték, mint a fertőmeggyesi Mithras-barlang bizonyítja.

A népvándorlás korában a községek legnagyobbbrészt elpusztultak, egyesek azonban fennállottak és túléltek e viharos kort. Az 5—8. században többnyire *germán* törzsek laktak itt, ilyeneknek tekintendők még a Csornán napfényre került törzsek is. Az *avarok* birodalma vidékünkre is kiterjedt és Veszékényből ismerünk is egy avar tumulust. Győr város neve szintén avar gyűrű emlékét őrzi. A *frank* hódítás korának emléke a soproni múzeumban őrzött Cundpald-serleg a 8. századból.

Midőn Nagy Károly az avar birodalmat megdöntötte (796.), a régi Pannóniát Bajorországhoz csatolta s bajor németeket telepített vidékünkre, melyet a passauai egyházmegyéhez csatolt; Nagy Károly a német-ség biztosítására az *Ostmarkot* állította fel, melynek a *magyarok* foglalása 898. véget vetett, szóttebbentve az ottani német-ség zömét; a német-ség azonban utóbb ismét előkerült a rejtékül szolgált erdőségek-ből és folytatta előbbi földművelő foglalkozását. A magyar vezérek a határ védelmére *kapukat* állítottak fel és *gyepüket* (torlaszokat) készítették; a Ny-i kapu a Rába-közi Kapuvár helyén volt, az innen tovább húzódó gyepek irányát pedig a soproni Lesvár, Lövé, Szolaggyör, az öreg Rába mentén egymást érv várak, a vasmegeyi Örség és Zalalövő jelölik meg. Vidékünk német népessége tehát a vezérek korabeli magyar határon részben kívül esett és függetlenségét bizonyos mértékig legalább megőrizte. Mivel a Ny felé portyázó magyarok útja rendszeren a Duna völgye volt, a lakosság szerencsésen átélt a kalandozások válságos korát, főként a Sopron és Vas megyék hegyes és erdős részében meghúzódnó hiencsek, kik az ősi német betelepülők-ből legközelebb állanak. Szent István a Lajtáig tolta előre a magyar határt s e mellett állította fel a határőr-ző állomásokat, minők voltak Rójtökört (a mai Lajtaszentmiklós), Cseke (ma Vimpác), Örpordány (Lajtapordány) és Szék (a Lajtahegység közepén), a német lakosság tehát csak ekkor lett magyar alattvalókká. Szent István gyöngye utódai alatt a németek közé ékelt határvédelmi rendszer megbomlott, miért is királyaink 1067-től kezdve *besenyők* letelepítésével igyekeztek a hiányon segíteni. Ily telepek voltak Sopron megyében Pecsényéd és általában a Fertő partján, Mosonban Királyudvar, Legénytő, Bezenye. E besenyő-telepek a 13. században III. Frigyes osztrák herceggel és Ottokár cseh királlyal viselt háborúk folytán részint elpusztultak, részint a mai Rábaközbe vonultak, az ott hátramaradtak pedig beolvadtak az Ausztriából bevándorolt németek közé; a régi besenyő helynevek közül csak kevés maradt fenn, mint Szarvkő, Búdóskút, Nádasd, Rákos és Széleskút, Moson vármegyében Bezenye.

A tatárjárás után új német jövevényekkel gyarapodott a vidék, de a magyarosodás ügye is nagyot haladt; vizeinknek, helységeinknek régi német nevük mellett magyar nevük is van, mind sűrűbben találkozunk nemesi kúriákkal, tősgyökeres magyar birtokosokkal is. Sopron és Vas megye Ny-i részében a nép a maga egészében német maradt nyelvben és szokásaiban, folyton érintkezett a Lajtántúli német-séggel és több ízben (1075., 1118., 1273., 1290.) rövidebb időközökre osztrák uralom alá is került. Ezzel szemben a Rábaköz, Győr és Vas vármegye lapályos részének lakossága állandóan színmagyar volt és maradt napjainkig.

Sopron és Vas vármegyék, mint határszéli vármegyék, sok háborúnak és pusztításnak voltak színhelye, az osztrák hercegek több ízben pusztítólag becsaptak, Babenberg Lipót 984. Szombathelyt, Harcias Frigyes pedig 1241. Sopron városát elfoglalta, melyet azonban IV. Béla csakhamar (1243.) visszavett tőle. Cseh Ottokár két ízben pusztította Sopron és Moson vármegyét, egy ízben vereséget is szenvedett a Répce mellett. Habsburgi Rudolf fia is elpusztította a Ny-i határ mentén lévő községeket (1287.), amikor a Németújvári Ivántól szenvedett vereséget megbosszúlándó, betört az országba és Nagymartonnál megverte a magyar sereget.

A vegyes házakból származott királyok idején Sopron vármegye Ny-i része, mint zálog, gyakran osztrák kézre került (l. a leíró részben Kismarton, Fraknó, Lánzsér és Kaboldnál), egyes helyek még a 17. század közepéig is Ausztriánál maradtak, így Fraknót csak 1622., sőt Kismartont még csak 1655. kapcsolták véglegesen az országhoz vissza. Ugyanígy voltak zálog címén osztrák kézben Vas vármegye várai is. A török világ idején (1532.) a Kőszegot ostromló török sereg majdnem Sopron városáig elpusztított mindent és 1683. a Bécestől elvonuló sereg dűlt Sopron és Moson megyék területén. A nemzeti felkelések idejében is több kisebb ütközet színhelye volt a Felső-Dunántúl, így 1620. Lakompagnál, 1705. Kismartonnál és Sopronkeresztúrnál voltak ütközetek. A törökök elleni háborúkban Vas vármegye déli része sokat szenvedett. Az 1644. évi szentgotthárdi csata ugyan nagy csapást mért a törökökre, de a vasvári szégyenletes béke a győzelem gyümölcsét teljesen feláldozta. 1683. a Bécs felé induló Kara Musztafa dúlta fel Moson vármegye nagy részét.

(Az újabb történelmi eseményeket az egyes községeknél említjük meg.) Magyarország épségét, mely minden háborúból diadalmasan kikerült, a trianoni békediktátum bontotta meg, mely Moson, Sopron és Vas vármegyékből 4010 km. területet 294.849 lakossal Ausztriának ítét oda.

Népesség.

Település. Az a terület, melyet *Felső-Dunántúl* neve alatt a kalauzban összefoglalunk, magában foglalja Győr városát és közvetlen környékét, Győr vármegye tősziget-esilizközi járásának a várostól Ny-ra eső részét, Moson és Sopron vármegyéket a maguk régi terjedelmében, tehát a Burgenlandhoz csatolt részekkel együtt, Sopron városát, végül Vas vármegyéből Kőszeg és Szombathely városok területét és a Rábától Ny-ra eső részeket, tehát közigazgatásilag a régi szombathelyi, kőszegi, felsőőri és németújvári járásokat egész terjedelmükben, (tehát a megszállt részekkel együtt), valamint a sárvári, körmendi és szentgotthárdi járásoknak Rába-balparti részeit. Az ekként körülírt ország-rész egész területe 8745 km² és a rajta élő népesség száma 745.880 lélek.* Ezen adatokba nincsen beszámítva az Alsó-Ausztriához tartozó azon részek (Mannersdorf és Kirchschlag vidéke és a Rozália-hegység Ny-i lejtője) területe és népszáma, melyekre e kalauz — a földrajzi egységek elve alapján — szintén kiterjeszkedik.

*) Az itt közölt népességi adatok az 1920. évi népszámlálásból valók, mivel ez az utolsó népszámlálás, melyről az egész területnek (tehát a most Burgenlandot alkotó területnek is) adatait egységesen bírjuk. Burgenlandban 1923. óta nem volt népszámlálás, így kénytelenek voltunk a leíró részben az 1923. évi adatokat közölni, míg a magyarországi községekre vonatkozólag már az 1930. évi népszámlálás végleges adatai állnak rendelkezésre.

E tekintélyes területen a települési viszonyok természetesen nagyon különböznek és eltérők. A sík vidéken a községek általában népesek, és a tanyarendszer — kivált a Rábaközben — erősen ki van fejlődve. A dombos és hegyvidéken a községek kisebbek s különösen Vas vármegye hegyes részein igen sok a törpe község s az osztrák és stájer határ felé gyakori a községek házainak szétszóródása. A településben észlelhető különbözőségek nagyrészt ethnikai sajátosságok; az ősrégi kultúrával bíró németiség községeinek külső képe egészen eltér a horvát és vend lakosság községeitől, a Rábaköz és Répce mellék községeinek külsejére pedig a magyarság nyomta rá bélyegét.

Területünkön összesen 664 község van, közte 2 törvényhatósági jogú város (Győr és Sopron), 3 megyei (azelőtt rendezett tanácsú) város (Magyaróvár, Kőszeg és Szombathely), 4 burgenlandi város (Kismarton, Ruszt, Nagymarton és Németújvár) és 655 kis- és nagyközség. Ha a városok népszámát levonásba hozzuk, a községek átlagos népszáma 916, de ez átlag a lapály községeiben, kivált Moson vármegyében, jóval nagyobb. Legnépesebbek (az 1930. évi népszámlálás eredményei szerint) a városok, ú. m. Győr 50.881, Sopron 35.895 és Szombathely 39.158 lakossal. Tízezernél népesebb község nincs is több; a következő legnépesebb községek: Kapuvár 9536, Sárvár 9334, Magyaróvár város 8639, Kőszeg város 8537, Csorna 8498, Körmen 7649, Moson 6393, Vasvár 4532 és Csepreg 4135 lakossal. Burgenlandban népes községek egyáltalában nincsenek; legnépesebb községei (az 1923. évi népszámlálás eredményei szerint) Felsőőr 3846, Rohonc 3772, Nagymarton 3706, Németkeresztúr 3321 és Kismarton város 3263 lakossal.

A *népsűrűség* általában jelentékeny, átlagban 85,6 lélek lakik négyszögkilométerenként, de ez a vidék domborzati viszonyai szerint erősen változik. Feltűnő, hogy éppen a legtermékenyebb sík vidéken, Moson és Győr vármegyék rónáin a népsűrűség a legcsekélyebb, 40 és 54 között ingadozó (legkisebb a nezsideri járásban, 40,7), a rajkai járásban 48,3, a magyaróváriban 54,0, Győr vármegye tósziget-csilizközi járásában 54,8. Már jóval sűrűbben népesített Sopron vármegye rónája; a Répce melléken 68,5, a kapuvári és csornai járásban 74—76 lélek él egy négyszekilométeren. Odább Ny felé növekedik a népsűrűség és az osztrák határ mentén elterülő járásokban éri el a maximumot; így a soproni járásban már 86 lélek jut egy km²-re, a nagymartoni pedig 125 lélekkel valamennyi járás közül elől jár a tekintetben. Vas vármegyében — bár népsűrűsége általában csekélyebb — hasonló a helyzet; a lapályos szombathelyi és celldömölki járásban a népsűrűség 70-en alul marad, a hegyes járásokban magasabb s a felsőőri járásban látjuk a maximumot 92 lélekkel. Hazánknak Alsó-Ausztriával és Stájerországgal határos járásai összefüggő sávot képeznek, melyet igen nagy népsűrűség jellemez, mely K felé, a síkság felé fokozatosan csökken. Ha még

figyelembe vesszük, hogy éppen ezen nyugati határjárások természeteti viszonyai — az erdők nagy kiterjedésénél fogva — kevésbé kedveznek sűrűbb népesség eltartására, mint a sokkal nagyobb mezőgazdasági területtel bíró síkvidéki járáások, úgy a népsűrűség ezekkel szemben fokozottan nagynak nevezhető.

Nemzetiségi és felekezeti viszonyok. Felső-Dunántúl lakosságában négy nemzetiség vegyülésével találkozunk: magyarok, németek, horvátok és (kisebb számban) vendek alkotják népét. Győr, Sopron és Vas vármegyék rónája tiszta magyar, Moson keleti részében a magyarság a lakosságnak már csak felét alkotja, Ny felé azután folyton csökken s a határszéli járáásokban túlnyomó többségbe kerül a német elem, tarkítva kisebb-nagyobb horvát szigetekkel és a Rába felső völgyén túl vendekkel. Az itt tárgyalt egész területen az 1920. évi népszámlálás szerint 399.461 magyar mellett 282.490 német, 1104 tót, 57.224 horvát és 392 vend élt; a magyarok eszerint az egész területen a népességnek 53.6 százalékát tették, míg a németek 37.9 és a horvátok 7.7 százalékkal szerepeltek.

Rá akarunk mutatni itt azon változásokra, melyek a hazánktól elszakított és Ausztriához csatolt burgenlandi terület népességében az elszakítás óta beállottak. A terület össznépessége 1920-tól 1923-ig 9000 lélekkel csökkent, a magyarság száma ellenben 10.000 főnyi apadást mutat. Volt ugyanis az elszakított Burgenlandban:

	1920-ban a magyar népszámlálás	1923-ban az osztrák szerint
Összlakosság	294.849	285.609
Magyar anyanyelvű	24.867	14.929
Német ..	221.185	226.751
Horvát ..	44.753	42.010
Egyéb ..	4.044	1.919

Bár valószínű, hogy az átszatolás folytán a magyarság egy része (tisztviselők, tanítók stb.) régi lakóhelyüket elhagyták és osztrákok jöttek be nagyobb számmal, a magyarság csökkenése helyenként (amint a leíró részben fel fogjuk tüntetni) akkora, hogy az új osztrák felvétel megbízhatósága iránt kételemek merülhetnek fel.

Felekezet tekintetében Felső-Dunántúlon a római katolikusok vannak (623.755 lélekkel) nagy többségben; mellettük 89.635 ág. evangélikus, 10.317 református és 22.125 zsidó él. Az evangélikusok Sopron vármegyében, továbbá Vas vármegye elszakított részében a legszámosabbak, a reformátusok leginkább a városokban tömörülnek. Ugyanez áll a zsidóságról is, mely egyébként kisebb-nagyobb számban mindenütt megtalálható.

Néprajzi viszonyok. A *magyarság*, mely Győr, Sopron és Vas vármegyék síkságait lakja, hazánk egyik legszebb fajtája, mely kivált a Rábaközben tartotta meg eredeti mivoltát. Ezen összefüggő nagy területen élő népesség úgy szokásaiban, mint

nyelvében lényegileg megegyezik, ami különbség van, az legfeljebb a viseletben vagy a házak építési módjában tűnik ki. Sajátságos, hogy nyelvükben is megtalálható a kettős magánhangzók szerepeltetése (a diftongizálás), sőt némiképen a beszéd elnyújtása és az éneklő módor is, mely a hieneket jellemzi. A rábaközi nyelvjárástól eltér a vas megyei magyar ember beszéde, mely némileg rokon a göcseji tájszólással s szereti a magánhangzók cserélgetését és a mássallhangzók kettőzését. A rábaközi nép viselete igen szép.

Érdekes a Vas vármegye ÉNy-i csücskében elterülő magyar nyelvsziget: az *Órség*, mely német és horvát népességtől körülvéve, évszázadok óta fenntartotta eredeti magyar jellegét. Felsőőr és néhány szomszédos község képezi e szigetet, melynek lakói határőrökként telepítették ide az Árpádok idejében s nevezetes szabadalmakkal ellátva nyelvi és szokásbeli sajátságait maig fenntartották. Némely történetírók székely-eredetűnek tartják az *Órség* lakosságát, mit egyes helynevek (Ciklin, Cikenbach stb.) is megerősíteni látszanak.

A *németség* az ú. n. *hienc*-fajhoz tartozik, mely eredeténél és régi voltánál fogva legérdekesebb népfajaink egyike. Ő lakja az egész sopron-vas megyei hegyvidéket, központja Kőszeg, Rohonc, Pinkafő és Borostyánkő vidéke, de a néptörzs É-felé Sopron megyébe is áttérjed. Az itteni némettség multja Nagy Károly idejéig megy vissza, ki itt bajor és frank telepeket alapított, melyeket a honfoglaló magyarok Ny-felé szorítottak ugyan, de meg nem semmisítették. Ezek valószínűleg beleolvadtak a Szt. István és II. Géza korabeli német telepítésekbe, melyek a mai német lakosság őseiül tekinthetők. Később hatalmas német főurak és nemesek, mint a Németújvári (Güssingi) és Gutkeledi grófok itt várakat alapítottak s újabb német telepéseket hoztak jóságaikra; a szomszéd Ausztria és Stájerország is erősítette a német elemeket, kivált midőn a 15. szdban Sopron és Vas megye egy része Ausztriának volt elzálogosítva, majd utóbb az onnan kiűzött protestánsok közül is sokan találtak itt menedéket. Így keletkezett a vidék német lakossága, melynek zömét *hienc*eknek vagy *heanc*oknak nevezik.

E néptörzs nyelve (Schröer szerint) bajuvár tájnyelv és rokon a stájerrel, de különbözik úgy ettől, mint a közosztráktól is és több tekintetben egyezést mutat az alsóausztriai Mannhartsberg-vidék tájszólásával, anélkül, hogy e két népesoport közt határozott összekötő kapocs felmutatható volna. Lehetséges, hogy a két népesoport hasonló származású és hasonló átalakulásokon ment keresztül, úgy, hogy fejlődésükben rokonvonások vannak, anélkül, hogy most már együvé tartozóknak vehetnők őket. A nyelvjárás tanúsága szerint a *hienc*ek nem az osztrák és stájer elemnek K-re nyomult raja, hanem külön, talán frank törzsnek tömegesen áttelepült ága (Hermann A.). Nyelve, bár az idők folyamán idegen elemek felvétele alatt módosult, mégis elég jól

örizte meg eredeti sajátosságát s maga a nép is, különös viseletével s ősi szokásaival felkeltheti érdeklődésünket. Nyelvükben jellemző a tonicus accentus, mely némileg éneklővé teszi a lágy és hullámzatos lejtésű nyelvet, a szétnyújtási hajlam (*guid'n müaring* = guten Morgen), az *ui* kettős hangzú (*Muida* = Mutter, *Krui* = Krug), a személyes névmás *si* (= es) alakja stb. A rétfalusiak ismételtetni szokták szavaikat (Repetierheanzen.)

E vidéken többnyire a rengeteg erdtől kellett a művelésre szánt földet elfoglalni; a szántóföldek helyenként meredek lejtőkre kapaszkodnak fel s a „puglete Welt“-ben a legmagasabb ormokat is elfoglalják. A nép erős munkával keresi meg kenyerét; e küzdelemben szikárrá, edzetté vált; a legények délceg tartásúak, értelmes arckifejezésűek, de a nehéz munka idő előtt meggyörnyesíti őket; a nőket is hamar megvénszesíti a nehéz munka. A hiene zárkózott, gyanakvó természetű, de józan, kötelességtudó, vallásos és becsületes; higgadt észjárású, de jó iskoláiban számottevő műveltségre tesz szert, hazafias érzelmű és a magyarsággal rokonszenvez. A közműveltség mindenütt magas fokon áll e néptörzs körében, mely egy Liszt Ferencet, Haydn Józsefet és Hyrtl Józsefet adott a világnak.

A német lakosság közt a *horvátság* is alkot kisebb-nagyobb szigeteket. Ez sokkal későbbi telepítés; a 16. század folyamán, mikor Sopron vármegye Ny-i felében a törökök pusztítása folytán sok helység lakatlanná vált, Nádasdy Ferenc horvátokat telepített ide Boszniából, kiknek nevét, Bosnier Kroat, a német lakosság a máig is használatos Wasserkroat-tá fordította el. A horvát erős, izmos, szálas termetű nép, józan és vallásos, többnyire földműves, de gyárakban is dolgozik. Ahol a magyarsággal sűrűn érintkezik, lassanként beléolvad; a horvátországi nyelvrokonokkal közösséget nem tart fenn, a világháború utáni megpróbáltatás idején a magyar hazához való ragaszkodásnak sok jelét adta.

Vidékünk legdélibb csücskében a *vendség* lép fel, melynek nagy zöme azonban már területünkön kívül, a muraszombati járásban és Zala vármegyében él. Valószínűleg kelta eredetű népfaj, melynek nyelve szláv behatás alatt erősen megváltozott. A vend erőteljes, szorgalmas, bátor faj, mely fegyverrel a kezében szállott szembe a trianoni diktátum által ráparancsolt elcsatolással, melyet azonban — magára hagyatva — elhárítani nem bírt.

Gazdasági viszonyok. Vidékünkön a lapály váltakozik a dombos és hegyvidékkel, ezért amott a mezőgazdaság, emitt az erdőgazdaság, a szőlő- és gyümölcstermelés a lakosság főfoglalkozása. A mosoni róna, a Rábaköz s a Rába alsó völgye hazánk gabonakamarái közé tartoznak, ahol a lakosság túlnyomóan mezzei gazdálkodásból él. Hegyvidégeink lejtőin és tövében a szőlőművelés és gyümölcstermelés igen jelentékeny jövedelmet

biztosít a népnek. Évszázadok óta híres a Fertő mellékén termelt bor, mely jórészből ruszti név alatt kerül forgalomba; de a Lajtamelléki, a soproni- és Kőszeg-vidéki szőlők is jó bort termelnek, Petőfalva vidéke pedig jó vörösből ismeretes. Kitűnő gyümölcs terem a Soproni, Rozália- és Kőszegi hegységek lejtőin is, ahol a szelíd gesztenye tenyésztése évszázadok óta meghonosodott termelési ág. A magasabb hegyvidékeken a földművelés hátterbe szorul, zab, kukorica és repace a leggyakoribb mezőgazdasági termékek, a burgonya mellett. E helyeken az erdők birodalma lép fel, melynek legszebb kincsét, a gyönyörű fenyveseket azonban Trianon elszakította tőlünk. A bányászat — a kitűnő lajta-mészakőn kívül (a Lajtahegység és a Fertőmelléki dombok bányáiban) — kőszén (Brennbergbánya, Récény), lignitet (Lajtaújfalu, Völgyfalva) és antimont (Vas megye) szolgáltat. A gyáripar elég jelentékeny (részleteiről az egyes községeknél emlékezünk meg), a városokban és nagyobb községekben pedig élénk kereskedelmi élet fejlődött ki.

Építészet és képzőművészet.

Építészet. Felső-Dunántúl hazánknak műemlékekben tán leggazdagabb része, e tekintetben vetekszik Felső-Magyarországgal és Erdéllyel. Ezt annak köszönheti, hogy a keleti szegélyen felsorakozó várak megvédték a tatár és török hadak dúlásától; másrészt a Ny felől fenyegető állandó betörések ellen *megvédte az az erős védelmi vonal*, melyet őseink az osztrákok betörései ellen építettek. Vidékünkön megtaláljuk a korai középkor várait, a román és gót stílusú templomokat, a renaissance ízlésű városi architektúrát épp úgy, mint a barokk-kor kastélyait és a klasszicizmus szeretetreméltó polgári építkezését.

A Lajta hegységtől a Pinkavölgyi szakadatlan vonalat alkotó várlánc: Moson, Magyaróvár, Sárfenék, Kapuvár, Rovó, Szarvókő, Kábold, Kismarton, Nagymarton, Fraknó, Léka, Kőszeg, Szalónak, Borostyánkő, Rohonc, Némethújvár, mind a 13. századba nyúlnak vissza. Persze a mai alakukban semmiképpen sem tükrözik akkori képüket, hiszen minden évszázad hozzáadta a magáét szükségletei és ízlése szerint. Egyes részek azonban még ma is e legrégibb korból valók: pl. a fraknói öregtorony. Művészeti szempontból is kevés bennük az e korból való érték, de egyes részek, mint pl. a lékai boltozatos lovagterem, elsőrangú műremek.

A magyarországi román stílusú építészet legnemesebb vetetű emlékei: a *jáki* és a *lébényi* templom vidékünkön fekszenek. Jelentőségük európai, de ezenfelül apró kis különbözőségeik helyi zamatot adnak a műemlékeknek: a jáki templom zömök toronysisakjai tán a pusztán vándorló magyarság sátrainak emlékét őrzik. Ugyanezen kornak igen jelentős emléke a *horpácsi* templom díszes

és aránytalanul nagy kapuzata, mely egy elpusztult nagyobb és díszesebb templomot sejtet.

A soproni *Szent Jakab-kápolna, bencések temploma* és *Szent Mihály-templom* korábbi részében francia kezek művének tetszik, befejezésében pedig tán a közeli Ausztria egy mesteréé. Figyelmet érdemel még a *kőszegi Szent Jakab-templom* (1400. körül), a *kismartoni plébániatemplom*, (15. szd. vége), az erősített templomoknak egy érdekes példája a *nagymartoni* (1469.); elsőrangú műemlék a *máriafalvi* templom is, s jellegzetes a *kaboldi vár* szerény kápolnája.

A *renaissance* sem haladt el vidékünk felett nyomtalanul. A városokat, de különösen Sopront a patriciusok nem egy érdekes alkotással gazdagították, amikor házaikat a kor magaslatán álló művészekkel építtették meg. A *soproni* városháztér *renaissance* házai épp úgy érdekesek, mint a soproni régi városház galériás tornya. A kor vallási villongásai persze gátolták az építkezési tevékenységet, s sok emléket el is pusztítottak e zavaros időkben. A 17. században mindinkább megerősödő ellenreformáció újra felvette az építkezést. Valóságos építési láz fogta el az embereket. A belső harcokban megrongálódott templomok új alakot nyernek, új díszet öltenek. Egész sereg új templom, kápolna emelkedik. A szobrászat, festészet, iparművészet gyorsan és sokat alkot. A középkori templomok szakaszokra osztott rendszere helyett a *barokk* tágas, egységes, belső térségeket teremt s a papnak és hívőknek nemcsak lelki, de fizikai együttműködését is biztosítja, pl. a soproni dominikánus templom. A régi gót templomok kopott falaihoz szeretettel simulnak az élénkvonalú, meleg színárnyalatú barokk díszítések. Jellemző példa erre a soproni bencés templom díszes barokk oltáraival, Dorfmeister-féle oltárképeivel s szép szószékével.

A 18. század legvégén, már-már a klasszicizmus küszöbén épül a vidék legnagyobb szabású székesegyháza: a *szombathelyi*. Ezzel a megújító és átalakító építkezéssel kapcsolatban egész kőfaragóiskolák keletkeznek, mestereik számos kedves emléket őrzik a városok (pl. a soproni monumentális Szentháromság-szobra s a Nep. Szt. János-szobrok), de különösen azok temetői. A 19. szd. egyházi építészetében jobbra az új román és az új gót stílus hódít. Pl. a Megváltóról nevezett nővérek új román s az orsolyák új gót temploma Sopronban. (Handler Nándor.)

Amilyen jelentős a barokk egyházi architektúra építészeti emlékekben e vidéken, épp oly gazdag a főúri építkezésekben: különösen az Esterházy-család volt fáradhatatlan ezen a téren. A *kismartoni* kastély jellemző a 17. század olaszos irányára, az *eszterházi* „Versailles“ a korai rokokóra jellemző, a *kismartoni* kastély kerti homlokzata pedig a 19. század kezdetének görögös irányát tükrözi vissza. Nem hagyhatjuk említés nélkül azon kiváló restaurátori munkásságot, melyet *Storno Ferenc* (1820—1907.)

hosszú időn át kifejtett s melynek számos épületünk régi művészeti alakjába való visszahelyezését köszönheti.

Festőművészet. Vidékünkön egynéhány 15. századbéli freskó-kivételével, régebbi képirást alig találhatunk. A várakban, különösen kápolnáikban a 17. század kismestereitől láthatunk egy-egy képet. A 18. században azonban a barokk-kort jellemző egyetemes művészeti fejlődéssel kapcsolatban fejlett képirást találunk Nyugatmagyarországban. A szomszédos Ausztriából hozzánk szakadt mesterek koruk színvonalán álló képirást teremtenek vidékünkön. A legnevezetesebbek közöttük *Maulbertsch Antal* (1724—1796), aki a szombathelyi székesegyház főhajójának boltozat-freskóit csodálatos merész fantáziával, friss és élénk színekkel festette meg. Számos falfestménye díszíti a győri püspöki székesegyházat is. Társa volt: *Winterhalder János* (1743—1807.), az eszterházi kastély dísztermében pedig *Grundman Vazul* dolgozott. Igen jelentős szerepe van a 18. szd. végén a soproni *Dorfmeister Istvánnak* (1729—1797), akinek bő termelését bensőségeség jellemzi. Dorfmeister dolgozott a *sárvári* várkastélyban, gróf *Niczky László ligvándi* kastélyában (Sopron m.), a *császári* (Komorórom m.) s a *kismartoni* plébánia-templomban, a *balfi* fürdőkápolnában, a *soproni* bencés székházban és templomban, a *kiskomáromi* (Zala m.) templomban, a *soproni* gróf *Zichy Meskó-palotában* s a *fülesi* (Sopron m.) kápolnában, a vas megyei *kemenesszentpéteri*, *kemenesmihályfai*, *kemenessömjéni* és *nagysitkei* templomokban, a *felsőbüki Nagyok kissitkei* kastélyában, kifestette a *soproni* Szentlélek-templomot, a lebontott városház tanácstermét, a *szentgotthárdi*, *szigetvári* templomot, a *szombathelyi* szeminárium egyik termét. Festett sok különálló oltár- és ájtatossági képet és portrét. A magyar barokknak, bécsi származása ellenére is, az osztrák *Maulbertsch*, *Troger* és *Altomonte* után a legkiválóbb és legtermékenyebb képviselője. Végül megemlítjük, hogy vidékünk akadémia aligazgatója lett.

Szobrászat. A *jáki*, *lébényi* és *horpácsi* templomkapuk szoborművei a 14. századnak igen értékes emlékei. Míg Lébenyben francia mesterek közreműködése nyilvánvaló, addig Jákon germán szellemű mesterek kezenyomát csodálhatjuk. A várakban is találhatunk egy-egy 15—16. századbéli szoborművet. Most van folyamatban a 17—18. század díszítő szobrászatának értékelése s ezzel kapcsolatban felkutatása. Kismartoni mesterek, *Ungleich Fülöp* és *Hörger Ferenc*, dolgoztak 1712-től a híres szépségű *buda-vári* Szentháromság-emléken.

Kismartonban a klasszicizmus is emléket állított magának az *Antonio Canova* kezétől eredő *Leopoldina* emlékművel.

Irodalom.

A Felső-Dunántúlra vonatkozó irodalom oly óriási, hogy csakis a legfontosabb és általános érdekű munkák felsorolására szorítkozunk, míg a speciális jellegű szakmunkákat mellőzzük.

Győr és vidéke.

- Banfi F. és Maggiarotti L. B.*: La fortezza ad Giavarino in Ungheria. Roma, 1932.
- Osányi Károly*: A régi Győr. (Különlenyomat a „Kéve“ évkönyvéből.). — — Győr részletes kalauza. T. és A. 1933.
- Fehér Ipoly*: Győr megye és város egyetemes leírása. Budapest, 1874.
- Franciscus Norbert*: Győr megye. (Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország. IV. k. 465—486.).
- Gádr Vilmos*: Győr város népességi viszonyai az 1870. és 1881. évi népszámlálások alapján. Győr, 1885.
- Győri Szemle* 1930—32. évi folyamai.
- Kemény József*: A győri zsidóság története. Győr, 1930.
- Koltai Virgöl*: Győr színészete.
- Mihályi Ernő*: Pannonhalma részl. kalauza. T. és A. 1923.
- Lám Frigyes*: Egy győri polgár a reformkorszakban. Győr, 1929.
- P. Antal*: A győri karmelita rendház 200 éves története. Győr, 1897.
- Pigler Andor*: A győri Szt. Ignác-templom és mennyezetképei, 1923.
- Ráth Károly*: Győr város története. (Győri Közlöny, 1864.).
- Rései Viktor*: Győr és Pannonhalma nevezetességei. 1897.
- Szávay Gyula*: Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896.
- Török Pál*: Győri Kalauz. Győr, 1920.
- Dr. Valló István*: Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr, 1930.
- Villányi Szaniszló*: Győr megye és város anyagi műveltségtörténete. Győr, 1881.
- — Győr-vár és város helyrajza, erősítés, háztelkek és lakossági viszonyai a 16. és 17. szdban. Győr, 1872.
- Zoltán Vilmos*: Győr viránya. 1904.
- Győr vármegye és város. (Magyarország vármegyéi és városai.). Budapest, 1907.

Moson megye.

- Ivánfi Ede*: Vázlatok Moson vármegye multjából. 1882.
- Major Pál*: Moson vármegye monográfiája. 1878.
- Rodiczky Jenő*: Mosonmegye. (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország IV. kötete. 1896. 439—464. lap).
- Székelly Jenő és Thirring Gusztáv*: Magyaróvár (Részl. helyi kal. 15.) 1932.

A Fertő és a Hanság.

- Jukovics Anton*: Die Wasserverhältnisse des Neusiedlersees. (Verhandlungen des naturforschenden Vereines von Pressburg. 1861. 5., 7. és 8. kötet.)
- — Verzeichniss der am Neusiedlersee vorkommenden Vögel (u. o. 1864—65).
- Kis József*: A Fertő tavának geográfiai, históriai és természeti leírása 1797-ben. (Rumy, Monumenta hungarica. I. köt. 337—423. lap.)
- — A Fertő tava vizének és orvosi tulajdonságainak fürdő gyanánt való leírása 1797-ben (u. o. II. köt. 188—287. lap.).
- Kövér Fidélf József*: A Hanság földrajza. Szeged, 1930.
- Mayerhofer J.*: A Fertő-tava. 1862—1864. Győr, 1884.
- Mika Ferenc és Breuer György*: A magyar Fertő halai és halászata. (A magyar biológiai kutatóintézet munkái. Vol. II. 1. 1928. 104—131. lap.)
- Moser Ignaz*: Der abgetrocknete Boden des Neusiedler Sees. (Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt, 16. köt. 1868. 338—344. lap.)
- Nagy Imre*: A Fertő régi áradásai. (Századok, 3. évf. 1869. 690—709. 1.)
- Schünemann K.*: Zur Geschichte des Neusiedler Sees. (Ungar. Jahrbücher, V. köt. 1. sz. 1925. 118—120. 1.)
- Széchenyi Béla gróf*: Kőkori lelet a Fertő-tava medrében. Budapest, 1876.

Thirring Gusztáv: A Fertő és vidéke. (Foldrajzi Közlemények. 1886. évf. 243—262. lap.)

Ujházy János: A Rába szabályozása és csatornázása. Budapest, 1873.

Varga Lajos: A Fertő-tó kerekas férgeiről. (Archivum Balatonicum, 1927. évf.)

Kismarton és a Lajta-hegység.

Kiss István: A margitai kő. (Magy. Mérnök- és Építészegylet Közlönye. XVII. köt. 1884., 38—61. lap.)

Mohl Adolf: A kismartoni plébánia-templom. (Egyházművészeti Lap. 1881. 21—28. és 47—54. lap.)

— — Szarvkő és urai. (Századok, 37. évf. 1903. 612—633. és 713—730. lap.)

— — Loreto magyarországi búcsújáráhely története. Budapest, 1909.

— — Der Gnadenort Loreto in Ungarn. 1909.

— — Török világ Kismarton vidékén. Sopron, é. n.

— — Entstehung und Geschichte des Franziskanerklosters in Eisenstadt. Sopron, 1898.

Nagy Imre: A Lajta mint határfolyam. (Századok, 5. évf. 1871. 369—387. és 449—464. lap.)

Nagy Virgil: A kismartoni várkastély. (Magyar Építőművészet, IX. évf. 1911. 3. sz.)

Pill Karl: Das Leithagebirg und seine Flora. Kismarton, é. n.

— — Die Flora des Leithagebirges und am Neusiedlersee. II. kiadás, Graz, é. n.

Podhraczký József: Kismarton városról értekezés. (Tudományos Gyűjtemény. 1830. VII. 68.)

T. Róth Lajos: Kismarton vidéke. Magyarázata a m. k. orsz. földtani térképhez. Budapest, 1883.

— — A rákos—ruszti hegyvonulat és a Lajtahegység déli részének geológiai vázlata. (Földtani Közlöny. 1876. évf. 89—100. l.)

— — Földtani felvétel a Lajtahegységben. (u. o. 1881. évf. 225—231. lap, 1883. évf. 145—150. és 183—189. lap.)

Varga Lajos: A fertőrákosi kőfejtő. (Természettud. Közlöny. 64. köt. 1931. 659—666. l.)

Waltz Rudolf: Zur Flora des Leithagebirges. (Verhandlungen der zool.—botan. Gesellschaft in Wien. 40. kötet. 1890.)

Sopron városa.

Bella Lajos: A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője. Archeológiai Értesítő, újfoly. 11. köt. 1891. 313—320. l.)

— Újabb soproni őseletekről (u. o. 9. köt. 1889. 357—366 l.)

— A Várishegyi urnáról (u. o. 11. köt. 1891. 167—176. és 257. l.)

Ósányi: Hanns Tschány's Ungarische Chronik vom Jahr 1670 bis 1704. (Magyar Történelmi Tár. V. köt.) Pest, 1858. 231. l.

Diem Gusztáv: Illustrierter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen. Sopron, 1886. (162 l.)

Fászl István: Sopron madarai. (Soproni kath. főgimnázium 1882—83. Ért.)

Gombocz Endre: Sopron környékének edényes flórája. (Növénytani Közlemények I.)

Gyulai Rudolf: Soproni templomunk (A Pannonhalmi főapátság története. II. köt., Budapest, 1903. 270—275. l.)

vitéz Házi Jenő: Sopron története. Oklevéltár. Sopron, 1920—31. (eddig 9 kötet.)

Heimler Károly: Soproni Képeskönyv, 123 képpel, német, olasz, francia és angol függelékekkel. Bpest, 1932.

Lauringer Ernő: Sopron sz. k. város művelődéstörténeti vázlata. (A Soproni áll. reáliskola 51. sz. Értesítője az 1925—26. iskolai évről.)

Mihályi Ernő: A középkor műemlékei Sopronban. Sopron, 1914. (59. l.)

— Sopron renaissance- és barokkstílusban épített házai. Sopron, 1915.

— Dorfmeister és a barokk képfírás Sopronban. Sopron, 1916. (62. l.)

Müllner Mátyás: A soproni evang. főtanoda története. Sopron, 1857.

Nagy Imre: Sopron multja. (Századok 17. évf. 1883.)

Papp József: A soproni ev. tanítóképző-intézet története 1858—1908. Sopron, 1908. (91. l.)

- Paár Iván:* A soproni Bécsi-domb vaskori temetője. (Arch. Közlemények, 6. köt. 1886. 92—114. l.).
- Payr Sándor:* A soproni evangélikus egyház története. I. Sopron, 1917.
- Az Eggenberg-házak története. (Soproni Napló 1915. jún. 20.)
- Régi házak a Szt György-utcában. (u. o. 1915. jún. 12.).
- Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907. (70. l.).
- Lakner Kristóf. Sopron, 1932.
- Póda Endre:* A soproni kath. parókia és a soproni kath. hitközség története. Sopron, 1892. (69. l.).
- A Szt Jakabról címzett régi temetőkápolna Sopronban. Sopron, 1887.
- Pollák Miksa:* A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Budapest, 1896. (379. l.).
- Récsey Viktor:* Sopron ókori neve és a sopronmegyei római feliratok. Budapest, 1887. (80. l.).
- Sopron az ókorban. (Sopron, 1886. évf. 83. s. köv. sz.).
- Ritter:* Hans Georg Ritter's Oedenburger Chronik zur Geschichte der Rákóczyischen Belagerung im Jahr 1704. Sopron, 1874. (218. l.).
- Thirring Gusztáv:* Sopron és a Magyar Alpok. Utikalauz. Sopron, 1911.
- Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai. Budapest, 1884. (71. l.).
- Sopron. Civitas fidelissima. Sopron, 1925. (124. l.).
- Sopron népességének fejlődése és összetétele. (Magyar Statisztikai Szemle 1931. 3. sz. 407—453 lap és külön kiadásban is.).
- Thirring—Heimler:* Sopron és környéke részletes kalauza. III. kiad. 1932. T. és A.
- Töpler Károly:* Sopron városának történeti vázlata eredetétől kezdve a 16. századig. (A magyar orvosok és természetvizsgálók 8. nagygyűlésének munkálatai. 1863. 29—43. l.).
- Wallner Ignác:* Sopron környékén található virágos növények és cryptogamok neme és fajai. (Soproni áll. főreáliskola értesítője 1903. l.).
- Sopron vidékének bogárfaunája (u. o. 27. Értékesítő).
- Wolf Henrik:* Die Stadt Oedenburg und ihre Umgebung. Geologische Skizze. Wien 1870. (Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt.).
- Zsilinszky Mihály:* Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez. (Értekezések a tört. tud. köréből. (XI. köt. 2. sz.) Bp. 1883. (85. l.).
- A Magyar Művészet soproni száma. (IV. évf. 1928. 7. sz.)
- Sopron sz. k. v. és Sopron vármegye általános címűre és útmutatója.
- Sopron megye egyéb részei.**
- Bella Lajos:* Sopron vármegye. (Az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Magyarország IV. kötete. 1896. 361—393. lap.)
- Bérényi Pál:* Sopron megye. (Megyei monografiák.) Budapest, 1895.
- Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. (Közgazdasági Szemle. 19. évf. 1895. 165—190. 410—431. 490—531. l.)
- Csatkai Endre:* Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932.
- Eichert Wilhelm:* Touristen-Führer für Wanderungen im Rosalien-Gebirge. Wiener-Neustadt. 1903. II. kiadás, 1906.
- Frának Dömötör:* A borsmonostori apátság az Árpádok korában. (Művelődéstörténeti értekezések. 37. sz.) Eger, 1910.
- Graf Samu:* A púpos világ. (Dunántúli Turista-Egyesület Évkönyve. 1912.)
- Kenner Friedrich:* Das Mithraeum von Kroisbach. (Mitteil. der Central-Commission. 1867. 119—132. lap.)
- Kovács Ignác:* A borsmonostori apátság története. Sopron, 1910.
- A borsmonostori apátság alapítása. (Kath. Szemle, XVIII. kötet. 1904., 854—868. és 955—968. lap.)
- Nagy Imre:* Sopron vármegye története. Oklevéltár. 2 kötet. Sopron, 1889—1892.
- A Nagymartoniak. (Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 4. évf.)
- Némethy Lajos:* A márcfalvi prépostság. (Századok, 34. évf. 1900. 434—450. lap.)
- Pasteiner Gyula:* Az eszterházai kastély. (Művészeti Ipar. 1894. 167—174.)
- Payr Sándor:* Nemeskér története. Sopron, 1932.
- Rómer Flória:* Árpás és a móríczhidai Szent Jakabról címzett prépostság története. Pest, 1869.
- Schwartz Elemér:* A nyugatmagyarországi német helységnevek. Bpest, 1932.

- Stessel József*: Fraknó multja. (Századok. 23. évf. 1889. 294—310. lap.)
 — — Sopron vármegye nyugati területe. (u. o. 37. évf. 1908. 431—444. lap.)
 — — Sopron és Moson vármegye történelmi földrajzához. (u. o. 34. évf. 1900. 10—37. lap. 7; 31. évf. 26—38. l.)
 — — Locsmánd vára és tartománya. (u. o. 34. évf. 1900. 675—701. lap.)
 — — A márczi prépostság és a horpácsi monostor. (u. o. 35. évf. 1901. 146—153. lap.)
 — — Rou vára és a Gathal nemzetség Sopron vármegyében. (u. o. 31. évf. 1897. 404—413. lap.)
Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei. Budapest, 1916.
Szontagh Nicolaus: Enumeratio plantarum phanerogamicarum territorii Soproniensis. (Verhandlungen der k. k. zool.—botan. Gesellschaft. 1864. 463—502. lap.)
Thirring Gusztáv: A Rozália-hegység. (Földrajzi Közlemények. 1884. évf. 469—508. lap.)
Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Sopron, 1902.
Virághe Elek: A fraknói grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig. Sopron, é. n.
 Beschreibung des Hochfürstlichen Schlosses Esterház im Königreiche Ungarn. Pozsony, 1784.

Hiencek.

- Becker M. A.*: Die Heanzen. (Oesterr. Revue, 3. köt. 1863., 282—289. lap és Verstreute Blätter, Wien. 1860. 75—91. lap.)
Bedi Rezső: A soproni hien nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912.
Bíró, Ludwig Anian: Lautlehre der heanzischen Mundart von Neckenmarkt. Leipzig, 1910.
Bünker J. R.: Das Bauernhaus in der Heanzerei. (Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, XXV. köt. 89. l.)
 — — Typen von Bauernhäusern aus der Gegend von Oedenburg. (u. o. XXIV. köt. 115—130. l.)
 — — Das Bauernhaus in der östlichen Mittelsteiermark und in benachbarten Gebieten. (u. o. XXVII. köt. 113. l.)
 — — Typen von Dorffluren an der dreifachen Grenze von Niederösterreich, Ungarn und Steiermark. (u. o. XXX. köt. 109. l.)
 — — Westungarische Vorhallenhäuser (in Fertőmegyes). (u. o.)
 — — Eine heanzische Bauernhochzeit. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin. 1900. 288—306. és 365—382. l.)
 — — Heanzische Volkslieder. (Zeitschrift für österr. Volkskunde, 15. évf. 1909. 3—4. füzet.)
 — — Heanzische Kinderreime. (u. o. 6. évf. 1. pótfüzet.)
 — — Heanzische Schwänke, Sagen und Märchen. (Zeitschr. des Vereins für Volkskunde in Berlin, 7. és 8. köt.)
 — — Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Leipzig 1906. (436. lap.)
 — — Heanzische Sprichwörter. (Ethnolog. Mittheilungen aus Ungarn. III. köt. 11—12. füz.)
 — — Die Hafneröfen in Stooß. (Mitteil. der anthropol. Gesellschaft in Wien, 33. köt. 1903. 329—335. l.)
Dachler, Anton: Die Heanzen. (Zeitschr. für österr. Volkskunde, XVI. évf. 1910. 1—2. sz.)
Ebenspanger János: Heanzische Reste der alt-deutschen Götterlehre. (A Magyar Turista-Egyesület Vasmegyei Osztályának 1894. évi jelentése.)
 — — Der Name der Hienzen. (u. o. 1895. évi jelentése.)
 — — A hien nyelvbe olvadt magyar szavak. (Felsőlövői ev. tanintézetek Értesítője. 1892—93.)
Giesswein Sándor: A hienekről. (Ethnográfia, 1892. III. évf.)
Graf Samu: Mundart von Oberschützen. (Deutsche Mundarten, Bécs 1911.)

- — Ursprung und Schreibung des Wortes Hianz. (Oedenburger Zeitung melléklete, 1922. szept. 10.).
- — Die westungarische deutsche Bauerntracht. (Oedenburger Zeitung, Sonntagsblatt, 1922. 53. sz., 1923. 1. és 2. sz.)
- — Hienzische Märchen. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlin, 1914.)
- Herrmann Antal:** A hiencek. (Az Osztrák-magyar monarchia írásban és képm. Magyarország, IV. kötete. 1896. 394—402. lap.)
- Kurz S.:** Hienzen Hochzeit und Kranzlabtanzen. (Ethnografia, III. 19. l.)
- — Totenwache bei den Hienzen. (Ethnologische Mitteilungen. 1895. 178. l.)
- Schröer F.:** Heanzen Mundart. (Fromman: Deutsche Mundarten. VI. 1859.)
- Schwartz Elemér:** A Rába—Lapinszközi nyelvjárás hangtana. (Német Philológiai Dolgozatok. X. füzet. Budapest, 1914.)
- — A hiencekről. (A Cél, 1913. júl.)
- Schwarz Frigyes:** A soproni hiengyermekdal. (Német Philológiai Dolgozatok. VII. füzet. Budapest, 1913.)
- Thüring Guszláv — Waisbecker Irén:** Zur Volkskunde der Hienzen. (Ethnolog. Mitteilungen aus Ungarn. V. köt. 1897. 5—10. sz.)
- — Beiträge zur Volkskunde der Deutschen in Ungarn. (u. o. 1897. I.)
- — Volkslieder der Heanzen. (Zeitschrift für österr. Volkskunde. XXI. évf. 1915—16. 4—6. füzet.)
- Vende Ernő:** A hiencek. (Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye. 379—384. lap.)

Kőszeg városa.

- Ohernel Kálmán:** Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. 2. kötet. Szombathely, 1877—78.
- — A kőszegi felső és alsóvár története az Árpádház alatt. (Századok. 1869. évf. 98—105. l.)
- — Kutatások a kőszegi Szt. Jakab egyház sírboltjában. (u. o. 1875. évf. 126—132. lap.)
- Freh Alfonz:** Kőszeg és vidékének viránya. (Kőszegi kath. kisgimnázium értesítője, 1882—83.)
- Miske Kálmán báró:** A Velem—Szt. Vidi őstelep. I. kötet. Bécs, 1907.
- — Die Bedeutung Velem—St. Veits als prähistorische Guss-Stätte. (Archiv für Anthropologie, Neue Folge. II. 1904.)
- Horváth Detre:** Kőszeg fejlődéstörténetének vázlata. Szeged, 1930.
- — A kőszegi Szt. Imre-templom. Szombathely, 1930.
- Poldányi István:** Vezető Kőszeg sz. k. város nyaralóhelyein. Kőszeg, 1925.
- Rosnak Martin:** Die Belagerung der königl. Freistadt Güns im Jahre 1532. Wien, 1789.
- Thüring Guszláv:** Kőszeg és környékének részletes kalauza. (Részletes helyi kalauzok. 12. sz.) Budapest, 1928.
- — Kőszeg népességének fejlődése és összetétele. (Magyar Statisztikai Szemle, 1932. 2. sz. 81—104. lap.)
- Waisbecker Antal:** Kőszeg és vidékének edényes növényei. Kőszeg, 1891.
- Wittinger Antal:** Kőszeg és környéke. Kőszeg, 1880.
- — Kőszeg városa. (Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye, 1908. 137—155. lap.)

Szombathely városa.

- Balogh Gyula:** Az 1809. évi insurrectió és a francia megszállás. Szombathely, 1885.
- Bodányi Ödön:** Szombathely város fejlődése 1895—1900-ig és műszaki létesítményei. Budapest, 1910.
- Géfin Gyula:** A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely, 1929. 2. kötet.
- — A szombathelyi püspöki könyvtár. (Vas vármegye és Szombathely város kultúregyesülete és a Vas vármegyei Múzeum II. évkönyve. Szombathely, 1927. 103—108. lap.)
- Kaposy János:** A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei. Budapest, 1922.

- Kárpáti Kelemen*: Szombathely. (Vas vármegye, Magyarország vármegyéi és városai, Budapest, 1898. 117—136. lap.)
- Kuncz Adolf és Kárpáti Kelemen*: Szombathely—Savaria monografiája. Szombathely, 1880—1894.
- Schönwiesner Stephanus*: Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem. Pestini, 1791.
- Thirring Gusztáv*: Szombathely részletes kalauza. T. és A. 1933.
- Tóth József*: A szombathelyi püspöki székesegyház leírása. Szombathely 1913.

Vas vármegye egyéb részei.

- Vas vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) Budapest, 1898.
- Balogh Gyula*: Vas megye. (Az Osztrák-magyar monarchia írásban és képen. Magyarország, IV. kötete. 1896. 361—393. lap.)
- Borbás Vince*: Vas megye növény-földrajza és flórája. Budapest, 1889.
- — Vas vármegye növénygeografiai viszonyai. (Vasvármegye, 497—536. lap.)
- Czobor Béla*: A jáki apátsági templom. (Arch. Értesítő, új folyam, X. köt. 1890. 11—16. lap.)
- Gáyer Gyula*: Vas vármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenoricum flórasáv. (Vas vármegye és Szombathely város kultúregyesülete és a Vas vármegyei Múzeum I. évkönyve, 1925.)
- Krenner József*: A vasmegyei nemes szerpentin. (Természettud. Közlöny, 49. kötet, 1917. 360—366. lap.)
- Novák Mihály*: Vasvár története. Zalaegerszeg, 1901.
- Wertner Mór*: A Güssingiek. (Századok. 29. évf. 1895. 1. és 2. sz.)

Burgenlandi irodalom.

- Aull Ottó*: Eisenstadt. Ein Führer durch seine Geschichte und Kunst. Eisenstadt, 1931.
- — Die Freistadt Rust am Neusiedler See. Eisenstadt, 1933.
- — Bad Tatzmannsdorf und das Bernstein Gebirge. (Heimatliche Wanderungen. Nr. 46.)
- — Das Rechnitzer Gebirge und der Eisenberg. (u. az. Nr. 45.)
- — Eisenstadt und Rust. (Österreichische Kunstbücherei.) Bécs é. n.
- Bodó, Fritz und Löger, Ernst*: Forchtenstein, Rosalingebirge und Sauerbrunn. (Heimatliche Wanderungen. Nr. 74.)
- Cramer, Friedrich*: Führer durch Eisenstadt. Eisenstadt, 1931.
- Csatkai, André*: Geschichte der Malerei in und um Eisenstadt. (Mitteil. des Burgenland-Heimatschutzvereins. 1927. I. 4. sz.)
- Frey, Dagobert*: Das Burgenland, seine Bauten und Kunstschatze. Wien, 1929.
- Güttenberger, Heinrich*: Der anthropogeographische Aufriss des Burgenlandes. (Mitt. der Geograph-Gesellschaft in Wien. Band 65. 1922.)
- Hoffer, Max*: Das Burgenland. Ein Wegweiser zu seinen Schönheiten. Graz, 1926.
- Jovanovic, Viktor*: Der Neusiedlersee. (Heimatliche Wanderungen. Nr. 48.)
- — Eisenstadt und der Neusiedlersee. (Oesterr. Bücherei.) Wien, 1926.
- Karner I.*: Das Burgenland, ein Heimatbuch für Volks- und Bürgerschulen. Wien, é. n.
- Kopf, Hans*: Mannersdorf am Leithagebirg und sein Ausflugsgebiet. (Heimatkundliche Wanderungen. Nr. 55.)
- Kramer, Friedrich*: Führer durch das Burgenland. Eisenstadt, 1926.
- — Die Schlösser und Burgen des Burgenlandes. Eisenstadt, é. n.
- Lukas, Georg*: Das Burgenland. (Geogr. Zeitschrift. 34. évf. 1928. 9. sz.)
- Mayer*: Morphologie des mittleren Burgenlandes. (Sitzungsbericht der Akademie der Wissenschaften. Wien, 1929.)
- Mohl, Adolf und Csatkai, André*: Die Stadtpfarrkirche in Eisenstadt. Eisenstadt, 1930.
- Reimesch Ragimand*: Das deutsche Burgenland. Heimgekehrtes (!) deutsches Grenzland, Sauerbrunn, 1928.
- Stepan, Eduard*: Burgenland. Festschrift. Wien, 1920.
- Winkler E.*: Die Zisterzienser am Neusiedler See und Geschichte des Neusiedler Sees. Wien. 1928.

- Bergland. XI. évf. 7. sz. (Burgenland-szám). Wien, 1929.
 Das Burgenland unter österreichischer Verwaltung, Wien 1924.
 Das Burgenland. Seine Bäder, Burgen, Sommerfrischen und Ausflugsziele.
 Wien, Bundesverlag, 1926.
 Burgenland. Vierteljahresshette für Landeskunde, Heimatschutz und Denk-
 malpflege. (Egyedyes folyóirat, 1927. óta.)
 Mitteilungen des Burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereins.
 (Havi folyóirat, 1927 óta.).

Térképek.

Vidékünk legrészletesebb térképei a *M. kir. Állami Térképészet* kiránduló (turista) térképei sorozatában megjelent (13. sz.) *Kőszegi hegység* 1:40.000, hétszínnyomású új felvételi térkép, tízméteres szintvonalakkal, turistaútjelzésekkel (Turistaság és Alpinizmus főbizománya, ára P 2.50), kiterjedése: Hosszúság—Léka—Borsmonostor—Kőszegfalva—Perenye—Rohonc—Óhodász;

(14. sz.) *Soproni hegység* 1:25.000, nyolcszínnyomású új felvételi térkép, tízméteres szintvonalakkal, a turistaútak eredeti színű jelzéseivel (T. és A. főbizom., ára P 2.—), kiterjedése: Fraknó—Sopronkertes—Fertő—Balf—Harka—Istenszék—Asztalfő.

Megújított 25 ezres felvételi térképek (zárójelben a reambulálás éve); az Áll. Térképészet 1920. óta folyó helyszíni megújításai, topografiai valamint légi fotogrammetriai új felvételei alapján készült színes térképek. 10 m. barna szintvonalakkal (ára lapenként P 4.50):

4959/1—3 Győr (1921/22), 4859/1, 3—4 Hédersvár (1922), 4858/1—4 Magyaróvár (1920/22), 4857/3—4 Kismarton (1920), 4758/5—4 Pozsony—Oroszvár (1920), 4958/1—4 Kapuvár (1920/21), 4957/1—4 Sopron (1920), 5058/1—3 Sárvár (1920—21), 5057/1—4 Kőszeg (1920), 5157/1—4 Szombathely (1920), 5156/4 Fürstenfeld (1920).

Új 75 ezres részletes térképek; az Áll. Térképészet megújított 25ezresi alapján készült színes lapok, tízméteres szintvonalakkal és csíkozást pótló szintörléssel (ára lapenként P 1.20):

4959 Győr (1930), 4859 Hédersvár (1932), 4857 Kismarton (1929), 4957 Sopron (1925), 5057 Kőszeg (1929), 5157 Szombathely (1929).

Régi (bécsi eredetű) 75 ezres térképek, egyszínű fekete nyomatok, csíkozott hegyrajzzal, 100 m-es szintvonalakkal, egyrészt a m. kir. Áll. Térképészet, másrészt (a burgenlandi területen) a bécsi kartographisches Institut javított, helyesbített kiadásaiiban (ára lapenként P —.80):

4757 Wien, 4758 Pozsony—Oroszvár, 4856 Wiener Neustadt, 4858 Magyaróvár, 4956 Neukirchen—Aspang, 4958 Kapuvár, 5056 Pinkafő—Hartberg, 5058 Sárvár, 5156 Fürstenfeld, 5256 Szentgotthárd—Gleichenberg, 5257 Nagycsákány—Zalalövő.

Általános 1:200.000 térképek, színes kivitel a 75 ezres és a Középeurópa hasonló térképei alapján összevont részletekkel. Állami Térképészet kiad. (ára lapenként P 1.—):

35°48' Pozsony (Moson-, Győr- vármegyék, Rábaköz),

35°47' Pápa (Répcemellék, Sárvár vidéke),

34°48' Wien (Sopronmegye a Lánzséri hegyvidékig),

34°47' Szombathely (Kőszeg, Szombathely, Vasvármegye és a

Rába felső völgye; 1920, 1926 és 1930 évi helyesbítések alapján megj. 1932.).

Az állami térképeken kívül magánkiadásban megjelent turistatérképek közül a Dunántúli Turista Egyesület útjelzőtérképei teljesen elfogyván, forgalomban már nincsenek, a Turistaság és Alpinizmus „Soproni hegység” és „Kőszegi—Borostyánkői hg.” útjelzős térképei felhasználhattak a Soproni, ill. a Kőszegi kalauzhoz, újabbak nem jelentek meg.

Osztrák kiadásban megjelentek:

Eisenstadt, Wanderkarte mit Aufdruck und Wegmarkierungen. 1:75.000.

Freitag & Berndt's Touristenkarten, Nr. 27: Leithagebirge und Neusiedlersee 1:100.000. (Hétszeres színnyomat). Felöleli a Lajtahegységet, a Fertőt, a Rozália- és Soproni hegységet és a lánzséri hegyvidéket, Kirchschlagig. Útjelzésekkel. Igen használható térkép. (Ára 2.80 Schilling.)

GYAKORLATI TUDNIVALÓK.

Közlekedés.

Felső-Dunántúl *vasúti hálózata* igen sűrű, úgy, hogy a vidék minden része könnyen hozzáférhető. Ez a körülmény teszi lehetővé a hegységeknek könnyű megközelítését, ami a turistaság fellendítésének lényeges előfeltétele. Ebből a szempontból legnagyobb jelentősége van a *Duna-Száva-Adria-vasút* (a régi Déli vasút) Sopron—Bécsújhelyi vonalának és a *Sopron—Kőszegi vasútnak*, mely utóbbi most az osztrák Bundesbahnen hálózatához tartozik. Mindkét vasút, kivált az első, a Soproni hegységbe való jutást teszi lehetővé, emez a Rozália-hegység felkeresésére is (főleg Nagymarton és Sava-nyukút állomásokról) a legalkalmasabb közlekedő vonal (l. 132.). A Sopron-Kőszegi vasút a Lánzséri hegycsoport s részben a Kőszegi hegység legfőbb turistavasútja (l. 167.).

A Lajta-hegység és részben a Fertőmelléki dombor a *Sopron-Ebenfurti vasút* (l. 96.) és a *Sopron-Vulkapordány-Pándorfalvi vonal* útján közelíthető meg.

A *Szombathely—Pinkafői vasút* (l. 180.) segítségével a Kőszegi hegység Ny-i részét és a Borostyánkői hegycsoportot közelíthetjük meg; állomásai közül Rohoncnak, Felsőőrnek és Pinkafőnek van e tekintetben jelentősége; a felsőőr—felsőlövői szárnyvonal (l. 181.) Taresafürdő, Szalónak, Máriafalva és Borostyánkő vidékét hozta közelebb. Ezen hegyvidékek könnyebb hozzáférhetőségét lényegesen elősegíthetné a régóta tervezett Kőszeg-Léka-Kirschschlagi vasút, meghosszabbítva esetleg Aspangig vagy Edlitzig, nemkülönben óhajtanó volna a Sopron-Kőszegi vasútból kiágazólag egy kabold—schwarzenbachi szárnyvonal is. E vonalak most — sajnos — mind osztrák kézben vannak.

A *Rába-völgyén* végighaladó Szombathely-Szentgotthárdi vasúti vonal (l. 198.) Vas vármegye déli részének hegyvidékeit vonhatná be a turistaforgalomba, de etekintetben eddig kevés eredményt ért el.

Győr vidéke, a mosoni lapály és a Rábaköz sűrű vasúti hálózata a hazai turistaforgalom szempontjából kevésbé jöhet figyelembe, mivel a teljesen sík területek a turistának keveset nyújtanak. A természetbarát azonban úgy a mosoni rónán, mint a Hanságban, a Rábaközben és a Répcemelléken is fog oly természeti és néprajzi sajátosságokat találni, melyek a vidékek felkeresését is érdemessé teszik. E sík vidékeket keresztülzselik a *MÁV* Győr-Királyhidai vonala (l. 8.), a Csorna-Pozsonyi vonal (l. 9.), az Eszterháza-Pándorfalvi vonal (l. 10.), a Győr-Soproni vasút (l. 24.), a Csorna-Pápai h. é. vasút (l. 25.), a Csorna-Porpáca-(Szombathelyi) vonal (l. 26.) és néhány jelentéktlenebb h. é.

vasúti vonal (l. 36., 37.), valamint a Duna-Száva-Adria vasút Sopron-Szombathelyi (-Vasvári) vonala (l. 38.)

E vasutak közül a főbb vonalak (Győr-Királyhida, Győr-Sopron, Sopron-Bécsújhely, Sopron-Szombathely) vonatközlekedése sűrű és jó, a vicinális vasutaké kevésbé kielégítő; mégis hegyvidékeink felkeresésének lehetősége általánosságban elég kedvező s így a turista kevés idő alatt eljuthat a hegyvidékeknek majdnem minden részében oly kiindulópontokhoz, melyekből hegyi túráit és kirándulásait megkezdheti. Az egyes vidékek megközelítését, különösen a hegységeknek belsejébe való eljutást lényegesen megkönnyítik azon *autobuszvonalak*, melyek különösen a megszállt burgenlandi részeket sűrűn hálózák be, s bár ezeknek menetrendje nem elégítheti ki mindenben a turista igényeit, mégis öröndetesen egészíti ki a vasutak közlekedését. E vonalat vidékenként külön részletezzük az 5., 12., 30., 79., 99., 133., 182. és 201. sz. alatt, azért e helyen nem soroljuk fel azokat. A régi személyszállító *postajáratok*hoz képest az *autobuszforgalom* mindenestre nagy haladást jelent, egyrészt a forgalom gyorsasága, másrészt a menetek gyakorisága tekintetében.

Öröndetes a *bérrautók* számának gyarapodása is, amelyek ma már minden városban és igen sok nagyobb községben is az utazó és kiránduló rendelkezésére állanak.

Elszállásolás és ellátás.

A nagyobb turistaforgalom kiindulópontjait képező városokban (*Sopron, Kőszeg, Szombathely, Győr, Magyaróvár*) a kényesebb igényeket is kielégítő szállodák állanak az utazó közönség rendelkezésére. De a kisebb városokban és községekben is találunk már olyan vendéglőket, melyekben a turista kielégítő szállást és ellátást kaphat, így a megszállt területen Kismarton, Ruszt, Rozália, Fraknó, Lánzsér, Léka, Borostyánkő, Pinkafő, Németújvár, a magyar területen Kapuvár, Csorna, Vasvár, Sárvár, Körmend és Szentgotthárd községekben. Kisebb helyeken, még az osztrákok által megszállt részekben is, szerény vendéglővel kell beérnünk, bár a viszonyok ott is lassanként javulnak. Hegyi túráknál azonban elkerülhetetlen a hátságokból való élelmezés.

Turistaviszonyok.

Felső-Dunántúl a turistaság és idegenforgalom szempontjából régóta kiváló helyet foglal el hazai hegyvidékeink között. Kivált *Sopron* környéke a turistaság szempontjából jól gondozott.

Tilos terület alig van!

Sopron városa évtizedek óta ápolja természeti szépségeit, az utakat mind befásította, az erdőkben kitűnő sétautakat készített s útjelzésekről, nyugvópadok felállításáról, kilátó-tornyok építéséről gondoskodott. E téren egyes természetbarátokon

(Braun Nándor, Romwalter Károly, Muck András) kívül a Soproni szőlő-egyesületnek és a városi hatóságnak vannak nagy érdemei. 1903 óta a *Dunántúli Turista-Egyesület* működik (25 éven át Hatvan Ferenc elnöksége alatt) e téren nagy sikerrel, mely az útjelzéseket a Rozália-hegységig, Lánzséig, Lékáig és az osztrák határig terjesztette ki, majd Borostyánkő és Felső-lövő vidékét is bevonta működésének körébe. Építkezései: a Muck-kilátó a Nyíresen, a Várhely-kilátó, a *Hatvan Ferenc-turistaház*, mely most bővült ki új épülettel, a károlymagaslati rődlipálya, kisebb menedékgunyhók az Asztalfőn és több helyütt, forrásfoglalások stb. A turistairodalom terén Dr. Thirring Gusztáv: Sopron és a Magyar Alpok című kalauzának magyar és német nyelven való kiadása (1911 és 1912) és útjelzőtérképek közzéadását jelzi az egyesület tevékenységét. Az egyesület gyakorlati működése, az új országhatár folytán, 1922 óta sokkal kisebb területre korlátozódik; az elszakított részekben a turista-jelzések nagyrészt elhanyagoltattak, részben átfestettek. (A változásokat az egyes túráknál megemlítjük.)

A *Lajta-hegységben* a *Kismartoni szőlő-egyesület* jelezte a legfontosabb hegyi utakat Kismartonból minden irányban; a hegység K-i részében az *Österr. Touristen-Club mannersdorfi osztálya* már régebben létesített útjelzéseket Mannersdorfból és Hofból kiindulólág Fertőfőhegyházaára, Feketevárosba és Fertőszéleskútra; ugyanaz építette a Császártölgy (Kaisereiche) messzelátóját is. A terület elszakítása óta az *Österr. Touristen Club* terjesztette ki működését a magyar részekre is.

A *Rozália-hegység* főgerincén és Ny-i lejtőjén az *Österr. Touristen-Club bécsújhelyi osztálya* létesített kitűnő útjelző-hálózatot s építette a Wiener-Neustädter Warte-t; a hegység magyarországi részének útjelzései 1903-ban a Dunántúli Turista-Egyesület kezelésébe mentek át, de a terület elszakítása óta hanyatlás észlelhető minden irányban. Ugyanez áll a *Lánzséri hegyecsoporról* is, melynek útjelzéseit szintén a Dunántúli Turista-Egyesület létesítette, de az elszakítás óta senki sem ápolja azokat. A bécsújhelyi sectio ügyes Rozália-kalauzt, térképet és panorámát is adott ki.

A *Kőszegi hegységben* a *Magyar Turista-Egyesület kőszegi osztálya* gondoskodott a turistaszükségletek kielégítéséről; kiterjedt útjelző-hálózaton kívül kisebb menedékházakat épített az Óházon és több más helyen, s az Óházon a millénium alkalmából hatalmas messzelátót épített. Ez a torony kellő gondozás hiányában 1916. összedőlt; újból való felépítése tervbe van véve. A Kőszegi Osztály működési körét 1928. a *Kőszegi szőlő- és turistaegetesület* vette át. Menedékháza: a Stájerházakból (1931) átalakított „Thirring Gusztáv-menedékház”.

A hegység Ny-i részében és a *Borostyánkői hegyecsoportban* létesített útjelzések és építkezések a Magyar Turista-Egyesület Vasvármegyei osztályának megszűnte óta teljesen elhanyagol-

tattak s az osztrák éra alatt sem újjátattak meg. Az Irottközön emelt messzelátó most osztrák kezelés alatt áll.

Az említett egyesületeken kívül egyes helyi szépítő egyesületek is működnek a turistaság terén, de ezek közül egyedül a *Sopron városi szépítőegyesület* fejtett ki valóban érdemes munkát (Hubertus-lak, Prinz-pihenő, stb.) Egyes magánosok is szereztek érdemeket e téren (hg. Esterházy Miklós építette a Margit-kilátót Léka fölött és Léka s Kismarton vidékén erdei sétautakat készíttetett).

A Kőszegtől D-re eső hegyvidéken és a Rába felső völgyében turista-működésről nincs tudomásunk.

Győr középponttal is szervezkedik újabban a turistaság. Néhány éve alakult meg ott a *Dunántúli Turista Egyesület osztálya*, 1931-ben pedig újraalakult a *Magyarországi Kárpát Egyesület Bakony osztálya*.

Egyéb sportok.

A vidék a turistaságon kívül, a sport legtöbb, nálunk Magyarországon ismert ágának üzésére is eléggé alkalmas. A városokban tornacsarnokok és egyesületi pályák, a falvakban a leventegyakorlótérak könnyítik meg a torna, atlétika, vívás, ökölvívás, birkózás, a labdarúgás és más hasonló természetű testgyakorlatok és versenyek lebonyolítását. Az egyesületek egymással élénk összeköttetést tartanak fenn, sőt a vízumkényszer eltörlése és a határátlépések megkönnyítése óta a szomszédos Burgenlandi és osztrák területek egyleteivel annyira sűrűvé váltak a kölesönös látogatásaik, hogy ez már szinte a budapesti és más távolabbeső magyar vidékek rovására megyen. Az egyes ágak közül az

úszás a vízmenti helyeken mindenütt kedvelt testmozgás. Rendes uszodája azonban kevés van (Sopron, Szombathely). Legszebb és legnagyobb a győri újonnan épült strand- és uszodatelep, mely versenyek kifogástalan rendezésére is alkalmas.

A **weekendezés** és fővenyüfűrdözés (strandolás), a Dunamentén és a városokban mindenütt divatos.

Vízi útjai közül a határán elfolyó *Duna* sodra erős, a csallóközi holtágak kőgátjai között való vándorlás némi óvatosságot és tapasztalatot igényel, azonban rendkívül jutalmazó, mert a világtól még ma is elzárt *szigetvilág* (Pozsonytól Győrig nincs hajóállomás, a vasút napi járásra van) élete és szokásai számos érdekes és másutt már alig található vonást őriztek meg (örizet nélkül legelő gulya, éjjel is nyitott — de hetekig mégsem lakott házikók, sajátos ősi halászati módok, aranymosás, lakodalmi és ünnepi szertartások stb.). Az élelem, különösen a tej és tojás olesó, sok a táborozásra alkalmas terület, még több a lerajzolásra,

festésre, fényképezésre szinte kínálkozó természeti szépség. Igen kedvelt vízi út a bájos *moson-győri Dunaág* is, melybe a rajkacsúnyi zsilipen át ömlik a Nagyduna vize (nagyvíznél zárva, akkor meg kell kerülni). Az evezős élet középpontja Győr, ahol a Rába, Rábca és Marcal ömlenek a Kisdunába és nincs messzire a Nagyduna sem, ahol tehát a vízi utak egész tömege valósággal pesti arányúvá növelte az evezést és az ezzel összefüggő kirándulást, napozást, fürdőzést és sátorozást is. Elégé fejlett a vízi élet **Magyaróváron** is, ahol különösen a gazdasági akadémia hallgatói üzik sportszerűen a Lajtán és Kisdunán. — A **Fertőn** a vízállás igen változó, mostanában elég alacsony (tavasszal 1 m, ősszel 20 cm vízmagasság körül), mégis több rajta az osztrák *vitórlás*, mint a kétszer akkora Balatonon a magyar, főleg Nezsiderből és Rusztból indulnak ki s a vizen nem állnak meg a politikai határoknál, aminthogy az a 20—30 magyar *csónak* és *vitórlás* sem, amelyik leginkább Fertőrákoson és Balfon állomásozik. — A **Rába** Szentgotthardtól (a határtól) evezős hajókkal is járható, de Rába-Molnárig sok rajta a vizimalom és sövénygát, ezen alul már csak két vízművet kell a szárazon megkerülni. A folyása felül gyors, köves és itt-ott akadályos, alul lassú, sekély és homokos fenekű. A *Hanság* főcsatornán hat zsilip van, a *Rábcan* is több, az *Ikva* és *Lajta* csaknem mentes tőlük, de mindezek helyenként keskenyek, másutt zátonyosak, úgy hogy a „zsakik” (hátizsákba csomagolható és a vasutakon a III. osztályon ingyen szállítható kajakok) rajtuk sokkal jobban beválnak. Szóktak is, különösen a cserkészek Szt Gotthardról Sopronba, Szombathelyről Magyaróvárra, de Győron át tovább a Velencei tóba, Székesfehérvárra, a Balatonba, Gyulára, Miskolcra, Sárospatakra is kirándulásokat, mozgótáborokat rendezni — de el lehetne menni akár a Fekete-tengerig is.

A cserkészmozgalom főhelye Szombathely — ez a III. Cserkészkerület székvárosa (kerületi iroda a megyeházán). Vármegyei főtítkárságok és intéző bizottságok vannak minden megyei székvárosban, azonkívül *Sopronban cserkészpark*, *Fertőrákoson vitórlás kikötő és flotta*, *Győrött evezős-telep* és csónakház, Szombathelyt cserkészház, a legtöbb nagyobb helyen csapatok, melyek 30 főből álló rajokra és 6—8 tagú örsökre oszlanak. Számuk a kalauz területén mintegy 70 csapatban 1800 fiú, ezenkívül öreg-cserkészek, farkaskölykök, kiscserkészek és apródok is mind növekvő számban, valamennyi között épen úgy iskolába járók, mint tanoncok és más iskolán kívüliek is. A cserkészlányok külön szervezetbe, önálló országos szövetségbe tartoznak, számuk e területen kisebb.

A sífutásra a közel 900 m-es Irottkőn és a határon túl cső Rozálián kívül is van bőven alkalmas terület, mert a nyu-

gati határvidék ugyan semmivel sem magosabb, mint többi középmagyarországi hegyvidékünk, de ezzel szemben sokkal csapadékosabb, úgy hogy a hótakarója magasabb és hosszabb életű, mint az hasonló magasságokban egyebütt az országban lenni szokott. Az épített utak bősége, az erdős lejtők szelidsége, a tájak változatossága, a jelzések sűrűsége, a tilos területek hiánya és a sok turistaalkotás és melegedési, pihenési lehetőség nagyon megkönnyíti a téli kirándulásokat. A versenyek száma azonban nem nagy; ugrósáncai pedig inkább csak tanulásra használtatnak.

A **kerékpározás** elterjedtebb, mint egyebütt az országban — különösen Moson vidékén, ami nagyrészt az utak javulásának a következménye.

A **motorsportok** dacára a rossz gazdasági viszonyoknak szintén fejlődnek. Az automobil- és motorkerékpározás centrumai Sopron, Szombathely és Győr. Sopronban az új Lővér-körút elsőrangú Grand-prix-pályának bizonyult. Hazánk, sőt Európa egyik legjobb transzverzális műútja, a Bpest—bécsi állami út Győrtől Magyaróváron át az osztrák határig szeli vidékünket és a nemzetközi motoros-idegenforgalom főere. A *motorcsónakázás* a Dunán és a Fertőn szépen fejlődik.

A **repülősport** fontos állomása: *Szombathely*. Míg a motornélküli *siklórepüléssel* Sopron vidékén, a Harkai dombokon kísérleteznek eserkészeink.

Ügető és löversenytere ma nincs a vidéknek. A lovaglást leginkább a katonatisztek űzik, bár Sopronban, Szombathelyen és egyebütt tanulnak mások is lovagolni, — de nem számottevő eredménnyel és létszámban.

A **céllövést** a leventegyeseleteken kívül főképen Sopronban karolták fel nagy szeretettel, bár ennek e vidéken nagy multja van, amit a sok „lövő”, „lövész” és „lővér” község- és dülönév is mutat.

A **tennisz és korcsolyázás** régi kedvelt sportja ugyan a városoknak és nagyobb helyeknek, de nem mondható, hogy jobban volna elterjedve, mint az ország többi részein. Fedett tenispályája és műjégpályája tudtunkkal sehol nincsen.

Ródlipályája csak Sopronnak van ugyan (Varis — a Hatvan Ferenc turistaháznál végződik és a Károlymagaslatról indul ki), de ahol csak egy kis lejtőt talál is, a fiatalság szeret vele szórakozni.

Mint mindenütt az országban, a **labdarugás** iránt a legnagyobb az érdeklődés, úgyannyira, hogy a mérkőzések a közönség tekintélyes tömegeit vonják el a vendéglők, kocsmák, kávéházak, mozik — de egyben a kirándulóhelyek, erdők, hegyek látogatásától is.

I. A KIS MAGYAR ALFÖLD.

A Kis Magyar Alföld csak déli részével tartozik a Dunántúlhoz. Részei a *Mosoni síkság*, a Hanság mocsarával és a Fertővel, a győrmegyei *Szigetköz*, a termékeny *Rábaköz* és a dombvidékbe átmenő *Répcemellék*. A Fertőt a Magyar Alpok vidékével kapcsolatban tárgyaljuk.

A) Győr és vidéke.

Győr városát és közvetlen környékét, a várostól D-re elterülő — földrajzi szempontból már a Bakony vidékéhez tartozó, — de forgalmilag Győrtől el nem választható — Pannónhalma dombvidékkel együtt foglaljuk e szakaszba.

1. **Győr** (Raab, 119 m) szabad királyi város a felső Dunántúlon, a Duna és a Rába összefolyásánál fekszik, sík területen, amelyből csak a *Káptalandombnak* nevezett rész emelkedik ki, a püspökvárral és a székesegyházzal. A város középpontja az I. kerület (*Belváros*), amely V. István alatt (1271.) alakult ki. Ehhez csatlakozott 1820 táján a *Ferenc- és Ferdinánd-városrész*. (Ez utóbbit V. Ferdinándnak 1839-ben történt látogatása emlékére nevezték el.) Szép egyenes utcáin élénk üzleti élet fejlődött. A belváros utcáin a régi barokk házak gazdag sorát tanulmányozhatjuk. A Rába és a betöltött Rábcameder közt terül el a 16. szdban keletkezett *Újváros*, a Rába és a Duna közt pedig az V. kerület, *Győrsziget* néven (1567.). A Duna túlsó partján, a Belvárostól északra fekszik *Kévfalu* (ma szintén a városhoz csatolt terület). Az egyes részek közti közlekedés állandó jellegű vashidakon történik. A *Nádorváros* az államvasút vonalán kívül terül el. Az utóbbi időben ez fejlődött leginkább. (Már 1271. megvolt). Innen két kilométernyire fekszik a városhoz csatolt IV. kerület, a régi *Szabadhegy*. A VI. kerület a *Gyárváros*. — Győr élénk kereskedelmi és ipari város, több gyárépülettel, iskolákkal. Itt székel a római katolikus és az ág. evang. püspök, a királyi tábla, kir. főügyészség, kir. törvényszék, ügyészség, járásbíróság, államrendőri kapitányság, pénzügyigazgatóság, tankerületi fő-

Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiadó R.T. kiadása.

igazgatóság, tanfelügyelőség, erdőigazgatóság, folyammérnöki hivatal, kultúrmérnöki hivatal, iparfelügyelőség, keresk. és iparkamara, mezőgazdasági hivatal, stb.

Győr a Budapest-Bécsi, Győr-Szombathelyi, Győr-Veszprémi és Győr-Sopron-Ebenfurti vasútvonalak gőcpontja, a Budapest-Gönyű-Győr hajóút és a Bécs-Budapesti autóbusz állomása. Legszelbben fejlődő városaink közé tartozik, mely fellendülését szerencsés földrajzi fekvésének s ebből eredő élénk forgalmának köszöni. *Lakóinak* számát 1720-ban 7300-ra lehetett becsülni, 1900-ban 37.543, 1910-ben 44.300, 1920-ban 50.036 és 1930-ban 50.881 volt. *Házainak* száma 1787-ben 1612 volt, 1930-ban 4331.

Győr területe már a történelemelőtti időkben lakott telep volt. Ezt bizonyítják az előkerült kő-, réz- és bronzkori leletek (a Bencés gimnázium múzeumban). A város legrégibb neve *Arrabona*, mely a kelta korból származik. Ennek a névnek a maradványa a város német Raab neve és a Dunába ömlő Rába folyó megnevezése. A rómaiak megtartották a kelta eredetű *Arrabona* nevet, amíg ez a hely a birodalomhoz tartozott. (Kr. u. 50—380.). Új nevet kapott azonban a 7. szdban, amikor az avarok birtokolták, akik gyűrfalakú sáncokkal erősítették meg. Ebből származott a mai *Győr* elnevezés.

Egy ideig (800. után) a frank fennhatóság alá tartozó morva-szláv területhez tartozott. Ez után került a magyarok birtokába. A honfoglaló és az Árpádokori magyarság felismerte Győr jelentőségét, Szent István itt püspökséget alapított és a várispánság székhelyévé tette. A tatárok 1242. elpusztították, de csakhamar újra felépült. 1271. Ottokár hadai támadták meg, de a magyarok a támadást visszaverték. Az ősi telepek lakói a király, a püspökség és a káptalan szolgáló népei voltak, meg a „vendégek”, azaz a polgárok. V. István kiváltságokat adományozott Győrnek. Ennek nyomán elkezdett a mai Belváros. Későbbi királyaink is nem egyszer privilégiumokkal látták el. Erzsébet királynő megerősítette a várost. Itt talált menedéket fiával, Lászlóval (1440-ben) Hunyady János ostroma alkalmával.

I. Ferdinánd alatt Lamberg Kristóf várparancsnok felgyújtotta a várat és a török csapatok elől a városrésszel együtt Bécsbe menekült. A tűz nemcsak a várat, hanem a

város jórészét is elhamvasztotta. Ekkor nevezték el a törökök *Janik kalá-*nak, égett városnak. De 1537. már erősítik előbb a Káptalandombot, azután az egész belvárost. 1566. fejezték be. 1594. a törökök mégis elfoglalták. De a török uralom nem tartott soká, mert a magyarok Pálffy és Schwarzenberg vezérlete alatt meglepetésszerűen visszafoglalták (1598. márc. 28.).

A 17. szdban a Nádorvárost ismét benépesítették. 1743. Mária Terézia szabad királyi várossá emelte. A Napoleoni háborúk alatt a franciák 1808. elfoglalták a várost, maga Napoleon is tartózkodott falai között. (A Király-utcai Bezerédy-házban.). 1820. kezdtek meg a belvárost övező erődítmények lebontását. Ezen kívül terít el a *Feren-* és a *Ferdinánd-városrész*. A szabadságharc eseményeiből is kivette Győr a maga részét. Haynau serege 1849. jún. 28-án elfoglalta a várost, úgy, hogy ez alkalommal Pöltenberg serege visszavonulni kényszerült. A 19. szd második felében Győr fejlődése nagy lendületet vett.

Győr ipara már a 14. és a 15. szdban jelentékeny volt. Bonfini ugyan 1490. körül Győrt inkább földműves városnak mondja. A legrégibb ismert céhlévlél — a takácsoké — csak 1513-ból való. 1518. a város lakosainak számát 5—6000-re tehetjük. Az ötösök céhlévele fennmaradt 1529-ből, későbbi átiratban. A töröktől való visszafoglalás (1598.) után a lakosság viszálytelepedik, köztük szép számmal iparosok is, akik az 1600-as évek elején szervezték újjá céheiket. A „barbély” (sebész)-céh levele 1593-ból származik. 1715. törvényes engedéllyel a katonai gyógyszeráron kívül polgárit is volt szabad fel-

állítani. A 18. szd elején keletkezett a győri akadémia, ezt 1777. Mária Terézia államosította, 1785. pedig Pécsre helyezte át. 1777. vette át az állam a jezsuita gimnáziumot, 1802. I. Ferenc a Bencés-rendnek adta át. Később az akadémiát is visszahelyezték Győrbe.

1830—40. közt zeneegylet működött, 1836. olvasóegylet alakult, 1846. Richter Antal székesegyházi karnagy vezetése alatt dalegylet. A város a színészetet is pártolta. Ma bezárt épülete a csonka ország legregibb színháza és a 19. szd végén épült. Ennek egyik karmestere Goldmark volt. 1847-től a „Vaterland” című német lap Kovács Pál orvos buzgólkodása nyomán „Hazánk” címen magyar nyelven jelent meg. A győr—bécsi vasútvonal 1855. épült meg. — 1835.

Pályaudvar, hajóállomás:

MÁV. személypályaudvar, a gr. Tisza István-téren. MÁV. teherpályaudvar, a Vilmos császár-út Ki végén. Győr—Sopron—Ebenfurti vasút teherpályaudvara, a Kálvária-utca végén. Gyár-városi állomás az Ipartelepek előtt, Szabadhegyi állomás a Fehérvári-úton.

A Dunagőzhajózási Társaság és a Magyar Folyam és Tengerhajózási Társaság állomása, a Vas Gereben-utca elején.

Budapest—Bécs-1 autóbussz: megállóhelye a Vilmos császár-úton a Fehér hajó előtt.

Szállodák: * *Royal*, Baross-út 37, 72 szoba, 3.20—6 P (egy személyre), vill. világítás, közp. fűtés, személyfelvonó. — *Fehér hajó*, Vilmos császár-út 35, 22 szoba, 3.20—5 P, vill. világítás. — *Bárdny*, Király-utca 5, 33 szoba, egyszerűbb.

Pénzió: *Metropol*, Bisinger-sétány.

Éttermek, vendéglők: *Fehérhajó* (a fenti szállodában). *Royal*, (a fenti szállodában). *Kioszk étterem*, a sétátéren. *Lloyd*, a Széchenyi-téren. *Park-vendéglő*, a Kioszkkal szemben, a sétátéren. *Baross sörcsarnok*, Baross-út 11. *Bárdny* (a fenti szállodában).

Kávéházak: *Royal* (a fenti szállodában). *Hungária*, Baross-út 23. *Kioszk kávéház*, a Sétátéren, *Lloyd*, a Széchenyi-téren.

Cukrászdák: *Corso*, Baross-út. *Lelóczky*, Deák Ferenc-utca 3.

Menetjegyiroda: Baross-út 25, a Győri Általános Takarékpénztár Rt. helyiségében. — *Idegenforgalmi hivatal* a keresk. és iparkamarában.

Turistaegyesületek: *Dunántúli Turista Egyesület* osztálya és a *Magyarországi Kárpát Egyesület* győri Bakonyosztálya.

Posta, távíró, telefon: I. sz. postahivatal a személypályaudvaron. (Éjjeli szolgálat.) II. sz. postahivatal és telefonközpont. Andrassy-út 42. *Fiókpostahivatalok*: 3. sz. Kossuth Lajos-u. 23., 4. sz. Teleki-utca, 5. sz. Győrszabadhegy-városrész 18., 6. sz. Klétyár-út 15., 7. sz. Győrérválu, Erzsébet királyné-út 39.

Bérlők: A Bisinger-park elején, a pályaudvarnál és az Erzsébet-téren. Telefon: 888. és 999. sz.

Fürdők: *Versenyuszoda és strandfürdő* a Duna és a Rába összefolyásának szögletében a Cziráky-emléknél (l. 28. o.). — *Gőz- és kádfürdő*, Apáca-utca 28.

Színház. A régi épület a sétátéren használaton kívül. Színtársulatok ideiglenes játékhelye a Lloyd-épületben.

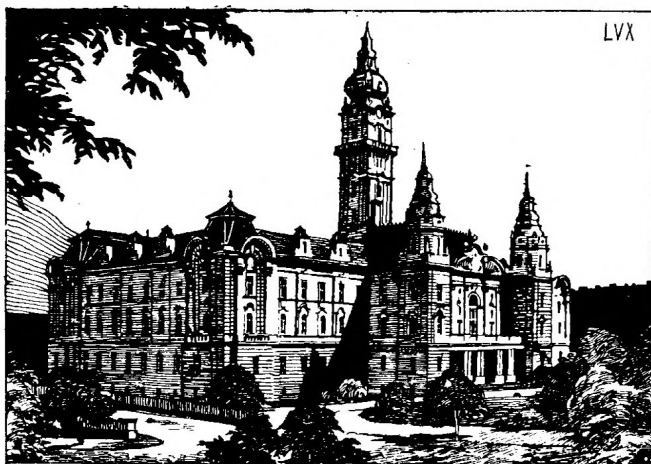
Mozik: *Apolló*, Bisinger-sétány. — *Előre* Erzsébet-tér 1.

Múzeum és könyvtár. *Bencés-múzeuma*, Széchenyi-tér, Gimnázium. *Városi közkönyvtár*, Városház I. emelet. — *Egyetemesi könyvtár*, Káptalandomb, régi szemináriumi épület.

Részletes kalauz: *Csányi Károly*. Győr. T. és A. 1932.

250 lábbeli készítő, 80 szabó, 50 élelmezési (mészáros, pék, sütő-) iparos, 50 molnár, 60 takács és szűcs, 18 kádár, 27 fazekas volt Győrött, azonkívül volt nyomdász, könyvkereskedő és könyvkötő is. 1840-ben 1104 iparost olvastak össze. Győr a mult században Magyarországban Pest után legnagyobb gabona- és állatkereskedelmi központja volt. Az Alföld és Bácskagabonáját jó részben győri kereskedők közvetítették és győri „burcellások” szállították a Dunán Pozsonyba és Bécsbe.

Győr ipara a 19. szd vége felé rohamosan fellendült, számos ipartelepe közül az ágyúgyár és a vagógyár voltak a legnagyobbak. A világháború és az ezt követő gazdasági krízis e téren is erősen sújtotta a várost.

Városháza.

a) Városháza. Baross-út.

A MÁV pályaudvarából (az első alagutas rendszerű az országban) kilépve a Tisza István-téren a monumentális *Városház* hátsó homlokzatát látjuk magunk előtt magasba felszökő (58 m) tornyával (mely fővonalaiban a 90-es években lebontott Fehérvári kapu tornyának — másképp tűztorony — főformáit követi). Az előttünk fekvő jó arányú kis tér Győr „előszobája.”

A városház génuai barokk stílusban 1896—98. épült Hübner Jenő († 1929.) építész tervei szerint. Két emeletes U alakú épület. Száraival a pályaudvar felé fordul; az oszlopos főbejárat a város felé néző főhomlokzaton van. Szép ülésterme egyúttal a Kisfaludy irodalmi társaság irodalmi előadásainak kedvelt színtere. Kb. 1,000.000 korona költséggel épült és 7918 m² területű téren áll. Az előcsarnokban áll Győr egyik legderekabb polgárának, *Bisinger József*nek (1780—1843.) carrarai márvány-szobra, id. Mátrai Lajos műve (1899.). Az ő hagyatékának egy része tette lehetővé a városház építését. A városháza szobáiban és tanácstermében nem egy régi győri bútort és festményt találunk; könyvtárában pedig számos győri metszetet, rajtot és a város eredeti kiváltságlevelét 1743-ból. A torony erkélyéről szép kilátás nyílik a városra.

A pályaudvar teréről j. a nagyforgalmú Baross-úthoz, b. pedig a Deák Ferenc-utcahoz jutunk. Mindkettő a város szívébe vezet. Jobbra húzódik, a régi vásártér helyén, a *Bisinger sétány* (1906.). A vele párhuzamosan futó Vilmos császár-út a győriek kedvelt sétahelye.

Innen vezet D. a vasútvonal fölött, a *Baross-híd* a Nádorvárosba (a Wenzes Jenő-utcahoz). Itt van a hét irányból idefutó autóbusz-közelkedés kiindulópontja.

Visszatérve a város felé a *Baross-út* sarkán (37. sz.) találjuk a *Royal-szállót* (étteremmel és kávéházzal). Tőle j. áll (a Vilmos császár-úton, 35. sz.) a *Fehérhajó szálló* (jóhírű vendéglővel). A Baross-úton egyik üzlet a másik mellé sorakozik. Dereván b. (24. sz.) az Andrassy-út sarkán levő Korona-gyógyszertár szép biedermeijerkori berendezéssel. Szemben emelkedik a Győri ált. takarékpénztár háromemeletes épülete (1904). Beljebb haladva j. az Arany János-utca sarkán álló ház on emléktáblával örökítették meg az 1892. lebontott *Fehérvári kaput*, a régi tűztoronnyal (Baross-út 19, II. emeletén, 1792—1892).

b) Belváros.

Innen befelé terül el a régi *Belváros*, ódon házaival, templomaival és utcaival. A Baross-úton haladva j. (11. sz.) a Győri első takarékpénztár újabb palotáját látjuk, majd később j. a *Kazinczy-utca* vezet a Széchenyi-térre, b. pedig az Erzsébet-térre és a Káptalandombhoz. A Kazinczy-utcában a Széchenyi-tér felé haladva, több régi ház köti le figyelmünket. Ilyen balról (21. sz.) az ú. n. *Rozália-ház*, barokk stílusban, ép. Gindi Balázs 1703.

A négyszögű **Széchenyi-tér** a régi Győr főtere, egyúttal a széparányú várostervek jó példája. Már a 14. szdban piactérül szolgált, körüskörül régi házak sorfala övezi. Jobbról, a tér déli oldalán, emelkedik a Bencések rendháza és az újabb gimnázium közt Győr egyik legnagyobb emléke, a

Bencéstemplom. Homlokzata aránylag egyszerű. Alsó része még a 17. szdban készült, barokkvonalú tornyai pedig a 18. szdban. Lapos falpillérekkel és erőteljes párkányzatokkal tagozott. Régi harangjai közül csak egy maradt meg a 18. szdból, a 33 q Szt. Benedek, melynek anyagát Groll Adolf győri püspök ajándékozta. (A 19. szdban átöntötték.) — Élénkebb tagozású a kökeretes főkapu. A fölötte alkalmazott feliratos tábla 1641-es év-száma az építés befejezési idejét jelzi.

Belseje tágas térhatású. Alaprajzi elrendezésében meg lehetőszen híven követi a római II Gesu-templom példáját, ahol a tágas egyhajós középrészhez oldalt 3—3 oldalkápolna, a tengely irányában pedig a tágas szentély csatlakozik, benne a nagyméretű oszlopos főoltár.

A 17. szd legelső nagyszabású emléke a mai Bencés, — egykor Jezsuita — Szt. Ignác-templom. Belső alakításában és díszítésében úgy a 17. szdi korai barokk, valamint a 18. szdi rokokóba hajló Mária Terézia-stílus minden sajátosságát jól tanulmányozhatjuk. II. Ferdinánd (1618—37.), aki neveltetésénél fogva a jezsuiták terjeszkedését hathatósan támogatta, győri letelepedésüket is mindenképpen előmozdította. Ebből a rendből került Pázmány Péter 1616. a primási székbe és ő telepítette ide 1627. a jezsuita atyákat. A templom alapkövét 1633. tették le. Az építést 1641. fejezték be. Az oldalkápolnák szép stuccodíszre (a boltozatokon), a festés és az oltárok is még a 17. szd második felében készültek.

1738-tól kezdve a templom *főhajóját* Mária Terézia-stílusban, egységesen alakítják. A templom legnagyobb jótévője Acsády Ádám, egykor győri kanonok, később veszprémi püspök volt, aki több mint 30.000 forintot adott erre a célra. 1743. kezdődik az élénkebb munka. Ekkor épült már-

ványból és műmárványból a főoltár, fent Acsády címerével. Hlatamas festményén Szt. Ignác megdicsőülését örökítette meg a kor egyik legkiválóbb festője, az osztrák származású *Troger Pál*, a bécsi akadémia tanára. Szt Ignác kezét az IHS monogram felé tárja és könyörög a kép alján ábrázolt, szenvedő emberiségért. A főoltár nagyméretű, aranyozott szobrai *Rössler József* bécsi szobrász művei: Szt Péter, Szt József, Nep. Szt János és Szt Pál alakját ábrázolják.

Ugyancsak *Troger* festette a boltzat csodás frissességű mennyezetképeit. Az építészeti keretek festője Gaetano Fantti olasz művész volt. Az oltár feletti mennyezetkép mintegy folytattása a főoltár festményének. Ez Szt Ignác lelkének mennybevitelét ábrázolja. A boltvállakon a négy evangélista élénk mozdulatú alakja látható. (Szt Lukács alakjában a művész önmagát örökítette meg, alatta a művész neve és a befejezés évszáma, 1744.). A hajó freskói az angyali üdvöletet és az orgona felett az angyalkoncertet mutatják. (Ezek 1747. készültek.)

A főhajó emeleti oldalfalain részint meglevő, részint festett *oratóriumok* sorakoznak. A diadalív záródekát szintén Acsády Ádám domború címere díszíti. Az ő költségén készült az oldalfalak márványborítása is.

A gazdag díszű rokokó *szószéklet* Bíró Márton veszprémi püspök adományából Gode Lajos pozsonyi szobrász (Donner Rafael György tanítványa) 1749. készítette.

Burekhardt Gáspár, győrszigeti orgonaépítő 1757. készítette a könynyed alakítású *orgonát*. A templom belső művészi összhangját a barokkfaraágású szép padsorok harmonikusan egészítik ki.

A **rendház** egyszerű homlokzatának egyetlen dísze a gróf Széchenyi György győri püspök, majd kalocsai érsek címerével ékes kapuzat 1667-ből. A székház 1651—1667. részletekben épült fel. Négyszögű udvara a hangulatos kolostorudvarok egyszerű példája.

A templom másik oldalán álló kétemeletes **gimnázium** 1888. épült Czizler Győző műgyetemi tanár tervei szerint. Kapuzatán Szt. Benedek bronz mellszobra. Udvarán két szép római sírkő látható.

Bencés templom.

Apátúrak háza.

A gimnáziumot Dallos Miklós győri püspök és II. Ferdinánd király 1627. alapította és vezetését a jezsuitákra bízta. Gróf Zichy Ferenc győri püspök támogatásával a 18. szd második felében emelték rá az épület második emeletét. A jezsuiták 1773-ig tanítottak itt, öt osztályban.

Ekkor a jezsuitákat feloszlatták; az intézet ugyan megmaradt, de színvonalára süllyedt. Később itt tanult Kisfaludy Sándor és Károly, 1802. a Szent Benedek rend kapta meg a gimnáziumot. Itt tanított Jedlik Ányos, Czuczor Gergely és Rómer Flóris.

Itt van egy terembe összezsúfolva (helyszűke miatt) a bencés gimnázium 1857-ben alapított *Rómer Flóris múzeuma*. Leggazdagabb benne a régiségtár.

A kőkorszakbeli anyag Ménfő-Csanak vidékéről származik. Jóval gazdagabb a bronzkor. Szép fegyverek, szerszámok, ékszerek, díszes edények sorát láthatjuk. Gazdag a vaskorszaki rész is. Két hatalmas urna (Nagybarátfaluról) tűnik fel az edények közt. A római gyűjteményben terra sigillata edények, pénzek, ékszerek, feliratos és domborműves kövek sorakoznak. Nagyon értékes néhány üvegedény. A népvándorlás emlékei 950 sírból kerültek ki (germán, hún és avar emlékek). Különösen értékes egy kard arany markolattal. A régiségtár nevezetes darabja a *győri vaskakas*, egykor a Duna-kapu tornyának végződése. Megemlítendő még báró Schwarzenberg Adolf arcképe (1598), a kölni születésű Hans von Aachentől (1552—1615). A későbbi céhemlékek közt figyelemreméltó 39 céhláda. A termésetrajzi szertár és a néprajzi osztály jóval szegényebb.

A Bencés-templommal szemben, az Apátúr-utca sarkán (Széchenyi-tér 5.) emelkedik a pannonthalmi **bencés apátúrak régi városi háza**, a tér legszebb épülete, ma püspöki internátus. Az épület jobboldali, a régi városház felé néző zárt erkélyén az 1638. évszám olvasható (a ház legrégebbi része). Ez az épület még 1622. Beccaria Virgil tulajdona volt. Az apátúrház nagy terjedelmű, hátranyúl az Apáca-utcaig. A Széchenyi-térre

néző szép homlokzata a rokokóstílus alkotása, úgyszintén belsejében, az emeleten, stukkóval és festményekkel díszített szép erkélyes nagyerme (most kápolnának használják).

Az Apátúr-utcai homlokzatok ablakaiban szép barokk kovácsolt vasrácsok vannak alkalmazva (6 drb), a Szt. László-köz felé pedig, az emeleti ablakokon, kiülő kosarak (9 drb).

Mellette az Apátúr-utca másik sarkán áll az egyszerű, barokk-tagozású mansard-tetős *Zittritsch-ház*, (Széchenyi-tér 4.), melyet tévesen törökháznak neveznek a győriek. A sarkán álló „vastuskó“ (a bécsi „Stock im Eisen“ példájára) az itteni fűszerkereskedés cégére volt és 1850 körül került ide. A házat 1697. építette Gindi Orbán városbíró.

A *Széchenyi-tér 3. sz. ház* 1850 táján épült Fruhmann, a régi rajziskola tanárának (1839—69.) tervei szerint (aki több más győri házat is tervezett).

A *Széchenyi-tér 1.*, egykor Király-féle házat, a Szt. Szűz és Nepomuki Szt. János 18. szdi szobra díszíti. A mellette nyíló keskeny **Kenyérköz** még a régi Győr emléke. A tér nyugati oldalán álló házak is (a Kazinczy-utca sarkán álló kivételével) régiek, de homlokzatukat az idők folyamán átalakították.

A Bencés-templom kapujával szemben emelkedik a téren a szép arányú *Mária-oszlop*. Ezt az emlékművet gróf Kolonich Lipót győri püspök 1686. emelte, Budavár visszafoglalása alkalmából. (A bécsűjhelyi Máriaoszlop mintájára).

A talapzaton hosszú, chronosticonos latin felirat elmondja, hogy abban az évben (1686), amelyben Lipót seregei Budát a török uralmából visszafoglalták, állította hátlából, Hermann bádeni örgróf parancsnoksága idején Kolonich Lipót győri püspök. Az emléket kőbalusztrád veszi körül, amelynek sarkain egykor szentek szobrai álltak. A talapzat tömör, négyzetes részének oldalain egy-egy koszorúban Szt József a gyermek Jézussal, alatta Szt Rozália a barlangban, Szt Flórián, Szt Márton, alatta Kolonich címere és végül Szt Erzsébet domborműves alakja látható. A sarkokat, díszítő mezőket lecsüngő, késő renaissance jellegű gyümölcsköteg tölti ki. Az oszlop négyzetes talapzatának oldalain pedig az oltári szentség angyalokkal, Szt Ignác ürmutatóval, Szt Sebestyén és Nep. Szt János van ábrázolva. A szélesebb talapzat sarkain (átmenet gyanánt az oszlophoz) Szt István király, Ker. Szt János, Pádai Szt Antal és Ausztria védszentje, Szt Lipót herceg nagyméretű barokk-szobra áll. A füzéres és angyalfejes magas oszlopon áll Szűz Mária, Magyarország védasszonyának nemesen formált alakja,

Máriaoszlop.

fején a magyar koronával, jobbában a gyermek Jézus. Az emlékművet 1833. Marschal restaurálta, 1897. pedig Szász Gyula szobrász.

A Széchenyi-tér K-i oldalán két utca nyílik, az egyik a **Megyeház-utca** átlósan álló erkélyes házaival a régi Győr jellegzetességeit őrzi. Kifelé haladva jobbról (6. sz.) áll a *róm. kath. fiúiskola*, Louis XVI. stílusú homlokzatával. Egykor rajziskola volt. Itt tanított Révay Miklós, a jeles nyelvész, mint rajztanító. Működését bronzemléktábla örökíti meg az épület homlokzatán. (Horváth Adorján műve, 1907.) Eredetileg 1684. épült, nemes ifjak konviktusának. Loggiás udvara ebből az időből származik. Gróf Széchenyi György alapította.

Szemben az 1. számú ház egykor „Curia nobilitatis, 1565.”

A 13. sz. a mai **Megyeháza**, mely egykor Ferencrendi zárda volt. Szép copf-stílusú rácsot találunk a szemben álló (egykor Springholz) házon is. Rajta I. G. K. R-betűk koronával.

A 20. számú terjedelmes ház jól megőrizte barokk alakját. 1703. már fennállott, 1811. vette meg Józsa József püspöki kormányzó (innen vette nevét: *Józsa-ház*), akinél Deák Ferenc lakott (1819–21.). A 22. sz. ház érdekes barokk-erkélymegoldást mutat.

A Megyeház újabb részéhez csatlakozó romantikus épület (17. sz.) eredetileg *jogakadémia* volt (1892-ben szűnt meg).

Párhuzamosan halad a **Rákóczy Ferenc-utca**. Legszébb épülete a régi **Városház** barokkstílusú épülete (1. sz.) a Széchenyi-térre néző Apátúrház (lásd feljebb) mellett. Toszkánoszlopos kapuja állítólag a régi Dunakapu formáját mutatja. Kapuszárnyai is a 18. szdból származnak. Erkélyének vasrácsa a barokk-kor szép alkotása. Egyemeletes homlokzatán ugyancsak a barokkstílus gazdag formáit ismerhetjük fel. (Az ablakszemöldökök párkányzata rokondíszítésű az Apátúrházéival, és így való-

színű, hogy egyazon mester műve.) Oromzatán Győr város köböl faragott címere van elhelyezve.

Az épület a káptalan által 1562. átengedett telken, egy rombadült ház helyén épült. Emeletét 1750 előtt építették és ugyanakkor kapcsolták hozzá a Teleky-utcára néző szárnyat. Ezt az épületet szerepelteti Jókai Mór a „Löcsei fehérasszony” kivégzési jelenetében. Ujabbán a rendőrség foglalta el.

Szemben van a **Magyar ispita** (agglomerház) kedves kisméretű barokk-templomával (Szt Anna tiszteletére szentelve).

Az épületen emléktábla hirdeti, hogy gróf Széchenyi György győri püspök 1666. alapította. Alapítványainak összege életében 2 1/2 millió forintot

Régi városháza.

tett ki. Emlékét a Széchenyi-tér őrízze meg. Az épület egy része már alapításkor fennállott. Két kis négyszögű udvara loggia elrendezésével az olasz házak udvarára emlékeztet. Az egyhajós templom a kármelita templommal egy időben épült (1725 körül). Finom négyzetes tornya a szentély mellett emelkedik.

A Rákóczy Ferenc-utca és a Duna közt, azzal párhuzamosan halad Győr két régi utcája, az Apáca-utca és a Bástya-utca. — Az **Apáca-utcában** találjuk (41. sz.) az *Orsolya-apácák* templomát, zárda-ját és iskoláját. Ezt 1726. alapította Neupauer Anna. A barokk belsejű templomnak Dorfmeister Istvántól (1729—97.) származású freskói, ma már csak erősen átfestett állapotban maradtak fenn. Az *Apáca-u.* 46. szintén régi, barokkház.

Apáca-u. 9. sz. ház.

Az *Apáca-utca* 9. sz. egyemeletes lakóház zárt erkélyén az egykori tulajdonos neve olvasható: „Joannes Feiervart 1657.“, ami egyúttal a ház építési idejét is elárulja. Tágas kapuja felett nemesi címer látható, a kapualjban pedig régi kovácsolt vasrács. — Az 5. sz. ház a *Káptalani zenészek háza*. Ezt a telket a káptalan a régi városház telkéért cserébe kapta. Itt építette fel 1775. a kétemeletes házat, melynek egyszerű homlokzatán a rokokóstílus már a copfstílus nyugodtabb formáival keveredik. Kedves kapuzata figyelemre méltó. Emléktáblájának tanúsága szerint itt lakott Richter Antal székesegyházi karnagy és itt született 1843-ban Richter János, a világhírű karnagy.

A **Bástya-utca** hangulatos kis házaival a régi Győrt idézi emlékezetünkbe. Duna felé eső házsora egykor a folyóval párhuzamosan futó falakra és bástyákra támaszkodott. Az Apátúr-utcával szemben álló tűzörségi épület (11. sz.) a Dunára vezető kaput rejt magában. A Széchenyi-tértől Ny felé a Kazinczy-utca folytatása és a Király-utca a főközlekedés útvonala.

A **Kazinczy-utcában** egyik régi épület a másik mellé sorakozik. A Korona-köz (egykor Szt. Pülöp-köz) sarkán álló (12. számú) szfinxes oromzatú ház egykor a *Magyar Koronához* címzett beszálló vendéglő volt. — A 6. és 8. sz. kétemeletes ház romantikus formáival a szorgalmas Fruhmann tervező kezére vall.

A párhuzamos **Király-utcának** a Széchenyi-térre néző sarkán áll Győr egyik szép 18. századi háza (17. sz.). Ez a nagy egyemeletes ház több ház helyén épült. A Széchenyi-tér felé néző sarkok a régi *Angerani*-, vagy *Angrano-ház* volt.

Az Ogaka, Taxoni, Angrano és Beccaria nevű, régi, gazdag olasz családok a 18. szd. elején telepedtek le Győrről és mint alchimisták az arany-

készítés mesterségével foglalkoztak. Élénk kereskedést is folytattak, ami fokozta gazdagságukat.

Erzsébet-téri házak.

Homlokzatán a gazdag, hermákkal és puttókkal díszített erkélyes kapuzat, az átlósan álló zárt sarokerkély és az emeleti fülkájében elhelyezett művészi Mária koronázási csoport az Esterházyak művészetszeretét hirdeti. Az erkély pompás vasrácsának közepén, két, kardot emelő griff között Esterházy Gábor gróf koronás monogramját láthatjuk. (CGE).

A Király-utcának É-i oldalán két lépcsős köz vezet a Káptalandombra. A 10. szám (a Baross-út sarkán) a Kaneider-féle ház, régen itt állott a Fekete-sas vendégfogadó.

Tovább haladva a *Bárány-szálloda* emléktáblával megjelölt épületét találjuk. Ez már a 19. szd elején kedvelt bálozóhely volt. Egykor a pápai pálosok megszálló háza. Előtte folyt a Rábának egy ága (1271-ig). Mellette áll a *Sarkantyú-köz* sarkán a 3. sz. *Propst-ház*, festői homlokzatával. A szembenálló emeletes épület (4. sz.) történelmileg nevezetes. Ez a **Bezerédy-ház** (egykor Esterházy-palota). Itt szállott meg egy éjjelre (1809. aug. 31.) Napoleon, aki a kismegyeri csata után néhány napi ostrommal Győrt bevette.

c) Erzsébet-tér, Káptalandomb, Püspökvár.

A Kazinczy- és a Király-utca a festői Erzsébet-térbe torlik. A tér szabálytalan területét három oldalról régi épületek, negyedik oldalon pedig a Rába-folyó határolják.

A tér legjelentékenyebb épülete a **Karmelita-templom** és a Rábászér (most Zechmeister Károly-u.) és a Deák Ferenc-utca közt elhelyezkedő *rendház*. A templom finoman tagozott homlokzatával, a szentély mellett emelkedő barokksisakos tornyával és a rendház nyugodt felületével szép képet nyújt.

A Karmeliták betelepítésére Szelepcsényi primás hagyatékából Kollonich püspök 25.000 forintot adott 1697. Ebből vásárolták a templom

helyén állott Perger-házát és ettől délre a katonai építkezési hivatal épületét. Részben ennek felhasználásával épült a rendház 1714 és 1720 között. Ennek befejezése után 1721—25. emelték a barokk stílusú templomot Athanáz testvér rendtag (családi nevén Martin Witner, aki 1666—1732. élt) tervei szerint, a római anyateplom mintájára. (Az ő munkája a linzi karmelita templom is.) Az eredeti tervrajzot (1722-ből) a rendházban őrzik. A templom alaprajza elliptikus, felette tojásdad kupola, a mellékoltárok részére 4 oldalfülkével. Ezek oltárképeit a nápolyi születésű Martino Altomonte (1657—1745.) kiváló barokk festő festette (1726—27.). A szobrok újakkal lettek feleszerelve.

A kolostor folyosójából nyílik a lorettói kápolna. A kolostorban a vörös márvány lavabó, és a rendház szép barokkfaragású könyvtára figyelemreméltó.

A templom homlokzata mellett 1891-ben emelt kis kápolnában helyezték el a *Boldogságos Szűz* (Hab-Mária) kőből faragott, rokokó lendületű, 18. szdi szobrát. Ez a szobormű hosszú ideig a mai Séta-téren állott. 1754. már megvolt.

A legenda szerint Győr városát víz, amikor a Szt Szűz megjelent és már-már elnyeléssel fenyegette az ár- visszaparancsolta az áradást medrébe.

Az Erzsébet-tér Kazinczy- és Király-utca közötti részét két régi ház határolja, amelyeket egymástól a keskeny *Szél-utca* (egykor Jacobus-Gasse) választ el. A Király-utca sarkán álló *Ott-ház* magas homlokzatával, barokk díszítésével a régi házak egyik legszebb példája. Az épület Szél-utcai része még a 17. szd-ból való.

Mellette a 13. sz. ház szintén a régi idők művészi emléke. Oszlopos kapuzata, copfstílusú vasrácsos erkélye, és magas attikával emelt homlokzata különösen figyelemre méltó. Az épület császári telken épült és egykor szabadon állott. Mai alakja a 18. szd második felében keletkezett. Rajta a rokokóstílus a nyugodtabb hatású copfstílus elemeivel egysül.

A Király-utca másik sarkán álló és az Erzsébet-térre néző kétemeletes ház keletkezési idejét a rajta látható építészeti formák alapján a 17. szd végére tehetjük. A Karmelita-templommal szemben álló

Karmelita templom.

kétemeletes ház (jelenleg Győr város tulajdona) szintén régi idők-ből származik. Sarkán a régi „Wilhelmusgassen“ felírás olvasható.

A tér közepén áll *Kisfaludy Károly költő ércszobra*, melynek a mögötte álló két barokk-kori ház kedvező háttérrel ad. A szobor id. Mátrai Lajos műve (1892). Eredetileg a sétateréren állott, de az új kioszk építésekor onnan eltávolították. A Rába partján a város *időjelzőtoronyocskát* emeltetett, órával.

Az Erzsébet-tér É-i irányú lejtős nyulványán tovább haladva a székesegyházat, püspökvárat és a káptalani házakat magában foglaló *Káptalandombra* jutunk. Ez a közel négyzetes terület, melyet a Király-utca, a Jedlik Ányos-utca és a Rábának könyöke hajló két ága határol, a város területének legkiemelkedőbb és egyúttal annak legrégibb része.

A mondott úton felfelé haladva, szemben találjuk a *Püspökvár* kapuját, balról a bástyákon elterülő *püspöki kert*et és mellette a *püspöki palotát*. A püspökséget Szt. István alapította és ezt a területet, Győr fellegvárát, jelölte ki a püspökök lakóhelyéül. Ez a hely a későközépkorban vízzel övezett bástyákkal, tornyokkal, kapuval jól meg volt erősítve. Legrégibb része a gót stílus fejlődő korából, a 14. századból fennmaradt *menekülő folyosó*, a kincsek elhelyezésére szolgáló ablaktalan, szép, keresztboltozatos, négyszögű helyiséggel. Ez a folyosó a püspöki palota nyugati szárnyának pincéjéből indul lépcsőzetesen lefelé és a Dunával közlekedő várarokhoz vezetett. Ugy a folyosó, valamint a négyszögű helyiség oldalfalai és boltozatai faragott kövekből épültek. Felső szakasza mellett a török megszállás idején téglából mely kutat építettek. A vár tornyos kapuzata gót stílusú (a 14. szdból), az emeletes *várkáporna*, az egyik támpilléren bevéssett felirat szerint 1487., tehát a művészetkedvelő főpap, Dóczy Orbán püspök idejében épült.

A Dóczy-kápolna az emeletes várkápornak ritka példánya. Sőt nemcsak egy alsó kápolna — a cselédség részére — tartozott hozzá (ma kamrának használják), hanem fölötte a második emeleten is volt egy helyiség, a várkápornak részére. (Jelenleg lováltár.) Ezt a püspöki kápolnát Simor János püspök 1858. Lippert József vezetése alatt stílszerűen restauráltatta. Apszisa a 8-szög három oldalával van lezárva. Figyelemre méltó szép bordás-hálós boltozata, mely a gót stílus jellemző alkotása. A kápolna bejárata a püspöki palota I. emeletén van. A kapu tornyát régebben barokkos sisak fődte, mai terraszos alakját a 19. szdban nyerte. Itt a toronyban őrzik az 1809-iki bombázáskor megmaradt részét a lováltárnak.

A vár nem egyszer előkelő vendégeket is látott falai közt. Így a 15. szd első felében huzamosabb ideig itt tartózkodott Albert király özvegye, Erzsébet. A 15. szd vége felő gyakrabban megfordult a várban Mátyás király és Beatrix királyné. A vár a mohácsi vész után a várkapitányok hatósága alá került. A protestáns Bakics Pál várkapitány (1530—37.) foglalta el. A Káptalandomb már az Árpád-házi uralkodóink korában erőd-

ként szerepelt. 1540. tájáig inkább a nyugatról jött támadásokat fogta fel, ezután viszont a török támadások alkalmával használták fel. Ezért már 1537. fokozatosan erősítik a várossal együtt. 1554. kő- és téglafalakat építettek. Az építés vezetője Benigno Ferenc volt. A Káptalandombnak a város felé eső oldalain a védőfalakat akkor bontották le, amikor a várost 1554. szintén kőfalakkal övezték. A várnak a Rába

folyóra néző mai falai és bástyája a 17. szdból származnak. 1664. ugyanis, a kor technikai fejlődésének megfelelően. Montecuccoli Raymond gróf, báró Wilmes ezredes, vezérkari mérnök tervei szerint az erődítményeket átépítette.

A vezérpaktányok majdnem kétszáz évig székelték a püspöki palotában, úgyhogy csak 1745. került vissza a püspök tulajdonába. Az erősen megrongálódott lakóépületet gróf Zichy Ferenc püspök nemcsak megújította, de ki is bővítette. Így címere méltán foglal helyet a kiemelkedő tornyon. Az 1763-iki földrengés ismét sok kárt okozott az épületen. Az 1809. évi francia ostrom is nyomot hagyott rajta. Ekkor Vilt József püspök, majd pedig utóda, Schwarzenberg Ernő herceg állította helyre. A fogadószoba és egy-két vendégszoba szép empire-bútorai ebből az időből származnak.

A stukkomennyezetes, 18. századi pompás lépcsőház minden egyes fordulójánál páros puttókból alkotott szép, kőből faragott szoborcsoportot láthatunk. Ezek egy (eddig ismeretlen) bécsi szobrász

művei és gróf Zichy Ferenc püspök költségén 1745—63. közt készülhettek. Alkotójuk 1750. tájáról való, név nélküli vázlatkönyvében (jelenleg a bécsi Barokk-múzeumban, 50. sz.) két puttócsoporthoz rajza látható. — A püspökvárban a magyar Szt Korona is néhányszor menedéket talált (1645—47., 1651., 1790. és 1830.).

A külső bejáratától jobbra elhúzódo kocsisíznben a régi püspökök két díszhintója látható.

A szép fekvésű várkertben Zalka János püspök (1867—1901.) kőszobrát állíttatott Szt Istvánnak és emlékművet Győr 1598-iki visszafoglalóinak és a harcban elesett két győri püspöknek (Gerely és Paksi Balázs.).

A püspökvár udvarából alagútszerű lejárón át lejutunk a még épen álló régi várbástyának egy beugrásába, amelynek lőállásaiból támadták oldalba a falakat ostromló ellenséget. A győri vár egyébként az olasz várépítési stílusnak egyszerű példája volt a megmaradt falai nemcsak történetnek, hanem az építési stílusának is kifejező emlékeit őrzik.

Dóczy-kápolna.

d) A püspöki székesegyház.

A püspöki palota szomszédságában áll a sok vihart látott **Püspöki székesegyház**, melyen a román stílustól kezdve az empireig majdnem minden stílus képviselve van. A nagyméretű templom Ny—K-i irányban helyezkedik el a Káptalandombon és kiemelkedő tetőzete uralkodik a város felett.

A püspökség alapításával Szt. István bizonyára templomot is épített. A nagyméretű mai templom románkori része a 12. szd végén épülhetett. Háromhajós csarnokelrendezésű templom volt, keleti részén 3 félkörös apszisszal; a főapszist később hatszöges alakban, majd a legújabb restauráláskor ismét félkörösen átépítették. A Pok nemzetségből való Omodé püspök idejében (1254—63.) is dolgoztak rajta. Szentélye alatt egykor altemplom terült el. A román korból való az E-i mellékapszisz (1), az E-i fal egy része és a régi tornyok alapfalai, a Ny-i részen. A gót stílus korában nagylucsei Dóczy Orbán püspök (1481—86) átépítette. A boltozat maradványait jól látni a padlástérben és a déli oldal ablakai fölött látható csúcsíveken. A gót lábazat 1499. készült el. (Bevésett évszám a D-i oldalon.) Szép díszre lett a templomnak a Kont nemzetségből származó Héderváry János győri püspök (1386—1416.) által a székesegyház déli oldalán emelt *Szent-háromság-kápolna* (2), melynek zománcos díszű oltárán áll a Nagyváradról Győrbe került Szt. László-hermája, a magyar ötvösség egyik legkiválóbb alkotása. (Lásd 65. o.) A kápolnát (ma Szt. László-kápolna, amelyet Héderváry-kápolnának is neveznek) Simor János püspök 1861. Lippert József vezetése alatt stílszerűen restauráltatta.

A templom a mohácsi vész után osztozott a város viszontagságos sorában. 1529. leégett, a 16. szd közepén a királyi várkapitányok foglalták le. A kápolnát akkor kenyér- és puskaporraktárnak használták. Ebben az időben pusztultak el a templom tornyai (villámcsapás okozta puska-porrobbanás következtében). A négy évig tartó török megszállás idején (1594—98.) lóistállónak használták, E-i hajójában pedig ágyúkat állítottak fel. Csak 1600 táján használ-

hatták ismét egyházi célra. A leg-szükségesebb javításokat hethesi Pethe Márton (1598—1605.) és Naprághi Demeter püspök (1607—1619.) végeztette el. Ifjabb Draskovich György (1639—45.) püspök Giovanni Rana építőmesterrel átépítette, miáltal az épület régi (román és gót) stílusa megváltozott. Ekkor épült az E-i oldalon az új sekrestye. Az elpusztult tornyok helyett, a mai helyén akkor tornyot emeltek.

A székesegyház nagy jótévedője volt gróf Zichy Ferenc püspök (1743—1783.). Az ő nagy áldozatkészsége és művészszeretete hozta létre azt a nagy munkát, mely a mai gazdag templombelsőt eredményezte. Az oldalfalakat és a pilléreket részben valódi, részben műmárvánnyal borították, a boltozatos mennyezeteket pedig *Maulbertsch Antal*nak, (az osztrák Tiepolónak) hatalmas és színgazdag freskói díszítik. (1772—81.). A szentélyt hatalmas diadalív választja el a főhajótól. Rajta Zichy püspök címere alkotja a záradékat. A főhajó mennyezetén (3), hatal-

mas koncepcióban, Jézus mennybemenetele, a szentély fölött pedig a magyar szentek csoportja látható (4). A nagyméretű oszlopos *fültár* (tervezte Hefele Menyhért) festménye (ugyancsak *Maulbertsch*től) Mária mennybemenetelét ábrázolja (5). A színes márványokkal díszített kupolás tabernakulomot (amely a főoltárkép alsórészét eltakarja), valamint Szt. István és Szt. László kétoldalt álló szobrai Szmor János püspök készítette (a 19. szd. más. felében). A szentélyben balra áll a *püspöki trón* gazdag faragású aranyozott copf-stílusú térdeplővel és barokk hímzésű bársony baldachin (a köztudat szerint Mária Terézia koronázására készült és Zichy Ferenc püspök vásárolta). A baldachin felett látható a székesegyház alapítását feltüntető grisaille-festésű falikép Szent István alakjával. Vele szemben a prépostszék felett (sajnos, nagyon megrongált állapotban), hasonló módon festve az a jelenet látható, amint Szent László szomjazó seregének vizet fakaszt a sziklából. Ez az egyetlen festmény, amely jelezve volt „*Maulbertsch*“ nevével.

Az *oldalhajók* közül az északi (bal) (6) mennyezetén, két ovális mezőben, az angyali üdvöletet és a megdicsőült Krisztus keresztjének diadalát láthatjuk. Gazdag rokokó-díszű oltárán, a főhelyen, diessugaras rokokó ezüstkeretben a vért könnyező Mária képe van elhelyezve (7).

Az északi mellékhajó oldalfalán (két ablak közt) fekete márványkeretbe foglalva, freskó-technikával, az olajfák hegyén lejártszódó, megrázó jelenetet mutatja be *Maulbertsch*. Kisebb oltárai Szent Anna és a 3 királyok tiszteletére vannak szentelve, *Maulbertsch* festményeivel. A déli mellékhajó (8) Szent István vértanu tiszteletére van szentelve. Oszlopos, monumentális oltárának festményén Szent István vértanu halálát, a szent megkövezését láthatjuk (9). A mellékhajó padozatába a 16–17. századi győri püspökök címeres sírkövei vannak beillesztve.

A szentély két első pillérén egy-egy nagy művészi értékű *glom domborműves *oltár* vonja magára figyelmünket.

Székesegyház.

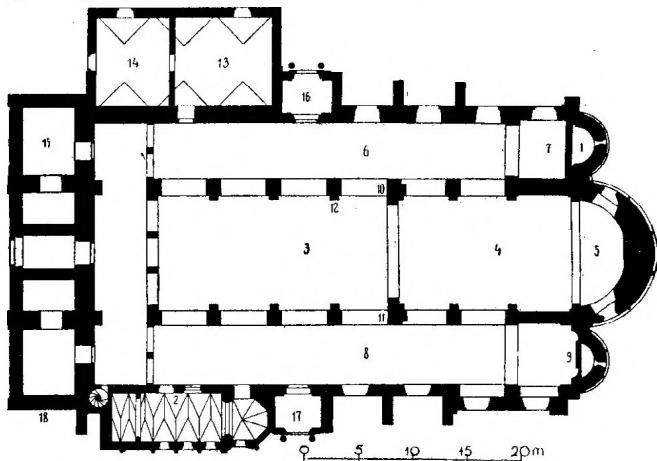
Az egyszerű, de nemes ízlésű *szószék* lépcsőzetét rózsacsokorral díszített copf-stílusú kovácsoltvas rácsajtó zárja el (12).

A déli mellékhajóból alacsony ajtó vezet a már említett **Héderváry kápolnába** (2) (15. szd eleje), üvegfestményei (Dobiaschofsky rajzai nyomán a soproni Wilfing munkái 1860-ból): Szt. Istvánt, Szent Lászlót, Szt. Erzsébetet és Szt. Imrét ábrázolják. Zománcos képekkel díszített főoltárán üvegszekrényben áll a székesegyház legnagyobb kincse és a magyar ötvösség legkiválóbb alkotása ****Szt. László hermája** (fojerclyetartója).

Aranýozott ezüst, sodronyzománódísszel. A király jellegzetes fejét dús, stilizált haj övezi. Bajusza és szakála hasonlóan stilizált. Nézése merov. A váll felületét négyzetes mezőkbe foglalt, szederjes alapú, kék-sárga rozetták díszítik. A mell közepén beágyazott zománcos országcimer látható. Fejét egykoru leveles korona ékesíti, rajta későbbi, renaissance díszek 1600 tájáról. Ez a herma egykor a nagyváradi székesegyház tulajdona volt. A török időkben megszerezte Naprághi Demeter későbbi győri püspök és a székesegyháznak adományozta. A mű 1405 táján készült. Nyakába gót-kori aranyozott ezüst kürt van akasztva.

A székesegyház karzatán álló *orgona* a 18. szd második feléből való. A karzat alatt az északi mellékhajóból nyílik a *sekrestyle* (13). Mindjárt bejáratánál feltűnik egy fakesetes *ónmosdó* (lavabó) a 17. szdból, melynek anyagát Draskovich György bíbornok († 1587.) önkoporsója szolgáltatta. A sekrestye asztala is a 17. szdból származik.

Az innen nyíló *kanonoki sekrestye* (14) gazdag szekrényei és oltára (tölgyfából) Mária Terézia korában készültek. Az egyik szekrény ajtaja mögött van a gazdag *kincstár* (megtekinthető a kincstáros-kanonok engedélyével), amely az esztergomi után a második helyet foglalja el.

A székesegyház alaprajza.

Szent László- vagy Héderváry-kápolna.

A székesegyház egyszerű tagozású empírstílusú, széles nyugati homlokzata az oszlopos kapuzat felett látható felirat tanúsága szerint 1823. készült. A templom külsejét (a főhomlokzat kivételével) 1912—14. közti időben Csányi Károly vezetése alatt stíluszerűen restaurálták. A nyugati rész déli oldalán helyezték el Horváth Adorján győri szobrászok a 19. gyalogezred hősi halottainak emléket megörökítő művét (1926) (18).

A székesegyház déli oldalán elterülő térségen (az egykori temető helyén, melyet Zichy Ferenc püspök a 18. szd második felében felásatott), az oldalkapuzattal szemben emelkedik, háromszögös talapzaton, a kőből faragott rokokóstílusú *Szent Mihály-szobor*. Felirata „Quis ut Deus, 1764.”

Keskeny utca vezet erről a térről a szemben álló egykori nagyszeminárium kétemeletes épületéhez. Ez ma az **egyházmegyei könyvtár**, az egyházmegyei gyűjteményt és teológiai tanárok lakásait foglalja magába.

A könyvtárban őrzik a nagybecsű Hartlieb-kodexet, a káptalan számadáskönyvét, amely 1313.-tól sorol fel értékes adatokat. Az itt őrzött Corvin-codexet („Blondi Forojuliensis Romae instauratae libris tres” címmel) 1467. írták és díszítették Firenzében és megtaláljuk benne Mátyás király címerét. Itt van Magyarország legnagyobb frott és művészi képekkel díszített könyve, a *győri antifonálé*, hatalmas, gótstílusú bronzveretes kötésben, amelyen, a többi közt, Szent László középkori, elpusztult nagyváradi lovasszobrának domborműves ábrázolását is megtaláljuk. Egyik legjobb könyve a könyvtárnak Perényi Ferenc váradi püspök missaléja 1522.-ből.

A Káptalandombról, a székesegyháztól a Jedlik Ányos-utca felé haladva, balról még egy-két 17. szd-ból származó ház

áll (így pl. a Káptalándomb 15.), amelyek azonban a copf-stílus idején a 18. szd második felében nyerték mai homlokzatukat. Mögöttük a Duna partján emelkedik a román stílusban (Aigner István által) tervezett új *papnövelde* (1909—10.), amely — sajnos — nagyon megzavarta a Káptalándomb festői összhangját. A *Jedlik Ányos-utca* végén állt az egykori *Dunakapu*, ma csak egy emléktábla (8. sz. házon) és a bencés-múzeumban őrzött vaskakas őrzi emlékét. Innen vezet az 1928. épült magas íves *Dunahíd Révfaluba*. A Dunaparton a régi bástya (*Zántó-bástya*) egy-két romladozó falát és kazamatáját láthatjuk.

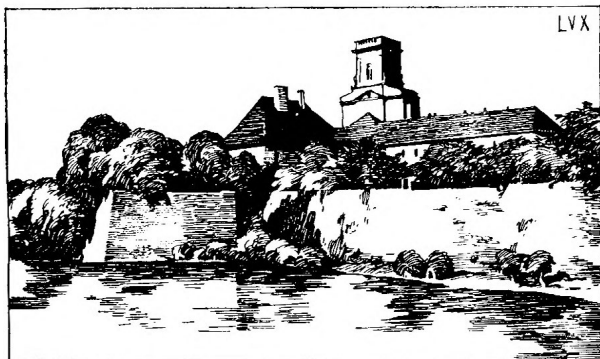
A Jedlik Ányos-utca és Apáca-utca sarkán áll a 17. századi építészeti festői emléke, a magas oromzatú *Kreszta-ház*. A mellette elhúzóódó rövid *Káposztás-köz* 3. sz. háza nemesi lakóház volt a 18. szdban; még meglévő kapuszárnya is ebből az időből származik. A Kreszta-ház másik oldalán, a Káptalándomb tövében elterülő kis téren áll Magyarország legszebb barokk-kori emléke, az 1731. emelt **Frigyládaszobor**.

Frigyláda-szobor.

Az oltári szent-ségen 1729. esett serelem kiengesztelésére emeltette III. Károly király. Alkotója mindeideig ismeretlen. (Csak a frigyláda alatti felhőn olvasható bevése ez a néhány betű: STERF, mely bizonyára a művész nevének maradványa s így nem lehet azonos a Bécsben működő Giulianival, amint azt eddig feltételezték.). Lámpásos volutákkal díszített négyszögű talapzatán a kálvária jelenetét láthatjuk, mozgalmas domborműben, fent pedig két lebegő angyal tartja az aranyozott bádorgból készült frigyládát. E felett az Isten Báránya díszsugaraktól övezve.

A Jedlik Ányos-utcán haladva a Széchenyi-tér felé, a 9. sz. háznak 17. századi erkélyén és címeres kapuzatán akad meg szemünk. (Felirata Ferdinand Massy, 1692.).

Dunarészlet a Püspökvár tornyával.

e) Bisinger-sétány, Vilmos császár-út, Eötvös-tér.

Visszatérve a Baross-út elejére, onnan K-re a Vilmos császár-út mentén húzódik a *Bisinger-sétány*, annak K-i végén pedig a régi temető terül el. A Vilmos császár-úton emelkedik a *pénzügyi palota*.

A Bisinger-sétány és a régi temető között indul ki a Belvárosba vezető *Gárdonyi Géza-utca*, melynek elején, a pénzügyi palotával szemben, a városi *fiú kereskedelmi iskolát* (tervezte Csányi Károly) találjuk; az utca a tágas *Batthyány-térre* (régebben Széreskert) vezet, melyet kedves facsoportok díszítenek.

A Vilmos császár-út Ny-i része a Gróf Tisza István-tértől (a városházától) indul el. Még a Tisza István-térre néz a *királyi tábla* francia renaissance homlokzatú, egyébként egyszerű épülete. E mögött terül el a *Honvédliget*, a közepén a 48-as *szabadság- emlékével* (tervezte Csányi Károly, 1902.).

A Honvédliget terén áll az állami *főreáliskola*. E mögötti négyszögterületet a *Törvényszék* épülete és a hozzátartozó fogház foglalja el, majd az *Eötvös-téri park* következik, amelyben *Karácson Imrének*, a török nyelv tudósának emeltek emléket. Ny felé a teret a *leányliceum* széleshomlokzatú épülete zárja le (terv. Lechner Jenő építész), É-on pedig a Pártos Jenő által tervezett *fa- és fémipari szakiskola*, egyszerű téglahomlokzatával. A mellette lévő sarkon emelkedik a *kereskedelmi és iparkamara székháza*.

Az Eötvös-térről egyoldalon álló házsorával a *Munkácsy-utca* (benne a *Tűzörség* épülete) vezet a Rába folyó partjára az Újvárosba vivő *Hosszú-hídhöz*, az egykori Rábaszer (ma *Zechmeister Károly-utca*) pedig vissza, az Erzsébet-térre.

f) Radó-tér, Ujváros, Gyórsziget.

Az Erzsébet-térről a már említett vashidon jutunk át a Rába folyó két ágával közrefogott **Radó-térre**. Árnyas fáival ez a győriek kedvelt sétahelye. (Innen szép képet nyújt a Püspökvár.). A téren keresztben átvezető út két oldalán emelkedik a régi empire-stílusban (1830. táján) készült (ma bezártan álló) *színház* (a csonka ország területén a legrégibb színházépület), mellette a *Park-vendéglő*, szemben pedig a *Kioszk épülete*. Ebben van a győriek kedvelt kávéháza, emeletén pedig a győri *kaszinó*. A Radó-színház felső (déli) végén *emléktábla* hirdeti a Rába-szabályozás befejezését. Alsó (északi) végéről gyaloghíd vezet a nemrég szabályozott *Cziráky-térre*, melyen magas *obeliszket* emeltek Cziráky Béla gróf, a Rábaszabályozó-társulat elnökének emlékére. Ennek tengelyében épült 1931-ben a sportszerű *uszoda és strandfürdő*, Hajós Alfréd tervei szerint, Farkas Imre műszaki tanácsos és Kovács István főmérnök közreműködésével.

Az 5.7 ha. területen épült versenyszoda az újszerű formák és színhárinóniák pompás létesítménye a mosoni Duna és a Rába összefolyásának szögletében. Az úszómedence 50 m. hosszú és 18 m. széles; háromszoros lépcsőzetten ezer ülőhely van biztosítva a nézők részére, de póttírbünekkel a nézők száma 3000-re növelhető. 1500—1800 fürdőző veheti igénybe az öltözőhelyiségeket.

A Radó-térről tovább haladva, a második Rába-hídon át **Ujvárosba** (II. kerület) jutunk. Ennek balra nyíló főuteája *Kossuth Lajosról* nyerte nevét és végighúzódik a városrész közepén. Balra, épületektől körülvéve, emelkedik az *Ág. evang. templom*, teremszerű, karzatos helyisége 1784—85. épült, copf-stílusban.

Ezután a neolog. *iszr. imaház*at találjuk. Kupolás, szép hatású épületét Benkó Károly tervei szerint romantikus stílusban, 1868. építették. Az új *Iparostanonciskola* után következik az egytornyú *ref. templom*, mely 1906. Csányi Károly tervei alapján épült. Tovább az utca másik oldalán áll az 1843. épült egyhajós *József-templom* (helyesebben *Salvator plébánia-templom*), melyet egyes adatok szerint a győri rajziskola szorgalmas tanára, Fruhmán tervezett.

A Kossuth Lajos-utcával párhuzamosan haladó egykori *Rác-* (ma Bálint Mihály-) *utca* volt a betelepített rácok első lakóhelye (1575. óta). Barokk *templomuk* 1727. épült (Bálint Mihály-u. 54. sz.).

A Rába-töltés mellett van (a ma szünetelő) *csipkegyár* és kijebb a *selyemfonóda*, ezen kívül pedig az *újvárosi temető*.

Ujváros területét Györgyszigettől egykor elválasztó Rábecafolyó medrét betöltötték és helyét a *Bercsényi-tiget* foglalja el. Így azután most **Gyórsziget** (a város V. kerülete) híd nélkül közelíthető meg, legjobban úgy, hogy a második Radó-téri hídtól, a Kossuth Lajos-utca elején jobbra térve a Híd-utcaán át közelítjük meg. Területe királyi birtok volt 1271-ig.

1570-ben Salm Egon főkapitány jobbágyokat telepít ide. Ezt a városrészt 1904-ben csatolták a városhoz. Talaja aránylag alacsony és így állandó árvízveszély fenyegette. Ez okból vezették el 1907-ben a Rábcát új medrén, a Tákón keresztül, közvetlenül a Dunába.

g) Nádorváros, Szabadhegy.

Visszatérve a Baross-út elejére, ennek a folytatásában, a már említett *Baross-hídon* átkelve **Nádorvárosba** (III. kerület), Győr legregőbb külvárosába jutunk. Már az Árpádok korában szerepel. 1848-ig „Pusztá Majorok” (Allodia ante Portam Albensem) volt a neve. Mai nevét István főherceg nádor 1848-iki látogatása emlékére adta a város. Két fő közlekedési útja van, az egyik az egykori *Hosszu-utca* (ma *Wennessz Jenő-út*, Győr város polgármestere volt 1908—1913.), a másik a *Kálvária-utca*. A két út közti terület fejlődött a legjobban az újabb időben.

A Kálvária-utcán j. áll a *Leányárvaház* (1898.) a Megváltóhoz címzett nővérek felügyelete alatt. Az út végén jobbról van a **Kálvária-domb**.

Közel a Rába partjához az itt emelkedő dombon épült, a 12—13. szdban a Szt. Adalbertől nevezett prépostság temploma és székháza. A 16. szd közepén, a török portyázások idején, a prépostság elpusztult. A 17. szdban ezen a dombon állította fel a bitófát a katonai hatóság. A jezsuiták vezetése alatt álló Agonia-társulat, a 18. szd elején gróf Heister Sigbert várospa-

rancsnok hathatós támogatásával megszüntette a vesztőhelyet és kálváriát épített ezen a dombon. 1714. tették le a Szt. Dízmás (a jobb lator) — ma a *Fájdalmas Szűz* — kápolnájának alapkövét. Mellette áll a *Szt. Sír-kápolna*. 1725-ben a kálvária-hegy alá a *keresztről való levetél kápolnáját* építette az Agonia-társulat.

Balról rövid út vezet a *Győr—Sopron—Ebenfurti vasút teherpályaudvarához*.

A két főút közötti területen áll, a Szentháromság-utcában (négy utca által határolt területen) a Dunántúl egyik legjelentékenyebb kórháza, a *Szt Háromság-kórház*. Régibb házesoportját Dr. Petz Lajos igazgató vezetése alatt, Hübner Jenő építész (a városház alkotója) tervezte 1895-ben. Azóta, különösen 1922. jelentékenyen bővült (új belgyógyászati és elme-osztállyal). Ma 700 ágygal rendelkezik. Igazgatója Dr. Petz Aladár.

Nádorváros külső szélén vannak a *Sértésszállások*.

A nádorvárosi *Wennessz Jenő-utca* folytatásán a Veszprémi-úton tovább haladva, a szombathelyi vasútvonal *Győr—Szabadhegy* állomásához és innen Győr legtavolabbi külvárosához, Szabadhegyre jutunk (IV. ker.). Lásd 2. alatt.

h) Révfalu, Gyárvaros.

A Jedlik Ányos-utca tengelyében az új vashíd vezet **Révfaluba** (V. kerület). A hídon áthaladva balról áll a *Győri Torna és Evezősegyület* modern klubháza. A *Rónay Jácint-utcában* láthatjuk (jobbról) az *elemi népiskolát*. A Győrszigetből átvezető fahíd

folytatása a *Viczay-Héderváry-út*. Ennek mentén szép kis *nyolcszögű kápolnát* találunk, a 18. szdból, egykorú rácsajtóval. A Dunára néző *Kálóczy-téren* áll a révfalusi *plébánia-templom*. A Viczay-Héderváry-út vezet az 1904. emelt *víztoronyhoz*. Ez a vízmű, a budapesti példájára, szűrt dunavízzel látja el Győr városát és évente kb. hárommillió köbméter vizet szolgáltat. A víztoronytól balra, egy mellékutcaán át jutunk a 18. szdi (ma elhanyagolt) *Torkos kastélyhoz*. A Viczay-Héderváry-út folytatása a Hédervárra vezető országút.

Győr legújabb külvárosa a város keleti részén elterülő **Gyárváros** (VI. kerület). Rendeltetését neve is elárulja.

2. Győr közvetlen környéke. Győr város teljesen sík vidéke turistakirándulásokra kevés alkalmat nyújt, de élvezetes, csinos sétákat több irányban tehetünk.

Püspökerdő. Az Erzsébet-térről a szigetet keresztezve, *Győrsziget* városrészen át (Trefort- és Szarvas-utca) haladunk s a Rábca hídján átkelve *Pinnyéd* alatt a *Püspökerdőt* érjük ($\frac{1}{2}$ ó.). Kellemes sétahely.

Kiskút, a győriek kedvelt kirándulóhelye, a régi vízvezeték forrástelepe, a budai országot mellett. Szép erdős park, gondozott sétautakkal; fenyveserdő, mintagyümölcsös. Vendéglő. (Nyáron autobuszközeledés félóránként a Royal-szállótól.)

Szabadhegy, Győr IV. kerülete, szőlőházakkal és kertekkel. A Nádorvároson keresztül (Wennessz Jenő-utca és Veszprémi-út), a győr—pápai vasútvonalat keresztezve $\frac{3}{4}$ ó. alatt érünk a gyalogsági laktanyához, melytől ÉK-i irányban hosszan húzódik Győr-Szabadhegy főútcaja (121 m). A dombok 143 m-ig emelkednek.

Árpádkori telep és a 13. szdban még királyi vincellérek laktak itt. Később a győri püspökség tulajdona. Régi neve *Szentmihály*, később *Szabad*, majd a 17. szd óta Szabadhegy. Egyszerű *plébánia temploma* az 1900-as évek elején épült. Az egykori község határában Bőrszőnyi Arnold bencésanár nagybörszámú avar sírja lett. (A leletek a Bencés-múzeumban láthatók.)

A laktanyától 20 p délkeletre **Kismegyer** puszta mellett emelkedő magános domb a *Templomhegy* (131 m), melyen templom áll. 1809. jún. 14. itt folyt le a *győri csata* neve alatt ismeretes ütközet.

Csónakkirándulások a kanyargó Kis-Dunán, felfelé *Zámolyra* (vendéglő), lefelé a *véneki* csárdához (a Kis- és a Nagy-Duna összefolyásánál); a Rábán *Rábapatonára*, a Rábécán *Abdára* (1. 13.).

A távolabbi vidék meglátogatására két vasúti vonalat vehetünk igénybe, ú. m.:

3. **Győr—Veszprémi vasúti vonal**, Veszprémvársányig (35 km) naponta 5 vonat. A vonal a Nádorvárost megkerülve (6 km) *Győrszabadhegy* állomáson túl (10 km) *Kismegyer* megállót (1. 2.) éri, majd a csa-

naki domboknak tartva (b. elől Pannonhalmi látszik), ezeknek tövében (16 km) *Nyúlifalu* állomást (126 m) éri (l. ezt 6.). Innen kezdve a két dombcsoport közt keskenyedő lapályon tart DK felé; b. két magános halom: a *Betkivár* (143 m) és *Szészóhalom* (148 m). 20 km *Nagyécsfalu* megálló, két km-el odébb *Pannonhalmi* állomás, mely fölött b. a dombtetőn, *Győrszentmárton* község fölött, a híres bencés főapátság épületcsoportja emelkedik (l. 7.), (24 km) *Ravasz*, melynek határában van a *Bélakút*, melyből a monda szerint a menekülő IV. Béla király ivott. A vasút Veszprém vm. területére lép át s a Bakony felé tart. (L. *Dornyai Béla*: Bakony. 216.)

4. **Győr—Pápai vasúti vonal**, Győrszemeréig (18 km) naponta 7 vonat. A vonal *Győrszabadhegy* állomásnál DNy-nak fordul a csanaki dombok felé, melyeknek É-i végét (10 km) *Csanakfalu* állomásnál éri el. (Közvetlenül az állomás előtt, a vasút j. oldalán az országot mellett emelkedik az alacsony (127 m) *Királyszékedomb*, hajdan a nádori és megyei gyűlések színhelye.) 2 km-el odébb *Ménfő* megálló (l. 6.). A vasút eltávozik a dombsortól s D felé fordulva, a lapályon *Győrszemere* (128 m) állomást éri. A *Sokoróalja* név alatt ismeretes tájon áthaladva (14 km *Tát-Felpéc*, 27 km *Gyömöre*), 33 km *Gecse-Gyarmat* megálló előtt Veszprém vm. területére lép át. 39 km *Vaszar*, 47 km *Pápa*. (Lásd ezt: *Dornyai Béla*: Bakony. 535 és Pápa és környéke részletes kalauza, Részl. helyi-kalauzok, 11. sz.).

5. **Autobuszközpontok.** 1. *Győr—Tét—Nagymórchida* (28 km), naponta kétszer, 1 $\frac{1}{4}$ ó. alatt. Állomásai *Csanakfalu* (50 f.), *Ménfő* (60 f.), *Nagyzentpál*, *Győrszemere* (1.30 P), *Tét* (1.80 P), *Nagymórchida* (2.40 P). — 2. *Győr—Vének—Gönyű* (17 km), naponta kétszer, 40 p. alatt.

6. **A Csanaki dombok.** Vasuton vagy autobuszon *Csanakfalu* vagy *Ménfő* állomásig, melyek a domsor tövében fekszenek s bejáráására a legalkalmasabb kiindulópontok.

Csanakfalu, kisközség Győr vm. tősziget-esilizközi járásában, 634 magyar lakossal, vasúti állomással, u. p. és u. t. *Ménfő*. *Radies János* és *Sulyos Gyula* vd. A falu, valamint a domb tetején épült *Csanakhegy* kisközség (1185 magyar lak.) gazdag bortermő vidék központja, szőlőiben a győriek számos nyaralójával. *Németh Alajos* nyaralóvendéglője, *Hangya* szövetk. és *Unger József* vd. Télen kedvelt síkirándulólhely. A dombokról szép kilátás, mely a D felé magasabbra emelkedő halmokról mind tágabbá válik. Közvetlenül *Csanakhegy* fölött áll a magas *Rákóczi-fa* (186 m), amely alatt a hagyomány szerint *Rákóczi Ferenc* pihent és lovát a fához kötötte; szabad kilátás. Innen a kisbaráti nyergen át DK-i irányban $\frac{3}{4}$ ó. alatt elérjük a *Magoshegyet* (315 m), mely a tőle 20 p-re emelkedő *Szent Pál*-tetővel (318 m) együtt a dombsor legmagasabb pontja. A *Magoshegyről* ÉK-i irányban 25 p alatt leszállhatunk a domsor K-i lejtőjén épült *Nyúlhegy* kisközségen (1811 magy. lak., *Nemedi Lajos* vd.) át a Pánzsáer lapályán fekvő *Nyúlifaluba*.

Nyúlifalu (126 m, *Czimer* és *Szabó* vd.), a Kis- és Káptalan-Nyulból egyesített (már 1240. említett) kisközség, 1625 magy. lak., vasúti megálló, P. T. Tb. Temploma szentélyének *falfestményei* Dorfmeister István művei 1786-ból; a kupolafestmény *Mária* megkoronázását, a félkupolakép *Szt Norbert* látomását ábrázolja.

Ménfő, kisközség Győr vm. tősziget-esilizközi járásában, 1370 magy. lak. (*Melkovics László* és *Józsa Mihály* vd.). P. T.

Tb., autóbusszközeledés Győrbe. Szabó János honvédszázados síremléke, ki az 1849. évi ménfői csatában elesett.

A bold. Szűznek szentelt egyháza már 1362. említettetik. A török időkben a hagyomány szerint a falu fölött emelkedő *Világosvár* (170 m) tetőn gyújtott tűzzel jelezték az ellenség közeledését. 1704. a laban-

cok a községet elpusztították.

A ménfői síkon folyt le 1044. júl. 5. az a nagy csata, melyben Aba Sámuel királyi Henrik német császártól teljes vereséget szenvedett és menekülni volt kénytelen.

A ménfői állomástól 1¼ 6. DNy felé **Koroncó** falu (116 m) fekszik, a Bakony patak forrásánál (1400. Koromszó néven említetik).

A falu és a tőle ¾ 6. DK-re fekvő *Nagyszentpál* puszta között (Győrtől ide autóbusszközeledés 35 p. alatt, naponta kétszer) elterülő síkon ütközött meg 1704. jún. 13. Heister császári tábornokkal gróf

Forgách Simon kuruc vezér, be nem várva a közelgő gróf Károlyi Sándor hadát; 2000 hajdu és 100 lovas esett el a csatában, melyben Forgách serege teljesen szétverett.

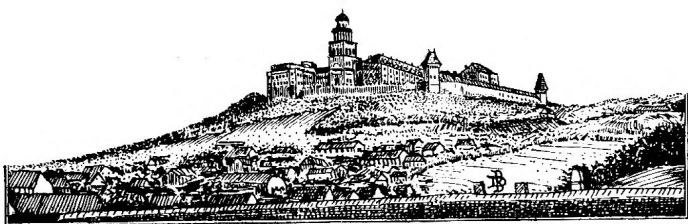
7. Pannonhalma* 135 m körüli vas. állomásáról *Győrszentmárton* községen át (járási székhely, j.b., 3142 magy. lak. Székely János vd. és kvh.) a templomnál (178 m) kezdődő lassan kanyargó, új úton, v. pedig az ú. n. Szt István-horgon, 20 p jutunk fel a *Hármashalomra*. Közülük a D-n (274 m) áll a barokk-stílusú *Boldogasszony-kápolna* (hajdan Tarisznayvár, ma bencéstemetkezőhely) és a *Kálvária* (1720—24.) A középső dombon (278 m) van a klasszikus homlokzatú, kupolás *Milleniumi-templom* (1897), csúcsán a szent korona 3.2 m átmérőjű, vörösréz mása (Berczik Gy.-tól Szepessy S. műhelyéből), Belül Lotz K. iskolájának freskói.

Az É-i dombon (282 m) áll a régi bástyáktól és újabb (1896) tornyoktól övezett s a nép száján máig is *várnak* nevezett, hatalmas *bencés főmonostor*, a magyar Szt Benedek-rendi apátságok (Bakonybél, Tihany, Zalavár, Dömölk) főapátjának székhelye. Udvarán, a K-felől, várkapuszerű tornyos főbejárattal (1896) szemben a koronához *Asztrik apát bronzszobra* (Jankovics Gyula) áll.

A főmonostor mai épülettömbjének magva az Árpád-kori templom a négyzetfolyosóval, amely körül D—É is meg K—Ny is 3—3, kétemeletes (csak az egyik oldalon 3 emeletes) szárny — a perjeli, noviciatusi és remete-szárnny, továbbá a palotai, főpáti és könyvtári szárny — húzódik. Az 1594-i és 1683-i törökidulás és többszörös elhamvadás (utoljára 1652) következménye, hogy az épületek — az alapfalak és négyzetfolyosó leszámításával — kései eredetűek.

Az egész épülettömb központja a Szt István-korabeli monostor helyén 1225. román-gót stílusban épült ***székesegyház**, mely eredeti alakját máig megtartotta. A Ny-i oldal főbejárata a homlokzattal és a 49 m magas *toronnyal* (terv. Pákeh János, épít.

*) Pannonhalma részletes ismertetését illetőleg lásd *Dr. Mihályi Ernő: Pannonhalma részletes kalauza*, Budapest, 1923. (Részletes helyi kalauzok, 2. sz.) című művét.

Pannonhalmi főmonostor Győrszentmártonból.

1829—32) empire-stílusú. Domborműves díszítését Lachmayer János faragta. A homlokzat 9,5×2 m-es falmezecsnél a Rend alapít. és visszaállít. ábrázoló mozaik Róth Miksa műve 1909. A toronynak korinthusi oszloptoktól tartott körerkélyéről elbűvölő **kültetés* nyílik.

A monumentális hatású **káptalan* (ima- és gyülesterem) a templom és a könyvtár közt levő Ny-i szárnyat foglalja le.

Hazai kolostorépítészettünk egyetlen enémű emléke a **keresztfolyosó quadratura*, a templom D-i falához simul.

Itt volt a káptalan v. gyülesterem, háló, betegszoba, ebédlő, konyha, levéltár, könyvmásoló és festők szobája (scriptarium), apáti lakás, noviciatus iskola stb. Falai jórészt Árpád-koriak. *Oros* apát korából (1225) valók még a *gyámködiszei*: gyíkok, töröttzarvú ökörfej, torz emberarcok. *Szigfrid* idejéből: román ablakok helyére került *gót ablakok* 3—5-ös löherelevélű mértáni mérőművei, *hálóboltozatok*. Mátyás-kori megújítást a sarkon levő 1486. évszám árul el. Keresztfolyosó mai díszét 1883—86 öltötte, kibontván Stornó a török időkben befalazott mértáni mérőműves ablakokat s a keresztút üvegfestményeivel díszítvén. A keresztfolyosó földszeli: a román-stílusú *porta-speciosa* (2) s a K-i és E-i szárny találkozásánál az 1889. megújít. *Szt István-kápolna* (14), régebben a betegek, ma a főapát házikápolnája. Boltsüvegein Szt Asztrik, Gellért, Mór és Szilvester pápa aranylapra festett mellképei. Az egyik oldalfalon: Szt István megkoronáztatása (Dömötör Róbert), a másik ablakon Benczúr „Vajk megszenteltetésének” hű üvegfestmény-utánzata. Fehér márványoltára felett üvegfestmény: Szt István felajánlja a koronát Szűz Máriának (mindkettő Róth Miksától).

A *főapáti lakosztály* a keresztfolyosó D-i ágának hosszabban épült Karner Egyed főapát idején (1700-as évek). Itt van a *kincstár* is. Jelenlegi főapát, 1920 óta, Dr. *Bárdos Remig*.

A kincstár legértékesebb darabjai: 1. Szt István adománylevele, az *alaptóllevél* 1001-ből. 2. a *tihanyi alaptóllevél* 1055-ből (a legrégebb magyar s egyben a legrégebb finn—ugor nyelvemlék). 3. A *Liber Ruber*, Magyarország legrégebb oklevél-gyűjteménye. 4. a *koronázópalást*nak 13. szd-i *mintája*, mielőtt a Gizella-féle székesfehérvári kazulát átalakították volna koronázópalásttá. Gizella királyné himnuszai kioszi bisszus-selyemre vannak átfestve a 13. szd.-ban. 5. Sodronyzománcos gótikus *kehely* 1482-ből. 6. Két 16. szd-i renaissance-oltárformájú ébenfa *ereklyetartó*, domborműves zománcrai ellátott aranszobrokkal (Mária Terézia ajánd.). 7. 17. szd-i ébenfa szárnyas *házioltárka*. Sztachovits Remig *hagyatéka*. 8. Sajghó-féle *szentségmutató* 1738. 9. *Ebenfakereszt*, elefántcsont Krisztus-testtel. Továbbá értékes, berakottművű bútorok, képek, gobelin, majolikák, régi órák, velencei csillárok stb.

Az empire-stílusú **központi könyvtár-épület* (Engel József 1824, Pach János 1832) a monostor ÉNy-i sarkán áll.

A könyvtárnak É-i oldalán levő földszinti és emeleti csarnokában van a **főapátsági képtár**, melyben főleg a németalföldi és olasz iskolák képviselvek.

Állománya 227 darab. Nem tartozik ugyan a legkiválóbbak közé, de figyelemet érdemel a benne képviselt iskolák nagy számánál fogva s a régi mesterektől eredő képei tekintetében az esztergomi után legjelentékenyebb vidéki képtárunk. A legjelesebb mesterek részben eredeti műveikkel, részben másolatokkal képviselvek.

A *hollandi festőiskola* aránylag legjobban van képviselve. Legrégibb L. van Leyden 1515-i képe és M. van Coxie festménye. A többi (egy állítólagos Rembrandt-képpel együtt) a 17. szd-ból való. *Flamand* iskolából említhetjük *Rubens* egykorú kópiáját és van Dyck kétséges képét s a 2 *Teniers* képeit. Az *olasz* festőiskolák közül a velencei, bolognai, genovai, toszkánai, római és nápolyi iskolák néhány képe díszíti a gyűjteményt, melyek azonban egyik iskola irányáról sem adhatnak kielégítő képet. A *spanyol* festőművészetet csak a valenciai iskolához tartozó festményével (Hiszák megáldja Jákobot). Képviselve vannak még a *francia* (C. Gellée, H. Bourguignon), a *német* (pl. B. Denner), az osztrák (főleg bécsi) iskolához tartozó művészek (pl. Maulbertsch, Troger, Maurer stb.). A magyar festők közül csak Vaszary Jánossal találkozunk, de a tört. arcképcsarnokban kívül még Barabás, Jakobey, Stasitzky, Verbözy s több újabb festő művével is.

A régiségtár a könyvtár körüli több helyiségben van. A monostor régi képei, építkezési tervei, a régi templom maradványai (pl. fonatos oszlop 1137). A magyar heraldika kiváló nevezetessége: a soproni tornasíkdísz és temetési pajza (15. szd) stb. Pénzgyűjtemény (14.000 drb) s Kunze Leó szent érem- és keramikai gyűjteménye. Hadi-régiségek, kegyeleti tárgyak stb. A bencés-szobában a Szt Benedekrendiek irodalmi alkotásai. Pannonhalma vidékének neolit, bronz-, vas-, római-, népvándorláskori régiségei, a Karner-féle gemma- és éremleenyomat-gyűjtemény (2800 drb), metsetek (1000 drb). Háborús emlékek. Kiválóbb bencések képei stb.

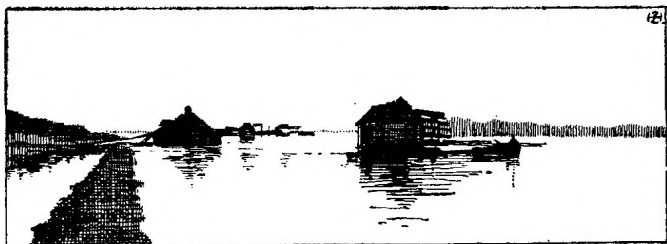
Az ***ebédlő**t a főmonostor K-i részén, a várkapitányok egykori lakásának helyén, az É-i és K-i szárnyal egyidőben, Sajghó Benedek építt. 1734. Nagyszerű építészeti térhatását és festészeti szépségeit, páratlan finomságú *stukkó*-díszre teszi tökéletessé.

Ismeretlen építészé 4 nagy ablaktól megvilágított, kétemelet magas belső teret alkotott, melybe egy pilléreken nyugvó, ablakoktól áttört kupolás épületet festettek. A felül nyílt kupolán: égi jelenés; a festett ablaknyílásokban: gyönyörű tájak; a pilléreken: bronz-keretekbe foglalt, gobelinszerű freskók; a falakon: medaillon-képek s tanulságos jelenetekben gazdag emlékek, ismeretlen művészek től (Tróger Pál v. iskolája?).

A **levéltár** 4 részből áll: 1. *rendi*-, 2. *országos*-, 3. a *Guarry*-cs. 1898. letétbe helyezett és 4. a gr. *Somogyi*-cs. 1922 örökölt levéltárból.

Az épület legkeletibb szárnyának I. emeletén, előkelő vendégek számára van berendezve a **palota**, 1734 után főapáti lakosztály, praelatura. Bolthajtásos termei, freskógirlandjai, velencei csillárai, szőnyegek, berakásos bútorai, művészi képei egy nemcsak szellemi kincsekben gazdag, de anyagiakban sem szűkölködő, nagyérdemű Rend főpapjának vendégszeretetéről tanúskodnak.

A K-i hegyoldalon szép barokkapun át jutunk a 21 hektár területű **kertbe**, melynek testet-lelket gyönyörködtető hatását az 1922 létesített botanikus kertje laikus és szakember előtt egyaránt fokozza.

B) A mosoni lapály.

A *Mosoni lapályt* a Fertő, a Duna és a Hanság mocsár határolja. Ez a terület, mely a Szigetköz is magában foglalja, teljes síkság. Így magassága alig haladja meg a 120m-t, de helyenként, így a Hanságban és a Fertőzugban, 113—114 m-re is aláereszkedik. A Fertő É-i végénél a lapály lassan emelkedik s a *Pándorfalvi fennsík*on 160—180 m magasságot ér el. Az egész lapály azelőtt Moson vármegye területét alkotta (legkeletibb része Győr vm-be is belenyúlik), de a trianoni diktátum folytán a Kőpecsény—Mosontarcsa vonalától Ny-ra eső része Burgenlandhoz csatoltatott.

8. A Győr—Királyhidai vasúti vonal. Hegyeshalomig 46, Királyhidáig még 30 km. Hegyeshalomig naponta 13 vonat. A vasút áthidalja a Rábát, majd a Rábcát s ÉNy felé fordul. 9 km *Aba*, 13 km *Ottevény*, 19 km *Lébény*—*Mosonszentmiklós*, b. a távolban a lébényi régi templom (l. 14.) látszik. 27 km *Horvátkimle*. 35 km *Moson*—*Magyaróvár*, a vasúttól j. a Kühne-féle nagy mezőgazdasági gépgyár, távolban a háttérben (4 km) *Magyaróvár* (l. 17., autobusz oda naponta 16-szor). 42 km *Level* vasúti megálló. 46 km *Hegyeshalom* (Strass-Sommerein, 131 m), határállomás Burgenland felé, útlevel- és vámvizsgálat, vasúti vendéglő; a Csorna—Pozsonyi vasút (l. 9.) kereszteződése. — 58 km *Zurány* (Zurndorf, 144 m). J. a Kis-Kárpátok vonulata, b. a Lajtahegység tűnik fel. — A vasút a pándorfalvi síkra (Parndorfer Haide) emelkedik fel. 70 km *Pándorfalu* (Parndorf, 180 m), a Fertőmelléki vasút (l. 10.) kereszteződése. 78 km *Királyhida* (Bruckneudorf), a régi magyar-osztrák határállomás (l. 20.). A vasút innen Alsó-Ausztriába lép át.

9. A Csorna—Pozsonyi vasúti vonal, a Dunántúli helyiérdekű vasutak vonala, a MÁV kezelése alatt, Csornától az országhatárig 59 km, onnan Pozsonyig még 16 km. Naponta 4 vonat. A vasút Csornától (117 m) a Rábaköz É-i részén halad át. 7 km *Csatári-maj*or, 10. és 11. szdbeli temetkezőhely, a közeli Párizsdomb dülön újabb közkorbeli telep. — 10 km *Bösdörkány*. A vasút a Hanság mocsarat szeli át s a főcsatornánál Moson vármegyébe lép át (114 m). 17 km *Hanság*, megállóhely. — 24 km *Mosonszentjános*, 32 km *Mosonszolnok* (121 m); 39 km *Hegyeshalom* (Strass-Sommerein, 131 m), a MÁV Budapest—Bécsi vonalának keresztezése, vasúti vendéglő. — 47 km *Bezenye* (Pallersdorf), hajdani besenyőtelep; 50 km *Rajka*; 57 km *Oroszvár* (Karlbürg, 135 m), a Dunához közel (l. 19.). — 59 km *Horvátjásfalva*, az utolsó magyar állomás. A vasút csehszlovák területre lép át. — 66 km *Ligetfalva* (most Petržalka), határállomás, útlevel- és vámvizsgálat. A vasút itt beletorkollik a Sopron—Pozsonyi vasút (96. és 97.) vonalába. A vasút áthidalja a Dunát. — 75 km *Pozsony*—*Újváros*.

10. Az *Eszterháza*—*Pándorfalvi vasúti vonal* (azelőtt Fertővidéki h. é. vasút), most a Győr—Sopron—Ebenfurti vasút kezében, 57 km; naponta 3 vonat. A vasút É felé fordul. 3 km *Fertőszéplak*, (l. 34.). —

5 km *Sarród*. A vasút a Hanság mocsaraiba hatól; b. egészen közel a Fertő DK-i csücske. — 10 km *Mevikőpuszta*, a régi mosonmegyei, most burgenlandi határ; magyar ütlel- és vámvizsgálat. — A vasút most az ú. n. *Fertőzugot* (*Seevinkel*, l. 21.) szeli át. 14 km *Pomogy* (Pamhagen, 120 m). osztrák ütlel- és vámvizsgálat. — 18 km *Valla* (Wallern am Neusiedlersee). 24 km *Mosonszentandrás* (St. András im Burgenland). — 31 km *Boldogasszony* (Frauenkirchen), ferencendi kolostorral és nagy kéttornyú templommal (l. 22.). — 35 km *Barátudvar—Féltorony* (Mönchhof—Halbturn), a vasút a gálosi dombok alá kanyarodik s ÉNy-i irányban a Fertő felé tart. — 39 km *Gálos* (Gols). — 44 km *Védeny* (Weiden am See). — A vasút a Fertő medre mellé lép s ennek partját követi tovább. — 47 km *Nezsideri fürdő* (Bad Neusiedl am See), 51 km *Nezsider* (Neusiedl am See), l. részletesen 94. alatt. A vasút elhagyja a Fertőt s a Pándorfalvi síkra kanyarodik fel. (57 km) *Pándorfalu* (180 m) betorkollik a Budapest—Bécsi vonalba.

11. A Pándorfalu—Pozsonyi vasúti vonal (Österreichische Bundesbahnen), Köpesényig 20 km; naponta 3 vonat. A vasút Pándorfaluról (180 m) ÉK felé fordul. 6 km *Mosonújfalú* (Neudorf). 10 km *Lajtakáta* (Gattendorf, 148 m), a Lajta keresztezése. 15 km *Pana*. E felé mindjebban feltűnnek a Hundsheimerberg (476 m), Hainburg és Dévény várai és a Kis-Kárpátok. — 20 km *Köpcsény* (Kittsee, l. 19.); cseh-szlovák ütlel- és vámvizsgálat. — 26 km *Ligetfalú* (Petrzalka), majd *Pozsony*.

12. Autobuszközlekedés. 1. *Győr—Hédervár* (24 km), naponta kétszer, 1 $\frac{1}{4}$ ó. alatt. Állomásai: Győrújfalú (80 f.), Győrzámoly, Ladamér (1.20 P), Dunaszeg, Gyulamajor (1.60 P), Zsejke-puszta, Ráró-Ásvány (2 P), Hédervár (2.40 P). — 2. *Győr—Nagybajcs* (11 km), naponta kétszer, 35 p. Állomásai: Bacsa (50 f.), Kisbajcs (90 f.), Nagybajcs a Nagyduna mellett (1.20 P). — 3. *Magyaróvár—vasútdőlmás*, naponta 16-szor, 80 f. — 4. *Magyaróvár—Oroszvár* (22 km), naponta kétszer; 1 óra. Állomásai: Bezenye, Rajka (1.60 P), Oroszvár (2 P). — 5. *Magyaróvár—Mosonszolnok* (10 km), naponta kétszer, 25 p., 1.20 P. — 6. *Magyaróvár—Mosondarnó—Hédervár* (18 km), naponta kétszer, 1 ó. 10 p., 1.80 P.

Lébényi templomkapu.

13. Abda és Öttevény. Győrből az újjvárosi Bécsi-úton kifelé, mely a téglavetőknél ÉNy-ra kanyarodik s a Rábea áthidalása után (itt j. 5 p. régi templom nyomai, melynek helyén az 1848/49. évi szabadságharc hőseinek emléke áll) Abdára ér (Győrtől 1 $\frac{1}{4}$ ó.; vasúton 12 p.).

Abda (118 m), kisközség Győr vm, tósziget-esilizközi járásában, a Rábea közelében 1606 magy. lak. (Somogyi György vd.), P. Th.; nyílt fürdő a Rábeában.

Ősrégi község, mely már 1051. szerepel, amikor III. Henrik német császár az átkelést nagy veszteség árán kiküzdötte. Régi neve: Abada. 1208. már falu és vámszedőhely volt. 1566. Tahy Ferenc, Zrinyi Miklós

sógora és veje, Batthyány Boldizsár báró itt vették át gróf Salm komáromi parancsnoktól a szigetvári hős levágott fejét, melyet Musztafa török nagyvezér küldött Komáromba. 1588. a vármegye itt erősséget emeltetett. A törökök többször dúlták fel. 1704. Rákóczi csapatai lerombolták az erősséget. 1848—9. két csata volt itt. (A szabadsághősök emlékéét l. fentebb.)

Abdáról a bécsi országúton 1 ó. alatt Öttevényre érünk (vasúton 8 p., Győrtől 20 p.).

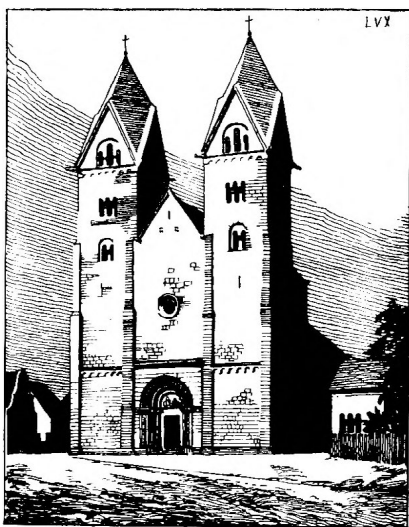
Öttevény (117 m), hosszan elnyúló község (Szabó Nándor vd.) 1988 magyar lakossal; P. T. Th., vasúti állomás.

Öttevény igen régi helység, oklevelek már 1210. említik. 1443. a Héderváryak, 1481. a Szentgyörgyi grófok bírták. Győr és Moson között állomás volt és a Bécsbe vivő országúton mint beszállóhely már a 16—17. százban szerepelt, akkor inkább Hackstrass, Hochstrass néven.

14. **Lébény.** Öttevényről a Ny. felé vezető úton, a Győr-Bécsi vasúti vonal keresztezésével *Lébényszentmiklós* (121 m, 1¼ ó.) falun át *Lébényre* (Győrtől 2 ó.) érünk. Vasúton a Lébény-Mosonszentmiklói állomástól DNy-ra haladó úton ¾ ó. alatt érjük el; mindkét út egyhangú, változatosság nélküli.

Lébény (122 m), nagyközség Moson vm magyaróvári járásában, 3349 magyar és német lak. (Községi vd., 2 szoba; Kovács Józsefné, Szüts József vd.). P. T. Th. Régi temploma a hazai román építkezés egyik legkiválóbb alkotása.

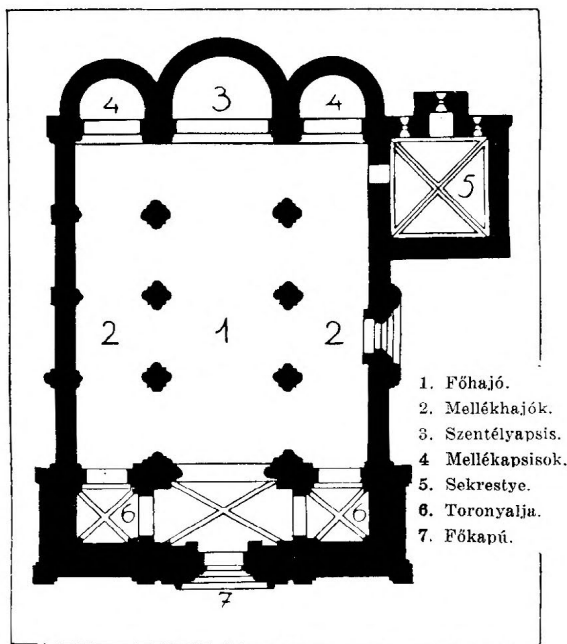
Lébény apátságát Szt. Jakab apostol tiszteletére s a bencések részére a Héderváry-nemzetségből származó Pot ispán 1208. alapította. Az apátságot Wetzesszlavci Boldizsár deák a mohácsi veszedelem után elfoglalta, de 1539. visszaadni kényszerült. A barátok azonban elszéledtek s az apátság előbb Himmelreich György pannonhalmi apát s Baksay István kezére került, majd 1638. a jezsuiták kapták, kik az egyházat is megújították. A jezsuitarend eltörlése után a kamara kezére ke-

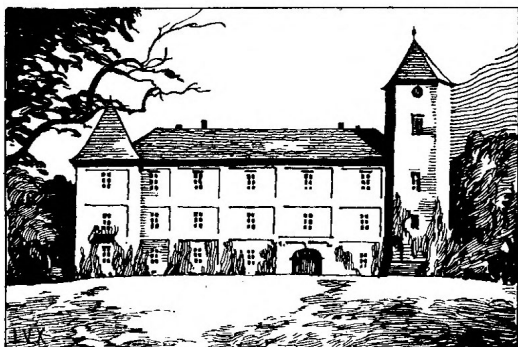
Lébényi bazilika.

rült a templom, melyet átépítéssel kivetkőztettek eredeti jellegéből. A lebényszentmiklói uradalom a templommal együtt 1817. a Zichy grófok kezére került, kiktől 1844. báró Sina György vette meg. Ekkor restaurálták a templomot, Eschenwein, a müncheni germán múzeum igazgatójának tervei szerint, melyek a templomot teljes szépségében helyreállították. A család kihaltával 1865. gr. Wenckheim Frigyes tulajdonába került.

Az 1208 körül épült **templom** románstílusú építmény, három egyenlő hosszúságú hajóval, melyeket 4—4 pillér választ el egymástól; mindhárom hajó félkörű záradékkal végződik. A két torony a megerősített első pár pilléren nyugszik s aljuk a két oldalhajó folytatását képezi, melyek közt a középhajó első szakasza a templomnak mintegy előcsarnokát teszi. A díszes pillérek féltörzsek tagolják, melyek a boltozat aljáig felnyúlnak és a középhajó magas falát tagolják. A féltörzsek felül kiszökellő gyűrűben végződnek, a kehelyalakú oszlopfőket két sor levél díszíti. Az előcsarnok és az oldalhajóknak toronyalatti szakaszai csúcsíves, a többi szakaszok félköríves boltozatúak. A templom külseje egyszerűségében is meglepően leleményes, összhangzatos és előkelő alakítású. A tornyok sisakfödelűek; az oromfal közepén egyszerű kerek ablaka van. Igen díszes a templomnak félköríves, befelé keskenyedő nyílású, oszlopokkal tagolt főkapuja. A keleti keskeny oldal díszének egyszerűségénél és leleményességénél fogva a román építés egyik legérdekesebb alkotása. (Pasteiner).

A lébényi templom alaprajza.

Hédervár-Viczay kastély.

15. **Hédervár és a Szigetköz.** *Szigetköz* a neve a Nagy-Duna és a kanyargó Mosoni- vagy Kis-Duna által alkotott szigeteknek, mely Rajkától Vénékig 48 km hosszban ÉNy-ról DK felé húzódik; szélessége 3—10 km. Teljesen sík, termékeny lapály, a két Duna partjain helyenként nedves talajú erdőkkel. 30 község van rajta, melyek közigazgatásilag Győr, Moson és Pozsony vármegyékhez tartoznak.

Autobusz-közlekedés Hédervárra, l. 12.

Hédervár (115 m) Győrtől 24 km-re eső kisközség, a Kis-Dunához közel, Győr vm. tósziget-csilizközi járásában, 1136 magyar lak. P. T. Tb. Keményítőgyár. — A község nevezetessége a Héderváryak ősi *kastélya*, egy ódon szabású épület, gazdag műgyűjteményekkel, melyeket Héderváry Viczay Lőrinc gyűjtött össze és Viczay Mihály gróf († 1831.) és Héder gróf erősen gyarapított. Gazdagok e gyűjtemények kő-, bronz-, római és újabbkori régiségekben, továbbá nevezetes a vár könyv- és kézírattára. (Az éremgyűjtemény leírását 1814. Viczay Mihály gróf 2 kötetben adta közzé.)

A várat a II. Géza király idejében Karinthyából beköltözött Hedrik vagy Héder comes a 12. szd. közepén építette Hedrikvár néven, melyből idővel Hédervár lett. E vártól vette nevét a Héderváry-család, mely azonban csak a 14. szdban emelkedett jelentőségre. E család utolsó tagjának, Katalinnak,

férj. Viczay Jánosnének halála (1680.) után a család vagyona a Viczay-családra szállott. E család utolsó férfitagjának, viczai és hédervári gr. Viczay Hédernek († 1873.) végrendelete értelmében gr. Khuen Károly királyi engedéllyel családi neve mellé a Héderváry nevet is felvette.

A várkastély parkjában mutatják az ú. n. *Kont-fáját*, melynek lombjai alatt a hagyomány hite szerint hédervári Kont István „a kemény vitéz” 30 társával titkos összejöveteleit tartotta. († 1393.).

16. **Moson** (125 m), fejlődő nagyközség Moson vm. magyaróvári járásában, a Kis-Duna (Mosoni Duna) partján, 634 házzal s 6393 lakossal, közte 4619 magyar, 1701 német, 15 tót és 46 horvát; felekezetre nézve 5707 róm. kath., 66 ref., 199 ág. evang., 398 zsidó. Mosoni takarékpénztár; községi kórház.

Szállodák: *Korona*, Fő-utca 93, 12 szoba; *Fehértó*, Fő-utca 103, 4 szoba, mindkettő jó.

Vendéglők: *Zöldfa* (Nagy József), Alsó Fő-út 143; *Diós Károlyné*, Soproni-út 234; *Priegl Ferenc*, Fő-utca 245; *Arany bárány* (Tóth Antal), Fő-utca 6.

Étkezők: Városházi vendéglő; Vasúti vendéglő (a pályaudvaron).

Kávéházak: *Otthon*, Fő-utca 250; *Mokka*, u. o. 255.

Autobusz-közeledés a pályaudvarra és Magyaróvárra (l. 12.) —

Bérautók és bérkocsik.

Vasúti állomás (Moson—Magyaróvár). — *P. T. Tb.* Fő-utca 77.

Mozgófényképszínházak: *Apolló*, Fő-utca 253; *Bioszkóp*.

Fürdők: Strandfürdő a Kis-Dunában. Szabad-strand a község Ny-i szélén.

Tennisz- és tornapályák.

Mosonnak a középkor első századaiban *Misenburg* volt a neve; a *Niebelungenlied* szerint Attila és Krimhild itt szállt hajóra. A *Misenburg* névből alakult idővel a község mai német *Wieselburg* neve. IV. Henrik még 1074. *Misenburg*-nak nevezi. a Névtelen jegyző azonban már *Musun*-nak írja azt a mo-csarat, amely mellé Zsolt vezér telepítette volna a besenyőket. Mosonnak hajdan erős vára volt, melytől a vármegye is nevét vette. Ottokár cseh király 1271. földig romboltatta a várat, mely azóta fel sem épült, sőt már helyét sem ismerik. Moson ekkor megszűnt a vármegye székhelye lenni. Moson már az Árpádok korában virágzó kereskedelmi város lehetett, Imre király

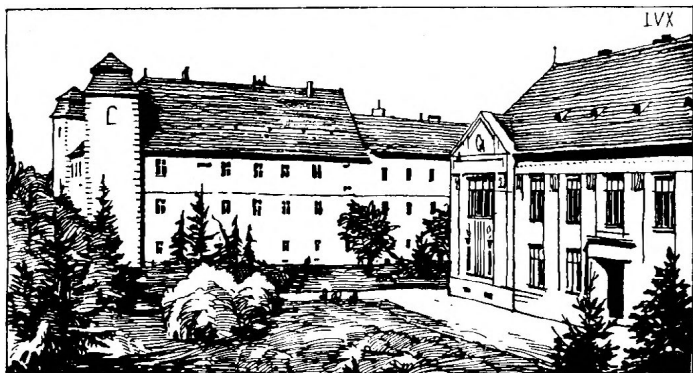
oklevele szerint a Buda és Moson (*Musin*) között közlekedő kereskedők szekereik után, ha Esztergomot kikerülnék, Tátont tartoztak az egész vámot letenni. Moson később is híres gabonarakodó hely volt, ahová a gabonát a Dunán hajókon, innen pedig szekereken szállították leginkább Bécsbe (gyakran 5—6000 szekér volt útbán). A mosoni Duna-ág eliszaposodása és a bécs—győri vasút kiépítése a gabonakereskedelmet teljesen megbénították. — 1848. dec. 18. Görgey Artúr tábornok itt győzelmesen viasztörítette Jella-sich horvát bánt. Mosonban született 1878. jan. 2. Kainz József, a bécsi Burg-színház kitűnő művésze († 1910.).

Moson legnagyobb nevezetessége a *Kühne-féle mezőgazdasági gépgyár*, mely a volt főhercegi cukorgyár helyiségében alakult s idővel hazánk egyik legjelentékenyebb gépgyárává vált (ma részvénytársaság).

Moson Frigyes főherceg uradalmának egyik területe, mely egészen a Hanságig nyúlik.

(A hagyomány szerint Mosonról földalatti alagút vezetett Magyaróvárra, melynek nyílása Mosonban a Városon lévő kis kápolna mellett volt; most pincének használják a földalatti üreget.)

Az „öreg“ Akadémia (vár) és az új Akadémia épületei.

17. Magyaróvár (122 m) megyei város a kis magyar Alföld legnyugatibb részén (Porta Hungarica) ott fekszik, ahol a Lajta folyó a Dunába (Mosoni Duna) ömlik.

Magyaróvár magja a régies patinájú *belváros*, mely a régi vár és erődített város annak idején védőfalakkal körülvett szűk területén fekszik és a valamikor a vár falait öntöző Lajta folyó és annak számos csatornája folyja körül. A többi városrészek már a várrendszer helyén kívül fekszenek s így nagyobb kiterjedésűek, szélesebb utcákkal, kertes villákkal. Ilyen városrészek: az *Újtelep*, a *Károlyliget*, az *Ipartelepek* és a *Majorok*.

Magyaróvár házainak száma 944, lakóinak száma: 8584 (1930. évben). Felekezetre nézve 7711 róm. kath., 538 ág. evang., 150 reform., 151 izr. Anyanyelv tekintetében 7287 magyar, a többi német.

Magyaróvár az ősi Moson vármegye központja. Sajnos, a vármegye nagyobb és gazdagabb fele a szomszédos Ausztriához esatoltatott. Ennek következtében megszűnt megyeszékhely lenni s ideiglenesen Győr vármegyével egyesítettett. Ma is kulturális és gazdasági központja azonban Csonka-Mosonvármegyének. Magyaróvár a budapest—bécsi fővasútvonal mentén fekszik. Budapestről 186, Béستől 90 km. Állomása közös a szomszédos Mosonnal: *Moson-Magyaróvár*. Magyaróvárt É—D-i irányban átszeli a kitűnően kiépített budapest—bécsi autópút. (Budapest 166 km, Bécs 99 km.) Magyaróvár a magyar mezőgazdaság Akropolisza. Világhírű az ősi Mezőgazdasági Akadémia, mely Európa legrégibb ily intézete, valamint a m. kir. állami kísérleti, tudományos kutató intézetek.

Élénk az *ipara és kereskedelme*, különösen gyáripara. *Gyárjai*: Frigyes főherceg uradalmának nagy malma és sörgyára, Vadásztöltény-, gyanta- és fémárugyár r.-t., Villamosgyűjtőgyár

r.-t., Magyar mezőgazdasági vegyipar r.-t., Kénsavgyár, Magyar-óvári műselyemgyár r.-t., a Magyaróvári ipartelepek r.-t. hatalmas elektromos erőközpontja, téglagyár és nagy tejfeldolgozó üzem.

Kulturális intézményei a m. kir. gazdasági Akadémia, a m. kir. mezőgazdasági kísérleti állomások, a kegyesrendi reál gimnázium, állami polgári leányiskola, mosonmegyei kózkórház, mosonmegyei múzeum és 30 kulturális és jótékony célú társadalmi egyesület.

Története. Már a rómaiak idejében Magyaróvár helyén, a Lajta éles hajlásában *Ad Flexum* erősített katonai táborhely és municipium volt. A XIV. légió telepe itt volt, mely légiónak Juno, Minerva és más istennők iránti hódolatát kifejező két kőtábla tanuskodik (a várkapu falába illesztve).

A népvándorlás korában hunok, longobardok s végre avarok telepedtek le a vár helyén. A honfoglalás után Magyaróvár vidéke királyi szállásbirtok volt. Állítólag a Géza vezér idejében 973. Magyarországra jött Hedrich és Wolfger német lovazoktól származó Kont- és Héderváry-család építtette volna Óvárt és Hédervárat.

1271. Castrum Altenburch és Castrum Owar néven említetik. 1282. Albert osztrák herceg ostromolta Óvárt, melyet — segítség hiányában — tulajdonosa, az Óvári Szilveszter fia feladott. A 14. szd elején Óvár már mint a királyi övezetek és árvák birtoka szerepel, várkapitányok vezetése alatt. Az Anjouk idejében virágzásnak indult. 1430. Óvár mint Civitas (királyi város) szerepel. 1412. a város. 1414. a vár is — mint királynői birtok — vereskei Wolfart Ulrik és családja kezén volt zálogban. Zsigmond királytól, mely család (óvári előnévvel) a század közepéig bírta: de 1447. már a híres Szentgyörgyiek (bazini és szentgyörgyi grófok) kezén volt. A család magvaszakadtával II. Lajos király nejeinek, Máriának ajándékozta Óvárt.

A mohácsi vész után 1529. a segítség nélkül maradt csekély helyőrség a török elől kiürítette a várat. Szulejmán Bécs alóli visszavonulása után Óvárt újra felépítették. 1557. Oláh Miklós királyi helytartó az óvári polgároknak adó- és vám- és hídpénz mentességet adott. 1593. Szinán pasa Győr elfoglalása után Óvárt is hatalmába kerítette és felégette, de 3 év múlva visszafoglalták és újra kijavították. 1605.

Bocskey István felkelő csapatai égették fel Óvárt. 1619. Bethlen Gábor ostromolta: Óvár azonban mindig felépült s a legfontosabb királyi várak egyike volt. A sok csapás ellenére a város erős fejlődésnek indult, élénk ipara, kereskedelme volt, s nagy gabona- és marhavásárai voltak. 1683. Kara Musztafa elpusztította. Temploma, középületei, levéltára elpusztultak, de a vár és a város csakhamar újra épült. 1687. ápr. 23. I. Lipót király az elődei által Óvárnak adott szabadságokat megerősítette. 1689. Széchényi György esztergomi érsek Óvárra telepítette a kapucinus rendet, mely itt 1787-ig működött, a jezsuitákkal együtt.

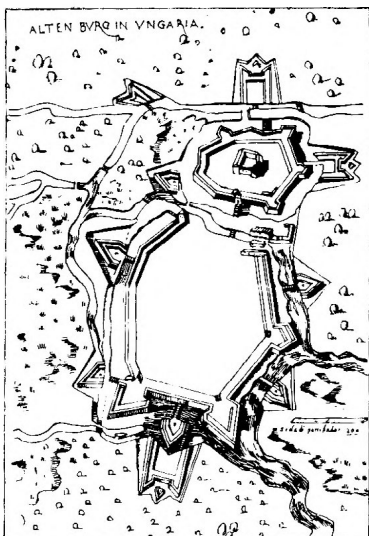
1693. az egész város ismét tűz martaléka lett. Ez időben már ismét a királyi család a vár és a birtok ura és gyakori az összetűzés a várost jogaitól megfosztani törekvő uradalom s a városi polgárság között, különösen a város címében használt „*Respublica Ovariensis*” körirat miatt, melyhez ősi jogcímen a tanács és a polgárság szövösen ragaszkodott. 1767. Óvár és a hozzátartozó uradalom, mely eddig az uralkodó család birtoka volt, Albert szász-tescheni herceg, Mária Terézia Krisztina nevű leányának férje birtokába került. 1787. II. József feloszlatta a kapucinus rend óvári kolostorát. 1805. és 1809. a franciák bevonultak Óvárra. 1818. okt. 23. kelt alapítólevelében alapították (s a belső várban helyezték el) a magyaróvári gazdasági tanintézetet Albert Kázmér szász-tescheni herceg és neje, Mária Krisztina „a magyar nemzet iránt érzett hajlandósága és szeretete tanuságául.”

A harmincas években bontották le a régi várfalakat. 1848. jún. 10. az uradalom hatósági jogköre megszűnt.

1848. okt. 5. Jellasics seregei előzőlötték Óvárt, okt. 23. Kossuth Lajos Óvárra jött 10.000 emberrel és 24 ágyúval; az urasági lakban szállt meg. Az itteni kaszásokhoz

beszédet intézett. 1849. máj. 11. és jún. 26. váratlanul a város falai közé érkezett Ferenc József császár. A kiegyezés után beállott a nyugodt fejlődés - gazdasági megerősödés ideje. 1905. jan. 1. a Magyaróvárral összeépült Lucsony kisközség (kb. 650 lélekszámmal) a városhoz csatoltatott.

1914. a modern berendezésű nagy hadianyaggyár építése vette kezdetét. 600 holdas területen. Ez volt a monarchia legnagyobb lőpor- és hadianyaggyára. A háború végére már 15—20.000 műszaki alkalmazott és munkás dolgozott az üzemekben. A háború szerencsétlen befejezése után rövid idő alatt ezen tömeg a monarchia minden részébe szétszóródott; és a többi iparvállalat is kénytelen volt üzemét lényegesen megszorítani. 1921. Magyaróvár rend. tan. várossá alakult. (1930. óta megyei város). Moson vármegye nagyobb részének Ausztriához való csatlóása után a megye önállósága is megszűnt, a megyeszékhely Győr-Moson-Pozsony közígazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék székhelyeként Győrbe került.

Magyaróvár erődtései.
(Dr. Pietro P. Floriani de Macerata
1628-i művéből.)

Pályaudvar. A MÁV Budapest—bécsi fővonalán Moson-Magyaróvár. Minden érkező s induló vonatnál városi autobus.

Szállók: *Fekete Sas*, Deák Ferenc-tér, 10 szoba, *Hungária*, Frigyes kir. herceg-út 6, kávéházzal, 10 szoba.

Éttermek, bor- és sörházak: a szállodákban; *Városházi*, Régi városház-utca; *Trieszt*, Frigyes kir. herceg-út, ill. Honvéd-utca; *Balaton*, Deák Ferenc-tér és Cserháti Sándor-utca sarkán; *Arany Ökör*, Vámház-tér; *Utolsó garas*, Pozsonyi-út; *Arany Szarvas*, Lucsony-utca; *Korona*, Gróf Széchenyi-utca.

Kávéházak: *Központi*, Gróf Széchenyi-utca; *Hungária*, Frigyes kir. herceg-út 6.

Cukrázások: *Selmeczi János*, Gróf Széchenyi-utca 21; *Hutter Károly*, Piarista-utca.

Békkocsi- és bérautó-állomás: a Központi-kávéháznál. Városi autóbuszüzem: a vasúti állomásra (naponta 16 szor; 15—20 p.) 50 f., Mosonba vagy innen az állomásra 40 f., rövidebb úton 20—30 f. — Halászbáza (5,5 km, 15 p.); 80 f.; Mosonszolnokra (10 km, 25 p.), 1.60 P.; Oroszvár (22,2 km, 55 p.); 2 P.; Hédervár (17,70 km, 50 p.), 2 P. Szentjános—Somorjára (18,5 km, 1 ó. 10 p.), 2 P. Podgyászdíj 40 f. Valamennyi kocsi a Központi kávéháztól indul. — Kirándulásokra külön autóbuszok rendelhetők.

Posta, táviró és telefon: Városkapu-tér.

Idégenforgalmi hivatal: Városháza, II. em. 9. telefon 76.

Rádió reléállomás: Magyaróvár és Moson között a Régi téglaföld dűlőn.

Fürdők: Radits kádfürdő, Magyar-utca 44.

Strandfürdő. A Magyaróvári Torna-Egylet dunai strandfürdője, egyúttal a város egyik legszebb sétá- és kirándulóhelye.

Színlelőadások (6 hetes idényben) a Fekete Sas nagytermében. — **Mozgófényképszínház:** *Uránia*, Menház-utca. **Mosonvármegyei múzeum**, Frigyes kir. herceg-út (nyitva vasár- és ünnepnapokon.)

Hivatalok: *Városháza* (Vármegyeháza), Gróf Széchenyi István-utca 11.; *Magyaróvári járás főszolgabírája* (Vármegyeháza); *Kir. Járásbíró* (Városkapu-tér); *M. kir. államrendőrkapitányság* (Vármegyeháza, illetve Bástyá-utca); *M. kir. Osztórszármányparancsnokság*, Magyar-utca; *M. kir. Honvéddalomszármányparancsnokság* (Királyhidai-út).

Sportegyesületek: Magyaróvári Tornaegylet; MOVE Atlétikai és Football Club; Magyaróvári Gazdasági Akadémia Atlétikai Club; MOVE; Magyaróvári Polgári Lovászegylet; Tölténygyári Hubertus Sportegyesület.

Sportpályák: Főhercegi ligeti sportpálya; Ipartelepi sportpálya; Tölténygyári sportpálya; a Polgári Lovászegylet kiségyver lötere. *Jégpálya*, Ovodaközben a felső malom mellett.

a) A város déli része.

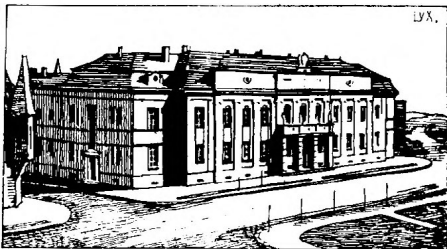
A vasúti állomásról vagy a (rövidebb) *Vasúti-úton*, vagy (autóbusszal) *Moson* községen keresztül a *Frigyes kir. herceg-úton* (előbb Mosoni-út) jutunk a városba. Az út bal oldalán fejlődő új városrészen túl j. (tervr. 32.) a *m. kir. állami polgári leányiskola* (1897) új modern épülete (1909) és az *árvaház* (30), az út bal oldalán a **Mosonmegyei múzeum** (31) ó-klasszikus stílusú épülete (1911.) áll.

A múzeumot a Mosonmegyei Tört. és Régészeti Egylet (1882) alapította. Különösen gazdag a megye területén kiásott hún-avar népvándorlási leletekben (Nemesvölgy stb.); híresek a bezenyei rúnás fibulák is. Római leletek is nagy számmal vannak. Tápiósápi Dr. Sötér Agost, a múzeum egykori elnöke 1898. egy emlékkönyvben ismertette a múzeum akkori anyagát.

A Frigyes kir. herceg-út a *Vámház-térre* nyílik, melynek baloldalán az *elemi iskola* (28) és a *tűzoltóság* (27) épülete áll.

A tér jobboldalát a *Mosonmegyei Karolina-kórház* (29) telepe szegélyezi. Szép törzsepülete 1865., tüdőbeteg-pavillonja 1928. épült. A tér É-i oldalán áll a város legrégebbi vendéglője, az *Arany ökör* (már 1718. jegyzőkönyvekben), melyben hajdan török és egyéb követségek szálltak meg. Ettől b. a *Szt. Imre-utca* sarkán áll a város tulajdonát képező ú. n. *Kétkerekű malom* városi öreg épülete, mely 1754. alapjából újraépült.

A csinos *evang. templom* (1879; 26) mellett elhaladva, a

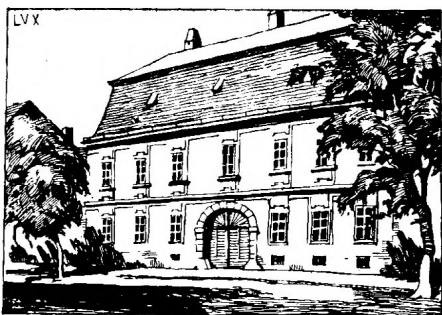

Kir. Járásbíróház.

Frigyes kir. herceg-út és Városkapu-tér sarkán a *városi malom* épületével szemben találjuk a *Városkapu-térre* néző homlokzatú a *kir. járásbíró* (24) renaissance-stílusú modern épületét (terv. Menyhért Miklós, 1928), a tér É-i oldalán a *postahivatal* (19) palotája emelkedik.

b) A Belváros.

Itt kezdődik a hajdan várfalakkal és árkokkal övezett *Belváros*, melynek többszázéves korra visszapillantó házai többszöri átalakítások következtében mint ó-bécsi stílusú házak e városrésznek jellegét megadják. Ezek az ősi épületek mint átjáróházak két utcára nyílnak, némelyiknek szép oszlopos, árkádos udvara van. (A Város-

A „Szeiff-ház.”

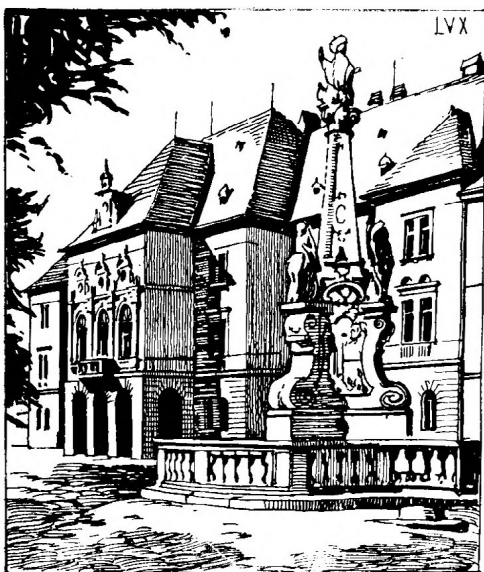
kapu-tér és a Győri kapu-utca, mely az evang. templom mellett torkollik ki, nevükben az ősi erődítések emlékét őrzik meg.).

A Belváros keskeny szögletes utcái, mint a Templom-utca, Menház-utca, Lakatos-utca, Kötélgyártó-utca, Linhardt György-utca és Győri kapu-utca ódon jellegű, kis polgári házai figyelemreméltók.

A Városkapu-térről a postapalota két oldalán a Gróf Szapáry Péter-utca és a Bástya-utca, ezektől jobbra a város régi Fő-utcája, a *Gróf Széchenyi István-utca* vezet a város központját képező Deák-tér felé.

A *Gróf Széchenyi István-utca* elején, a Bástya-utca sarkán, az 1. sz. ház helyén állott az a ház, melyben 1822. Lenau Miklós, a kiváló költő, mint a gazdasági főiskola hallgatója lakott és nemzetünket dicsőítő verseit írta. (Emléktábla a költő domborművé arcképével.) A Széchenyi-utcában találjuk a legszebb régi házakat, minők: 3. sz. a Mayr-ház, 5. sz. a Rendek-háza, 7. sz. a Draskovich—Hegedüs-ház, 15. sz. a Króner—Küffner-ház, 17. sz. a Fülessy-ház, 18. sz. a szép Szeiff-ház, 19. sz. a Cselley-ház, 21. sz. a Selmeczi-ház, 23. sz. a Hardy-ház, továbbá számos középület. Jobboldalt, a régi Városház-utca sarkán áll a Mosonmegyei takarékpénztár kétemeletes épülete (a 17—18. sz.-ban Spadi-ház), a másik sarkon a régi városháza empire-stílusú épülete (1827., a Széchenyi-utcai sarokkövében az építési okmányt rejtő kazettával), melyben a Központi kávéház van elhelyezve. Az épület oromzatát a város nevezetes címere díszíti, „Ovariensis respublica” körirattal.

Nagytermében 1924-ig a város közgyűléseit tartotta, 1847. Gróf Széchenyi István mint Moson megye követe benne tette le az esküt a megyei rendek előtt s az erkélyről szólott a város polgáraihoz. A terem ma a Széchenyi-kaszinó otthonául szolgál. Az épület egy másik termét a Magyaróvári férfidalárda foglalja el. A

Szt. János-szobor és a Megyeháza.

régi városházával határos a (10)

Kegyesrendiek társháza (Gróf Széchenyi István-utca 8.), Zsidanits István császári vámszedő és megyei főpénztáros hagyománya (1736), utóbb a szomszédos épületekkel megnagyobbítva.

A rend reál gimnáziuma, a vármegye egyetlen középiskolája, 1739 óta áll fenn. 1911 óta főgimnázium. 1848. okt. 23. a piaristák Kossuth Lajos előtt tisztelgtek, ki is a rend iránt elismerését fejezte ki. A rend tornyos kápolnája 1761. épült.

A *kegyesrendiek társháza*

mellé csatlakozik *Frigyes főherceg* egyszerű *kastélya* (9), mely már a Deák-térre néz; régi ó-bécsi stílusú kastély, talán már a 16. szdból, amióta Provianthaus néven az uradalom kormányzójának és az urad. hivatalok székháza gyanánt említették. Több királyunk és 1848. Kossuth Lajos szállt meg benne. 1920 óta Frigyes főherceg lakja. A kastély udvarának árkádsora figyelemreméltó.

A gróf Széchenyi István-utca bal oldalán, (11. sz.) az említett épületekkel szemben, a *vármegye* renaissance-stílusú impozáns *székháza* (ép. Kiss István, 1892) áll (8); udvari szárnya még a régi vármegyeháza árkádosa maradványa. A vármegyének Győr megyéhez történt csatlakozása óta a város hivatalos helyiségei kerültek ide. Mellette áll a *Fekete Sas*-szálloda kétemeletes ősrégi épülete, a 17. szd-ban Randhof néven a főherceg sörháza és vendéglője, régebben a jezsuiták lakása. Gyakran tartottak benne megyei közgyűléseket.

A *Deák Ferenc-téren* áll a város egyik legszebb műemléke, Nepomuki *Szent János* barokkstílusú szobra (emeltette Hugenstein Károly József urad. jószágkormányzó 1744), három mellékalakkal és Szt. János életére vonatkozó domborművel (gyóntatja a

királynét, a király előtt, ledobatása a hídról). A téren 3. sz. alatt van Frigyes főherceg uradalmának kormányzósága és jószágigazgatósága.

A térhez közel, a *Sörház-utcában* találjuk a *főhercegi uradalom malmát és sörgyárát* (14). A város legrégibb épületei, többméteres falakkal s a boltíveket tartó tömzsi pillérsorokkal, valószínűleg az Árpádok korából. A sörgyár 1710, a malom 1648 óta működik, (de már a 11. szd-ban állott fenn malomüzem s 1354. a malom és vámja a kir. udvar-

tartás céljaira volt fenntartva), s így hazánk legrégibb mezőgazd. iparüzeme. A 17. szd elején az uradalom II. Rudolf birtokában volt (az udvari tisztalakon 1607. és 1616. évszám, R. II. betűkkel). A modern berendezésű malom napi teljesítménye 3 vagon, a sörgyár évi termelése 35.000 hl.

A sörgyártól észak-déli irányban az ev. templomig (Frigyes kir. herceg-út) húzódik a *Magyar-utca*, Magyaróvár legélénkebb, üzleti utcája. Itt van a piac is.

A sörháztól a Magyar-utcán vagy a Piarista-utcán át a kis *Szent László-térre* jutunk, melyen a **róm. kath. plébániatemplom** (18) külsőleg dísztelen, nagy épülete áll; egyhajós templom, kétoldalt 2—2 oltárfülkével; belsejében barokkdiszítéssel, körgalériával, oratoriumokkal, egy fő- és 5 mellékoltárral. A két felső oltáron üvegkoporsóban Szt. Augustus és Szt. Krisztina teljes reliquiái (VI. Pius pápa ajánd. Krisztina főhercegnőnek, ki ezeket az itt 1792-ig fennállott kapucinus templomban helyezte el.) A torony-sisak igen szép barokk műemlék.

A 11—12. szd-ban a várost bíró óvári Both nemzetség valószínűleg román stílusú kéttornyú templomot épített itt (de nem a mai templom helyén), mely Szt Lászlónak volt szentelve. A 16. szd-ban a török elleni harcokban elpusztult, 1668. alapjából felépítették, de 1683. újra elpusztult. 1684. nyerte mai formáját, de tornya nem volt hozzáépítve. 1772.

Róm. kath. plébániatemplom.

Hermann József győri kanonok egész vagyonát díszes főoltár építésére hagyta, azon kikötéssel, hogy Szent Gotthárd legyen a templom védőszentje; a főoltárt Gottschal József bécsújhegyi kőfaragómester készítette. 1777. belsőleg renoválva menyezeti freskóit Dorfmeister István festette s ugyanakkor építették be a pazar barokkstílusú or-

Várbejárat.

néző oldalánál lévő kis téren állították fel 1931. *Giesswein Sándor* kanonok, a város volt országggy. képviselőjének *bronz-mellszobrát* (néh. Kaszás Miklós magyaróvári szobrász művét).

A Templom- és a Menház-utca sarkán emelkedik a *polgári menház kápolnájának* tornya; a menházat 1772-ig a polgárság tartotta fenn, azóta a városi hatóság.

MAGYARÓVÁR TÉRKÉPE.

- A** „Fekete Sas“ szálló és vd.
B „Aranyzarvas“ vendéglő.
C „Hungária“ szálló és étterem
D „Aranyökör“ vendéglő.
E „Központi“ kávéház.

1. M. kir. Gazdasági Akadémia (új).
2. M. kir. Gazdasági Akadémia (régi). Vár.
3. Felső malom.
4. Vágóhíd.
5. Óvoda.
6. Főhercegi sörpincék.
7. Gazdasági akadémiai internátus.
8. Vármegeyháza.
9. Főhercegi palota.
10. Kegyesrendi reálgimnázium és rendház.
11. Régi városháza.
12. Mosonmegyei Takarékpénztár.
13. Orsz. Társadalombiztosító Intézet kirendeltsége.

gonaszkekrényt. 1787. épültek a szentélyhez kapcsolódó oratóriumok. 1820. helyezték el a helyreállított toronyra a keresztet és kötötték össze a toronyt a templom épületével. A főoltárt és a szószéket 1860. Storno Ferenc műépítész készítette el barokk kiképzésben; ugyanő festette ki a templom belsejét 1877. A templomablakoknak üvegfestései új eredetűek. A hajó alatt kriptaván.

A Szt. László-téren áll a *kath. plébánia* emeletes épülete (1805). A plébánia-templom Magyar-utca felé

14. Főhercegi malom és sörfőződe.
15. Orsz. Magyar Növénynevelő Intézet és M. kir. Vegyikísérleti áll.
16. M. kir. Tejkísérleti állomás.
17. M. kir. Növénytermelési és kísérleti állomás.
18. R. kath. plébánia-templom.
19. Posta.
20. „Uránia“ mozi.
21. Csecsemővédő-intézet.
22. M. kir. Csendőrszárnyparancsnokság és laktanya.
23. Szegényház.
24. Kir. Járásbíróház.
25. Városi malom.
26. Evang. templom.
27. Tűzoltóság.
28. Elemi iskolák.
29. „Karolina“ kórház.
30. „Ferenc József“ fiúárvaház.
31. Mosonmegyei Múzeum.
32. Polgári leányiskola.

MAGYARÓVÁR

1 : 10000

c) **A Vár és környéke. Lucsony. Palánk.**

A Deák Ferenc-térről egyenesen É-nak haladva, a Lajta hídján túl a *Lenau*-térre érünk, melyen túl a Kapucinus-utca és Pozsonyi-út sarkán az ú. n. **Sóház** áll, régi várszerű épülettömb, kétméteres alapfalakkal; első része 1689—1792. kapucinus templom volt, mellette a kolostor, mely a rend eltörlésekor, 1787. urad. magtár, majd kaszárnya és söraktár lett. Ma eleje urad. tisztalak, a kolostor helyén az *Utolsó garas* vendéglő helyiségei vannak, melynek kisebb, faburkolatú eredeti vendégszobáját a régi sóházat feltüntető falfestmények (1654 és 1847) díszítik.

Az épület régi formáit feltüntető 4 olajfestmény, Szále Jánostól 1846., a városházán őriztetik.

Közvetlenül a Deák Ferenc-térről régi köhíd visz a Lajtán át a **Vár** területére, Magyaróvár legjellegzetesebb s legrégebb épületéhez. A régi sánca épített **várkapu** sötét alagútjának nyílásához a sáncot körülfogó árkon át köhíd vezet. A várkapu külső bejárata fölött ovális alakú fekete vascímer áll 1808-ból (szász-tescheni hercegi címer). A kapu belső felső sarkaiban a régi felvonó híd vaskarikái; mennyezetén kőbe faragva a Szentgyörgyi grófok címere. A belső kijárat falában római feliratú kőtáblák (Legio XIII. G). A várkapuból kilépve közvetlenül előttünk áll a kétemeletes, frontális sarkain két toronyban forduló régi vár, ma a **M. kir. Gazdasági Akadémia** szabálytalan négyszögű épülete, mely annak idején ötszögű lehetett. Falai 2—3 m vastagok.

Valószínű, hogy már a rómaiak kőerődítést építettek itt, mint a nyugati határvidéken ma is meglévő több római kő őrtorony mutatja. A népvándorlás idején valószínűleg rommá lett s csak a honfoglaló magyarok idejében épült újra. Kálmán király a 11. szd végén már megerősítette a várat. (L. Óvár történetét.)

Mindig fontos katonai erősítés volt, mint ilyen sokat szenvedett és sok átalakításon ment keresztül. 1818. óta a gazdasági akadémia törzsepülete. A várat környező sáncokban, várárkokban és földalatti helyiségekben, ma Frigyes kir. herceg sörgyárának pincéi és kapcsolatos üzemek vannak elhelyezve.

A **M. kir. Gazdasági Akadémia** 1818. alapított s így Európa legrégebb gazdasági főiskolája. 3 éves tanfolyam. A tanintézet maga két épületben, az ú. n. *öreg* (Vár) és *új Akadémiában* van elhelyezve. Tanszékei, laboratoriumai, felszerelése és gyűjteményei a legmintaszerűbbek.

A régi Vár mellett a Vár-utcában van a **M. k. Gazdasági Akadémia** (1) új épülete (1911.). Az ezt övező díszkertben *Cserhádi Sándor* tanár mellszobra áll (Horvay Jánostól, 1914). Mögötte a Lajta közelében a *sörraktár* és pince (6) és azontúl a *Vártó*. A Vár-utca és Cserhádi Sándor-utca sarkán áll a kis régi *Lucsonyi kápolna*, melyet a hívők 1713. egy pestisjárvány után emeltek.

A Cserhádi Sándor-utcából a Lajta-ágon át a **főhercegi ligetbe** jutunk, mely évszázados fáival a legszebb parkok közé

tartozik. Különböző fafajportjai, fenyves, tölgyes, platán-részei és pázsitjai a gyermekek játszóhelyei. Közepén vendéglő van, mögötte (7) az akadémiai kertben a gazdasági akadémia *internátusa* (1928), 60 főiskolai hallgató számára. Ehhez csatlakozik a főhercegi kertészet, az Akadémia 14 holdas kertészete s É felé az Akadémia hatalmas *sportpályája*, elhelyezése szerint a legjobb ilyen pálya.

A Vár-utca folytatásaként a *Lucsony-utca* (1905-ig külön község) a *M. k. növénytermesztő állomás* (15), a *Tejkiérleti állomás* (16) és a *Növénykiérleti állomás* (17) épületeihez vezet. Ezekhez csatlakozik *Palánkon* túl a Lajta által körülövezett *Károlyliget*, melyet beépítendő utcák hálózna be. A Lajta partjai, mint a város egyéb részeiben is, szép és kedvelt sétahelyek.

d) Magyaróvár környéke.

Magyaróvár környéke jellegzetes mosonmegyei kistáplóvidék. Itt nincsenek végláthatatlan pusztaságok, hanem az intenzív munkált földet fasorok, ligetek, kisebb erdők tarkítják és teszik hangulatossá.

Magyaróvártól a mosoni Duna választja el a *Szigetköz* területét. Ez a Duna számtalan ágával csipkézett nagy terület különösen a nagy Dunához közel eső részein gyönyörű erdőkkel borítva, híres vadászterület vízimadarak ezreivel, a halászoknak is eldoradoja. Ellenkező irányban kb. 20 km távolságra (Pusztasomorjáig városi autóbussz) fekszik a *Hanság* (l. 33.). Nagyrésze még ma is lápos, moesaras, szintén a legkülönbébb vízimadarak tanyája, ahol még rajokban található a kiveszőfélben lévő tuzok. A csatornázással kiszáritott s ma már művelés alatt álló részein áll a Frigyes főherceg tulajdonát képező *tőzeg kitermelő telep, elektromos központ* (fél Mosonmegye községeit látja el) és *mezőgazdasági szeszgyár*.

A várostól $\frac{3}{4}$ ó. É felé a *Feketeerdő* felé vezető úton áll a *Háromtölgy kápolna* (1890), látogatott búcsújáróhely, esinos környezetben.

Mosontól 3 km-re K felé van *Mária-Kálnok* falu, a Duna kanyarulatai által körülzárt erdő szélén. Az itteni *Szentkút* kápolnája (csodatevő Mária-képével és szobrával) a 16. szd közepe óta élénk búcsújáróhely; a kápolnát gr. Viczay, Hédervár ura, 1633. újjáépíttette.

18. Hegyeshalom (Strass-Sommerein, 131 m), község Moson vármegye rajkai járásban, a Lajta csatornája mellett, 3420 német és magyar lakossal. Vasúti állomás, P. T. Tb. A trianoni diktátum óta határállomás Burgenland felé; útlevél és vámvizsgálat. (Reisinger szállodája, 6 szoba; Prager vd.; Scherb kávéháza). Fallal körülvett kath. temploma igen régi.

Hegyeshalom igen régi község, már 1217. említi II. András, a szentkereszti ciszterciák részére ki-
állított adománylevelében; Zsigmond király 1436. elzálogosította Albert csztrák hercegnek.

19. A Nyulasok vidéke. A mosoni síkság É-i részét, mely Magyaróvartól Köpecsényig és Gátáig terül el, s melyet a Duna és a Lajta határolnak, *Nyulasoknak* (Haideboden) nevezik. Ez majdnem tökéletes síkság, csak helyenként vannak némi hullámos, egy-két méter magas földhátai. Lejtőssődése, mely a Dunával párhuzamos, nagyon csekély. Legjelentékenyebb községei Oroszvár és Köpecsény.

Oroszvár (Karlburg, 135 m), kisközség Moson megye rajkai járásában, a Nagy-Dunától 2 km-re, a Csorna—Pozsonyi vasút állomása. Lakóinak száma 1678, köztük 435 magyar, 1212 német. Vallásra nézve túlny. róm. katolikusok (311 ág evang.).

A 12. vagy 13. szdban épült románstílusú *templom*ának csak tornya és kőruha maradt épségben. A község K-i szélén van a windsori kastély mintájára ó-angol izlésben épült várszerű *kastély*, mely özv. Henekel von Donnersmark grófné, szül. Kászonyi Laura tulajdona volt s 1906. gróf Lónyai Elemér és neje Stefánia kir. hercegnő birtokába ment át, a vármegye legszebb épülete. Hozzá óriási park csatlakozik, mely a Dunáig húzódik.

Oroszvár *Oroszfalu* néven már 1240. említetik; 1410. óta a Tompek vagy Tanpek család birtoka volt. 1439. Albert király Rozgonyi Istvánnak és Györgynek adta zálogba. Harmincadhivatala 1422. a köpecsenyi várhoz volt csatolva.

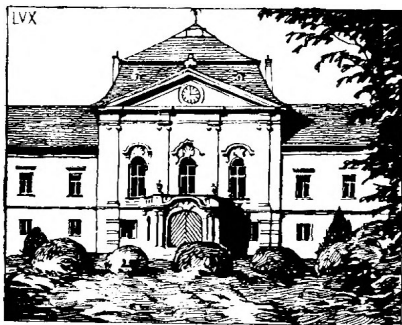
Oroszvár hajdanában hazánk-nak Ausztria elleni végvára volt. A Henckel grófok korában híres volt angol lötenyészteséről és lödömítő telepéről is, melynek lovai azelőtt a löverenyeken számtalanszor ki-tűntek.

Köpecsény (Kittsee, 136 m), község Burgenland nezsideri járásában, az Österreichische Bundesbahnen Pándorfalu—Pozsonyi vonalának állomása. 2679 lakója közt 1033 horvát és 196 (1920-ban még 769) magyar van.

Modern felszerelésű kórházát gr. Batthyány László, a híres emberbarát és szemorvos († 1931. jan. 22.) alapította és tartotta fenn. — Itt született 1831. jún. 28. Joachim József hegedűművész; szülőházát 1911. emléktáblával jelölték meg. (Horváth Adorján műve.)

Köpecsény (hajdan Köpcse) mellett 1271. máj. 9. Ottokár cseh király megverte az V. István vezérlete alatt Habsburgi Rudolf segítségére siető magyarokat. Köpecsény vára már 1363. említetik. 1390. Scharfenecki Frigyes és Hermann

kezén volt s ezek utódjai 1414-ig bírták. 1463 után a Szentgyörgyi grófok tulajdonába került, kiknek kezén 1517-ig volt. Mikor Ferdinánd király 1527. trónja elfoglalása végett magyar földre lépett, Köpecsényben esküdött meg arra,

Batthyány-kastély Kőpecsényen.

A régi várnak csak kevés maradványa ismerhető fel. Herceg Esterházy Pál a védőfalakat megújította, Esterházy Antal herceg

(† 1762.) pedig a 18. szd második negyedében felépítette a mai kastélyt. Utolsó tulajdonosa gr. Batthyány László (l. fenn) volt.

A kastély patkóalakú épület, melynek középrészét mauszardtető fedi. Az udvari homlokzat elé a 20. szd. elején szép barokk atlaszoktól hordott altán épült, melynek figurális dísz a pozsonyi primási nyári palotából (18. szd első fele) erednek. A kétágú lépcsőt szép kovácsolt vasrácsok díszítik. Az I. emeleti nagytermet ion stílusú pillérek tagolják s vadászati képek díszítik.

20. A Pándorfalvai fennsík. Pándorfalu táján egy fennsíkszerű földhát (Pándorfer Heide) terül el, mely a Lajta-hegység ÉK-i nyúlványához csatlakozik s a Lajta folyót a Fertőtől választja el. E fennsík quarc és mészkőhőmpölyökből álló, vékony televényréteggel fedett zátony, mely négyszögalakban terül el K felé Misklósfalvaig, D felé Féltorony és Gálosig, Ny felé a Fertőig. Egész kiterjedésében Burgenlandhoz tartozik.

Miklósfalu (Nickelsdorf, 123 m), burgenlandi község, 2129 lak. (közte 208 magyar), a Győr-Bécsi vasúti vonal állomása (a falutól $\frac{1}{4}$ ó.). Szép kath. temploma 1783. épült. Az evang. tanítónak a templom mellett állott házában I. Napoleon 1809-ben egy éjjelt töltött.

Zurány (Zurndorf, 144 m), népes község a Lajta mellett, 2153 német lakossal. Jelentékeny dinamitgyára van. (1318. Zurány és Zaránd néven említették; 1444. Villa Czurondorff, alias Zaran.) Itt született 1756. május 18. Fessler Ignác Aurél, a jeles történetíró.

Lajtakáta (Gattendorf, 148 m), község Burgenland nezsideri járásában, 1132 lakossal (közte 182 magyar és 461 horvát. 1920-ban még 520 magyar volt). A község É-i szélén fekvő új kastély a 18. szd második negyedében épült; középső termének szép stukkó-mennyezete ezen korból való. A régi kastély, mely most

hogyan az ország jókait és szokásait fenntartja. A 17. század közepén az uradalom köpecsenyi és jánosházi báró Liszty (Listius) László († 1663.) tulajdona volt, utóbb a hg. Esterházy, majd a gr. Batthyány családra szállt. — V. László király 1454. ide akarta törbe csálni Czillei Ulrik ármányoskodása folytán Hunyady Jánost. 1620. okt. 17. Bethlen Gábor serege itt verte meg a kozákokat. — A gr. Batthyány-uradalomban mutatták be 1861. júl. 18. az első gőzekét.

A község É-i végén áll a gróf Batthyány-féle *kastély*, a barokk építőművészet kiváló példája.

gazdasági épületül szolgál, tekintélyes korai barokk épület, ión oszloptagozással.

Pándorfalu (Parndorf, 180 m), a Pándorfalvi fennsík legmagasabb fekvésű községe, a Fertő és a Lajta vízválasztójának tetején, 2665 lak. (közte 1919 horvát és 182 magyar, 1920-ban még 516 magyar); vasúti csomópont, a Győr—Bécsi és a Sopron—Pozsonyi vonal kereszteződése.

Oklevelekben 1423. óta szerepel Parendorff néven. Részben a pozsonymegyei dévényi várhoz tartozott.

A községtől egyenes irányban É felé Rohrau osztrák faluig és onnan tovább Petronellig húzódik 11 km hosszban a régi római sánc (állítólag Hadrianus idejéből), mely (embermagasságban) nagyrészt még jókarban maradt meg s kocsíútul szolgál. Déli folytatása Nezsidi irányában kevésbé jó állapotban van. A sánc mai alakját a kuruc időkben nyerte.

Pándorfalu körül 1848. dec. 16. csata folyt le, melyben a magyarokat az osztrákok visszazsírították.

Pándorfalutól 7 km É-ra, a Lajta balpartján, a régi magyar határon túl **Rohrau** osztrák falu fekszik. Itt született 1732. ápr. 1. Haydn József, a világhírű zeneszerző, az újabb kor hangszeres zenéjének első mestere, ki életének legnagyobb részét Magyarországon (Kismartonban és Eszterházán) töltötte s Kismartonban van eltemetve. (I. 112.)

Királyhida, Ausztria felé (a Győr—Bécsi vasúti vonalon) a régi magyar határállomás, most Bruck városához tartozik.

21. A Fertőzug (Seewinkel) nevét viseli az a mély fekvésű lapály, mely a Fertő K-i beszögellésétől körülbelül az új magyar országhatárig elterül. Határát É felől a Nezsídertől Fél-toronyig húzódó dombvonulat képezi, K felé ez a község és Mosonszentandrás jelöli határát, D felé a Hanság főcsatornája (Einser Kanal) egyúttal az új országhatár. E terület teljesen sík, K-i részében homokos, Ny-i részét a Fertőt övező tócsák („Lacken“) tömkelege borítja, melyek a Fertő vizének apadása folytán újabban nagyrészt elapadtak és nyáron általában visszahúzódnak. E táj lakói az ú. n. Heidebanern, németajkú törzs, melynek multja a harmincéves háború alatt betelepített Bodeni tó vidéki svábokra vezethető vissza, kik azonban helyenként magyarokkal vegyülnek. Az egész Fertőzug ma Burgenlandhoz tartozik.

Az érdekes, tipikus alföldi jellegű vidék felkeresésére az Eszterháza—Pándorfalvi vasút (I. 10.) nyújt kényelmes lehetőséget, mely Eszterházától kiindulva, D-É-i irányban hasítja a Fertőzugot. Mexikó állomásnál magyar útlevél- és vámvizsgálat. Itt lép be a vasút a Fertőzugba.

Pomogy (Pamhagen, 120 m) község már a Hanságban fekszik. 2057 lakója közül (1920-ban) 504 magyar volt (1923-ban 1789 közül csak 128 magyart mutattak ki.) Osztrák útlevél- és vámvizsgálat.

Már 1271. említetik Pomog, majd Pomág és Pomágy néven, 1435.-ben „juxta lacum seu flu-

vium Ferthew, hol Sopron, hol Moson vmhez számíttatott.

Pomogyról ÉNy-i irányban 1 ó. alatt (kocsin csak Vallán át) *Mosonbánfalva* (Apetlon, 121 m) és innen $\frac{1}{2}$ ó. alatt *Illmic* (Illmitz) falut érjük, amaz 1865, ez 2042, túlnyomóan német lakossal, (az elsőben 372, a másodikban 86 magyar). Mindkét falu a Fertőzug legmocsarasabb részén fekszik, a tó tulajdonképeni medrétől 2 km-re. A Fertő környékének gazdag állatvilága itt észlelhető legjobban.

Mosonbánfalva már 1318. szerepel *Bánfalva* vagy *Vitézfölde* néven (Apetlon neve Apathlan alakban 1410. említetik először.). Illmic neve *Ilmöcs* alakban 1217. óta

szerepel, Szt. Márton-templomát 1299. említik; az Osl-nemzetség tagjaié s általuk a csornai prépostságé, részben a vassvári káptalané volt. Akkor Sopron megyéhez tartozott.

Pomogytól $\frac{1}{2}$ ó. alatt *Valla* (Wallern) faluba érünk, (1612 német lak., vasúti állomás), mely 10 km-re van a tótól. Tiszta alföldi táj, helyenként szélmalomokkal.

Mosonszentandrás (St. Andrä im Burgenland, 123 m), 1332 túlnyomóan német (127 magyar) lakossal. Vasúti állomás. Újabban fellendülő község, melynek határában (20 p. Ny felé) a 2 km hosszú *Széktő* (Zick-Lacke) fekszik, melynek sós vizét újabban fürdésre használják. Fürdőtelep 120 kabinnal, autóbusz-közelkedés, különvonatok Bécsből. Szálloda; a községben is szerény lakások kaphatók.

22. **Boldogasszony** (Frauenkirchen, 124 m), a Fertőzug legjelentékenyebb községe, 2849 lakossal (2262 német, 578 magyar, 1910-ben még 756) köztük 356 (412) zsidó. Fontos kereskedelmi és búcsújáróhely.

A község nevezetessége a Mária mennybemeneteléről nev. ferencrendi *templom*, mely Burgenland legszebb egyházai közé tartozik s a mellette álló ferencrendi kolostorral együtt megtekintésre méltó.

A monda szerint a Fertő-tó II. Endre idejében annyira megáradt, hogy több falut nyelt el, melyeknek helyébe 1240. Boldogasszonyt alapították. Történelmi tény, hogy e helyen már 1335. állott búcsújáró-templom. A törökök 1529. elpusztították. 1622. az uradalom a gr. Esterházy család birtokába került. 1669. gr. Esterházy Pál, ki 1687.

hercegi rangra emeltetett, új templomot alapított s 1680. a ferencrendiek kolostorát építtette fel. Már 1661. idehozatta Fraknó várából a csodatévő Mária-szobrot, melyet a templomban helyeztetett el. A törökök 1683. elpusztították a templomot s 1695—1702. hg Esterházy Pál új templomot építtetett.

A kéttornyú, külsőleg is imponáló barokk ízlésű *templom* egyhajós épület, melyhez oldalt 4—4 kápolna csatlakozik. A főbejáró előcsarnokba vezet, mely fölött az orgonakarzat van; a kápolnák fölött oratóriumok vannak. A feltűnően hosszú szentély egyenes záródású; oldalfalait toszkánai pillérek tagolják. A főhajó és kápolnák boltozatának *freskói* Luca Antonio Colombo (Colomba) rendkívül szép munkái, a gazdag stukkódísz Pietro

Antonio Contitól való. A szentély dongaboltozatának képei az Annun-
ciatiót, a templomban való bemutat-
ást és Krisztust az írástudók között
ábrázolják; a hosszanti hajó boltozati
festményei: a keresztfeliről, a fel-
támadás és a mennybemenetel. A
boltozati cikkelyek polichrom festésű
Krisztus szenvedését és más jeleneteket
ábrázolnak. A kápolnák falain
az Esterházy hercegi család címerei
láthatók.

A templom *belső felszerelése* szigorúan
stílszerű barokk munka a 18. szd elejéről.
A három osztatú főoltáron álló Szűz Mária
csodátévő szobra (168 cm) a 14. szdból
(1340.) való művészi becsű falfaragás,
két oldalán Szent István és Szent László
szobrai. A főoltár előtt álló, gazdag
díszítésű papiszek Esterházy István eszaki
püspök ajándéka. A hajó b. oldalán
igen díszes szószék van. A templom *kis-
tárában* figyelemre méltó egy 1693-ból való ezüst Madonna szobrocska
s egy szép kehely (1733).

A templomtól oltalt van a *Küldetés-hegy*, melynek spirális feljárója
mellé sorakoznak a kápolnák; fenn kőkereszt 1759-ből.

A templom előtti *Mária-oszlop* a 17. szd közepéből való (a bécsi
Am Hof emlékének másolata. Emeltette hg. Esterházy Pál. (Frey: Das
Burgenland, 16—18. l.).

Boldogasszonytól 7 km a Fertő partján *Pátfalu* (Podersdorf),
újabbán felkapott fürdőhely fekszik (l. 95.).

23. Féltorony és Barátudvar. A Fertőzug két érdekes
községe. Boldogasszonytól 5 km ÉK felé, a pándorfalvi fennsík
déli peremének szélén fekszik.

Féltorony (Halbthurn, 128 m) község, 2049 lakossal
(közte 23, 1910 ben még 303 magyar). A 15. szdban a Szent-
györgyi grófoké volt és Magyaróvár várához tartozott (1487.
Felthorom néven).

A község É-i szélén emelkedik a díszes barokk-izlésű emé-
letes *kastély*, melyet Harrach Alajos Tamás Rajmund 1711.
vadászkastélyul építtetett Hildebrand János Lukács (a bécsi
Belvedere híres építész) által. Belső díszítése a 18. szd második
feléből való, kétemeletes dísztermének mennyezetképét (Apollo a
napkocsin) Maulpertschnek tulajdonítják. A kastélyhoz É felé
díszudvar csatlakozik, ezt a terjedelmes gazdasági épületek övezte
két nagy udvar követi.

A kastély III. Károly király
kedvelt mulatóhelye volt, ki az itteni
vadászaton történt meghűlése követ-
keztében pár nappal rá (1740. okt.

20.) Bécsben meghalt. Legutóbb
Frigyes főherceg tulajdona volt. Fél-
torony régi erődítéseinek nyomai
még látszanak.

Féltoronytól $\frac{1}{2}$ ó. ÉNy felé, ugyancsak a fennsík peremé-
nek szélén **Barátudvar** (Mönchhof, 128 m) község fekszik, 1761

Barátudvar temploma.

lakossal (közte 67 magyar). Szt. Magdolnáról nev., külsőleg egyszerű, szép barokk-stílusú templomát Leeb Róbert apát 1729—34. építtette Hügel Illés császárkőbányai kőfaragómesterrel, aki 1739. a főoltárt is emelte. A főoltár és a mellékoltár képét (Szt. Magdolna, Mária koronázása) Altomonte Márton 1741. festette; a főoltár szobrai (Mózes és Dávid), valamint a templom egyéb szobrászati díszei Giovanni Giuliani művei. A templom tornya az 1920. évi tűzvész után régi alakjában újjáépült. A templom mellett a kolostor épülete áll.

Régi neve Monóudvar volt. II. Endre király 1217. a heiligenkreuzi cisztercita-rendnek ajándékozta a tájat (a templom egyik képe az adománylevél átadásának jelenetét ábrázolja), mely rend az itteni mocsarakat kiszárította, termőföldé alakította át. A szépen fellendült

uradalmat 1251. a mongolok, 1529. a törökök feldúlták. 1622. Bethlen Gábor hadai, 1683. a törökök, majd 1705. Rákóczi hadai portyáztak itt. A szívós rend mindig helyrehozta a pusztulást s virágzó telepet hozott itt létre.

C) A Rábaköz.

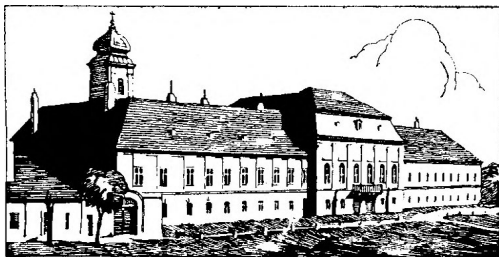
Nyugatmagyarországnak termékenységről ősidők óta ismert tája a *Hanság*, a Rába és a Répce vize között. Ideszámítjuk a hozzacsatlakozó, lassan hullámos síkságba átmenő s a Fertőt D felől határoló vidéket is. Legnagyobb része Sopron vármegyéhez tartozik, de a Rába és Rábca összefolyása felé bekeletődő szöglete közigazgatásilag Győr vármegye alkotó része.

24. A Győr—Soproni vasút, a Győr—Sopron—Ebenfurti vasút vonala (92 km), naponta 6 vonat, közte 2 motor és 2 gyorsmotorvonat. Időtartam 1 ó. 23 p.—23/6.

A vasút a győri pályaudvart elhagyva, áthidalja a Rábát s elválva a MÁV. bécsi vonalától, Ny-i irányban a vizenyős *Tóköz* szeli át. Teljesen sík vidék. B. a távolban a csanaki dombok és Pannonhorma dombvidéke látszik. — 17 km *Ikrény*, gr. Merán kastélyával. A vasút a *Rábaköz*be lép be. — 25 km *Enese*; 33 km *Bágyog*, immár Sopron vármegyében. — 39 km *Csorna* (117 m, l. 31.), a Pozsony—Szombathelyi vasúti vonal (l. 26.) kereszteződése, szárnyvonal Pápára (l. 25.); vasúti vendéglő. — 54 km *Kapuvár* (120 m), vasúti vendéglő (l. 32.). Autóbuszközlekedés Beledre. — A vasút áthidalja a Rábcát, 59 km *Vitnyéd* (120 m), régebben híres dohánytermő hely, 1868 lakos. — 65 km *Petőházai cukorgyár*. Innen megpillantjuk az eszterházi kastélyt. — 68 km *Eszterháza* (l. 34.), a Fertővidéki vasút kereszteződése (É felé Pándorfalva, D felé Celldömölkre). J. Széplak kéttornyú temploma látszik. A vasút lassanként emelkedik s ÉNy felé fordul. — 75 km *Pinnye* (146 m). — 80 km *Nagyecsk—Hídegség* (161 m) magyar stílusú állomásépület és székelykapu. Kevéssel az állomáson túl a vasút átszeli a nagyecsk-i híres lársfasort (l. 81.), melynek É-i (j.) végében a gr. Széchenyi-féle mauzóleum, D-i (b.) végében a csk-i Széchenyi-kastély tűnik fel. B. előttünk feltűnik a Soproni hegység, 83 km *Fertőbó*, 85 km *Balfürdő* (l. 82.), a fürdő az állomástól 1/4 ó. ÉK felé. Balra Kópháza, különálló régi templomával. A vonat a balfi dombvidéken halad végig, j. a Fertő, b. a Károlymagaslat látszik. A vasút mély bevágásból kiérve nagy kanyarulattal áthidalja az Ikva patakot s kilátással Sopron városára (212 m), a Győr—Sopron—Ebenfurti vasút pályaudvarába (92 km) fut be.

25. A Csorna—Pápai h. é. vasút, a MÁV. kezelésében (37 km). 3 motorvonat (s 1 személyszállítóvonat) 1 óra (ill. 2 1/2 ó.) alatt. A vasút a Rábaköz síkján DK-nek fordul; 12 km *Egyed—Rábacsanak*, amaz az állomástól 3 km-re, ez 2 km Ny-ra (Egyedet l. 35.). — 14 km *Emmajor*, 19 km *Szany—Rábacszentandrás*, az előbbi népes község 3408 magyar kath. lakossal, az utóbbiban szül. 1770. Kis János ev. szuperintendens

és költő. — A vasút itt ismét DK-re fordul, áthidalja a Rába folyót s Veszprém vmegye területére lép át. — 23 km *Marcaltó*, 1244 magy. kath. lakossal; szép gr. Esterházy-kastélyát még az Amadé grófok építették. A község már 1380. említettik. — Innen hullámos vidéken lassú emelkedéssel (37 km) *Pápara*. (Lásd: *Doronyay Béla*: Bakony, 535, és Pápa és környéke részletes kalauza.

Csorna. Premontrei templom és rendház.

26. A **Csorna—Porpác (Szombathelyi) vasút** (Dunántúli h. é. vasút, a MÁV. kezelése alatt), Porpácig 55 km, naponta 4 vonat (közte 2 motoros) 2—3½ óra alatt. — 5 km *Szilsárcány* (119 m). A vasút itt DNy-ra fordul s a Rábaköz síkját szeli át; 16 km *Páli—Vadosfa* kisk. 302 lak.; evang. templomában Telekesi Török István kuruc tábornok († Egyeden 1723.) emléktáblája, ki 1911. temettetett az itteni temetőbe a Ráth-család sírboltjába. — 21 km *Beled* (133 m), 2961 magy. lakos. — 24 km *Dénesfa*, 714 lak., gr. Cziráky-féle kastéllyal, 1921. okt. IV. Károly király és neje Zita Svájból repülőgépen ide érkeztek s innen Szombathelyre mentek, ahonnan Budapest felé tartottak. (Emlékkápolna, 1931.). — A vasút átlép Vas vármegyébe, 29 km *Répcelak* (Horváth János és Tóth József vd.). 1457. magy., túlny. (845) ág. evang. lakos. Stauffer-féle nagy sajtógár; az Eszterháza—Celldömölki vasúti vonal (Fertőmelléki vasút) kereszteződése; vasúti étkező. — 48 km *Alsószecseste*, 55 km *Porpác* (175 m). A vasút itt betorkollik a MÁV. Győr—Szombathelyi vonalába s kilátással a Kőszegi hegységre, Ny-i irányban (9 km) *Vép* állomás érintésével (17 km) *Szombathelyre* ér (l. ezt 195.).

27. A **Csorna—Pozsonyi vasúti vonal** (Dunántúli h. é. vasutak) csak kis részben érinti a Rábaközt. (l. 9.)

28. Az **Eszterháza—Celldömölki vasúti vonal** (a Győr—Sopron—Ebenfurti vasút tulajdonában), 54 km, naponta 3 motor- és 1 vegyesvonat, 1½—2½ óra alatt. A vasút Eszterházáról DK-i irányban indul a Rábaköz Ny-i részében. 3 km *Fertőszentmiklós* (Sterlik és községi nagy vd.), 3388 lak.; 20 km *Iván* (157 m, Varga és Német vd.), gr. Széchenyi-féle kastély; 24 km *Répceszemere*; 28 km *Répcelak* (l. 26.), a Csorna—Porpáci vonal keresztezése. A vasút Vas vármegye területére lép. — 30 km *Nick* (146 m). A vasút a Rába folyót áthidalja. — 54 km *Celldömölk* (136 m), itt a vasút a MÁV. Győr—Szombathelyi vonalába torkollik. (L. *Doronyay Béla*: A Bakony, 529.).

29. Az **Eszterháza—Pándorfalvi vonal** (azelőtt Fertővidéki vasút), csak kis részben érinti a Rábaközt; l. 10. alatt.

30. **Autobuszközeledés**. 1. *Kapuvár—Beled* (21 km), naponta háromszor, 1 óra. — 2. *Sopron—Süttör*, naponta kétszer, 1 óra. — 3. *Sopron—Balfürdő* naponta négyszer, 15 p.

31. **Csorna** (117 m), fejlődő nagyközség, a Rábaköz központja, 1312 házban 8498 (1869-ben 4853) lakossal, kik 66 németen s csekély egyéb anyanyelvűn kívül mind tiszta magyarok; vallásra nézve 7483 róm. kath., 178 ág. evang. és 795 zsidó. Csorna a járás székhelye, szolgabírói hivatallal, járásbíróssággal, adóhivatallal. Élénk forgalmú község, gabona- és marhakereske-

déssel. 2 gőzmalom, 3 gőztéglagyár, kékfestőgyár, 2 ecetgyár. — Közigazgatás. Polg. iskola. Közkórház (200 ágy.).

Szállodák: *Erzsébet*, Erzsébet-utca 3, étterem, kávéház, 10 szoba, jó. — *Krausz*, István-tér, 8 szoba, egyszerű. — *Korona*, Erzsébet-utca 2, 4 szoba, szerény. — *Gőgös János* étterme, Erzsébet-utca 32.

Vasúti állomás (vasúti vendéglő); a Győr—Soproni vonalból itt ágazik ki Hegyeshalom—Pozsonyi, a Pápai és a Porpác—Szombathelyi.

Pósta, táviró, távbeszélő. Autó a pályaudvarra 80 f.

Csorna a legrégebben lakott helyek egyike az országban; környékén (a Párizsdombon) újabb kőkori telep maradványaira akadnak; a községtől É-ra fekvő *Csatári-major* 10—11. szdbeli temetkezőhely volt (lovagok temetője). — Az itteni Szt. Mihályról nev. *prémontrei prépostságot* az Oslói grófi család két tagja (István és Lőrinc) 1180. körül alapította; 1226. Endre, Sopronyi Konrád fia, az egyháznak adományozta Rábaköz nevű földjét, utóbb számos más birtokot nyert.

különösen a Kanizsai-család javadalmazta gazdagon. Zsigmond király 1393. Kanizsai János esztergomi érsek kérelmére a csornai prépostságot országos hitellel bíró helynek nyilvánította. II. Lajos pedig 1520. a pallosjogot adományozta a prépostságnak.

1849. jún. 13. Kmetty itt győzelmet aratott az osztrák Wyss tábornok fölött, ki itt elesett; ez volt a magyar sereg utolsó győzelme az orosz beavatkozás előtt.

A pályaudvarról aszfaltos gyalogjáróval ellátott utca visz a nagy Fő-térre, melyen a prémontrei prépostságnak Kuncz Adolf prépost által barokk-ízlésben átépített emeletes *rendháza* áll, gazdag levéltárral, templommal és theol. intézettel. Odább a főszolgabírói hivatal kastélyszerű szép épülete áll, majd az új, szép községháza.

A kath. temetőben látható az 1849-ben elesett honvédek szép emléke és az 1919. évi kommunizmus alatt a vörösök által kivégzettek szép emléke.

32. Kapuvár (118 m), Gartával egyesített nagyközség, a Kis-Rába mindkét partján, a Rábaköz legnagyobb községe, 1570 házban 9536 (1869-ben 5951) tiszta magyar lakossal (37 német), köztük 8944 róm. kath., 97 ág. evang. és 428 zsidó lakossal; a járás székhelye, járásbíróssággal és adóhivatallal; kir. közjegyző. Herceg Esterházy urad. jószágfelügyelőség, intézőség, erdőgondnokság és pénztár. Áll. polg. fiú- és leányiskola, vármegyei közkórház. Húsárugyár, két gőzmalom, autó- és gépjárató-telep, villanytelep.

Szállodák: *Ehn Emil*, Esterházy-tér, 12 szoba, jó. — **Éttermek:** *Zöldfa* (Schwab Richárd), Kossuth-utca; *Salamon Károly*, gartai nagy vd., Rákóczy-utca.

Vasúti állomás (vasúti vend.), **pósta**, **táviró**, **távbeszélő**.

Autobuszközlékedés a pályaudvarra, Kisfalud, Mihályi, Beled községbe; a pályaudvarra 40 f. — 6 bérautó; a pályaudvarra 80 f.

Fürdő: Margit gőz- és kádfürdő, Esterházy-utca. — Strand-fürdő 60 kabinnal a Kis-Rábán.

Elite mozgószínház.

Nógrádi Villabald gazdag madár- és rovargyűjteménye a Fertő és Hanság vidékéről (megtekinthető).

Kapuvár az ország legrégebb községei közé tartozik, neve is onnan van, hogy már a királyság első idejében az ország határvédő kapujának tekintették. Már 1162. említi várát, mint királyi várát, mely

1401. a Kanizsaiak kezébe került, majd a Rozgonyiak bírták. A község a 16. szd elején települt s csakhamar mezővárossá lett. 1558. Nádasdy Tamás és neje Kanizsai Orsolya, valamint fiúk, Ferenc

Kapuvár. Róm. kath. templom.

nyerték adományul a hozzátartozó 17 községgel és 22 pusztaival együtt. 1681 óta az Esterházy hercegi család tulajdona s nagy uradalom központja. 1708. Rákóczi Ferenc foglalta el és lerombolta. 1849. máj. 6. itt ütközet volt, melyben a ma-

gyarok visszavonultak. — 1921. őszén, mikor Sopron átadásának veszedelme fenyegetett, a vármegye központi igazgatása itt talált menedéket s fél évre Kapuvár lett Sopron megye székhelye.

A pályaudvarról az aszfaltgyalogjárós és befásított Gévay-Wolff Lajos-út vezet a Kapuvárral egyesített Gartán keresztül (templom) a község városias jellegű magjába, hol b. oldalt nagy hengermalomépület áll, j. az Esterházy-féle uradalomnak — a régi vár anyagából emelt — kastélyszerű épülete (gazd. hivatalok és üzemek), odább a hercegi hivatalok nagy épülete. A nagy Esterházy-téren a községháza és római kath. elemi iskola közös épülete előtt a világháborúban elesett 232 katona kegyeletes *Hősök emléke* (két sisakos katona, egymást támogatva) áll (Kisfaludi Strobl Zsigmond műve). A róm. kath. templom hatalmas románstílusú épület. Tovább É felé van hg Esterházy Pál nagy hűsgyári üzemének telepe (150 munkás). A vár épülete mögött szép liget szegélyezi a Kis-Rába vizét. A temetőben látható az 1919. jún. 8. vértanuhalált szenvedett 6 kapuvári polgár emléke.

Kiváló érdekessége Kapuvárnak a rábaközi lakosság pompás népviselete, mely különösen a női viselet színpompás tarkaságával tűnik ki.

33. **Kapuvárról a Hanságba.** Természettudósoknak, valamint a természet különlegességei iránt érdeklődő turistáknak ajánlható egy kirándulás a *Hanság* mocsárvilágába, mely úgy állattani, mint növényteni szempontból nagyon sok érdekességet nyújt s szokatlan természeti képek tárulnak a szemlélő elé.

Közlökedés: Csornáról a Hegyeshalmi vasútvonalon Bősárkányig (10 km), vagy Eszterházárról a pándorfalvi vonalon Pomogy burgenlandi állomásig (14 km), mindkettő a Hanság közepén. Kocsin csak Csornáról

Bősárkány és Mosonszentjános irányában, vagy Eszterházáról Pomogy és Valla irányában szelhetjük át a Hanságot. A Hanság mélyébe leginkább a *Kapuvárról* India pusztán át Öntésmajorba vezető kisvasúton (9 km) jutunk, melynek végpontjáról a Csollányosi fasor messze bevezet a Hanság ősi vadonába. Az Eszterházáról Urkony és Földvár pusztá érintésével Kapuvárra vezető hercegi iparvasútról szintén jó bepillantást nyerhetünk a Hanság természeti viszonyaira.

A *Hanság*, mely közvetlenül a Fertőtóhoz csatlakozik, a Kis magyar síkság legmélyebb (114—116 m) része, mely egyrészt a Fertőtől és a Répce folyótól, másrészt a megduzzadt Kis-Duna és Rába vizének visszatódulásából táplálkozik. Lényegében turfa-földön nyugvó 1—2 m vastag iszapréteg, úszógyep alkotja felszínét, mely alatt a víz hullámzik, tehát ingoványos, zsombékos térség, melyen leginkább csak nád, káka, rekettye s sokféle savanyúfű terem. Az eredetileg 450 km²-t elfoglaló ingovány területe lecsapolás folytán mintegy 360 km²-re apadt s a víz levezetése következtében elveszti rugékonyságát s megkeményedve, idővel mezőgazdasági művelésre alkalmassá válik. A Hanság sík felületéből helyenként alacsony halmok vagy szigetek (gorondok) emelkednek ki; Kapuvár és Osló vidékén, valamint Mosonmegye egyes részein kiterjedt tőzegmedencék vannak, ahol a turfát ássák is. Turfafeldolgozó gyár működik Süttörtől É-ra. Kiterjedtek a Hanság erdőségei, legnagyobb (10 km hosszú, 3—4 km széles) a Kapuvári Égererdő. Az Esterházy herceg uradalmában foganatosított lecsapolási munkálatok folytán óriási területek váltak termővé.

Rendkívül dús a Hanság madárvilága (250 faj), a vadlibák és rucák seregei élénkítik a Hanság számtalan tócsáját; sirályok, szalonkák, kőcsagok, darvak, gólyák és egyéb vízi és mocsári madarak rajai élénkítik a nádasok és zsombékok életét. A nád és sás vágása a lakosoknak egyik kereseti forrása. Halakban is bővelkedik a Hanság.

A Hanság lecsapolására és használhatóvá tételére már régi időkben történtek kísérletek. Özv. Nádasdy Tamásné a 16. szdban a Répce vizének levezetésére ásott csatornát. A 18.—19. szdban eszközölt munkálatok eredményezték *Földsziget* és *Öntés* puszták szárazzáttételét. 1777—80. a Hanságon keresztül Eszterházáról Pomogyra épült az első töltés, melyet

az országút felhasználta. A lecsapolás főeszköze a Pomogytól K felé 30 km hosszban húzódó *főcsatorna* (Einsler Kanal), mely azonban rendeltetésének nem bírt eleget tenni. A Fertő és a Hanság nagy részének lecsapolása hg Esterházy és báró Berg érdeme. A Hanságnak osztrák kézbe jutása a szabályozási munkák haladását megakasztotta.

Kapuvártól 8 km-re ÉK felé Osló falu (117 m) fekszik, 1356 magyar lakossal, igen régi, érdekes templommal, melyet bűcsúsók sűrűn keresnek fel. A község nevét a régi Osl nemzetségről vette, melytől az Ostfyak erednek.

A falutól É-ra, a mosonmegyei határ mellett volt a (ma már száraz) *Királytó* (nevét a Király éger-erdő tartotta fenn), melyből 1749. márc. 15. a Han vagy Hany Istók név alatt hírnévre vergődött 8—10 éves gyermeket fogtak ki, aki kétélű

módjára a vízben élt s testét állítólag halpikkely fedte, lábán és kezén pedig úszóhártya volt. Egy évig az Esterházyak kapuvári kastélyában tartották, akkor megrögzött és nyoma veszett.

Eszterházi kastély.

34. **Eszterháza** (125 m), kisközség 99 házzal és 880 magyar és román. kath. lakossal, a vasúti állomástól 35 p. (posta-autobusz), csak egy rövid utcából álló falu (Mikó Józsefné vd.), melynek K-i végében terül el a hatalmas park, herceg Esterházy Pál híres *kastélyával, melyet hg Esterházy Miklós József teremtet meg, ki az itteni mocsaras, nádas vidéket változatos paradicsommá változtatta át. 1764—66. fölépítette Jacoby tervei szerint a hatalmas kastélyt, Versailles mintájára s fejedelmi fénnel rendezte be.

A kétemeletes kastély elrendezése patkóalakú, külseje egyhangú, de előkelő; a D-re néző főépülethez, melynek a park felé fordult főhomlokzatának kiszökellő közepét 4 oszlopon nyugvó erkély díszíti s orom koronázza, két oldalszárny csatlakozik, melyek folytatásaként félkörben földszintes épületek húzódnak a főbejáratig, két hatalmas kar alakjában övezve a Fertő felé néző tág udvart, melynek főbejárata (impozáns vasrácskapu) az országút felől a főörség két épületével szemben van. A pompás udvarban a 3 szárnyat az I. emelettől a főpárkányig pillérek tagolják, a főpárkány fölötti kőkarzatot szobrok és vázák díszítik. A középső szárny előtt kétkarú szabad lépcső vezet az emeletre; a lépcső karjai között földszint 3 ajtó nyílik a nyári ebédlőül szolgáló terembe, mely mögött van a 4 pilléren nyugvó mennyezetű földszinti nagyterem (sala terrena), honnan a parkba jutunk.

A kastély a 18. szdban, amikor Haydn József 1760—90. az itteni színház karmestere volt, nagy ünnepek színhelye volt (1775. Mária Terézia látogatása; 1791. Esterházy Antal főispán beiktatása, mely 680.000 K költséget okozott), de építőjének halála (1790) után hamar hanyatlásnak indult, híres képtára (a későbbi Országos képtár) Bécsbe, könyv- és kincstára Kismartonba és Pottendorfba került, a

park és a nagy vadaskert elhanyagoltatott. A kastély belsejét Bubicus Zsigmond hercegi zárgondnok a múlt század végén teljesen helyreállította, de a parkban szétszórórt kisebb épületek és csarnokok, valamint a híres színház teljesen elpusztultak. Hg Esterházy Miklós, a kastély megelőző tulajdonosa, előszeretettel tartózkodott a kastélyban, melyben 1910. aug. 18-án Esterházy Miklósné, szül. Czirák Margit hercegnő meghalt.

Az eszterházi várkastély vaskapuja.

Belseje. A 103 m hosszúságú szárnyai-
ban 48 m széles
kastély 126 szo-
bát foglal magában,
melyek a rokokó
művészet minden
pompáját egyesí-
tették magukban
és alabástrommal,
márvánnyal festé-
sekkel, drága fával
és porcellánnal ki-
rakva, pompás bal-
dachinokkal, szek-
rényekkel, drága
asztalokkal és
ágyakkal, szobrok-
kal és vázakkal dí-
szítve csodálatot
keltettek egész Eu-
rópában.

Földszinten van
a *japán szoba*, mel-
lette a *nagyterem*

stukkodíszítéssel; a *tárgyalóterem*, szép falfestményekkel, minden helyiség-
ben díszes kályhák. *Fényes Miklós hálószobája*, francia festők képeivel
díszítve. A nagyteremből nyílik a *kis ebédlő*, mellette Esterházy Mária
hercegnő szalonja és *hálószobája*.

I. emelet. Porcellánterem. Mária Terézia lakosztálya, gyönyörű
selyemhímzésű falakkal (lyoni munka, 1900), *hálószobája* gobelinekkel.
A szomszéd teremben szép falképek (vadászjelenetek). Az emeleti erkélyről
a két emelet magas *előterembe* és a *nagy díszterembe* lépünk, melyet 84
oszlop tart s alabástrom-faragványok díszítenek; mennyezetének bágyadt
világos színével festett nagy képe (Apollo napisten négyesfogata) Grund-
mann Vazul műve; a 4 falikép francia iskola terméke; 5 nagy csillár,
nagy tükrök díszítik a remek parkettával burkolt dísztermet. *József császár
fogadószobája* nagy falképekkel; *hálószobája. Japán szoba* lyoni butorokkal.
Gobelin-szoba, igen értékes gobelinekkel. Nagy *ebédlőterem*, ebből nyílik a
szabad lépcső.

Az oldalszárnyakban az I. emeleten a hercegi család és a ven-
dégek lakosztályai csatlakoznak, a II. emeleten a személyzet helyiségei,
a másik oldalon a hercegi irodák. Az oldalszárnyakból Ny-ra kiágazó oldal-
épület a képtár, a K-re nyíló a télikert volt.

A kastélyban nyert elhelyezést a fraknoi várból ide mentett
híres *kincstár*, Esterházy Miklós nádor alapítása; a bécsi császári kincs-
tár után leggazdagabban képviseli a 15.—18. szdbeli ötvösséget és ékszeré-
szetet; legnevezetesebb kincsei: Mátyás király kelyhe 1465-ből; egy
renaissance-serleg, melynek kupája aranyozott ezüstbe foglalt zománcsal,
drágakövekkel és igazgyöngyökkel díszített nagy kagyló; egy keresztlő tál
a Losonczy és Báthori címerekkel (1548); Ibrahim boszniai pasa zászlós-
váltja az érsekújvári ütközetből (1623) stb. A régi magyar ötvösség remek-
művei nagy számmal vannak itt képviselve, különösen pompás zománcos
munkák (csattok, mentekötők, kócsagforgók) a 16. és 17. szdból. Nagy-
számmal vannak magyar díszöltönyök is, köztük egy 15. szdbeli díszes zeke
(állítólag Mátyás király tulajdona), Oláh Miklós zekéje (1530) és Thököly
Éva menyasszonyi ruhája (1672). Itt őrzik Zrinyi Ilona szép arcképét is.
(A kincstár nem tekinthető meg.)

A kastélyhoz D-re 700 ha terjedelmű gyönyörű *angol park*
és erdő csatlakozik, melyben a növénynevelő állomás, növény-
múzeum s más intézmények vannak elhelyezve.

A kastélytól $\frac{1}{2}$ ó. É-ra van *Sarród* falu (119 m; vasúti állomás, 1565 lakos), mely mellett rózsaliget közepén van hg. Esterházy Miklós és nejének idillikusan szép sírdombja (1912).

Eszterházától 20 p. Ny felé fekszik *Fertőszéplak* falu (139 m), 1488 magyar, kath. lakóval; dombon álló kéttornyú temploma, mely hajdan a kamalduliaké volt, 1737. épült, belsejében szép fafaragású szőszék és számos értékes műemlék; a szentély képe Schaller István soproni festő műve (1774.). A templom melletti kálváriát Széchenyi Zsigmond alapította 1736.

Fertőszéplakot 1691—1771. a gróf Széchenyi család bírta zálogjogon. Itt született 1754. ápr. 29. gróf Széchenyi Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítója.

35. Egyedről Árpásra és Móríchidára ($1\frac{3}{4}$ ó.). *Egyed* (125 m), kisközség Sopron vármegye csornai járásában, 1112 magyar, román. kath. lakossal, a Pápa—Csornai vasút állomása, (Raszlovits vd.). P. T. Th.; az Egyedi család kastélya és parkja.

1831. itt találták (Festetics Vince gróf jószágán) azt a nevezetes Isis egyiptomi istennő tiszteletére szolgáló áldozati íbriket, mely egyéb

régiségekkel arról tanuskodik, hogy e vidéken az ókorban Isis tiszteletére templom állott. Az íbrik jelenleg a Nemzeti Múzeumban van.

Egyedtől $\frac{5}{4}$ ó. K felé fekszik *Árpás* falu, 668 magyar kath. és evang. lakossal, a Rába partján. (Radics Antal vd.).

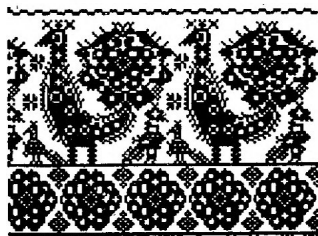
Egyike a legrégebb helységeknek, mely már 1030. révvél bíró királyi helység volt. Szt István ez évben a Rába vizén lévő vámmal együtt a bakonybéli apátságnak adományozta s ez adományt IV. Béla 1246. helybenhagyta. Régi lakói besnyők vol-

tak, kiknek külön udvarbírájuk volt, aki többször tartozott köztük megjeleni és pereikben itélni. A bakonybéli apátságé volt a 15. szdban. 1709. Heister császári tábornok Esterházy A. csapatait az árpási hídnál visszanyomta.

A Rába túlsó (jobb) partján, *Kisárpás* É-i szélén áll Árpás kéttornyú, egyhajós *plébániatemploma*, mely a román átmeneti stílus terméke, egyenes szentélyzáradékkal; csak a templom déli része és a szentély tartotta meg régi (13. szdi) alakját.

Az itteni Szt Jakabról címzett prémontrei *prépostságot* Móric meszter nyitrai főispán s országbíró és testvére Márk comes 1251 előtt alapította, aki a Rábán hidat veretvén, *Móríchida* nevet adott a prépostságnak. Az oklevelek rábai monostornak és egyháznak (Ecclesia S. Jacobi de Raba) és Árpásrévnek is írják. A Móríczhiday-család, mely 8 község tulajdonosa volt, még a 15. szdban is e monostorba temetkezett. A mohácsi csata után a szerzetesek elszéledvén, prémontrei apácák telepedtek oda, de 1553. a törökök elől ezek is somlyóvásárhelyi kolostorukba, majd Győr bevételé (1594) után Nagyszombatba menekültek. 1601. II. Rudolf király a nagyszombati klarisszáknak adományozta a móríchidai klostromot, de birtoklásukban sok zaklatásnak voltak kitéve. 1782. II. József a rendet feloszlatta; az árpás-móríchidai birtok a vallásalapozóhoz csatoltatott.

A templomtól $\frac{3}{4}$ órára fekvő (most egyesített) *Kis- és Nagy-móríchida* községek (1565 magyar lak.), a régi prépostságtól vették nevüket.

Rábaközi himzés.

CST.

D) A Répcemellék.

36. A Sárvár—Kőszegi vasuti vonal. (Dunántúli HÉV a MÁV kezelése alatt, Locsmándtól Rőtfaulig burgenlandi területen), összesen 67 km. A vonat a MÁV sárvári állomásából indul ki É-i irányban; 14 km *Heggyfalu*, a Szombathely—Pozsonyi vasut kereszteződése. — 22 km *Bő* (164 m) a Répce mellett (l. 40.). A vasut innen a Répce lapályán halad tovább ÉNy felé, melyet dombor kísér. — 29 km *Bük* (178 m, l. 40.). A vasut itt keresztezi a MÁV (előbb Délivasút) Sopron—Nagykanizsai vonalát; vasuti vendéglő. — 35 km *Csepreg* (l. 41.). — 41 km *Répcévis* (Nemes- és Káptalanvis), a locsmándi dombok tövében; útlevel és vámvizsgálat. — A vasut itt átlép burgenlandi területre s a Répce folyását követve (43 km) *Locsmándra* (Lutzmannsburg, 204 m, l. 42.) ér. Most a locsmándi dombvidéket (272 m) megkerülve (48 km) *Répcesarud* (Frankenau) állomásnál DNy-ra fordul. Kies völgyalap, kiterjedt rétekek. — 52 km *Boremonostor* (Kloster, l. 178.). — 56 km *Felsőlászló* (Ober-Loisdorf), ahol a vonal betorkollik a Sopron—Kőszegi vonalba. Most utóbbi vonalon, erdős domb oldalában D felé haladva, nagy kanyarulatokkal felkapaszkodik a vasut a Gyöngyös völgyét É felől szegélyező hegyháttra s ezt mély bevágásban áthágva (62 km) *Rőtfaulva-Rendek* (Rattersdorf-Liebing) állomásra (l. 171.) jut. Útlevel- és vámvizsgálat. Itt átlépi a határt s imár magyar földön, a Gyöngyös tágas szép völgyében (67 km) *Kőszegre* ér (l. 168.).

37. A Répcelak—Szombathelyi vasuti vonal (Dunántúli HÉ vasut), lásd 26. alatt.

38. A MÁV (előbb Duna-Száva-Adria vasut) Sopron—Szombathelyi vonala (63 km) csak déli szakaszában érinti a Répcemelléket. Naponta 5 vonat $1\frac{1}{2}$ ó. alatt.

A pálya a soproni Erzsébet-kert melletti pályaudvarból DK-felé indul ki s a Sopron—Kőszegi vasut mellett az Ikva lapályán halad; b. a fertőmelléki dombok, j. a süvegalakú Harkai domb (l. 73.). — 6 km *Harka-Kőpháza*, vasuti vendéglő; a Kőszegi vasut elágazása (l. 146.). A vonat közvetlenül Kőpháza mellett halad el, (13 km) *Nagycentket* éri, b. a cukorgyár, az állomáson túl a szép templom és a Széchenyi grófok mauzoleuma (l. 81.). — A vasut hullámos térséget szel, j. Vajka vadász-ház csinos erdős völgyben; 21 km *Sopronkövesd* (193 m) 1723 lakos, innen $1\frac{1}{4}$ ó. Ny-felé Filek község. A vasut a síkságra ér; 21 km *Sopronlődvő* (185 m, l. 39.). — 35 km *Tormáspusztá*, néhai Bauer Ottó uradalma (mintagazdaság; a család díszes mauzoleuma). — 40 km *Bük* (l. 40.). — A vasut nagy erdőséget szel s Vasvármegyébe lép át (a határt képező Abláncpatak 1233—1412. oklevelekben sokszor említettik). — 52 km *Acádá*, Szegedy György kastélyával, Rákosi Jenő szülőhelye (emléktábla). — 54 km *Vassurány-Salfa*, 63 km, *Szombathely* (l. 195.).

39. *Lővőről Sopronhorpácsra*. (1 ó.) *Lővő* (185 m; Ritter, Soós vd., vasuti vd.), kisközség Sopron vmegye, soproni járásában,

1572 magyar lakos, P. T. Th. Hadi emlék. Későgyár. (Autóbusz a községbe 40 f., autó 1 P.) Az állomásról a község elejéig s innen j., a vaspályán átkelve, DNY-i irányban, *Völcséj* falun át *Sopronhorpácsra*, gyalog 1 ó.

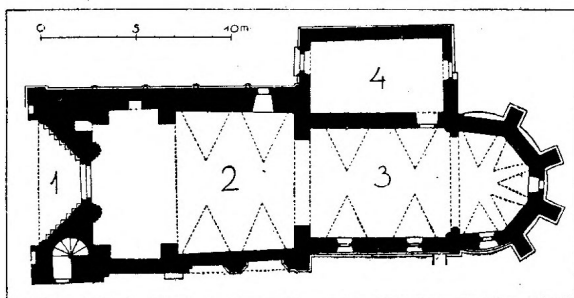
Sopronhorpács (193 m, Németh Antal vd.), kisközség 648 magyar lak. P. T. Gróf Széchenyi Dénes (előbb Széchenyi Imre, a volt berlini nagykövet) birtoka szép parkkal. A késő románstílusú *templom, mely Rómer szerint 1214-ben, Stessel és Pasteiner szerint a 13. szd közepétáján (1230 körül) épült s a Szt Ágostonrendiek, utóbb a prémontreiek Szt Péterről c. zárdatemploma (s a csornai prépostság fiókja) volt, a jáki templom (l. 197. sz. a.) méltó versenytársa, de az eredeti építkezésből csak főkapuja és belsejében néhány oszlop maradt fenn. De a töredékek, jelesül a kapu formai gazdagsága, előkelősége és gondos kimunkáltsága kétségtelenné teszik, hogy a templom egykor méltón képviselte a Dunántúl román és átmeneti kori építészetének művészeti fejlettségét. A kapu választékos gazdagságával e vidék valamennyi emlékét felülmúlja. Két oldalt 7—7 oszlop tagolja, amelyek a fal mentén derékszögű mélyedésekben kockaalakú, magas talpakon szabadon állanak; attikai lábukat a talppal saroklevelek kötik össze; az oszlopok törzsei csavartak és mindegyiknek díszé más-más; az oszlopok is levél-díszűek, de egyformák, nemkülönben a kettős tagoltságú, egyszerű vállkövek is; a boltnyílást tagoló bordák megegyeznek saját oszlopok törzsével. (Pasteiner.)

A 13. szdbeli oklevelek két Horpácsot említenek; ezeket a 15. szdban Egyházas Horpácsnak és Kis- vagy Pusztá-Horpácsnak nevezik. A község az Osl nemből való családoké és a csornai prépostságé volt; a mo-

Sopronhorpási
premontrei templom.

nostor patrónusai 1358. az Osl nemzetségből való Agyagosiak voltak. — 1893. szept. a községi hadgyakorlatok alkalmával II. Vilmos német császár gr. Széchenyi Imre berlini nagykövetet itt meglátogatta.

Sopron-
horpácsi
templom.

1. Főkapu.
2. Hajó.
3. Szentély.
4. Sekrestye.

Sopronhorpáctól DK-i irányban *Gógánfa, Egyházfalu* (188 m) és *Dasztifalu* községeken át a vasút mellett fekvő *Keresztényhe* (177 m) érünk (1 6.).

Csupa régi község, mely már a 13. szdban említették. *Gógánfa* régi neve Abolgán-Baszt vagy Abolgán-falva volt, *Egyházasfalu* *Egyházas-Baszt*, *Dasztifalu* *Alsó- és Felső-Baszt*. *Keresztény* faluban (eredetileg Keresztény) hajdan a templomlova-

gok (templáriusok) laktak; e rend megszűntetése után a soproni János-lovagokra s ezekről a Nádasdy-családra szállt. (1264. már Keresztény, Villa cruciferorum név alatt fordul elő.)

40. Bük (178 m; Löökkös Antal, Balogh János és Csik Kálmán vd., vasuti vd.), három községből (Alsó-, Felső- és Közép-bük) egyesített népes nagyközség, Sopron vm. csepregi járásában, 2552 magyar lak. ($\frac{2}{3}$ -rész kath., $\frac{1}{3}$ -rész evang.) P. T. Tb. Gróf Szapáry Györgyné kastélya és parkja. Rottermann Rudolf gépjávitóüzeme; téglagyár. Nagy cukorgyárának üzeme évek óta szünetel. Felsőbük kath. temploma 1408. épült, de később átalakított; eredeti építkezéséből csak a csúcsíves szentély maradt meg változatlanul. Itt született 1777. Felsőbük Nagy Pál, a reformkorszak egyik vezéralakja s híres szónok, aki itt is van temetve. Ugyanitt született 1841. Gyurátsz Ferenc evang. püspök (emléktábla). Vas Gereben (Radákovich József) író huzamosabb ideig az itteni uradalmi kasznárházban lakott, ahol fivére urad. gazdatiszt volt.

Büktől 6 km K-re van **Bő** (Bő, 164 m) község, a Répce mellett 1196 lakos, vasuti állomás, P. T. Benne a János lovagrendnek 1265. birtoka volt, az ottani lovagház a 14. szd első felében önálló conventté alakult át, de 1384. megszűnván, a soproni lovagházhoz csatoltatott.

41. Csepreg (180 m), fejlődő nagyközség a Répce mentén, termékeny vidéken, a bükki vasuti állomástól 1 ó. Ny felé (autobuszközlekedés az állomásra naponta ötször, 70 f.). Csinos, tiszta község, 705 házban 4135 magyar lakossal. Aszfaltos gyalogjáró; a járás székhelye, szolgabírói hivatal, járásbíróóság, adóhivatal, közgyűzőség.

Vendéglők: *Wagner Sándor*, a főtéren, jó; *Grigorovics*, a vasút felé. Vasuti vd. P. T. Tb.

A rómaiak alatt *Scarbantia* Julia (?) feküdt itt. Oklevelekben 1255. Tera Chepereg, majd 1357. Civitas Chepregh név alatt szerepel. 1401. a Kanizsaiak adományul kapták Zsigmond királytól a birták az egész 15. szdon át a Szt Miklós tiszteletére szentelt templommal együtt, mely már 1433. említették. A 16.—17. szdban a Nádasdyak alatt felvirágzott, itt állította fel gr. Nádasdy Tamás az első könyvnyomdát

és felsőb tanintézetet. 1587. március 12. Beythe István dunántúli protestáns szuperintendens itt zsinatot tartott. 1591. június 2. és 3. Nádasdy Ferenc a vas- és sopronmegyei protestánsok fővédura az evangélikusok és reformátusok közötti ellentétek tisztázására itt nyilvános szóvitát (colloquium) tartott, mely a két felekezet szétválására vezetett. 1626—43. Farkas Imrénének volt itt jeles könyvnyomdája.

A község tágas főtéren, a szabadon álló községháza (és iskola) előtt 165 hős halott *emlékműve* (1928) áll (Krisztus a haladóklo hős felé nyújtja kezét.). Előtte szép sétány. A tér K-i oldalán álló érdekes gótikus *templomot*, a torony kapuja fölött elhelyezett emléktábla (1890) szerint, Kanizsai János esztergomi érsek 1391. építtette, 1527—1643. az evangélikusok birtokában volt, ekkor a lakosság gr. Nádasdy Ferenc példájára visszatérve a róm. kath. hitre, a templomot újból birtokba vette. (A templom belseje barokk izlésű.) A régi *Schöller-féle kastély* most, a vármegye tulajdonában, a főszolgabírói hivatal elhelyezésére szolgál.

42. **Locsmánd** (Lutzmannsburg, 204 m), Burgenlandhoz csatolt fejlődő, vagyonos község, a Répce lapályán, esinos domborsó tövében, 1235 német (1920-ban még 109 magyar) és túlnyomóan ág. evang. lakossal, szép evang. templommal; sokféle iparág. Vasuti állomás, P. T. Tb.

Locsmánd már 1156. említették, amikor II. Géza király Albert és Gottfried meissenai német vitézeknek adományozta. E vitézek alapították a gösfalvi Gös (avagy Fraknói) családot, kik Locsmándot tovább is birták. IV. Béla 1263. Locsmánd megyét, a Locsmán családból eredt Konrád birtokostól hűtlenség címén elvévén, azt az Aba nemzetségbeli Lőrincz soproni főispánnak, az Athinaik ősenek adományozta Lánzsér várával együtt. Locsmánd vár a 13. szd vége felé már elenyészett. A borsmonostori apátságnak is volt itt állandóan némi birtoka. Később Locsmánd a Nádasdyak, majd az Esterházyak birtokába került. A franciák atvonulásakor 1809. a község sokat szenvedett.

Régi várának ma már nincsen nyoma, de árkai még felismerhetők azon dombon, hol ma a kath. templom áll, a községtől D-re a Répce jobbpartján (*Hofstatt*, 256 m); a templom a 16. században épült; szép szentélye és tornya van.

Agyagosszergény: Kontyos ház.

Várkerület Sopronban.

II. A MAGYAR ALPOK ÉSZAKI RÉSZÉ.

A) Sopron.

43. Sopron (a Belváros 212 m) törvényhatósági joggal felruházott sz. kir. város, a kis Ikva lapályának a Soproni hegység és a Fertőmelléki dombor közti szűkületében, termékeny s rendkívül kies vidéken fekszik. Közepontja a hajdan árokkal és bástyákkal övezett, keskenyutcájú és ma is túlnyomóan ódon épületekből álló Belváros, melyet a régi árok helyén keletkezett Várkerület („Grabenrunde“) a Széchenyi-térrel, Petőfi-térrel és Színház-utcával az ezt övező külső várostól, ezt pedig a külső városfal a külvárosoktól elválaszt; ezek Ny-on az *Újteleki*, ÉNy-on a *Bécsi*, K-en a *Fertői* és D-en a *Győri külvárosok*, melyek közül újabban az Újteleki és Győri rohamosan fejlődik. A város a vármegye törvényhatóságának, törvényszéknek, posta- és távirdaigazgatóságnak, ügyvédi, kereskedelmi és iparkamarának székhelye; főiskolájának (jelenleg a selmecbányai erdészeti és bányászati főiskola, továbbá a pécsi Erzsébet tudományegyetem ág. ev. theol. fakultása), közép- és alsóbb iskoláinak s egyéb művelődési intézeteinek nagy számánál, valamint ősi kultúrájánál fogva (ma csak 3.9% analfabéta) hazánk vidéki városai közt első helyen áll, egyúttal legesinosabb, legrendezettebb városaink egyike. Lakossága (1869:21.108, 1900:33.478, ma 35.895) vegyesen magyar- és németajkú (ma 57% magyar, 41% német, a többi horvát), de hazafias érzelmű és a magyar hazához híven ragaszkodik; felekezetre nézve 65% róm. kath., 28% ág. evang. és 5.2% zsidó. A házak száma 2686. A város ipara és kereskedelme fejlett

és erősen fellendül. Hozzá tartozik a 8 km-re fekvő Brennberg-bánya kőszénbányatelep.

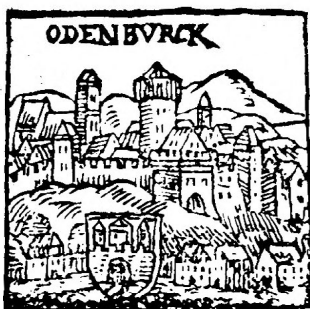
Sopron hazánk legrégebbi városainak egyike; a kelták alapították, akikről a város Scarbantia nevét a rómaiak is átvették; a rómaiak alatt oppidum, majd municipium volt, amelynek a Vindobonából (Bécs) Petoviába (Pettau) vezető nagy út mentén nagy a jelentősége; a quádok berohanása alatt elpusztult s csak a 9. században épült újra; német neve (Odinburch, most Oedenburg) 845. említették először. Német Lajos oklevelében. A honfoglalók okozta romlásából Szt. István hívta újból életre Sopron elnevezésével, amely név alatt ősrégi magyar nevet sejtünk. Sopron főhelye volt a vármegyének s a „castrum Sopron“ hazánk várszerkezetében egyik fővédelmi pont volt Ny felé; kereskedelmi jelentőségét mutatja, hogy már 1217. sólerakóhely volt. A tárdúlás után, melyben a város vidékével együtt sokat szenvedett, Sopron az osztrák herceg uralma alá került, de IV. Béla 1243. visszavívta Harcos Frigyesről s a városnak, mely a németek ellen viselt háborúban kitartó hűségének adta tanúságát, a kir. ndvarnokok földjét adományozta azzal, hogy a polgárok ezen földeken le is telepedhetnek. V. István és IV. László királyoknak Ottokár cseh király elleni hadjárataiban Sopron városa Péter várnagy árulása folytán 1273. Ottokár kezébe került; a város azonban a csehek eltávozása után újból meghódolt IV. Lászlónak, aki 1277. városi rangra emelte. III. Endre 1291. és 1297., Róbert Károly pedig (az 1317. évi nagy tűzvész után) 1317. és 1331. megerősítette Sopron régi kiváltságleveleit.

Az Anjouk alatt a német befolyás nem igen nyert tért, de Zsigmond alatt érezhetővé vált e befolyás. Zsigmond király sok kiváltsággal ruházta fel a várost, 1402. az ármegeállító jogot is adományozta neki; de ugyanő királyi kapitányokat rendelt a városba, kiknek a polgárok évi tiszteletdíjat tartoztak fizetni. Albert király halála után 1441. Erzsébet királyné Sopron városát több határszéli uradalommal és a szent koronával együtt IV. Frigyes római királynak adta zálogba; ez idő alatt Sopron városa sok kárt szenvedett. A bécsújhelyi béke megkötése (1463.) után Sopron felszabadult a zálogjog alól.

Mátyás király is a várost több kegyelmi tényben részesítette és régi kiváltságait (a levéltárban ma is őrzött arany bullával) megerősítette. 1471. azonban (rövid időre) Weisspriach Zsigmondnak zálogosította el 10.400 arany forintban. A mohácsi vész után Sopron I. Ferdinánd hívének vallotta magát, ki 1553. ápr. 22.—május 19. az országgyűlésen itt tanácskozott az ország rendjeivel, a törökkel kötendő béke iránt.

A reformáció Sopronban hamar terjedt, 1524. évben nagyszabású vizsgálat folyt itt a lutheránusok ellen. A mohácsi vész után az egész polgárság az új hitre tért át és 1557. már evang. iskola (lyceum) nyílt meg s a 16. század vége felé a ferencesek és a Szentlélek-templom kivételével az összes templomok a protestánsok kezében voltak; a 17. század vallási viillongásai alatt azonban a protestánsok sok üldözésnek voltak kitéve s minden jogaiktól megfosztatták. 1674. összes templomaik visszaadattak a katolikusoknak s csak magánházban tartották isteni tiszteletüket.

1605. jún. 20. Bocskay István hadai Hagymásy Kristóf vezérlete alatt Sopront ostromolták, de visszaverettek; 1619. Sopron városa Bethlen Gábornak meghódolt, ki ide nov. 30. bevonult. A Bethlennel való békekötés után a város II. Ferdinánddal csakhamar kibékült, ki itt 1622. nejét, Eleonórárt s 1625. fiát, III. Ferdinándot megkoronáztatta. Mindkét alkalommal, valamint 1635. országgyűlések tartattak itt. 1636. telepedtek le a városban a jezsuiták. 1676. nov. 28. borzasztó tűzvész pusztította a várost, ekkor az egész belváros és a külváros kétharmadrésze elhamvadt. 1681. tartatott itt a híres soproni országgyűlés, melyen az alkotmány visszaállított és Lipót neje, Eleonóra megkoronáztatott. 1683. júl. 12. a város Thököly Imrének hódolt meg, mire Thököly biztosai a Szent Mihály-és Szt. György-templomot júl. 17. a protestánsoknak visszaadatták s a jezsuitákat kiűzték; Bécs felmentése után azonban a város ismét hűséget esküdött Lipótnak, Stahrenberg csapata a városba bevonult és Esterházy Pál nádor szept. 21. a templomokat ismét elvette a protestánsoktól. A Rákóczi-korban is a

Sopron 1602-évi. az ált. gyűjteményben.

császár pártján állott a város, mely az 1705. évi kuruc ostromot, bár a dec. 24.—25.-iki bombázás után nagy része elhamvadt, szerencsén kiállotta, miert is I. József 1706. megmentette. III. Károly pedig 1715. megrongosította a várost. 1809. a franciák egy hadosztálya szállta meg a várost. A Bach-korszak idején helytartósági osztály székhelye

volt. Azóta békés fejlődésnek indult s minden téren gyorsan előre haladt.

Sopront e természetes fejlődésében azonban a saint-germaini és a trianoni béke erősen befolyásolja s rendkívüli akadályok leküzdése elé állítja. E kényszerbéké értelmében Sopronnak Ausztriához kellett volna csatlakozni, de a lakosság hazafias érzülete és a felkelők hősiessége lehetővé tette az 1921. évi okt. 13. kötött velencei egyezményt, mely Sopron és a környező 8 falu sorát egy népszavazás eredményétől tette függővé. IV. Károly királynak Sopronba való érkezése 1921. okt. 21. az így teremtetett helyzetet felborulással fenyegette, míg végre 1921. dec. 14. a népszavazás Sopronban lefolyhatott. A leadott 16.947 szavazat közül 12.327 esett Magyarországra, vagyis 72.7%, ezen eredmény következményeképpen az ántant 1922. jan. 1. Sopront ünneplésen átadta Magyarországnak, a nemzetgyűlés pedig az 1922. évi XXIX. t.c.-ben Sopron hűségét a „*Civitas fidelissima*” jelző adományozásával öröklítette meg, az öreg várostorony alsó részét pedig *Hűségkapuvá* képezette ki.

Pályaudvarok: 1. MÁV (előbb Duna—Száva—Adria-vasút, a Baross-úton) Wiener-Neustadt—Wien és Szombathely—Nagykanizsa—Budapest felé; 2. Győr—Sopron—Ebenfurti vasút (a Mátyas király-utca végén) Győr—Budapest, Ebenfurt—Wien, Pozsony, Celldömölk és Kőszeg—Szombathely felé. A pályaudvarokhoz autobusjárat.

Szállók: * Pannónia (Részvénytársaság) (térképen 39.), Várkerület 82. sz., 64 szoba; Magyar király (Pannóniával egyesítve) (térképen 40.), Várkerület 80. sz., 20 szoba. Fehér róza (Molnár, térk. 41.), Várkerület 119. sz., 20 szoba. Egyszerűbbek: Déli vasúti szálló (térképen 63.), Baross-út 23. sz.; Herceg Esterházy (térképen 29.), Magyar-utca 12. sz., 11 szoba; Arany kakas, Ötvös-utca 19. sz.; Palatinus (térképen 32.), Győri-út 7. sz., 19 szoba; Zöldfa, Ötvös utca 9.

Éttermek, bor- és sörházak: Pannónia-szálló, Várkerület 82.; Kaszinó-vendéglő, Petőfi Sándor-tér (kerttel); Jäger Mihály, Várkerület 46.; Gambirinus (Wabl János), Városház-tér 3., a Kolostor-u. mentén; Sör-szalonatórium, (Sedelmayer Gyula), (Vörös egér), Színház-utca 13.; Esterházy-vendéglő, (Wehofer F.), Magyar-u. 22.; Rókaljuk (Kellner Istvánné), Müller Paulin-u. 4.; Déli vasúti szálló (Kovács F.), Baross-u. 4.; Nádor (Palatin) fogadó, Győri-út 2.; Fehérlő fogadó, (Tschida I.), Várkerület 60.; Pálffy Ernő, Petőfi tér 6.; Bokor István, Színház-utca 25.; Perkovátz Félix, Széchenyi-tér 12.; Wutschek Imre, Kossuth Lajos-utca 10.; Győri vasúti vendéglő (Benkő Mátyas), a pályaudvaron; Déli vasúti pályaudvari vendéglő (Kölbl János).

A városon kívül: *Erzsébetkert (nyáron esténként zene); *Város-árgat (Gruber penzió), Villator penzióval; Deákúti (Hűvösvölgyi) vendéglő a Deákúti-úton; Szépi ház (Kiss) Felsőötvér, Hársfator 6.; Alm vd. (özv. Horváth A.) Felsőötvér, Hársfator 32.; Virágvolgy (Iby Adolf); „Hubertus vadászak (a Szépi ház egyesület tulajdona) l. 10.; *Nagy tómalom (Kovács Vince), l. 11.; Nika Vince, Sopronbátfalva; Halászkunyhó a Fertő partján (l. 15.).

Bormérések: 30 időszaki bormérés (Buschenschank), hol a bortermelők saját boraikat kimérhetik; köztük: Fiedler Mihály, Újteleki-u. 39.; Szalay István, Balfi-u. 59.; vitéz Köves Alajos, Balfi-u. 32.

Kávéházak: *Kaszinó*, 1. fenn (csak tagok és ezek által bevezetett vendégek részére); *Royal*, Várkerület és Ezüst-utca sarkán; *Peck*, Színház-utca 8; *Elite*, Széchenyi-tér 15—16; *Hungária*, Ikva-híd 1—3.

Cukrászok: *Roth Gusztáv*, Előkapu 3. (fióküzlete Széchenyi-tér 13.); *Radomski Miksa*, Várkerület 97. (fióküzlete nyáron Nándor-fasor); *Richly Ernő*, Színház-utca 1; *iff. Sever Mihály*, Bécsi-utca 7.

Bérekcsi- és autótaxi-állomás a Royal-kávéházzal szemben (térk. 39.) és az Idegenforgalmi iroda előtt (Várkerület 44.).

Közüti autóbussz-közeledés. 1. A Sörgyártól a MÁV p. u. mellett az Erzsébet-utcán át a Győri pályaudvarra. — 2. *Idegenforgalmi* irodától, Várkerület 44. a Lővér-körúton Városligeti Pensio- és Turistaházhoz óránként. — 3. *Sopron—Balfifürdő*, nyáron naponta négyszer, télen egyszer. — 4. *Sopron—Süttő* (Pertőmellék) nyáron naponta 2, télen 1 járat. — 5. *Nagyfőmalmom strandfűrdőhöz* (indul az Idegenforgalmi irodától). — 6. Délivasúttól az *Erzsébetkórházig*. — 7. *Bécs—Sopron* és vissza naponta kétszer 2 ó. alatt, ind. a Pannónia-szállótól. — Alkalmi járatok és körutazások megrendelésre.

Posta, táviró és telefon: Igazgatóság, műszaki osztály és főposta Széchenyi-tér 7—10; postafiókok: Várkerület 12. és a Déli vasút pályaudvarán.

Idegenforgalmi iroda: Várkerület 44 (a Soproni Idegenforgalmi r.-t. tulajdona), ez irodával kapcsolatban: *menetjegyiroda*.

Fürdők: Gőz- és kádfürdő Kossuth-út és Fűrdőház-utca sarkán; Két uszoda (régie és új) a bécsi külvárosban; **Erdei forrásfürdő*, a Deákúti-út mellett (az Erzsébet-kerttől barna útj., 15 p.); *Tómalom* (l. 11.) a várostól 1 órányira (sárga útj. a Szt. Mihály-templomtól), autóbussz-járat az Idegenforgalmi irodától.

Színház a Petőfi Sándor-téren (térk. 8.), előadások októbertől májusig.

Mozgófényképszínházak: *Sopron város mozgófényképszínháza* (városi mozi), a városház mögött; *Elite*, a Torna-utcában.

Gyűjtemények: *Sopron város múzeuma* Deák-tér 1. a kultúrpalotában (l. a 41. old.). — *Storno Ferenc* gyűjteménye, Városház-tér 8. (l. a 22. l.). — *Storno F.* műterme, Bécsi-út 5. — *Zettl Gusztáv* gyűjteménye, Balfi-u. 9—11. (l. 31. l.). — *Nyilvános városi könyvtár* Lackner Kristóf-utca 10.

Dunántúli Turista-Egyesület, elnöke dr. Pinezich István ügyvéd (Színház-u. 22.), egyesületi helyisége a Pannónia-szállóban. — **Soproni Városszépítő Egyesület**, elnöke Dr. Heimler Károly városi főjegyző, iroda: Várkerület 44. sz. a. — *Cserkészlet* vármegyei intéző bizottsága, Szentgyörgy-u. 3.

Városi hivatalok: *Polgármesteri hiv.* (polgármester Dr. Thurner Mihály). *Levélár, Főügyész* (a Városházán).

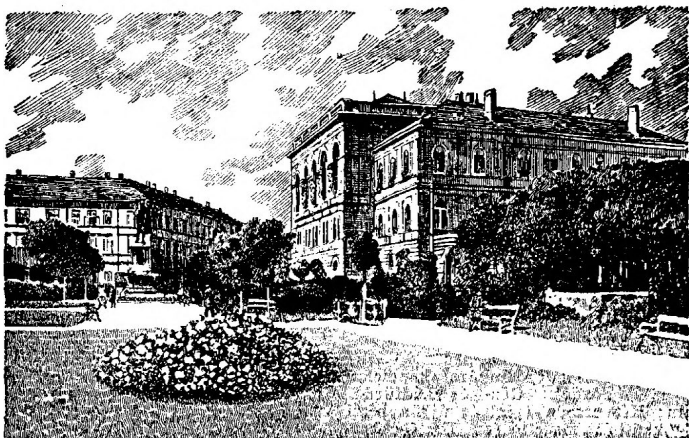
Vármegyei hivatalok: *Állampárti hiv., Főügyész, Árvaszék* (ezek a Vármegyeházán). *Járási főszolgabíró* Fa-piac 2.

Állami hivatalok: *Főispáni hiv., Vármegyeháza; Államrendőrség:* Bejelentő hiv., útlevegély és utazási igazolvány-osztály, Városháza; *Adóhivatal, Pénzügyigazg., Pénzügyőrség*, Erzsébet-u.; *Fővármhiv.* MÁV p. u.; *Posta- és táviróigazg. és műszaki felügyelőség, Telefónközpont*, Széchenyi-tér; *Tanfolyagfelügyelőség*, Erzsébet-utca 13—15.

Bíróságok: *Törvényszék*, Lackner Kristóf-utca 2. — *Közjegyzők:* Dr. Gallus S.; Dr. Östör Lajos, Lackner Kristóf-u. 2.

Sport: *Városi tornacsarnokban* télen-nyáron kívánatra külön gyakorló csoportok állítanak össze. *Football és Atlétikai Klub*, jelenleg Levente-sportpálya, Angeréti pályáján (Balfi-út végén) versenye. *Vasutas sportpálya* a Felkelő-úton; *Lyceum sportpályája* a Honvéd- és Hunyadi János-út között; *Tennisz-pályák:* a korcsolyapályánál (Honvéd-úton), az Erzsébet-kertben, a tornacsarnok és a Turistaház mellett. *Korcsolyapályák:* Honvéd-úton, az uszodában, a Papréten a tornacsarnok mellett. *Úszóversenyegek* az Erdi forrásfürdőben (Deákúti-úton) a nagy uszodában. *Evezősport* a Tómalomnál, *Sísport* az erdészeti és bányászati főiskola felett, a Bécsi dombon, a Kistómalom körüli dombokon. *Szánkópálya*, Károlymagaslapon (l. 5.). *Síugrószánc* az erdőszélak felett, sárga jelzés.

Részletes kalauz: Dr. Heimler Károly és Dr. Thüring Gusztáv Sopron és környékének részletes kalauza. III. kiadás. T. és A. 1932.

A Széchenyi-tér a kaszinóval.

a) Széchenyi-tér, Petőfi-tér, Várkerület.

A Győr—Sopron—Ebenfurti vasút pályaudvarától az *Erzsébet-utcán* át (benne j. a felhagyott evang. temető helyén a pénzügyigazgatóság új épülete (épült 1924—1925.) a Széchenyi-térre (10 p.), vagy a *Mátyás Király-utcán* át (benne j. az említett vasút igazg. épülete) a *Déák-térre* és egyenes irányban az átjárón (csak gyalogosoknak) a domonkosok temploma mellett a Széchenyi-térre (8 p.).

A Déli vasút (MÁV) p. u.-tól a *Kossuth Lajos-utcán* az Újteleki kapuhoz és itt j. az *Élesszögön* és a *II. Rákóczi Ferenc-utcán* át a Széchenyi-térre (18 p.).

Autobuszközlekedés a két pályaudvar között.

A Széchenyi-tér a város legnagyobb és — egyes régebbi szerény épületei mellett is — legelőkelőbb tere, mely szép épületeivel és ültetvényeivel az idegenre rendkívül kedvező benyomást gyakorol. Az Erzsébet-utcával szemben áll a Belvárost a 18. szd.-ig övező széles árok utolsó maradványai helyén emelt monumentális **kaszinó-épület** (Wächtler bécsi építész műve, 1872; díszes tánc- és hangversenytermekkel, könyvtárral, vendéglő-kerttel), előtte **gróf Széchenyi István szobra** (Mátray Lajos sikerült műve, Izsó Miklós tervei szerint, 1896). A kaszinóval egyvonalban díszes magánházak állanak, közte (19. sz.) a *Soproni Takarékpénztár* épülete (alap. 1843, a legrégebbi magyar intézetek egyike) és (21. sz.) az Orsolyaszűzek (I. 30. old.) háza (leánygimnázium és internátus). A teret K felől a Széchenyi grófok palotája (a családi levéltárral) zárja be.

A palotával szemben áll az 1921. évi felkelés és népszavazás emlékére emelt nemzeti *öröktárlótartó*, Dr. Molnár Gyula domborművével (1932).

Az itt b. nyíló *Domonkos-utca* elején j. (17. sz.) álló régi *Somogyi-féle ház* a 18. százévi klasszicizáló művészet terméke, belső díszítése igen gazdag, díszes kapuja a barokk-rokokó faragás legszebb remeke (a kapu 8 mezője „csupa játék, szellemes ötlet és pajzánkodás”).

A tér D-i oldalán a *domonkosok* (belsejében túlterhelt barokk-díszítésű) kéttornyú *temploma* (1773, megúj. 1866) és *kolostora* (alap. Erdődy Györgyné Batthyány Erzsébet grófnő 1674.)

A kolostorban (mely az 1760. évi tűzvész után 1791. épült újra) érdekes barokk-motivumú folyosók, gazdag stukkódíszű ebédlő 4 domonkos-rendi szent szép freskójával s a kongregáció kápolnája szép domborművtel díszítéssel.

Az Erzsébet-utca felé, az új *postapalota* (ép. Orth Ambrus és Somló Endre 1912—13.) mellett, az *ág. ev. lyceum* (reál-gimnázium, 1557) kétemeletes épülete (1658, újjáép. 1825. és kibőv. 1894.) áll, gazdag, régi könyvtárral (23.000 köt., sok incunabulum), udvarán 3 római sírkő. (Térk. 24.)

Nemzeti jelentőségét fokozta az 1790. Kis Jánostól alapított Magyar Társaság (az első nyelvművelő társaság, ma önképzőkör) és az 1827. (a vármegye és a prot. egyházkerület szervezetének mintájára) alakított Deákúti vármegyei írfűségi egyesület (fennállott 1883-ig). Az

állami segély (1894 óta) lehetővé tette az épület átalakítását és kibővítését, a tanszékek szaporítását s a teológiának egyetemes theol. akadémiává való fejlesztését (1907.), amely 1923-ban a pécsi Erzsébet tudományegyetem autonóm fakultása lett.

A Széchenyi-térhez É felé a *Petőfi Sándor-tér* csatlakozik, melyen b. kétemeletes sarokház, a régi Postaház (a Bach-korszakban az osztrák helytartóság székháza volt), előtte silbakolt 1839—40 telén Petőfi Sándor, a zöldhajtókás, sárgapitykés közlegény, (emléktábla); ugyanitt áll a Rothermere lord tiszteletére emelt obelisz (terv. Hikisch Rezső, 1930); a kaszinó (térk. 12.) mellett nyíló *Liszt Ferenc-utca* sarkán a *kath. elemi iskola* (térk. 10.; kaszinónak épült, (a helyén állott régi épületben a 9 éves Liszt Ferenc első nyilvános hangversenyét tartotta). 1853—59-ig kaszárnya, b. (6. sz.) a *Pejachevich* grófok háza áll (ebben nevelkedett 1893 máj. 1—1896 jún. 27-ig IV. Károly király; emléktábla).

A tér háttérében a *városi színház* épülete áll. Ez 1841-ben épült, 1909. Medgyaszay István által magyar stílusban teljesen újjáépült (250.000 K). Homlokzatán Storno Ferenc nagy sgraffito képe: balra a magyar kultúra, középen a tragédia és a vígjáték, j. a kép-

Városi színház.

zömművészetek. A homlokzat dór oszlopai a régi színházból valók. A színház belseje pompásan van díszítve.

A színház előtt ültetvények közt a sopronmegyei Doborjánban született **Liszt Ferenc** zeneszerző (1811—86) **mellszobra** Tilgner Viktortól (1893).

A Petőfi Sándor-térről a **Színház-utca** vezet É felé; az ennek mentén nyíló téren j. az *ág. ev. iskolaépületek* (térk. 4. és 5.) közt (az újabb épületet I. Ferenc József király jelenlétében 1884. avatták fel) a nagy *ág. h. evang. templom*, tornyával a Templom-utca felé. Az utca É felé a Várkerületbe torkollik.

A Színház-utcával párhuzamosan a Petőfi-tértől É felé az **Ógabona-tér** húzódik, melyen még több ódon ház áll (a 14. sz. Laschober-féle ház ablakpárkányain és frízein szembetűnő a vonaljáték pompás kacérsága, valamint a szép udvari részletek). A 32. sz. házban lakott 1848—49. Goldmark Károly zeneszerző (emléktábla). Az Ógabona-térből b. az **Újtelek-utca** ágazik ki, melyben túlnyomóan a gazdapolgárok jellegzetes házait találjuk, a 24. sz. *Dahner-ház* utcai szobájának pompás tükröböltozata és dús domborművű polychron-mennyezete (Tóbiás és az angyal, 1735), figyelmet érdemel.

Az Újteleki-utcán túl az 1896 körül nyitott **Lakner Kristóf-utca** (a város híres polgármesterétől, † 1631. elnevezve) ágazik ki, b. melyben a *törvénysszék* és a *keresk. és iparkamara*, valamint a városi könyvtár épületei vannak. Az utca a régi városfalon túl az ú. n. Káposztásföldekre vezet.

A Lakner Kristóf-utca elején túl b. a Festetich-féle major (Festetich-köz 1.) nagy épülete áll, ennek udvari épületének emeletén lakott 1890. okt. 27—1892. nov. 1. mint a volt cs. és kir. 9. sz. Nádasdy huszárezred parancsnoka, Ferenc Ferdinánd főherceg (emléktábla).

A **Várkerület** (Grabenrunde), mely a Belvárost félkörben övezi, 30—60 m széles útvonal, a város legélénkebb része, az üzleti és piaci élet középpontja (élénk heti piac hétfőn és pénteken), az esti órákban a közönség korzója.

A Várkerület elején b. a régi **Kőkapu** (Steintor) emlékét őrzi egy ház felirata. A mellette lévő 8. sz. ház festői hatású udvarrészletét az olasz hatásra valló áthidalások teszik érdekessé. Mellette a keskeny **Festőköz** (Färbergassel) nyílik, mely az *Ikva-patakot* övező ódon épületeinek bizarr rendezetlenségével festői részleteket tár elénk. A patakon átkelve, a **Szélmalom-utcán** át a Bécsi-utca (1. 30. old.) juthatunk, míg a patak mentén b. felé kiágazó út az *Ikvasoron* át az uszodához vezet.

A Várkerület számos régi barokképülete közül említendő a 14. sz. **Pócsa-ház**, régi patricius ház, nemes arányú, szimmetrikus tagozású és finom díszítésű ház; a 20. sz. **Sziess-ház** szépen tagolt emelettel, hatalmas hajlású volutákkal körülzárt manzarddal, belsőisége a barokk iparművészet és építőművészet remekelése; 26. sz. a **kath. konvent háza** (1733), az emeleten kettős ablakpárkánnyal, udvarában szép loggiás folyosóval, melyet **Dorfmeister Immaculata** képe díszíti.

A Várkerület újabb épületei közül a **Takarékpénztár** és a **Magyar Ált. Hitelbank** díszes épületei, a **Pannonia-szálló**, mellette és az előbbivel egyesítve a **Magyar Király-szálló** (I. em. emléktábla I. Ferenc József király 1884. évi látogatásáról) említhetők. A **Fehér Rózsa** vendéglőn (119. sz., térképen 41.) I. Ferenc király és neje Mária Terézia látogatását (1797) megörökítő

emléktábla. A Müller Paulin-utca sarkán álló Gruber-féle házát (125. sz.) a rendkívül szép, változatos rokokódíszítés teszi érdekessé. A Várkerület számos házának kiugró szöglete a régi védelmi módra emlékeztet, a belső házsor nagyrészt igen keskeny (1—2 ablakos), házai a tömör építkezésre utalnak. E házak mögött a régi bástyafalak egyes maradványai (emeletmagasságban, kertekké átalakítva) helyenként ma is megvannak.

A Várkerületről az Altomonte András tervei szerint készült *Boldogasszony szobrával* (1745) szemben az *Előkapu*, odább D felé a *Müller Paulin-utca* (előbb Hátsókapu), hajdan két megerősített felvonóhidas kapu, vezet a Belvárosba.

Húségkapu.

b) A Belváros.

A Belváros szűk utcáival és ódon, részben még a középkorból eredő épületeivel, melyek közt sok műbecsű van, a város fénypontja. Rendkívül szép városképeket nyújt, mint a Kolostor-utca vagy az Új-utca a városházatoronnyal a háttérben, a Szent György-utca, az Orsolyák-tere és mindenek előtt a Ferenc József- (Városház) tér, amelynek középkori jellege teljes harmóniában érvényesül. Díszes kapuzatú régi házak, boltozatos kapualjak, loggiás és árkaos udvarok szabad lépcsőkkel igen gyakoriak; bár a 16—17. sz. építkezés számos szép emléke újabb átalakításoknak áldozatul esett, a megmaradt építkezési remek a műértők és műépítésszek érdeklődését a legnagyobb mértékben leköthetik.

A Boldogasszony szobrával szemben a Várkerületről a szabályozás által kitágított *Előkapu* tört vonalban (a régi bástyák maradványait feltárva) a híres

***Várostoronyhoz** (tűztorony, 61 m) vezet. A városnak ez a jelképe, mely szépségében és formáinak tökéletességében ritkítja párját, hengeralakú alapjaiban az Árpádok idejéből való, hatalmas kerek alsó része csinos, oszlopos ívhajlású galériával átmege a renaissance-korbeli nyolcszögletű felső részbe, melynek részfedele 1676-ból, kétéfű sasa 1681-ből való. (Az ugyanakkor elhelyezett régi óra 1897-ig volt használatban.) Laternájából pompás kilátás nyílik (jelentkezés a városház házmesterénél, legszebb kilátás reggel). Az új városház építése alkalmával jelentkezett repedések miatt a torony szép, hatalmas boltíves átjáróját befalázták s csak keskeny gyalogjárót hagytak meg. Az átjáró fölül épült a Városház-térre néző ***Húségkapu** (Kisfaludi Strobl Zsigmond és Hikisch Rezső gyönyörű alkotása), melyet

Városháztér.

melynek harmóniáját csak az zavarja némileg.

E téren áll a 17. szd.-ból való s 1713. renovált (tanács-termében *Dorfmeister István* szép mennyezetfestményével díszített), de 1894. lebontott ódon városháza helyén emelt új **városháza** palotája (ép. Hinträger Móric és Károly, 1895.; térk. 1.) szép ülésteremmel és gazdag levéltárral.

A városháza mögött az ősrégi *Háromház téren* még láthatók a régi bástyák maradványai. Az e térről kiinduló rövid *Dobner Nándor-utca*, melyben a városi mozi van, a város kurucostromkori kitűnő polgármesterének († 1733.) nevét örökíti meg.

A Városház-tér házai többnyire a 15. szd.-ból valók s udvaruk oszlopos loggiáival előkelő képet mutatnak; ilyen a városházával szemben (8. sz.) a **Storno-ház** (előbb *Festetich-ház*), a város legszebb régi házainak egyike, gazdag stuccodíszítésű külsővel, két oszlopon nyugvó kikerekített erkéllyel, művészi értékű, díszes renaissance kapuzattal és emléktáblával (1917), mely Mátyás királynak itt időzését (1482 dec.—1483 febr.) örökíti meg. A ház II. emeletén van **Storno Ferenc** akadémiai festő nagyjértékű **magángyűjteménye** (8 szoba renaissance- és barokk-kori bútorokkal, különbözőkori képekkel, iparművészeti és régészeti tárgyakkal lakályosan berendezve, érdekes festészeti műterem; érdeklődőknek hozzáférhető a tulajdonos engedélyével; (az Idegenforgalmi irodánál is lehet jelentkezni); az udvaron igen szép kétemeletes loggia.

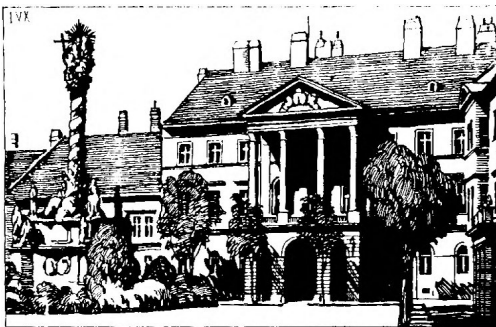
Az ú. n. **tábornoki ház** (Generalhaus) (7. sz.), hajdan Dr. Lackner Kristóf kiváló polgármester († 1631) tulajdona

a nemzet Sopron hűségének megörökítésére emeltetett (felavatt. 1928. okt. 14). A Hűségkapun áthaladva, a történelmileg nevezetes

***Városház-térre** (most Ferenc József-tér) jutunk.

A maga nemében páratlanul szép tér, melynek a 15—17. szd.-ból fennmaradt renaissance- és barokk-házai pompás összhangba olvadnak egybe, „egész kis barokk-világ kövesült meg ezen a téren a maga kedves intimitásával, bensőségével, bájával. Nem ürül ki itt a lelkünk, mint a nagy modern tereken, hanem megtelik emlékekkel, megtelik formaszépségekkel, melyek itt olyan kedvesen simulnak egymáshoz századok óta.” (Mihályi.) A bencések temploma pompásan illik bele ebbe a régies hangulatba, új városháza sablonos épülete

(emléktábla), melynek udvarán az ellenreformáció idején egy ideig az evangélikusok isteni tiszteletüket tartották (részben átépítve). Szomszédos a **Fabricsius-féle ház** (6. sz., most az evangélikus egyház-község tulajdona), szerény külsejű renaissance-épület csinos erkéllyel, festői udvarában kétemeletes loggiát összekötő szabad lépcsővel és egyes gót motívumokkal.

Vármegyeháza.

A térnek a Kolostor-utca felé fordult oldalán, 3. sz. alatti szép régi ház a 15. szd. elején Wolf bécsi zsidó tulajdona volt, mely a királyra szállva, azt Zsigmond király 1422. városház céljára Sopron városának adományozta. A város hatósága itt székelt mindaddig, míg a 17. szd.-ban a várostartó melletti házba költözött, melynek helyén a mostani városháza áll.

A tér közepét a Löwenburg János grófné, szül. Késmárki Thököly Katalintól 1701. emelt **Szt Háromság oszlopa** (megúj. 1885) a Dunántúl legnagyobbszerű barokk-szobra, foglalja el, az alapítók sikerült képmásával, számos szent szobrával. A tér túlsó oldalánál (5. sz.) áll a **vármegyeháza** oszlopdíszítésű épülete (1832), nagy ülésteremmel (benne Horthy Miklós kormányzó képe *Medgyesi Schwartz Antaltól*) s gazdag levéltárral.

A vármegyeháza melletti 4. sz. ház az ú. n. *Burg*, melyben a koronázások alkalmával a király szokott szállni. Mellette *herceg Esterházy Pál* egyszerű palotája.

A tér D-i oldalát a *bencések temploma* foglalja el, melyhez a Kolostor- és Templom-utca közt a rend kolostora csatlakozik. Utóbbinak lépcsőházát *Dorfmeister* kupolafestménye (1779) díszíti.

A ***bencések temploma** („Keesketemplom“, térk. 3.) gót építészetünk egyik nevezetes emléke.

A templom 1290. körül (Gyulai K. szerint a 14. szd. elején) a monda szerint egy párizsornak kecskéje által kikapart kincséből épült a francia iskola egyik növendékének terve szerint, a 15. szd. vége felé (Henszlmann szerint) a Szentgróti-család (?) valamely tagja restaurál-

tatta, kinek állítólagos kecskéjé mere a torony aijtája fölött és belül is több helyen alkalmazva van. A templom, melyet 1590. szept. 5. földrengés és 1676. nov. 28. tűz pusztított, 1787-ig a minoritáké volt, azután a vármegye használta hivatali célokra, 1802. óta a ben-

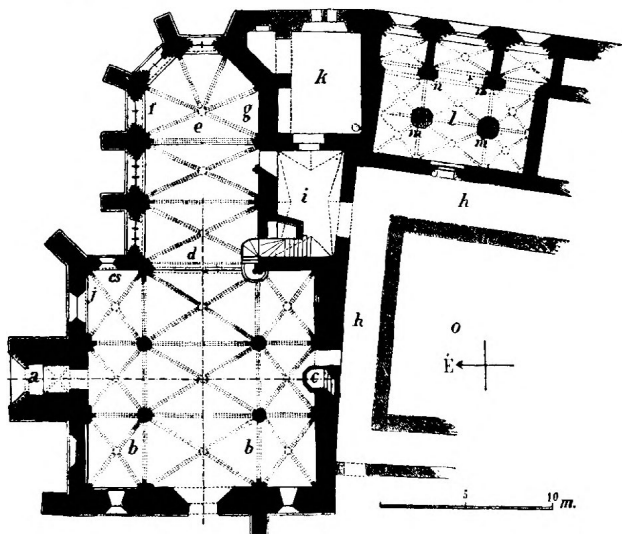
cécské; benne öt országgyűlés (1553, 1622, 1625, 1635, és 1681.) tartott és három koronázás folyt le

(Anna Eleonóra, II. Ferdinánd neje 1622; III. Ferdinánd 1625; Maksimilán Eleonóra, I. Lipót neje 1681.).

A faragott mészkőből gondal épített háromhajós csarnoktemplom a franciaországi kora esűsűves építés jellemző képviselője, mely azonban 1490 körül kárt szenvedvén, a német iskola befolyása alatt átépült, míg a sértetlenül maradt szentély a francia stílust megtartotta. A 3 egyenlő magas hajóra és 9 szakaszra osztott templom majdnem négyzetes alapú; a hosszahajónál csak kevésbé rövidebb magas szentély kétszakaszú s a nyolcszög 3 oldalával zárul. A templom É-i oldala előtt emelkedő *torony* (48 m; *a*) helyes tagoltságánál, nemes egyszerűségénél és a templommal egykorú, egységes művészeti jellegénél fogva hazánk legkiválóbb esűsűves tornya.

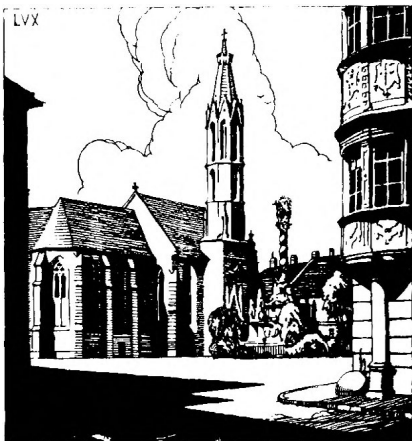
Főbejárata fölött toronyfias orom van; a kapumezőn levő kép (15. szd második fele) Szűz Máriát ábrázolja, bő köpenyege alatt védvén az imádkozó pápát, püspököket és szerzeteseket.

Belsejében a Ny-i oldalon végigvonuló orgonakarzat (*b*) a 15. szd végétől való, kartámasza körbefogott négylevelű rózsákkal van áttörve; rajta a templom térdeplő jöltevéjét (Szentgróti?) ábrázoló dombormű (1490. körül). A jobb hajó vörös márványszószékéről (*c*) a hagyomány szerint Kapisztrán János († 1456.) beszélt a törökök ellen, a szószék stílusa azon-

A bencések templomának alaprajza.

ban az 1490. körüli újjáépítésre utal; mellette j. gr. Széchenyi Antal tábornok márvány sírmléke (1767.). a franciás empire-stílus ritkaság alkotása és ettől j. kis szent-ségház (tabernaculum) címerrel és 1491. évszámmal, a hanyatló német csücsíves építészet terméke. Az ajtón túl van a gr. Széchenyi család előbb itt eltemetett, majd Nagycenk-re áthelyezett 8 tagjának emléktáblája (1910.), a családi sírboltban most már csak gr. Ebergényi László († 1724.) és neje, gróf Széchenyi Julianna, valamint gr. Erdődy Ferenc és József († 1784. és 1768.) nyugosznak. A bal hajó végében (cs) Petőházi Zeke György sírmléke (1637.). A hosszahajó a szentélytől elválasztó 7 fél-oszlop által alkotott tömör diadalív (d) az ablakok magasságában elhelyezett hatalmas gyámköből indul ki. A szentély ablakai a támasztó-pillérek közeit egész magasságban elfoglalják, csücsívket 3—3 lóhere tölti ki. A hatalmas főoltárt (e) szép régi kép díszíti, mely Dorfmeister alkotása. Az Immaculata-kép a művész legjobb női alakjai közé tartozik. Ettől balra az utolsó ablak alatt (f) sassal és sárkánnyal díszített domborműemlék van a 14—15. szdból; j. magasan fenn a koronázások emléktáblája (g).

A bencések temploma és a Storno-ház erkélyei.

A Kapisztrán-szöszék (c) melletti ajtó a régi, most már teljesen átalakított és fel nem ismerhető *keresztfolyosóra* (h) vezet, melytől b. a szentélynek a templom régi elrendezéséhez tartozó, de eredeti alakjából kivetkőztetett *előcsarnoka* (i) s ebből az 1743. közbeszürt *sekrelye* (k) nyílik; a folyosó fordulatán túl b. a templommal egykorú, ma elhanyagolt és restaurációra váró *káptalanház* (l) Varjú szerint az eredeti kisebb templom, a román-stíl legrégibb emléke Sopronban) nyílik, 2 oszlop (m) és 2 pillér (n) által 9 keresztboltozatra oszló, építészeti kiváló alkotás, melynek sokféle és érdekes alakítású állatokkal (oroszlán, majom, rák, tengeri szörnyeteg, kentaurus) díszített oszlopfői és falgyámkövei igen figyelemre méltók.

A Városház-térről 4 párhuzamos utca vezet D felé: a *Templom-utca*, *Kolostor-utca*, *Új-utca* és *Szent György-utca*. Ezeket a *Fegyvertár-utca* és *Orsolyák-tere* köti össze.

A rövid *Kolostor-utcát* j. oldalán egész hosszában a bencések kolostora szegélyezi. A b. oldalon szép régi házak sorakoznak egymás mellé, köztük 3. sz. ház a gróf Starhenberg-címerrel és az erkélyes 5. sz. ház, szép, szép kapuzattal. Figyelmet érdemel gr. *Zichy-Meskó Jakab* barokk palotája (11. sz.), Sopronnak egyik régiségekben leggazdagabb épülete, kovácsolt vashál való remek lépcsőajtóval, a lépcsőházban négy allegorikus női alak (okosság, mértékletesség, igazságosság és lelki-erősség) szobrával; stuccós boltozatú termekkel; egyik teremben

Kolostor-utca.

br. Meskó és neje arcképe Louis Van Roy-tól (1740) s boltozatán *Dorfmeister* díszítő festményei, pompás barokk bútortzat, festmények és szőnyegek, az Uj-utca nyíló II. em. ebédlőben *Dorfmeister* gyönyörű mennyezeti freskójával (a plafond közepén levő gazdag architektura a széleken élénk színekkel festett virágcsokrokba megy át). A szomszédos, külsőleg díztelen 13. és 15. sz. házak a város legrégibb házai közül valók, a 13. ház a II. emeletig vezető szabad lépcsővel. Az utca az evang. templommal szemben a Templom-utca-ba torkollik.

A Templom-utca a vármegye-házánál kezdődik; b. oldalát a benecések kolostora foglalja el, díztelen nagy épület, finom kidolgozású szép kapuval, melyet 3 kecses mozdulatú angyalszobor (a hit, remény, szeretet szimbóluma) díszít. Szemben van *hg Esterházy Pál* palotája,

melyben jelenleg az Esterházy hitbizomány központi kormányzó-sága van elhelyezve.

A kettős épület egyik része (2. sz.) a 17. sz.ig Lánzsér vár tartozéka volt s örökség útján került gr. Esterházy Pál főispán nejének tulajdonába; a másik házat (4. sz.) Esterházy Pál Antal herceg vette a 18. sz. derekán Várkonyi báró Amadé Tádétól. Egyszerű homlokzatú, két erkélyű renaissance házak, főúri kényelemmel építve, festői loggiás udvarral, díszes kapuval. Ide szállt 1775. Mária Terézia.

Mellette (6. sz.) a *Schwartz-féle ház* (régí Bezerédy-féle nemesi kúria), a soproni barokképítészet gyöngye, az ablakok alatt rendkívül gazdag falszalaggal, hullámosan megtört ablakpárkányokkal, díszes kapuval. Az utca egyenesen az egyszerű evang. templomhoz (térk. 6.; ép. 1783., tornya 1862., 52 m) vezet. Ennek előcsarnokában a világháborúban elesett evang. hívek emlékműve van. A templomnak 8 toszkánai oszloptól tartott hatalmas belsejét Fischer Vince bécsi akad. tanár szép oltárképe (Krisztus Getsemánében, 1805, megújította Steiner Rudolf 1897.) és nagy orgona (1884) díszíti.

Az evang. templomon túl a Templom-utca összeszűkül, mely itt túlnyomóan ódon házakból áll. J. a sarkon (12. sz.) áll a kétemeletes régi *evang. paplak* (régebben gróf Lassberg-ház).

Az épület oldalfalán tábla örökíti meg Kis János ev. püspök és költő emlékét, ki 1808—46. itt lakott s kit itt Kazinczy, Berzsenyi, Széchenyi és Wesselényi meglátogatott.

Odább (18. sz.) 1728-ból való ódon ház. A b. oldalon a 15. sz. ház udvarában festői loggia és lépcsőfeljárát van; 17. sz.

az evang. gyülekezet barokkizlésű háza szép udvarral. 22. sz. Dr. Töpler Kálmán háza, Sopron egyik legszebb háza, hatalmas pilaszterekkel tagolva, rusztikus felépítésű, szép kapuval. A b.-ról nyúló Fegyvertár-utcával (l. alább) szemben, az Iskola-utca sarkán át az állami *Széchenyi István reálgymnázium* (azelőtt főreáliskola, térképen 11.) épülete, I. Ferenc József király látogatását (1884. máj. 31.) és a világháborúban elesett volt intézeti növendékek emlékét megörökítő emléktáblákkal. A Templom-utca b. oldalán következik az *izraeli templom* (1876) és *iskola* (1885). Az utca a kaszinó mellett a Széchenyi-térre torkollik.

A rövid **Fegyvertár-utca** a Templom-utcát a Szent György-utccal köti össze. A 2. sz. ház udvarán emeletmagasságban 4 finom dombormű látható, mely a művészeteket, kézműipart és hadviselést bájos gyermekalakokban ábrázolja, valamely kiváló művész munkái. Szemben a 3. sz. Tisza-féle ház gazdag faragású, nemes arányú homlokzatával tűnik ki. Az utca végén, már a kis **Orsolyák-terén** van az *orsolya-szűzek* csinos gót *temploma* (ép. Handler Nándor 1864.; térk. 15.), 37 m magas toronnyal és az *apácázárda* (alapíttatott 1746.). A szomszédos *Proszvimmerházon* (1. sz., hajdan Dobner Nándor polgármester háza), melynek attikája felsőmagyarországi hatást árul el (loggiás udvar), szép domborművű *tábla* (Lukácsy Lajostól, 1919) örökíti meg *Gyóni Géza* költő emlékét, ki 1909—11. itt lakott. A templommal szemben a 4. sz. Lunkányi-féle (hajdan gr. Niezky Kristóf) ház egyike a város leggazdagabb díszű renaissance-házainak. A tér közepén áll a bencés székház udvaráról (1929) ide áthelyezett csinos *vízartómedence* a *Szent Szűz* lehelletszerű alakjával (18. szd vége), dekoratív szempontból a soproni kőfaragó iskola kései munkái közül a legszebb.

A díszkút aránylag gyenge alapján hatalmas vízgyűjtőmedence nyugszik, melynek födéje fölé emelkedik a Szent Szűz alakja. Érzelmes áhítata, valamint a kút akantuszdísz, álarc, rózsadísz és a realiztikusan kiképzett fonatos dísz, mely a kútát ékesíti, a földgömb, a kígyó az almával, az angyalfejek s a lobogó ruházat igazi barokkjellegű adnak a szép alkotásnak. (Mihályi.).

Fegyvertár-utca az Orsolyák templomával.

Innen a **Müller Paulin-u.** (azelőtt Hátsókapu) a Várkerületre szolgál. A sarokház (2. sz.) az ú. n. *Zöldház*, melyben az 1681. országgyűlés idején a főrendiház ülésezett; ebben választották meg Esterházy Pál grófot (a későbbi első herceget) nádorrá (emléktábla).

Az Orsolyák-teréről a Szent György-utcával párhuzamosan az **Uj-utca** indul ki; eredetileg ghetto, utóbb Zsidó-utca néven, számos igen régi, jól megtartott házzal, melynek túlnyomóan lapos boltozatú kapualjai és úrkádós udvarai régi idők maradványai. Figyelmet érdemelnek a 30., 28., 23., 16., 9. és 6. sz. régi házak.

Közvetlenül az Uj-utca torkolata mellett kezdődik a **Szent György-utca**, keskeny, görbe utca, magas, ódon épületekkel, mely a Városház-térről az Orsolyák-terére vezet. Benne a 6. sz. átjáróház udvarán esinos emeleti loggia; tovább (12. sz.) az evang. egyházgyülekezet kezében levő renaissance-izlésű hajdani *herceg Eggenberg-ház*, loggiás udvarában a régi szabad közsősékekkel, melyről a protestánsok üldözése idejében (1674) Lang Mátyás, a hercegnő udvari papja Luther tanait hirdette. Mellette (14. sz.) van a *Löffelholz-féle ház*, régi, szép épület (szintén az egyházközség tulajdonában), melyben Zauner Konstancia (Jókai: „Lőcsei fehér asszony” c. regényének egyik női alakja), Absolon Dánielnek, Thököly kancellárjának neje, utóbb Löffelholz György százsz tábornok özvegye 1719—25. lakott. A 16. sz. ház (hajdan gr. Erdődyé, most a soproni társadalombiztosító pénztáré) finom, szép ornamentális stukko díszítésű homlokzatával tűnik szembe. A 20. sz. ház az iparosszékház (az ipartestület székháza). Mellette a 22. sz. házban lakott 1800—1801 Révai Miklós, a történeti nyelvtudomány megalapítója; a domborművű bronzemléktábla Molnár Gyula ezredes-szobrászművész alkotása.

Ezen házakkal szemben (az utca ellenkező végén) van a volt Koronavendéglő mellett az 1644. épült 5. sz. erkélyes ház. Mellette áll a (7. sz.) *Káptalanház*, hatalmas épülettömb lizénákkal és félpillérekkal tagolva. Ennek helyén állott Vittnyédy István (Zrinyi Miklós prókátorának) háza, mely a Wesselényi-összeesküvés után a kinestárra szállt, melytől 1675. a jezsuiták vásárolták meg, kik 1689. rendháznak építették a mai káptalanházat s a városházig húzódó épületekben iskoláikat és konviktusukat helyezték el. A káptalanház mellett áll a soproni társaskáptalannak hatalmas barokkhomlokzatú

Szt. Györgyről nev. rezidenciális temploma (térk. 43.), köznyelven *dómtemplom*, mely a bécsi egyetemi templom és a klagenfurti székesegyház hatását mutatja. A szentély mögött a káptalan kis bástyakertjében 1880. emelt tornya (48 m) csak a Várkerületről látható.

Az eredetileg gótikus templomot kétségtelenül a János-lovagok építették a 13. szdban. A most háromhajós templom 1570—1674. a pro-

testánsok, 1682—1781. a jezsuiták kezében volt, kik azt kétoldalt 4—4 kápolnával, főként galériákkal nagyobbították s a menyezetet 3 külön-

bőző kézre valló, olasz mesterektől készített remek stukkó-díszítéssel ékesítették. E nembem hazánkban ritkítja párját a későbbi purifikáló restaurációs kísérletektől menten. a

századok folyamán kialakult, minden kor jellegzetes stílusát magán viselő legtipikusabb emléke Sopronnak.

Belsejében finom ívezetű gót boltozat lep meg. Főoltárának képe Altomonte Mártontól (1657—1745.) való művészi alkotás: bájos mellékoltárainak képei közül kiemelendő a (jobb oldali első) Mária-kápolna „Jótanács Anyjának” képe (Dorfmeister István műve 1781.). Szobrai közül legszebbek a baloldali 4-ik (Szt Kereszt-) kápolna Fájdalmas Anya és Szt János szobrai. Az oldalkápolnák fölött a donátor-családok címerei láthatók. A templom padjai finom, antik faragványok; a Mária Teréziától adományozott kanonoki stallumok a 8 boldogság képével díszítve; a főoltár szép kandeláberei is e korra vallanak.

Hozzá van építve a **bencésrendi róm. kath. főgimnázium**, melynek homlokzatát Rákosi Jenő kiváló publicista (ki 1855—60. az iskola növendéke volt) és Fászl István ornithologus, az intézet tanárának emléktáblája díszíti.

A gimnázium mellett a nagy *Lenk-féle ház* áll (több udvarral, átjáró a Várkerületre), mellette (13. sz.) a Kmetty-féle régi kétemeletes ház, dús (de elhanyagolt) homlokzattal, kétemeletes loggiával, hasonlóképen az Abperi-féle 17. sz. ház. Az utca a Müller Paulin-utca-ra és az Orsolyák-terére nyílik.

c) A város északi és keleti részei; Bécsi- és Fertő-külváros.

A Városház-térről az Előkapun át a Várkerületre érünk s azt a Boldogasszony oszlopa mellett részsút keresztezve, az Ikva vizét beboltozoz **Ikva-híd**-utcán j. a *Balfi-utcába* fordulunk be, hol 9—11. sz. a. **Zetti Gusztáv magángyűjteményét** találjuk. (Sopronvidéki régészeti leletek, műipari tárgyak kovácsolt vasból, régi bútorzat, faragások, fegyverek, érmek és kerámiai tárgyak; műértők megtekinthetik a tulajdonos engedélyével 9—11 és 3—5 óra közt.)

Az Ikva-híddal szemben a kis **Szentlélek-templom** (térv. 94.) áll, melyet 1221. Forhoff Tamás épített; 1782. megnagyobbítottatott a szentély, melyet ekkor *Dorfmeister István* ki-festett; főoltárát, Kollonits bécsűj-helyi, majd győri püspök állította fel 1674. A késő csúcsíves kori templom belsejét későbbi átalakítások elron-tották.

Az egyhajós, dongaboltozatú templom boltozata 3 szakaszra van osztva, két oldalt 2—2 szent képe van temperafestés-ben, a boltozat 3 mezejében és a kórus mennyezetén szép falfestmények vannak; a szentély két oldalát is 1—1 tempera-festmény díszíti. Ugyanígyenek vannak az orgonakarzat mellvédjén és a tetőkép alatti két lünetten.

Szentlélek-templom.

A Szentlélek-templom melletti kis utca, mely a Szt Mihály-utcába vezet fel, *Dorfmeister István* festő nevét örökíti meg nevében.

A **Szentlélek-utca** az Ikvahídról b. fordul s a Sastérre visz, majd a *Bécsi-utcába* jutunk, ahol b. van a kis

Szent János templom (térk. 52.) Sopron legrégibb épülete; jelenleg a Társaskáptalan tulajdona; bájos gót templom, mely állítólag 1214. épült, de mai alakját 1484. nyerte. Belseje egyszerű, de mennyezete remekmű, külsején néhány szobrászati munka (a 4. pilléren Keresztelő János szobrocskája 1484., az 1. pilléren tálon fekvő feje). A templomban van eltemetve gróf Trakostyáni ifj. Draskovics György győri püspök († 1650).

A Szent János templomon túl van az út mentén bal oldalt a *Léárdt-oszlop* (13. szd, megújítva 1885.), melyet 1932. helyeztek ide a Kurucdomb alatti régi helyéről. Közel hozzá volt a *Bécsi kapu* (ma lebontva); a régi várossfalat tőle j. 1811. I. Ferenc alatt építették újra. A kapun kívül terül el a *Bécsi külváros*, j. a Bécsi-út mentén áll a *Máriacelli* vagy *Fehérkereszt* (Bécsikereszt), régi góttízlú kőkereszt, melyet a városszépítő egyesület 1910. megújíttatott, tovább j. két földszanc között régi római *amphitheatrum* nyoma; balra Bécsi-út 5. sz. alatt *Storno Ferenc* műterme értékes gyűjteménnyel, tovább b. az 1918. feloszlott *Lähne-féle nevelőintézet* és főgimnázium nagy épülecsoportja, amelyben nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója 4 évig nevelkedett.

A Bécsi-úttól j. a hosszúra nyúló **Bécsi domb** (247 m) emelkedik; a Bécsi kaputól a rendőrőrszoba mellett j. a Bástya-utcába kis ösvény egy dombon át 5 p. alatt a **Koronázó- vagy Király-dombra** (251 m) visz fel, ahol a városszépítő egyesülettől 1915. emelt köobeliszk és egy magányos akácfa az 1625. dec. 3-i koronázó ünnepélyek emlékét (mely napon 111. Ferdinánd innen tette meg a hagyományos kardvágásokat) őrzi meg. (Szép kilátás a városra, a soproni hegyekre és az osztrák Alpokra.)

A Bécsi-úton a Szt János templomig visszatérve, b. a *Fővény-vermen* át a hajdani jezsuita kollégium (5. sz.), egy kétemeletes ódon épület gót kapuboltozattal, majd a 9. sz. ház (a kapu fölött kőből faragott Pieta), valamint a községi iparostanoneiskola (21. sz., hajdan gr. Pejachevich-palota, utóbb honvédkaszárnya) érintésével b. a *Szt Mihály-utcán* át, apró kapásházak között a dombon fekvő (228 m) Szt Mihály templomhoz érünk; figyelemre méltó a 9. sz. ház faragásokkal és angyalokkal díszített homlokzata és kapuja, mint a 18. szdbeli népies építkezés jellemző példája.

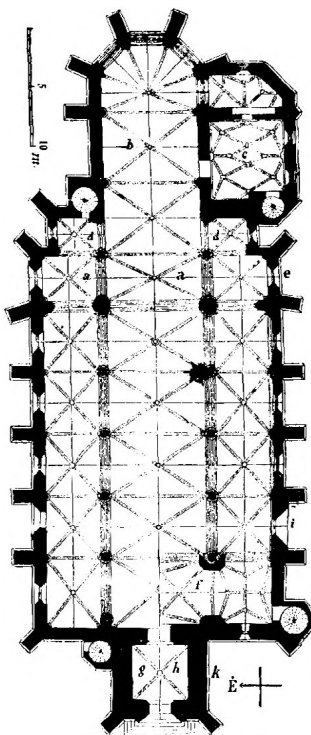
A ***Szt. Mihály plébániatemplom** (térk. 93.) hazánk egyik elsőrendű gót egyháza; építését a 13. század második felében a francia iskola ízlésében kezdték meg, de csak a 15. szd végén fejezték be; 1863—66. *Storno Ferenc* stílszerűen restaurálta. A 13. szdból való 3 hajója 4 szakaszból áll; erre következik K felé a hosszanti fal vonalából ki nem szökő, feltűnően keskeny

keresztahajó (*a*) és a középhajó folytatását képező s a nyolcszög 3 oldalával záruló igen hosszú szentély (*b*), mely részek a sekrestyével (*c*) együtt 1482. körül épültek; a mellékahajók K-i végéhez záradékul 1—1 keskenyebb szakasz (*d*) csatlakozik. Feltűnő az oldalhajók szokatlan magas fala erős támasztó pilléreivel, melyek a középhajó boltozatának súlyát felfogják. Az oldalhajók koronapárkányzatánál szolgáló félköríves fríz román művészetre emlékeztet; az oldalhajók félereszű födele fölér a középhajó falának párkányáig, amiért a középhajó falán nincsenek ablakok. A 14. szdban épült keresztahajó (*a*) magasan kiemelkedő oromfalának magas ablaka van; a D-i oromfal aljában nyíló keskeny ajtó (*e*) béléstét megszakítás nélküli pálcátágok díszítik. A sekrestye (*c*) két ablaka félkörös és egyszerű, de annál gazdagabbak a szentély ablakai és párkányai. Az orgonakarzat (*f*) 1489-ből való. A Ny-i homlokzat előtt áll a 48 m magas torony (*g*) a főbejáráttal, melynek zömök négyzetes alsó osztálya a fölötte lévő két nyolcszögű osztállyal a 13. szdból való; nagyablakú felső része és sisakja 1482. körül épült.

A templom belsejében kettős talpon és attikái lábón álló 5—5 oszlop választja el a középhajót az oldalhajóktól; a középhajó falából kiszökellő egyszerű oszloptörzsek tartják a boltozat egyszerű hevedereit és bordáit. A szentély alsó részébe csinos kőszékek (papi székek) vannak vágva. A sekrestye fölött van a kincstár, mesterkelt hálóboltozattal (1483.) Az egyszerű alkotó elemekkel előállított tágas belső tériség hatása tekintetében a templom páratlan a Dunántúlon.

A templom belső felszerelése, a főkapuval és az ablakfestésekkel együtt, a restaurálás idejéből való; a csúcsíves főoltár Storno Ferenc műve (1855); régi a szentély előtt i. és b. lévő oltárkép. A főbejáratról j. a Boszniában 1878. elesett soproniak emléktáblája (1881); baloldalt Storno Ferenc (1820—1907) soproni kitűnő műépítész és restaurátor emléktáblája. Az egyház kincsei közül kiválik két szép gótikus kehely és egy gót pacificale (1492); műtörténelmi szempontból értékes a nagy csillár is (17. szd vége).

A templom 1560—1674. a protestánsoké volt; 1728. a tetőzet leégvén, Primes György plébános 1756. a templomot renaissance-stílusban res-

A Szent Mihály-templom alaprajza.

tauráltatta s az új márványfőoltár fölél Altomonte Bertalan képét helyezte el, mely ma a kath. konvent dísztermének mennyezetét díszíti.

Szent Mihály plébániatemplom.

A templom mögött régi sir-
emlékek vannak a 17—19. szá-
zadból.

A templom D-i kapujával
szemben áll a 13. szd második
feléből való **Szt. Jakab kápolna**,
mely nyolcszögű kápolnából és
a nyolcszög 3 oldalával záródó
apsziszból áll, alattuk köralakú
csontházzal (carnarium). Szen-
télye (a) és az oldalfalakba mé-
lyedő csúcsíves fülkék (ülöhe-
lyek) gót művészetre vallanak,
egyébként a kápolna késő román-
jellegű és az átmeneti és
csúcsíves építészet közt képeset
létesít. A kápolna kapuja fölött
régí dombormű: két sárkány közt
a Paradicsom megismerés fá-
ját, vagy a keresztény szellem-
ben felfogott Yggdrasil-fát (mi-
thusi világkörís) ábrázolja; fö-
lötte a kápolna jöltevéjének em-
léktáblája.

Belsejében 14. szdbeli falképek csekély nyomai és 1407-ből való
íraskarcok. Az 1885—86. évi restauráció folytán *Iff. Storno Ferenc* készíté
a pompás polichrom belső festést és díszítést, kinek tervei szerint készült
a 4 üvegfestmény is. A kápolna festményei a világ teremtesével kezdődő
és a világtétellel végződő ciklust képeznek.

A Szt. Jakab kápolna körül kálvária-kápolnák vannak
(Storno Ferenc terve szerint készítette Hild Károly).

A templomtól D-re elterülő városrészt jobbra a város
német gazdapolgársága (Bohnszüchter“) lakja, apró, falusias jel-
legű házakban.

A Szt. Mihály-utcán visszatérve, b. a *Halász-utca*ba fordu-
lunk, ebben b. (23. sz.) az áll. **polgári iskola** (régebben ka-
szárnya, (térk. 46.), Petőfi Sándor katonáskodásának (1839—40.)
emlékére felállított csinos bronz emléktáblával (Lukácsy Lajostól,
1907.), j. (38. sz.) a **kath. árvaház** (alap. Voss Károlyné Lanfus
Anna 1768.), melynek kápolnájában *Dorfmeister István* egyik
legszebb oltárképe (a napkeleti bölcsék imádják Jézust) talál-
ható. Az árvaház melletti közön a *Balfi-utca*ba szállunk le, hol b.
fordulva a Balfi-kapu felé tartunk; a kapu közelében b. az 1705.
évi kurucostrom emlékét őrző *Végfordulat* nevű utca („Ruckherzu“)
nyílik, j. a *Papré-utca*n az Ikvapatakon átkelve, az árnyékos
Paprétre (térk. 38.) jutunk, hol hazánk legrégibb *tornacsarnoka*
(1867.) áll, a túlsó déli sarokban az áll. *felső keresk. iskola* (előbb
Csöndes-féle magán nevelőintézet; térk. 36.). E soron van az izr.
orth. hitközség *zsinagógája*.

A Balfi kapun kívül a Városi polgár-otthonnál a Híd-utcán j. fordulva, a Malom-utcába (melynek 5. házában Lehár Ferenc zeneköltő lakott ifjú korában), majd tovább a **Kurucdomb** (235 m.) alá érünk, melyről a kurucok 1705. a várost bombázták. Egyfelől a *Kurucdombsor*, másfelől a *Rozália-út* vezet fel, melyek mentén, éppúgy, mint a domb E-i és D-i lejtőin, családi házak épültek, rövid időn belül új városrészt alkotva. A domb tetején álló régi nagy *szélmalom*, melynek hatalmas tornya a város képének jellemző alkotórésze, a világháború végéig laktanyául szolgált, ma kislakásokká van átalakítva. A domb tetejéről, melyen a *marhavásártér* van, tág kilátás nyílik.

Legrégibb házak a Szentmihály-utcában.

Innen a *Kis-utcán* át, melyen j. az 1816. alapított országos-hírű *Seltenhofer*-féle tűzifescskendő- és harangöntőgyár van, a *Domonkos-utca*ba, majd a *Széchenyi-térre* jutunk. A Kis-utca végéről az *István bíró-utca* a Paprétre visz.

d) **Erzsébet-utca, Deák-tér, Erzsébetkert,** **Újteleki külváros.**

A város fejlődése a két pályaudvar között leggyorsabb és legvirágzóbb, ahol újabban egész új városrészek keletkeztek.

Az **Erzsébet-utca** a Széchenyi-térről DNy-i irányban egyenesen a Győri pályaudvar felé irányul; b. (a régi evang. temető helyén) a hatalmas *pénzügyi palota* (terv. Exler I. és Zobel L., 1925., térk. 17.). A Deák-tér keresztben metszi az utcát.

A ***Deák-tér** a város legszebb részei közé tartozik. A Bánfalvi patak mély árkanak („Szedres“) beholtozása és parkozása (1880—90) által itt 540 m. hosszú és 60 m. széles pompás sétány keletkezett (a parkot a Városszépítő Egyesület létesítette), melyet mindkét oldalán csinos magánházak szegélyeznek.

A Deák-tér és Erzsébet-utca keresztezésén b. áll a volt 76. *gyalogezred* elesett 8625 hősének művészi kivitelű *emlékműve* (hatalmas oroszlán, a talapzaton domborművű csatakép), Bödy Zoltán műve, 1931. A téren balra fordulva a Győri pályaudvar felől érkező *Mátyás király-utca* keresztezésénél a *Imanovai hősök emléke* áll (Kisfaludy-Strobl Zsigmond műve, 1924.). Ez utcának a Domonkos-utca felé forduló (még teljesen meg nem nyitott) részé-

ben látjuk a *Szt. Domonkos-házat* (Domonkosrendi internátus, 1931.). A keresztezésen túl a Deák-teret a pécsi Erzsébet-egyetem *ág. evang. hittudományi karának* klasszikus stílű, impozáns épülete (Sándy Gyula műve, 1931.) zárja be.

Visszatérve az Erzsébet-utca keresztezéséhez, itt a külső soron az *állami leánygimnázium* (előbb felsőfőányiskola) nagy épületét (1882, internátussal) találjuk. A csinos úriházaktól övezett parkon (benn meteorológiai házikó) végighaladva, a Deák-tér Ny-i végén a volt Lenk-féle nyaralót érjük, melyet az állam támogatásával 160.101 K-ért kultúrház céljaira megvásároltak és 1913. múzeumná (l. alább) rendeztek be. A teret a Képezde-utca vonalán keresztben álló *evang. tanítóképző* (1858.) épülete zárja be, melyhez nagy kert csatlakozik. Részt szemben, a Deák-tér túlsó oldalán emelte a soproni kicsi reform. hitközség 1928. kis *ref. templomát* (ép. Stráner Gyula) és paplakát.

A ***városi múzeum** (bejárat Deák-tér 1. és Képezde-utca 9.) a régi városi múzeum (1867.) és a Paur Iván régész hagyatékából 1885. létesült vármegyei múzeum egyesítése folytán 1896. keletkezett. 1923. óta Sopron szab. kir. város kizárólagos tulajdona. A leggazdagabb és legszebb vidéki múzeumok egyike. (Régebben a városházán, mai helyén 1913. óta.) Igazgatója: Lauringer Ernő áll. reálgimn. igazgató. (Nyitva: vas. 10—13 ó. Hétk. jelentk. a házmasternél, vagy az igazgatónál, Képezde-utca 9.) A múzeum előtt áll az Igazság és Janus szobra, a régi városháza homlokzatáról.

Lépcső-csarnok. (L) jobbra: a régi soproni városi rendőrség emlékei; balra: fegyverek; szemben: Petőfi-emléktábla *Lukácsy Lajostól*. A folyosón magyar királyok képei. Fönn 5 kép Tschurl **Károly**-tól: Fraknó, Rákosi köfőjtő, Lánzsér, Kismarton és Sopron.

Ozlop-csarnok (Atrium). *Tóth István*: Haldokló gladiátor (szobornál 1887.). Igen díszes római márvány-sírkövek, köztük C. SEXTILIUS SENECIO DECURIO SCARBANTIAE a legszebb (a mai póstapalota helyén találták).

Régiségtári előszoba (E). A régi Sopron: Kő-, réz- és acélmet-szetek, rajzok, fényképek, címerek és térképek.

I. terem. Ujabb kőkor, bronzkor és Hallstatti kor (díszes urnák a Várhelyről, a Várison talált *urna, áldozati jelenet ábrázoló figurális dísszel.)

II. terem. La Tène-kor emlékei, a bécsi domb kelta leletei. Vaskor. Hasfalvi bronzlelet.

III. terem. Római kor (sírmécsesek, márványszobortöredékek, üvegtárgyak, terra sigillata edények, *borostyánkő-tárgyak, agyagedények).

IV. terem. Középkor. Népvándorláskori leletek (*darufalvi ezüstlelet, *Cundpald-kehely a 8. századból). Grafitos edények. Fertőmeggyesi, baboti, sobori, rábapordányi aranylelet. Soproni céhemlékek és mesterremek.

V. terem. Soproni és sopronmegyei nagyok arcképei, köztük Lackner Kristóf († 1631), Dobner Nándor († 1735) polgármesterek, Gensel Ádám († 1720) és Hyrtl Ferenc orvosok, Liszt Ferenc († 1886). Felsőbüki Nagy Pál, Hoffmann Pál, Flandorffer Ignác, Paur Iván († 1888), stb. Szobrok: Széchenyi István, Liszt Ferenc, Goldmark Károly stb. *Sopron városi polgármesteri jogarak, városi bírói kard. Hűség-serleg* (Széchenyi Bertalan gróf ajándéka a város részére az 1921. évi

népszavazás emlékére). A szekrény tetején a népszavazási urnák 1921-ből. Kézzel frott krónikák. Soproni énekeskönyv 1689., Soproni Főzökönyv 1790.

Eremgyűjtemény: Soproni vonatkozású érmek, köztük a soproni koronázási érmek 1625. és 1681-ből, plakettek, szűksépgépezek.

Soproni céhládák, köztük a soproni evang. hitközség levelesládája 1667-ből.

Tükrös szekrény: Soproni fémjelzésű ötvösmunkák. Ezüst gyertyatartók, karkötők, mente- és mellénygombok, esatok, levesmerők, kanalak, stb.

VI. és VII. terem. Képtár: 1. Soproni festőművészek: *Dorfmeister István* (1729—1797) képei: A szentlélek megjelenése (egykorú remek, faragott keretben). Napkeleti bölcsek, Jézus születése, Szent Cosmas és Szent Damián (az első soproni gyógyszerár részére), Szent György, Szent Anna a gyermek Máriával, II. József császár allegóriája (a régi városház tanácstermi mennyezetének vázlatja) 1782-ből, továbbá *Agoston E., Fángh D., Farniok L., Graf L., Horváth József, Hauser K., Igler K., Meckle-Grossmann H., Pálmay L., Pruzsinszky F., Seemann Vörös Erzs., Seemann K., Tschek K., Tschurl K., és Steinacker K. képei.* Justitia faszobra. 2. Nem soproni festőművészek közül: *Baditz O., Bálányi E., Bihari, Bruck L., Harmos K., Herr C., Karlovsky B., Katona N., Lietzenmayer, Ligeti K., Lotz K., Madarasz V., Mednyánszky L., Markó K., Mészöly G., Munkácsy M., Pentelei Molnár stb. képei.* (Az utóbbiak legnagyobb része állami letét.)

Múzeum.

Üveg pavillon (Ü): Ásvány- és kőület-gyűjtemény.

VIII. terem. Állattár (Sopron és a Fertő vidékének faunája.) Remekművű kályha Mária Terézia korából. Az állattár mellékhelyiségében két nagy üveg szekrényben: női kézimunkák, szövénnyarrások, hímzések, halott lepédők Sopron vidékéről és a Rábaközéből.

IX. terem. **Soproni polgári szoba* régi bútorokkal, képekkel, öndényekkel örökkel. Remekművű, barokkdíszítésű óra (1772). Ebben a szobában lakott 1900. és 1905. VIII. Frigyes dán király.

X. terem. Régi polgári és egyházi ruházat, hímzések, gombkötő munkák.

Lépcsőház. A soproni milleniumi bandérium díszruhája. A hajdani éjjeli őrk és rendőrök emlékei. Vashonvéd.

Az I. emeleten: **Kapuvári magyar szoba; ágfalvi német szoba és konyha; *szarkői horvát szoba, teljesen berendezve.*

A folyosókon: Fegyverek, képek, célgérek, a Soproni lövész-egylet céltáblái.

Alagsor: Négy teljesen felszerelt műhely, ú. m.: *posztós-, asztalos-, kovács- és fazekasműhely. Falusi korcsmahelyiség. Soproni borpince. Fertőmenti halászkunyhó. Néprajzi gyűjtemény* (bábsütő, kékfestőminták, halászati eszközök, pázsztorbotok, zsidó emlékek, hangszerek, műszerek, tojás-gyűjtemény.) *Porcellán- és fayencegyűjtemény. Lapidarium:* Római feliratos kövek, római kősfrok, Mithras-emlék, római bélyeges téglák és fűtési csövek: trianoni határkövek stb.

A múzeum kertjében nyertek elhelyezést azon régi, művészeti szempontból nevezetes **sírkövek**, melyek Sopron régi szobrászmunkásságának beszédes tanújelei. A régi (az ev. lyceum mögött volt, most beépített) evang. temető és a Szt. Mihály-templom melletti kath. temető legkiválóbb síremlékei, melyek részint művészeti értéküknél, részint történelmi jelentőségüknél fogva figyelmet érdemelnek, ide hozattak át.

Az ellenreformáció idején az evang. uralkodók (német, dán, svéd) Bécsben időző követei lehetővé tették, hogy Sopronban az evang. papok, mint eme udvarok lelkészei működhettek; mikor ezek Kismartonba érkeztek, Eggenberg hercegné udvari papja tartott itt istentiszteletet háza udvarában (l. 28. l.). Ez okból számos osztrák prot. család Sopronba költözött és elhunyt tagjai itt is te-

netkeztek el. Az Ausztriából ide-
szakadt főúri családokkal versenyez-
ve, Sopron és környékének patri-
cius családjai szebbnél-szebb síremlé-
keket állíttattak maguknak és pap-
jaiknak. Ilyformán a protestánskori
művészet Sopronban a kőfaragás terén
érdekes másodvirágzásra kelt s
a soproni kőfaragó iskola másfél
századig nagy tevékenységet fejtett ki.

A Széchenyi-térről a II. Rákóczi Ferenc-út (előbb Hosz-
szú-sor) indul ki; b. a 9. sz. házon **emléktábla** hirdeti, hogy *Pe-
tőfi Sándor* katonakorában (1839—40.) e házban volt diáktanyá-
ban talált enyhülést lyceumi tanulóbarátai körében; odább j.
a katonatisztek leányai *Zrínyi Ilona nevelőintézetének* (1850.) ha-
talmos épülete, 1884. I. Ferenc József király által felavatva. 1921.
itt székelt az entente-tábornokok bizottsága s itt írták alá 1922.
jan. 1. azt az okmányt, mely Sopront és a környező 8 községet
a népszavazás eredménye alapján Magyarországnak visszaadta. —
Tovább az 1706. évi kurucostrom emlékét őrző, előbb *Élesszögnek*
nevezett utcán át az Újteleki kapuhoz érünk, melyen kívül az
Újteleki külváros terül el. Innen a Képezde-utca b. az evang. ta-
nítóképzőhöz és a múzeum épületéhez, a *Jókai-utca* rézsutosan b.
az Ebenfurti és a MÁV vaspálya testét keresztezve, a városi
***Erzsébet-kertbe** (hajdan Neu-hof) visz, mely pompás fasorai-
val, díszes ültetvényeivel és vendéglőjével a közönség kedvelt

„Wieden“.

szórakozó
helye, egyúttal
(a Deák-térrel
együtt) a hegy-
ségbe vezető
utak kiinduló
helye. Kétség-
kívül Magyar-
ország legszebb
parkjai közé
tartozik.

Az Újteleki
kaputól egye-
nes irányban a
szépen fásított
Kossuth Lajos-

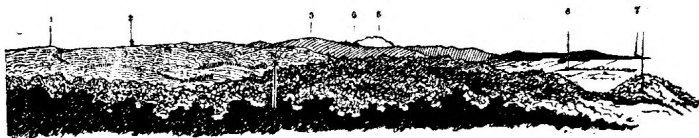
útra jutunk, mely Sopron egyik legszebb útvonala, díszes úri házakkal és nyaralókkal (b. a Dr. Pinezich-féle villa, a Lenk-féle, j. a Flandorffer villa), szép kertekkel.

Az út elején j. kiágazó *Flandorffer-úton* van j. az *Isteni Megváltó Leányainak kolostora*, csinos románstílusú temploma, iskolái és internátusa (ép. Handler Nándor, 1867.), a nagy *Ferenc József gyalogsági laktanya* (e laktanyában, a II. em. északi sarokszobában szállott meg 1921. okt. 21-én IV. Károly király Zita királynéval, amikor repülőgépen Magyarországra visszatért).

e) A vasúton túli új városrész.

A Deák-tér ÉNy-i végéről (az evang. tanítóképzőtől) a *Frankenburg-úton* a Győri- és Déli-vaspályát átszelve, a *Honvéd-útra* (j. a jégpálya, nyáron élénk teniszpálya) érünk, mely mellett a volt *honvédfőreáliskola*, jelenleg *Erdészeti és bányászati főiskola* (épít. Alpár Ignác, 1898.) pompás, kiterjedt épületcsoportja áll, hatalmas fő- és 2 melléképület, gazdag gyűjteményekkel; a nagy park Ny-i részében erdészeti kísérleti állomás és fürdőház. A főiskolával szemben az evang. lyceum *sport-pályája* terül el.

A két vasút pályatestén túl egész új, modern városrész van kialakulóban, melynek utcáiban díszes kertes nyaralók, családi házakkal és középületekkel váltakoznak. A vasutat a *Gróf Tisza István-út* díszes úri házainak vonala szegélyezi. Ebből a hegyek felé j. kiágazik a *Hunyady János-utca*, az *Alsó Lővér-utca*, a *Zrinyi utca* és a *Felkelő-út*; a Tisza István-út mentén a *Hunyady János-utca* torkolatában a kis *Jacquin Miklós-téren* áll az Orsolyák-teréről ide áthozott csinos kis *közkút* (Vašata József műve), melyet a Városszépítő Egyesület emeltetett. Tovább j. az evang. lyceum fiúinternátusa. A *Felkelő-út* baloldalán áll a *Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet* nagy épülettömbje (régebben Károly-laktanya, benne a volt honvédfőreáliskola hősi halottainak emléktáblája, Siklódý Lőrincztől, 1930.), j. oldalán az evang. *theológiái otthon* (1929.) és mögötte a Szt. Imre-téren a *Szt. Imre-kollégium* kimagasló épülete (1928.). A *Felkelő-út* folytatása a *Városligeti-út*, mely a Villaros keresztezése után a *Városligethez* (Gruber-peníz) és közvetlenül az erdővel szegélyezett nyaralókhoz vezet. A Balogh-Kovács-út és *Felkelő-út* összeszőgellésénél kezdődik a Frank Imre mérnök által tervezett 3½ km. hosszú **Lővér-körút*, mely *Károly-körút* néven felkanyarodik az erdő szélére, folytatódik a *Horthy Miklós-útban* s erdősokszorította nyaralók mentén, kedves képet nyújtva mindvégig a nyaralótelep hangulatos vidékéről, *Szent István-körút* neve alatt leereszkedik a Deákkúti patak völgyébe s a Felső-Lővérek érintésével az Erzsébet-kertnél véget ér. A Lővér-körút és a vaspályák között keletkezett új utcák nagyrészt elszakított nyugatmagyarországi községek neveit viselik.

Kilátás a Károlymagaslatról nyugatra.

1. 441 m. magaslát; 2. Muck-kilátó; 3. Várhely; 4. Rozália; 5. Schneeberg; 6. Somfalva; 7. Sopronkertes.

B) A Soproni hegység.

A Soproni hegység szelíd erdős lejtőivel, pompás gesztenyéseivel és gyümölcsöseivel régóta kedvelt a turistáknak jól művelt terület, mely élvezetes kirándulásokra bő alkalmat ad. A városból pompásan fásított utak vezetnek az erdőig, az egész hegységet gondozott sétautak sűrűn hálózják be, kilátótornya sok a jól jelzett utak vezetnek Soprontól egészen az osztrák havasokig. 1903 óta a *Dunántúli Turista-Egyesület* (DTE) működik e téren nagy sikerrel. A legtöbb kirándulás kiindulópontja az Erzsébet-kert vagy a Deák-tér, hol nagy tájékoztatótáblák szemléltetik az összes útjelzéseket.

44. Közlekedés. A Soproni hegység legszebb pontjainak felkeresésére a legalkalmasabb kiindulópont maga Sopron városa, ahonnan az egész hegység, — egyéb közlekedési eszköz igénybevétele nélkül — gyalog könnyen bejárható. A hegység É-i részeinek bejárására a volt Dél-Észak-Sopron—Wienerneustadt vonalának (most Österr. Bundesbahnen) állomásai (Ágfalva, Lépesfalva, Márc-Nádasd) is alkalmas kiindulópontokul szolgálnak azok részére, kik nem Sopronból indulnak; viszont D felől a volt Sopron-Kőszegi vonal (most szintén az Österr. Bundesbahnen vonala) állomásairól (Sopronnyék, Lakfalva, Lakompak, Sopronszentmárton) lehet a hegység szebb pontjait megközelíteni. (L. ezeket 132. és 146. a.).

45. Sopron—Nándormagaslat—Alomhegy—Felső-Lővérek (1½ ó.). Az Erzsébet-kertből az árnyas Nándorforsoron (vörös jelzés) az erdő elejéig (20 p.), innen b. fenyves erdőben kanyargó sétaúton, melyről folyton váltakozó pompás kilátás nyílik, a Nándormagaslatra (20 p.), fenn Braun Nándor érdemes polgár emlékoszlópa, szabad kilátás három irányban. Innen 10 p. az **Alomhegyre** (Sreuberg, 313 méter), az erdő szélén a nagy sopronbánfalvi köfőjtő (gneisz), szép kilátás a bájos fekvésű Sopronbánfalvára és Sopron vármegye É-i (most megszállott) részébe (Rozália-hegység, Lajtahegység), a háttérben a Schneeberg (2075 m.). Az Alomhegyről (vörös jelzés) DK-i irányban az **Almra** (koresma) és innen b. (zöld jelzés) a **Felső-Lővéreken** át a **Svájcház** (vendéglő, egész éven át nyitva) érintésével a szép Hársfasoron és a Szt. István-körúton, mely a szép Lővér-körút része, az Erzsébet-kerthez (40 p.); összesen 1½ ó. (Az Almáról a zöld jelzés j. a sopronbánfalvi kolostorhoz visz le ¼ ó., l. 46.)

A **Lővérek** a soproniak kedvelt gyümölcsösei és gesztenyései, sok csinos nyári lakkal: régi telepítés (Luer = Lővér), az itteni nyilasok: (lővérek, sagittarii), kik már

1225. említettnek, valószínűleg IV. Béla telepítette ide a végvonaltörzse; valószínűleg besnyók voltak, miután Sopron és Vas megye Ny-i határszélén sok helyen voltak ha-

tárórokul letelepítve. IV. Béla és V. István a „*sagittarii de villa Luer*” felerészének Sopron városába való betelepítését rendelték el, teljes betelepítésüket pedig IV. László

király rendelte el 1277. a vár védelme és a polgárság növelése céljából; földjeik akkor a városhoz csatoltattak. Nyilasok azonban a 14. szd elején is laktak a hegység tövéen.

46. Sopron—Sopronbánfalva ($\frac{3}{4}$ ó.). A Nándorsoron a Nándormagaslat tövéig (mint 45. sz. a.) s a hegy tövében (vörös jelz.) az erdő szélén tovább Ny, majd DNy felé (kocsút s az erdő szélén gyalogút) a nagy kőbánya (gneisz) mentén 30 p. Szebb út: az Erzsébet-kertből (zöld jelzés) a Szt István-körúton és j. kiágazva a Hársfasoron a *Svájci-ház* (vendéglő) érintésével az *Álmra* (koresma) s azon kevéssel túl zöld jelzésű úton j. (Ny-i irányban) egyenesen a sopronbánfalvi kolostorhoz.

Sopronbánfalva (240 m), csinos fekvésű nagyközség a brennbergi vagy Rákpaták völgyének kiszélesedésénél, 3273 tölgyomán német (csak 355 magyar) és ág. evang. lakóval (946 kath.), P. Tb.

Vendéglők: Nicka Vince, Bernhardt Tamás és Manninger Antal (1—1 vendégszoba), Lagler Tamás: Kranixfeld Károlyné és Bálint Józsefné kávémérése.

A csinos faluban, melyet nyaralók is felkeresnek, régi kiesi románkorú *templom*, gótstílusú szentéllyel és toronnyal (szentélye 1482, hajója 1560-ból); a hajóban Storno Ferenc többféle falfestményt fedezett fel. A faluból hosszú lépcső (81 fok) vezet a dombon (265 m) álló templom- és kolostorhoz, melyet Sopron városa, mint a falu földesura, 1483. alapított a pálosok részére, átalakítva a Szt Farkasról nevezett régi kápolnát; az épület 1643-ból való, (Nádasdy F.) 1751. megújítja, a múlt század második felében katonai kórház, most karmelita-apácázárda. A templomtól csinos kilátás. A kolostor előtt régi oszlop a 16. szd végéről.

IV. László király Rudolf császár meglátogatása céljából 1277. Sopron felé véve útját, az ott neki szállást adó István polgárnak, Küllői (Kurui) Fülöp fiának jutalmul a vendéglátásért a soproni várjobbágyok Zoan (Zuan) nevű földjét adományozta; 1317. I. Károly megerősítette ezen adományt, s miután a Nagymartonai grófok itteni birtoka már 1296. Sopron tulajdonába jutott s a város az adományozott birtokot utóbb megszerezte, egész Zuan a tulajdonába került. A Zuan név a 14. század közepéig fordul elő, azután Bondorf, 1557 óta Wandorf néven szerepel a falu. A törökök 1532. felgyújtották a kolostort és a barátokat kiűzték belőle. A pálosok a romokban heverő templomot és kolostort birtokukkal együtt Sopron városának adták bérbe és csak Miksa császár helyezte őket vissza 1572. birtokukba. II. József 1782. a pálosrendet feloszlattván, ezt a kolostort is megszüntette.

A hegy lejtőjén az idillikus fekvésű *hősök temetője* van, szép harcos emlékekkel (Zábrosky műve).

Sopronbánfalvi
középkori templomcseska.

47. Sopron—Felső-Lővérek—Vashegy (50 p.). Az Erzsébet-kertből (zöld jelzés) a Szent István-körúton és j. kiágazva a Hársfasoron a *Svájci-ház* (vendéglő) érintésével az *Almra* (korcsma) 30 p. A zöld jelzést követve, néhány lépés után a Nándormagaslatról jövő vörös jelzésre érünk. Innen az egyik zöld jelzés egyenesen a sopronbánfalvai kolostorhoz (l. 46.) visz le, a másik a vörössel együtt megy egy darabig, majd j. kiágazva a Vashegy Ny-i lejtőjén a Fáberrétre visz. A vörös jelzés 5 p-ig DK-i irányban halad, majd hirtelenül j. fordul (balra az elágazás D felé a Fáber-rétre vezet) és nagy kanyarulatokkal az erdős **Vashegy** csúcsára (367 m), még 15 p. Fenn csinos kilátás Sopronra, Sopronbánfalvára, a brennbergi hegyekre, a Wiener Waldra és a Schneebergre (2075 m). A csúcsról (vörös jelzés) az ellenkező irányban leszállya a vashegyi köfjéjtőhöz (csillámpala; csinos kilátás Sopronra), 5 p. az Alomhegyről érkező vörös jelzésű útra érünk, mely D-i irányban, utóbb DNy-ra fordulva a hátsó Vashegy oldalában a *Fáber-rétre* (350 m) vezet, 15 p. (L. ezt 48. sz. a.)

48. Sopron—Deákkút—Fáberrét—Kecskepatak (3 ó.). Az Erzsébet-kertből a Deákkúti-úton (barna útj.) az **Erdei forrásfürdő* mellett elhaladva (a Lővér-körút keresztezésénél b. a *Printz Ferenc-pihenő*, ép. 1925. a Városszépítő Egyesület) a *Deákkúthoz* (294 m, az evang. líceumi ifjúság hajdani majálshelye), jó forrás, csinos, erdős kátnban, 1922 díszesen megújítva (emléktáblákkal), 30 p.; innen a *Fáberrét* (350 m, vadászak, tej és vaj), 20 p. A rét előtt 5 percel a barna útj.-ből b. felé vörös jelzés ágazik ki a Károlymagaslata (l. 49. sz. a.), zöld útj. pedig DK felé a szép **Kecskepatak** völgyébe (a Felső-Lővér-útról közvetlen vezet egy zöld jelzés ide; sok cyclamen), melynek végében a **nagy Kecskepatak-réten** a katonai lövölde van (230 m), 40 p. Visszatérés vagy az utóbbtól (vörös útj.) balra, E-felé a szép *Gleichenbergi-fasoron*

Deák-kút.

át a (35 p.) *Várisi erdész-lak* (262 m) érintésével a Szálaserdőn (l. 49.) és Városligeten át az Alsólővér-utca-ba s onnan a Deák-térre (végig vörös útj., 1 ó.), vagy rövidebben a Kecskepatak völgyéből a patak hídjánál b. kiágazó sárga

úttj. szerint a Daloshegy (l. 49.) tövében s a szép vörösfenyvesen át a Várisi erdész-lakhoz és a Hatvan Ferenc turistaházhoz, majd tovább mint fenn, $\frac{5}{4}$ ó. Összesen $3\frac{1}{4}$ (ill. 3) ó.

Az Erzsébet-kerthől, ill. a Felső-Lővérek DK-i végéről, az ú. n. *Agyagödör*ről egy zöld jelz. út is vezet (a récényi út keresztezésével) a Kecsepatak völgyébe a Fáberret érintése nélkül.

49. Sopron — Lővérek — Hatvan F. turistaház — Károlymagaslat — Daloshegy

($1\frac{3}{4}$ ó.). A Deák-térről az Alsó-Lővér-utcán át az *Alsó-Lővérek*hez (innen vörös úttj.), gyümölcsös és gesztenyes kertek, számos nyaralóval; ezek szélén b. a Szegély-útra, majd j. a Károlymagaslati úton s az Elősoron a *Városliget*be (40 p.), az erdőből kihasított villatelkek, csinos nyaralókkal, a Wallner-út és Városligeti út sarkán, a *Gruber* (előbb Benkő)-*penzió*hoz (23 szoba, étterem), mely a pompás erdő szélén áll.

Hatvan Ferenc-turistaház.

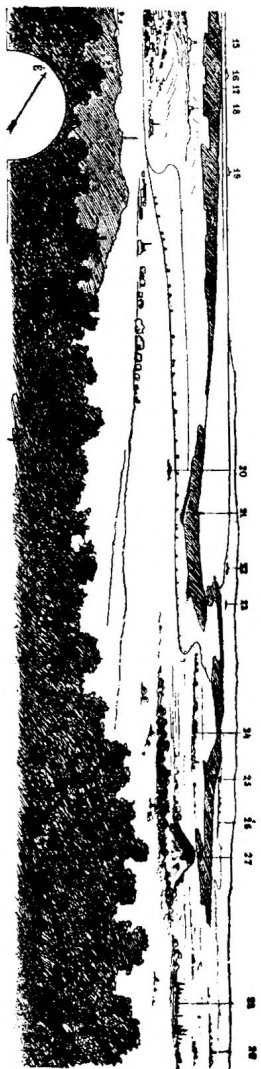
A Wallner-út mögött a parkszerűleg kezelt Szálaserdő (Spangenberg, 260 m), pompás tölgyerdő évszázados fákkal. Itt létesült az erdészeti főiskola arborétuma. Mögötte sűrű fenyves. (Ki irányban az Iskolaszanatórium, 1932., majd tovább a Városszépítő Egyesület által 1924. létesített faiskola és kerttelepek.) A vörös jelzés a Szálaserdőn keresztül a *Várisi erdész-ház*hoz (262 m, tájékoztató tábla) vezet, melyhez közel van a Hatvan Ferenc-turistaház és szálló.

A Hatvan Ferenc-turistaházat a D. T. E. a szánkópálya alsó végén a városi erdészház mellett már 1924. épített melegegház felhasználásával 1926—27. években (Sieger és Zábrák tervei szerint) emelte s felejthetetlen alapítójáról s negyedszázadon át elnökörl vezette el; építési költsége mintegy 28.000 P volt (az építványot a város ingyen adta).

A turistaház mellett épült 1932-ben a turistaszálló 14 szobával (20 ágy) és külön tömegszállásolásra alkalmas turistaszobával, fürdő, folyóvíz, tenispálya. Egész évi üzem. Nyáron óránként autóbusz-közlekedés a városból ide. A szánkó- és sísport támpontja. A ház mögött idillikus helyen a *Muck András pihenő* (épült 1932.).

A Hatvan Ferenc-turistaház pompás környéke turistáknak kirándulásokra bő alkalmat nyújt, az útjelzések kitűnő hálózata, a gondozott sétautak a D. T. E. és a S. Sz. E. ernyedetlen működésének tanubizonyságai.

A Hatvan Ferenc turistaházról a Károlymagaslatra a legkényelmesebb feljáró maga a szánkópálya ($\frac{1}{2}$ ó.).

Kilátás a Károlymagaslatról.

1. Nagy Hofflány; 2. Kismarton; 3. Sörégyvár; 4. Bükkető; 5. Lajtaszéki h.; 6. Hubertusz-lak; 7. Szt. Mártíri kőf.; 8. Vízmű; 9. Bányászati főiskola; 10. Köhödi fegyház; 11. Tómalom; 12. Fertőmező; 13. Szt. Mihály t.; 14. Laktanya; 15. Szélmalom; 16. Limóc; 17. Pintyeto; 18. Szélmalom; 19. Bálvány (Apellon); 20. Lövevénytér; 21. Balfi kápolna; 22. Hegykő; 23. Hídecség; 24. Kópáza; 25. Kiscenki kastély; 26. Naszycenk; 27. Harkai domb; 28. Harka; 29. Sopronkeresztúr.
A háttérben (10.—20.-ig) a Fertő látszik.

Az erdészháznál a jelzés-
rek balra kanyarodásánál a
(Daloshegyre vezető) sárga
jelz. sétaútra térünk, melyből
utóbb ismét vörös jelzésű
gondozott sétaút vezet szepen-
tinekben a Romwalter Károly
Érdemes természetbarátról elne-
vezett ***Károlymagaslatra**
(398 m). A Városligettől odáig
 $\frac{1}{2}$ ó. A csúcson kilátótorony,
melyről pompás kilátás nyílik a
városra és a kis magyar síkság-
ra a Fertővel, a Lajthahegy-
séggel és az osztrák he-
gyekkel.

A DTE új Turistaszállója.

A Károlymagaslat kilátójától a hegy É. lejtőjén a DTE 1924.
Kienzl József bécsűhelyi mérnök tervei szerint $1\frac{1}{2}$ km hosszú modern
szánkópályát épített, melynek átlagos esése $9^{\circ}/\infty$ (maximuma $15^{\circ}/\infty$). A
pálya egy nagy és több kisebb kanyarulattal vezet a hegy tővében épített
Halvan Ferenc turistaházhoz. A pálya építési költsége 4400 P, a pályát
kísérő úté 240 P, pályáthidalásé 640 P volt.

A Károlymagaslat D-i oldalán régi földvárba bukkantak; itt a
praehistorikus lakók hosszú és mély árkot vágtak a gerincen keresztül
és a nyert földből hatalmas sáncot építettek, mely mögött ellenség ellen
biztosítva voltak. A kúpon mintegy 37 lakásra szolgáló verem (putri)
s a gerincen 7 sírhalom (tumulus) került napfényre, melyekből sok urna
került ki. Ezeknek egyike emberi és állati alakok primitív rajzáról (való-
színűleg áldozati jelenet) európaszerre híressé vált. (A soproni múzeumban.)

A Károlymagaslatról a sárga jelzés D-i irányban a hegy
gerincén a **Daloshegyre** (380 m) vezet (15 p.), hol az 1863.
évi dalárünnepélyt megörökítő emlékkő áll, (a bécsi Fünfhauser
Männer-Gesangverein adományára); csinos kilátás Sopron felé; de
sokkal szebb az alatta elterülő (felhagyott) kőbánya (gneisz)
szélétől (az ú. n. *Festőzugból*, Malerwinkel), melynek érintésével
a kecskepataki sárga jelzésre s ezen b. fordulva a vörösfenyvesen
át a Várisi erdész-lakhoz (262 m) jutunk (15 p.).

A Károlymagaslatról a vörös jelzés DNY-i irányban az *Ilonapihenő*
érintésével a *Fáberrétre* 350 m. (l. 48.) vezet le (15 p.), megelőzőleg a
zöld jelz. b. a *Kecskepatak* völgyébe (j. a Felső Lövérekbe) ágazik ki s
ugyanonnan a barna jelzés a Deákkúton át az Erzsébet-kerthez vezet
(40 p.); a csúcstről É-felé vezető sárga jelzés (mely a Deákkúti útba
(barna jelz.) torkollik, a legrövidebb út a városba. Helyenként szép kilátás-
sal a városra.

50. Sopron—Alsó-Lövérek—katonai lövöldé. ($1\frac{1}{2}$ ó.) A
Deák-térről a Várisi vadászlakhoz (mint 49. sz. a.) 50 p. Innen a
vörös jelz. mentén tovább a pompás Gleichenbergi fasoron át a nagy
Kecskepatak-réten fekvő *katonai lövöldé*hez (230 m) még 45 p.
A rétre való kilépés előtt j. kiágazó zöld jelzés a szép *Kecske-
patak* (l. 48. sz. a.) völgyén vezet fel a *Fáber-rét* (350 m) köze-
lébe (50 p.), honnan a barna jelzés a *Deákkút* (l. 48. sz. a.) érin-

tésével az Erzsébetkertbe vezet (40 p.), zöld útj. pedig a Felső-Lővéreken át visz oda.

51. Sopron—Fáber-rét—Sopronbánfalva (1 ó. 20 p.) A Fáber-rétre (mint 48. sz. a.) 50 p. Innen a j. kiágazó zöld jelzés É-i irányban Sopronbánfalva felé vezet; fönn napos, de szép kilátással Sopronbánfalvára; közvetlenül j. a Vashegy. Mielőtt az út a sopronbánfalvai Kolostorhegyhez jut (25 p.), a jelzés j. fordulva a Felső-Lővérekbe (Alm.; Svájci-ház, Erzsébet-kert) vezet át; az egyenes út (ugyancsak zöld útj.) a sopronbánfalvai kolostorhoz vezet (5 p.), l. ezt 46. sz. a.

52. Sopron—Várhely (Burgstall) (2 ó.). Az Erzsébet-kertből (barna jelz.) a Deákkúton át a Fáber-rétre (mint 48. sz. a.) 50 p. Innen a barna jelzés lassú emelkedéssel a beerdősített sopronbánfalvai legelőt (Trift) átszelve a *Hétbükke* (350 m) szép facsoportjához (most már csak 6 törzs) vezet (15 p.), honnan a barna jelzés a beerdősített *Újrétre* (470 m, $\frac{1}{2}$ ó.) s innen *Bernnbergbányára* (l. 55. sz. a.) vezet (még 40 p.), míg a sárga jelzés a Hétbükkfától a *Tacsiárok* pompás felső részébe ereszkedik alá (15 p.) s az *Ördögárokban* a **Várhely** gerincére s ezen j. fordulva, a tetőre (483 m) kapaszkodik fel ($\frac{1}{2}$ ó.).

Mielőtt az út az Újrétről jövő zöld jelzést eléri, *menedékgunyhót* találunk, 7 perccel a csúcs alatt, 2 perccel a gunyhó előtt az árokban forrás fakad.

A hegy legmagasabb pontján a D. T. E. 1929. a 17 m magas **Várhely-kilátót* emelte, melyről pompás kilátás nyílik.

A *kilátás* nem oly tágkörű, mint a Muck-kilátóé, de egyes részleteiben megkapóbb és tanulságosabb. *ÉK felé* Sopron városa csaknem a maga teljességében látszik, Sopronbánfalva és a Tacsi-árok, a városon túl a Bécsi domb, a Dudlesz-erdő, a Köhidi fegyintézet, a Tómalom, a Szárhalmom erdeje, a Fertő és a mosoni síkság. — *K-i irányban* a Soproni erdőn túl a Fertő D-i része és a Hanság látható. — *D felé* a Soproni hegység legmagasabb csúcsai és gerincei láthatók, a Tolvajárkon túl a Nyires széles gerince a karcsú Muck-messzelátóval, j. a Brenneri völgy felé az Ultra jellegzetes facsoportja; a Nyires-Ultra gerincén túl az Angerwald, Brenntriegel és Greimkogel kéklik, melyekhez Ny felé a Rozália-hegység csatlakozik. — *Ny felé* az Ágfalvi erdő elföldi Ágfalvát; jól látható a már megszállott Lépesfalva, a márci plató és síkság, a Rozália-hegység Ny-i része Fraknó várával, az osztrák havasok (Wechsel, Sonnwendstein, Rax, Schneeberg) a Wienerwalddal. — *É felé* a somfalvi lapály, a ruszti és szentmargitbányai dombok, a Lajtahegység, a pándorfalvi fensík és a Kis-Kárpátok vonulata.

A Várhely gerincén tártá fel Bella Lajos tanár azt a nevezetes *őskori telepet*, mely Közép-Európa legnagyobb hallstatti korú, valószínűleg thrák-illyr néptől lakott őstelepe, nagyszámú őskori tumulusokból (sírhalomból) álló urnatemetővel.

Hogy a Várhely földváráról és urnatemetőjéről teljes átnézetet nyerjünk, az Újréti É-i sarkából (476 m) indulunk ki, honnan a zöld jelzésű út ENy, majd É-ra fordul; az út mentén több mint 200 sírhalom van (közülük 60 feltárva) 3—4 m átmérőtől 20—30 m-ig és 30—40 cm-től 2—5 m magasságig. A halmokból tömörkedő cserép, de kevés fém került ki; a talált (szabadkézből készült, tetszetős alakú és változatos díszítésű) agyagedények és az elégetett holtak hamvait rejtő vedrek közt egészen kicsinyektől 50—60 l. űrtartalomig minden nagyságban

fordult elő, rajtuk nagyérdékű figurális karcolatok, melyek az őskori ember életének jeleneteit ábrázolják; a vedrekben talált föníciai üveggyöngyök Görögország felé űzött kereskedelemre utalnak.

Ahol az út a j. felől az Ördögárok felől felhúzóddó sárga jelzésbe átmenve ÉK-re fordul, két párhuzamos sánc által körülírt előtérén túl a 11—13 m hosszú lejtővel bíró, 8 m magas fősánchoz jutunk, mely 11 m széles ároktól kísérve 2 km hosszban s tojásdad alakban körüveszi a Várhely egész tetejét. Az út a sáncon áthaladva b. fordul s a sánc mentén É-i irányban a hegy ormát (478 m) éri el.

Ez a földvár (22 Ha) az É-ra emelkedő kúp (425 m) elősáncával együtt helyzeténél fogva az egész környéket uráló központi fekvésű erődítményt képezett, mely a Ny-i és K-i oldalon talált apró putrikban nemcsak az ős népesség rendszer lakóhelyüül, de egyúttal a szomszéd telepek lakóinak mentsvárául szolgálhatott. A sírmező Közép-Európa legnagyobb régibbvaskorú (hallstatti korú) telepé, valószínűleg e kor végétől tehát a Kr. e. 6-ik szdból; az ugyanitt talált újabb (La Tène) vaskorú jellegű cserépedények bizonyítják, hogy az e korban itt fellépő hódító népek nem irtották ki az ott talált lakosokat, hanem meghagyták őket eredeti telepeiken, kik azután el-sajáttították a hódítók kultúráját és ezzel azoknak agyagművességét. A sáncon belül talált figurális urna egyik alakja nadrágot visel, mely gall néppel való érintkezésre, tehát a Kr. e. 5. szdra utal amidőn a La Tène kultúra már tért foglalt a Dunamenti tartományokban.

A tetőről a sárga jelzés az őskori sáncon (l. fenn) és két (most fenyővel beerdősített) csinos gesztenyés réten át (a Sopron—Bánfalvi határt átszelve) a brennbergi völgybe vezet le ($\frac{1}{2}$ ó.), melyet az erdei malom közelében érünk el. Innen a kocsifúton (vörös jelzés) j. Sopronbánfalvára (25 p.) s a Nándor-soron át az Erzsébetkertbe érünk ($\frac{1}{2}$ ó.). Összesen $3\frac{1}{4}$ óra.

53. Sopron—Tacsiárok—Fáberrét—Károlymagaslat (3 ó.). Az Erzsébetkertből a Nándorfáson (vörös jelz.) Sopronbánfalvára (l. 46. sz. a.) $\frac{1}{2}$ ó.; a falun végigmenve a brennbergbányai kocsifúton az erdei malomig (Manninger erdei iskola) 20 p., ezen-től b. (zöld jelz.) a kis *Tacsiárokba* (szép erdei rétek).

(Egyenest az eredeti DDK-i irányt követve, sűrű erdőben meredek úton a Héttükkfához érünk, végig zöld útj., 20 p.)

Az elágazásnál (30 p.; előtte 5 p. forrás) j. fordulva, az *Ördögárokban* a Várhelyről aláereszkedő sárga jelz. utat érvük, melyen b. fordulva, lassan felszállunk a *Héttükkfához* (350 m.; $\frac{1}{2}$ ó.), honnan a barna jelz. a *Fáber-réten* és *Deákkúton* át az Erzsébetkertbe visz le (1 ó.). Összesen 3 óra. A Fáber-réten túl j. kiágazó vörös jelz. sétaút az *Ilonapihenő* érintésével kényelmes

A Várhelyi kilátó.

emelkedővel a *Károlymagaslatra* (396 m, $\frac{1}{2}$ ó., l. 49. sz. a.) visz fel s onnan szerpentinekben leereszkedik a Várisi erdészlakhoz és a *Hatvan Ferenc-turistaházhoz* (20 p.) és a Szálaserdőn és Alsó-Lövereken át a Deák-térre (35 p.).

54. Sopron—Nyires—Muck kilátó—Ultra- és Tolvajárok. (3 ó.). Az Erzsébet-kertből (barna jelz.) a Fáberrétre (50 p., mint 48. sz. a.), innen kényelmes sétaúton (kék jelz.) a *Tölgyesmocsár* (Grüne Lacke, nagy tölgyfa, 426 m) és a beerdősített *Újrét* (470 m) érintésével a főgerincere (495 m) 45 p., (itt 3 védőkunyhó), honnan j. zöld jelz. úton 5 p. a ***Nyires** (Besenbinderin, a katonai térképen hibásan Brennbeg), 523 m. (A városból a kiépített récényi úton autóval vagy kocsin is elérhető.)

A tetőn a Dunántúli Turista Egyesület **Muck-kilátója** (Muck Endre soproni erdőgondnok tiszteletére, 1906, 22 m magas), központi fekvésénél fogva pompás kilátással minden irányban, Sopron környékének legszebb kilátópontja.

ÉK-en a Károlymagaslát látszik, mögötte b. Sopron épületei, a Vashegy, azon túl a bécsi országot mentén a Dudlesz-erdő s a Fertő-tava, b. a szentmargitbányai kőbánya, a Lajtahegység Kismartonnal és számos községgel Szarazvámig; É-on az Ultrán túl a Márci tető, háttérben a Badeni és Vöslai hegyek, b. a Rozália-hegység, tövében Fraknó vára és Savanyúkut, e fölött a Hohe Wand és osztrák Alpok, a Rozália-kápolnától b. a Schneeberg (2075 m) és Raxalpe (2009 m); Ny-on Brennbeg-bánya és a récényi szénbánya, ezen túl a Wechsel (1738 m), ettől b. a háttérben a láncséri vár, a kirchschlagi hegyek, a Borostyánkői és a Kőszegi hegység, D és DK felé a síkság, a Ság és Somlyó kúpjai, K felé a mosoni lapály.

A Nyiresről zöld jelz. út szép erdőn át a gerincen ENy, majd É felé az *Ultrára* (510 m) vezet (35 p.). A vihartépett tölgyfák mellől igen szép kilátás, hasonló a Nyireséhez, de kevésbé szabad. Innen (zöld jelz.) kanyargós úton (szép kilátással a völgyre) vagy az Ultra-árokba (forrás) s a brennbergi völgybe (286 m) szállhatunk le (20 p.), honnan Sopronbátfalva az országon $\frac{3}{4}$ ó., vagy a Kis-Ultra-nyíláson át (a Röhl-bründlnél) szép erdőben meredekül a *Tolvajárokba* (340 m) szállhatunk alá (vörös jelz., $\frac{1}{4}$ ó.). Ez a Brennbergi völgy leg hosszabb mellékvölgye, mely a főgerincről (az Újrét mögött) húzódik le (sárga jelzés végig; a főgerinctől a Brennbergi völgyig 1 ó., a vörös jelzés végétől a Brennbergi völgyig $\frac{1}{2}$ ó.). A Tolvajárok felső része szép erdős, alsó része szűk, nedves, árnyas. A domboldalon az erdők letaroltak. A vörös jelzésű út végétől lefelé 5 p-re kék jelz. út meredekül felvezet a Várhelyre ($\frac{1}{2}$ ó.).

55. Sopron—Brennbergbánya. (2 $\frac{1}{2}$ ó.). A gyalogút Sopronból Brennbergbányára igen élvezetes erdei vándorlást nyújt. Az Erzsébet-kertből a barna jelzés mentén a Deákkúton és Fáberréten át a *Hétbúkkfához* (1 ó.) megyünk (l. 52. sz. a.), honnét a barna jelzést tovább követve, lassan emelkedünk a beerdősített *Újrét* É-i sarkához (476 m), majd a *Tolvaj-völgy* legfelső részén (430 m, $\frac{1}{2}$ ó.) átkelve, a Nyires É-i gerincén át (515 m, D-felé 8 p. a Muck András-kilátó, l. az 54. sz. alatt, zöld jelzés) a Köves-

árokba ereszkedünk le ($\frac{1}{2}$ ó.), honnan további félóra múlva *Brennbergbányára* érünk (összesen $2\frac{1}{2}$ óra). Szép, de valamivel hosszabb, a Nyiresen (l. 54. sz. a.) át vezető út is, a Muck-klátóról a zöld jelzés szerint a brennbergi barna jelzésre (l. fenn). Még hosszabb, de szép a récényi kocsitút mellett a Nyires felé vezető kék jelzésű gyalogút, mely a nyiresi kiágazáson túl 15 p. alatt a *Büdöskúthoz* (460 m, itt a D. T. E. 1930. ép. védőgunyhója; innen zöld jelz. É felé a *Kövesárkon* végig a brennbergi völgybe 40 p.) és további 15 p. alatt a *Bányászkereszthez* (451 m, trianoni határ) vezet, honnan sárga jelzés É-i irányban a *Vasárkon* (Schmiedgraben) nagyon szép erdőn át (a hegyoldal tele Cyclamennel) *Brennbergbányára* (20 p.) vezet. (Itt mindenütt csillámpala.) A sárga jelzés az országúton tovább halad a *Rákpatak* völgyéig ($\frac{1}{2}$ ó.), hol a soproni vörös jelzésbe torkollik. Utóbbi Sopronbánfalván keresztül az Erzsébet-kertig vezet (közel 2 óra).

A Sopron—Brennbergi út elsőrendű autótúttá van kiépítve, melyen nemzetközi autóversenyeket is rendeznek. Az autók *Brennbergbányából* a *Kövesárkon* át a *Bányászkereszthez* (451 m) s a *Büdöskút* érintésével a *Nyires* nyergére s erről a récényi úton Sopronba térhetnek vissza.

Brennbergbánya. Hazánk legrégibb szénbányája több úton érhető el; a kiváló autótút (autó 8—10 P) Sopronbánfalván át az Erdei iskola érintésével a *Rákpatak* csinos völgyében (szép erdőségek, rétek) DNy felé halad; utóbb kettéválik: egyik út (az ú. n. régi út) az *Almes-patak* völgyében (*Vasárok*, *Almesgraben*) a régi bányatelephez (405 m), a másik (az autótút) a *Rahmer-völgyben* a *Görbehalom* (*Bogenriegel*) nevű munkástelep mellett elhaladva a bányagazgatósághoz, *Borbála*-, *Ilona*- és *Új-Hermes*-aknához vezet. A bányatelepen 175 házban 1672 lakos él.

Brennberg erdős vidéke Egered név alatt már 1284. óta szerepel, mint soproni várjóság; 1284. Küllői István magister azon érdekelt, melyeket mint Albert osztrák herceghez küldött követ szerzett, Egered várjóságot IV. Lászlótól el-

Muck-klátó.

nyerte. 1389. Harkai István comes itteni birtokát Sopron városára ruházta, de e tárgyban még a 15. században is per folyt, sőt 1482. Lánzsér vár akkori ura, Grafeneck Ulrik is elfoglalta a birtokot.

A romantikusan fekvő, ma nagy kiterjedésű bányatelep területén 1753. fedezte fel a szén egy pásztor, kinek tüzetől a szén kibúvása lángra

gyült („Brennberg“). 1760. óta bányásszák a barnaszenet. Sok régi üzem kimerült már s jelenleg a fentebb említett három aknában és a Márta-bányában folyik a művelés. Sopron város nevére 49 kettős, 3 egyszerű bányamérték és 12 határköz van adományozva, összesen 493.2 Ha területtel. Az aknák mélysége 300 m körül, de az új Hermesz-akna 380 m mély. A trianoni határ a bányatelepet kettéhasítja s így az Ilona-akna már burgundi területen fekszik. Szene drótkötélpályán jut a magyar területen fekvő rakodóhoz. Az üzem évi széntermelése 900.000 q. Személyzete 700 fő. Saját villamos erőtelepe évi 3 millió kwórát termel kizárólag az üzem szükséglet számára. A telepet 9 km-es vasúti vágány köti össze a Délvasút fővonalával s ahhoz Ágfalván csatlakozik. Az üzem berendezéseken és épületeken kívül 175 lakóház áll az alkalmazottak rendelkezésére. Az új munkástelep a Bogenriegelen már ágfalvai területen épült. (Itt jó vendéglő s a soproni határrendőrség kirendeltsége.) Impozáns látványt nyújt a telep központja a mérnöki lakásokkal, igazgatósági épülettel, templommal, az iskola és kisdudor modern palotáival, a szénosztályozóval és rakodóval. A bánya Sopron város tulajdona s jelenlegi bérlejtje az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya R.-T.

56. Sopron—Fáber-rét—Kőhalom—Ikerárok (3 ó.). A Fáber-rétre, mint 48. sz. a., 50 p. A réten túl vörös jelzés balra ágazik ki, kezdetben szép fiatal erdőben, azután a Füzesárok (Felbergraben) patakján átkelve kissé kényelmetlen erdei úton a *Kőhalom* (Steinernes Stückl) hátára (430 m) kapaszkodik fel. Innen a Vadászforrás felől érkező sárga jelzés mentén DK-i irányban (tehát balra fordulva) tovább gyönyörű árnyas úton az *Ikerárkon* (Zwiegraben) végig megyünk (mindenütt sok Cyclamen) egészen a Kecske-patakig (a Fáber-réttől 50 p.), amelynek hídján átkelve, a sárga jelzést a Daloshegy tövében s a szép vörösfenyvesen (mely most nagy részben le van tarolva) át a várasi vadászlagig (262 m, $\frac{3}{4}$ óra) követjük, honnan a vörös jelzés a Szálas-erdőn át az Alsó Löver-utca végéhez vezet (20 p.). Mind-össze 3 óra. Igen szép, kényelmes kirándulás.

57. Sopron—Kányaszurdok—katonai lövölde ($3\frac{1}{2}$ ó.). A Kőhalomig (mint 56. sz. a.) $1\frac{1}{2}$ óra; innen a sárga jelzést jobbra követjük (4 p.) a *Kisfüzesig* (Kleiner Felberstand, 420 m), hol b. kék jelzés indul ki. Ez a *Kányaszurdok* (Eiergraben) mentén vezet DK felé, eleintén erdőben, utóbb a hegyoldalon, szép fiatal erdőn át, végül a völgybe leszállva ($\frac{1}{2}$ ó.), hirtelen balra fordul s kissé emelkedve, egyenes erdővágásban EK felé vezet a katonai lövöldéig ($\frac{1}{2}$ ó.), honnan a vörös jelzés a pompás Gleichenbergi fasoron át (l. 48. sz. a.) a Várasi erdősz-lak (262 m) érintésével a Deáktérre vezet (1 óra).

58. Sopron—Ferencforrás—Nagyfüzes—Ikerárok — Kecske-patak ($3\frac{3}{4}$ ó.). A Fáber-rétig (mint 48. sz. a.) 50 p.; innen a Muckilátóhoz vezető kényelmes sétaúton (kék jelz.) a *Tölgyesmocsár*-hoz (nagy tölgyfa, 426 m) 15 p., ezen túl 7 perccel a Hétbúkká felől érkező vörös jelzés a kékből b. kiágazik, ezt 5 percig követjük, míg belőle b. sárga jelzés ágazik ki. Ez szép fiatal erdőn át a *Ferenc-forráshoz* (*Vadászforrás*) vezet: terméskő burkolatú, pompásvízű forrás, mellette verandás *védőgunyhó*, Jány Ferenc soproni természethatáról elnevezve. A sárga jelzés innen a Nagy-

fűzesen (Grosser Felberstand, 440 m) át a *Kisfűzesre* vezet ($\frac{1}{2}$ ó.) s innen a Kecsepatakhöz, 40 p. (l. 48. sz. a.). Visszatérés Sopronba (mint 48. sz. a.) $1\frac{1}{4}$ ó.

59. Sopron—Hétbükfa—Gyertyánfaforrás—Istenszéke (5 ó.). Nagy körút. A Hétbükfáig (350 m) mint 52. sz. a., 65 p. Innen a vörös jelzés a *Tölgyesmocsár* (426 m) érintésével ($\frac{1}{4}$ ó.) s egyideig a Nyíresre vezető kék jelzés mellett DNy-ra vezet, majd ebből balra kiágazva, szép erdőben, utóbb fiatal csalitos erdőben az 1930. újra foglalt *Gyertyánfaforráshoz* (Buchbründl, 470 m), még $\frac{1}{2}$ ó. (A forrás mellett védőgunyhó). A jelzés azután a *Szarvashegy* hátára (470 m) s a lassan aláereszkedő gerincen végig a trianoni határkövek mentén a *Kainz-féle majort* (most Bader; hideg ételek, tej, italok, gyümölcs) éri el, mely a Himmelsthron tövében fekszik. Innen a Kainz-féle kerten át, meglehetősen meredekül feljutunk az *Istenszéke* (*Egi trónus*, Himmelsthron, 366 m) terjedelmes platójára.

Szép kilátás a Fertőre, Burgenlandra, a Kőszegi és Borostyánkői hegységre, tiszta időben a Bakony, a Somlyó és Sághegy is látható.

A Kainz-féle majortól a vörös jelzés kertek, rétek és a Naphegyszőlőkön át nagy körívben a katonai lövöldéhez visz (a Gyertyánfaforrástól idáig 2 ó.), majd a pompás Gleichenbergi fasoron át a Vári vadászlak érintésével a Deák-térre (1 ó.) vezet.

60. Gyertyánfaforrás—Mesterkereszt—Hétrétállás—Nyéki völgy—Istenszéke (7 ó.). A Gyertyánfaforrástól a zöld jelzés csalitos, majd szép erdőn át a *Mesterkereszt*hez vezet ($\frac{1}{4}$ ó.). Innen a Sopron—Nyéki határdombok mentén meredeken leereszkedik a nyéki völgyben lévő *Hétrétállásra* (Siebenwiesenstand), 20 p. Innen két sárga jelzés É-ra a Bükkaforrás völgyén át a récényi útra, jelzetlen út pedig ÉNy-i irányban a *Büdöskúthoz* vezet (20 p.). A Hétrétállástól DK-re a sárga jelzés (mely a meg szállás óta nincs megújítva s így nagyon hiányos) a mindjobban szélesbedő Nyéki völgyben az *Oswaldi-kápolnához* (306 m), majd a Himmelsthron lejtőin lévő szőlők között a *Donáti-kápolna* érintésével a *Kainz-majorhoz* és az *Istenszéke*re vezet (2 ó.). Innen vörös jelzés a lövöldén át Sopronba. Szép napi kirándulás, 7 órai gyaloglással, különösen tavasszal és ősszel ajánlható.

61. Fáberrét—Bánfalvi legelő (Trift)—Tövissüveg—Hausbergárok—Istenszéke ($2\frac{1}{2}$ ó.). Mint 48. sz. a. a Fáberrétre ($\frac{1}{4}$ ó.). Innen a récényi út mellett a Nyíresre vezető kék jelz. úton a balra elágazó zöld jelzésig (a Fáberrétről 20 p.). A zöld jelzésen a most befásított ú. n. *bánfalvi legelőn* (Trift) át a Ferenc-forrástól jövő csermelyig (*Fűzesárok*), onnan lassan emelkedő úton (mindvégig szép erdőben) a Ferenc-forrás és Fűzestől jövő sárga jelzésig (20 p.). Szép erdőben, majd csalitos erdőben fel a *Tövissüveg*re (Dornhappel, 470 m) $\frac{1}{4}$ ó.; innen szép kilátás a Fertő vidékére. Majd meredeken le a *Nagy Házhegyárokba* és a *Magashídon* (Fliegende Brücke) át fel a nyéki határig, a Gyertyánfaforrástól jövő vörös jelzésig és ezen az *Isten székére* ($\frac{3}{4}$ ó.).

62. Sopron—Bécény—Lakompak—Léka (11 ó.). A Nyiresre vezető úton (1. 54. sz. a.) a főgerincre (495 m) 1 ó. 35 p. Innen a kék jelzés szerint tovább DNy felé a Büdöskúthoz (485 m) 15 p. s a trianoni határ mentén további $\frac{1}{4}$ óra után a Bányászkeresztzhez (Gruberkreuz, 445 m). [Innen sárga jelz. j. Brennbérgbányára 20 p.] Itt a kék jelzés erős kanyarulattal jobbra az erdőbe befordul (az egyenesen továbbvezető széles út Sopronnyékre visz le) és 8 perc után kezdődik a Récényre vezető út, vörös jelzés is. Az immár erősen elfakult vörös jelzés a trianoni határt átlépve balra elkanyarodik és az Angerwald déli nyúlványán (469 m) átkelve, gyors ereszkedéssel Récényre (303 m) vezet. Mindenütt a felső mediterrán emelethez tartozó rétegek (homok, agyag, kavics). (Soprontól a Bányászkeresztzig jó 2 ó., innen Récény 1 ó.)

Récény (Ritzing) Burgenland felsőpulyai járásába beosztott község 1632 német (kath.) lakóval. *Korcsmák*: Arthofer Mihály. Biribauer József. *Posta* helyben, u. t. Lakompak. Környékén szép erdőségek, sok kagylókövület.

Récényen végigmenve, a község végén DNy-ra fordulunk s a vörös jelz. kocsúton, állandóan burgenlandi területen, napos vidéken *Lakompakra* (1 ó.) érünk (1. ezt 74. alatt). Lakompakról az elfakult vörös jelzés *Csáva* (2 ó.), *Vámosderecske* ($1\frac{3}{4}$ ó.), *Alsórámóc* ($1\frac{1}{4}$ ó.) és *Ostoros* (1 ó.) érintésével ($\frac{1}{2}$ ó.) *Lékára* vezet. Az út Vámosderecskétől Ostorosig túlnyomóan erdős, egybeült napos. Récénytől Lékáig 8 ó., Soprontól 11 ó.

63. Sopron — Récényi (ritzingi) bánya — Asztalfő — Márcfalva (6 ó.). Szép erdei vándorlás, melyet két úton tehetünk meg:

a) A Nyiresre vezető úton (barna, utóbb kék jelzés) a Bányászkeresztzig (mint 62. sz. a.) jó 2 ó. Innen az egyesült kék-vörös jelzés nyomán tovább, mint 62. sz. alatt, a vörös jelzésnek balra való elkanyarodásától a kék jelzés a hegység főgerincén, mindig a határdombok, ill. a velencei egyezmény szerint felállított M. Ö. felirású határkövek mentén, kiirtott erdőben (az út mellett elvélve hatalmas bükkfák) vezet ÉNy felé s megkerülve az Angerwald (533 m kúpját, részben fiatal fenyves-erdőben inkább É-felé fordul s leereszkedik egy 476 m mély nyeregbe, melyen az egyetlen szekérrel járható út szeli a gerincet Brennbérgbányától Récény felé. Szabad kilátás j. és b., mindenfélé bányatelepek látszanak, j. Brennbérgbánya, b. Récény különböző telepei. A Bányászkeresztől számított 1 ó. múlva a hegység gerincén épült, Récényhez tartozó *Ilona-akna* (vagy Hotterschacht, 492 m) bányatelepet érjük, mely már osztrák területen fekszik (a szenet innen drótkötélpályán szállítják Brennbérgbe). Soprontól idáig 3 ó.)

b) Brennbérgbányán át a barna jelzésű úton, mely a bányateleptől kezdve DNy-i irányban megy a hegység főgerincére, melyet az Ilona-akna táján ér el. ($2\frac{1}{2}$ ó.)

A *récényi (ritzingi) szénbányában* (Ilona-akna, Ignác-akna stb.) 12 kettős bányamérték és 7 határköz van adományozva s a művelés 1 szállító- és 1 légaknában történik 700 m hosszú szállítópálya segítségével. A bánya hg Esterházy Pál tulajdona, a művelést a cínfalvi, darufalvi és nagyecski cukorgyárakból alakult bérletársaság eszközözi, mely újabban felendítette a bányatelepet.

Az Ilona-aknától a (Sopron-Brennbergbánya felől érkező) barna jelzés nyomán, mindig a hegység főgerincén haladunk Ny felé, részben letarolt erdőben, részben pompás bükkösben, a határdombok mentén. 25 p. mulva keresztezi útunkat a sopron-lánzséri vörös útjelzés (balra 5 p. az Erdei kápolna, lásd 65. sz. a.) Innen a barna jelzés folyton a gerincen, enyhé emelkedéssel, többnyire szép erdőben Ny—ÉNy-i irányban (40 p.) a *Három oszlophoz* (549 m), majd 5 p. mulva Sopron határának legnyugatibb és legmagasabb pontjához, Csonka-Magyarország legnyugatibb pontjához, az *Asztalfőre* (Herrentisch, 554 m) vezet, hol Sopron, Szikra, Fraknónádasd és Lakompak határai találkoznak. A D. T. E. 1921. védőkunyhót épített itt, mely e turistailag fontos helyen, hol több fontos útvonal találkozik, jó szolgálatot tesz a kirándulóknak. Kilátás nincs, mert erdőtől van körülvéve. K-re a szép soproni fenyves. ÉNy-ra régi, részben letarolt lomberdő, DNy-ra a herceg Esterházy-féle szálfaerdő.

A hegy német nevét onnan vette, hogy régi időkben határjáráskor itt gyűltek össze a négy község „urai”. Az *Asztalfőről* a Sopron-nádasdi határdombok mentén kék jelzés, az ú. n. *Idegenek útja* (Fremdensteig) ÉK-i irányban a brennbergi völgy felé vezet. E jelzésből 10 p. mulva elhanyagolt vörös jelzés Fraknónádasdra (1¼ ó.), további 45 p. mulva másik vörös jelzés Lépefalvára (1½ ó., a vasuti állomás még 25 p.) ágazik ki. (L. 69. sz. a.) Az *Asztalfőről* továbbá sárga jelzés K-i irányban a Hidegvíz-völgybe visz; ebben fakad a *Hidegvízforrás* (Kaltes Wasser), Sopron vidékének legbővizűbb forrása, mely télen-nyáron egyforma hőmérsékletű vizet ad s a legkeményebb hidegben sem fagy be. A sárga jelzés a völgyet végig követi s a *Tödl-hegyen* át Ágfalvára vezet (1¼ ó.). (L. részletesebben 67. sz. alatt.)

Az *Asztalfőnél* — most már teljesen burgenlandi területen — a hegység főgerince (itt mindenütt felső mediterrán emelet rétegei) a kék jelzéssel DDNy felé fordul (1 ó. a Brentenriegel. l. 64. sz. a.); a barna (az osztrákok által pirosra átfestett) jelzés ellenben ÉNy felé tart s leereszkedve egy esinos erdős völgybe, a Villa Waldfried érintésével (45 p.) a márci patak völgyében fekvő *Holzstadl* koresmáchoz (297 m) vezet le, hol a márefalva-kaboldi zöld jelzésbe torkollik. E jelzés mentén É, majd ÉK felé haladva, kocsiton ½ ó. alatt Márefalvát (l. 71.) s további 25 perc alatt a volt Déli-vasút márefalva-fraknónádasdi állomást érjük el. (Sopronból a Bányászkeresztig jó 2 ó., az Ilona-aknáig 1, az Asztalfőre 1¼ ó., a Holzstadlhoz 50 p., a márefalvai állomásra 50 p., összesen mintegy 6 óra.)

64. Sopron—Brentenriegel—Rozália-kápolna (8¼ ó.) pom-pás erdei vándorlás). Az Asztalfőig (mint 63.) 4¼ ó. Itt a barna jelzést a kék keresztezi; ez a hegység főgerincét DDNy felé követi, 15 p. múlva Ny felé (jobbra) s az erdőből kiérve (550 m) ÉNy felé fordul. Szép kilátás a Kőszegi hegyektől a Rozália-kápolnáig (Lánzsér vára, Pálhegy, Sperkerkogel, Wiesmath község és az Anna-kápolna, Stickelberg, Schneeberg, Wechsel-hegység). Az út most szántóföldek közt, mindig teljesen szabad kilátással vezet ÉNy felé, majd a közvetlenül előttünk álló Brentenriegel csúcsánál DNY-ra fordul, félkörben elkerülve a hegy csúcsát. A (kék) jelzést elhagyva, mezőkön át 5 p. alatt a *Brentenriegel* csúcsára (606 m) érünk. A hegy déli lejtője egészen a gerincig fel van szántva, míg É-i és Ny-i meredek lejtője sűrű erdővel van takarva s a hegy azon oldalról tekintve erdősapkájáról messziről felismerhető. (Az Asztalfőtől a hegy csúcsára 1 ó.)

A kilátás a Brentenriegelről igen szép. Látszik egyfelől a Soproni hegység az Asztalfőtől és a mögötte feltűnő Várhelytől kezdve, és a hegységen túl a sopronmegyei nagy lapály, másfelől a magyar és osztrák hegy-ségek, ú. m. a Kőszegi hegység, a Wechsel, Stuhleck, Sonnwendstein, a Rax, Schneeberg, az előtérben a lánzséri és schwarzenbachi hegyek, Wiesmath, majd a Rozália-kápolna, Greimkogel és a hegységnek közelebb eső csúcsai. Ny felé a hegy igen meredekül ereszkedik alá a mély és nagy, igen szép márcfalvi völgybe, melyet egész hosszában látunk a benne végigmenő úttal és a Holzstadl-leteppel együtt. É felé a Vulka lapálya, a Lajta-hegység Kis-marton és a kőbányákkal, a Fertőmelléki hegység és a bécsi lapály terül el.

A tetőről visszatérve a (kék) jelzett útra, ezen Ny-i irány-ban, előbb mezőkön, azután erdőn keresztül leszállunk a (25 p.) Szikrai völgybe, illetve a Szikrai és Márcfalvai völgyek közti nyeregbe (506 m, a Rába és Vulka vízrendszere közti vízválasztó), melyen a kék útjelzés a Márcfalva-Kaboldi zöld jelzést keresztezi. [Utóbbin D felé 15 p. Szikra, l. 71. sz. alatt; 1¾ óra Kabold, l. 147. sz. alatt; É felé 1 óra Holzstadl-körcsma, 1¾ ó. Márcfalva]. A kocsúton j. fordulva, ebből 7 p. múlva b. elkan-yarodik a kék jelzés, mely ÉNy-i irányban, részben kiirtott, részben lombos erdőben (faiskola érintésével), majd mind sűrű-ben fellépő fenyvesben lassan emelkedik. Az erdővágásokban, melyek bozóttal és magas gazzal vannak benőve, keresztves vipe-rák is fordulnak elő. (Vigyázat!) Többízben csinos kilátás Ausztriára. A márcfalvai völgytől számított 50 perc múlva (ahol a Holzstadlból a Wintergstättenen át vezető szép jelzetlen út beletorkollik) az út (650 m) Ny felé kanyarodik s 5 perc múlva az alsóausztriai határt éri (660 m, itt b. szekérút Schwarzenbachba, 1¼ ó.; j. Nagymartonba 1¾ ó.). Most állandóan a régi osztrák határ mentén megyünk, gyakran erdő szélén, kilátással Ausztria felé és a Bucklige Weltre (lánzséri Kolostorhegy, Wechsel, Stuhleck, Sonnwendstein, Schneeberg, DK felé a Brentenriegel, feltűnő erdős sapkájával). 23 p. múlva Hubertus-kereszt (650 m). (A márcfalvai völgytől kezdve kristályos palákon járunk, még pedig idáig csillámpalán, ezentúl a Rozália-kápolnáig

túlnyomó a gneisz.) Az út ÉNy felé fordul, egy parasztházat (íróvíz) balkézfelől hagyva, $\frac{3}{4}$ óra múlva a Hochwolkersdorf felől a Rozália-hegység főgerincén érkező vörös jelzést éri (693 m). Itt É-ra fordul s lassú emelkedéssel (túlnyomóan fenyves erdőben) 15 p. alatt a *Rozália-kápolna* telepét éri el (vendéglő 718 m). Lásd ezt 136. sz. a. (Soprontól a Brenntenriegelre $5\frac{1}{2}$, innen a Rozália-kápolnára $2\frac{3}{4}$ óra; összesen $8\frac{1}{4}$ ó. Az út Brennerbányáig kocsin tehető, innen a gyaloglás $5\frac{3}{4}$ ó.)

65. Sopron—Erdei kápolna—Kabold—(Lánzsér) (6, ill. 8 ó.). Igen jutalmazó, élvezetes kirándulás. Három irányban eszközölhető.

1. Közvetlen vörös jelzés: Az Erzsébet-kertből Sopronbáncfalvára (l. 46. sz. a.) $\frac{1}{2}$ ó., innen a brennbergi völgyben az országúton (mint 55. sz. a.) a Rahmergrabenbe (1 ó.), hol a Rák-patak és Rahmergraben egyesülésétől (307 m) 15 p.-re (közvetlenül a Görbehalm (Bogenriegel) melletti munkáskolónia után) útkint az országútból j. kiágazva, a brennbergbányai vasutat szeli s Ny felé a (420 m) gerincen (370 m) átkelve, DNy-i irányban a Hermes-árkon megy át, áthág a túlsó gerincen (500 m) s a Vadkan-árok felső részén át (ebben zöld jelzés j. Lépesfalvára visz le, innen $1\frac{1}{2}$ ó.) a főgerincere megy, hol a Sopron—Márcfalvai barna (az osztrákok által pirosra átfestett) jelzést keresztezve ($1\frac{1}{2}$ ó.), 5 p.-el rá az Erdei kápolnát éri. (Soprontól idáig 3 ó.)

2. A brennbergbányai gyalogúton (barna jelz.) a bányatelepre (mint 55. sz. a.) $2\frac{1}{2}$ ó., innen a barna jelzés DNy-i irányban az Ilona-aknához (490 m) visz fel ($\frac{1}{2}$ ó.) s a hegység főgerincén tovább a sopron-kaboldi vörös jelzésig ($\frac{1}{2}$ ó.), mely utóbbi (átlépve az új országhatárt) 5 p. múlva az Erdei kápolnához vezet. (Soprontól idáig $3\frac{1}{2}$ ó.)

3. Leghosszabb, de legszebb a Nyiresen át vezető út (l. 54. és 55. a. sz. a.), mely az Ilona-aknánál torkollik az előbbi útba. ($3\frac{3}{4}$ ó.)

Az *Erdei kápolna* vagy Vereskereszt (Waldbereiterkreuz, 536 m), azelőtt az erdő mélyén idillikusan fekvő kis kápolna volt, melyet turisták szívesen kerestek fel; az erdő kivágása óta szabad kilátás nyílik D-re és DNy-ra. Az osztrák megszállás óta elhanyagolt vörös jelzés D-i irányban vezet letarolt erdőben (az azelőtt pompás bükkerdőből már csak egyes hatalmas tömbök tanuskodnak) s 5 p. múlva eléri a gerinc legmagasabb pontját (nagyon szép kilátás), majd lassan aláereszkedik, $\frac{1}{2}$ ó. múlva a Szelitza-patak völgyébe ér le (370 m), egy darabig ennek szép réteit követi, majd j. felkanyarodik (pompás erdőben) a Lakompak felől felhúzódon hosszú gerincere (Grosse Schuss-stadt, itt 425 m), a túlsó oldalon leszáll egy gyönyörű rétekekkel borított völgybe (380 m) s kis ösvényen újból felvezet egy erdős tetőre (400 m), melyen túl kis bájos völgy ölébe száll le. Most ösvényünk fenyves erdőben egyenesen D-nek fordul, meredekebbül felkapaszko-

dik egy 438 m magas gerincre, majd leszáll a Gaberling-patak szép völgyébe (rétek) s erdön át, majd erdő szélén j. még egy hátra száll fel (430 m), ahol az erdő végkép megszűnik. 12 p. utóbb *Csórónfalva* (előbb Cundra, Tschurndorf 370 m) községet (476 német lakos) érjük, mely valószínűleg a 16. században népesített be Choron kaboldi várbirtokos által. (Az Erdei kápolnától idáig 2 ó.). Egy kopár dombháton (397 m) átkelve, szép fasorban (csinos kilátással a Pálhegyre, a Kőszegi hegységre és a Bucklete Weltre) leereszkedünk *Kaboldra* (336 m), 30 p. (Kaboldot l. 147. sz. alatt.) Innen tovább Lánzsérre, l. 152. alatt.

66. Ágfalva—Brennbergbánya (1½ ó.). *Ágfalva* (*Agendorf*, 256 m) csinos fekvésű kisközség 2349 német (túlny. ág. evang., csak 513 kath.) lak. Pósta, táviró, telefon, vasuti állomás. Csinos templom; szénszállító vasút (9 km) Brennbergbányára.

Ágfalva, Dág név alatt, legrégibb frott emlékek bíró községeink egyike; már 1195. ajándékozta Dágh falut a Miskolcz nemzetségből származott Domokos bán a borsmonostori szerzetnek, mely a birtokot 1265. a győri káptalan előtt Péter soproni várnagynak örököltette el, és bár IV. László király 1279. Pétertől a birtokot elvette, 1349. még mindig Péter nevű

dághi nemes birtokában volt, míg nem ennek utódai Dágh falut 1390. Sopron városának örököltették el. Erősített kastélyát Albert osztrák herceg 1289. elfoglalta. — 1921. aug. havában a magyar felkelők innen kiérték a betolakodott osztrák haderőt s ezzel megindították a dicső nyugatmagyarországi felkelést, mely a volencei egyezményre vezetett.

Az állomástól kék jelzés D-i irányban az Ujhegy-lépcsőn, szép erdön át (381 m) a brennbergbányai völgybe vezet (¾ ó.), melyet a Kővesárok torkolatával szemben ér el; innen Brennbergbánya az országúton 40 p. (l. 55. sz. a.)

67. Ágfalva—Asztalfő—Rozália-kápolna (6 ó.). A pályaudvarról sárga jelz. a falu főutcáján végig, majd DNy-felé a szénszállító pálya mentén, a Tödl-hegyen (361 m) át a Rákpatak völgyébe (1 ó.) visz, melyet a vasút hatalmas töltésen D-felé áthidal. A jelzés a kanyargó völgyet DNy-felé követve, lassú emelkedéssel a Házrétre (367 m), (1 ó. múlva zöld jelz. D-re az Erdei kápolnához 536 m, ¾ ó., l. 65. sz. a.) s a Hidegvíz keskeny völgyén az Asztalfőre (556 m, ¾ ó., l. 63. sz. a.) visz. Innen kék jelz. a Breitenriegelen (606 m) át a Rozália-kápolnára (746 m) 3½ ó. (l. 64. sz. a.), piros jelz. j. (É-felé) a Holzstadl-körcsmához 1 ó. s onnan zöld jelz. Márcfalvára (l. 63. sz. a.) ¾ ó.; a barna jelz. az Asztalfőről K-felé az Erdei kápolnán (¾ ó.) s Brennbergen át (1 ó.) Sopronba vezet (összesen 4 ó.).

68. Lépesfalva—Vadkanárok (3 ó.). Lépesfalva—Somfalva-állomásról (268 m) zöld jelzés 15 p. a. *Lépesfalvára* (Loipersbach, 291 m) vezet; burgenlandi kisközség 975 német (és ág. evang.) lak., a 13 szdban a kereszties lovagok birták. 1265. Gyula néven szerepel, 1557. Sopron város szerezte meg. — A község elején a zöld jelzés balra (D-felé) fordul s a Loos-oldalon át a Borsó-hegy (Arbesberg 399 m) tövében s patak mentén felfelé, majd keresztezve az Asztalfőre vezető kék jelzést, az erdős hegygerin-

cen (390 m) át, a Rákpaták völgyébe (1 ó.), ebben 10. p. az ágfalva—asztalfői sárga jelzést kísérve DNY-i irányban a Vadkanárok torkolatáig (367 m) s ebben D-felé a Soproni hegység főgerincére (554 m, $\frac{3}{4}$ ó.) visz, melyet a bánfalva—kaboldi vörös jelzés keresztezése után ér el. (A keresztezéstől Kabold $2\frac{3}{4}$ ó.). A gerincen a barna jelzés mentén j. az Asztalfőre (554 m) 1 ó. (l. 63. sz. a.).

69. Lépesfalva—Asztalfő—Rozália-kápolna ($5\frac{1}{2}$ ó.). Lépesfalvánál a zöld jelzésből j. kiinduló vörös jelzés mentén DNY-nak a Zsilipárkon fel a Fremdensteigre (1 ó.) s innen a kék jelzés szerint folyton erdőben az Asztalfőre (554 m) $\frac{3}{4}$ ó. Innen a Brenntenriegen át a Rozália-kápolnához (mint 64. sz. a.) $3\frac{1}{2}$ ó.

70. **Fraknónádasd — Asztalfő — Kabold — (Lakompak).** (4, ill. $4\frac{1}{2}$ ó.) *Fraknónádasd* (Rohrbach), a márcfalvai vasuti állomástól 10 p. D-felé, csinos völgyben fekvő község 2088 német (kath.) lak.

Nádasdot 1362. Nagy Lajos király Pangárdal (a mai Sopronker-tes) együtt kedvelt udvari emberének, a cseh Hinkónak ajándékozta; ugyanitt a Höfleinieknek is volt bir-

tokuk s 1382. kishöfleini Boledfia Gergely neje tiltakozik az ellen, hogy Szentgyörgyi Tamás és Spatai János itt birtokot szerezzenek.

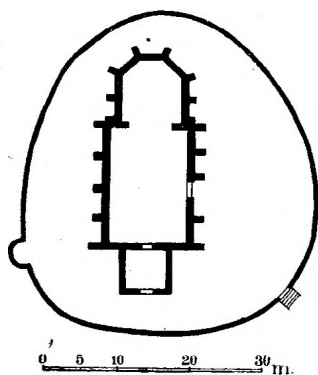
Az állomásról elhanyagolt vörös jelz. vezet D-felé a falu hosszú utcáján végig, eleintén völgyben, utóbb gerincen (450 m) átkelve (Birkengabl) az Aubach felső völgyét keresztezve a Fremdensteig kék jelzésébe ($1\frac{3}{4}$ ó.); ennek mentén j. DNY-felé 15 p. az Asztalfőt (565 m) érjük. Innen a barna jelz. mentén b. menve (DK-felé), 5 p. mulva a Három oszlopnál elhagyjuk a Soproni hegység főgerincét és a jelzést; j. letérve a Hendlberg hosszú gerincén DDK-felé leereszkedünk a Szelitza-patak felső részébe, hol is az Erdei kápolna—kaboldi vörös jelzést érve ($\frac{3}{4}$ ó.), ezt j. követjük hegyen-völgyön át (l. a 65. sz. a.) Kaboldig ($1\frac{3}{4}$ ó.). Ha a Szelitza-pataknál a vörös jelzést elhagyva a patak völgyét követjük DDK-felé, 1 ó. mulva *Lakompakot* érjük el. (l. ezt 74.).

71. Márcfalva—Szikra—Kabold (4 ó.). *Márcfalva* (Marz, 258 m) csinos fekvésű burgenlandi község, 1862 német kath. lak.

Vendéglők: Fessl Antal, a vasút mellett, 3 szoba; Leitgeb, (jó); Paller Lajos 1, Grath Teréz 2, Sailer János 1 szobával. — Posta, táviró.

A község közepén dombon áll a csúcsíves korú régi templom, melynek boltozata 1609. dongaboltozattal lett felecsérelve. Belül csak a déli odalon van egy csúcsíves ajtó. A boltozat felett van védőcsarnok, mindkét oldalon 15 lövőréssel, hasonlóképpen a szentélyben is. A porta triumphalis fölött az Esterházyak címere van. A templom valószínűleg a 14. szdban épült, 1683. elpusztult, 1691. újraboltozták és akkor épült a torony. A templomot erős kőfal veszi körül.

Az állomással szemben ÉK-re emelkedő *Márcitetőrről* (Marzer-Kogel, 386 m) 40 p., szép kilátás (l. 103. sz. a.).

Márcfalvi templom alaprajza.

Márcfalva vidéke az őskorban a vallásos élet központja volt, állítólag már 750. volt itt Szt Vilhildnak, az avarok hittérítő napjának szentelt pompás templom.

Márc község már 1202. fordul elő oklevelekben (Mouruhe, Möröcz); 1222. körül az Osl nevezetű Agyagos András itt Szt Péterről nev. prépostságot alapított, mely a sanct-pölteni Ágostonrendi anyazárdából nyerte tagjait; a prépostságnak a 15. szd elején nyoma vész.

Az állomásról (zöld jelz.) Márcfalva főutcáján végig a Márci patak mentén, a szekér-úton DNy, majd D-felé a volt Holzstadl koresmához (1 ó.), innen Szikra községbe (1¼ ó.). 10 perccel Szikra előtt keresztezzük a főgerincen vezető kék jelzést. Itt a vízvázlasztó a Rába

és a Fertő között (506 m). Szikra (Sieggraben 475 m) kis-község, 1046 német kath. lak., melyen benn a völgyben; Mayer György községi koresmája, Werfring János magánházában 5 szoba, egyszerű.

Szikra Sikrems név alatt már 1302. említetik; a mellette folyó patak Sykrinpaták néven már 1222. fordul elő oklevelekben.

A község fölött a Brentenriegel, 605 m. (kék jelzés a vízvázlasztótól b., eleinte DK, utóbb ÉK-felé, 25 p., l. 64. sz. a.) Egyenesen tovább (D-felé) a zöld jelzés nyomán, hegyen-völgyön át Felsőpéterfára (361 m. Schöll vd.; l. ezt 148. sz. a.) s innen az országúton DK-felé Kaboldra ½ ó. (l. 147. sz. a.); ugyanezen úton ÉNy-felé az osztrák határt átlépve a Schwarzbach völgyében csinosan felkő Schwarzenbach községbe (384 m) ¾ ó. (l. 149. sz. a.).

72. Márcfalváról a Rozália-kápolnára (4 ó.). A faluból a zöld jelzés nyomán a volt Holzstadl-koresmáig (1 ó.), mint 71. alatt. A koresmán túl még 10 p-re követjük a zöld jelzést, itt j. letérünk róla s a jelzett út mentén emelkedő keskeny gerincen emelkedünk elég erős emelkedéssel eleintén DNy-felé, ¾ óra múlva Ny-felé, az ú. n. Wintergstätten nevű szép erdőrésztelen, míglen (Holzstadltól számítva 1½ ó. múlva) a Rozáliára vezető kék jelzést érjük (650 m), melynek mentén 1½ ó. múlva a kápolnához jutunk (l. 64. sz. a.). A kápolnát l. 136. alatt.

73. A Soproni hegység déli tövében elterülő községek, melyek a turistaforgalom vonalaiból kiesnek, történelmi szempontból több tekintetben figyelmet érdemelnek. Közülük Sopronhoz legközelebb esik Harka (Harkau, 204 m), csinos kisközség

1093 német, ág. evang. lakossal, $\frac{1}{2}$ órányira Harka-Kópháza vasúti állomástól. P. T. (Payer és Feldmann korcsmái). Csinos ág. evang. templom, benne Annibale Carracci képének (Krisztus és a szamaritánus nő) másolata Marastonitól (1851). A kath. templom (15. szd) szentélyét ifj. Storno Ferenc festette ki, két képe valószínűleg Dorfmeistertől való.

Harka a szorosan vett hienc vidék („Hienzerei“) legészakibb községe. Lakói még megállapítható a hienciek jellegzetes típusa, míg Sopron gazdapolgárainak és a Soprontól É-ra és ÉNy-ra fekvő községek lakóinál a bajor faj tulajdonságai dominálnak.

Már 1245. említik az oklevelek. Küllői Fülöp 1257. megszerezte a harkai nemesi birtokot és IV. Béla királytól a harkai várjobbágyok földjét. Sopron városa ezen családdal

hosszabb ideig perlekedett, míg végre Zsigmond király meghagyásából 1426. az egész helység birtokába beiktattatott. Szt Péter tiszteletére szentelt egyházát 1432. említik.

A községtől É-ra $\frac{1}{4}$ ó. a magában álló kúpalakú *Harkai tető* (Kogel, 276 m), gneisztömeg, tetejéről csinos kilátás. — A községtől Ny-ra $\frac{3}{4}$ ó. a *Naphegy* (344 m), tövében kitünő szőlőkkel. — Harkától DK-re $\frac{1}{2}$ ó., már burgenlandi területen, a sopronkereszturi *Rudolf-forrás* jó savanyúvíz, melyet a környéken sokfelé szállítanak és gyomorhurut ellen sikerrel használnak. $\frac{1}{2}$ órával odább D-re

Sopronkeresztúr, előbb Németkeresztúr, most Deutsch-Kreuz, (192 m), népes nagyközség Burgenland felsőpulyai járásában, 3321 német lak. (csak 52, 1920-ban 193 magy.), izr. hitközséggel (447 izr. lakó). Vasúti állomás, posta, távíró és telefon helyben. (Vendéglők: Reischl Mátyás, Neuhold János, jó.)

A községtől K-re $\frac{1}{2}$ ó. *Sopronkeresztúr vára* fekszik. A fallal és vizivárra emlékeztető árokkal erősített úrilak zárt négyszögű elrendezése és a sarkok toronyszerű kiszökellése modern építmény jellegét kölcsönzik a gróf Nádasdy Páltól 1625. emelt épületnek. Hídon át jutunk a főbejárathoz; a kapucsnoknak kirohanó ajtaja van s hajdan felvonóhidja volt. A kapu fölött felírás (Comes Paulus de Nádasd, 1625) és két címer. Az I. emeleti ablakok párkányzatai koronadísszel vannak ellátva, a koronapárkány alatt akantus-bokordíszítmény fut körül, közben Amort, Ganymedet, Aeneas szükését és más mitológiai alakokat ábrázoló csinos faragásokkal. A szobákban szép stukkó-mennyezetek vannak (17—18. szd) és pompás kora-barokk kandalló. Az udvarban szép loggiák, melyeknek ívezetei változó díszű gyámkövekben végződő oszlopokon nyúgosznak. Az udvar Ny-i oldalán gr. Nádasdy Ferenc címere (1643) látható. A vár ÉK-i szegletén a stucco-díszítményekkel gazdagon ékített *kápolna* van, barokk gótikában készült ablakokkal, 1643 után készült berendezéssel és díszítéssel; az oltár antependiuma a *Patrona Hungariae*, a keresztrefeszítést ábrázoló kép két oldalán Ker. János és Szt. György szobrai, fölöttük a Szt. Háromság és a feltámadó Krisztus. A Ny-i szárnyban szép kandalló a 17. szd második negyedéből, Nádasdy címerével. Az udvaron van egy különálló épület

(most granárium), gazdag építészeti tagolással bíró homlokzattal, az emeleten nagy teremmel, melyhez kétágú lépcső visz fel. A vár herceg Esterházy Pál tulajdona; ma lakások és magtárak vannak benne.

Sopronkeresztúrnak hajdan (1245.) Boggyoszló volt a neve, de e névvel egyidőben a 14. szdban a Kreutz és Keresztur nevek is előfordulnak. Vára 1492. említették. A Nagymartoniak és Kanizsaiak birtoka volt, később a Nádasdyak és Esterházyak kezébe került. A 16. szdban könyvnyomda működött itt. 1707. okt. 2. ütközet folyt itt le Vak Dottyán kurucai és Nádasdy Ferenc császári tábornok között.

A vár kapuja fölötti Mária-kép közelében lévő ablakról a rege azt meséli, hogy Nádasdy bájos leánya menyasszony volt; mikor a templomba készült, szörnyű égzengés támadt. A menyasszony koszorús fóvel állt az ablakhoz, hogy nézze, sokáig tart-e még az égiháború; de az ég mind sötétebb lett, egyszerre meghasadt a felhő s egy rettenetes csattanás lecsújtotta a menyasszonyt, ki halva terült el.

A községtől D-re 40 p. a *Frauenbrunn* forrás, pompás vízzel, kiterjedt erdőben. — A községtől az országúton 2 ó. Füles, (Nikitsch, 226 m), 2008 horvát lak. (csak 168 magyar), gróf Zichy-féle *kastéllyal* (előbb a Niezky grófok birtoka), mely a 17. szdban épült s 1840 körül átépült; szép kápolnájának menyegyzetképeit az evangélisták és a főerények) Dorfmeister István 1781. festette; a főoltár Szűz Mária-képét Szt. István és Szt. László szobrai fogják be; a kápolna bejárója fölötti Szűz Mária-kegykép Schaller Istvántól való (1776). A kastélyhoz angol park csatlakozik. Mellette van a paulai Szt. Vincéről c. apácák zárda. A templomban Szt. Sebestyén szép képe; a falu D-i részén lévő kápolnában a báró Meskó-család sírboltja.

Füles 1311 a Németújváriaké | váráért cserében a Kanizsaiaknak volt, 1371. Lajos király Szalonak adta.

Sopronnyék (Neckenmarkt, 221 m) népes község, 1881 német (róm. kath.) lak. Vasúti állomás, posta és távíró helyben. Szép régi erősített kath. templom, régi várfal nyomai. Két községi vendéglő, hg Esterházy-féle szegényápoloda.

Nyékét választotta állandó székhelyül az Aba nemzetség Athinai ága, mely 1263. nyerte a birtokot | adományul s 1424-ig élt Sopron vármegyében. Jelenleg Burgenlandhoz tartozik.

Érdekes az Aranypatak nevű bővizű forrás s a 20 p. K-re lévő *Samersdorfi* régi Nádasdy-kastély szép tóval. A hegység tövében fekvő Donáti kápolnától sárga jelzés vezet a Nyíresre (1¼ ó.). — Samersdorf közvetlen közelében van *Hasfalva* (Haschendorf, 211 német lak.), szép kath. templommal, benne szép üvegfestmények Wilfing J.-től és falfestmények (Lourdesi kápolna) Storno Ferenctől. A hasfalvi homokgödörben találták 1913. azt a remek bronzkori kultusztárgyat, mely jelenleg „hasfalvi bronzlelet” néven a soproni múzeum büszkesége.

Nyékától Ny felé ¾ ó. *Récény* (Ritzing), honnan vörös jelz. út vezet a Bányászkereszthez, a Soproni hegység főgerincére (1. 62.).

Doborján (Raiding, 253 m) $\frac{1}{2}$ ó. a h. é. vasúti állomástól, 976 német, kath. lakossal. (1425. Dobornya név alatt Lánzsér várához tartozott.) Jelenleg Burgenlandhoz tartozik.

A templomtól délre, a patak mellett áll az a ház, melyben 1811. okt. 21. *Liszt Ferenc*, a világhíru zeneszerző és művész született. A ház kapuját Máriaszobor díszíti. Belsejében számos Liszt-ereklye és a lakás eredeti bútorzata. 1887. ápr. 7. a Soproni irod. és művészeti kör emléktáblával látta el a ház homlokzatát; 1925. a Gesellschaft für Musikfreunde Liszt domborművével ellátott emléktáblát állított a „német mester“-nek (!). Az újonnan épült Liszt-emléktemplomban áll a művész mellszobra.

Doborjántól 7 km DK-re van *Likvánd* (Nebersdorf) falu 1090 horvát lakossal; kastélyában Dorfmeister Istvánnak mitológiai tetőképe látható (1774-ből). Ugyancsak az ő festményei láthatók a közeli *Gyirót* (Kroatisch-Geresdorf) horvát falu (904 lak.) templomában.

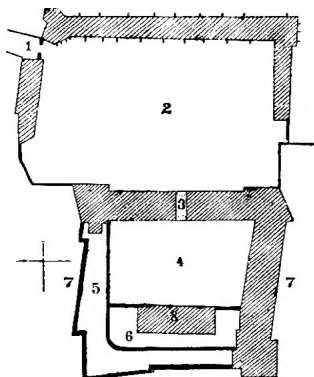
74. Lakompak—Asztalfő—Márcfalva ($4\frac{1}{2}$ ó.). *Lakompak* (Lackenbach, 300 m), nagyközség Burgenland felsőpulyai járásában, 1553 német (csak 54, 1920-ban még 233 magyar) lakossal (közte 370 zsidó), gőzfűrés, gőzmalom.

Vendéglők: *Kóth Jánosné*, 3 szoba; *Wegscheidler András*, 3 szoba. — Sörház.

Vasúti állomás, posta, táviró, telefon helyben.

Az állomás közelében, szemben a fűrészmalommal kis dombon fák alatt Bethlen Gábor vezérének, Tarródy Mátyásnak (l. alább) kőszarkofágja (1620). Az útnak balra kanyarodásánál van a régi Esterházy-féle vár, egy négyszögű elrendezésű, védelmi jelleggel nem bíró vár, mely teljesen a lapályon fekszik; a kapun át (1) a nagy előudvarba (2) jutunk, mely gazdasági épületekkel van körülveve. Innen dongaboltozatú kapu (3) a belső udvarba (4) vezet. A várépület egyszerű emeletes építmény, mely zárt négyszögre volt tervezve, de csak két összefüggő tagja épült ki, az udvaron loggiákkal ellátva, DK-i szögletén a régi kápolna, gróf Esterházy Miklós és neje Dersfy Orsolya címerével (1618); az udvar közepén állt a 18. században lebontott tornyos vártemplom, a túlsó oldalán levő, magas árkádokkal ellátott magtár (8) hajdan mulatóház lehetett. A külső árok hajdan az egész várkastélyt övezte, ma E-i fele be van temetve; a régi épületek nagyrésze ma már nincs meg.

A községben levő zsidó zsinagoga a 18. századból való egyszerű építmény (Lakompak azon községek közé tartozott, melyekben Es-

Lakompaki vár alaprajza.

terházy Pál herceg a zsidók letelepedését megengedte), mellette a zsidó iskola. Érdekes a régi zsidó temető.

Lakompaknak régente Felső-Lók, majd Lók volt a neve, mely később a régi Boldogasszonyfalvára (Villa Sanctae Mariae, 1222; ma Alsólók) ment át. A Lackenpoch név 1410. említettik. Lánzsér tartozéka volt, melyet Oláh Miklós 1562. a nagyszombati jezsuitáknak adományozott, de miután ezeket 1566. kiutasították, a Császárs család birtokába ment át. A várkastélyt 1618. Esterházy Miklós nádor építtette, ki nejevel Dersfy Orsolyával (Császárs Miklós unokájával) kapta a lánzséri birtokkal együtt. 1620. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem soproni kapitánya, Sennyei Gáspár, 2000 lovaszt küldött Lakompak ellen Huszár István parancsnoksága alatt, kihez Petneházy

István csatlakozott hajdúival. A körülrzárt Esterházy már alkudozni kezdett a vár átadása iránt, mikor Dampierre császári fővezér szept. 30. Schwarzenbach felől segítségére érkezett s Huszár embereit rohammal megfutamította. Tarródy Mátyás, Bethlen egyik főtisztje halálát lelte a csatában, melyben Huszár több mint ezer embert veszített. Esterházy Lakompak felszabadulása után Lánzsér várába vonult, mire az árván maradt Lakompakot Bethlen harcosai foglalták el. 1707-ben a császári párt emberei szállták meg. A 19. szd elején tűzvész pusztította s azóta egy része elhagyatott állapotban van. A trianoni diktátum Ausztriának ítélte oda a községet.

Lakompakról ÉNy-i irányban haladunk a Szelica-patak völgye mentén lassan emelkedve; 35 p. mulva az erdőt érjük s a patak mellett, nagyrészt esinos réteken haladunk tovább. A községtől számított $1\frac{1}{4}$ ó. mulva a kabold—soproni vörös jelzést érjük, ennek mentén haladunk mintegy 15 p.-ig ÉK-felé, amikor is a jelzésnek a Schmalzsteigriegelre való felkapaszkodása előtt, a szép völgyet Ny-felől szegélyző gerinere (Hendlberg, 512 m) szállunk fel, melyen ÉÉNy-i irányban a völgy elhagyásától számított $1\frac{1}{4}$ ó. után a Háromoszlopnál (550 m) elérjük a Soproni hegység főgerincét és a sopron—asztalfői barna jelzést. Innen a jelzés mentén 5 p. mulva az Asztalfőt (Herrentisch, 556 m) érjük el (l. ezt 63. sz. a.); Lakompaktól idáig $2\frac{3}{4}$ ó. Innen Márcfalvára (mint 63. sz. a.) $1\frac{3}{4}$ óra.

75. Lakompak—Brentenriegel—Rozália-kápolna ($5\frac{1}{4}$ ó.). Lakompakról ÉNy-i irányban indulunk el, de az utca utolsó házainál b. fordulunk a mezőn álló kökereszthez, honnan utunk mezők közt, lassú emelkedéssel ÉNy-felé tart, kilátásai a Lánzséri hegyekre. A 361 m. pont melletti útelágazásnál jobb felé tartva, mindig ÉNy-i irányban haladunk az erdő felé, melynek szélét $\frac{3}{4}$ ó. mulva érjük el. Most mindig a hegy hátán haladunk ÉNy-felé, $\frac{1}{2}$ ó. mulva keresztezzük a sopron—kaboldi vörös jelzést; 10 p. mulva a 486 m. magaslaton vagyunk, honnan az út nyílegyenes irányban vezet (a *Grosse Schussstatt* hátán) ÉÉNy-felé fenyves és bükkös erdőben. Utóbb baloldalt helyenként kilátás Lánzsér és Ausztria felé. 35 p. mulva utunk ÉNy-felé átkanyarodik a völgy tulsó oldalán emelkedő széles hegyhátra, melyet az 548 m. pont mellett ér el, honnan 10 p. mulva a Rozáliára vezető kék jelzést érjük el. Lakompaktól idáig mintegy $2\frac{1}{2}$ ó. Innen a kék jelzés mentén ÉNy, majd DNy-i irányban a *Brentenriegelre* (605 m) még $\frac{1}{2}$ ó. (l. 64. sz. a.). A Brentenriegelről a Rozália-kápolnára (kék jelzés) $2\frac{3}{4}$ óra (l. 64. sz. a.)

Nádcsatorna a Fertőn.

C) A Fertő vidéke.

Túlnyomóan dombos vidék, mely a Fertőt D, Ny és É felől övezi. DK a Rábaköz lapálya egészen a tóig nyomul. A Ny-i part dombosra ős-idők óta kitünő bortermő vidék. Rusztón túl a Vulka lapályának összeszükülése választja el e dombost a Lajtahegység tekintélyes hegyvonulatától. A hegyvonulat ÉK felé lassan aláereszkedve, a pándorfi síkságba és a Nyilasok földjébe megy át. A tó K-i, teljesen sík vidékét, mint a mosoni lapály részét, e munka 2. szakaszában (19—23. sz.) tárgyaltuk.

76. A Győr-Soproni vasut. E vasut Ny-i végszakasza (Eszterházától Balfürdőig) megközelíti a Fertőt s így állomásai (kivált Nagycenk, Fertőboz és Balfürdő) a tó felkeresésére felhasználhatók, bár a tó ezen D-i része fürdőre kevésbé alkalmas. A vonal ismertetését l. 24. alatt. Naponta 6—6 vonat érinti a szóbanforgó állomásokat (a gyorsmotorok Eszterházától Sopronig nem állanak meg.)

77. A (Sopron)—Vulkapordány—Pándorfalvi vasut (59 km, Vulkapordányig a Győr—Sopron—Ebenfurthi vasut vonala, onnan kezdve Österreichische Bundesbahnen), naponta 5—6 vonat, Vulkapordányig 24—30 p., onnan Pándorfalváig 1½ ó.

Soprontól Vulkapordányig l. 96. alatt. — *Vulkapordány* (Wulkaprodersdorf, 170 m), vasúti étkező; a vonal itt a Sopron—Ebenfurthi vonalból ÉK felé kiágazik. A vasút a Vulka folyócskán átkelve, erős ereszkedéssel (150 m) a Lajtahegység felé tart, melynek tövében Kismarton városa tűnik fel, j. kilátás a Fertőmelléki dombor és a szentmargitbányai nagy kőbányára. — 23 km *Kismarton* (Eisenstadt, 180 m, l. 112.), csinos kilátás a Lajta-hegységre és a kismartoni kastélyra. A vasút innen K-nek fordul, a kismartoni vadaskert mentén (benne vadászkastély és vadászházak) erős eséssel 31 km *Sérre* (Gschliess, újabban Schützen am Gebirge, 124 m) jut, a Vulka-lapály szűkületében; szárnyvonal D felé Szentmargitbánya-Ruszttra (6 km, l. alább). — A vasút ÉK-re fordul s a Fertő partja mellé lép, b. mindig a Lajta-hegységnek erdős vonulata, j. a tó, D felé a Fertő-

melléki hegylánc. — 34 km *Oka* (Oggau), 36 km *Fertőfőhegyregháza* (Donerskirchenben), 40 km *Feketeváros* (Purbach), 45 km *Fertőszéleskút* (Breitenbrunn, 119 m); mind e községeket lásd részletesebben ss. 90—92. sz. alatt.

A vasút a volt Moson vármegye területére lép át. 48 km *Sásony* (Winden, 122 m), kéttornyú templom; tőle É-ra a Zeilerberg (300 m) nagy kőbányákkal (l. 93.). A Lajta-hegység mindjobban lelapul; j. pillantás a Fertő-taván végig a soproni hegyekig, 50 km *Nyulás* (Joisz, 147 m), 52 km *Nezsider* (Neusiedl am See, 133 m), vasúti étkező; l. 94.). Elágazás Eszterháza felé (Fertővidéki vasút, l. 10.). A vasút nagy kanyarulatokkal felkúszik a pándorfalvai fennsíkra. 59 km *Pándorfalu* (Parndorf, 180 m), vasúti vendéglő, a Budapest-Királyhidai vonal kereszteződése (l. 8. és 20.).

A **Sérc—Szentmargitbánya—Ruszt** szárnyvonal (6 km) Sérc állomáson túl keresztezi a Vulka folyócskát és a Fertőmelléki dombsor tövében egyenesen D-nek Szentmargitbánya felé tart. 3 km *Oszlop* (Oszolip), l. 89. alatt, 6 km *Szentmargitbánya—Ruszt* (St. Margarethen—Rust, 148 m), a szárnyvonal végállomása, vasúti étkező, autobusz a dombsor K-i tövében fekvő *Ruszt* városába (l. ezt 87.).

78. A Fertőmelléki vasút (Nezsiderrel Eszterháza, 51 km) a Fertő tavát csak ennek K-i (Nezsider melletti) és DK-i (Mexikó melletti) sarkában érinti, de felhasználható Pátfalu (Podersdorf, l. 95.) felkeresésére. A vasúti vonal leírását l. 10. alatt.

79. Autobuszközelekedés. Magyar vonalak: 1. *Sopron—Süttör* (26 km), Balf (fürdőház), Fertőhöz, Fertőszéplak és Eszterháza érintésével, naponta kétszer, 1 ó. alatt. — 2. *Sopron—Balfürdő* (7 km, 25 p., 60 f.), naponta négyszer.

Burgenlandi vonal: *Kismarton—Szentmargitbánya—Ruszt—Fertőmeggyes* (Mörbisch); 22 km, naponta négyszer (1 ó.). — *Kismarton—Nezsider*. — A Fertő K-i oldalát érintő autobuszvonalakat l. 12. alatt.

80. A Fertő. Sopronból a Balfi úton ennek DK-re való kanyarodásáig (15 p.), honnan a b. kiágazó vörös jelz. út a Szárhalmom erdején, majd szőlőkön át a Fertő partjára vezet (a város-tól 1¼ óra).

Pihenőkereszt.

Ila a kocsut a vörös jelzés kiágazásán túl követjük, 5 p. múlva az út legmagasabb pontján álló ú. n. Pihenőkeresztet (Rastkreuz, 230 m.) érjük.

Ez egy négyszögletű talapzatról kiemelkedő 6 m magas négyélű oszlop, melynek négy oldalához alsó kétharmadában kerek féloszlop támaszkodik, míg az ezeken túl emelkedő felső harmadát 3 oldalon a szentkép fülkét alkotó körívek törik át. Az oszlopot erős kősisak tetőzi be; a K-i oldalon a köríves áttörés alatt az örökmécses elhelyezésére szolgáló csücsíves fülke van, benne a gyermeket védő őrangyal szobrával (innen a kereszt régi *Őrangyalkereszt*, *Crux Sancti Angeli Custodis* neve). A kereszt, mely hazánkban unikum, a 13. század első feléből való románkörű, de a gót stílusba való átmenetet mutató emlék.

A monda szerint Noricum hittérítője, Severinus († 482) Paviariából (Bécs vidékén) Sabariába (a mai Szombathely) hívatván, Scarbantián utazott keresztül. A város keresztény asszonyai üdvözlésére a város elé siettek s őt a balfi út melletti dombon találták, ahol pihenőt tartott. E helyen az apostol emlékére emlékoszlopot

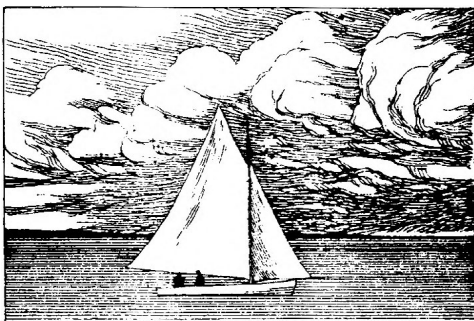
emelték, melyet a nép Pihenőkeresztnek nevezett el. Bár az oszlopnak 8 évszázaddal későbbi időből való eredete a hagyományt nem igazolja, nem lehetetlen, hogy ezen oszlop egy régibb oszlop helyén emeltetett, mely Severinus emlékének volt szentelve.

A tó partján halászkunyhó és korcsma. A tó vízfelületének

gyakori változásai miatt a fürdés csak időszakonként lehetséges; a víz jelenleg is visszahúzódnak van, ezért a Dunántúli Turista-Egyesület kénytelen volt az 1909. itt épült fürdőházat 1912. lebontani. Nagy víz idejében a Fertő taván az evező-, vitorlás- és korecslyasportot is üzik. (A Fertő földrajzi viszonyait l. a 13—14. lapon.).

A Fertő egész medencéjének hossza 36, szélessége 7—15 km, vize magas víz mellett 335 km² volt. Sekély (1—2 m) síksági tó, erősen elnádásodott partokkal.

A Fertő keletkezését a monda ekként adja elő: Azon a helyen, melyen ma a Fertő elterül, hajdan termékeny völgyalapú volt, melyen a lányai szépségéről híres *Lányvölgy* község feküdt. Egy alkalommal Giletus fraknói herceg egyszerű vadászruhában idetért, meglátva a csodaszép Máriát, abba halálosan beleszeretett. Az idegent nem ismerő leány hűséget esküdött a mindiggyakrabban ide látogató dölceg vadásznak. De a herceg noja, a herceg kíséretét, Samu apródot megvesztegetve, férjét titkát megtudta s bosszút forralt a bűnösnek vélt leány ellen. Míg férje háborúba indult, meghitt embereivel és Samuval Lányvölgyön termett, Máriát és anyját Ilust, kik ártatlanságukat hiába erősítették, megkötöztette s a falu melletti tócsába vetette. A kétségbeesett anya átkokkal sújtotta a hercegnőt és a támadással szemben közönyös falu népét. Másnap a tócsa vize tetemesen meglagadt s azon a két holttestet változatlan arevonásokkal, látleikéitől megszabadítva, imára összefont kezekkel úszott. A falu népe csodának véelve a dolgot, a holt-

Fertői vitorlás.

testeket ünnepélyesen eltemette; de a víz mindmagasabbra nőtt s a falu lakosai menekülni voltak kénytelenek; a víz mindaddig növekedett, míg felülte mai terjedelmét el nem érte. A hercegnőt is utólrta a sors büntető keze: mert lelkifurdalásaitól marcangolva megőrült; az áruló Samu pedig az új tavon csónakázva, a habok közt lelta halálát. A háborúból visszatért herceg hibájának kien-gesztelésére meztitláb Rómába zárán-dokolt, a leány halálának helyén pedig kolostort épített, melyet Boldog-asszonynak (Frauenkirchen; ma kö-zség Moson vármegyében) nevezett el. A Lányvölgyről menekült lakosok pedig a tó E-i végén új községet ala-pítottak, s azt Neusiedl-nek (ma Ne-zseder) neveztek el.

E mondának, valamint azon sok-félé elterjedt állításnak, hogy 1230-ban (mások szerint 1360-ban) a tó vize a parton épült hat községet el-pusztította volna, semmi történelmi alanya nincs. Későbbi kutatások azon-ban kiderítették, hogy a Fertő, mely már a rómaiak idejében is (Iacus Peiso, Peiso) létezett, az Árpádok

alatt és a 14. szdban a jelenleginél sokkal keskenyebb volt, miért is Fertő folyó néven is említetik és vámot is szedtek rajta. A Fertő vidékén már az újabb kőkorbán laktak emberek, amint azt a medre déli részében gr. Széchenyi Béla által felfedezett kőkori leletek bizonyítják, melyek alapján cölöépítkezések létezése sincs kizárva, bár bebizonyítható eddig nem volt. A 10. szdban Zsolt fejedelem besenyőket telepített a tó É-i partjára az országnak a németek beütései ellen való védelmére s ezen új telepítéstől (Neusiedel) vehette a tó német nevét. Az Árpádok idejében a Fertő (= mocsár, ingovány) vidékén számos falu és egyéb lakott hely volt, melyeket a tó 14—15. szdbeli áradásai elöntöttek; ilyenek voltak *Tard* (Rusztól K-re), mely 1277—1410. említetik oklevelekben; *Selegd*, a Vulka folyó (hazdan Seleg) táján; *Vitézfölde*, *Tard-tó* D-re; *Keych*, ettől D-re. *Pósatelek*, *Pomogy* és *Sarród* közt, stb. A tó alakjának gyakori változásáról bizonyosságot ad az a tény, hogy a

rusztiak néha átláboltak a mosonvármegyei Illmiche. 1270. Ottokár 40 lovast és 300 gyalogost a befagyott tavon átküldött, de azok a vízbe fulltak. A 16. szd elején a tó É-i részében nagyon megapadt a víz s a halászat nagyon megcsökkent; 1568. egy bizottság kiderítette, hogy a víz azért apadt meg, mivel özv. Nádasdy Tamásné a Rábca vizét, mely előbb a Fertőbe ömlött, lefelé eresztette. A 18. szd elején ismét csökkent s csak 1741-től kezdve nőtt meg újra. A tó vize 1855 óta erősen megapadt, 1866—69. teljesen kiszáradt s szikes talaját gazdasági művelés alá fogták. Azóta újból megapadt, de vízfelületét folyton változtatta. A Fertő szabályozásának legújabb terve szerint a tó déli részén keresztül Fertőmeggyestől a mosoni partig gát huzatnék, mely a tó északi részének egyenletes vízállást biztosítana (s így azt hajózásra, fürdőre és egyéb vízi sportokra alkalmassá tenné), míg déli része lecsapolatnék és gazdasági művelés alá vétetnék.

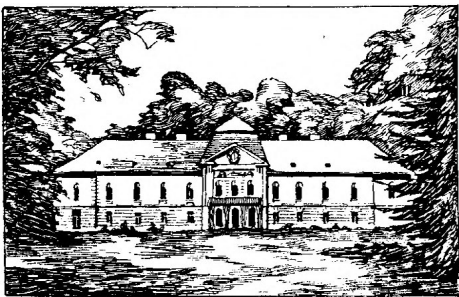
81. Nagycenk—Fertőhoz. Sopronból a déli vasúton *Nagycenk*, vagy a győri vasúton *Nagycenk-Hidegség* állomásig. *Nagycenk* [Nagy- és Kiscenkből egyesítve, 163 m], fejlődő, csinos nagyközség 2126 magyar lakossal; számos iparossal, nagy cukorgyárral. Közéleiben gróf Széchenyi Istvántól létesített szederfaültetvények.

Vendéglők: Reichl Ferenc nagyvendéglője, 2 szoba, jó; Nagy Károly, szerény. — *Étkezők:* cukorgyári vendéglő. Bencsik János, Erdősi Mihályné. — *Kávéház:* Olasz Ignác. — *Posta*, táviró, telefon-állomás. — Szabad fürdő a gyári tóban.

Nagycenk már 1281. óta említetik oklevelekben Tótcenk (Toth-

chynk), Dánielcenke, Vámoscenk néven; részben a Kanizsaiaké volt, kik az itteni vámot is bírták. Dánielcenk a Pok nembelieké volt. A 14. szdban a Cenkieké; a Kanizsaiak a községre való igényüket 1375. az Ebörgőciekre ruházták. Dánielcenk a Pok Fülöp és 1410. a Niczkyek bírták.

A Nagycenk mellett elfolyó *Ikva* folyócska is évszázadok óta szerepel a történelemben. Az *Ikva* neve ősmagyar név, mely szent vizet jelent (*ik*, *ig* = szent, *va* = víz, folyó; az *ig* szó a környékben egy-re változott át, mint p. o. az egyház szó-

Nagycenki kastély.

Nagyeceni hársfasor.

ban: a Fertőtől D-re fekvő Hegykő község neve is eredetileg Egykő, azaz szentkő volt, mint német Heiligenstein neve is igazolja). Az Ikva oklevelekben 1245 óta fordul elő; vidéke azonban márős idők óta fogva lakott volt, miként a nagyeceni sílelelet és a fertőszentmiklósi tumulus

igazolja. Az Ikva eredetileg a Fertőbe ömlött, de a 18. szdban szabályozstein neve is igazolja.) Az Ikva oklénemet Spittelbach (eredetileg Spitalbach) neve a 13. szdból ered, amikor a soproni Jánoslovagok a patak mellett építették fel kórházukat.

Az állomástól 7 p. a gróf Széchenyi István özvegyétől 1863. ép. szép román ízlésű templom, (ép. Ybl M.) karcsú toronnyal, belsejében *Blaas Károly* művészi oltárképe (Szent István a kis Jézust karján tartó Szűz Máriától átvessi a koronát), felette a Széchenyiek jelmondata: „Si Deus pro nobis, quis contra nos?” A templom előtt gr. Széchenyi István szép szobra Strobl Alajostól (1897, emeltette gr. Széchenyi Béla). A templom mögött a temető, benne a Széchenyi család mauzoleuma, keresztalakban ültetett hársfasorok közepén álló, régi dór ízlésben épített sírbolt.

Földfeletti része kis kápolna, honnan lépcső vezet a sírboltba, felette e felírás: „Voltunk, mint ti, lesztek, mint mi, por és hamu”. A sírbolt nagy csarnokában b. gróf Széchenyi István, „a legnagyobb magyar” († 1860. ápr. 8.) sírja, j. egy-egy urnában nagyszüleinek, Cziráky Máriának († 1787. nov. 7.) és Széchenyi Zsigmondnak († 1760) szíve; a mögötte levő helyiségben b. Széchenyi Istvánnak halála napján viselt öltöze, j. Széchenyi Pál kalocsai érsek († 1710) koporsója; leghátul más családtagok között a Nemzeti Múzeum megalapítójának, gróf Széchenyi Ferencnek († 1820) és nejének Festetics Julianna grófnőnek († 1824) sírjai.

A mauzoleum mögött a gr. Széchenyi család 8 tagjának a soproni bencés templomból ide áthelyezett tetemeinek románstílusú sírkápolnája áll (Havranek Antaltól, 1910). A hősi halált halt Széchenyi Alajos emléke Kisfaludi Strobl műve. (A templom és mauzoleum kulcsa a plébánián.)

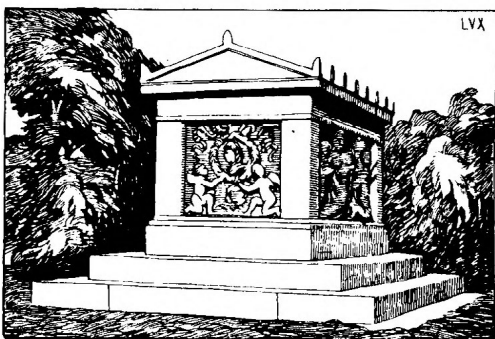
A templomtól ÉK-felé 10 p. a Széchenyi család ősi kásátlya (ép. a 18. szd II. felében Ringer József, bővítette 1831—38. Pollack Mihály és Hild József), jelenleg gr. Széchenyi Bertalan

és Károly tulajdona, belsejében becses tudományos és művészeti gyűjteményekkel. A kastélyt szép park övezi. Ebből Kiscenk ház-során túl $2\frac{1}{2}$ km hosszú, gyönyörű **hársfasor** indul ki ÉEK-felé, melyet Barkóczy Zsuzsánna grófnő és férje Széchenyi Antal gróf 1751. ültetett; ez (a Győr-Soproni vasúttól szelve) a Fertő partján emelkedő dombon épült vadászlakhoz (170 m) vezet, mely mellett szép ültetvények közt, *gróf Széchenyi Béláné Erdődy Hanna* († 1872) művészi *síremléke* van (piros gránit-szárkofág, bronz domborművekkel, Kundtmann Károly bécsi művésztől).

A mögötte lévő dombról (7 p.), csinos kilátás a Fertőre; a dombsor É-i tövében *Fertőboz* (Holling) falu (684 német lakos), felette József nádor 1801. évi látogatása emlékére gróf Széchenyi Ferenctől emelt oszlopcsarnok. Innen Balf ÉNy-i irányban a dombsor tövében $\frac{3}{4}$ óra (l. 82. sz. a.).

82. Sopron—Balf—(Kópháza)—Fertőrákos—Kőhidi fegy-intézet. Balf legcélszerűbben a győri vasút vonatával érhető el. (Az állomásról csinos erdőn át 15 p.) A kocsit a Balfi-utcán vezet ki s a Pihenőkereszt (l. 80. sz. a.) érintésével, mezők és szőlők közt, majd erdőben *Balfra* visz ($1\frac{1}{2}$ óra); a gyalogút (kék jelz.) a Malom-utcán megy ki s a Schönherr-malom (20 p.) érintésével, nagyrészt a győri vaspálya közelében, utójára erdőn át visz oda ($1\frac{1}{2}$ óra). Sopronból autóbusz-közlekedés (l. 79.).

Balf (Wolfs; dombon álló temploma 152 m) kisközség 1470 német (túlnyomóan ág. evang.) lakóval, a Fertőmelléki dombsor K-i tövében, erdős domboktól védett katlanban. Régóta ismeretes kénés fürdőjéről, mely a falu déli részén fekszik. Az 1772. épült fürdőépületeket Dr. Wosinski István tulajdonos (ki a fürdőt 1898. Sopron városától vette meg) új építkezésekkel bővítette ki, s ugyanő az előbb elhanyagolt fürdőt célszerűen és modernül berendezte. 5 forrása van, melyek ivókúrául és fürdőre használatnak.

Gróf Széchenyi Béláné síremléke.

A Katalin-forrás kénhidrogén tartalmú alkalikus savanyúvíz, az Újforrás nevezetes lithiumtartalmú alkalikus sósavanyúvíz, az István-forrás és Mária-forrás meszes kénsvíz, utóbbi bikarbonszódátartalommal, a János-forrás vashikarbonát tartalom-

mal. Gyógyítóeszközök még a kénes, vasas lápfürdők, a hidegvízgyógyintézet, villamos- és fényfürdők és Röntgen-laboratorium. Van 100 ágyra berendezett munkás-szanatoriuma és gyógyító-s nevelőintézet epileptikusok számára. A fürdőt esüzos, görvélyes és emésztőszervi bajoknál, bőrbetegségeknél, a lithi-umos savanyúvizet vese-

Balfi kápolna.

és hólyagbajoknál használják sikerrel. Vízvezeték, villamos világítás. Árnyas park. A fürdő melletti kápolnát 1773. Sopron városa építtette, benne *Dorfmeister* szép freskói (1779.).

A fürdővendégek részére a fürdőszállodában 42, a fürdőépületben 17, a Bécsi házban 16 szoba áll rendelkezésre. A faluban községi vendéglő 2 szobával; lakások a parasztházakban is kaphatók. Posta és telefon helyben, táviró Sopronban.

Balf Farkasd néven már 1199. említetik mint fürdő; 1278. a Csák nemzetség bírt. Demeter bán fia, Mór és Csák a birtokot 1309. az országha bevándorolt idegeneknek, Jekelin és Kenepin lovagoknak eladták, az utóbbtól megvett részt Róbert Károly király 1324. Sopron városának adta hű szolgálatai fejében. Jekelin lovag része 1336. Csenygh cseh lovag birtokába került, ki azt 1342. Sopron városának adta át s miután a város a 14. szd végén Pottendorfer Henrik és György részét is 1300 irton megvette, Balf egészen Sopron birtokába ment át. A fürdő a 16.

szdban már igen ismert volt. Nádasdy Tamás özvegye Anna 1566—68. itt üdült. 1631. Scholtz Jeremiás könyvet adott ki róla („A soproni birodalomban levő Balfi Feredő mérsékletes állapotú természetec, munkálkodó erejének és használatosságának magyarázó megírása“, Csepreg 1631.). A falutól É-ra fakadó lithiumos új forrás már a rómaiak idejében használtott, Kr. u. 180 körül már cementfoglalata volt, melyből a vizet csatornán a szomszédos fürdőépületbe vezették. Utóbb a lakók betömni igyekeztek, míg Wosinszki István 1900. újra felfedezte.

Balfról, a falun végigmenve, kék jelzésű úton, szőlők közt a Halászugnyóhoz (vendéglő, l. 83.) (40 p.) jutunk, onnan Fertőrákos (kék jelzés) 50 perc. Az út a szőlők közt, részben erdőszélen vezet a dombor tövében É-felé, esinos kilátással a Fertőre. (Fertőrákost l. 84. alatt.).

A Balf és Fertőrákos közt a Fertő taváig elnyúló földterületet, mely hajdan külön határt képezett és *Pagha* vagy *Pagya* néven előbb

a királyi udvarnokok s utóbb a Csák nemzetség birtokában volt, I. Károly király 1317. Sopron városának adományozta.

Fertőrákosról a kék útjelzés ÉNy-i irányban, a Rákos patak keskeny völgyében tovább vezet az Aumühletől az erdön át a Tómalomhoz (15 p.), vagy a dombor Ny-i tövében fekvő *Kőhídi* állami fegyintőzethez (25 p.; a telepen 1072 lakos), honnan 1 ó. alatt a sopron—pozsonyi országúton Sopron érhető el.

A balfi állomástól DNy felé haladva $1\frac{1}{4}$ ó. alatt *Kópháza* (Kohlhof, 176 m) községet érjük el, mely az Ikva lapályán fekszik. (Unger

Ferenc vd.); régi község, mely még a 19. szd elején is *Víz* néven szerepel. 1811 lakója kevés kivétellel horvát. A községen kívül a nagyecenki úton magában álló régi plébániatemplom búcsújáróhely. A templomot gr. Széchenyi Antal építtette a 18. szd közepén; szentélyét 1860 körül id. Storno Ferenc festette ki.

83. Sopron—Pintytető—Fertő (1 $\frac{1}{4}$ ó.). A Fertőmelléki dombsornak legmagasabb kiemelkedése a *Pintytető* (Finkenkogel, 261 m), mely Sopronból több úton érhető el. A Balfi-utcaán kifelé haladva, a vörös útjelzés szerint a téglagyáraknál az országotat elhagyjuk s b. nekivágunk az erdőnek; az országot elhagyásától számított 20 p. múlva a dombor gerincét érzük el, ahol a vörös jelzésű útból b. felé sárga jelzésű út ágazik ki. (A vörös útj. a Halászgunyóhoz visz, 25 p.) A sárga jelzés szerint egyenesen E-nak tartva, 20 p. a *Pintytetőt* érzük (a 261 m legmagasabb pont a jelzett úttól 5 p. Ny felé).

Az erdős dombor neve *Szárhalom*, ősrégi magyar név, a. m. Kopaszhalom (szár = kopasz). A bennszüült német lakosság Zarahalmer-Wald-ra fordította el a nevet. A térképészeti intézet 48—57. sz. térképlapján (1:75.000) olvasható Cárhalmi erdő és Cárhalom neveknek semmi jogosultságuk nincs.

A *Pintytető*ről DK-i irányban leszállhatunk a *Fertő* felé; 15 p. múlva kierünk az erdőből s szőlők közt leereszkedünk a dombor tövében álló *Halászgunyó*hoz (vendéglő), mely a tó hajdani partjának irányát jelöli. Csónakház építés alatt. (A tó vize ma messze befelé húzódott, a medrét itt sás és nád borítja.)

A sárga jelzés a *Pintytető*ről a város határa mentén tovább visz E felé (keresztezi a Sopron—Rákosi zöldjelzésű utat) s 15 p. alatt leereszkedik a *Nagytómalom* (145 m) fürdőtelepéhez (l. ezt 85. alatt), ahonnan D-nek fordulva a *Kistómalom* és a *Csalánkert* (vendéglő) érintésével Sopronba visz vissza ($\frac{3}{4}$ ó.).

84. Sopron—Fertőrákos—Fertőmeggyes (1 $\frac{3}{4}$ ó.). A soproni Szentmihálykaputól zöld jelzésű út vezet (b. sárga útj. a Tómalomokhoz, $\frac{3}{4}$ ó.) ÉK felé; $\frac{1}{4}$ óra múlva a *Szárhalom* erdejébe (206 m) ér s ennek hullámos hátán leereszkedik *Fertőrákosra* (40 p., Soprontól 1 ó.).

Fertőrákos (Kroisbach, 145 m) esinos község a Fertőmelléki dombor K-i lejtőjén, a Rákos-patakak a Fertőbe való torkolásánál, 3363 német lakos. D-i végében a győri püspök kastélya és parkja; a posta előtt régi pellengér. A Fertőre a községtől ÉK-re a patakesatornán vagy a Virágosmajoron át vezető autótúton a *csónakház*hoz (3 km) jutunk, ahol mérsékelt díj ellenében csónak és vitorlás bérelhető, vezetőkkel is. *Cserkész vízitelep*.

Vendéglő: Fischer Gyula; *Korcsma:* Mikatsch Tamás, Huber Pál. *Pósta:* helyben, u. t. Sopron.

Fertőrákos (Rákvár néven is) már a 14. szdban is vár és a győri püspök tulajdona volt, ki Sopron város polgárait itteni épületének lerombolása miatt 1311. Gentilis bíborosnak hepanaszolta; 1371. már királyi várnagyok ülnek benne, kiknek I. Lajos király meghagyja, hogy

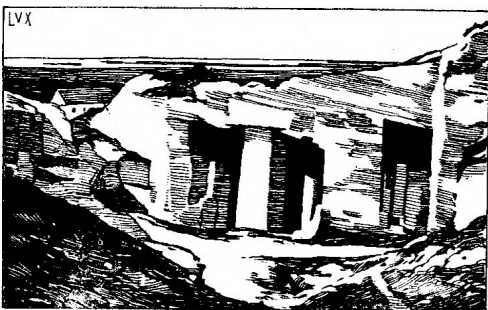
a soproni polgároktól a várhoz tartozó szőlőhegyen a hegyvámmon kívül más illetéket ne szedjenek. 1910. itt egy edényben 120 db barbár ezüstpénzt találtak a Kr. e. 2. századból, melyek valószínűleg a noricumit keltáktól erednek.

A falutól ÉNy-ra érdekes nagy *kőbányák, melyeknek hatalmas lajtamésszkő rétegeibe vájt, egyes pillérektől tartott s látványosságba menő óriási szikla-csarnokaiból került ki Bécs számos középületének (így az új egyetemeknek)

építőanyaga. Az

1628 óta üzemben tartott bányában talált „madáresőrök“ megkövesedett cápafajok fogai.

Fertőrákástól É-ra (a Fertő-meggyesre vezető dűlőút mellett) forrás fakad, az ú. n. *Katzendorfer Bründl*. E forrás és a Katzendorf nevű szőlőhegy tartja fenn *Macskakő* várának emlékét. Macska nevű hely már 1244. fordul elő okleveleinkben; 1443. táján Eberstorfi Zsigmond soproni kapitány építtette Macskakő várát, utóda Lichtenburgi vagy Vetoviai György még jobban megerősítette; a vár a soproni kapitányok közvetlen fennhatósága

A Fertőrákosi kőbányák.

alatt állott, kik a tized szedését úgy a soproni, mint a rákosi határban e vár jogán gyakorolták. 1454—57. paumgarteni Weitraher Konrád bírta. Mátyás uralkodásának elején csehek kerítették kezükre s innen fosztogatták a megyét. 1463. III. Frigyes és Mátyás király is megoszkálnán rablásaikat, sereget küldtek ellenük; 1464. Weitraher Konrád enyingi Török Ambrus soproni ispán kezébe adta a várat, mely 1465. valószínűleg elpusztult.

A Rusztra vezető úton EK-felé haladva, a kőbányától húsz percre, az út mellett balra a domboldalban látható falazat az 1865. Storno Ferenc által felfedezett nevezetes **Mithras-barlangot** (az első ilyen szentély, melyet hazánkban felfedeztek) rejti. A jelenleg fallal övezett, az ajtón és ablakon át hozzáférhető barlang alacsony sziklafalába faragott féldombormű a híkat leelő Mithras napistent ábrázolja, j. Phosphorus alakja magasra emelt, b. Hesperus lefelé fordított fáklyával; a bika vérét nyaló eb és kígyó alakjai egészítik ki ezen K. u. 3. századból való Mithras-szentélyt, melyben a római katonák a légiókban elterjedt perzsa napisten-kultusznak adóztak. (A barlangban talált ingó tárgyak, közte két oltár, a püspöki kastélyban őriztetnek.)

A barlangtól É-ra átlépjük a burgenlandi határt (útlevél és vámvizsgálat) és a szőlők mentén (15 perc) *Fertőmeggyes* (Mörbisch), a vidék legszebb községe, 1974 német (túlnyomóan ág. evang.) lakóval, csinos, oszlopostornácú házakkal. Újabban fürdőzők keresik fel. (Fertő-fürdő).

Szálloda, községi vendéglő.

Autobuszközlékedés Szentmargitbányára és Kismartonba, valamint Rusztra és Sécrc.

Az ős időben a Fertő Nyi partján ment végig az az út, melyen a borostyánkőt a Keleti-tengertől Rómába szállították. A rómaiak hadiútja Carnuntumból (Petronell) Scarbantiába (Sopron) szintén erre ment. Meggyest a 13. szdban a Gutkeled nemzetségből való Majádi család bírta; Majádi László elhaltával 1326. I. Károly király képvisőjének, Herthulnak birtokába jutott, de ennek családjá unokájával, Herthulfi Miklóssal, a király címer-

festőjével (cymararius) kihelván, Mária királyné a falu egy részét 1385. Sopron városának adománnyozta, másik részét a város 1392. Megyesi Miklós fiának, Pongrácnak leányától vétel útján szerezte meg. A 14. szdban a Butykaikak, Márkiak és Ráskaik is szerepelnek itt mint birtokosok, kik itteni birtokukat a Kanizsayak foglalási szándékai ellen védelmezik. Meggyes lakói 1598. Sopron városa ellen fel-lazadtak.

Fertőmeggyestől 1 óra gyaloglás É-i irányban a Fertőt szegélyző dombor tövében *Ruszt* városába (l. 87.) visz.

85. Sopron—Tómalom (1 ó.). A Szt. Mihály-kaputól sárga útjelzés (j. zöld útj. Sopronrákosra, 1 ó.) szőlők közt a *Csallánkerthez* ($\frac{1}{2}$ ó.) vezet. (Itt épül az új városi vízműtelep.) Innen az erdő mentén a hegyoldalba kilátásos úton a *Kis tómalom*-hoz $\frac{1}{4}$ ó.; csinos kis tó; mellette konyhakertészet és tehenészet (Sopron város tulajdona). A városszépítő egyesület által épített sétaút a Kis tómalom mellett elvezet a **Nagytómalom*hoz (145 m) $\frac{1}{4}$ ó. (a Szt. Mihály kaputól 1 ó.). Modern fürdő- és üdülőtelep, szálloda 14 szobával (napi ellátás 6 P); a 3 Ha területű tó mellett strandfürdő, fölötte hármassz. terrasz, park; csónakázás, vízisport. Nyáron naponta többször *autobuszközlékedés* Sopronból.

A Tómalomtól egy gyalogösvény É felé vezet az erdőn át a *Kecskehegyet* (208 m) megkerülve, a Rákospatak völgyében idillikusan fekvő *Aumühle*hez visz, ahonnan meredeken felvezet a hatalmas rákosi kőbányákhoz (l. 84.).

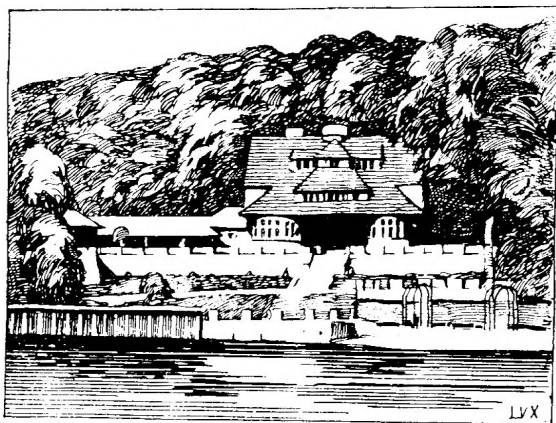
A Tómalomtól sárga útjelzés déli irányban a *Sárhalom* erdején át a *Pintytetőre* (261 m) visz; ezt az utat keresztezi a Sopron—Rákosi zöldjelz. gyalogút (Sopronba 35, Rákosra 20 p.). A kereszteződéstől még 10 p. a *Pintytető*.

86. Szentmargitbánya (St. Margarethen im Burgenland, 151 m), csinos község a Burgenland kismartoni járásában, a Vulka lapályának K-i szélén, a Fertőmelléki dombor tövében, 1960 túlny. német lakossal (csak 33 magyar).

V. áll. (a Sécenél kiágazó szárnyvonal végpontja, vasúti étköz.). *Autobuszközlékedés* Ruszt—Fertőmeggyes és Kismarton—Ebenfurth—Bécsújhely felé.

Régente Majád volt a neve: 1249. a király kezén volt, ki itt $5\frac{1}{2}$ telket Hertunfia Tamás fiainak adományozott. 1273. Ottokár elpusztította várát. 1289. Albert osztrák herceg újból elfoglalta. Monostora 1277. említettik. 1296-ban Ecclesia Sanctae Margaretae név alatt, Szent Margitnak szentelve

1437-ig említették, amikor mai német neve is előfordul. 1359. Rudolf és Kourád mosonyi főispánok itt bírt részükből egy telket Robauer Péter soproni polgárnak adtak, ki 1373. a maga részét a Kanizsaiaknak eladta. 1906. nyerte Szentmargitbánya nevet.

Tómalom.

Keresztelő Jánosról nev. *plébániatemploma* késő-gót alkotás, melynek tornya állítólag római őrtoronyból (?) alakítottatott át; szentélyén 1497 évszám olvasható. Kőből faragott szép kőszószéke (a Megváltó, Szt. Péter, Szt. Pál és Ker. János dombormű alakjaival) felső-olaszországi vagy dalmát művész 17. szdi munkája. Nevezetes a korai gót jellegű *csontház* (Kärner), egy hatszögű, hegyes falazott kúptetővel fedett kis kápolna, melyhez ugyanily tetejű kerék apszis csatlakozik, későbbi barokk-ízlésű kapuval; a kápolna déli oldalába kívül megrongált dombormű (Olajfák hegye, 1500 körül) van befalazva. A kápolnát, melynek belsejét bordás boltozat tetőzi be, némelyek Burgenland legrégibb egyházi emlékének tartják. Ugyanitt van régi peillengér.

A községtől Ny-ra terül el hg Esterházy Pál nagy *fácános- és vadaskertje*, melynek öreg fala a 17. szdból való.

Szentmargitbánya legnagyobb nevezetessége híres *kőbánya*, mely hazánk legnagyobb mészkőbányája. A kőbánya a Fertőmelléki hegylánc Ny-i peremén van, az állomástól 15 p.-re; tágas, tojásalakú katlant képez, melyet mintegy 40 méter magas mészkőfalak vesznek körül, felette a Kogl tetején (224 m) az 1711. évi pestis emlékére emelt Rozália-kápolna áll, pompás kilátással a Fertőre, A Vulka lapályára és a távoli hegységekre.

A Fertőmelléki hegylánc kőve a mediterrán emeletbe tartozó ú. n. lajtamészko, melyben az ezen korszakban létrejött koráll-építkezések világos képe áll előttünk. Ez a hegylánc uralkodó kőzete, mely Soprontól kezdve egész Oszlopig és Okáig feltalálható. A lajtamészko itt mint Lithothamnium-mészko van kiképezve, de egyes helyeken, pl. az oszlopi kőbánya mellett, mint valódi korállmész is lép fel, hol keményebb, hol lágyabb minőségű, de a keményebb félések a régebbiek.

A margitai kő lágy, de szívós, tompa kongású; igen könnyen megmunkálható, de a levegőn megszilárdul s mivel kitűnő bíróképességű

és egyenlő nagy szemekből áll, építkezésre a legjobb anyag. Vastagsága 50—60 m. A bányát 68 idők óta fejtik, így a soproni várostorony alsó része, mely az Árpádok idejéből való, s a bécsi Szt István-torony margitai kőből épült; továbbá a bécsi városháza, igazságügyi palota, udvari múzeumok, fogadalmi templom, operaház, cs. k. akadémiai gimnázium stb., hasonlóképpen a semmeringi vasút felépítménye. A bánya Esterházy tulajdona. A kőbányában igen gyakoriak a hallenyomatok, főleg a Carcharodon, Oxyrhina, Lamna és Sphyrna fajok fogai („madárcsőrök”); legnevezetesebb egy itt talált teljes delfin-csontváz, mely jelenleg a m. k. földtani intézet múzeumában van.

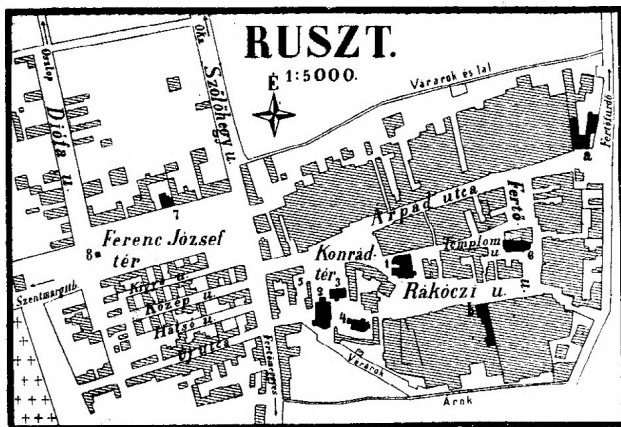
Az út a bányától felkapaszkodik a hegyléc hátára, honnan szép kilátás nyílik a Fertő-tavára és Ruszt városára és lassan aláereszkedik a tó mellé. Szentmargitbányától Rusztig 1¼ óra.

87. Ruszt (121 m), régi híres sz. kir. város a Fertő tó partján, 1876 óta rend. tanácsú város, majd az osztrák megszállás óta önálló szervezettel bíró város (a legkisebb politikai járás). Lakóinak száma 1920-ban 1402 volt (közte 90 magyar), az 1923. évi osztrák népszámlálás csak 1361 lakost mutatott ki (közte csak 36 magyart; 559 evang.). Régies jellegű, de csinos város, 1614-ből való várfalának egyes részei (így az É-i oldalon) részben még megvannak, régi kéttornyú kapuit a múlt század nyolcvanas éveiben bontották le. Lakói évszázadok óta szőlőműveléssel foglalkoznak s a ruszti bor és aszú már a 15. században országsgazerte híres volt s még ma is világhírű.

Már a rómaiak idejében lakott hely volt itt Ulmo néven (Ulmo = szilfa, Rustbaum). A középkorban Szil (Cél, Csél) néven (már 1317.) említetik, német Ruszt neve először 1393. óta.

1317. Hédervári Dezső és 1323. a Czirákiak kaptak benne királyi adománnyal birtokot. E két család bírta a 14. szd folyamán.

Ezután a Héderváriaktól a Bazini grófok kezébe került. 1451. monyorókereki Elderbach Pertold és Szécsi Miklós kapták jogérvényes bírói ítélettel a Bazini grófok ellenében. Utóbbiak azonban megint visszajutottak a helység birtokába. 1472. már mint mezővárost (oppidum) zálogba vetik Mischulbinger Vilmosnak. 1512. engedélyt kapott

a birtokos a város megerősítésére. A nagy városfal 1614-ből való. Híres bora révén már a középkorban üzleti összeköttetésben állott a külfölddel, különösen a furmint és a kék frankos (burgundi) bora révén vált ismertté. Királyainktól gyakran nyert kiváltságos leveleket, így már 1410., 1484. Mátyás királytól, 1533. I. Ferdinándtól, 1609. II. Mátyástól. Mint kiváltságos mezővárost 1681. I. Lipót szabad királyi várossá emelte, mely szabadság („Freymachung”) a városnak 60.000 forintjába és 500 akó aszúborába került, de a pallosjogot biztosította neki. 1683. a város meghódolt Thököly Imrének, ki a protestánsoknak visszaadta az 1674. elvesztett templomot, de a törökök visszaverése után újra elvesztették azt. Ruszt 1876-ig maradt sz. kir. város, azóta rend. tanácsú város. A nagy forgalmi utaktól távolos fekvésénél fogva csak lassan fejlődik, bár művelődés tekintetében kiváló helyet foglal el. Az osztrák uralom a várost idegenforgalma és fürdője útján kívánja fellendíteni, eddig kevés eredménnyel.

Vendéglők: *Aranyas* (terv. b.), a Rákóczi-utcában, 6 szoba (penzió 5.50 schillingtől kezdve); *Szalay A.* fürdővendéglője és kávéháza, 10 szoba (penzió 5 Sch.-től kezdve). *Városházi pince* (a Főtéren), jó ruszti borok kimérése.

Pósta, táviró, telefon.

Autóbusz-közeledés Fertőmeggyesre, Szentmargitbányára (a vasúti állomáshoz) és Kismarton, Ebenfurth, Bécsújhely felé.

Nagy fürdőintézet (strandfürdő) a Fertőben.

Mótorcsónakközeledés a Fertőn Nezsiderre és Pátfalura.

A Szentmargitbányáról érkező út a temető érintésével a tágas *Fő-térre* (előbb Ferenc József-tér) vezet, melyen ültetvények között a szép *hadiemlék* áll. Innen jutunk a tulajdonképeni városba. Itt a *Konrád-tér* D-i oldalán ültetvények mögötti dombon áll az 1785. épült *evang. templom* (2) (szép tornya 1896-ból), benne j. Hajnóczy János Károly lelkész emléktáblája (1835), könyv- és irattára, csinos oltárkép. Mellette (3) az *evang. iskola* (1882.). Mögötte áll a város legérdekesebb épülete, a

Szt. Egyed-templom vagy Halásztemplom, mely egy (állítólag Mária királyné által 1384. épített) régi kis temető-kápolnának (alsó emelete csontház) és egy az É-i oldalon 1515. hozzáépített templom egyesítéséből keletkezett, mely elv 1570. Ny felé kereszthajót, 1565. pedig az É-i oldalhoz sekrestyét építettek hozzá. A templom tornya 1879. összedőlt. A Ny-i kereszthajóba építették be 1570. az orgonakarzatot, melyet két (csavart oszlop által elválasztott) boltív hord. Az É-i szentélyt keresztboltozat fűdi, záródása a nyolcszög öt oldala (zárókövön 1515 évszám); jobboldalán a papiszékek, baloldalán kis szentségtartó művészies gotikus ráccsal; a D-i szentély záródása a nyolcszög 3 oldala, boltozata keresztbordás.

Ruszt templom.

Az É-i szentély főoltára (Szt. Egyednek és Szt. Pongrácnak szentelve) a keresztfeszítés képével és a két szent faszozárral 1642-ből való; a D-i szentély főoltárát Szt. Flórián, Katalin és Orsolya jó szobrai (16. szd. eleje) díszítik (megúj. 1634.). Az oltártól b. a Bold. Szűz faszozára a holdsarlón áll (gótikus munka a 15. szd. közepéből).

A tér sarkán a többszázéves szegényház (5) és a város érdekes régi borpinceje. A Konrád-tér K-felé a Fő- (Árpád-) és a Városház- (Rákóczi-) utcára nyílik. A kettő között van a középkorból eredő, de 1637. és 1703. átépített városháza (1) értékes levéltárral. 1479—1681-ig 33 privilegium, közte Mátyás király kiváltságlevele 1484-ből, régi polgármesteri jogar, városi zászló és vasláda („geheime Lade”) művészies zárral. Az ódon épületektől szegélyezett Városház-utca a Templom- és Haydn- (Fertő-) utca közt álló Szentháromság-templomhoz (6) vezet; kősisakos tornya két gallériával, rajta a nap, félhold és csillag. (A templomot 1649—52. a protestánsok építették, 1647. elvették a katolikusok és 1685. felszentelte gr. Kollonics Lipót győri püspök.) Szentélyében 18. századbeli klasszicisztikus mennyezetfestés, mely a Szt. Háromságot mint oltárképet körülveszi. A Fő-utcában is számos régi, részben címeres ház van. Az utca a Fertőre nyílik, hol b. fordulva a tó partján a puskaporos torony és régi városfal érintésével a fürdőhöz és motoresónakállomáshoz jutunk (5 p.); itt vendéglő.

88. Sérc—Oka—Ruszt. Sérc (Gschies, az osztrák meg szállás óta Schützen am Gebirge, 124 m), a Vulka balpartján, völgyében összeszűkülésében fekvő burgenlandi kisközség, 1325 német (112 horvát) lakossal. A Szentmargitbánya—Ruszt vasuti vonal kiágazása a Sopron—Pozsonyi vasútból. A község É-i szélén kenes forrás fakad, mely mellett már 1670. fürdőház állott.

A község neve 1317. Felsőlv (Fulseulcw) volt, 1483. „Lewew alias Syez” néven szerepel oklevelekben; innen a Gschies = Schütz.

Levő név, mely nyilas határőrökre (besenyők?) utal. Mai német neve önkényes elkeresztelés.

Vendéglők: Wimmer János, Kuzmits, szerény.

Vasúti állomás, posta és távíró helyben.

A községtől K-re emelkedő Hölzelsteinről (kápolna, 154 m), valamint a Goldbergről (225 m) szép kilátás a Fertőre. Mindenfelé szőlők.

Sércről a Szentmargitbánya felé vezető országúton elindulva, a Vulka hidjától 5 p.-re b. letérünk az okai útra, mely K-felé vezet. 5 p. múlva egy kökeresztnél jobbra fordulunk s a szőlők közt, csekély emelkedéssel mindig DK-nek tartva egyenesen Okára megyünk. (Sértől $\frac{3}{4}$ óra.)

Oka (Oggau), a Fertő partján fekvő község (133 m), 1628 német, róm. kath. lakossal. Csúcsives templom. Van benne tejszövetkezet jeles vajgyártással. Szabad fürdő a Fertőben.

Vendéglő: Kampitsch Márton, Mahl János.

Posta helyben, u. t. Ruszt.

A községtől ÉNy-ra levő Hölzelstein kőbányáját már a rómaiak művelték és a bányászok eljárásai

módja ma is tisztán felismerhető a bányában. Okának régi neve Szaka volt, ez alatt már 1344. említetik.

1893. a győri káptalan a Kanizsai-
ekat iktatja birtokába. 1429. Tros-
mauer Péter soproni polgár tulajdo-
na volt.

Okáról Rusztra, a Fertő-tó szélén, D-i irányban 35 p. (Rusz-
tot l. 37. sz. a.)

89. **Sérc—Oszlop—Ruszt** (2 6.). Séceről Oszlopra az ország-
úton vagy a vele párhuzamos dülőúton (az országútból kiágazik
a Vulka hídjától 5 p.-re) $\frac{1}{2}$ óra.

Oszlop (Oslip, 127 m), burgenlandi kisközség, 1320 túl-
nyomóan horvát lakossal (csak 117 német), a Fertőmelléki hegy-
ség tövében, nagy lajtmészakbányával.

Oszlop várát (fortalicium) — a
14. szdban Zaszlop — I. Lajos ki-
rály 1377. a lázadó Zaszlopi Troch-
mann (Trocsmann)-tól elvette és
Szentgyörgyi Tamás grófnak adta, ki
1393. Jodok morvai őgróf forsa-
gába kerülén, hogy a 6800 frtnyi
váltságdíjat megfizethesse, kénytelen

volt Oszlopot Szaka (Oka) és Szék
(Lajtaszék) birtokokkal együtt a Ka-
nizsaiaknak eladni, kiket a győri káp-
talan iktatott be új birtokaikba. Vára
1420. is említették. 1486. már mint
romot Mátyás király Grafeneck Ul-
riknak adta, mi ellen a Kanizsaiak
ültakoztak; 1499. újra utóbbiaké.

Oszlopról Rusztra a község D-i végén DK-re kiágazó dülő-
úton megyünk, mely a Fertőmelléki hegyláncan (200 m) átkelve
(szép kilátás a Fertőre) $1\frac{1}{2}$ 6. alatt Rusztra visz.

90. **Fertőfehéregyháza** (Donnerskirchen), nagyközség,
1824 német (csak 60, 1920-ban még 112 magyar), róm. kath. la-
kossal, kik szőlő- és gyümölcstermelést űznek; a Lajtahegység tövé-
ben, 3 km-re a Fertő-tavától, zöme a síkságon (148 m) a sopron-
pozsonyi országút mellett, a Teufelsgraben völgyébe messze benyúló
utcával; a község felső részében a kis templom mellett kőpellengér
(1660). A falu feletti meredek hegyen (110 lépcsőfok) kőfallal öve-
zett Szt Mártonnak szentelt, késő barokstíli templom (újjaépítette
Esterházy Pál gróf 1676, tornya 1739) honnan szép kilátás nyí-
lik a Fertő tavára és a sopronmegyei hegységekre. Még tágasabb
és szebb a kilátás a templom fölötti kopár *Ehrenfeld* hegyről
(315 m), honnan a soproni Szt. Mihály-templom is látszik.

Vendéglők: Wallner Károlyné, Stiglitz Mátyás.

Vasúti állomás $\frac{1}{4}$ órára a községtől. Autóbuszközlekedés Kismartonba
és Nezsiderre, pósta és táviró helyben.

A községtől Ny-ra emelkedő
Schöpfungleitenbergen kegyújabban 5 6s-
kori tumulust ástak fel, melyekből
vaskori urnák kerültek ki. A Wolfs-
brunnäcker dülön római villa nyo-
maira akadtak, a Szt Márton templom-
mal szemben hallstatti korú sír-
rokra, az Ehrenfeldhegyen kiterjedt
hallstatti korú telepre bukkantak.

A 13. szdban, amidőn Csákány

volt a neve, a Gathal család bírta;
német neve (Dondelskirchen, Tun-
golskirchen) 1430 óta fordul elő;
6srégi név, némelyek szerint Donar
germán istennek szentelt templomtól
ered, melyet régi írók Fanum Jovis
név alatt említenek. A községet 1436.
Zsigmond király Albert osztrák her-
cegnek adta zálogba. 1480. Moson
varmegyéhez számították.

91. **Feketeváros** (Purbach, 124 m) a sopron—pozsonyi or-
szágút mellett fekvő nagyközség, 1890 német (csak 26, 1920-ban
még 79 magyar) róm. kath. lakossal; a pataktól keresztülfolyt
széles főutájú község építkezési módja négyszögű városi elren-
dezést mutat, melynek érdekességét emeli az egész községet körül-
övező régi városfal, melynek 3 emeletes kapuja (1634. évszámmal)

ma is eredeti állapotában van meg (legérdekesebb az országút melletti ÉNy-i, ú. n. Török-kapu, kirohanó ajtóval és hajdani felvonóhid nyomaival). A községbe ma is csak e kapukon át lehet bejutni. A község közepén álló, kősisakkal fedett és galériával ellátott tornyú *templom* (1674—77.) belsejében, az ablakok feletti félkörökben régies nagy falfestmények, Krisztus életének jeleneteivel, nagy oltárkép és sok más festmény; kívül a bejárat-tól j. régi dombormű (Krisztus a keresztfán) 1718-ból. Több házban a török uralomra emlékeztető ábrázolások. Környékén számos római régiséget találtak. A községtől ÉNy-ra, $\frac{1}{2}$ órára levő *Burgstall*-hegyen 10 m magas körsánc által körülfogott s É-felé még 3 sáncsal védett ősrégi táborhelyet fedeztek fel, melynek átmérője mintegy 300 m.

Vendéglők: Lang Albert, Haackl András, Schwarz János.

Vasuti állomás, posta, táviró helyben. Autóbuszközlekedés mint 90. alatt.

Feketeváros helyén feküdt a rómaiak idejében Mutenum; a község Purpach néven már a 13. szd-ban említetik, várkastélya volt, melyet Ottokár 1273. elpusztított. 1440. Erzsébet királyné Hof és Mannersdorf városokkal együtt Enzersdorfi Henriknek adta, mely adományozást V. László 1453. és Mátyás király 1464.

megegyesített. 1473. azonban Grafeneck Ulrikot iktatták birtokába. A török uralom idejében erős védekezést fejtett ki; falai 1630—34. épültek.

Itt született 1677. ápr. 27. Orient József festőművész, aki a bécsi képzőművészeti akadémia igazgatója lett.

92. Fertőszéleskút (Breitenbrunn) a Lajta-hegység tövében (140 m) fekvő község, 1242. tűlny. német, kath. lakossal; két párhuzamosan húzódó hosszanti, s ezekre derékszög alatt álló s az országút irányába cső főútcával, mely emeletes házaival egészen városias jellegű. A főútcával szemben szabadon áll a mintegy 22 m magas, galériával, kősisakkal és 4 saroktornyocskával bíró hatalmas **őrtorony** (16. század), egyúttal pellengér, mely hazánkban legnagyobb ilyen épülete volt. (Felülről szép kilátás a Fertőre.) A község DK-i szélén lőréses faltól övezett régi *templom* (1675), ősrégi (gótikus ablakú) alacsony toronnyal (teteje újabban lehordva), belsejében dúsan díszítve régi falfestményekkel és szép oltárképekkel (1895. megújítva). A templom melletti kápolna 1728-ból való. A község hajdan védő körfalakkal volt övezve.

Vendéglők: Janisch János és Lambrecht Frigyes.

Vasuti állomás, posta, táviró helyben. Autóbuszközlekedés mint 90. alatt.

Fertőszéleskút 1262. Praytunprun, 1332. Zyluskuth néven említetik az oklevelekben. A Fraknói grófoké és köznemeseké volt. 1683. júl. a törökök felgyújtották s lakóit

meggyilkolták vagy elhurcolták. 1681. dec. 4—5. és 13—14. a magyar szent korona Fertőszéleskúton őriztett, midőn a koronázásra Pozsonyból Sopronba és vissza vitették.

93. Sásány és Nyulas. A Fertő partjának legészakibb fekvésű községei, mindkettő azelőtt Moson vm., most Burgenland nezsideri járásában, a Vulkapordány—Pándorfalvai vasuti vonal és a Kismarton—Nezsideri autóbuszvonali állomásai.

Sásony (Winden, 122 m) a Lajta-hegység tövében fekvő község, 1064 német (róm. kath.) lakossal, kik sok jó gyümölcsöt termelnek.

A község már 1208. évi oklevélben említetik „Villa Sasun juxta Nulos“ megnevezéssel, 1317. jelenik meg német neve („Villa Vynden juxta lacum Fertheu“) II. Endre 1217. a heiligenkreutzi cisztercita-apátság-nak adományozta Moson É-i részével együtt Sásonyt is. A tatárok feldúlták; 1605. Bocskay hadai zaklatták. A törökök 1683. elpusztították s 140 lakóját rabságba vitték. A heiligenkreutzi apátságon kívül a lébenyinek is volt itt birtoka.

A község déli szélén, a vaspálya mellett áll a község két-tornyú temploma, a barokk építészet nehézkes alkotása (1725.) A falu közepén kis kápolna áll. A pestis-oszlop az 1646. évi nagy járvány (300 halott) emléket őrizi (megúj. 1908.).

A községtől K-re, a vasút mentén emelkedő, hosszúra nyúlt *Hacheklsberg* (192 m) botanikai szempontból érdekes. — Az É-ra emelkedő *Zeilerberg* barlangját (Ludlloch) l. 131. alatt.

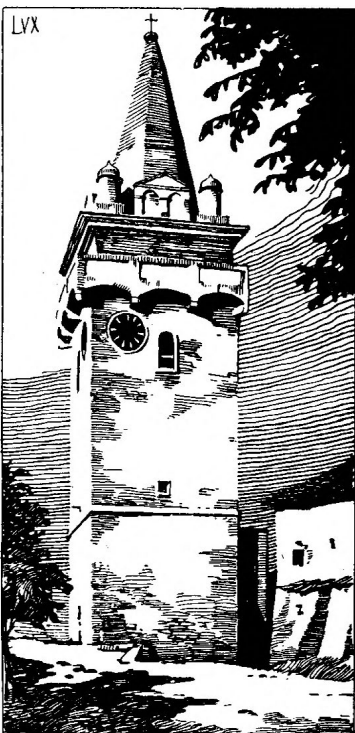
Nyulas (Jois, Goysz), a Lajta-hegység déli lejtőjére települt falu, 1220 német (róm. kath.) lakossal.

Nulos néven már 1221. évi oklevél említi mint a mosoni vár birtokát; német neve (Jews, Gews)

A község temploma, mely a falutól É-ra emelkedett (147 m) helyen áll, késő barokk építmény. A temető kápolnája 1679-ből való.

A községtől D-re, a vasuti vonal és a Fertő között elterülő lapály (Goyszer Haide) tipikus pusztai jellegű.

94. Neusiedl (Neusiedl am See), régebben nagyközség, Burgenlandhoz való csatolása óta város, a róla nev. kerületben, a Fertő tó É-i végén, 133 m magasságban (20 m a tó tükre felett.) 2764, túlny. német (csak 125, 1920-ban még 342 magyar), kath. lak. Kerületi kapitányság és ker. bíróság széke.

Fertőszéleskút őratornya.

csak a 15. szd elejétől fordul elő. Részben köznemeseké volt, részben Mosonhoz és Magyaróvárhoz tartozott.

Szállodák: Korona, Arany sas, Seitz, Müllner, Leirer.

Kávé- és étterem: Tschanek. — **Kávéház:** Rittsteuer.

Vasúti állomás, a főállomás a községtől Ny-ra $1\frac{1}{2}$ km, a kis állomás (*Neusiedl untere Stadt* néven) ettől 5 km-re a várostól D-re. Az Österreichische Bundesbahnen Pándorfalu-Kismarton vonalából itt ágazik ki a Pomogy-Eszterházra vezető ú. n. Fertővidéki vasút. Vasúti étkező.

Motorhajóközlekedés Rusztra. — Motoros és vitorlás csónakázás. **Autobuszközlekedés.** 1. Bécsből Nezsiderre (nyáron Pátfaluig) naponta ötször. — 2. Kismartonba (32 km). — 3. Apetlonba (30 km), naponta kétszer.

Pósta, táviró, távbeszélő.

Nagy fürdőtelep a Fertőben, 100 kabinnal, vendéglővel.

Nezsider hajdan kelta bójok, majd besenyők lakták, Zumbat, Szombathely, Fertőfő-Szombathely (IV. Béla korában) néven. Későbbi telepeseiktől nyerte új német nevét, mely több a tóra is átmélt. Eleinte a mosoni várhoz tartozott, majd királyi adományul magánosok kezébe került. Ágnes és Mária özevgy királynék itt udvart tartottak, mely valószínűleg a város É-i szélén emelkedő *Táborhegyen* volt. 1410. a Kanizsaiak kapták Zsigmond királytól, de már 1416. Óvár várához tartozott s mint ilyen

1481. a Szentgyörgyi grófok Rauscher Jánosnak elzálogosították. A 16. szdban a Bazini és Szentgyörgyi grófok birtokába került, majd a jezsuiták tulajdona lett, kiiktől Mária Terézia megszerezte és leányának Krisztinának hozományul adta, mikor Szász-Tescheni Albrecht herceghez férjhez ment. 1683. a törökök, 1708. a kurucok pusztították a községet. 1713. pestis dült itt. A trianoni diktátum folytán 1921. Ausztriához került.

A főpályaudvartól a Szt János-kápolna érintésével a város Ny-i végét ériük, ahol a gótjellegű Szt Háromság-oszlop (1696.) áll. A város főutcája innen hosszan DK-felé húzódik. Közepétáján áll a tekintélyes *templom*, késő barokk-korú csarnoktemplom, 1746-ból való oltárral.

A község É-i szélén emelkedik a *Táborhegy*; romokban heverő őrtornya 1550-ből való, állítólag római őrtorony helyén épült. Szemben volt a *pálos kolostor*, melyet Hamerla György a 17. szdban alapított. Ezt II. József 1786. megszüntette. A Táborhegyről szép kilátás nyílik a tóra és környékére, Ny-felé a Schneebergre és Raxalpera.

Nezsider újabb időben nagy lendületet vett. A Fertőtavi fürdő, melyhez Bécsből különvonatok közlekednek, nagy idegenforgalmat és élénk vizisportot teremtett, de a tó vizének megapadása a fürdő jövőjét bizonytalanná teszi.

95. Pátfalu (Podersdorf am See, 122 m) a Fertő keleti (mosonmegyei) partján fekvő község, 1261 német (róm. kath.) lakossal.

A község 1217. említették Potesdorf néven, 1317. „Potesdorf, in hungarico Pottholua”. Az osztrák

neiligenkreuzi cisztercita apátság és a Fraknoi grófok tulajdona volt.

Kitűnő homokos tópartja miatt legújabbban erősen felkapott fürdőhely, melyet autobuszok kötnek össze a 7 km-re K-felé eső Boldogasszony, és a 9 km-re eső Védény, valamint Nezsider (15 km) vasúti állomásával. Fürdőintézet, csónakkikötő. **Motorcsónakközlekedés** Rusztra és Nezsiderre. Tág kilátás a Fertő tavára.

D) A Vulka lapálya.

Kies völgylapály a Lajta-hegység, a Soproni hegység nyúlványai és a Dudlesz-erdő és a Fertőmelléki hegylánc között, melyet a Vulka folyócska keskeny szorulatban vág át. Termékeny lapály, sok népes községgel, több irányban szelik vasuti vonalak és országutak.

96. A Sopron-Ebenfurthi vasút (35 km, Vulkapordányig a Győr-Sopron-Ebenfurthi vasút vonala, onnan kezdve ugyancsak kezelése alatt Österreichische Bundesbahnen vonala). Naponta 6 vonat $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{3}{4}$ ó. alatt.

A Győr-Sopron-Ebenfurthi vasút soproni állomásából (itt ütlével- és vámvizsgálat, vasuti vendéglő) induló vonat az Erzsébet-kert közelében, a Kossuth Lajos-utcát átszeli s a lovassági laktanya mellett elhaladva az Ikva lapályán siet ÉNy felé, csinos kilátással a soproni erdős hegységre; 5 km után a burgenlandi határvonalon áthaladva, j. a Dudlesz-erdő alacsony vonulata, b. Somfalva látszik, a messze távolban Fraknó vára és a Rozália-hegység. — 8 km *Sopronkerles* (Baumgarten, 243 m), ahonnan a vonat nagy kanyarulattal (11 km) *Darufalvára* (Drassburg, 234 m) ér; kastély és park.

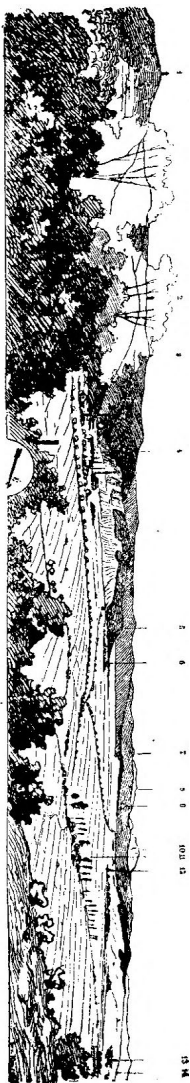
A vasút nagy kanyarulatokkal a Vulka termékeny és sűrűn népesített lapályára ereszkedik le, melyet É-on a Lajta-hegység kedves vonulata (az imponáló kismartoni kastéllyal), DNy-on a Rozália-hegység erdős gerince (Fraknó várával) határol; a háttérben az osztrák havasok és a Baden-vöslai hegyek; csinos, változatos kilátás jobbra és balra. J. szárnyvonal a csejfalvi (siegendorfi) cukorgyárba. A vasút nagy kanyarulattal áthidalja a Vulka vizét (179 m) s miután b. szárnyvonalat ereszt a félszerfalvi (hirmi) cukorgyárhoz, 17 km *Vulkapordányra* (Wulka-Frodersdorf) (170 m, vasuti étkező) ér. A Vulkapordány-Pándorfalvi (parndorfi) vonal kiágazása (l. ezt 77.).

Vulkapordánytól a vasút ÉNy-i irányban (kilátással j. Kismartonra és a Fertő-tóra, b. az osztrák havasokra) a Lajta-hegység tövébe jut; csinos, kies vidék. — 23 km (Soprontól) *Szárazvám* (Müllendorf) nagy kőbányával. — 31 km *Lajtaiifalu* (Neufeld an der Leitha), fejlődő iparos község a vasút áthidalja a Lajtat és Alsó-Ausztria területére lép. — 33 km *Ebenfurth* (230 km). Lásd ezt 111. alatt.

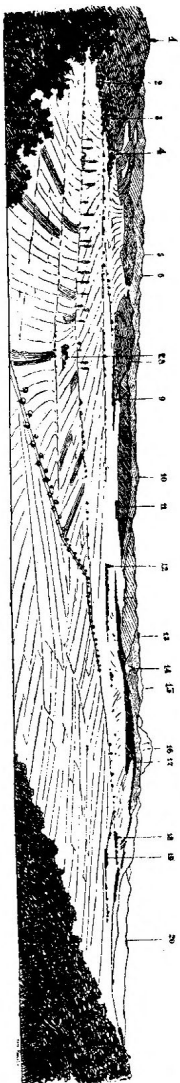
97. A Vulkapordány-Pándorfalvi vonal (42 km), l. 77. alatt.

98. A Sérc-Szentmargitbánya-Ruszt-i vonal (6 km), l. 77. alatt.

99. Autobuszközeledés. (Burgenlandi vonalak). 1. *Kismarton*—*Szentmargitbánya*—*Ruszt*—*Fertőmeggyes* (Mörbisch) 22 km, naponta négyszer (1 ó.). — 2. *Kismarton*—*Szárazvám*—*Lajtaiifalu*—*Ebenfurth* (17 km), naponta hatszor (40 p.). — 3. U. a. vonal Pottendorfig (17 km), naponta kétszer, 35 p. — 4. U. a. vonal Bécsújhelyig (29 km), naponta kétszer, 1 ó. 25 p. — 5. *Kismarton*—*Darászfalu* (Trauersdorf)—*Csejfalva* (Siegendorf)—*Vulkapordány*—*Nagymarton* (Mattersburg), (24 km), naponta (télén) egyszer, 1 ó.

- Kilátás a Bécsi dombról.
1. Károlymagaslát; 2. Muck-kilátó (előtte a Nándormagaslát); 3. Várhely; 4. Söreyvár; 5. Házhegy;
 6. Ágfa; 7. Rozália; 8. Rax; 9. Fraknó vára; 10. Schneeberg; 11. Urogenaom; 12. Somfai; 13. Sopronkertes; 14. Darufai.

- Kilátás a Hubertus-kilátótornyából.
1. Károlymagaslát; 2. Söreyvár; 3. Vasevár; 4. Sopronbátfai; 5. Várhely; 6. 428 m magaslat;
 7. Nyugati m.; 8. Házhegy; 9. Ágfa; 10. 508 m magaslat (az Asztaló gerincén); 11. Lépes-
 - fai; 12. Somfai; 13. Rozália; 14. Fraknó vára; 15. Rax; 16. Schneeberg; 17. Sopronkertes
 - (Krippelberg 350 m); 18. Sopronkertes; 19. Untenhol; 20. Iszfalegyesg nyúlványa.
 - (4.—5. között a Muck-kilátó látható.)

**100. Sopron—Dudlesz-
erdő — Hubertus-vadász-
lak—Virág völgy (2½ ó.).***

Sopron É-i környékének dombvidéke csinos sétákat nyújt, így a várostól É-ra, a bécsi országút mentén emelkedő és akáccal s cseresznyefákkal beültetett *Bécsi domb* (l. 32. old.) és folytatásaképpen a *Dudlesz-erdő* széles háta. (Sok gyöngyvirág.) Piros jelzés a Bécsi kaputól a vízvezeteki medencéhez (15 p.). Innen az út a domb gerincén vezet szép kilátással a városra, a Soproni és Rozália-hegységre, az osztrák havasokra, valamint a Lajta-hegységre és a Fertő vidékére. A gerincen az út kétfelé ágazik, az erdőn át közvetlen a Hubertus-vadászlakhoz, a domb Ny-i peremén a *Királytölgyhöz* (20 p.), ahol I. Ferenc József 1884-ben a hadgyakorlatot vezette, melynek emlékére a Városszépítő Egyesület 1916. emlékkövet állított. Tovább a jelzésen, a domb lejtőjén a soproni városszépítő egyesület által 1916. épített szépfekvésű, csinos ***Hubertus-vadászlakhoz** (15 p., a Bécsi kaputól 50 p.). Egész éven át nyitva. Frissítők és hideg ételek. A ház előtti térről szép kilátás Sopron városára, a Soproni- és Rozália-hegységre, az osztrák Alpokra és a Wiener Waldra, különösen napnyugtakor.

Hubertus vadászlak.

A Hubertus-laktól 3 p. a *Hubertus-kilátótorony*, szép kilátás a Fertőre, a kis magyar síkságra, a Soproni- és Rozália-hegységre, a Lajta-hegységre s az osztrák havasokra. Közvetlenül alattunk, a bécsi országúton a határrendőrség és vámkirendeltségének épülete (útlevél- és vámvizsgálat).

A Hubertus-vadászlaktól a piros jelzés még 35 p. a domb gerincén vezet ÉÉNy-i irányban, majd egy (a 3-ik) erdőnyíládkban hirtelenül j. (K-nek) fordul s a domb K-i oldalán 20 p. mulva D-nek visszafelé fordul s részint fiatal, részint kiirtott erdőben haladva keresztezi az ú. n. *Kopár lejtőt* (Kahle Leiten), majd szőlőkön keresztül a *Virág völgybe* (1¼ ó.) visz; szép kertek, nyáron vendéglő. (A piros jelzés itt véget ér.) Innen kék jel-

A Hubertus-vadászlaktól a piros jelzés még 35 p. a domb gerincén vezet ÉÉNy-i irányban, majd egy (a 3-ik) erdőnyíládkban hirtelenül j. (K-nek) fordul s a domb K-i oldalán 20 p. mulva D-nek visszafelé fordul s részint fiatal, részint kiirtott erdőben haladva keresztezi az ú. n. *Kopár lejtőt* (Kahle Leiten), majd szőlőkön keresztül a *Virág völgybe* (1¼ ó.) visz; szép kertek, nyáron vendéglő. (A piros jelzés itt véget ér.) Innen kék jel-

* Földrajzilag ezen kirándulás terepe nem tartozik a Vulka lapályához, de mint azt környező dombvidék ide való sorolása látszott célszerűbbnek.

zésű úton D-i irányban 20 p. alatt a Bócsi-kaput érjük el. (Összesen $3\frac{1}{4}$ ó.) (A Virág völgybe közvetlen kék jelzésű út a Bócsi-kaputól ápolit fasoron 20 p.)

101. Sopron—Kőhidi fegyintézet (1 ó.). A Szt Mihály-templomtól a pozsonyi országúton aláereszkedve a Tóalmok lapályára érünk, b. a Dudlesz-erdő, j. a Fertőmelléki dombor a Kis- és Nagy-Tómalommal (l. ezeket 85. alatt) s ezen 1 ó. alatt a rákosi völgy nyílása előtt fekvő *Kőhidi állami fegyintézetet* (141 m, 1072 lakos) érjük el. (Hosszabb, de csinosabb a Bócsi-kaputól kezdődő kék jelzésű út, mely 20 p. alatt a *Virág völgybe* (l. 100.) visz s onnan kanyarulatokkal levisz a pozsonyi országra. (A kék jelzés ezen megy tovább a fegyintézetig.)

102. Sopronkertés—Remetelak—Somfalva (1 ó. 35 p.). A vasuti állomástól 20 p.-re van *Sopronkertés* (Baumgarten) burgenlandi falu (256 m), 986 túlny. horvát lakos. Régi község, mely már 1362. említettik oklevelekben (Pamgort, Pangart néven). Közelében 1475. Grafeneck (Gravenecker) Ulrik és Frigyes, a Megváltó és Bold. Szűz tiszteletére *pálos kolostort* alapított. Ennek maradványa a falutól 15 percere DNy-felé levő csúcsíves templom-rom és *Remeteség* (Einsiedelei), mely a Krippelberg tövében (261 m) fáktól árnyékolt helyen fekszik.

Az épülettömb két templomból áll, melyeket a kolostorépület kapcsol össze. A déli nagyobbik templom (ép. 1465) keresztbordás boltozatú épület, melynek szentélye a nyolcszög öt oldalával záródik; a templomot 1762. barokk ízlésben átalakították és Ny-i homlokzata elé kis kupuzatot építettek, mely fölött fülkében 3 szent (Remete Szt Antal, Salamon és Zoltárde) szobra áll. A templom főoltára a szentély egész magasságát kitölti, a j. oldali oltárkép Szt Antalt ábrázolja s alatta a régi pálos kolostor képe lóg. Az É-i kisebb templom, melynek szentélye a nyolcszög három oldalával zárul, jelenleg rom. A kolostorépület földszintjén van a keresztbordás boltozatú refektórium, az emeleteken a cellák és a közös konyha. (D. Frey.)

Innen DNy-felé, az ú. n. Greifer See völgye húzódik. A Remetelaktól D-re az erdős *Krippelberg* (350 m) emelkedik, melyen át 1 óra alatt Somfalvára (253 m) jutunk. A Délivasút állomásához még $\frac{1}{2}$ óra.

103. Darufalva—Darufalvi és Márci tető—Márcfalva ($2\frac{1}{2}$ ó.). *Darufalva* (Drassburg, 234 m) csinosan fekvő burgenlandi község, 1244 túlnyomóan horvát (231 német, 31 magyar) lakossal (a pályaudvar mellett vendéglő), Patzenhofer-féle kastélyal és parkkal; szép befásított út vezet a faluba.

A patkóalakú kastély eredetileg a 17-ik szdból való épület, az udvaron árkadókkal díszítve; középső toronyszerű része annak legrégebbi része. Földszintjén van a nymphaeum, melynek falait kőmozaik borítja.

A kastélyhoz szép park csatlakozik, melyet a 9 múzsaszobrai díszítenek (egyiken Schletterer J. C. neve, 1758 évszámmal). A kastély kapuja előtt szép Flórián-szobor (1785.).

Darufalva Ny-i házai fölött meredeken emelkedő Taborác-domb tetején ép földvár látható. (Az állomástól $\frac{1}{2}$ óra a Remetelak, l. 102. sz. a.) A falu templomától DNy-i irányban $\frac{1}{2}$ óra a *Darufalvi tető* (Drassburger Kogel, 331 m), honnan esinos kilátás nyílik. Innen DNy-i irányban, túlnyomóan erdőn (részben fenyves) át 1 ó. alatt a *Márcai tetőre* (Marzer Kogel, 386 m) jutunk, mely D-felől hirtelenül emelkedik a lapályról. Szőlők és gyümölcsösök.

Pompás kilátás a hullámos völgyre számos községgel, a Soproni hegységre, a Rozália-hegységre Savanyúkúttal és Fraknóval, mögötte a Schneeberg; a pecsenyédi hullámos lapály mögött a Gutensteini, Badeni és Vöslau hegyek, a Steinfeld rónája, a Lajta-hegység Kismartonnal, a Fertőmelléki dombor, a mosoni lapály, az egész Dudesz-erdő és Sopron városa.

A Márcai tetőről DNy-i irányban a Márcfalva vasuti állomását érjük el (40 p.); l. 71. sz. a.

104. Vulkapordány—Vulka lapálya—Nagymarton ($2\frac{1}{2}$ —3 ó.). *Vulkapordány* (Wulka-Prodersdorf, 170 m) nagyközség, 1792, túlny. horvát (42 magyar, 127 német) róm. kath. lakossal, vasuti csomópont.

Hajdan Kőpordány volt a neve és vára volt. 1307. a Gutkeled nemzetségbelieké volt, kik Dorogot (Darászfalva) is bírták. 1346. Nagymartoni Pál. 1360. Patli Tamás kaptak benne királyi adományt. 1369—70. a Kanizsaiak és Oszlop

Hanul perben álltak miatta, a per a Kanizsaiak javára dőlt el. Utóbb a Fraknói grófoké volt, kik itteni jogukat 1434. a Molnáriakra ruházták. Róm. kath. temploma 1642. épült.

Vulkapordányról több irányban bejárhatjuk a Vulka lapályát, e sűrűn népesített, jól művelt kies vidéket. *Nagymartonra* (Mattersburg) $2\frac{1}{2}$ óra, útha ejtve *Selegszántó* (Antau), *Selegd* (előbb Stodra), *Zemenye* (Zemmendorf), *Petőfalva* (Pöttelsdorf, híres vörös borral, jó vendéglő) és *Borbolya* (Walbersdorf, jó vendéglő) községeket; a vándorlás kellemes és vonzó. Vulkapordányról Ny-i irányban $\frac{3}{4}$ óra *Félszerfalva* (Hirm, 907 túlny. német, 13 magyar, 1920-ban még 113, lakos), Hartig és Rothermann nagy cukorgyára; innen $\frac{1}{2}$ óra *Kisboldogasszony* (219 m), Zemenyéhez tartozó telep a sopron-bécsi országút mellett.

Mind e helyek régi multra tekintenek vissza. *Selegszántó* már 1321. említetik Szántó néven s már 1390. Szt András apostol tiszteletére szentelt temploma volt; *Selegdnek* 1321. Szerdahely volt a neve, 1410. már mint possessio Selegd a Kanizsaiaké volt. *Petőfalvának* a 14. szdban Potli, Patli volt a neve, *Borbolya* 1202.

Villa Wolbrun, 1425. már Walbersdorff néven fordul elő. *Cünfalva* már 1244. Peresznye néven említetik, mikor is a Czirákiaké és Peresznyeieké volt, *Zemenye* 14. szdbeli nemes birtokosai mint az Osl nemzetség tagjai említetnek. A *Vulka* folyónak Selyeg volt a régi neve.

105. Szentmargitbánya—Darászfalva—Kismarton ($1\frac{1}{2}$ ó.). A község E-i végéről az országút Ny-nak fordul a nagy Esterházy-féle főútnak mentén, melynek kőfala még a 17. szdból való, amikor gr. Esterházy az éhínségtől gyötört lakosság felségélyezésére

építtette. A Piller-malom mellett álló 10 m magas impozáns Szent-háromság-szobor (ép. 1838. Piller Ferenc és Klára) érintésével, Szentmargitbányától számított $\frac{3}{4}$ ó. alatt *Darázsfalura* (Trauersdorf, 148 m) érünk, 1333, túlny. horvát lakos.

Darázsfalva 1327. a Gutkeled nemzetség ősi birtoka volt. 1346. Dorog név alatt a Nagymartoniaké, amikor is kötornya és kövéra említtetik. Német neve (Trausdorf, Drawsdorff) 1380. óta fordul elő.

Mikor a vár a Dorogi Hagnauer János magvaszakadtával a koronára szállott, Zsigmond király 1430. Kanizsai Lászlónak és Imrének adományozta. Mint vár 1484-ig szerepelt, azután elpusztult.

A hosszúra nyúló falu Ny-i végén, a Vulkán átkelve, ÉNy-i irányban, $\frac{3}{4}$ ó. alatt (mindig a Lajta-hegység felé közeledve) *Kismartont* érjük el (l. ezt 112.).

106. Szárazvám—Savanyúkút (3 ó.), hullámos lapályon elég érdekes vándorlás, szép kilátással a Vulka lapályára és a hegységekre. Az állomásról Ny-i irányban *Büdöskút* (*Stinkenbrunn*, $\frac{3}{4}$ ó.), közsémbánya, innen D-felé 25 p. *Völgyfalva* (*Zillingthal*), majd DNy-felé $\frac{1}{2}$ ó. *Pecsenyéd* (*Pötsching*), nagyközség 2043 német lakossal (Putz vendéglője). Innen DNy-i irányban *Savanyúkútra* $1\frac{1}{4}$ ó.; az út közepén túl (Pecsenyéd-től $\frac{3}{4}$ ó.) a Hausberg (Lahmenwald) déli lejtőjén, a rét fölött kiterjedt régi körsánc (avar eredetű, de a rómaiaktól és későbbi népektől is lakva); szép kilátás Savanyúkútra, a soproni hegyekre és osztrák havasokra, Savanyúkutat l. 139. alatt.

(Autobuszközeledés Kismarton—Vulkapordány—Nagymarton, l. 99.)

E vidék ős idők óta sűrűn lakott: *Pecsenyéd* régi neve Besnyő volt az oda telepített besnyőkről, kik a Lajta-melléki örök voltak; ezek a 13 szd elején, mikor a Nagymartoni család ősai itt birtokot nyertek, e

tájat már elhagyták. 1229. a győri püspök engedélyt adott a Nagymartoni családnak, hogy az *Ecclesia Sanctae Mariae de Bagad* piébániához tartozó Bessený helységbeli jobbhágyok kérésére Bessenýon templont építhessen.

Völgyfalva határában 1265.

Villa Poghon említették. A 14. szdban Ikka név alatt fordul elő, 1346. „villa Kethykka juxta fluvium Saar” néven említették (t. i. a magyar és az osztrák község, amaz *Völgyfalva*, ez *Zillingsdorf*), de német *Zillingthal* neve is már 1380 óta fordul elő. — *Büdöskút* e néven már 1271. említették; a 14. szdban a szarvközi uradalom tartozéka volt; 1410. a Kanizsaiak szereztek meg. 1451-ben monyorókeréki Elderbach és Szécsi Miklós kapták jogérvényes ítélettel a Bazini grófok ellenében. A török pusztítás után (1540 körül) horvátokat telepítettek ide, kik mai napig is megőrizték nyelvüket és szokásaikat.

Kismartoni városháza.

E) A Lajta-hegység.

Nyugatmagyarországnak — ma Burgenlandnak — kiválóan szép hegyvidéke a Lajta termékeny lapálya, a Fertő, a Vulka lapálya között. Szelíd lejtőinek dús erdősegei s az ezeket szeldelel pompás nyiladékok („Allee”) jellemzik; keleti lejtőinek alját terjedelmes szőlők és gyümölcsösök borítják. Tövében köröskörül a népes községek hosszú láncolata, az É-i oldalon 4 alsó-ausztriai község, egyebütt 18 magyar község, mely utóbbiak a hegység bejáráására alkalmas kiindulópontok.

107. Közlekedés. A hegység a (volt) magyar oldalról a *Sopron-Ebenfurth* (l. 96.) és a *Vulkapordány—Pándorfalvi vonal* (l. 97.) útján érhető el. E vasúti vonalakon kívül sűrű *autobuszforgalom* áll a euristaság szolgálatában. Az itt figyelembe jöhető vonalak a következők:

1. *Bécsújhely—Ebenfurth—Kismarton—Szentmargitbánya—Ruszt—Fertőmező* (50 km), naponta négyszer. — 2. *Bécsújhely—Savanyúkút—Száravám—Kismarton* (27 km), naponta háromszor (2 óra). — 3. *Kismarton—Száravám—Ebenfurth* (17 km), naponta hatszor. — 4. *Kismarton—Száravám—Pottendorf* (17 km), naponta kétszer (1 ó.). — 5. *Kismarton—Száravám—Ebenfurth—Bécsújhely* (29 km), naponta kétszer (1 ó. 25 p.). — 6. *Kismarton—Fertőhegyháza—Nezsidó* (32 km), naponta egyszer, 1 ó. 10 p.).

108. Száravám—Nagyhöflány—Kismarton (1 ó.). *Száravám* (Müllendorf, 230 m), község 1062 német róm. kath. lakossal; A község új templomának homlokzatát díszítő Szt Rókus és Szt Sebestyén-szobrok a győri Mária-szoborról, annak restaurálása alkalmával kerültek ide. A község melletti nagy kőbánya kemény mészkövet túlnyomólag Bécsbe szállítják (a Votivkirche csaknem egészen e kőből épült). A keményebb fajta mészkövet szobrászati munkákra használják, a felette települő fehér, egészen krétaszerű mész az ú. n. bécsi fehér (Wiener Weiss) előállítására használatik az itteni krétagyárban. A község temploma 1905. épült.

Száravám ősi magyar neve Kövesd (már 1271., de ugyanakkor Terra Ponith néven is). 1390 óta fordul elő a Mylyndorf, Milichdorf név, melyből mai Müllendorf neve

lett. A Száravám név eredetére utal az 1346. évi oklevél „Villa Kwesd cum tributo viatico” kifejezése, mely vámhelynek mondja.

Száravámról az országúton 30 p. alatt **Nagyhöflányra** (Grosshöflein, 193 m) jutunk; község 1339 német (róm. kath.) lakossal. A község közepén a hg Esterházy Miklós tulajdonát képező kéncs gyógyfürdő (hajdan kastély), melyben gróf Esterházy Miklós nádor 1645. szept. 11. meghalt. A templomban értékes ötvösmunkák (1616-ból való aranyozott ezüstálca, 1654-ből díszes szentségtartó); külső falán régi sírkövek a 17. szd közepéről. Régi pellengér.

Vendéglők: Fürdővendéglő (l. fenn), más két kocsmá. *Pósta* helyben, utolsó táviró Száravám.

A község Hublen, Heflin, Hofling; néven már a 14. szd elején említették; 1324. a Kanizsaiak és Höfleinek bírták, kik az Agyagosi nevet is viselték. Esterházy Miklós nádor uradalmának központja volt, mielőtt Esterházy Pál kismartoni kastélyát újjáalakította és székhelyét 1655. oda tette át.

A fürdő forrása fölé Szt. Radegundisz királyné kápolnáját építették, mely 1529. elpusztult. Esterházy Miklós a kápolnát 1639. újból felépíttette. Esterházy Pál a láthatott kénfürdőt 1690. újjá alakította s abban az Einsiedeln Mária szobrot (készítette Felsner Mihály kismartoni kőfaragó) helyezte

el. 1707. a kurucok a községet a fürdőházzal együtt elhamvasztották, de a Madonna-szobor ép maradt. Erre a bűcsújárók tömegesen keresték fel a fürdőt, miért is Esterházy Pál hg nádor 1711. a kismartoni kálváriába szállíttatta át. (A nádor 1713. márc. 26. pestisben meghalt.)

A községtől K-re 25 p. *Kishöflány* község, 893 német róm. kath. lakossal, magasan fekvő (222 m) késő csúcsíves templommal, majdnem összeépítve Kismartonhegygel, melyet pár pere alatt elérünk.

109. Szárazvám—Malomvölgy—Naphegy—Szarvskő. (1¼ ó.). Az állomásról zöld jelzésű út vezet a Malomvölgybe (Mühlgraben, Milchgraben), ahol ¼ órányira Fromwald Tamás erdei vendéglője van (turistaszobával); csinos erdei völgy, honnan a jelz. út folyton erdőben a hegység gerincére vezet fel, hol a kismartonszarvskői kék jelz. úttal találkozik. A zöld jelzés ezt kissé b. követi, majd j. kiágazik (a vendéglőtől ¾ ó.). Ebből ÉK-felé a *Naphegyre* (480 m.) visz. 25 p. (l. 115. sz. a.). A kék jelzés ÉNy-i irányban ½ óra alatt *Szarvskőre* vezet (l. 114. sz. a.).

110. Szárazvám—Szarvskő—Vimpác—Lajtapordány (3¾ ó.). Szárazvámról az országúton *Szarvskőre* (Hornstein) 1¼ ó.; mindig a hegység tövében, érdekes kőbányák, kilátás a Lajta lapályára és az osztrák hegyekre. *Szarvskőről* (l. ezt 114. sz. a.) az országúton *Vimpác* (l. 118. sz. a.) 1 ó. — *Szarvskőről* a község É-i szélén lévő major melletti út ÉÉK-i irányban 1½ ó. alatt a *Lajtapordányi fürdőbe* vezet (l. ezt 117. sz. a.).

111. Lajtaújfalu—Ebenfurth, a Lajta folyó két partján elterülő fejlődő iparos községek, utóbbi már az Alsó-Ausztriában.

Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha) község 3079 lakossal, közte 2692 német, 232 (1920-ban még 425) magyar, 88 horvát, 67 cseh-morva. Nagy jutafonó- és szövőgyártelep, vegyészeti gyár, lignitbánya. Róm. kath. és ág. evang. templom. Vasúti állomás, P., T., Tb., Autobuszközeledés (l. 107.).

Ebenfurth (230 m) a Lajta balpartján, iparosközség 2200 német lak., a Sopron—Ebenfurthi vasút végállomása, vasúti csomópont. Érdekes régi vára (négyszögletes vízi várkastély) van, kápolnájának freskói Maulbertsch-től valók; a kastélyt nagy park övezi. Régi templom, a főtéren Szentháromság-oszlop. Lajtafürdő.

112. Kismarton (Eisenstadt), azelőtt rend. tanácsú város Sopron vármegyében, legérdekesebb városaink egyike, ma Burgenland fővárosa, fekvésénél fogva is kedvelt kirándulóhely és a Lajtahegységben való turistáskodásra a legalkalmasabb kiindulópont.

Szállodák: *Goldener Adler* (Arany sas, Eder), Fő-tér 25, 20 szoba, folyóvízzel, autógarázs, kert. — *Weisse Rose* (Fehér rózsza, Greger), Liszt F.-utca, 10 szoba, autógarázs, kávéház, fürdő, városi mozi, kert; hozzátartozik a *Waldhof*-majorság. — *Goldene Weintraube* (Szőlő, Killermann), Wienerstrasse 13, 28 szoba, árnyas kert.

Vendéglők, éttermek: *Falb*, Fő-utca; *König*, Fő-utca, a város-háznál; *Repay*, St. Antonistrasse 27 (a régi városkapu mellett); *Mayer*, *Lehner*, mindkettő Felsőkismartonhegyen.

Kávéházak: *Central* (Weiner), a Fő-téren; *Gloriette*, az Esterházy-kastély mellett, kabaret; *Horváth*, Haydn-utca 11, cigányzene; *Repay*, nyárikávéház, Pfargasse.

Bérelő-állomások: Hyrtl-tér (a Fehér rózsza előtt), a Főtéren és a Szabadság-téren.

Autobuszközeledés Bécsbe (1 $\frac{1}{4}$ ó.), Ebenfurthba (½ ó.), Nagymartonba (1 ó.), Nezsiderre (1 $\frac{1}{4}$ ó.), Rusztra és Medgyesre, Bécsújhelyre (1 ó.). Kiindulópont az Esterházy-tér.

Pósta, táviró és telefon: Pfargasse 119 és Esterházy-utca 129.

Fürdő: *Nuss*, kád- és zuhanyfürdő, Hyrtl-tér 1, a Fehér rózsza mellett. — *Uzoda*, a volt katonai alreáliskola (most szövetségi középiskola) parkjában.

Utazási iroda: Fő-utca 16.

Gyűjtemények: *Tartományi múzeum*. *Wolf-féle múzeum*.

Története. Kismarton helyén már a rómaiak idejében volt nagyobb telep, az Árpádok idejében mint castrum szerepel. Régi neve a 13. szdban Villa Martini minoris, Wenigmerstersdorf és Szabó-marton. A 14. szdban az Osl nemzetségből származott Kanizsai család szerezte meg az uradalom egyes részeit, melynek törzsfészke Szarv-kő vára volt. A Kanizsaiak 1371. köfallal vették körül a várost, s ők építették a várat, királyi engedéllyel ők kezdték a zsidókat nagyobb számban ide telepíteni. 1388. vásárjogot nyert a város. 1401. az osztrákok elfoglalták a várat. A németiség erős terjeszkedése idején Frzsebet királyné 1445. Eicinger Konrádnak elzalogosította Kismartont, melyet 1451. Frigyes császárnak adott. 1463. Mátyás király a III. Frigyesnél lévő koronáért több határvárral együtt zálogba adta, de utóbb visszaváltván azt, 1486. Grafeneck Ulriknak adta, mi ellen a Kanizsaiak tiltakoztak. 1488. Mátyás király Fraknó várával együtt fiának, Korvin Jánosnak adta. Az 1491-iki egységesség értelmében II. Ulászló király ismét III. Frigyes, illetve Miksa császár kezére bocsátá, ki a város kiváltságait 1493. megerősítette. Utóbb ismételve cserélt urat, így 1493. Hardegg Henrik gróf, 1508. Dr. Fürst Vitus, 1517. Zinzendorf Kristóf, 1527. Fürst Ernő. 1533. Fürst Mária bírta zálogban. 1553. Kaboldi Weisprach János, Fraknó ura szerezte meg a kismartoni uradalmat, ki zsarnok

módjára fosztogatta lakóit s a várost kiváltságaiból kiforgatta. Miksa császár ezért 1569. szigorú intézkedéseket tett ellene s a városnak visszaadta elkobzott jogait, 1571. pedig az időközben elhunyt Weisprach leányörökösétől visszaváltotta a kismartoni és fraknói uradalmat. A magyar karok és rendek 1609 óta sürgették az elzalogosított várak visszacsatolását. 1622. gróf Esterházy Miklós nádor 400.000 frtért zálogba vette a fraknói grófságot és a kismartoni uradalmat, melyet utóbb adományképpen nyert el, s az 1647. évi 71. t.-c. alapján Kismarton, Szarv-kő, Kőszeg és Borostyánkő uradalmaikkal együtt Magyarország visszacsatoltattak. A város III. Ferdinánd alatt 1648. lett sz. kir. várossá. A város az Esterházyak alatt emelkedett jelentőségre, kik 1663—72. a nagyszerű kastélyt felépítették. Az 1921. évi nyugatmagyarországi felkelésben Kismarton egyideig a felkelők főhadiszállása volt. A trianoni diktátum folytán egész vidékével együtt Magyarországól elszakítottatott s Burgenland tartományi gyűlésének, majd a tartományi kormányynak is székhelye lett; mint ilyen, gyors fejlődésnek indult. — Kismarton a zene történetében is nagy szerepet játszott; Haydn József (1732—1809.) itteni működésén kívül a kismartoni szülőktől származó Elssler (1766—1846.) zeneszerző és Elssler Fanni (1810—1884) és Elssler Teréz (1808—1878.) híres táncosnő neve fűződik a városhoz.

Kismarton (180 m) négy teljesen össze- és egymásba épített községből, ú. m. a régi sz. kir. (utóbb rend. tanácsú) városból (melynek 1920-ban 2917 lakója volt), Kismartonváraiból

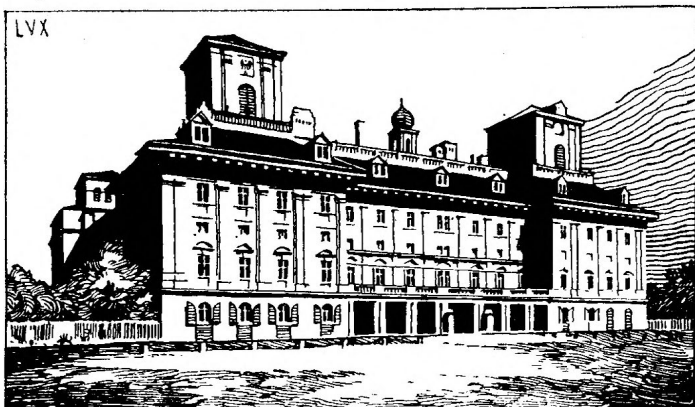
(186 lak.), Alsó- (334 lak.) és Felsőkismartonhegyből (1277 lak.) áll, összesen (1920-ban) 4714 lakóval (562 ház). Az osztrák uralom Kismartonváralját a várossal egyesítette, de a másik két község önállóságát meghagyta; a lakosság és a házak száma az 1923. évi osztrák népszámlálás szerint: Kismartonban 401 ház, 3263 lakos, Alsókismartonhegyen (Unterberg Eisenstadt) 31 ház, 322 lakos, Felsőkismartonhegyen (Oberberg-Eisenstadt) 165 ház, 1182 lakos, mindössze 597 ház és 4767 lakos. A magyarok száma 1920-ban a városban 1020, a három községben 379 volt; az osztrák népszámlálás ezzel szemben csak 266, ill. 107 magyar anyanyelvű egyént mutatott ki. Vallásra nézve túlnyomó a kath. elem, a zsidók száma a városban 151, Alsókismartonhegyen 244, Felsőkismartonhegyen 50.

A pályaudvarról a *Rusztí-út* visz a szép fekvésű városba, melyet az Esterházy hercegek hatalmas kastélya ural. Itt találjuk b. oldalt a

Tartományi múzeum (Landesmuseum) épületét, mely 1926. alapított Heimatsmuseumként. Gyűjteményei már eddig is figyelemreméltók, itt vannak elhelyezve a Heimatschutzverein gyűjteményei is.

A kertben római szarkofágok és felírással kövek. A *régészeti osztályban* a kőkor, bronzkor, a régibb és újabb vaskor (Hallstatti és La Tène-kor) emlékei (nagy urnák Sopronból, Védényből, kelta éremleletek); római sírleletek, éremleletek, agyag- és üvegedények rómaiakori sírokból, mozaik; a lajtapodányi és völgyfalvi avar-temetők s a fülesli longobárd sírok leletei. — *Műtörténelmi osztály*: régi oklevelek, céhládák és emlékek, hadi emlékek, nagy éremlelet (Csejke), a polgári élet és a kézművesség termékei. — *Természeti tára*: a Fertő, a Rozália-hegység és a Borostyánkői hegység domborművei, ásványok és kőzetek, őskori állatcsontok, kőült növények, a védényi barlang leletei, barlangi medve csontváza, a Fertő madárvilága, rovargyűjtemény. — *Néprajzi osztály*: a népviseletek képei és modelljei, mai népviseletek, háziszerszámok, egyházi régiségek, háziipar, kerámika, fonás és szövés, faipar, népies himnuszok stb.

A tágas *Esterházy-tér* (azelőtt Váralja) központja az Esterházy hercegi család tulajdonát képező kétemeletes, impozáns **"kastély"**, melyet Esterházy Pál herceg a Kanizsaiak 14. századbeli vára helyén 1663—72. Carlo Martino Carlone tervei szerint Sebastiano Bartoletto és Antonio Carlone által építtetett; négyszöges elrendezésű barokkstílusú épület, mely többszöri átalakítás után is megőrizte a helyes tagoltság és az erőteljes duzzadó formák adta nagyszerűségét. Főhomlokzatát a magyar vezérek kőbe vésett mellképei díszítik, udvarán érdekes kőfaragványok (torzarcok), DNy-i tornyában van a 100 q nehéz harang, mely a fraknoi nagyharangból öntetett. A kastély vörös márvánnyal burkolt kápolnáját Esterházy Pál Antal herceg (1711—62) megújíttatta. Esterházy Miklós herceg 1805. Moreau építéssel átalakíttatta a kastélyt és a parkra néző E-i oldalán két sor 10 korinthusi oszlopból kétemeletnyi magas pompás klasszicizáló oszlopcsarnokot emeltetett, melyet tágas terrasz tetőz be. A kastély házában legnagyobbyszerű palotáinak egyike, belseje királyi fénnnyel van

Esterházy kastély Kismartonban.

berendezve; kétemeletnyi magas nagy termének klasszicizáló dísz részben még Moreau idejéből való; a karzatokat tartó oszlopok pálmalevelekből alkotott feje az egyiptomi építészetre emlékeztet. A mennyezetfestmény részben Rohde udvari festő műve. A kastély kápolnájának oratoriumában Haydn József zeneszerző zongorája és egyéb emléktárgyai; az oltárkép Eötvös Erazmus műve (1825.)

A kastélyban 3 építési korszakot lehet megkülönböztetni: a középkor, a barokk- és neo-klasszikus kort. A középkori építményből csakis a földszint egy konyhájában látható egy toronyfalrészlet, tele gótikus címerpajzsokkal és kisbetűs felírásokkal; e korból valók továbbá a pince hatalmas alépitményei és az emeleti középfalak egy része. A barokk-stílus kiépítés a középkori építmények körülépítéséből állott és felölelte a park felőli hatalmas termet, valamint kiterjedt a nagyszabású istálló- és kocsiszín-építményre, melyben a palotaórság és a 300 emberből álló hercegi testőrség is elhelyezést talált. Az épületnek azonban akkor még megvolt a várjellege, amennyiben várakör vette körül és felvonóhidak szolgálták a főhomlokzati és kertfelőli bejárókhoz. Az árkokat csak Esterházy Miklós herceg (1765—1833.) idejében töltötték fel, amikor Moreau klasszikus formákban felépítette a hatalmas oszlopcsarnokot és a tornyokat is átalakította, megszüntetve ezzel az épületnek várjellegét.

A kastély előtti nagy teret Esterházy Antal herceg létesítette s annak D-i oldalán Henrici bécsi építész tervei szerint a főőrségi épületet és az istállókat építtette, melyeknek a kastély felé néző oldalát toszkánai oszloprend tagolja; a kocsiszínben pompás régi koronázó-hintók és nagyértékű kocs- és lótakarók.

A kastély mögötti pompás **parkot** (42 ha) 1801. Moreau alakította át a régebbi (1750) francia kertből több millió korona költségen angol parkká, mely jelenleg a tájkertészetnek Magyarországon egyik legszebb példája.

A parkban (bejárat a Kastély-tér b. oldalán a Gloriette-kávéház mellett, nyitva esti 7, télen 5 óráig; egyes részek elárva) a kastély mögött elhaladva, pompás facsoportok közt a K-i szélén lévő csinos *Hattyútó*-hoz érünk, melyet megkerülve (csinos kis vízesés) fenyvesen át díszes gesztenyefasorba s innen j. lépcsőn fel a legújabb rendszer szerint épített nagy *üvegházak*hoz (nagy pálmaház, télikert, gyümölcsstenyészto házak, összes hosszuk 1 km) és a felső üvegházon keresztül kis szívalakú tó érintésével a park ÉK-i végében emelkedett helyen (260 m) álló *obeliszkhöz* (1872., kilátás a városra, a Vulka lapályára és Sopronra), majd a kerek *korcsolyató* érintésével DNY-i irányban a kastéllyal szemben regényes helyen épült oszlopos **Leopoldina-csarnok*hoz (1818.) érünk, benne Liechtenstein hercegné, szül. Esterházy Leopoldina carrarai márványból faragott gyönyörű **szobra* Canovától. (Megtekinthető a kertőr közvetítésével.) Alatta a kies *Csarnoktó*, melynek mesterséges sziklavadonába (vízesés) lépcső vezet le.

Az Esterházy-tér Ny-i oldalán áll a Nemzeti Bank fiókjának modern épülete.

A sz. kir. város ódon külsejű utcái közül a legélénkebb az Esterházy-térről nyíló *Fő-utca* (Hauptstrasse, azelőtt *Deák Ferenc-utca*), mely a hasonló nevű térbe megy át, ahol a régies *városháza* (17. szd közepe, attikája 1747-ből) 3 szép erkéllyel s régi falfestményekkel, odébb az 1713. évi pestis emlékére emelt Szt. Háromság szobra áll. Ódon ormos házai közül legérdekesebb a 29. számú. (Itt, valamint a többi utcában a hegyi vízvezeték közkutai.)

A Fő-utcának *Fő-térré* (Hauptplatz, azelőtt Deák Ferenc-tér) szélesülő részét a Fehér rózsza szálloda épülete zárja be. Innen a kis *Liszt F.-utcán* át balfelé a Fő-utcaival párhuzamosan húzódó *Haydn-utca*-ba (azelőtt Zárda-utca) jutunk, hol j. a *ferenciek templomát* és *kolostorát* találjuk.

Helyén már 1414. létesült minorita-kolostor. A templom alap-
talai gótstílusú épületre vallanak; a
törökök 1529. elpusztították, 1625.
gróf Esterházy Miklós újjáalapí-

totta a ferenciek rendét s 1629. fel-
építtette a templomot és kolostorát.
A tornyot 1785. herceg Esterházy
Miklós építtette.

A *templom* egyhajós épület, dongaboltozattal s a nyolcszög öt oldalával végződő szentéllyel. Szép stukko-diszein kívül figyelemreméltó 3 szép oltára (1629), a főoltáron Szt. Mihály, a bal mellékoltáron Krisztus feltámadása, a jobboldalin Mária mennybemenetele, angyalhermáktól övezett jó domborműmunkák. A *kolostor* refektóriumában Dorfmeister István festményei vannak (Utolsó vacsora; szentek), a gazdag könyvtárban sok ritka nyomtatvány (Frobenius-féle, mainzi) és inkunábulum. A *kripta*, mely új-gót építmény, 1713 óta az Esterházy hercegek temetkező helye; bejáratánál Esterházy Pál herceg († 1713) és neje tündelő szobra (17. szdi jó munka, talán Strudel Pál udvari szobrász műve), a kripta közepén a herceg és fia József vörösmárvány szarkofágja áll, rajta feszület Mária és Szt. János alakjával. Sok szép márvány síremlék.

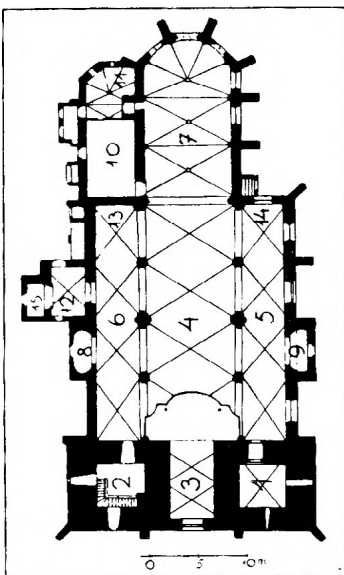
Odébb találjuk (92. sz.) *Haydn* József (1732—1809), Esterházy Miklós herceg udvari karmesterének *házát*, melyben a világhírű zeneszerző 1766—78. lakott (az emléktáblát a kismar-

toni dalárda állította 1898. Egy másik fekete márvány- emléktábla a megszállás idejéből való.) Figyelmet érdemel a 96. sz. régi ház homlokzata és oszlopos udvara, valamint az utcának számos más barokk-háza a 18. szd közepéről. A Zárda-utca végében j. van a hatalmas uradalmi igazgatósági épület, melyet Esterházy Antal herceg (1738—94) alakíttatott át az Esterházy Pál nádortól alapított apácázárdából; az épületben volt elhelyezve a hercegi nagy hitbizományi könyvtár (45.000 köt.), most különböző hivatalok vannak benne.

Végig haladva az Esterházy-téren dél felé, a Fő-utca után a Semmelweis-utca után át a Fő-utcaval párhuzamos *Plébánia-utca*-ba (Pfarrgasse) érünk. Ennek déli oldalán áll, épületektől körülveve Kismarton legérdekesebb régi műemléke, az ódon külsejű (képét l. 245. old.)

Szent Márton plébániatemplom. Késő gót stílusú háromhajós csarnoktemplom (50×20 m) 1494-ből, két tornya közül az egyik (1) a templom magasságát sem éri el, az 1520. befejezett kiépített tornyát (2) négy zömök saroktornyocskára tetőzi be. A két torony közti csúcsíves bejárójú előcsarnok (3) egyik zárókővén Siebenhirter János címere látható. A négyszakaszú széles főhajót (4) 3—3 oszlop választja el a vele egyenlő magasságú oldalhajóktól (5, 6). Az egyhajós szentély (7), mely 3 különböző szélességű szakaszból áll, a nyolcszög 3 oldalával zárul, föléje új (1904) keresztbordás boltozat borul. A szentélyhez csatlakozó sekrestye régi (K-i) része (11) későgót bordaboltozatának két szép zárókőve van, az újabb rész (10) barokk ízlésben épült.

Kismartonban már 1501. volt Szent Mihály arkangyal tiszteletére épített templom, melynek utolsó maradványai a 19. szd elején lebontattak. A mostani templomot a 15. szd második felében kezdték építeni és 1494. fejezték be, de tornya csak 1520. készült el; 1589. aug. 16. a várossal együtt a templom is leégett és 40 évig fedetlenül állott. A templom újabb helyreállítása a

Kismartoni plébániatemplom alaprajza.

gót stílus rovására történt. Barokk főoltárát 1622—29. gróf Esterházy Miklós nádor állíttatta fel. 1709. lebontották a régi sekrestye Ny-i részét és nagyobbab (10) építettek hozzá. A 18. szdban áttörték a mellékhajók oldalfalait és az így nyert fülkékben kápolnákat és ezekben oltárokat állítottak fel a Szt. László és a Fájdalmas Szűz tiszteletére.

A templom *szószékét* (1744.) angyalok és két dombormű *falfaragásai* díszítik. A bal mellékhajó falán magasan fenn lóg *Dorfmeister István*-nak (a főoltárról idekerült) *Szt. Márton képe (1777.), a mester egyik legszebb alkotása és ugyancsak tőle a Szeplőtlen fogantatás képe (1760. körül). Ebbe a falba van beillesztve a (8) *Fájdalmas Szűz kápolnája* (18. szd.), 1746-ból való s prot. festőtől eredő oltárképpel (az oltár új). Vele szemben a jobb mellékhajó falába van illesztve (9) a *Szt. László-kápolnája* (1746.), melynek oltárát Ham Jakab készítette; tőle való 4 szent csinos szobra is. A hajó falában sok régi sírkő (a legrégibb 1467-ből) van befalazva.

A *szentély* előtt b. oldalt van (13) Szt. Antal oltára (a szent képét Ambrosi festette 1887.). j. oldalt (14) a Rózsafüzér oltára s mellette (üveg alatt) Dr. Fürst Vitus várkapitány kicsi ón-epitáfiuma (1515.). A szentély szép faragású ülőpadjai a 17. szd elejéről valók. A régi díszes főoltárból csak az asztal és az angyalokkal díszített tabernákulum maradt meg. A sekrestyében szép barokk szekrény, Mária koronázásának képe (17. szd.). Szt. Balázs primitív képe (1748.) és szép miseruhák (18. szd.).

A bal mellékhajó bejárata előtti *előcsarnokban* (12) a Keresztrefeszítés mozgalmas csoportozata (1711.) látható; ennek külső falán a város legszebb gótikus *domborműve* (Krisztus az Olajfák hegyén, 15.), a 16. szd elejéről, van elhelyezve (e helyen 1761 óta). Az É-i falon még 3 kápolna van, azokban a Megváltó kőmellképe (1495.), a Madonna kis szobra baldachin alatt (1530.) s egy modern keresztlevétel (Pongrácz szobrásztól) látható. A templom déli falában Mayr Mihály kismartoni festő (1796—1870.) sirtáblája van elhelyezve. A templomban őrzik a 15. szd. Kanizsai-kelyhet (aranyozott ezüst) a család címerével. (D. Frey, A. Csatkai.)

A templom körüli elvadult öreg temető s a régi városfal maradványai festői keretet alkotnak az ódon templomhoz, mely egyébként épületek közé van szorítva s így nem érvényesül jól.

A Plébánia-utca mögött húzódik el a *Szt. Antal-utca* (St. Antonstrasse), melynek egyik házán Groller von Mildensee régész († 1922.) emléktáblája van elhelyezve (1928.).

A Plébánia-utcán tovább haladva, keskeny utcácska, a *Schubert-térre* (azelőtt Bolgár Ferenc-tér és Trefort-tér) visz, melyen a főiskola (azelőtt áll. polgári iskola) és a kerületi kapitányság (azelőtt járásbíróság) épületei állanak, kis parkjában Schubert-emlékkő. A tér végéből indul ki j. a *Permayer-utca* (ebből vezet az út balra Haydn kerti házához, a nagy művész kedvelt tartózkodóhelyéhez), melynek végén, a *Szabadság-téren* (Freiheitsplatz) a *kormánypalota* (Landhaus) impozáns épülete (ép. Perthen Rezső 1926—29) áll, a tartománygyűlés nagytermében Kitt tanár falfestményei, a folyosón Zitta szobrász két munkája (Munka és Termékenység); a palota építési költsége 3.4 millió Schilling volt. Vele szemben *tisztviselőtelep* alakult. A befásított, csinos Permayer-utca végében nagy kert közepén áll a hajdani katonai főreáliskola (1857—1909-ig alreáliskola) háromemeletes nagy épülete, melyben most a szövetségi gimnázium és kaszánya van elhelyezve.

Az Esterházy-tértől Ny-ra terül el a várossal teljesen összeépített *Felsőkismarton-hegy* és a beléje épített *Alsókismarton-hegy*, utóbbi többnyire ódon épületekből álló, túlnyomórészen zsidóktól lakott község (31 ház). A Gloriette-kávéháznál befordulva, a Major-utca sarkán (160. sz.) találjuk

Wolf Sándor múzeumát, mely 25 helyiségben mutatja be a tulajdonos 30 évi gyűjtésének s saját ásatásainak eredmé-

nyeit. (Jelentkezés a szemben levő bornagykereskedésben). Kismarton multjára és jelenére vonatkozó gazdag anyagon kívül, nagyszámban vannak idegen tárgyak is.

Földszint. Az udvaron római kőrégiségek.

1. szoba: Őslénytani tárgyak a Lajtahegységéből.

2. szoba: Régészeti leletek a kőkortól kezdve a római korig, különösen értékesek a Hallstatt-kori leletek Fertőfőhérogryházáról és a kismartoni Burgstallról.

3. szoba: Középkori egyházi tárgyak.

4. szoba: Céhemlékek, főleg Burgenlandból.

5. szoba: Kádárműhely.

6. szoba: 18—19. szdi lakatok és veretek.

7. szoba: Parasztkonyha. — 8. Udvar, hordókkal. — 9. Udvar, római és barokkori emlékekkel.

1. emelet. 11. szoba: Színészet; burgenlandi személyek emlékei.

Haydn-múzeum (3 helyiségben): kéziratok, levelek, arcképek, emléktárgyak, műveinek első kiadásai és gazdag kotta-tár.

12. szoba: Miseruhák. — 13. szoba: Üzleti szoba (1790-ig visszamenőleg).

14. szoba: Gótikus faborítású szoba (Meran vidékéről).

15. szoba: Elssler Fanny táncosnő emléktárgyai.

16. szoba: Zsidószoba (helybeli); 17. szoba: (külföldi).

18—21. szoba: könyvtár, festmények (Weenix, Markó, Alt, stb.).

— 22. szoba: Brazília.

II. emelet (manzard). 23. szoba: Burgenlandi kerámika; veretgyűjtemény; 1848-as emlékek, köztük a szabadságharc hőseinek és Kossuthnak levelei.

24. szoba: Bútorok, babák. — 25. szoba: Gótikus toronyszoba; Kismarton legrégibb ábrázolásai.

A múzeummal szemben van *Alsókismartonhegy* község (a „ghettó“) bejárata, melyet a két köoszlopra függesztett vasláncal (a község felső végén rácsoskapuval) zsidó ünnepeken elzárnak. A bejárat mellett j. *Wolf Lipót fia bornagykereskedése*, melynek 3 utca alatt elterülő érdekes (engedéllyel megtekinthető) pincéi 1790 óta állanak fenn; a pincék 8 ház alatt terülnek el, melyek nagyobbára a már felállított hordók fölé épültek. Az ezer-nél több hordó közül a legnagyobb 843 hl-t, a nagy cementhordó 1000 hl-t fogad be. A kezelést szivattyúk, tisztító- és szűrőgépek végzik. Az iroda egy szép régi házban van, melyben egy 1708 óta fennálló (Wertheimer-féle) házi templom is van. Tovább haladva, b. a 17. század végén épült régi zsinagóga helyén álló új zsinagógát (1832) találjuk, mely a községházával (előljáróság) kapcsolatos. A községben számos régi, többemeletes ház, érdekes udvarokkal (23, 25. sz.), részben emeletenként más-más tulajdonosok kezében. A Ny-felé húzódó Alsó-utca j. kanyarodik s mint Felső-utca zsákutcaként végződik. Végében van az érdekes régi zsidó temető, sok barokk sírkövel (1670 óta).

Haydn háza Kismartonban.

Kismartonban a zsidók már 1378. óta állandóan laktak, amikor a Kanizsai-család engedélyt nyert, hogy az ország határain kívül lakó zsidókat Kismartonban letelepítse. 1529. I. Ferdinánd biztosította Kabold, Nagymarton és Kismarton zsidóinak jogait; 1569-ben 81 zsidó élt itt külön bíró alatt; 8 házban éltek a mai Esterházy-tér, Haydn-utca, Fő-utca és Apáca-köz által körülránt területen; Weispriach János halála után (1572.) az osztrák zsidókkal együtt kiűzetek, míg később házaik a várhoz csatoltatván, ők az Esterházyak oltalmát nyerték el s a zsidó község újra felvirágzott. Innen került ki Mordechai Mochiach,

a sabbatianismus hirdetője, továbbá Zachariás rabbi († 1626.) és h. n. unekája († 1664.), a bécsi Klause alapítója.

1671. a városon kívüli hegyen az új hercegi major mellett (a mai Alsókismartonhegy területén) telepítették le, hol saját ghettójukban laktak. 1690. Esterházy herceg kiváltságlevelet adott nekik (20 ház), minek folytán számuk 1725. már 600, 1836-ban 900 főre rúgott. (Ma a négy községben 445 zsidó él.) A hitközség mai szervezetét 1708. nyerte Wertheimer Sámson rabbitól. 1852. Hildesheimer Izrael dr. (a későbbi berlini rabbi) itt rabbi-iskolát állított, mely 1869. szűnt meg.

Az izr. községházán túl b. az *Esterházy-utóába* kanyarodva, *Felsőkismartonhegy* területén b. a Mezőgazdasági kamara épülete, j. az *irgalmas barátok* kórházával és gyógyszer-tárával összeépítve a rend temploma (1760) áll, melynek előkapuját műbecsű vasrács (Marton pozsonyi mestertől, 1760) zárja el. A kiszélesedő Esterházy-utcában b. a (jelenleg üzemen kívül levő) Angyal-vendéglő van, régente zárda, ahol a kálváriatemplom látogatására érkező búcsújárók szállást és ellátást kaptak. Az Esterházy-utca és a vele párhuzamos Templom-utca közt áll a hajdan világsudának tartott kismartoni **kálvária** (Sarlós Boldogasszony temploma; kulesa a szemben levő prépostsági épületben, 10. sz.), amelynek alapkövét herceg Esterházy Pál nádor 1701. tette le; a templom, mely Nierinck Felix ferencrendi szerzetes tervei szerint készült, csak egy nagyobb épülethől (mesterségesen felfalazott hegyből) áll, melynek belsejében s részben külfalán és tetőzetén az egyes (barlangszerű) kápolnák (stációk, érdekes régi faragásokkal) csigavonalban emelkedve vannak elhelyezve; a mögötte levő főtemplom (1772) kerek kupolacsarnok toszkánai pillérekkel és oratóriumokkal, voltaképen csak szentélye egy óriására tervezett templomnak; lapos kupoláját Köpp Farkas és Keresztély freskója (Krisztus mennybemenetele, 1772) díszíti, a főoltárkép másolat Dorfmeister István (?) után. Az orgonakarzat alatt áll *Haydn József* († 1809) klasszicisztikus *síremléke* (1820), hosszú latin sírfelirata fölött félig letakart lanttal. Haydn sírja a kriptában van. Ugyanott van Stessel József hercegi főpénztáros († 1828) szép domborművű *síremléke* (Klein F.-tól). A templom sekrestyéjének előcsarnokában állították fel 1927. Werner Gergely József sírkövét, aki 1728—65. hercegi karmester s mint ilyen Haydn elődje volt.

A templom mellett (az Esterházy-utcában) van a Margaretinum leánynevelőintézet (apácák vezetése alatt) s azon túl *Hyrtil József* kiváló anatómus (1811—1894) *szülőháza*, emléktáblával (1874), vele szemben a Munkáskamara háza.

Leopoldina csarnok.

Kirándulások. A kristályos kőzetek alkotta Lajta-hegység alacsony volta mellett is legkiesebb hegyvidékeink közé tartozik. Fenyvesekkel váltakozó lombos erdői s az ezeket minden irányban szelő, pompás óriási tölgyektől és bükköktől szegélyezett nyiladékok („Allee“), melyektől parkszerű jelleget nyernek, rendkívüli bájjal ruházzák fel. Szép kilátó pontjait, vadászházait sűrűn keresik fel a vidék lakói. Jelenleg az Österreichische Touristen Club kebelében működő Alpine Gesellschaft Wanderfreunde (Pottendorf) jelzései és úttáblái láthatók Kismarton környékén. A hegység K-i részének útjelzéseit az Ö. T. C. mannersdorfi osztálya létesítette.

113. Kismarton—Gloriett—Parapluie. (23 p.). A Café Gloriettől kék-piros jelzés a hercegi park mellett a Gloriette-utcából Judenallee-nek nevezett pompás hársfasoron át a sorompóhoz visz, honnan a sétaút a fenyvesben b. felvezet a *Glorietthez* (306 m), 15 perc; csinos épület 4 jóniai oszloptól tartott loggiával (Diána vadászát ábrázoló domborművel), amelyhez szabad lépcső vezet fel, belül 3 terem, a középsőben csinos freskók (Diána vadászmenete) 1806-ból; alul erdészlakás. A Gloriettetől kilátás a városra. A jelzés itt kettéválik, a piros jelzés a Szép Vadász vadászlakhoz visz, a kék ellenben átkanyarodik balra s 8 perc alatt a *Parapluie*re (354 m) vezet (szabadabb kilátás a Vulka lapályára, a Fertőre, a Ruszti és Soproni hegyekre és a Rozália-hegységre), mögötte csinos fenyveserdő sétautakkal. (További folytatását Szarvkőre l. 114. alatt.)

114. Kismarton—Szarvkő. (1½ ó.). A piros-kék jelzésű úton a Gloriettre (mint fenn) s innen a különálló kék jelzés szerint

a Parapluie alatti rét szélén az erdőbe, a gerincen folyton ÉNy-i irányban tovább, majd a szárazvami úttal (zöld jelz.) való egyesülés után Ny-felé s lassú ereszkedéssel ÉNy-i irányban Szarvkőre, hova szép hársfasor visz be (1¼ óra). Szarvkő előtt az erdőből kilépve, meglepően szép tájképpanoráma tárul fel előttünk: az Osztrák-stájer havasok, a Schneeberg, a Raxalpe, a Semmering-hágó, a Sondwendstein és a Wechsel-hegység teljes pompájában áll a szemlélő előtt.

Az erdő szélétől szép fasor vezet egyenesen Szarvkő templomához; ez úttól j. emelkedő hosszú keskeny hegygerinc hátán Szarvkő várának (365 m) romjai vannak. Néhány falrészleten kívül egy toronyszerű rom, valamint a várból a temető felé húzódó fal csekély maradványai láthatók még. A romokból igen szép kilátás nyílik (lásd fentebb.).

Szarvkő neve (Hornstein) először 1244. fordul elő. A várat a Sárhegyen 1341. Laczkfi István erdélyi vajda, soproni és vasi főispán építtette a németek betörései ellen. A vár később a Volfartok kezébe került; Volfart Eglolf 1364. a várat eladta Kanizsai István zágrábi püspöknek és testvérének, Jánosnak. A Kanizsaiak 1440-ig bírták Szarvkő uradalmát, Albert király halála után özvegye Frigyes császárnak zálogosította el a határszéli uradalmakat, s csak Hunyadi János, ki az osztrákok elleni harcban 1446. nov. 21. a szarvkői vár mellett táborozott, szerezte vissza ideiglenesen a Kanizsaiaknak. Szarvkő tovább is Frigyes kezén maradt s a Kanizsaiak 1457. kénytelenek voltak 400 arany zálogösszeg fejében Szarvkőről lemondani Pottendorfi György új hűbéres úrral szemben. Frigyes császár Mátyás királlyal együtt

1463. kiverte a vidéken garázdálkodó cseheket, s ekkor pusztult el Szarvkő vára is. 1486. Mátyás király a Grafeneck-családnak adta a várat. 1504. Grafeneck eladta Szarvkőt nagybátyjának, a tübingeni Dr. Fürst Vitusnak, ki Kismarton zálogos ura és várkapitánya lett. 1590. a svábországi báró Stotzingen Ruprecht nyerte el a birtokot, kinek családja 1647-ig bírta, amidőn Nádasdy Ferenc vas megyei főispán, mint az egykori Kanizsai-javak örököse erőszakkal elfoglalta. Nádasdy lefejeztetése (1671. ápr. 30.) után a fiskus foglalta le a szarvkői uradalmat. 1683. törökök felegették Szarvkőt. 1702-ben Esterházy Pál nádor 265.000 forint megvásárolta a szarvkői uradalmat. Azóta az Esterházy-család bírja. A község horvát lakossága 1540 körül telepített le a törökök által kipusztított német lakosság pótlására.

Szarvkő (Hornstein, a 15. szdban Szarvkőalja, 269 m), nagyközség 2520 tűlny. horvát (75 magyar, 264 német) róm. kath. lakossal, csinosan fekszik a Lajta-hegység tövében; tágas főutcájának közepén áll temploma. Szt. István milleniumi szobra; szép Normafa a község közepén. Selyemszalag-gyár. Egyes utcák a völgyekbe benyúlnak. A soproni országút mellett a község végén ötszögalakú sáncok vannak, középen egy kerek torony némi maradványaival.

Vendéglők: Bauer János (Víg paraszt), Strauss József, Berger.

Autobuszközeledés, l. 107.

Pósthivatal és telefonállomás helyben.

115. Kismarton—Naphegy. (1½ ó.) A Café Gloriettetől (mint 113. alatt) a Gloriette-hez és Parapluie-re (25 p.) s innen a szarvkői kék jelzésű úton a Szarvkőről érkező zöld jelzés betorkollásáig (½ ó.; e jelzés j. a Szép vadászhoz visz). Pár perccel utóbb a kék jelzésből újabb zöld jelzés ágazik ki j. felé (EK

felé), mely kis $\frac{1}{2}$ ó. alatt a *Naphegy* csúcsára, a *Lajta-hegység* legmagasabb pontjára (480 m) visz fel.

A hegy teteje jelenleg teljesen be van növe, úgy hogy kilátás alig van. Az erdő irtásával a háromszögellési pontról tágas, szép kilátás nyílnék Ausztriába (Bécs és a Steinfeld), az osztrák havasokra (Schneeberg, Raxalpe, Wechsel, a Rozália- és Soproni hegységre, Fraknóra, K-i irányban a Lajta-hegységre, a lorettomi és mannersdorfi öblökre számos községgel, a Fertő egy részére).

A Naphegyről ugyanazon úton visszatérve a kék jelzésű útra, ezen fél óra alatt leszállhatunk *Szarvókőre* (l. ezt 114. alatt).

A zöld útjelzés a Naphegyről DK-i, majd K-i irányban a *Szép vadász* nevű vadászlakhoz vezet ($\frac{3}{4}$ óra), honnan a piros jelzés D-felé Kismartonra ($\frac{3}{4}$ óra), míg K-felé a sárga jelzés a hegység gerincén a Bükketőre (438 m) vezet (16., lásd 116.).

116. Kismarton—Szép Vadász—Bükkető (2 ó.). A Gloriett-kávéháztól a piros-kék jelzés szerint a Gloriette és Paraphuire (l. fent) és tovább a piros jelzés szerint fenyvesben a St. Trinitas kereszthez (390 m) és lassú emelkedéssel, többnyire lomberdőben a hegység főgerincére, az Armenseelentafelhez.

Fontos útkeresztezőpont. A piros jelzés innen É-i irányban a lajta-pordányi fürdőbe ($1\frac{1}{2}$ ó.) visz le; b. zöld jelzés Ny felé a Naphegyre ($\frac{1}{2}$ ó.), j. sárga jelzés pedig K felé a hegység gerincén a Bükkető felé visz (1 óra.).

A sárga útjelzés K-i irányban 5 p. alatt a magasan fekvő (424 m) csinos *Szép vadász* vadászlakhoz vezet; az emeleten herceg Esterházy részére berendezett szép vendégszobák, szép kilátással; a vadásznál frissítők. 3 határkö 1765. évszámmal. A vadászlak előtt pompás hegyi rét. A vadászlaktól a sárga jelzés mindig a főgerincen, pompás ősfáktól szegélyezett gyönyörű fasorban (Neuwiesenallee) a Kürschner-grube nevű felhagyott nagy kőbányához s innen jobbra kitérve gyönyörű bükkös és tölgyerdőben (Fürstenweg), keresztezve a lajtapordányi és a lorettomi vörös jelzéseket, a ***Bükketőre** (438 m) vezet (1 óra.).

Az erdőirtás folytán a Bükketőről páratlanul szép kilátás nyílik minden irányban: körülöttünk a Lajta-hegység kúpjai és hegyhátai. É-on a Lajtamellék és az osztrák síkság községei, az egész bécsi medence Bécs városával, Ny-on a badeni és vöslai hegyek, a gutensteini hegyek (a Naphegytől kissé eltakarva), a háttérben az osztrák havasok: Schneeberg és Raxalpe, továbbá a Wechsel; DNy-felé a Rozália-hegység a Rozália-kápolnával, Fraknó várával és Savanyúkúttal, odébb D-felé a Vulka lapálya számos községével, a Soproni hegység a bánfalvi köfőjtővel és a harkai dombbal, Sopron városa, a Soproni hegység mögött a lánzséri Pálhegy; DK és K-felé csaknem az egész Fertő a partját szegélyező domborokkal, Oszlop faluval és Ruszt városával, túl a mosoni síksággal.

A Bükketőről az (elhanyagolt) sárga jelzés DNy, majd D-i irányban (a lorettomi vörös jelzés mellé kerülve) Kismartonba, a Hyrtl-térre visz ($\frac{3}{4}$ óra); kék jelzés K-i irányban a kismarton-lorettomi országutat keresztezve, a *Vad vadász* vadászlakhoz (25 pere) vezet (l. 123. sz. a.).

117. Kismarton—Lajtapordány. ($2\frac{1}{2}$ ó.). Kismartonból két piros jelzésű út vezet; az egyik (115. sz.) a Szép vadász közelében

levő Armenseelentafelhoz (visz) 1 ó.; innen a Kohlbründl (391 m) és Zigeunerbründl (344 m) érintésével a Schwemmgraben-on végig a Vadászrétre (238 m) vezet (50 p.), hol az erdőből kilépve, szántóföldek közt Lajtapordány fürdőbe (200 m) haladunk ($\frac{3}{4}$ ó.). A másik jelzett út a Hyrtl-térről a tisztviselőtelep mellett visz É-nak s a Határkereszt (Gschaidkreuz, 401 m) érintésével (1 ó.) vezet a Vadászrétre ($\frac{3}{4}$ óra) s onnan egyrészt Lajtapordányra, másrészt a fürdőbe ($\frac{3}{4}$ óra).

A *Lajtapordányi fürdő* (200 m) a lajtapordány—szarvkői országút mellett teljesen sík vidéken, kis parkban fekszik. A fürdőházban fakadó langyos (22° C) víz tágas medencében gyűlik meg; van továbbá kádfürdő is.

A fürdő vize kénsavas és szénsavas mésztartalmú forrás, mely összetételére nézve a badeni forrással egyezik, de a szénsavas magnézia és mész nagyobb tartalma által válik ki. A fürdőt köszvényes és csúszos bajok s bőrbetegségek ellen sikerrel használják; gége-, gyomor- és bélbajok ellen mint ivóvíz is szerepel. A fürdő herceg Esterházy Miklós tulajdona.

Vendéglő: Ertl Gusztáv fürdőszállodája, 10 szoba, jó ellátás. Lakószobák a szomszédos faluban is kaphatók.

Társasköci az ebreichsdorfi vagy unterwaltersdorfi (Alsó-Ausztria) vasúti állomásra.

Lajtapordány (Leitha-Prodersdorf) falu (834 német, román, kath. lakos) a Lajta partján (196 m), az osztrák Deutsch-Brodersdorffal (ebben báró Münch-Bellinghausen kastélya és szép parkja) szemben fekszik. Templomának főoltárképét (Mária Magdolna) a soproni Maurer Ferenc festette (1807).

Korcsmák: Községi vendéglők: Glaser Herman, Liszt Mátyás. — Pósta helyben; u. t. Kismarton.

A hagyomány szerint a Temetőhegyen (a falutól 20 p. DNY-felé) állott város első lakóit Nagy Károly telepítette le; a dombon még ma is állanak a Szt. István vértanúnak, a passauai egyház védőszentjének tiszteletére emelt gótikus templom romjai. Oklevelekben 1232. említetik először, mint Castrum Pordán. A várat 1273. Ottókar seregei lerombolták. 1317. említetnek először a pordányi örök (spiculatorok), kiktől Örpordány nevet is visel. Ezután Laczkfi István sopronmegyei főispán volt Pordány gondviselője, ki a betörő németektől visszafoglalván a Lajta-hegységet, az ország régi határát visszaállította és védelmére 1341. Szarvkő várát építette. A törökök a régi templomot 1529. elpusztították.

1683. az egész falu is elpusztult.

A *Lajta* folyó régi magyar neve Sárviz, Sár folyó volt; a Lajta név valószínűleg a németből ered (Lit-aba, Litfluss, Litwasser). Mint határfolyó 1043 óta szerepel. 1096. szept. 20. Bouillon Gottfrid keresztveszér serege a Lajtához ért, honnan követ ment Kálmán királynhoz Pannonhalmára. 8 napi tanakodás után Kálmán király 300 vitézzel a Lajtához ment és a Lajta-átjáró közepén találkozott Bouillon Gottfried 500 emberével. — 1246. jún. 15. a Lajta mellett Rohrau és Deutsch-Altenburg közt csata volt IV. Béla és Harcias Frigyes osztrák herceg között, melyben győztek ugyan a németek, de Frigyes mindjárt a csata elején elesett és vele kihalt a Battenbergi-család férfiága.

A községtől DNY-ra $\frac{1}{4}$ ó. a Lajta-folyóhoz közeli dombon, a szép temetőben láthatók a Szt István vértanu tiszteletére emelt *templom romjai* (a nép nyelvén Alte Kirche). A három-

hajós gótikus templomhoz oldalhajóként félkörös (utóbb szögletessé átépített) apszisszal bíró román kápolna csatoltatott mellékhajóként; az egyenes záródású szentély fölötti tornyot, mely a templomnak legjobban megtartott része, nyolcszögű kősisak tetőzi be. Mellette van a csontház. A templomtól szép kilátás nyílik Ausztriába és Lajta-hegységre.

118. Kismarton—Vimpác (2½—3 ó.) vagy Szarvskőn át (l. 114. sz. a.), vagy pedig a lajtapordányi úton, a Vadászréten (l. 117.) át jutunk (mindkét helyről még 1 órai gyaloglás).

Vimpác (Wimpassing közs. (779 német, róm. kath. lak.) a Lajta partján, az osztrák Wampersdorffal szemben, déli végében a magasan fekvő (220 m) templom mellett a nagy kolostor van, melyet 5 bástyatoronnyal erősített fal vesz körül. A templomban 10 méter magas fafeszület van, mely pergamenttel van behúzva és bizánci ízlésben kifestve, körülbelül a 13. század elejéről. A feszületet a monda szerint a 16. században Bécsben a Dunából fogták ki s a minoriták templomában helyezték el; a rend feloszlátása után (1783.) Vimpácra került. A templom sírboltja a báró Stotzingen-család temetkezőhelye. A templomot övező falban régi sírok a 17. század közepéről. A kolostornál forrás fakad. Selyemgyár.

Vendéglő: Laubner Pál és Klampfer József, községi vendéglő.

Pósta helyben; u. t. Lajtaújfalu. Vasúti állomás az osztrák Wampersdorffban (40 p.).

Vimpác mint fontos rév valószínűleg már a rómaiak idejében lakott hely volt; ősi német telep. A 13. szdban a Osl nemzetségből származó Agyagosai és Kanizsai családok őseinek birtokában volt. A magyarok Csekének (Cseken) nevezték, mely név alatt már 1376. fordul elő mint a szarvkői uradalom tartozéka, mely a Kanizsaiak kezében volt. 1561. a svábországi Püchler Lénárd szerezte meg az uradalmat, kinek veje báró Stotzingen Ruprecht († 1600) itt 1587—93. kolostort épített a ferenc-rendi szerzetesek részére, melyet

1628. minoriták foglaltak el. A kihalt Stotzingen család tagjai a vimpáci kolostorban vannak eltemetve. A törökök 1683. feldúlták a kolostort; 1696. gr. Széchenyi György prímás, ki a szarvkői uradalmat haszonbérben bírta, 10.000 rhénes forintot adományozott a kolostor felépítésére és 1723. a templom is újjáépült. 1787. a minorita-rend feloszlattatván, a kolostor plébániává alakult át. Javai a vallásalapra szálltak, melytől 1806. Esterházy Miklós herceg vette meg. Ma is az Esterházy család bírja.

Vimpáctól ¾ óra ÉK-felé a lajtapordányi régi templom (l. 117. sz. a.), ¼ ó. tovább Lajtapordány-fürdő (l. 117.).

Vimpáctól ¾ óra Ny-felé az osztrák *Pottendorf*, iparos község 4000 lakóval, nagy pamutfonóval (a legrégibb Ausztriában, alap. 1802.) és vasúti állomással; Esterházy-féle régi várkastély nagy parkkal. Az egykor hatalmas határvár tornya domborúvégű faragott kockaköveivel Ausztria legrégibb épületmaradványai közé tartozik. A négyszögalakú kétemeletes vár régi védőfalai már elpusztultak, de a 3 római torony még megvan; a vártemplom gót ízlésű szentélye valószínűleg a 14. szdban, hajója 1474. épült. Sok régi síremlék.

A vár a 15. szdban a Pottendorfi családnak volt; Pottendorfi

György 1465. Sopronvármegyében pusztítva, Mátyás király Paumkirch-

ner Andrást és Elderbach Berchtoldot küldte ellene; mivel azonban ugyancsak eseh zsebrákok is garázdálkodtak a vidéken, 1467. Pottendorfi György is Mátyás király segítségére sietett a zsebrákok leverésére. A Pottendorfi család kihalt (1488)

Vendéglők: Schwarzgrauer Adler, Kaiserkrone, mindegyikben 4 szoba, jő. — Vasút, pósta, telefon helyben.

119. Kismarton—Bükketű (1½ ó.) A legrövidebb út (elhanyagolt sárga jelz.) a Hyrtl-térről a szőlők közt É vezet, majd keresztezi a János-barlang (elhanyagolt) zöld jelzést és a lorettomi vörös jelzést, folyton erdőben felvezet a *Bükketű* (438 m) kúpjára (1½ óra); l. ezt 116. sz. a. (A lorettomi országúton kocsin mehetünk a Bükketű kúpjának tövéig [375 m], honnan a kúp [kék jelz.] csak 20 perc.)

120. Kismarton—Loretto. (2½ ó.) Kitünően tracirozott országút vezet nagy kanyarulatokkal a Bükketű alatti nyergen (375 m) át, a Stotzingberget (409 m) megkerülve *Lajtaszékre* (l. 122. sz. a.) s onnan *Loretto*-ba. Sok csinos erdei részlet és helyenként szép bepillantás a völgyekbe és kitekintés a távolba.

A gyalogút (vörös jelz.) a Hyrtl-térről indul ki, keresztezi a Bükketűi sárga jelzésű utat s a pompás Fürstenwegen a Szépvadász-Bükketűi sárga jelzésű gerineutat (381 m, 1¼ óra) s innen lassan aláereszkedve, a Szt Háromság-kápolna (260 m érintésével) Loretto-ba vezet le. (Kismartontól 2 óra.)

Loretto (Loretto, 218 m) a Lajta-hegység É-i tövében csinosan fekvő kisközség, 283 túlny. német (16, 1920-ban még 72 magyar) lakossal (csak 55 ház), áll egy nagy négyszögletes térből, melynek D-i oldalán középen áll a Nádasdy Ferenc gróf-tól 1651—59. a szervitarend részére emelt *kolostor*, keresztfolyosóval (melynek árkádjait toszkánai rendszerű pillérek tartják), a kolostor udvarában a lorettói Casa santa utánzata; mellette a nagy kéttornyú *templom* (a tornyok 1749-ből, megújítva 1909), a barokk-építészet érdekes emléke, előtte hatalmas barokk-oszlop Mária-szobrával, mely a régi templom helyét jelöli.

A templom egyhajós épület oldalkápolnákkal, melyek fölött oratóriumok vannak. A dús korinthusi stukkós fejekkel ékes pillérek a párkányokat átvágják s azokból látszanak kinőni. A kápolnákat és árkádjakat gazdag stukkodekoráció díszíti. A szentély déli oldalából nyíló kápolnabejárat a kettőjű sas díszíti (18. szd eleje). A templom berendezése s falfreskói 1734-ből valók. Számos régi oltárképe és festmény emeli a templomnak többszöri átalakítás dacára megmaradt szépségét s dús stukkódíszítésű falait és mennyezetét.

Kanizsai János esztergomi érsek († 1418) a Lajta-hegység tövében vadászkatástyát épített, mely mellett örökősei 1431. Szt János-kápolnát emeltek; ez 1529. elpusztulván, a Würtembergből származó báró Stotzingen János Rudolf, ennek helyén 1644. kápolnát építtetett, melybe a lorettói csodatevő Mária-szobor ma-

után a várat a Zinzendorf család bírta, 1657. gróf Nádasdy Ferenc, a későbbi országbíró lett a vár ura, ki itt nyomdát tartott fenn. Itt fogták őt el 1670. szept. 3-án. A várat utóbb a Stahremberg család, majd 1803. az Esterházy hgek vették meg.

Fenntartását a szervitákra bízta, kiknek részére 1649. kolostort épített. Stotzingen jószágai 1650. Nádasdy Ferencre, mint a Kanizsaiak jogos örökösére szállván 140.000 frt kárterítés ellenében, ez 1651—59. új templomot és kolostort épített és a Loretto-kápolnát is a templomba helyeztette át. Loretto hi-

res búcsújáráhellyé vált, melyet évente 30—35.000 áldozó keresett fel. 1683. a törökök porráégették a templommal és kolostorral együtt, de Esterházy Pál nádor 1684. helyreállíttatta s Loreto újra látogatott búcsújáráhellyé vált. sőt könyvnyomda is működött itt. A 18. szd derekán újra felvirágozott (a búcsújárók száma némely évben a 80.000-et is meghaladta). 1787. II. József feloszlatta

a kolostort; 1806. az Esterházyak tulajdonába ment át, a kolostor 1860-ig gyalúráktól szolgált. 1909. Esterházy Miklós herceg a templomot restauráltatta s a kolostort a kath. patronage-egyesületnek engedte át züllött gyermekek menedékházául. Ennek megszűnte után Esterházy Pál herceg a kolostort 1926. ismét a szervitaarendnek ajándékozta, a Tirolból kiűldözött szerzetesek otthonául.

A templommal szemben levő vendéglőépület (Graf Mária) hajdan kolostor volt.

A község fölött nagy lajtamácszkőbányák vannak.

121. Kismarton—Burgstall ($\frac{1}{2}$ ó.; kék jelz.). A Hyrtl-térről a szövetségi középiskola (volt katonai alreáliskola) fala mentén majdnem végig, azután b. gyalogúton, kis fenyves mentén a Burgstalltetőre (301 m) fél óra. Óskori (neolith) lakóhely, népvándorláskori quad vagy markomann sírok lelőhelye. Fenn a Naturfreunde egyesület által 1927. emelt kilátó és menedékház (nyári vendéglő), csinos kilátás a Naphegy felé, a Bükktetőre és a gerinc alatt elhúzódó völgyre, a városra, a Vulka lapályára, a Soproni és Rozália-hegységre, a háttérben a Wechsel láncolatával. A tetőről a jelzés (gyalogösvény) levezet a lorettomi országútra (10 p.).

122. Kismartomból Lajtaszékre (Stotzing) és Au-ra. (2 ó.). A lorettomi országúton (sok kanyarodással, szép erdei részletek) a Lajta-hegység főgerincén (400 m) átkelve $\frac{1}{4}$ ó. alatt érünk *Lajtaszékre*.

A (kék jelzésű) gyalogút a Hyrtl-térről, ill. a Permayertecsa elejéről a szövetségi középiskola kertjének végén balra ágazik és a Scheibenberg Ny-i, ill. ENY-i lejtőjén áthaladva az országútra vezet. Az országút K-ről megkerüli a Stotzingi hegyet (409 m) s nemsokára az erdőből kiérve levisz *Lajtaszék* községbe (2 ó.).

Lajtaszék (Stotzing) kisközség, 626 német lakossal, 254 m magasságban fekszik. Szöles főutcaja lejtőn aláereszkedik. A község előtt fekvő, Ker. Jánosnak szentelt templom 1610. épült, de a törökök pusztítása (1683. júl. 13.) után csak 1745. épült újra. A templom alaprajza keresztalakú, zömök tornyát szép hagyományos sisak tetőzi be. A templom belsejében két régi kép van: egyik a régi templom és a báró Stotzingen-család palotájának romjait, a másik az új templomot mutatja.

Köröscsma: Eiweck Antal és özv. Jagodics Franciska. — Posta Lajtapordányban, táviró Kismartomban.

A község határában feküdt hajdan *Szék*, mely már 1332. említtetik. Később eltűnt. Az új községet báró Stotzingen Ruprecht alapította, ki 1595. a templom alapját is megveté. Halála után fia György († 1614) folytatta a templom építését, unokája

János pedig 1644. a szervitákat telepítette ide. 1683. júl. 13. a törökök felégették a kolostort és templomot, melyek csak 1745. épültek fel újra; csodatévő Mária-szobra 1645-ből való (eredetileg a feketevárosiak emelték, 1683. a törökök elől elásták, s csak

1720. került újból napfényre). A község 1906. nyerte vissza régi Szék nevét (Lajtaszék), de az osztrák urakon 1921. visszaállította német Stotzing nevét.

Ugyane vidéken létezett hajdan *Roj* (Ravó, Rovó, Rou) vára, mely először 1271. szerepel mint a Gathal nemzetség birtoka. 1390-ben Zsigmond király elrendelte, hogy *Roj* vára a Kanizsaiak birtokába iktatandó;

1409. ugyancsak Zsigmond király e várak teljes lerombolását engedte meg a Kanizsaiaknak, mivel a közel szomszédságban épült az erősebb Sárfenék vára. Később minden nyoma veszett. A vár valószínűleg a lajtaszéki Hohezeile nevű újabbkeletű házior helyén állott, hol egy régi elföldött kút a régi várkút lehet. Nevét a Rugraben őrizte meg.

Lajtaszékről 15 p. ÉK-felé, már Alsó-Ausztriában *Au* falu (209 m), csinos fekvésű község, 900 lak. Községi vendéglő (Hauptplatz 52. sz.). A községtől $\frac{1}{2}$ óra a Lajta, fürdővel. A folyó partján *Seibersdorf* alsó-ausztriai község, kastéllyal és nagy parkkal.

123. Kismarton—Vad vadász ($1\frac{1}{4}$ ó.). A lorettói országútig mint 120. alatt, innen a Bükketőről jövő kék jelzésű úton ÉK-i irányban 10 p. alatt a hegység gerincén csinosan fekvő (376 m) vadászházhoz („Vad vadász”). A vadászlak mellett a plateauun dús nádvegetációja által feltűnő mocsaras tó van, mely a néphit szerint a föld alatt összefüggésben van a Fertővel. A vadászlaktól a kék jelzés DNy-i irányban a lorettomi országútra (7 p.) s ezt keresztezve (375 m) a Bükketőre (438 m) vezet fel (újabb 20 p.). Lásd ezt 116. sz. alatt.

124. Kismarton—Lajtaszentgyörgy—Vadaskert (1 ó.). A kismartoni Freiheitsplatzról a tisztviselőtelep előtt sárga útjelzés indul ki, mely először KDK-irányban, majd a szövetségi középiskola (volt katonai intézet) fala mentén, az intézet kertjét D-felől megkerülve ÉK-i irányban szőlők és szántók közt *Lajtaszentgyörgyre* vezet az út ($\frac{1}{2}$ ó.).

Lajtaszentgyörgy (St. Georgen am Leithagebirge, 158 m) község, 1136 német (róm. kath.) lakossal; hajdan a Kanizsaiak és köznemeseik birtoka (már 1351. említetik magyar néven). A főutcában az elég díszes, kis osztatlan hajójú csücsíves templom, melynek tornyát Szt. György képmása díszíti. A templom közelében az ú. n. *Attila-kút*, Attilius római sírkövével. Séta a Scheibenbergre (308 m, $\frac{1}{4}$ ó.) és a Kirnsteinre ($\frac{3}{4}$ ó.) csinos kilátással.

Vendéglők: Községi korona, Erdt Rikárd. — Posta helyben, u. t. Kismarton.

A sárga jelzés innen 20 p. alatt Esterházy herceg *vadaskertjéhez* (1300 ha) vezet; megtekinthető a hercegi erdőhivatal engedélyével. A Lajta-hegység lejtőin hosszan elnyúló, fallal övezett vadaskert, pompás gesztenye-, tölgy- és bükkfaival félig erdő, félig park; egymást keresztező erdővágásaiban kellemes séták. Nagyszámú dámszarvas és őz; fácaftenyésztsék, régi vaddisznó-állomány. Csinos vadászlakok (7) a bejáratoknál és vadászkastély a vadaskert közepe táján (a sérci kapu közelében).

125. Kismarton—Kaisereiche (4 ó.). A Freiheitsplatzról a sárga jelzés mentén (mint 124. sz. a.) *Lajtaszentgyörgyre* ($\frac{1}{2}$ ó.) s

innen ÉK-i irányban a hercegi vadaskert közelében a Schauerkreuzhez (megúj. 1737), majd a vadaskert fala mentén a vadászházhoz (Stummer) $\frac{3}{4}$ óra. Itt az út ÉNy-ra fordul s egyenes erdővágásban (allee) a főgerinc mély nyergére (348 m) vezet fel ($\frac{3}{4}$ ó.), hol is a régi országhatár (alsó-ausztriai határ) mentén j. fordulva ÉK-i irányban folyton a főgerincen halad tovább, melyen $1\frac{1}{4}$ ó. múlva a fertőfehéregyháza—mannersdorfi országutat (390 m) keresztezve, a kilátótorony irányában É-felé a *Kaisereiche*-re ($\frac{1}{2}$ ó.) vezet. A régi, most csak itt-ott megtalálható fehér jelzés a mannersdorfi vörös jelzésbe torkollik s 6 perccel ezzel együtt halad a tetőre. (Kismartontól idáig közel 4 óra.)

A *Kaisereiche* (441 m) nevét I. Ferdinánd 1839. évi látogatásától kapta (őreg tölgyfa); a hegy tetején álló, 8 m magas dísztelen kőtoronyról (*Kaiser Franz Josef-Warte*, építette az Österr. Touristen-Club mannersdorfi osztálya 1888.) igen szép, teljesen szabad kilátás nyílik minden irányban, kivált a Fertőre, Ruzsra és a ruszti hegyekre, a pozsonyi és hundsheimi hegyekre, a fertőfehéregyháza felső részére, a Soproni hegységre, Rozália- és Lánzséri hegységre, továbbá az osztrák havasok egész láncolatára és a badeni hegyekre; tiszta időben Bécs városa, K-en állítólag a pannonthalmi hegyek is látszanak. A Lajta-hegység gerincéből kiválik a Naphegy és Bükk-tető; kies a hegység lorettoni öble.

A tetőről vörös útjelzés ÉNy-felé, Scharfeneck várán át Mannersdorfba (l. 126. sz. a.) vezet ($1\frac{1}{2}$ ó.); vele együtt halad a (hiányos) kék jelzés, mely 15 p. múlva balra lekanyarodva további $\frac{1}{2}$ óra múlva *Hof* (212 m) osztrák faluba visz (Gemeinde-Gasthaus). — Ugyancsak (de elhanyagolt) vörös jelzés visz a Kaisereiche-ről (kezdetben sűrű fiatal erdőben) DK-i irányban Fertőfehéregyházára (1 ó.), l. ezt 126. sz. a.

126. Fertőfehéregyháza—Kaisereiche—Scharfeneck vára—Mannersdorf ($3\frac{1}{4}$ ó.). A falu hosszú utcáján a völgyben végig, az utca végében álló kápolnánál (194 m) a (nagyon elhanyagolt) vörös jelzés a kettéágazó völgy közti hegyre vezet fel s ennek hátán ÉNy-i irányban a régi országhatáron (Alsó-Ausztria határán) át a *Kaiser Franz Josef-Warte*-hez, mely a *Kaisereiche* (441 m) tetején áll ($1\frac{1}{4}$ óra, lásd 125. sz. a.).

A kilátóról a régi fehér jelzés, melynek azonban alig látszanak már nyomai (a mannersdorfi vörössel együtt, de 6 perc múlva attól balra eltérve), DNy-i irányban Kismartonba vezet (4 óra), lásd 125. sz. alatt.

A vörös jelzés a kilátóról ÉNy-i, majd É-i irányban csinos erdőn keresztül, számtalan utat keresztezve ($\frac{1}{4}$ óráig együtt-haladva a *Hof*-ba vezető jelzéssel, mely utóbb ÉNy-i irányban balra lekanyarodik) *Scharfeneck* várához vezet (a kilátótól $\frac{3}{4}$ ó.).

Scharfeneck várának romjai egy szép erdős völgyektől övezett meredek hegyen állanak (347 m), sűrű erdőbe, pompás fák alá rejtőzve. A vár alapja nagy négyszög, a terjedelmes főépület főtornya ÉNy-felé néz; mély árokkal van körülvéve, melynek ÉNy-i oldalán, a torony felől volt a felvonóhid. A várnak csinos saroktornyai újabb eredetűek. A K-i oldalon egy ösvény az árkon keresztül egy kapuhoz vezet, melyen belül kölépcső visz a vár belsejébe. A főépületen belül még egy kerek torony van, más két kerek torony a hegyoldalban van. (Az épület dülékénysége miatt a vár belsejében járni tilos.)

Scharfeneck vára, eredetileg *Sár-fenek* (Sárhegy = Lajtahegység, Sár folyó = Lajta folyó) a Lajtahegységtől É-ra elterülő lapályal együtt Magyarországhoz tartozott; valószínűleg a 14. szdban épült Szarvkő várával együtt a nyugati határ védelmére. 1417. mint királyi vár említetik. Később a Szentgyörgyi grófok kezére került, kik 1469-ig bírták, amikor Mátyás királynak eladták. (Ekkor Élesszög néven is említetik, jelölül annak, hogy nevének magyar eredete feledésbe menvén, német nevének értelmét fordították magyarra). I. Miksa császár 1517.

Zinzendorf Kristófnak adományozta. 1527. Fürst Ernő nyerte el. A vár és uradalma ezentúl mindig az osztrák kezében lévén, 1649., mikor a többi magyar várak végleg az országhoz visszakapcsolóztak, osztrák kézen maradt. I. Lipót koronázásakor megígérte, hogy Sárfenék várát Magyarország vissza fogja csatolni, de bár később is több határjárás megállapította ezen területnek Magyarország-hoz való tartozását, mindeddig nem történt semmi visszaszerzése érdekében. A vár a császári ház tulajdonába került és 1918. óta a rokkant-alapé.

A Schlossberg É-i tövében csinos tágas völgy (melyet *Wüstenek* neveznek) húzódik K-ről Ny-felé, szép hársfasorokkal, fenyvessel, szép erdőkől övezve. (Sok csalógány.) A Schlossberg tövében van a volt császári erdészeti hivatal épülete (255 m), mellette egy rombadülő templom, melyet a karmeliták 1644. építettek a Szt. Anna-kolostorral és remetelakásokkal együtt (felszentelte a kalocsai érsek 1654., II. József 1783. feloszlatta). Igen csinos, kies hely. Innen kék útjelzés Ny-i irányban *Hof* községbe vezet ($\frac{1}{4}$ ó.).

A Wüste K-i végéből a vörös jelzés a községi erdőt megkerülve Mannersdorffba vezet ($\frac{3}{4}$ ó.); egy másik (szintén vörös jelz.) út a Wüsten Ny felé végig s azután É-i irányban az erdőn át vezet a községbe ($\frac{3}{4}$ ó.), érintve a nagy lajtmézőbányákat és csinos kilátást nyújtva a Lajta lapályára.

Mannersdorff (190 m), csinosan fekvő, kiterjedt iparos község a Lajta-hegység É-i tövében, 3773 lakossal. Fő-utcája, mely ÉK-DNy-i irányban húzódik, sok emeletes épületével (tornyos városháza) egészen városias jellegű; közepén a nagy volt császári kastély, melyet Mária Terézia királynő Fischer von Erlachehal átépíttetett (most hivatalok és lakások), nagy cement-gyár, drótgéár, s más géárak. Takarékpénztár, gyógyszerár, uszoda (langyos forrás a drótgéár mellett). Nagy kőbányászár (lajtmézők). Szőlőtermelés. Kedvelt nyaralóhely.

Fendőköl: a főútcában *Nemetschek (zur Taube) 88. sz. szobák, jó ellátás; Sprenghof, 29. sz., 2 szoba; Josef Stahl (zum Leithaberg), Kirchengasse 160. 4 szoba; Mathias Zwerger (zum Wiener Thor), 45. sz., utóbbi a vasúti állomás közelében. — A pósta közelében Matzenauer Ferenc (zur Weintraube), Jägerzeile 231.

Vasúti állomás (vasút Götzendorfon át, hol a Bécs—Brucki vonalat keresztezi, Klein-Schwechatba) a község ÉK-i szélén; hozzá közel a főutca ÉK-i végében a pósta, távíró és telefonhivatal.

Ósidőkben a kelták, majd a rómaiak telepedtek meg e vidéken. A község a 13. szdban keletkezhetett. Meginhartesdorff néven, oklevelekben 1301. fordul elő először, 1383. Menhart (a Sárvíze mellett),

villa Manestorf, Menhartdorff néven A 14. szd végén és a 15. szd elején a Sárfenéki család tulajdona volt, mikor határában Sárfenék vára felépült, e vár tartományához került s ennek sorsában részesült.

A község DNy-i szélén magasan fekvő (213 m) szép templom (16. szdból, megúj. 1638, tornya 1798 ból); ettől 5 p-re

D-re szőlők közt a Mária Terézia és férje Ferencz István főherceg 1743-iki látogatását megörökítő obelisz. A templomtól 20 p.-re a Reisenberg felé vezető országúton az érdekes régi Donáti kápolna.

Scharfeneckből kék jelzés DNy-i irányban $\frac{1}{2}$ ó. alatt *Hof* osztrák községbe (212 m) vezet. Acél- és vashengermű. A hegy-ség tövében csinosan fekvő község szép erdei sétákkal.

Pósta és táviró helyben; pósta- és társaskocsi Mannersdorfra.

127. Fertőfehéregyháza—Mannersdorf. ($2\frac{3}{4}$ ó.). A faluból (l. ezt 90.) a templomtól kék jelzés vezet az Ehrenfeld hegyen át (szép kilátás) a Hader hegyre (325 m) s a gerincen tovább a (325 m) Suchentrunk-kereszt (1682) érintésével az alsó ausztriai országhatárhoz (nagy határdomb, $1\frac{1}{2}$ ó.), honnan a Wasserbergen át (414 m) lassú ereszkedéssel Mannersdorfra szállunk le ($1\frac{1}{4}$ ó.). Az út utolsó része összesik a vörös jelzéssel. (Mannersdorftól l. 126.)

128. Feketeváros—Mannersdorf. ($2\frac{1}{4}$ ó., vörös útjelzés.) Feketevárosról (l. ezt 91. alatt) az ÉNy-i kapun az Angergraben mentén sok kőpince mellett a hegység felé haladva, a Pfaffeneckgraben és Mischelgraben közti erdős hegyre szállunk fel, melynek oldalában a szép Gutenberg-waldon át (az út mellett csinos tisztások) az alsóausztriai határhoz (404 m, $1\frac{1}{2}$ óra) jutunk, melyet keresztezve, ÉNy-i irányban lassan aláereszkedünk (több kőbányát érintve) Mannersdorfba ($\frac{3}{4}$ ó.). Jól járt szekérút, csinos pillantás a Lajta-völgyére. (Mannersdorftól l. 126. sz. a.)

129. Fertőszéleskút—Mannersdorf. ($2\frac{1}{2}$ ó., sárga útjelzés.) Fertőszéleskútról (l. ezt 92. alatt) szőlőkön át, eleintén DNy-felé, majd ÉNy-felé a Kolbeterbergre s innen erdön át, folyton ÉNy-i irányban a főgerincere ($1\frac{1}{2}$ ó.), hol az alsóausztriai határt átlépve (395 m), a Gaisbergen (382 m) át a Heuwegnek nevezett úton aláereszkedünk a Mannersdorf-Sommereini országútra, melyet a sommereini kőbányák közelében érünk el (50 p.). Innen Mannersdorf DNy-i irányban még $\frac{1}{4}$ ó. (Mannersdorftól l. 126. sz. a.)

K-felé $\frac{1}{2}$ ó. *Sommerein*, osztrák község nagy kőbányákkal; a községháza hajdan Mária Terézia kastélya volt.

130. Fertőszéleskút—Császárkőbánya ($1\frac{1}{2}$ ó.). Fertőszéleskút (l. ezt 92. alatt) É-i végéhez közel ÉNy-felé indul ki a szekérút, mely számos kőbánya érintésével az erdős Lajta-hegységbe vezet fel, melynek főgerince itt már csak 280 m magas. A Rotes Mordkreuznál (l. 6.) átlép Moson vármegye régi területére s innen $\frac{1}{2}$ ó. alatt leereszkedik *Császárkőbánya* (201 m) községbe (542 német lakos). A kis községet teljesen körülveszik a kőbányák és házai már majdnem teljesen alá vannak aknázva.

A község eredetét és nevét a környező nagy kőbányáknak (lajtamésző) köszöni, melyek 1912-ig az osztrák heiligenkreuzi apátság tulajdonában voltak. Már a 16. szd óta folyt itt jelentékeny kőfejtés és kő-

faragás, mesterei közül Hügel Illés, ki a barátudvari templomot (l. 23.) építette, Saslauer Simon, Pansipp János, Král János és mások voltak ismertekké.

A község zömök kéttornyú templomát (ép. 1617., felszentelt. 1652.) az itteni kőfaragómesterek szép oltárai díszítik; főoltárát (1720) és szép keresztoltárát (1738) Hügel Illés készítette. A templomot a temető veszi körül.

A községtől K-re, a Bruckra vezető országút mentén ($\frac{3}{4}$ ó.) van az úttól j. a nagy Öden Kloster-kőbánya, b. az *Öde Kloster* nevű rom (167 m), egy magas falrészlet, jól megtartott gótikus ablakkal. Innen 1 ó. Lajta melletti *Bruck* (1. 131. sz. a.).

131. Fertőszéleskút—Zeilerhegy—L. m. Bruck (3 ó.). Fertőszéleskút főútján É felé végig menve, a község végén a pozsonyi országútnak jobbra kanyarodásánál egyenesen tovább megyünk ÉK-i irányban mezők és szőlők közt, majd legelőn a szabadon álló *Zeilerberg* (300 m) felé. 40 p. múlva az utat elhagyva, a legelőn át a nevezett hegy felé tartunk, melyet a déli esése (219 m) felé húzóódó úton (eleje meredek) érünk el. Az erdőből kilépve, a kopár hegyháton megyünk fel (25 p.).

A *Zeilerberg* az út mentén emelkedő széles, laposhátú hegy, melynek oldalát erdő borítja, háta kopár. É-i végében nagy kőbánya van, az ú. n. *Császárkőbánya* (koresma). A lajta-mészakőben itt nyílik a *Ludl-Loch* néven ismert barlang, mely 60 m-nyire nyúlik be; őssallatok (barlangi medve) és növények lelőhelye.

A kilátás a hegy tetejéről igen szép; az egész Fertőt összes parti községeivel Nezsídtől Fertőrákosig átpillantjuk, ÉK-felé a Hundsheimerberg (476 m) és Königswart (342 m) és a kettő közt a háttérben a pozsonyi Zergehegy (439 m), Ny-felé a bécsi medence, a háttérben a vöslai hegyekkel, elől a Lajta-hegység É-i lejtője látszik.

A Zeilerbergől Ny-i irányban a sásony-brucki országútra leszállva, ezen 1 óra alatt a brucki volt katonai tábort és a Lajtán átkelve, $\frac{1}{2}$ óra alatt Bruckot érjük el.

Bruck an der Leitha (157 m) nagyon szép, szabályosan épített tiszta város, 5200 lakossal.

Vendéglők: Grüner Baum (Kaiser Josef-Platz 14. sz.), 14 szoba, Dreher (Leithagürtel 380. sz.), 12 szoba, Erzherzog Franz Ferdinand Lagerstrasse 7.), 10 szoba, mind a három igen jó. — Goldner Ochs (Altstadt 271. sz.), 13 szoba, jó; Schwarzer Adler (Altstadt 263. sz.), 4 szoba, jó; Weisses Rössl (Altstadt 270. sz.), 8 szoba, szerény. — *Kávéház:* Deutsches Kaffeehaus (Kronprinz Rudolf-Platz).

Vasúti állomás (Bécs—Budapest, Bruck—Heinburgi vonal). — Pósta, táviró, telefon.

A belváros csupa emeletes házakból áll, utcáinak forgalma élénk. Főterén van a nagy templom, a kétemeletes városháza és a szép községi iskola. Nevezetes épülete a gróf Harrach-féle kastély, masszív nagy szögletes toronnyal a 14. századból és szép parkkal, melyet Lübeck mester tervezett. Nagy cukorgyár. A világháború előtt nagy katonai tábor hadgyakorlataival és az élénk vasúti forgalom erősen fellendítették a várost. Burgenland elcsatolása előtt a *Királyhida* név alatt ismeretes állomás jelen-tekeny határállomás volt.

A várostól 4 km-re *Göttlesbrunn* nyaralóhely van.

A társasági földrajzi jelölés.
Fehér jelzés

F) A Rozália-hegység.

A Rozália-hegység a Magyar Alpoknak turisztaszempontból tekintve egyik legérdekesebb és legjobban művelt területe. A hegység a bécsújhelyi lapályból Lajtaszentmíklósnál emelkedik s déli irányban csap a Rozália-kápolnára, ahol a Soproni hegységgel találkozik. Hosszú s fokozatosan emelkedő fejedelmétől (azelőtt az országhatár), Ny felé (a Lajta völgye felé) rövid, K felé (a Vulka lapálya felé) hosszabb erdős oldalágakat bocsát. Tövében és Ausztriában számos apró község fekszik, a magyar oldalon csak kevés, de népesebb községbe tömörült a vidék lakossága. A hegység turistai működése a magyar oldalon a D. T. E., az osztrák oldalon az Österr. Touristen Club érdeme.

132. A MÁV (azelőtt Duna-Száva—Adria vasút, régebben Déli vasút) Sopron—Bécsújhelyi vonala. A vonal (házánk másodlegrebb vonala, épült 1847.) a soproni Erzsébet-kert melletti pályaudvarból Ny-i irányban indul ki; b. nagyra a csinos Sopronbámfalvát kolostorával és az Alom-hegy nagy kőbányájával, az Ikva lapályán halad tovább. — 4 km Ágfalva (256 m), csinos templommal; a községen túl b. szénszállítópálya Brennböck (256 m, el. szt. 55. sz. a.); a háttérben csinos erdős hegység, melyen túl halad a Rozália-kápolna. Ágfalván túl a vasút áthalad az új országhatár és a brennland területén halad tovább. — 7 km Lépesfalva—Somfalva (266 m), Schattendorf állomás (268 m). A vasút nagy kanyarulattal a vízállástól (279 m) túl a Vulka völgye felé ereszkedik alá. — 12 km Márfalva—Fraknónadás (Marz—Rohrbach), a hegység tövében fekvő két község. Az állomástól j. a Márczi-tető (386 m). — 15 km Nagymarton (Mattersburg, eredetileg Mattersdorf, 244 m). Az állomáson túl a vasút orrúti viadukton áthidalja a Vulka mély völgyét (szép kilátás Fraknónadásra és a Rozália-kápolnára) s nagy kanyarulatokkal halad ÉNy felé; a mély havaságon túl j. ÉNy felé a távoli bádeni és völslani hegvek tűnnek fel, É-on a Lajtahegység látszik. — 19 km Rétfalu—Siklósd (Wiesen—Sigless). A vasút erdőn át (23 km) Savanyúkút (Sauerbrunn) (300 m) állomást éri; mindkét oldalon a csinos fürdő és nyaralótelep villái, j. a síkságon túl kilátás a Lajta-hegységre, b. szép erdős hegvek. Fenyveserdőn át (26 km) Lajtaszentmíklós (Neudorf, 290 m). A vonat átrobot a Lajta hídján és Alsó-Ausztria területére lép. Szép kilátás a Lajta tág völgyére és az osztrák havasokra. — 28 km Katzelsdorf, 32 km Bécsújhely (Wiener-Neustadt).

Közlekedés: Naponta 7 személy- és 1 gyorsvonat, 1 $\frac{1}{4}$ ó., ill. 40 p. alatt. Azonkívül egy vonat Lépesfalváról, egy másik Nagymartonból Bécsújhelyre.

133. Autóbuszközlekedés. A hegységet két oldal felől Bécsújhely város autójáratai teszik hozzáférhetővé. A keleti (volt magyar) oldalt érintik a következő vonalak: 1. Bécsújhely—Lajtaszentmíklós—Pecsenyéd—(Sopronkertes) naponta 5 menet. — 2. Bécsújhely—Lajtaszentmíklós—Savanyúkút, óránként. — 3. Bécsújhely—Savanyúkút—(Szarvám—Kismarton), naponta 3 menet. A nyugati oldalon több menet érinti a Lajta-völgy községeit (Katzelsdorf, Hochwolkersdorf, stb.).

134. Nagymarton (Mattersdorf, az osztrák megszállás óta Mattersburg, 244 m), eredetileg két összeépült községből (Keresztény-Nagymarton és Izraelita-Nagymarton) egyesített népes nagyközség 1923-ban 3706 német (csak 120 magyar) lakossal (1920-ban még 275 magyar). 1926 óta város, a Vulka völgyének felső részében. Jelenleg állítólag 5700 lakóval (közta 700 zsidó), kerületi kapitánysággal, járásbíróssággal, középiskolával; élénk állat- (főleg ló-) kereskedelemmel.

Vendéglők: Pósta, 7 szoba; Pötschacker, Haider, Schindler. Autóbuszközlekedés Fraknóra, Kismartonra (l. 133.) Vasúti állomás, P. T. Th.

Nagymarton (villa Martini) a vidék egyik legrégebbi községe; Imre király 1202. Benedek vajdának adományozta Martonfalvát és a későbbi Fraknó területét, ennek neje Tota pedig a birtokot 1221. körül testvérére, az Aragóniából II. Imre nevével, Konstanciával 1220. körül beköltözött Simon vitézre hagyta, ki a Martoni (később Nagymartoni) grófok ősévé lett; régi várát 1289-ben Albert osztrák herceg elpusztította. Németújvári Ivánnal vívott harcai-

ban. A Nagymartoniak leszármazói Fraknó alapítása után (l. 135. sz. a.) Fraknoi grófoknak nevezték magukat. A község 1634. II. Ferdinándtól vásárl jogot nyert. — Az izraelita község igen régi imaháza már 1354. fennállott. — A 18. szdban Nagymartonban csinos majolikaedényeket készítettek. Itt született 1757. K. táibél Pál, hazánk leghíresebb botanikusa († 1817.) és 1830. Hoffmann Pál, a kiváló jogtudós († 1907.).

Az állomáshoz közel, emelkedett helyen áll az érdekes, régi, erődtített *templom* (256 m), 1404. évszámmal; eredetileg egyhajós késő-gót templom hálósboltozattal, utóbb két barokk oldalhajó hozzáépítésével háromhajós templommá átalakítva; a hosszanti hajóhoz csatlakozó négyezet fölött eredetileg valószínűleg alacsony tornyot hordott. A szentély a sokszög három oldalával végződik s hálós boltozata van. A nehéz pillérek és a hatásosan elhelyezett egyházi zászlók a templom komor belsejének nagy hatásértéket adnak. Mai tornya (17. szd.) nyolcszögű kősisakban végződik.

A temető mögötti dombon a nagymartoni születésű Berger János pleissei báró tábornagy († 1864) mauzoleuma. A domb lejtőjén a zsidó temető, számos régi sírkövel. A község ÉNy-i szélén a rétfalusi vasúti állomáshoz vezető út elején 6 m magas szép gótikus kőkereszt (az ú. n. Halterkreuz, 1442-ből, megújítva 1896.). A hajdani Ghetto határát még ma is a magasban az utcán át húzott dróthuzal jelzi.

Nagymartontól $1\frac{1}{2}$ ó. ÉK-re *Borbolya* (Walbersdorf) falu, melynek téglavetőjében feltárt miocenkori üledékeiből nagyértékű emlőállatok kövületei kerültek elő, így egy ősbálna (*Mesocetus Hungaricus*) és egy ősgazella.

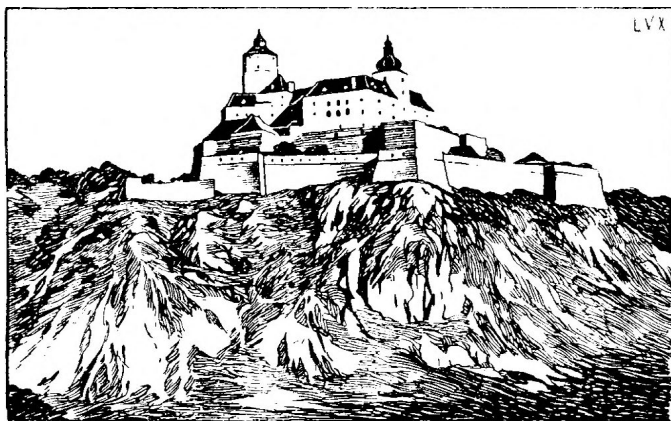
135. Nagymarton—Fraknó—Fraknó vára, a kocsúton az állomástól $1\frac{1}{2}$ ó.; valamivel hosszabb, de csinosabb a piros jelzésű gyalogút, mely a Gaisbachgraben völgyén vezet fölfelé, majd a hegyoldalban DNy-i irányban vezet Fraknóra; utolsó részlete nagyon szép.

Fraknó (Forechtenau, 357 m) mély völgyben, Fraknó vára tövében szépen fekvő község 1105 német lak.; Temploma 1347. épült; háromhajós épület, mely négyzetes szentéllyel zárul; barokk főoltárán 15. szdi gót izlésű Madonna-szobor baldachin alatt. A községben scrvitakolostor van, melyet gr. Esterházy Miklós a 17. szd. közepén alapított; szegényápolda kiérdemesült hercegi szolgák részére. A hegyoldalakat gyönyörű évszázados szelídgesztenyések borítják, gondosan kezelt ananásztelepekkel.

Vendéglő: Német Ferenc, 6 szoba, Németh József. — *Kávéház*: Németh Antal.

Autóbuszközelkedés a nagymartoni állomásra.

Pósta helyben; u. t. Nagymarton.

Fraknó vára.

Közvetlenül Fraknó község felett, meredek dolomit-szirten áll ***Fraknó vára** (Forechtenstein, 503 m), az egész környék legszebb s Magyarország egyik legérdekesebb, teljesen jókarban levő s lakott vára, melyhez az orosz foglyok által épített kitűnő autótűt vezet (szép kilátás minden irányban). A vár bejáratával szemben Wegscheidler András jó vendéglője (2 szoba), mely már *Ujtelek* (Neustift) szétszórta épült községhez tartozik; ugyanitt két 17. szdbeli oszlop.

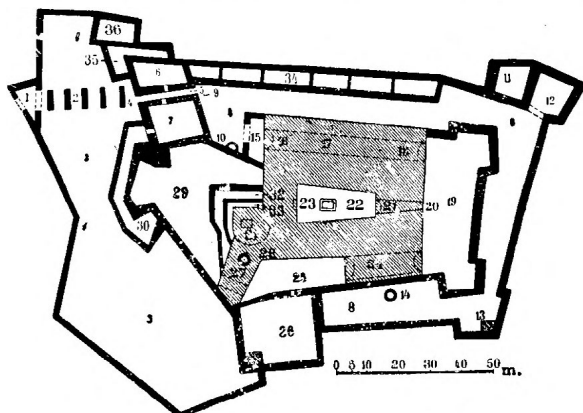
A francia eredetű Giletus család birtoklásáról szóló közlések koholmánynak bizonyulván, a vár története csak a 13. szd végéig vezethető vissza; a Nagymartoni családból (l. 134.) eredő II. Simon és Mihály a 13. szd végén királyi engedéllyel új várat (Fraknót) építtettek, melynek legrégibb részei a 13 szd végétől és (Nagymartoni Pál országbíró idejéből) a 14. szd elejéről valók. (A régi őrtorony alsó osztlányában a boltozativ zárókövén ma is látható a Nagymartoniak ősi családi címere: az egyfejű sas.) A család tagjai 1352-től kezdve használják a Fraknói grófok nevét. A Fraknói grófnak a 13—14. szdban már igen sok birtokuk volt nemcsak Sopron, de Moson, Zala, Somogy és Esztergom megyékben is; a 14. szd második felében azonban anyagi helyzetük hanyatlott. Albert osztrák herceg a család utolsó férfi-

sarjától, Fraknói Vilmos gróftól Fraknó, Kabold és Lánzsér uradalmát 1445. zálog címén birtokába vette, majd a család fiágának kihalta után 1447. örökáron meg is szerezte. Albert herceg 1451. testvérének, Frigyes római királynak Fraknó és Kabold várait tartozékai-val együtt örökösen eladta. Fraknó és Kabold népei azonban a török elleni hadi készületre szükséges adóhoz járulni vonakodván, Mátyás király ezért 1466. a pártjára tért s magyar nemességre emelt Weisspriach Zsigmond fraknói várnagynak adományozta a várat, ki azt Frigyesztől kiváltotta. Frigyes azonban utóbb az általa 1470. alapított Szt. György-lovagrendnek ajándékozta a fraknói uradalmat, melyet Mátyás király Siebenhirten János nagymesterrel kötött barátságos egyesség mellett 1488. a várral és minden felszereléssel együtt vissza-

vett. Mátyás halála után az Ulászló és Miksa császár közt létrejött béke értelmében Fraknó és Kabold várát 1492. Miksának kellett átadni, mely várak azután, bár a magyar rendek sokszor sürgették visszaadásukat, 1622-ig, amíg az országgyűlés hazánkba való bekebelezésüket végleg elrendelte, osztrák kézen maradtak. Ez évben II. Ferdinánd Es-

terházy Miklós grófnak adományozta, de tényleges visszacsatolása csak 1626. történt meg. Esterházy a várlakot az öregtorony kivételével 1637. alapjából újjáépíté, fia pedig — az 1687. hercegi rangra emelt Pál — 1652. külső bástyáit építette és 1683. a várat restaurálta. Utódjai ma is bíriák; mostani ura herceg Esterházy Pál.

Az út Ny-felől (a vendéglővel szemben) közelíti meg a várat, ahol kis hídvédő helyiségen (1) túl *híd* (2) vezet a mély árok (3) fölött a két kirohanási ajtótól szegélyezett (4) főkapuhoz. (Jelentkezés a várgondnoknál). A különböző fegyverekkel megrakott bolthajtásos kapusztól (5) b. van az *örség* (6), előtte egy pellengérül szolgált kő, j. egy kisebb *börtön* (7) ajtaja („Hic discursus de praeteritis, praesentibus et futuris“ felírással). A kapuszínen áthaladva a várat három oldalról övező, 10 m magas, lőréses falakkal bíró *udvarba* (8) jutunk, hol a kapu (9) fölött Szűz Mária szobra áll (1691), j. csurgókút Neptun alakjával (10); az udvar alatt *börtönök* vannak elhelyezve. Az udvar ÉK-i részén raktár (11) és erős *bástya* (12) van, utóbbi az Esterházyak címérével, DK-i csúcsán kis *örtorony* (13) van, odább a fal mellett az 1660—90. török foglyok által a dolomit-sziklába vájtt 142 m mély *ciszterna* (14), melyből a foglyok óriási (6 m átmérőjű) taposó-kerékkel húzták fel a vizet (pom-pás visszhang). — A Neptun-kút mellett *felvonóhíd* vezet egy *sikátoron* (15) át a tulajdonképeni *várba*, hol is a felirásos kapu (16) hosszú bolthajtásos folyosóba (17) vezet, mely erős kapuval (18) nyílik az *előudvarra* (19). Itt jutottunk főhomlokzatá-

Fraknói vár alaprajza.

hoz a tulajdonképeni várlaknak, mely kétemeletes óriási négyszögű építmény, de művészi szempontból érdektelen; késői renaissance-iz-

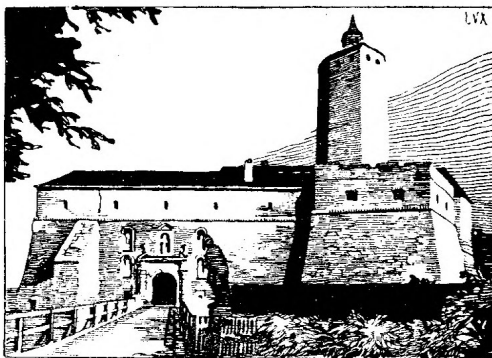
lésű kapuján (20) a várlakot építő Esterházy Miklós gróf és neje Bedeghi Nyáry Krisztina címerei (1637)

és két felírással tábla, a kapu fölé négyszögű óratorony emelkedik. A kaputornácon át (21) a *belső várudvarra* (22) jutunk, melyben Esterházy Pál herceg kőből faragott, feketére festett *lovasszobra* (1687) áll (23). Az előudvarból alacsony dongaboltozatú folyosó (24) a hátsó udvarra (25) visz, melyből a nagyérdő fegyvertár (26) nyílik (l. alább). A hátsó udvarról boltíven (27) keresztül, melytől j. a víztartó van (28), a Ny-i bástyára (29) érünk, mely 10 méterrel magasabb az alsó (csak a börtönön keresztül hozzáférhető) bástyánál (30).

Az 50 m magas és 14 m átmérőjű *őreg-* vagy *őrtoronyt* (donjon, 31), mely ma is eredeti alakjában van meg, a Ny-i bástyánál 15 m-el magasabban fekvő sikátor (32) fogja körül, melybe (a torony alsó részének az erős megterhelés miatt törényt befalazása óta) csak a várlak I. emeletének Ny-i oldaláról lehet bejutni; ez alatt az őregtorony É-i és Ny-i oldalán keskeny földalatti folyosó (33) fut körül, mely a toronyba zárt foglyok szökésének megghiusítása céljából a vár földszinti konyhahelyiségeibe torkollik. Az őregtorony védte a várnak egyedül Ny-felől megközelíthető főkapuját; védelmére szolgált a torony felső ágyúcsarnokában azelőtt elhelyezett „12 apostol”. A torony csúcsára Esterházy Miklós gróf 1625. Szt. Mihály arkangyal aranyozott szobrát helyeztette el.

A vár ma is teljesen ép, lakható állapotban van s gazdag fegyvertárt, továbbá képtárt, levéltárt foglal magában.

A *fegyvertár* a vár alsó három emeletének 5 termét foglalja el s rendkívül gazdag 16—17. szdbeli fegyverekben, valamint 18. szdbeli, főleg a hétéves háborúból való hadiszerekben, mely háborúban az Esterházyak külön ezredet állítottak ki. Nagy számmal vannak győzelmi jelvények, ágyúk, kézbombák, ágyúgolyók, közte egy sereghontó, zászlók stb. Említendő a Esterházyak pallos-széke, mellyel összesen 75 embert végeztek ki (az utolsó kivégzés Kismartonban 1836-ban volt).

Fraknói várkapu.

A képtár az I. és II. emelet több termében és folyosóján van elhelyezve, nagy számmal vannak történelmi érdekű, de művészi becs nélküli arcképek, csataképek, régi várképek.

A lépcsőházban Hunyady János és Skander bég arcképei; Esterházy Gábor (1618.); Esterházy László (1689.); Esterházy Ferenc, a pápai és tatai ág őse (1703.). Gambrinus és Bacchus.

A II. emeleten 1. terem (*Huszárterem*): Vezekényi csata (1652.), melyben 4 Esterházy (László, Ferenc, Gáspár és Tamás) elesett, a négynek arcképei, Nagyszombatban történt eltemetésük képe. — Gróf Esterházy Miklós, a vár első tulajdonosa (1623.); II. Károly, az utoisó Habsburg a spanyol trónuson; Nyáry Krisztina és gyermekei; Esterházy Orsolya és Thököly Éva (Thököly Imre nővére), az első Esterházy herceg két neje. — Esterházy József, Thököly Éva ifjú fia. — 3. terem: Hercege Esterházy Pál Antal, Mária Terézia alatt egy ezred tulajdonosa a hétéves háborúban; bevonulása Sopronban, mint örökös főispán (1734.). Az ezred tisztjeinek számos arcképe. — 4. terem: Esterházy Miklós („Fényes Miklós”), egy gyalogezred tulajdonosa Mária Terézia alatt; — érdekes díván kínai selyemből; kínai zománczott rézasztal. — 5. terem: Régi bútorok, két régi könyvszekrény rommárványbetéttel; Mária Terézia arcképe. — 6. terem: Mária Antoinette és atyja I. Ferenc arcképei. Porosz sátor a hétéves háborúból. — 7. terem: Szobieszký János lengyel király (1683), I. József, III. Károly, I. Ferdinánd és neje, II. Mátyás, II., III. és IV. Ferdinánd; II. Károly spanyol király. — 8. terem: Török sátor, az első Esterházy herceg hadi zsákmánya Budavár visszatoglalása alkalmával (1686). Török fegyverek. Az első Esterházy herceg két nejének és 25 gyermekének (17+8) arcképei. Az ablakközökben a hónapok képei. — 9. terem: Mária Terézia szobája, régi kandalló, régi ágy a 17. század végéről. Esterházy Miklós herceg és neje Cziráky Margit († 1910. aug. 18.) arcképe. Régi toilettetűkőr, egyúttal íróasztal. — 10. terem: Régi födeles ágy; szép kályha és bútor, mint 9-ben. — 11. terem: Az első Esterházy hg fiatal korában (1668). Böcs Salamon vacsorája. Szép kályha. Mars látogatása Venusnál. — 12. terem: Az érsekújvári csata a magyarok és törökök között (1622), Saul megterése. Bábel tornya. — 13. terem: A pápai csata (1653). Izabella spanyol királynő a rémuralom idejében. — 14. terem: Pápa bevétele a törökök által (1653). Gróf Esterházy János és neje Ocskay Magdolna. Zrinyi Ilona, XIV. Lajos francia király. II. Fülöp spanyol király. Gróf Csáky László; gr. Sancho spanyol kamarás. — 15. terem: Esterházy Borbála és Julianna; egy udvari bohóc képe. Billiárdasztal 1697-ből. Gróf Kéry János, Kabold ura. — 16. terem: Sátor a 17. századból. Szakállas puskák. Zrinyi Miklós arcképe (1566). Magyarország nádorai, köztük Wesselényi Miklós és neje Széchy Mária; Thurzó György és Szaniszló, Forgách Zsigmond, Báthory István, Illésházy István, Pálffy János; Serényi Pál. — 19. terem: Régi fegyverek, taplós-puskák, régi szuronyok. A lakompaki és lánszéri csata kurucok és labancok közt (1620). Orgonálóveg a 17. századból (a mitrailleur őse). Erdélyi fejedelmek képei, Judith (másolat Allori után). — 23. terem: Az Esterházyak családfája (Ádámtól kiindulól). Antonius és Kleopatra. Nagy Károly császár. I. Lipót két nejével és József fiával.

Az I. emeleten: 1. terem: Fegyverek a hétéves háborúból. Porosz fegyverek, hadi zsákmány. Hátultöltő ágyú (1642). Kézi gránátok szerpentinből. Riadóágyú (1563). — 2. terem: Házi kápolna, az emelet déli oldalán (a tervrajz 22. sz. folyosója fölött), építette gr. Esterházy Miklós (1625), barokkstílusban megújította herceg Esterházy Pál 1687. Szép olasz stuccaturák. A kápolnához vezető folyosó márványtáblájának felírása (Giletus hercegről, 1233) későbbi koholmány. — 3. terem: Fegyverek, képek. — 4. terem: Porosz sisak a hétéves háborúból. — 5. terem: Thököly Imre, Esterházy Julianna; nyílpuskák húrral. — 6. terem: Gránátvető puskák; hátultöltő ágyú a 18. századból. Esterházy Imre hercegprímás (Mária Terézia idejében). — 9. terem: Bronzágyú a 17. századból; hernyós csákok Mária Terézia idejéből. A zólyomi Esterházy-család ősei. Pajzs 1383-ból. — 8. terem: Régi mellvérték. Esterházy István († 1596. a mezőkerezesi csatában). Gyaloghíntő Mária Terézia korából.

A levéltár, zömének Kismartonba történt átszállítása óta, csak gazdasági iratokat tartalmaz (1600-tól kezdve).

A kincstár, mely azelőtt a vár I. emeletén volt elhelyezve, az osztrák megszállás előtt 1921. Észterházára szállítattott át (l. 34.).

136. Nagymarton—Rozália-kápolna—Savanyúkút. (5½ ó.). Igen kedvelt, élvezetes kirándulás. Fraknói mint 135. Innen több út vezet fel a Rozália-kápolnához. A legrövidebb (zöld jelz.) az ú. n. *Kiristeig*, mely a falu felső részén levő malomnál átvezet a patak jobbpartjára és először a rétek és kertek között, majd gyönyörű fenyvesben, utóbb fiatal erdőben visz fel a *Rozália-házakhoz* és innen a kápolnához. (A falu felső végétől 1 ó., Nagymartontól 2½ ó.) Egy másik út (szintén zöld útj.) meredeken visz fel a várhoz; innen először szintén kertek között, azután fiatal erdőben (pompás kilátással az alatta elterülő mély völgyre) úgyszólván vízszintesen halad 25 p.-ig a hegyoldalban, majd meredeken vezet fel a völgyet elzáró domboldalra. ¼ ó. múlva egyesül az előbb említett úttal, mely az erdőt elhagyva, a csúcs alatt elterülő szántókon át 10 p. alatt a kiskápolnához visz. (Fraknó-váraljától ¾ ó., Nagymartontól 2¼ ó.) A harmadik út (zöld útj.) a kocsút, mely a vár alatt levő Wegscheidler-vendéglőből jobbra (ÉNy-ra), majd DNy-ra fordul és a hegyoldalban, nagy ívet leírva vezet fel a csúcsra. (A vártól 1 ó.) Ebből az útból 20 p. múlva j. sárga jelzés ágazik ki, mely a Fehér-keresztnél torkollik a hegység gerincén végigvezető piros jelzésű útba.

A **Rozália-kápolna* (746 m) a hegyvidék nevezetes csomópontján áll, mely páratlan kilátásáról régóta híres. A kápolna már 1644. fennállott, a mai épület 1695-ből való. A kápolna mellett a *Rozália-telep* és Wutzlhofer Károly vendéglője, 718 m (1678); szerény ellátás, 2 szoba. Sűrűn látogatott kirándulóhely.

A rege a Rozália-kápolna keletkezését ekként adja elő: A szelídlelkű, istenfélő Giletus herceg neje Rozália, kegyetlen, vérengző asszony volt, ki kapzsiságában jobbjait zsarolta, kínoztta és a fraknói vár fekete tornyába záratta. A szerencsétlen nép a háborúból visszatérő hercegnek elpanaszolta sorsát, ki ekkor e szavakra fakadt: „Szallah (Rozália), amit te esele-

Rozáliakápolna.

kedtél, az történjék veled is.“ A herceg a lakoma alatt elmondá nejének, hogy ő a háború alatt megismerkedett egy gonosz nővel, ki népét iszonyú módon kínoztta és sorban elmondá saját neje gaztetteit. Vitézeihez fordulva azt kérde, mit érdemel oly ná? „Halált — volt a felelet. „És te — szóla a nejehez —, ki ily kegyetlenséget alig vagy képes fel fogni, nem hogy elkövetni, mit csi-

nálnál ily asszonnyal!" A gonosz asszony, végső erejét összeszedve, e szavakat nyögé: „én egy fatörzshöz kötve a legmélyebb kútba bocsátanám le, hogy ott a levegőben lógva éhen haljon." Ekkor a herceg iszonyú komoly hangon mondá: „Szallah, amit te cselekedtél, azt akarom, hogy veled is történjék;

te magad fölött ítélkeztél!" Az ítélet rögtön végrehajtották, de a gonosz asszony csak a hetedik napon lehelt ki bűnös lelkét. De lelke hazajáró szellemként éjjelenként megjelent a fekete torony körül, mígsem a herceg a szellem kiengeztelésére a hegység egyik magas ormán kápolnát építtetett.

A fenyvessel övezett kápolnát körüljárva, minden irányban a legtagabbkörű, pompás **kilátást élvezzük. Legimponálóbb részei az osztrák-stájer havasok vonulata, mely DNy-on kezdődik a Wechsel hosszú vonulatával, előtte a magas erdős Kampstein, azután a Stuhleck, Sonnewendstein, Semmering, Kamp-Alpe, Veitsch-Alpe, Raxalpe, Kuhschneeberg, Schneeberg (Ny-on), majd a Hohe Wand, a Gutensteini hegyek, a Hohecho, Wiener Wald, a Vöslau és Badeni hegyek; ezek előtt a Lajta völgye, a Rozáliahegység hosszú vonulata, majd Wiener-Neustadt síkságával, előtte a Steinfeld, a messze háttérben Bécs városa (É-on). Kifelé haladva lábaink alatt Fraknó vára, Fraknó község és a Vulka lapálya a nagymartoni vasúti viadukttal, a távolban a Morvamező, a Lajtahegység, mögötte a Kis-Kárpátok, a kis magyar síkság a Fertőtóval, a Fertőmelléki domborok és a mosoni síkság, DK-felé a látóhatáron a Ság és Somlyó hegyek, előtte a Soproni hegység, a sopronbátfalvi köfjettől kezdve a Várhely, Muck-kilátó, Asztalfő és Brenntriegel csúcsaival, a Lánzséri és Kirchsclagi hegyek, végül a Rozália-hegység K-i és D-i nyúlványai s itt kivált a Bucklige Welt érdekes tájéka.

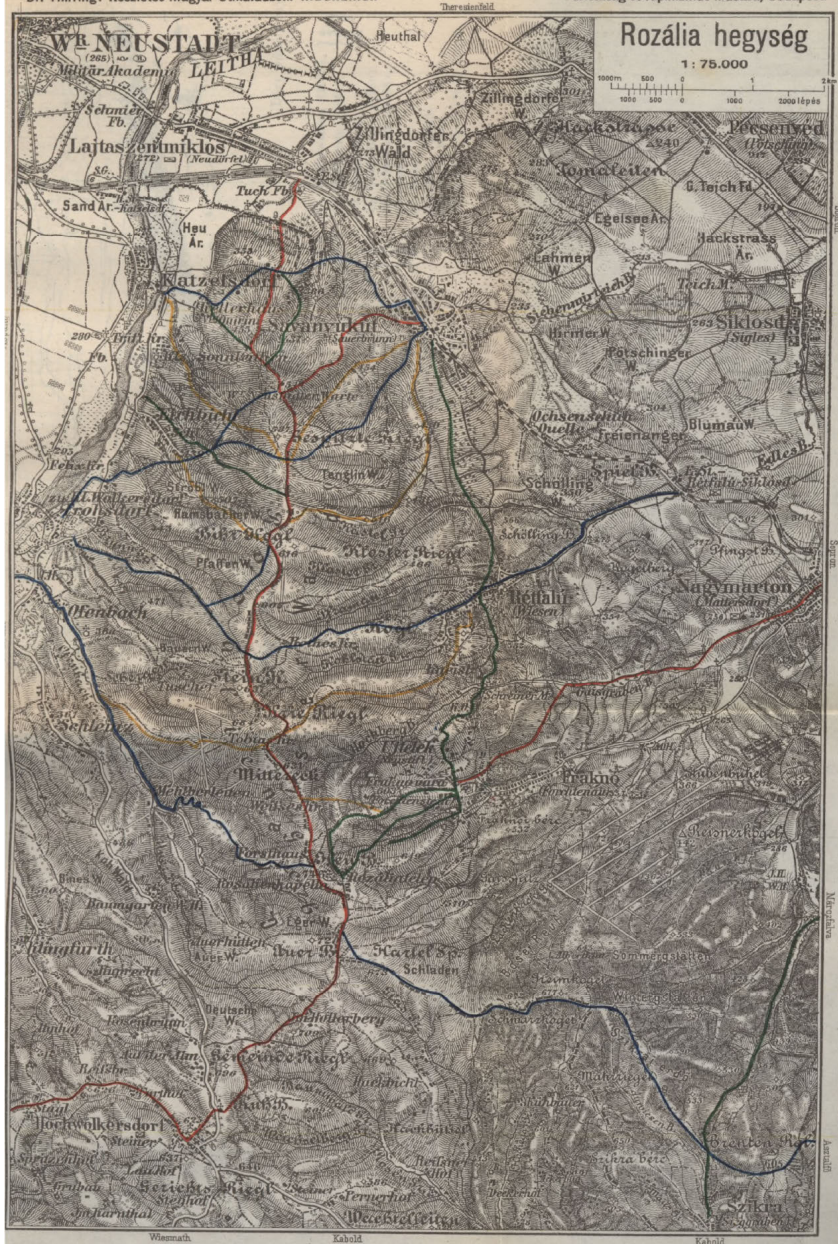
A Rozália-kápolnáról minden irányban ágaznak szét a jelzett utak, melyek az egész Rozália-hegységet sűrűn behálózják (a gerincen és Ny-i lejtőin az Oesterr. Touristen-Club, K-i lejtőin a Dunántúli Turista-Egyesület hajdan kitűnő jelzései), mely utóbbiak a megszállás óta szintén az Ö. T. C. kezébe mentek át, de sok tekintetben elhanyagoltattak.

Sopronba, kék jelzés, DK-i irányban (l. 64. sz. a.), 6 óra.

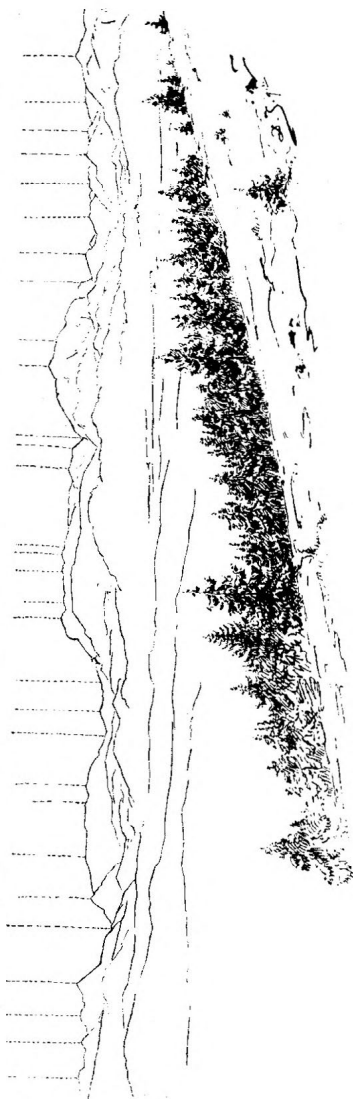
Kaboldra, az előbbi úton 40 p.-ig, azután j. letérve le Schwarzenbachba még 1 óra, innen az országúton Felsőpéterfán át Kaboldra (l. ezt 149. sz. a.) 1 óra; a sopronszentmártoni állomásra még 1 $\frac{1}{2}$ óra, összesen 4 $\frac{1}{4}$ óra.

Wiesmathra és Lánzséra a vörös jelzésen D. majd DNy-felé Hochwolkersdorfa 1 ó., innen az országúton Wiesmathra 1 $\frac{1}{4}$ ó.; innen a vörös jelzés szerint DK-i irányban Lánzsérre 1 $\frac{3}{4}$ ó., összesen 4 óra. Élvezetes vándorlás, többnyire a hegység hátán, szabad kilátással. (L. részletesebben 156. sz. a.).

A Rozália-kápolnáról Savanyúkútra (vörös jelzés) folyton a hegygerincen, pompás vándorlás túlnyomóan fenyves erdőben, lassan aláereszkedve, sokhelyütt szép kilátással Ausztria és hazánk felé. 20. p. mulva Fehérkereszt, további 15 p. Tóbiáskereszt (innen sárga jelz. b. le Ofenbachba 1 ó.). Újabb 20 p. mulva kék útjelzés korsztezése, még pedig b. $\frac{3}{4}$ ó. Frohsdorfbá j. a Vereskereszt érintésével Rétfalura 1 ó. (l. ezt 138. sz. a.) A gerincen (vörös jelz.) további haladva $\frac{1}{2}$ ó. mulva sárga jelzés b. Aichbüchelbe, 7 p. odább sárga jelzés j. Savanyúkútra (1 $\frac{1}{4}$ ó., l. 141. sz. a.) vezet; 15 p. odább j. kék és sárga jelzés Savanyúkútra ($\frac{3}{4}$ ó.), 15 p. mulva a Mitterriegel-re (544 m) érünk, ahol a háború előtt az Ö. T. C. bécsújhegyi osztálya által épített

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30

Kilátás a Rozália-kápolnától nyugat felé.

Déry József rajza.

1. Gr. Otter.
2. Mittl. Otter.
3. Dürriegl (1426).
4. Sonnenstein (1523).
5. Semmering.
6. Pinkenkogel (1291).
7. Sulzberg (1474).
8. Kampalpe (1535).
9. Drahte Kogl (1567).

Kamp
Alpe

10. Hoheck (1417).
11. Sitzbühel.
12. Preiner Gscheid (1067).
13. Henkuppe (2009).
14. Feuchtelberg.
15. Schwarzenberg.
16. Jakobskogel (1738).
17. Thörl.
18. Krumbachstein (1602).
19. Alpel (1580).
20. Krumbachsattel.

Rax Alpe
Veitsch
Alpe

21. Klosterwappen (2073).
22. Kaiserstein (2061).
23. Fadenwände
24. Dürre Leiten (1250).
25. Grössenberg (1188).
26. Hattberg.
27. Geländ.
28. Öhler (1186).
29. Dürre Wand.
30. Plackles Berg (Hohe Wand).

Schnee-
berg

Wiener-Neustädter Warte (22 m magas kilátó) állott. A háború alatt leégett kilátónak újból való felépítése tervbe van véve.

Kilátás: É-felé látszik a bécsi Kahlenberg, Bécs városa, odább K-felé a Morvamező, mögötte a Kis-Kárpátok és a hainburgi hegyek; K-felé a Lajta-hegység Kismartonnal, a kis magyar síkság a Fertőtóval s a margitai kőbányával; a Fertőmelléki dombor, messze távolban a Ság és Somlyó kúpjai, Sopron városa, a sopronbátfalvai kőbánya, a Soproni hegység a Nyírestől a Breitenriegelig és a Rozália-hegység széles gerince; DNy-felé a Lajta völgye, háttérben a Bucklige Welt csoportjaival; a Pitten körüli hegyek, háttérben a Wechsel hosszú láncolata, a Grosse és Kleine Pfaff, a Stuhleck, (lenn a völgyben Frohsdorf kastélya), a meredekül alászó Sonnenwendstein, a meredek Pinkenkogel, a széles Kamp-Alpe, a Veitsch-Alpe; Ny-on a Rax-Alpe (előtte a Gössingberg) és a Schneeberg (előtte lenn a lábaink alatt Aichbüchel vára), a Hohe Wand, a távoli háttérben az Unterberg, majd ENy-on Katzelsdorf irányában a Hocheck, Wiener-Neustadt mögött a Wienerwald, a Badeni és Vöslai hegyek a Kahlenbergig.

Itt a főgerincet elhagyva (a vörös jelz. Lajtaszentmiklósrá visz, $\frac{3}{4}$ ó.), j. lekanyarodunk egy vörösen jelzett úton *Savanyúkútra* ($\frac{3}{4}$ ó.); a Rozália-kápolnától idáig $2\frac{3}{4}$ ó.

137. Rétfalu—Fraknó—Rozália-kápolna. (3 ó.). Rétfalu—Siklód állomásról kék jelzés vezet DNy-felé ($\frac{3}{4}$ ó.) Rétfalura.

Rétfalu (Wiesen, 297 m) a régi Sopron megye legszebb fekvésű községe, a Rozália-hegység tövében és részben keskeny, mély erdős völgyben fekszik. Lakói (1879 német) nagymértékben üzik a gyümölcstermelést (cseresznye, barack, alma, gesztenye) és a gyümölcsest, melyet az egész környéken összevásárolnak, kereskednek nemcsak Bécsbe és Budapestre, de messze külföldre (Berlin, Hamburg, Páris) is.

Rétfalu már 1346. említették | ven, mint a Fraknói vár tartozéka, okmányokban Wysun (Wyson) né-

Vendéglők: Schweiger József, Strohl Mátvás. — *Kávéház:* Schweiger Károly.

Pósta helyben, *távíró* a vasúti állomáson.

Rétfaluról (kék jelz.) pompás gesztenyésen át meredekül a Kogl oldalában s innen lassú emelkedéssel a Vörös kereszt érintésével a Rozália-hegység főgerincére (610 m) $1\frac{1}{4}$ ó., hol j. fordulva, a vörös jelzés szerint *Savanyúkútra* ($1\frac{3}{4}$ ó., l. 136. sz. a.), vagy Lajtaszentmiklósrá (2 ó., l. ezt 145. sz. a.) mehetünk. Összesen mintegy 4 ó. (A főgerincen a vörös jelzést b. követve, 1 ó. alatt a Rozália-kápolnát érjük el; l. ezt 136. sz. a.)

138. Rétfalu—Frohsdorf (36.). A kék jelz. úton Rétfalu állomásról a Rozália-hegység gerincére mint 137. a. ($2\frac{1}{4}$ ó.). Itt a vörös jelzést keresztezve, immár Alsó-Ausztria területén a kék jelzésen tovább haladunk, ENy-i irányban leszálva *Frohsdorfra* ($\frac{3}{4}$ ó.).

Frohsdorf (295 m) a Lajta partján csinosan fekvő kis-község, kastéllyal (előbb Chambord gróf, jelenleg Madrid herceg tulajdona) szép parkkal, leánynevelőintézzettel, fémárugyárral.

A falu Krottendorf név alatt | mai nevét forgalomba hozták. 1822. már a 12. szdban fordul elő, mint a kastélyt és uradalmat I. Napoleon nőtestvére és Murat Joakim özvegye, Lápona Karolina grófnő sze-

rezte meg. Utóbb itt lakott Chambord Henrik gróf, az utolsó Bour-

bon, ki V. Henrik név alatt a francia trónra tartott igényt († 1883.).
139. Savanyúkút (283 m), a Rozália-hegység tövében sepen fekvő fürdő- s nyaralótelep, önálló község, 1357 német (csak 65, 1920-ban még 229 magyar) lakóval, több mint 200 nyaralóval, savanyúvízforrással; gyógyszertár, melegfürdő, uszoda. A fürdő tulajdonosa hg Esterházy Pál.

Vendéglők: Bellerue, 26 szoba; Südbahn, Zollner, Bogner.

Kávéházak: Park-Café, Bogner.

Vasúti állomás közvetlenül a fürdőben. P. T. Tb.

Dr. Grimm Hermann vízgyógyintézete gőz-, szénsavas-, nauheimi, villamos-, fenyő-, iszap-, lég- és napfürdőkkel. A fürdőparkban lawn-tennis, croquet, rúgólabda stb.

Savanyúkút vidéke már az újabb kőkorból lakva volt, miként több helyütt talált régi leletek bizonyítják. Forrásait már a rómaiak is ismerték, de csak a 19. szd eleje óta részesítik kellő kihasználásban. Mint fürdő- és nyaralótelep különösen a 19. szd végén és a 20. szd

elején lendült fel nagy mértékben. A fürdőtelep azelőtt Pecsényédhez tartozott, 1909. önálló községgé alakult. Az osztrák megszállás első éveiben a burgenlandi kormány székhelye volt, innen gyors fellendülése, mely azonban a fürdő látogatottságának rovására ment.

Az itt fakadó *Esterházy Pál-forrás* (előbb Pecsényédi Savanyúkút néven) lithiumban, vasban és szabad széndioxidban gazdag földes savanyúvíz, mely mint üdítőital és borvíz igen kedvelt, de jó eredménnyel használható túlságos gyomorsavképződésnél, a gyomornak és beleknek gyengébb működésénél, a gyomor, vese és húgyhólyag hurutos bántalmainál; balneológiai szempontból párhuzamba hozható a marienbadi Karolin- és a wildungeni György Viktor-forrással. 1926-ban a forrást újra foglalták. A fürdőházban szénsavas és egyéb fürdőberendezések vannak.

A fürdőt pompás fenyvesekkel és lombdöfkkel borított hegyek övezik Ny- és D-felé, K-felé dombok övezte rét terül el; a nyaralók a hegyek tövét és a vasúton túli dombokat és rétet ellepik: legszebb fekvésük a Rétfalura vezető út mellett.

Az erdőkben jól gondozott sétautak vannak, a távolabb eső helyekre jelzett utak vezetnek. Kisebbséták: a *Parapluiere* (363 m), a tűzoltószertártól sárga jelzés kanyargó sétaúton fenyvesben, a hegytetőn emelt ernyős kilátóra, 15 p.; korlátolt kilátás. — A *Reitsteigbe*, vagyis a Kaltwassergraben völgyében, a Parapluiere-hegy tövében kanyargó sétaút (kék jelz.) szép fenyveserdőben (15 p.), a patak hídján a túlsó partra s azon vissza (20 p.) — *Lajtaszentmiklósr*a, a vasuti pályatest mentén ($\frac{3}{4}$ ó.), a fenyveserdőből kilépve szép kilátás az osztrák havasokra és Wiener-Neustadtra; a pályatesten túl erdei vendéglő a zilling-dorfi erdőben (már osztrák területen).

140. Savanyúkút—Rétfalu—Fraknó—Rozália-kápolna (3 $\frac{1}{2}$ ó.). A tűzoltószertárnál kezdődő (zöld j.) sétaúton, utóbb mezőkön és erdőn át D-felé, *Rétfaluig* (l. 137. sz. a.) 1 $\frac{1}{4}$ ó.; innen kerteken és gyümölcsösökön át a Gaisgrabenben csinosan fekvő Schreiner-malom érintésével *Újtelek* szétszórt házain keresztül *Fraknó* várához még 1 $\frac{1}{4}$ ó. (l. ezt 135. sz. a.) Innen a Rozália-kápolnához (l. 136. alatt) még 1 óra.

141. Savanyúkút—Aichbüchel. (1¼ ó.; kék jelz.) A tűzoltó-szertartól a Reitsteigen végig fel a Rozália-hegység főgerincére, melyet a Gespitzter Riegel csúcsától D-re (569 m) érünk el (1¼ ó.); itt a vörös jelzést keresztvezve, a kék jelzésen *Aichbüchel* osztrák községbe szállunk le (25 p.). Régi impozáns vára (356 m), mely részben góthikus ízlésben épült, az 1870. körüli megújítás óta régi formájából ki van vetköztetve.

142. Savanyúkút—Mitterriegel. (1¼ ó.; vörös jelz.) A Hotel Bellevue-tól a Templom-utcán át a völgyben gyalogúton a Lajtaszentmiklós felől érkező erdei útra s ezen DNY-i irányban a Rozália-hegység főgerincére, az 544 m magas *Mitterriegel*-re (L. ezt 136. alatt.)

143. Savanyúkút—Rozália-kápolna (3—3½ ó.). A főgerinc-re több út vezet fel: vörös jelzés a Mitterriegelre (l. 142. a.), sárga és kék jelzés Aichbüchel felé (l. 141. sz. a.), sárga jelz. a Parapluie-n át (l. 139. sz. a.) s a Hochwaldon át D-felé s utóbb DNY és NY-felé a Bergkogel (Bihrkogel) felé. A főgerincig 1¼—1½ óra. Innen a főgerincen D-felé haladó vörös jelzés mentén a *Rozália-kápolnáig* 1¼—2 ó. (Részletesebben l. 136. sz. a.)

144. Savanyúkút—Katzelsdorf. (1¼ ó.; kék jelz.) A Hotel Bellevue-tól a Templom-utcaiba, ennek végén j. a lépcsőn fel, fenn kissé j. kanyarodva (csinos kilátás) a fenyves felé s abban a hegygerincen átkelve a katzelsdorfi pinceházig 1 ó., hol az erdőből kilépve 15 p. alatt *Katzelsdorfot* érjük.

Katzelsdorf (275 m) a Lajta lapályán fekvő falu 1000 lak.; régi vára a késő renaissance idejéből való egyszerű építmény. A községtől D-re 15 percre *Sonnleiten* kolostor (304 m), melyet Weisspriach János Zsigmond a ferenciek részére (St. Radegunda) 1462. alapított; a törökök elpusztították, 1593. újjáépült, most a redemptoristák kezében van, kik itt aligmónáziumot és internátust tartanak fenn. A konvent épületében érdekes keresztfolyosó és szép káptalani kápolna.

Vendéglők: Ofenböck Mátyás, Wallner Rozália, Schwarz János. — *Uzoda* a Lajtában.

Vasúti állomás ¼ órányira, *pósta* és *távíró* helyben.

145. Lajtaszentmiklós—Rozália-kápolna. (3½ ó.). *Lajtaszentmiklós* (Neudörfel, 272 m) fejlődő nagyközség 2417 túlnyomóan német (184 magyar) lak. Szövőgyár, zsinórgyár, konzervgyár és gyújtógyár.

Vendéglők: Greiner József, Haslinger János, Schreiner Ferenc étterme. Bem József kávéháza. — *Fürdőház* a Lajtában.

Szent István a Lajta (hajdan Sár) folyóig tőltta előre a magyar határt és védelmére határőrző állomásokat állított fel, ilyen volt a mai Lajtaszentmiklós vidékén *Röjtökör*, mely még 1223-ig említetik.

A vidékre már Zsolt vezér besnyőket telepített, kiket 1067-től újabb besnyő telepekkel erősítettek meg; ilyenek voltak a mai Pecsényeden és a Fertő partján.

A Rozália-kápolnára (vörös jelz.) a vasúti állomástól DNY-i irányban az erdőbe s ebben a főgerinc-re fel a Mitterriegel-re (544 m) 1 ó.; innen a jelzés folyton a főgerincen vezet D-felé (l. tüzetesebben 136. sz. alatt).

(i) A Lánzséri hegyvidék.

Terjedelmes hegyvidék, mely D felé a Soproni- és a Rozália-hegységhez csatlakozik. Ezekről a Schwarzenbach-Kaboldi völgy választja el. A hegycsoport Ny felé a *Bucklige Welt* hegehupás vidékébe megy át. Megközelítését a Sopron—Köszegi vasút teszi lehetővé, valamint a Felsőpulya—Kabold—Szikra—Nagymartonai burgenlandi autóbusszmenet. Turistai művelési még hiányos, de csak az osztrák területen jön számba. A magyar részek feltárását a DTE kezdte meg, de a terület elszakítása munkájában megakadályozta.

146. A Sopron—Köszegi vasút (azelőtt helyiérdekű vasút a MÁV kezelésében, most az Österr. Bundesbahnen vonala) a magyar közönség részére a Lánzséri hegyvidék felkeresésének legfőbb forgalmi eszköze. 56 km 3 óra alatt. Naponta 5 vonat. A vonat a Győr—Sopron—Ebenfurthi pályaudvarról a Déli vasút mellett halad, kilátás j. a Károlymagaslatra, b. a várostra, utóbb j. a Harkai dombra, b. a löverseny-térre és az Anger zöldelő tág mezéjére. — 5 km *Harka—Kópháza*, vasúti vendéglő; a vasút a MÁV-ból D-re kiágazik j. Harka, mögötte a Soproni hegység, azon túl a Lánzséri hegyek tűnnek fel a várral, egészen a háttérben a Köszegi hegység. A vasút áthalad az új országhatáron s Burgenland területére lép; a (j.) Rezsőforrás (176 m) mellett elhaladva síkságon megy D felé. — 10 km *Sopronkeresztur* (Deutschkreuz); az állomásról csinos kilátás a Soproni hegység egész vonulatára; a Lánzséri hegyek jobban bontakoznak ki. Balra Küllő község. A vasút a Nyéki patakon átkelve nagy emelkedéssel halad (14 km) *Alsópéterfa* (Unter-Petersdorf) állomásra. J. csinos lapály rétekekkel és községekkel, háttérben a Soproni hegység Ny-i része Harkával. Erdőn át folytonos emelkedéssel (17 km) *Sopronnyék—Hardcsony* (Neckenmarkt-Horitschon) állomásra (251 m); utóbbi község kis templomával b. Sopronnyék szép nagy templomával j. marad. A távolban j. feltűnik a Muck-kilátó (517 m), b. a péterfai nagy erdő. A vasút folyton emelkedik; b. a messze háttérben az Irottkő (883 m), a Köszegi hegység (és a Dunántúl) legmagasabb pontja tűnik fel, odább Ny-felé a Borostyánkői hegység. A vasút átszeli az országot, j. a lakfalvi magános templom mögött szépen látszik a Lánzséri hegység. — 19 km *Doborján—Lakfalva* (Raiding—Lackendorf). Balra Alsólók nagy temploma. A vonat folyton emelkedve lassan halad. — 23 km *Lakompak* (Lackenbach), az állomással szemben lévő dombon Tarródy Mátyás szarkofágja (I. 74. sz. a.). A vasút DNy-ra kanyarodik (a várlak sarkán 301 m), áthidalja a Gaberling patakot s nagy ívben átszeli a veperdi erdőt; a lakompak-nemesteleki út kereszteződésénél éri el legmagasabb pontját (315 m). Az erdőből kiérve pompás kilátás a Sopronszentmártoni völgyalapúra a szép Lánzséri hegyekkel, háttérben a Borostyánkői hegyek, hátul b. oldalt a Köszegi hegység. A vonat nagy hidon keresztezi a lakompak—szentmártoni országot s gyorsan aláereszkedve nagy kanyarulattal átszeli a Csávai patak széles völgyét, a völgyön végig j. felé igen szép kilátás nyílik Kaboldra, a Lánzséri hegyekre, a Rozália-kápolnára és a Breitenriegelre. — 29 km *Sopronszentmárton* (St. Martin im Burgenland). Szép kilátás a Lánzséri hegyekre. Most a vasút a Csávai patak csinos zöldelő völgyalapújának szélén halad állandóan DK-felé, folyton lassan aláereszkedve. — 32 km *Vámosdereske—Sopronújfalv* (Drassenmarkt—Neutal). A vasút a Nopplerberg erdős tövében kanyarodik (35 km) *Osáva* (Stoob) állomásra; az állomás mellett a hg Esterházy-féle agyagárugyár; a község túlsó részében dombon fekvő ódon templom, alacsony kősisakkal. A vonat továbbra is a csinos völgy szélén kanyarodik DK-felé. — 39 km *Felsőpulya* (Ober-Pullendorf, 243 m). Rohonczy György ezredes kastélyával, a túlsó dombon nagy kőrház. A völgy itt erősen kitágul, a rétek helyébe szántóföldek lépnek, túl Középpulya. A vasút a pulyai erdő szélén haladva újból emelkedik; a háttérben a Soproni hegység a Muck-kilátóval. Csinos nyíresen át, majd j. pompás kilátás az egész Köszegi hegységre (Kálvária, Óház, Irottkő, Szarvaskő). — 43 km *Alsópulya* (Unter-Pullendorf). Szabad kilátás minden irányban; b. feltűnik Dorsmonostor, j. már messze távolban van a Lánzséri hegység,

előtte Kóhalom. A pálya az országotat kíséri. Nagy kanyarulat után (47 km) *Felsőlászó* (Ober-Loisdorf). Közvetlenül az állomás után a vasút áthidalja a Répécét, melynek völgyére ezentúl szép kilátás esik. Nagy kanyarulatokkal felkapaszkodik a Répce és Gyöngyös közti vízválasztóra, pompás kilátással a Kőszegi hegységre és a szép lékai völgyre. A vasút nagy kanyarulatokkal aláereszkedik (53 km) *Rötfalca—Rendek* (Rattersdorf—Liebing) állomásra (295 m; innen autóbusszjáratok Lékára, l. 171. sz. a.), hol K-re fordulva, a kies lékai völgyben halad Kőszeg felé; j. a kőszegi Kálvária és a Vörösföld (kőfejtő), b. a Klausen-erdő. Utóbb kibontakozik a város, b. a sörgyár. — 58 km *Kőszeg* (l. 168. sz. a.)

E vasúton kívül magyar turisták szempontjából csak az az *autobuszmenet* jöhet figyelembe, mely Felsőpulyáról Csáván, Sopronújlakon, Sopronszentmártonon s Kaboldon át Szikrára és Nagymartonba visz; naponta 2—2 menet; Sopronszentmártonról Kaboldra 20 p., 80 f.

147. Kabold. A kabold—veperdi állomásról (kék jelzés) 15 p. alatt *Veperd* (314 m) falura érünk. (Vendéglő: Esztl Károly, Blazovits János), s innen $\frac{3}{4}$ óra alatt Kaboldra.

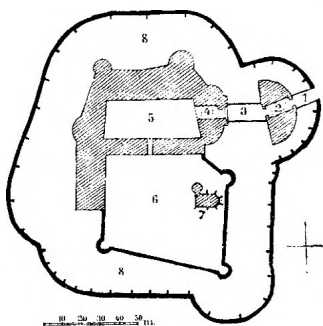
Kabold (Kobersdorf, 340 m), csinos fekvésű község a Schwarzbach völgyében, 1279 német lak. (közte 882 evang., 246 izraelita), szépitőegylet, Ferenc József-liget a király mellszobrával; savanyúvízforrás. A község átdomított gót templomát renaissancekorú rovátkos fal és földsánc veszi körül.

Vendéglők: Wiedemann Ferenc a Fő-utcán, Schranz Mihály, hercegi sörház a vár mellett.

Posta, táviró, telefon helyben.

Autobusz a Sopronszentmártoni állomásra (naponta kétszer).

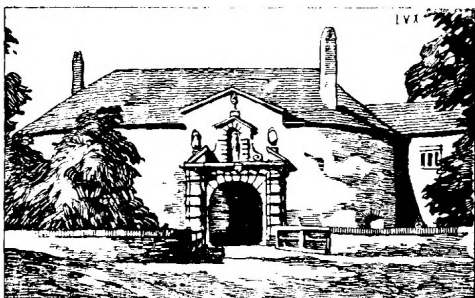
A község É-i szélén fekszik a régi *vár*, mely eredetileg négyszögalakban épült, minden sarkán egy-egy toronnyal, mai alakját 5 alacsony kerek és egy, a hidat védő nagyobb saroktoronnyal, 1656-ban nyerte a Kéry-család idejében (legrégibb része az É-i, a 16. szd közepéről való). A félkörben fallal övezett híd (1) a belső hidat (3) védő toronyhoz vezet; a belső hídról a kastélyt övező hajdan vízzel telt árkon (8) át az emeletes főépületbe (4) lépünk, melynek udvarát (5) föld-

Kabold vár alaprajza.

szint és az emeleten loggiák veszik körül. A kastély szobáinak mennyezetét késő renaissance ízlésű stuko-díszítmények borítják, a mezőkben történelmi és mitológiai freskók vannak (trójai háború, a kis oktagonban passióképek) a 17. szd közepéről. Az udvaron (5) kútmedence van a Kéry-család címerével; a hátsó udvarban (6) a csúcsíves, stuko-díszítésű régi *várkapolna* (7), a régi tulajdonosok temetkezőhelye, fallal és 3 rondellával védve. A várnak hajdan vízzel telt árka ma is megvan.

Kabold vára valószínűleg már a tatárjárás után épült; László király 1280. a Csák nemzetségnek adományozta. 1287. Albert osztrák herceg az ellene hadat viselő Németújvári Iván grófort Nagymartonnál levervén, Kaboldot és a határvidek nagyrészét meghódította; az 1291. évi országgyűlés azonban a várat a magyar királynak visszaadni rendelte. A vár utóbb a Nagymartoni, más néven Fraknoi grófok kezébe került. A Fraknoi család fiága 1445. kihaltván, Hunyady János kormányzó a várat neves szolgáinak adományozta, de 1447. Albert osztrák herceg örök áron megszerezte, de 1451. Frigyes római királynak adta el, ki azonban 1453. a Weisspriacher családnak zálogosította el. Mátyás király a várat 1466. Weisspriacher Zsigmondnak ajándékozta, ki azt a zálogtartó Frigyesztől magához váltotta. Ennek utódja Ulrik 1506. a kaboldi előnevet vette fel. 1563 körül a Csoron család bírta s azután a vár többször cserélt urat. Az 1625. évi

Kaboldi várkapu.

37. t.-c. a várnak Magyarországhoz való visszacsatolását rendelte el. 1638. a Kéry család birtokába került, melynek egyik tagja, a grófi méltóságra emelt János 1656. felsőolaszországi művészek által újjáépítette. Itt fogták el 1670. a vendégjog megsértésével Zrinyi Pétert és Frangepán Ferencet. A kaboldi uradalmat a várral együtt 1704. herceg Esterházy Pál váltotta magához. Azóta a történelemben szerepet nem játszott. Most herceg Esterházy Pál bírja.

148. Kabold—Szikra—Márcfalva (4 ó.; zöld jelzés). Kaboldról a Schwarzenbach felé vezető úton *Felsőpéterfára* (366 m, Schölt vd.), $\frac{1}{2}$ ó. szegényes falu, 510 lak., hajdan (1302) Petur-Németi néven a kaboldi vár tartozéka. A község templománál a jelzés jobbra kitér s É-i irányban (több helyen szép kilátást nyújtva az osztrák havasokra, a Pálhegyre és a Kőszegi hegyekre). Szikrára (1 óra) s onnan Márcfalvára ($2\frac{1}{4}$ óra) visz (l. 71. sz. a.).

149. Kabold—Schwarzenbach—Rozália-kápolna (3 $\frac{1}{2}$ ó.). Felsőpéterfára mint 148. alatt, $\frac{1}{2}$ óra. Innen az országúton, a régi magyar határon átlépve, *Schwarzenbach* $\frac{3}{4}$ óra.

Schwarzenbach (384 m) esinos fekvésű kis osztrák község, a Schwarzbach völgyében magas hegyektől övezve.

Vendéglők: Oberger József, Gruber Anna, Machatschek József.

A községtől $\frac{1}{4}$ ó. a Hochwolkersdorffra vezető út mellett erdős hegy tetején (456 m) *Schwarzenbach* várának romjai.

A várat a 17. században Wurmbrand Eustach báró bírta, kitől Esterházy Pál gróf 1667. megvette

a hozzátartozó márcfalvai udvarházzal, a borbolyai, márcfalvai és sorronyéri szőlőkkel együtt.

A várrom alatti útkanyarulatnál, ahol a Platzel nevű ház-csoportnál a Hohegg-Graben a Schwarzbach völgyébe torkollik, j. e. völgybe fordulunk be s azt a Hohegg-telepnél (5 p.) el-

hagyva, a baloldali hegygerinere vezető útra térünk, melyen folyton É-i irányban $\frac{5}{4}$ ó. alatt a soproni hegység főgerincét (657 m) s azon a Rozália-kápolnához vezető kék jelzést érjük el, mely Ny, majd ÉNy-i irányban $\frac{3}{4}$ ó. alatt (l. 64. sz. a.) a Rozália-kápolnához visz. (L. azt 136. sz. a.)

150. Kabold—Hochwolkersdorf (3 ó.). Schwarzenbachra mint 149. sz. a. ($1\frac{1}{4}$ ó.). Innen a kanyargó országúton (b. Schwarzenbach-vár romjai) szép vidéken Hochwolkersdorfra (625 m) $1\frac{3}{4}$ ó. (Ernst vendéglője.) Innen autobus az Aspangi vasút Klein-Wolkersdorf állomására 2 óra alatt.

151. Kabold—kaboldi Savanyúkút—Wiesmath (3 ó.). Kaboldról a kék jelzésen a Kreuzbrunn-patak szép völgyébe, ahol pompás erdőktől övezett szép réteken 50 p. a. a kaboldi *Savanyúkutat* (429 m) érjük el. Idillikus hely, herceg Esterházy tulajdona. A volt bérő, dr. Haberl csinos villát és vendéglőt építtetett itt tölthetőséggel és tekepályával. (Jelenleg a pompás víz felhasználatlanul folyik a patakba, a vendéglő is megszűnt s csak erdőőr lakik itt.)

Az itt fakadó alkálikus vasas savanyúvizet (*Erdőforrás*) gyomor- és bőrbetegségek, tüdőhurut, vese- és hólyagbántalmak ellen használták sikerrel; kellemes üdítőitalként is forgalomba került.

A Savanyúkúttól DNY-i irányban meredekül fel a Hotterbergre, majd szelíd emelkedéssel kivágott erdőben (közben gyönyörű kilátás a Bucklige Weltre, a Rozália- és Soproni hegységre, a Pálhegy erdős kúpjára) tovább a Lánzsér—Wiesmathi piros jelzésű útra (a Savanyúkúttól 1 ó.). Ezen jobbra fordulva, ÉNy-i irányban 1 ó. alatt Wiesmathot érjük. Félórával rövidebb az út, ha a kék jelzésnek D-re való kanyarodásánál az országhatárt elhagyva, Ny-i irányban tovább megyünk az Edelgrabenben, majd a mellette emelkedő hegygerinere szállva fel, egyenesen a wiesmathi útra térünk. (Fekete jelzés.)

Wiesmath (696 m) turistáktól sűrűn felkeresett és központi fekvésénél fogva kirándulásokra igen alkalmas osztrák község, a hegység tetején, szabad fekvésben; 1900 lak.

Vendéglők: Theresia Dannhauser, 3 szoba; Karl Schrammel, 2 szoba; Joh. Wally; Karl Wally; Genossenschaftsgasthaus zur goldenen Weintraube; mindenütt egyszerű, jó ellátás.

Posta és táviró helyben. Autobusz Kirchschlagra és Lékára, Frohsdorfra és Wiener-Neustadtra.

Kaboldról Wiesmathra Schwarzenbachon át is mehetünk; Schwarzenbachból a hochwolkersdorfi országúton megyünk az Oberau felé való útelágazásig (20 p.), itt az 1895. évi árvízben elpusztultak emlékoszlopa (az árvíz alkalmával a sopronmegyei hatóságok nagy önfeláldozással teljesítették a mentést osztrák területen is); itt b. befordulunk az Oberau völgybe (b. fenn a várrom, elől magasan fenn Wiesmath, j. az Anna-kápolna), Oberau szétzórót házain keresztül haladunk s a patakon átkelve, keskeny gerincen Ny-felé emelkedünk; mindig szabad kilátás, hátrapillantva a Breitenriegelt és messze távolban a Muck-kilátót lát-

juk. Az Anna-kápolna (695 m) közelében b. fordulva, DNy-felé egyenesen Wiesmathnak tartunk. (Schwarzbachtól odáig $1\frac{1}{4}$ ó.)

152. Kabold—Lánzsér. (Vörös útj.; 2. ó.) A Mező-utcán, a kath. templom alatt elhaladva, DDNy-i irányban tartunk; közvetlenül a Stronz-major (344 m) előtt a Savanyúkúthoz vezető kocsúton jobbra befordulunk a *Kreuzbrunn*-patak völgyébe. 3 p. múlva az útról balra letérve, a patak hídján átkelünk, ahol a fenyveserdő szélén j. a Pálhegyre (l. 153.) vezető sárga jelzés ágazik ki a lánzséri vörös jelzésből. Innen az út (*Judensteig*) nekivág, eleintén meglehetősen meredekül és sziklás talajon (itt túlnyomóan gneisz) a Pálhegy gerincének (maga a hegy bazalt-erupció, itt-ott az út mentén bazalttömbök hevernek), pompás fenyvesben, alpesi jellegű vidéken mind magasabbra emelkedve. Az út festői részletekben gazdag, mindvégig a legszebb fenyvesben vezet. $1\frac{1}{4}$ ó. múlva erdőirtást érünk, melyről Lánzsér várát a maga egész nagyságában meglátjuk. Kévéssel rá elérjük útunk legmagasabb pontját (590 m) s innen szép erdőben meredekül leszállunk a festői szép *Tessen-patak* völgyébe (530 m; a tisztástól 12 p.). A túlsó oldalon (végig évszázados fenyő- és bükkerdőben) felkapaszkodunk ($\frac{1}{4}$ ó.) a Lánzséri várhegy nyergére (612 m), mely a vár Ny-i bejárója közelében van. (A Tessen-pataktól kezdve az uralkodó kőzet a kvarzit; a Kolostorhegy, Várhegy és a Heidriegel egészen ebből épült fel.) Innen Lánzsér község még 10 p. (Lánzsért l. 155. sz. a.)

153. Kabold—Pálhegy—Lánzsér ($2\frac{1}{2}$ ó.). A vörös jelz. úton (l. 152. sz. a.), a Stronz-házon túl (344m), a fenyves széléig; itt a vörös jelzésből a sárga jelzés (mely azonban folytatásában jóformán teljesen elvész) j. kiindul s pompás fenyvesen át (gneisz talajon) Ny-i irányban felvisz a *Pálhegy* hátára (755 m), melyet bazalt-kitörés alkot, s a túlsó oldalon leereszkedik a lánzsér—wiesmathi vörös jelzésű útra. Útközben szép erdei részletek és kipillantások a távolba. (Kaboldról a wiesmathi útig $1\frac{3}{4}$ ó.); ezen úton D-felé Lánzsért $\frac{3}{4}$, Wiesmathot ÉNy-felé 1 ó. alatt érjük.

154. Sopronszentmárton—Lánzsér ($2\frac{1}{4}$ ó.). *Sopronszentmárton* (most St. Martin im Burgenland, 308 m) 958 német lak. 1359-ben Lánzsér vára tartozékként fiókharmincadheiy volt, Atinai Miklós bíró, kitől a Kanizsaiak vették zálogba. (Vendég-lős: Studenszky András, a pályaudvarral szemben Pintér János vd., vendégszobákkal).

Az állomásról (szép kilátás a Rozália-hegységre, a Pálhegyre és a Lánzséri hegyekre) kissé jobbra, majd b., kerítések között vezető gyalogúton a főutcaba s ebben b. a templomhoz. A templom mögött van a postahivatal és az autobuszmegálló (Kabold és Léka felé, naponta kétszer), a templom tornyával szemben van a kis Heimatmuseum s azon túl a róm. kath. elemi iskola.

A lánzséri út a főutcaból j. ágazik ki a mezőkre; teljesen napos út, mindig szabad kilátással, elől a Lánzséri hegyek,

hátul a Soproni hegység a Muckkilátóval, j. a Rozália-kápolna. 1 óra múlva *Lánzsérújfalu* (Neudorf, 391 m) érjük el. A hegység tövében fekvő falu (350 német lak.) meredek utcáján végigmenve, utolsó házainál (418 m) b. felkapaszkodunk a kopár dombra (457 m), honnan egyrészt a Köszegi hegység s a tágas róna a Soproni hegységgel látszik, másrészt szép bepillantás nyílik a Tessen-patak erdős völgyébe, háttérben a hatalmas lánzséri várrommal. Útunk leereszkedik a völgybe (428 m) s az erdő és rét szélén megy tovább. A falutól 20 p. Esterházy herceg vadászháza, a Tessen-patak völgye és Schlossgraben egyesülésénél (468 m); pompás kilátás a várromra a nagy védőtoronnyal. Innen a kocsit meredeken visz fel gyönyörű fenyveserdőben, j. a Várhegy pompás fenyvessel. 25 p. múlva az erdőből kiérve, kevéssel rá a lánzséri vár alatti majort (605 m) s a nyergen (612 m) a kaboldi vörös jelzést érjük. Ide néhány percre *Lánzsér* falu (l. 155. sz. a.).

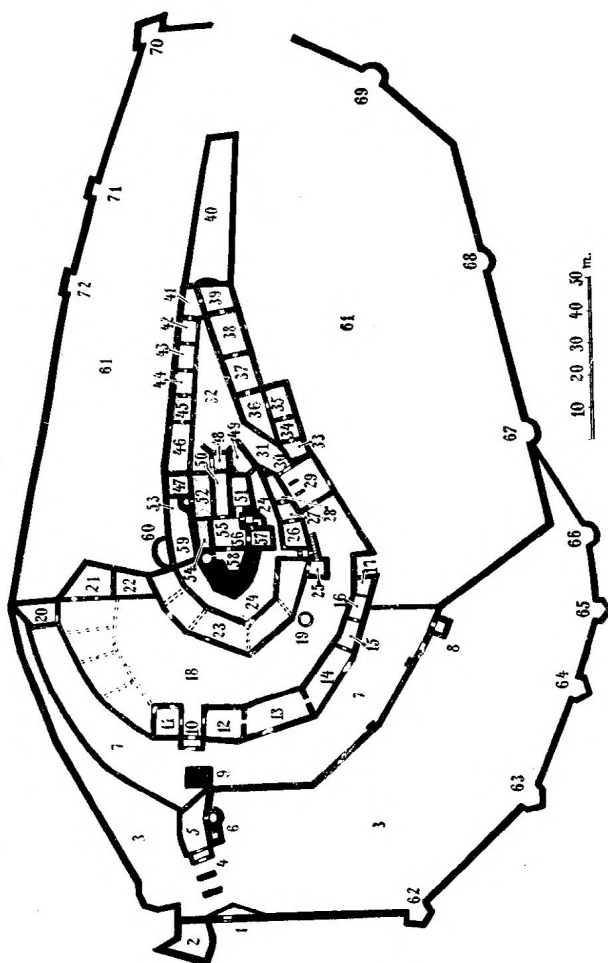
155. *Lánzsér* (Landsee), azelőtt Sopron vármegye legmagasabb fekvésű (627 m), immár alpesi jellegű vidéken épült községe, 501 német lakossal. Újabban az osztrákok által felkapott nyaralóhely; lakások csak parasztházakban. A hosszan elnyúló község közepétáján van a hercegi erdőszlak, DNY-i vége felé a templom.

Vendéglők: *Füz Ede*, a templom közelében, jó konyha; *Hofer* kocsmája a Várromhoz, a falu közepén.

Posta és vasúti állomás Sponszentmártonban, táviró Lakompakon.

A pompás fenyvessel borított hegy ormát *Lánzsér* várának romjaiban is imponáló vára koronázza, mely a Dunántúl leg-erősebb határszéli várai közé tartozott. A Ny-ról K-re hosszan elnyúló vár, melynek falai 10—20 m-re emelkednek, É, K és D felől meredeken emelkedő quarzit-sziklahegyen (632 m) épült. Ny-i szelíd lejtőjét kettős árok védte. A vár alsó (1—9, 61—72), közép- (10—28) és felső várból (29—60) állott; az alsó vár épületei a kapuk mellett csoportosultak, a középső vár félkörben fogta körül a felsővárat s itt volt a vár piaca (18); a felsővár óriási toronyszerű épülete (a donjon, 58), mely mentsvárul szolgált, 3 tagból állott, alsó hengeralakú alaptornya 20 m magas, erre kerekded közép- és négyszögű karsú felsőtorny emeltetett; K-felől hatalmas védőtorny (48) uralta a várat és környékét.

A bejárat Ny felől, a hegy nyergéről a külső kapun (1) át van, melyen 1668. évszám olvasható; ezt a kaput bástya (2) védte; a kapun túl a mély külső árok (3) övezte a várat, az árkot lőréses fal és bástyák (62—66) védték. A hídtól jobbra kis ösvény meredeken kapaszkodik fel a nagy sáncren, melyen a második kapu (4) van; ez felvonóhíddal és kirohanó ajtóval volt ellátva, mellette volt egy csarnok (5), mely mellett őrszoba (6) s a csarnok emeletére vezető kis csigalépcső volt. A sáncon jobbra fordulva, a végében lévő őrszoba (8) mellett leszállunk a belső árokba (7), melyben visszafelé haladva, a *középsővár* bejáratát képező harmadik kapuhoz (10) jutunk, mely szintén kirohanó kapuval és felvonó híddal volt ellátva (utóbbi alapjául szolgált a 9. oszlop); a kapu bal oldalán kopott címer látható. Az árokban tovább haladva ÉK felé, 20-nál egy falnyíláson

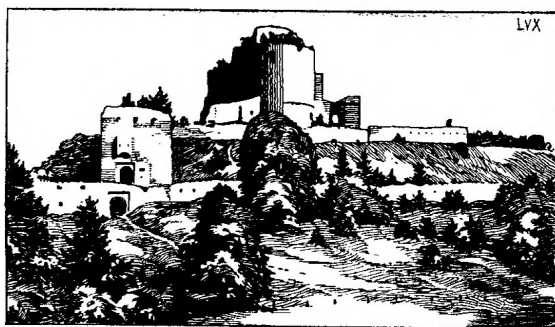
Lánzsér várának alaprajza.

át a szabadba juthatunk (ez a legkönnyelmesebb bejárat, melyet elérünk, ha a várat a külső kaputól É felé megkerüljük). A harmadik kaputól (10) D-re (13-nál) gyalogösvény vezet fel a középső várba, melynek udvarát vagy piacát (18) Ny és D felől gazdasági helyiségek és laktanyák (12—17) övezték; az udvar É-i végében lévő helyiségek (21, 22) a vár É-i részét védték. Az udvarban van jobbra a kút (19), melyen túl a jobboldali helyiségekből szép kilátás nyílik a várat D felől övező mélységre és a távoli hegyekre. Az udvar K-i végéről lépcsőn feljutunk a D-i őrtoronyba (25), honnan a belső várat Ny felől övező laktanyákba (23) jutunk, melyek az udvarnál (18) 10 méterrel magasabban fekszenek; ugyanezen lépcsőn jutunk ama sikátorba (24), mely a donjont félkörben övezi. A lépcsőn az udvarba visszatérve, egy árkon haladunk át (29), melyben a negyedik (belső) kapuhoz vezető felvonóhíd két pillérje áll, védve a szomszédos (26—28) helyiségektől, melyek ma emeletesk a földszintjük dongaboltozatú. A felső várba vezető hatalmas belső kapu (30) díszes faragott kövekből épült s szintén bírt kirohanó ajtóval. A kapun áthaladva a második, K felé kicsúcsosodó udvarba (32) jutunk, melyet két oldalt (33—39 és 41—47) lakoszobák fogtak körül; ez épületek emeletesk voltak s alakjukat a 16. és 17. szdban nyerték, mint egyes szobák (44—45) ablakainak máig fennmaradt csinos barokk-gipszdíszítményei mutatják. (Több helyről pompás kilátás a várat övező mélységre.) Ezen épületekhez K felé hosszú bástya (40) csatlakozik, mely a várat K felé védte. Az udvar Ny-i oldalán emelkedik a vár legszebb része, a két erős támpillértől erősített négyemeletes, hatalmas (48) védőtorony (a nép szerint templom), melynek — hajdan bukoráccsal védett — kapuja részben az élő kősziklába van vésvé; ide csak vonóhídon lehetett bejutni, ma a törmeléken felmászva hatolunk a torony belsejébe. A torony emeletei csúcsíves boltozottak voltak ellátva és a gerincek címerpajzson nyugodtak; K-i oldalán kökeresztű ablak van. Egy részben sziklába vésett folyosón (50) át, helyenként hason kúszva jutunk a belvár (pallatium) szűk négyszögletes udvarába (55), melynek ajtóit csúcsívesek. Ezt lakoszobául használt kétemeletes épületek (50—54) választották el a védőtoronytól; udvari ablakaik renaissance-párkányzata későbbi átalakításra utal; ma nagyobbbrészt törmelékhalmazt képeznek, földszinti dongaboltozatuk jobbára még megvan. Ez udvarból érünk a még ma is hatalmas *donjonba* (58), melynek csak innen volt bejárata; a donjon négyemeletes volt, felső emeletén még látható a kandalló és kőmény. Négyemeletes volt a hozzá D felől csatlakozó torony (57) is, melynek legfelső emelete szögletkövek által nyolcszögbe megy át. Mellette (56) lépcsők vannak, melyek emeletenkint börtönhelyiségekbe vezettek. A donjonhoz É-ra egy kisebb sikátoron (59) túl félkörös bástya (60) csatlakozik.

Lánzsér várának keletkezése a 13. szd elejére tehető; eredetileg a Loesmándi várispánsághoz tartozott, 1263. Lőrincz soproni főispán nyerte el. 1424. Garai Miklós nádor a gazdag Athinai Zsigmondtól egyezség útján átvette Lánzsér várát és uradalmát. 1445. Fraknói Vilmos gróf Albert osztrák hercegnek zálogosította el, ki azt Vilmos halála után 1447. örök áron megszerezte. A Garaiak azonban birtokjogukat továbbra is fenntartották s ezt 1459. Mátyás király is elismerte; de a család kihaltával a vár 1475. Grafenecker Ulrik kezére került. 1492. Mátyás király Weisspriacher Zsigmondnak ajándékozta. 1553. Oláh Miklós prímás Lánzsér várát vissza-

váltotta s azt 1561. ifj. Császár Miklós Lánzséri grófnak adományozta. Leánya, Orsolya útján a birtok Dersfy Ferenc kezébe került, kinek egyetlen leánya Orsolya 1612. Esterházy Miklósnak nyújtván kezét, vele Lánzsér és tartozékai e család tulajdonába mentek át. A gróf Esterházy Miklós nádor által 1666. eszközölt építkezések után Lánzsér 7 tornyával s nagykiterjedésű épületeivel Fraknával vetekedett, de 1707. júl. 11. löporrobbanás következtében a helyőrséggel együtt a levegőbe repült. Ekkor újból felépült, de 1772. teljesen leégett s azóta romokban hever. Ma herceg Esterházy Pál bírja.

Lánzsértől É-ra az erdős *Kolostorhegy* (750 m) emelkedik; a Filz-vendéglő kertjéből kiinduló ösvény a kerteken át az erdő

Lánzséri vár.

széléhez (8 p.) vezet, ahonnan meredek erdei úton a hegyen lévő kápolnához (10 p.) jutunk. Innen sűrű erdőben j. fel a hegy csúcsára (10 p.), melynek sűrű pompás erdejében (quarzit-közetek) a *kamaldoli kolostor* romjai rejtőznek.

A koronahegyi kamaldoli rendnek Szt. Mihályról nevezett remeteségét herceg Esterházy Pál neje alapította 1701. tizenkét szerzetes ellátására, 15.000 K alapítványt téve azon kötelezettséggel, hogy a szerzetesek különösen az Esterházy családot imádkozzanak és miséz-

zenek naponként. II. József a rendet 1782. feloszlattván, vagyonából 1788. a lánzséri káptalanság szerveztetett, mely 1805-ben plébániává alakult. A templomból még ma is fennáll egy magas fal, továbbá más épületek romjai

Az erősen benőtt tető egyes pontjairól szép kilátás a Pál-hegyre, a Soproni hegység D-i részére, a lapályra, a lánzséri váromra, a Heidriegelre; DK-felé egész hosszában látszik a Kőszegi hegység, D-felé a Borostyánkői hegység kettős csoportja, azután az osztrák havasok (Wechsel, Raxalpe, Schneeberg).

A kolostor-romról pompás fenyvesben leszállhatunk ÉNy-felé a wiesmathi vörös jelzésű útra (12 p.), honnan 20 p. alatt Lánzsérre térhetünk vissza.

156. Lánzsér—Wiesmath—Rozália-kápolna (5 ó.). Lánzsérrel a Kolostorhegy megkerülésével ÉNy-felé az alsó-ausztriai határhoz s onnan ÉNy-i irányban *Wiesmathra* (2 óra), élvezetes vándorlás, mindig szabad kilátás a Bucklige Weltre és az osztrák havasokra. Wiesmathról (l. ezt 151. sz. a.) az országúton az (¼ ó.) Anna-kápolna (695 m) búcsújáráhely érintésével *Hochwolkersdorfra* (625 m) 1½ óra. (Ernst vendéglője, autobusz Wiener-Neustadtba és Kirchschlag—Lékára). Innen a vörös jelzés ÉK-i irányban a Gemeinde Riegl-en (696 m) át többnyire erdőben az Auerbergre vezet, ahol a Rozália-hegység gerince a Soproni hegységgel találkozik. (720 m.) 10 p. később a Rozália-telep (718 m) és Rozália-kápolna (746 m.). Hochwolkersdorftól idáig 1 ó. 20 p. (L. a Rozália-kápolnát 136. sz. a.)

157. Lánzsér—Virány—Kirchschlag (3—3¼ ó.). A templomtól vörös (és külön sárga) jelzés DNY eleintén szántóföldek közt, utóbb fenyvesen keresztül, majd ösvényen, meredeken le *Virányra* (Blumau), a Répce völgyébe (1½ ó.); szép fekvésű kis telep (420 m) az alsó-ausztriai határon, Seidl P. vendéglője a magyar határhoz, már osztrák területen.

Virányról Kirchschlagra két út vezet: az országút (zöld jelzés) nagy kanyarulatokkal (rövidebb gyalogút: vörös pont fehér körben) *Stang faluba* (620 m) vezet (40 p.); a tetőről szép kilátás az egész Kőszegi, Borostyánkői és Wechselhegyre. Stangból ¼ óráig az országúton D-felé, majd ezt balra hagyva, mezei úton egyenesen Kirchschlag felé, leereszkedés erdőn, utóljára erősen kimosott, rossz ösvényen (40 p.), összesen 1½ óra. — Változatosabb a gyalogút (sárga jelzés): a virányi nagy Répcehid mögött b. a réten át, majd j. az első völgybe, ennek b. oldalán erdőben felfelé (20 p.), egy kerítés mellett j. a szántóföldön át a stangi szekérútra, ezen kissé j. az első parasztházig, ennek udvarán és kertjén keresztül részút a túlsó dombon látszó útra (10 p.), ezen b. *Lembach* (565 m) faluba (20 p.); ebben a templomtól túl j. és a kocsisút kanyarulatánál a j., azaz DNY-felé tartó dűlőúton a magános kápolnához (569 m), szép kilátás) s szerpentinekben erdőn keresztül *Kirchschlagba* (30 p.), összesen 1¾ óra.

158. Virány—Wiesmath (2½ ó.). A csinos Répce-völgyében felfelé az országúton a kocsmáig (½ ó.), innen j. be az erdőbe s a hegyen fel *Schwarzenberg* (690 m) falucskába ¾ óra, a falun innen gyönyörű visszapillantás az erdőövezte Répce kanyargó völgyébe zöldelő rétjeivel. Schwarzenbergből ÉK, majd É-felé mezők közt a lánzsér—wiesmathi vör. jelz. útra (20 p.), melyet a Hausberg oldalán érünk el s innen a jelzés szerint ÉNY-felé Wiesmathra 50 p. (l. 151. sz. a.).

159. Sopronszentmárton—Kirchschlag (3¾ ó., kék jelz.). Az állomásról a templomhoz (mint 154.) s a főútcán végig DNY-felé az országúton *Császárfalura* (361 m, 965 lak.) 1¼ ó. (Horvát telepítés 1553-ból.) Itt a jelzés a főútcából j. kivezet s DNY-felé napos úton egy fenyves mellett épült kápolnához (383 m, kilátás Lánzsér várára és a Borostyánkői hegyekre) s onnan *Borod* (Weingraben, 415 m) községbe vezet (1 óra); kis templomka dombon, szegényes falu, horvát telepítés 1553-ból (558 horvát lak.) A jelzés az országúton halad tovább; rövidebb a falu NY-i végén b. kiágazó gyalogút, mely a dombra (430 m) felvezet, fenn az útelágazásnál jobbra: szép kilátás a Bucklige Weltre, a Lánzséri és Kőszegi hegyekre és a Wechselre. A dombról napos úton le *Répeckárolyra* (Borosdól ½ óra).

Répeckároly (Karl, 389 m), csinos község a Répce völgyében 336 német lakossal, (autobuszközelkedés Kabold és Wiener-Neustadt felé); a környéken az alsó mediterrán-omelet-

hez tartozó sinnersdorfi konglomerát alkotja a hegyeket, több helyütt kőszénelőfordulás. Répcekárolyról Kirchschlagra a kék jelzéssel együtt halad a zöld jelzés: a falu Ny-i végén levő kis kápolnánál j. le, a patakon át, lassú emelkedéssel mezőkön át, az útkanyarulatnál jobbra az alsó-ausztriai határhoz, ezen át, s ismét mezőkön át utóbb le, kis patakon lassú emelkedéssel a fenyveserdőbe s az országútra; most részben ezt, részben a vele párhuzamos Rapenweget követi Kirchschlagig. (Répcekárolytól 1 ó., Sopronszentmártontól Kirchschlagig összesen $3\frac{3}{4}$ óra). Kirchschlagot l. 161. sz. a.

Kirchschlag.

160. Sopronújlak—Kirchschlag ($3\frac{1}{2}$ ó.). A p. u.-ról a Császárfalura vezető országúton indulunk, de 5 p. múlva a j. kiágazó mezei útra térünk (szép kilátás j. a Lánzséri és az egész Soproni hegységre, elől a Borostyánkői hegyek, b. a Kőszegi hegység és egész közel a lapos Nopplerberg), mely az erdő szélén Császárfalura vezet (1 óra). A további út mint 159. sz. a.

161. Kirchschlag, bájos fekvésű osztrák mezőváros (414 m) a Zöbern kanyargó völgyében, melybe itt torkollik a Weissenbach és Reissenbach völgye, szép erdős hegyektől övezve, 1100 lak., járásbíróság (Bezirksgericht), adóhivatal, járási szegényház (Bezirksarmenhaus). Törekvő, fejlődő község, kedvelt nyaralóhely és turistaközpont.

Vendéglők: *Schwarzer Adler* (Alois Hönig, Hauptstrasse), 8 szoba; *Franziska Koglbauer* (Hauptstrasse), 10 szoba; *Alois Pürner*, 64. sz., 6 szoba; *Franz Leopold*, Ungerbachergasse, 3 szoba; mind a négy igen jó.

Posta, távíró helyben. *Autobuszközlékedés* Léka, Wiesmath és Wiener-Neustadt, Borostyánkő és Tarcsa felé).

A község É-i részében áll a régi *Szt. János templom*, szép nagy gótikus épület, melyet a hagyomány szerint 1484. Mátyás

király építtet. Kiválóan szépek hatalmas gótikus hálós boltozata és nagy gótikus ablakai. Mellékkápolnáját, mely valószínűleg későbbi hozzáépítés, magyar templomnak nevezik (talán ezt építette Mátyás király).

A templomtól keskeny utca a főutca-ra vezet, melynek díszé az ú. n. *Hofhaus*; nagy négyszögletű épület, eredetileg a Puchheim grófok tulajdona, kik közül János Kristóf 1651. átépítette; később a Pálffy grófok kastélya; 1904. a mezőváros megvásárolta és benne helyezte el a bíróságot és az adóhivatalt.

A Hofhaussal szemben van a *posta* s mellette az erdős Schlossberg tövében a *Kaisermonument*, I. Ferenc József mellszobrával (1908), esinos elrendezésben. Fölötte a régi Mária-templom (ép. Pottendorf Konrád 1391) romjai. Innen kényelmes sétaút (jelzés: vörös háromszög) vezet a szép fenyvesen a Schlossberg tetején álló *vár* (480 m) romjaihoz (10 p.). Belül a bal saroktoronyban Lenau Miklós költő emlékének szentelt kilátó, pompás kilátás a városra. A ma is tekintélyes vár festői részletekben gazdag, jól gondozott rom. Ny-felé a vártól teljesen külön áll az 5 emeletes hatalmas *Feuerturm* (497 m).

Szent István halála után sok keresztény menekült a Wechsel vidékére és alapította 1038. az erdők rengengetegében Kirchschlagot (Kirchlein im Schlag). A 13. szd második felében épült a vár. A Kuenringiek nagy költségen erősítették meg a várat. IV. Béla hadai elfoglalták a várat. 1295. Német-újvári Iván a várat és terjedelmes birtokát 60 talentum arany ellenében Kuenringi I. Leutoldnak visszaadta, aki azonban 1305. I. Albert királynak adta el. Kirchschlag ezután sokszor cserélt urat, 1337—62. a Németújváriak bírták, de 1380.

III. Albert osztrák herceg a Pottendorfiaknak adományozta. Később Paumkirchner György bírtá, kitől Puchheim György vásárolta meg. Ennek örökösei 1652-ig bírták az uradalmat, amikor az Pálffy gróf kezébe került, ki a várat romba dönti engedte.

Maga a mezőváros határszéli fekvése miatt körfalakkal volt körülvéve és ágyúkkal védve. Az 1921. évi nyugatmagyarországi harcok alkalmával a magyar felkelők Kirchschlag mellett győzelmet arattak az osztrák katonaság nagy túlsúlya fölé.

Kirchschlag fekvésénél fogva szép kirándulások központja; gondos útjelzések minden irányban kalauzolják a turistákat. Kisebb kirándulások:

Schlossberg, a gerincen tovább a *Niklasberg*-re (659 m) és Sechterleiten telepen át le *Ungerbach*-ra a borostyánkői országút mellett (vörös), $1\frac{1}{4}$ óra. — A borostyánkői országútból (Ungerbach mögött 8 p.), a Steinmühle-től a hegységen át *Köpatakra* (Steinbach) Vasmegyében (sárga) magas és meredek dombokkal körülvárt keskeny völgyben hosszan elnyúló falu, 1 óra. — A répeczkárolyi úton és a vele párhuzamos Rappenwegen, többnyire szép erdőben (vörös), a magyar határon emelkedő *Radigundenstein*-hez (500 m), 1 óra, hatalmas sziklacsoport, 15 m magas, szép erdővel teljesen benöve; innen le a köszegi országútra (kék) $\frac{1}{4}$ ó. és a városba; közelében régi kőkereszt 1659-ből.

162. **Csáva—Vámosderecske—Léka** ($4\frac{1}{4}$ ó., elhanyagolt vörös jelzés.) *Csáva* (Stoob, 277 m) a Csávai patak tág völgyé-

ben fekvő község 1401 német (túlgyomóan ág. evang.) lak. Régi község, már 1250. említetik Chawa néven; az Osl-fiaké és a Herbortyaiaké, utóbb a csornai prépostságé volt. Az itteni pannoniai emelethez tartozó rétegekben kitűnő agyag fordul elő, melyet a lakosok régóta használnak fazekak készítésére. Ma is számos házban üznek fazekasipart s sok fazekaskályha áll fenn, melyeknek boltozatát agyagbögrék képezik. A fazekasipar emelésére létesítette a magyar állam az itteni agyagipariskolát s hg Esterházy Miklós a vasúti állomás melletti agyagárugyárat.

Csáváról vörös jelzés vezet DNy-felé, a Nopplerberg lejtőjén át, többnyire erdőben, majd az Edlau patak völgyén túl, Ny-i irányban szántóföldek közt ($1\frac{1}{2}$ ó.) *Vámosderecskére* (Drassmarkt, 341 m), 1153 német lak. A község néhány házából alagutak vezetnek ki, melyek emberemlékezet óta megvannak, de rendeltetésük ismeretlen.

(Innen Borosdra az országúton 35 p.; Borosdról ÉNy-i irányban túlgyomóan erdőben Lánzsérra $1\frac{1}{4}$ ó.; l. ezt 155. sz. a.)

Vámosderecskéről DNy-i, majd D-i irányban, többnyire erdőben lassú emelkedéssel a Lampelhöhe-re (466 m) vezet az út s innen D-felé aláereszkedik a Répce csinos völgyében fekvő ($1\frac{1}{2}$ ó.) *Alsórámcra* (Unter-Rabnitz, 340 m), 541 német lak., hg Esterházy- (előbb Inkey)-féle kastély. (Régi község, az Osl-nemzetség ágai: az Agyagosi, Ostfi, Herbortya-családok, valamint a Nagymartoniak bírták.) Nagy uradalmi erdők, bennök sok róka és borz.

Innen DK-felé felvezet a Répce és Gyöngyös közti dombhátra, melynek tetején ($\frac{3}{4}$ ó.) *Kisostoros* (Hochstrass, 421 m., 319 német lak.) fekszik; a községnek kútja nines, többől és távoli forrásokból, újabban vízvezetékéből nyeri a vizet. Minden irányban szabad kilátás (Léka felé, a Wechselre és az osztrák havasokra). Az út D-felé ($\frac{1}{4}$ ó.) levisz a lékai országútra s onnan ($\frac{1}{4}$ ó.) Lékára (l. ezt 171.).

163. Feisőpulya — Dérföld — Répce völgye — Répcekaroly ($4\frac{3}{4}$ ó.). *Feisőpulya* (Oberpullendorf, 243 m), az osztrák megszállás óta erősen fejlődő, gyorsan épülő csinos község, 951 lakóval (közte 752 magyar).

Szállodák: Klemm Mihály, 10 szoba; Jambrich 5 szoba.

Vasúti állomás, P., T., Th., Autobuszközeledés Kabold, Nagymarton felé.

A 3 Pulya régi község, már 1225. említetik Pula maior et minor, 1430. Felpula, 1458. Alsópula és 1473. Kewzepula (Középpulya).

A Pulaiaké volt. 1425. Lánzsér vár tartozéka volt, de utóbb útivámijával együtt Léka várához tartozott.

Járási kapitányság és bíróság széke. Strandfürdő. Figyelmet érdemel kicsi *temploma*, rozoga fatoronnyal (egyházfi 78. sz. a.); a templomban ritkaság *oltárkép, mely Szt. Ferencet ábrázolja, fájdalmas arccal, kezét széttárva, amint hátulról egy angyal átkarolja, balról koponya és kereszt, jobbról hátul cso-

dálkozó férfi. A kép, melyet Harzan de Harrach gróf bíboros 1797., midőn a franciák VI. Pius pápát elfogták, Rómából menekülve Bécsbe hozott s 1804. Kenedich József vasmegyei mérnöknek ajándékozott, ennek adományából került a templomba (1804), régi másolat *Domenichinó*-nak (1582—1641) a római kapucinusok templomában levő eredetije után, 1907. Bratič Ottó zágrábi akad. festő által helyreállítva; mint másolat is kitűnő munka, Szt. Ferencnek szinte élő alakja kiváló alkotás. A templomban van még egy 16. századbéli eredeti festmény (Krisztus a keresztfán) és Korina, felsőpulyai származású festő *Ecce homo*-ja. A templomon túl Rohonczy György ezredes kastélya. A községtől É-ra emelkedő dombon nagy járási kórház épült.

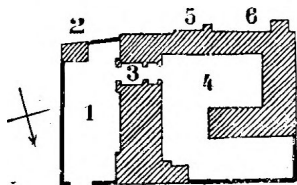
A kath. iskolánál b. fordulva (bazalt kitörésen) a temetőhöz s ettől j. az országútra jutunk, mely DNy-ra vezet Dérföld felé; a dombhátról (310 m) szép kilátás az egész Kőszegi és Borostyánkői hegységre, a Stickelbergre, a Lánzséri és Soproni hegységre és a háttérben emelkedő osztrák havasokra. A leereszkedő országút nagy kanyarulatát gyalogösvényen levágva, a csinos fekvésű Dérföldre szállunk le. ($\frac{3}{4}$ ó.).

Dérföld (Dörfl, 281 m) csinos fekvésű község, 846 német (csak 60 magyar) lak., a Répce-völgy széles táulatának végében fekszik. (1390. Derphul név alatt Léka vár tartozéka.) A falu Ny-i szélén a régi Nádasdy-, most Esterházy-féle erősített *kastély* (285 m), magaslaton álló ódon épület.

Az erősített kastély kősziklás déli része volt a tulajdonképeni erődítvény. A faluból az udvarra (1) lépünk, melynek DK-i csücskén volt egy négyszögű védőtorny (2), jelenleg gazdasági épület. Ezzel szemben van az előreszökő boltozatos kapu (3), mely hajdan vonóhíddal volt ellátva; a kapu fölött oromfal két szent szobrával és az Esterházyak címérel (1592. és 1908. évszámok). A kapucsarnokon át a belső udvarra (4) lépünk, melynek D-i oldalán két védőtornyot (5, 6) látunk. Az épület emeletes, az emeletre a belső udvarból szabadon álló falépcső vezet.

A kastélytól j. *Mária-Bründl* búcsújáróhelyhez vezet az út (8 p.); itt az erdő szélén kápolna (1677), alatta az erdő sűrűjében forrás.

A kastély alatt folyó Répce völgye erdős hegyektől övezett csinos tágas völgy; az út (sárga jelz.) az erdő szélén vagy a réteken vezet végig, túlnyomólag DNy-i irányban *Répcébónya* (Piringsdorf, 306 m) faluba, 951 német lak. ($1\frac{1}{2}$ ó.), a völgyet szegélyező hegytetőket csillámpala és gneisz alkotják, helyenként kőbányák, így a Dérfölddel szemben levő *Burgstall* (359 m) oldalában. (E hegy mint vaskori telep nevezetes.) Répcébónyánál a völgy Ny-felé fordul, majd *Alsórábnóc* (Unter-Rabnitz, 340 m), községnél ($\frac{1}{2}$ ó.), ahonnan kezdve a sannersdorfi konglomerát válik

A dérföldi kastély alaprajza.

uralkodóvá, ÉNy-ra fordul és *Répcefő* (Schwentgraben, 342 m) és *Felsőrámc* (Ober-Rabnitz, 357 m) falukon át *Répeckárolyra* (Karl, 389 m) vezet (l. ezt 159. sz. a.), csinos, kellemes vándorlás, Dérföldtől Répeckárolyig közel 4 óra.

164. Felsőpulya—Répeckőhalom—Léka (3¼ ó.). Az állomással szemben ösvény indul ki, mely DNy-i irányban, eleintén a pulyai erdőn át, azután a domb hátától (311 m) kezdve szántóföldek közt *Répeckőhalomra* (Steinberg, 263 m) vezet (¾ ó.); csinos fekvésű község 1046 német lak., a Répce völgyében. Berta János győri kanonoktól az Üdvözítő címére alapított (1885) apácakolostorral (Irgalmas nénék), tanítónőképzővel és leány-internátussal.

A község már 1223. említették Steinperch néven; 1396. királyi birtok, de már 1411. a Kanizsaiaké, kiknek őse Imrefia Lőrinc még

1319. nyert királyi donationalist több Répcemelléki községre. Vámapjával együtt Léka várához tartozott. (1410.)

A templomnál DNy-ra fordulva, felszállunk a *Donáti kápolnához* (328 m), csinos kilátás, innen a domb hátán megyünk DNy-felé a jól járt kisostorosi szekérúton szép erdei fenyvesbe; 40 p. mulva ezen útról (354 m) balfelé letérünk s 20 p. mulva a *Zwicklbergre* (371 m) jutunk (innen b. fordulva DK-i irányban 1½ ó. mulva a Sopron—Köszegi vasút *Rőt-Rendek* állomását érjük el), ahonnan a DNy-i irányt megtartva, a Rother Erdgrabenben átkelve Hámortó közelében elérjük a Köszeg—Lékai országutat (1¼ ó.) s ezen 15 p. mulva *Lékát* (l. ezt 171. sz. a.).

165. Alsópulya—Locsmánd. (2½ ó.). *Alsópulya* (Unter-Pullendorf, 229 m), a Csávai patak völgyében fekvő község 925 horvát lak. Az állomásról a faluba, annak főutcáján végig az országúton DK-i irányban *Perványra* (Klein-Mutschen, 238 m) 1 ó. és *Burgau-telépre* (½ ó.); itt Répcesarud (Frankenau) községnél b. fordulva, *Répcemicskén* (Strebersdorf, 203 m) át *Locsmándra* érünk. Locsmándot l. 42. alatt.

166. Felsőlászló—Léka (2 ó.). Az állomásról a faluba (240 m, a 13. században Lasztaj néven a borsmonostori apátság tulajdona) s ennek főutcáján végigmenve, a téglavetőnél DNy-i irányban az erdőbe s a Bannholz hegyen (360 m) átkelve, leereszkedünk a Rother Erdgrabenbe, majd a tulsó oldalon felkapaszkodva az Abfalterbergre, annak gerincéről DNy-i irányban a Köszeg—Lékai országútra ereszkedünk le, honnan Léka még ¼ óra. Végig erdős vándorlás. (Lékát l. 171. a.).

Kőszeg főtere.

III. A MAGYAR ALPOK DÉLI RÉSZÉ.

A) A Kőszegi hegység.

A Dunántúli Alpok K-i vége a Gyöngyös völgye és a Pinka Iapálya között. Ny felé a vágod—gáborfalvi nyereg választja el a Borostyánkői hegycsoporttól. A hegység turisztai központja Kőszeg városa, honnan egész terjedelmében kényelmesen bejárható a Kőszegi Turista Egyesület útjelző-hálózatának segítségével. A Sopron—Kőszegi vasút Rőtfalva—Rendeki állomása Léka vidékének felkeresésére, a Szombathely—Pinkafői vasút Rohonc állomása az Irottkő és Szarvaskő irányában teendő kirándulásokra alkalmas kiindulópont.

167. A Szombathely—Kőszegi vasút (h. é. vasút a MÁV kezelésében) 18 km $\frac{3}{4}$ ó. alatt. Naponta 6—7 vonat. A vasút teljesen sík vidéken halad, kilátással a Kőszegi hegységre. 3 km *Szombathely-repülőtér*. 6 km *Nagygyéncs*. 7 km *Gyöngyösapáti*, néh. gr. Apponyi Albert kastélyával és parkjával (l. 196.). 9 km *Nagyppöse-Ludad*. 12 km *Lukácsháza-Nemeseső*, az előbbi a kőszegieket kedvelt kirándulohelye, utóbbi ún. n. artikuláris hely volt, melyen a protestánsok — vallási elnyomatásuk idejében — az 1681. évi 26. t.c. értelmében istentiszteletüket és mindennemű vallási cselekvényüket szabadon gyakorolhatták.

168. **Kőszeg** (Güns), a Kőszegi hegység központja és a vidék egyik érdekes régi városa.

Pályaudvar. $\frac{1}{4}$ ó. a város középpontjától; társaskocsi vagy autóbusz 40 f; borkocsi 2 személyig 1.60, 4 személyig 2 P.

Vendéglők: *Struc*, (Tervr.: a) Király-út 2., 12 szoba, *Jurisch*, Király-út 15. 9 szoba, jó. — Egyszerű fogadó: *Aranykereszt*, Király-út 81. *Aranyzarvas*, u. o. 19, *Fehér róza*, Gyöngyös-utca 19.

Éttermek, bor- és sörházak: a fentiek, továbbá: *Lakner*, Várkör 6.; *Mayer*, Várkör 12.; *Schermann*, u. o. 14.; *Sörszarnok*, Meskő-utca, árnyas kerttel; *Mulatő* (bárház), Széchenyi György-utca, kerttel. — Egyes házakban állandóan saját termésű borkimérés.

Kávéházak: *Elite*, Várkör 5.; *Korzó*, Várkör 35.

Cukrászsüzlet: *Szekér*, Várkör 37.; *Pürky*, Király-út 11.; *Kleiningner*, Városház-utca 2.

Kaszinó: Király-út 4.

Posta, táviró és telefon: Várkör 55. (a főtéren).

Fürdők: Dr. Dreiszker szanatoriuma, Kálvária-utca 22. *Strand-fürdő* a Gyöngyös medrében, a Jenő főherceg-utca végén; *városi fürdő* a Malom-pataokban a Horthy Miklós-út végén. *Jó uszoda* az intézeti kertben (a nyári szünetben a közönség használatára).

Könyvkereskedő: *Róth Lajos*, Várkör 39. *America* u. o. 13.

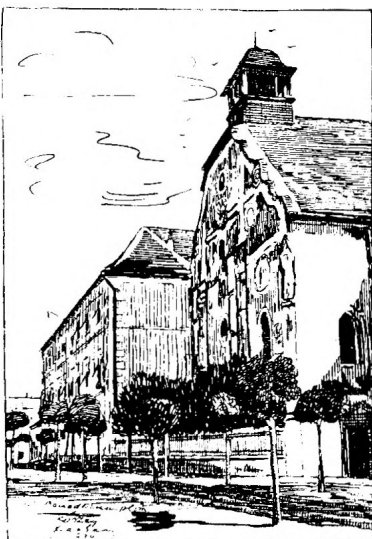
Községi Turista és Szépitő Egyesület. Az útjelzések tájékoztató táblája a Struc vendéglő falán.

Menetjegyiroda a takarékpénztárban (Várkör 2. a főtér sarkán).

* **Részletes útmutató:** Kőszeg és egész környékét tüzetesen tárgyalja *Dr. Thirring Gusztáv*: Kőszeg és környékének részletes kalauza, Budapest, 1928. (Részletes helyi kalauzok, 12. sz.) c. munkája. Ez okból e helyen csak röviden tárgyaljuk a Kőzségi hegységet s a részletek tekintetében utalunk a nevezett kalauzra.

Története. Kőszeg várát a hagyomány szerint állítólag Zsolt vezér, valószínűleg azonban csak a 11. vagy 12. században a mai Óház (609 m) helyén épült felsővár rombadőlése után Némethújvári Henrik gr. 1263 táján építtette, kinek utódai 1327-ig bírták, amidőn Róbert Károly tölük hűtlenség miatt elvette. 1392. Garay Miklós és János nyerték adományul, kiknek utódai a várat a köréje telepített várossal együtt, 1441-ig bírták. Ekkor I. Ulászló király Pálóczi Simonnak és gúti Országh Mihálynak adományozta, 1445. azonban Frigyes osztrák herceg ostrommal elfoglalta, ki 1446. a városnak a mai címert megadta. Frigyes 1482-ig bírta a várat a várossal együtt; ekkor Mátyás király visszafoglalta s fiának Korvin Jánosnak adományozta. 1491. azonban II. Ulászló 111. Frigyes császárnak zálogjogon átadta s ezután 1648-ig a Habsburgok kezén volt, de sohasem volt Ausztria birtokában s az elzálogosítás egész ideje alatt a magyar törvények voltak itt érvényben s a várak a magyar királynak adóztak. 1440. tűzvész pusztította, 1532. Jurisich Miklós, Kőszeg kapitánya, 28 huszárból, 18 német lovas katonából, a város hősies polgárságából és 700 menekült fegyvertelen parasztból álló csapatával az Ibrahim vezérlete alatt álló török sereget 25 napig (aug. 5—30-ig) fellátóztatta, mely eredménytelenül volt kénytelen Kőszeg alól elvonulni. (Az elvonulás idejének emlékét tartja fenn a ma is szokásos 11 órai harangozás. A vásártéren álló kápolna állítólag Ibrahim nagyvezér sátrának

helyét jelöli.) Jurisich ezen hősi kitartásért bárói címen kívül örök birtokul nyerte a várat I. Ferdinándtól, a város polgárai pedig nevezetes kiváltságokban részesültek. Jurisichtól a vár örökösök hiányában különböző kézre került (1549. Weisspriach János kapta), míg 1647. a Széchy grófok nyerték el, kiktől 1689. csere s 1693. vétel útján Esterházy Pál szerezte meg. A város 1649. sz. kir. várossá lett. A kurucok Bezerédy

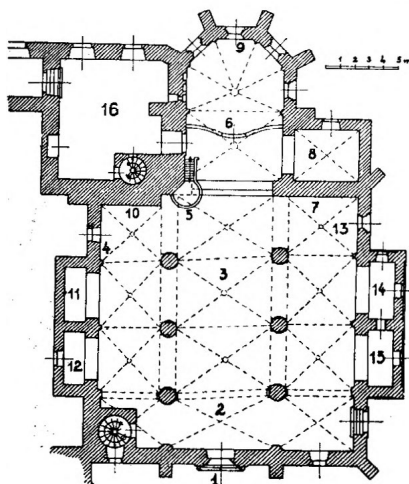

Szt. Jakab- (bencés) templom.

Imre alatt 1710. okt. 29. felégették a várost, melynek megfogyatkozott lakossága 1713. württembergi németekkel szaporítottatt, kik a Kőszeghez tartozó Svábfalut (ma Kőszegfalva) alapították. Nagy tűzvészek pusztítottak a várost 1700. jan. 30. és 1730.

aug. 11-én; 1777. jún. 9-én leégett a vár. 1809. a franciáktól, 1848. az osztrákoktól sokat szenvedett. Azóta fejlődése, félreeső felkvésénél fogva, igen lassú. 1876 óta rendezett tanácsú város, 1929. óta megyei város sz. kir. város címével.

Kőszeg (274 m) csinos fekvésű, barátságos és művelt megyei város (szab. kir város címével), 1034 házban 8537 lakóval (79% magyar, a többi német az ú. n. hiene fajból), a Gyöngyös folyócska partján s a Kőszegi hegység tövében, kedvelt nyaralóhely s turistakirándulások kedvező központja. A pályaudvarról a Gyöngyös hídján túl a befásított Király-út a csinos *Fő-térre* vezet, rajta Szt. Háromság oszlopa (az 1712. évi pestis emlékére), feljebb a Flóriánoszp (1810); a Fő-téren b. emelkedett helyen áll a *Jézus Szt. Szívéről* nev. szép gót-izlésű új *plébániatemplom* (ép. 1892. Schöne Lajos terve szerint), tarkán színezett háromhajós templom, díszes fafaragású szószékkal s 60 m toronnyal. Innen a keskeny Városház-utca (régibben tornyos kapu, melyről csak a régi szobrok maradtak meg) a Várkör által övezett *belvárosba* vezet. A régi torony helyén emelte a város az 1532. évi ostrom emlékére 1932. a 26 m magas, díszes *Hősök tornyát* (ép. Opaterny Flóris; tetejéről szép kilátás), melyben a *helytörténeti* és szülőföld ismereti *múzeum* nyer elhelyezést. A toronyon túl a régies épületektől környezett *Jurisch-téren* b. a város és Jurisch címerével díszített *városháza* áll, melynek egyes részei a 15. szdból

A Szt. Jakab templom alaprajza.

maradtak fenn, mai alakját 1710. nyerhette; a homlokzaton a proletárdiktatúra alatt 1919. vértanúhalált szenvedett Waisbecker Jenő százados emléktáblája; a gyűlésteremben több uralkodó és az 1919. évi vértanúk arcképei, a polgármester szobájában a város képe 1736-ból, a gazdag levéltárban az 1532. ostrom idejéből való selyemzászló. Mellette van a kath. plébánia (Jurisch-tér 12. sz.), szép stucco-frízzel. A városháza előtt áll a Mária-oszp (1739) és a városi kút (17. szd elején láncos kút).

A Jurisch-tér háttérben áll az 1620. épített régi *plébániatemplom* (Szt. Imre-vagy magyar templom), az eresz alatt az egyházatyák

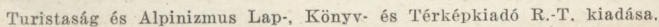

Szent Imre-templom és városháza a Jurisich-téren.

domborműveivel (1805), 47 m toronnyal; É-i oldalkápolnája és sekrestyéje 1671. épült. Mögötte áll a II. Garay Miklós nádortól 1403–7. épített s 1815 óta a bencések tulajdonában lévő ú. n. **német vagy Jakabtemplom**; gótstílú, de a jezsuiták későbbi átépítése által megromlott s 1807. renovált rövid háromhajójú épület; a főbejárat esarnoka esinos gótikus ajtajával 1790 körül épült; boltozatának csúcsíveit záró kerek kövek némelyikén a Garayak kigyós címere látható; a b. hajó falában Jurisich Miklós két gyermekének (Ádám és Anna) szép domborművű vörös márvány sírköve (1538). Szemben Jurisich Miklósnak bronzplakettje (Mayer Sándor műve, 1932). A szentély ízléses tagozású ablakaival tűnik ki; két oldalán a falba eresztett papiszek és a szemben levő 3 osztályú mennyezet a klasszikus gót idők maradványa. A szentélytől j. lévő stukkóval díszített Szt. Ferenc-kápolnát 1700. Bezerédy Imre, Rákóczi Ferenc ezredese építtette. A templomnak É–D nyúló szárnyait Kereskenyi Ádám jezsuita építtette 1758. A sírboltban (1538) Jurisich Miklós († 1543) és gyermekeinek, valamint az 1676. ide telepedett Széchy Mária (a „murányi Venus”, † 1679) sírjai.

A Szt. Jakab-templom mellett áll a **bencésrend székháza** (ép. Draskovich Miklós gróf 1677–80. Orsolini Péter lékai építőmester terve szerint), mögötte a székház kertjének falán emelt oromfalon gróf Niezky Kristóf, a győri tankerület elnökének emléktáblája (1780) és I. Rudolf, II. József és I. Ferenc mell-szobrai az 1908. lebontott régi bencés gimnáziumról.

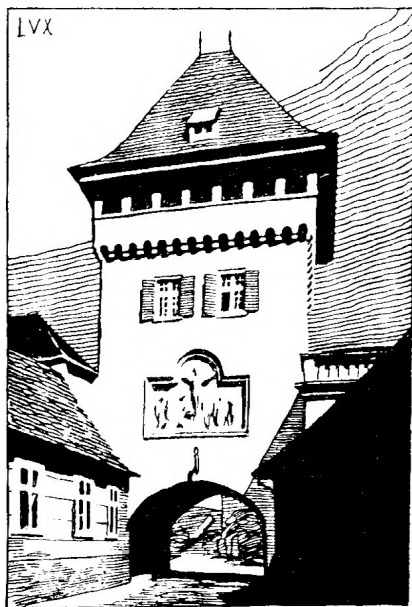
A rendházzal szemben nyúló **Chernel-utcában** több érdekes régi ház, közte (10. sz.) a Chernel-ház (1766.), az ú. n. Tallián-ház (12. sz.), ma járásbíróság, mindkettő hátulsó része a régi várfalon áll s alattuk kazematák vannak: az 5. sz. házban 1676–79. Széchy Mária lakott. Az utca

körre érünk, hol az új (1930) evang. *harangtorony* (46 m) és *iskola áll.* ebben az itt született Dr. Schwarz János Mihály (1774—1858) hírneves eperjesi ev. lelkész emléktáblája; szemben az ág. evang. konvent épületesoportja (a Várkörön a paplak, az udvaron az 1790 körül ép. templom, a Gyöngyös-utcaán az elemi iskola, 1843), utóbbi mellett már az *Árpád-téren* az evang. leánylyceum és internátus díszes épülete (1899). Az Árpád-térről a Sziget-utcaán át a polgári gyámintézet-hez és a Kálvária-utcaán a Dr. Dreiszker-féle szanatóriumhoz érünk, hol a Kálváriahegy tövében már az erdei sétautak kezdődnek; az Árpád-térről a Gyöngyös-utcaán át a domonkosrendi *apácázárda* (1868) és nevelőin-

tézet (elemi és fels. leányiskola) nagy épületesoportja mellett elhaladva a széles *Várkörre* érünk, hol j. hazánk legrégibb (Kelcz Imre jezsuita és Adelffy Antal ker. táblai elnök által 1749. alap.) nagy kerttel övezett *Kelcz-Adelffy árvaház* épülete (most állami tanítóképző intézet) áll (ép. 1784. Hefele Menyhért terve szerint), melynek gömbölyű (Hohár-) tornya a régi bástyafalból maradt meg.

Az Ege-utca sarkán az áll. *polg. fiú- és leányiskola* (1876) épülete, vele rözsüt szemben az *Erzsébet-kisdedővő* (1869). A polg. iskolával szemben a *Horthy Miklós-utca* vezet a Malompataks és Gyöngyös folyócska közti sétányra (b. az árnyas *Széchenyi-tér* s két hídon át a volt *katonai alreáliskola* (most Hunyadi Mátyás reáliskolai nevelőintézet, „Intézet“) szép parkjába (11.5 Ha), ennek közepén az 1853—56. ép. háromemeletes nagy intézet (1874-ig katonai nevelőintézet), melyben az 1893. évi nagy hadgyakorlatok alkalmával I. Ferenc József király és II. Vilmos német császár szállt meg.

Hősök tornya Kőszegen.

A Várkörön D-felé haladva, ennek legszelesebb s élénk részére jutunk, mely a Főtérbe megy át. Erről, a templom és a Kőszegi takarékpénztár (1844) mellett elhaladva, a Vár mögötti árok mellé érünk, ahol b. a *Szent Imre-utca* a bencésrend gimnáziumának (alap. Széchenyi György püspök 1677.) épületéhez (*Ferenc József-reálgimnázium*, 1908.) érünk. Az innen j. nyíló Kayszál-utca végén van a Kelez—Adelffy kath. fiúnevelőintézet új palotája (terv. Antal Dezső, 1930.).

A reálgimnáziumon túl az útelágazásnál áll *Chernel István* kiváló ornithológus domborművű emlékoszlópa (Mayer műve, 1931), ezen túl a *missziós rend* új székháza (1930.). Innen a mezőkön át K-felé haladva, az új *honvéd-üdülő* nagy telepéhez jutunk.

169. Kőszeg—Kálvária—Óház (1¾ ó.; vörös útj.) A Dreiszker-szanatóriumon túl árnyas úton a *Kálváriára* (393 m), 20 p. A messziről látható kálváriatemplom 1729—35. épült, nagyrészt Pálffy Miklós nádor adományából, a téglákat a polgárok kettésével vitték fel; a kálvária melletti hajdani remetelak első lakója 1735. gróf Welsz Henrik elszegényedett festő volt. A templom mögötti *Donát-kápolna* szép képe Minnigerode festő műve. A kálváriáról szép kilátás Kőszegre, a síkságra Szombathely és Sopron megye felé.

A kálváriáról a vörös jelzés a hegygerincen tovább visz s állandóan erdőben haladva 1½ ó. alatt az *Óházra* visz fel.

Az **Óház* kiemelkedő kúpja (609 m) alatt nyitott menház, ahonnan útjelzések minden irányban szétágazódnak. Itt Kőszeg régi várából még fennmaradt egy csonka kőfal. A kúpon a Magyar Turista-Egyesület Kőszegi Osztálya által a millenium emlékére (1896) emelt, Kőszeg címerét utánzó hatalmas *kőtorony* (22 m) állott, mely 1916. rombadőlt. Új torony emelése tervbe van véve.

Várrészlet Kőszegen.

A kilátás nagyon tág és szép. Lábaink alatt Kőszeg városa és a csinos rőtfaevi völgy; K felé a kis magyar síkság számtalan községgel, Szombathellyel és a Ság és Somlyó kúpjával, majd EK felé a Fertő, mögötte a Kis-Kárpátok körvonalai. É-on a Soproni hegység, ÉÉNy-on a Rozália-hegység, a Lánzséri hegység (Pálhegy, Lánzsér vára, Kolostorhegy), ÉNy-on a wiesmathi és kirchslagi hegyek

(Stickelberg), a messze háttérben a Schneeberg, a közeli Lagerberg és Sperkriegel közt Ny felé a Borostyánkői hegyek és ezek mögött a Wechsel-hegység.

Az Óház kúpján a Németújvári grófok építették Kőszeg óváráát, mely oklevelekben 1248. fordul elő először: a kőszegi alsóvár felépítése (1263) után azonban rablófészekké süllyedt, melynek lerombolását az országgyűlés ismételve eredménytelenül sürgette. 1392. után nyoma vész a felső várnak, melynek emléke az Óház névben maradt fenn.

Az Óházról, a menház mögött vörös jelzés meredeken levezet a *Hétforráshoz* (424 m), 15 perc (l. 172.); innen vörös-kék jelzésen Rótfalvára ½ óra (l. ezt 171.).

170. Kőszeg—Királyvölgy—Óház. (Vörös útj., 1¼ ó.). Az Óházra vezető utak közül a leg szebbik. Az Árpád-térről vörös és kék útj. vezet a kies gyümölcsös *Királyvölgybe* (a kék útj. a háromaspadnál j. fordul a Hétforrás felé), ahol pár perc múlva a 700 éves óriás gesztenyefát (kerülete 9.38 m) érjük. Innen gyümölcsösök s gesztenyés közt, majd szép erdőben az Óházra jutunk (l. 169.).

171. Kőszeg—Rótfalva—Léka. (Vörös útj.; 2¼ ó.). A Dreiszker-szanatóriumtól kellemes erdei sétaút vezet a Kálváriahegy tővében, jobbra hagyva a nemezgyárat („kalló”), *Rótfalvára* (1 óra); az út utolsó részlete a burgenlandi határt keresztezve ker teken visz át.

[Csinos (s kivált este felé kellemes) a Lécai völgy rétjein át vezető gyalogút; a völgyet a sopron-kőszegi vasút is követi, melynek Rót-Rendek állomásától (itt vendéglő; határállomás) Rótfalva 15 p-re van. (Rót-Rendek állomásáról autóbusz Lékára.)]

Rótfalva (Rattersdorf, 293 m) csinos fekvésű falu s látogatott búcsújáróhely Burgenlandban, a lécai völgyben, a Gyönyös-patak mellett. 712 német lakos.

A falu É-i szélén fekszik régi **temploma**, egy érdekes ikertemplom, mely egy korai gótikus déli és egy román boltozatú északi renaissance-szárnyból áll. A gótikus szárny igen régi, mellékhajója 1207-ből való, főhajója és szentélye a 14. századból való; nagyon szépek az egy masszív oszlopba összefutó bordázatok, valamint a mellékbejárat egyszerű, korai gót motívumú díszítése. A gótikus szárnnyal párhuzamosan s vele két ívvel s egy nagyobb környilással összekötve fekszik a (valószínűleg a Nádasdy-család által épített) újabbkori román-renaissance templom, a 15. szd. végéről vagy a 16. szd. elejéről, csinos ívekkel és szabályos beosztással; itt van a szentély is és az orgona. Érdekes

Kőszegi kálvária.

a két templomot közösen fedő hatalmas tetőzet s különösen annak a két szentélyt együtt fedő záródása.

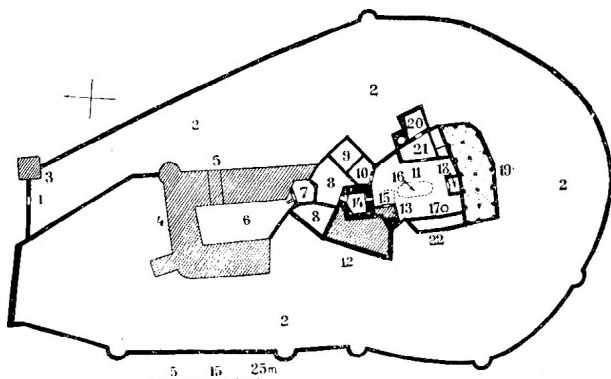
A templom belseje is sok érdekeset nyújt; a gót szárnyban figyelemet érdemel a keresztoltár fából készült feszülete, a kegyelemoltárt körülölelő és az egykori Agoston szerzetesek által fára festett képgaléria (34 kép), a vert ezüstből készített izléses barokk öröklámpa s a barokk új főoltáron (a két angyal régi) a csodatévő Máriakép (1644) izléses barokk kerettel; az újabb templomban a renaissance főoltár s a szép barokk Szt Anna-oltár (16. szd vége).

Rötfalváról (vör. jelz.) Ny-i irányban az erdőhöz s ennek szélén, majd a szép erdőn át *Hámortó* (Hammer) községbe 1 óra; innen $\frac{1}{4}$ ó. az előbbihez tartozó *Tó* (Teucht) telep, kies fekvésben; a réten át a gyalogút a lékai várhegy nyergére s onnan **Lékára* vezet ($\frac{1}{4}$ ó.).

Léka (Lockenhaus, 333 m) kieszen fekvő község, 1201 túlny. német (csak 61 magyar) lak., a vidék egyik legérdekesebb pontja s a kőszegiek kedvelt kirándulóhelye; fürészmalom; hajdan híres posztógyár.

Vendéglő: Uradalmi vendéglő és sörház, 2 szoba, jó; Kirchknopf Rezső, 1 szoba. — *Autobusz:* Röt-Rendek állomásra és Borostyánkőre. — *Posta és táviró* helyben; vasuti állomás: Röt-Rendek.

A község közepén emelkedett helyen áll a *templom*, melyet 1655—69. gr. Nádasdy Ferenc épített; a templom hatalmas főoltárán elhelyezett oltárkép Kéry György csepregi festőtől (1675.) való. Érdekes a b. levő stucco-díszítésű óriás dombormű, valamint j. a Szent-sír ábrázolása és a Léka-vidéki hősi halottak emlékműve (Jun V. műve, 1928.). A templom kriptájában a Draskovich és Nádasdy családok sírjai, közte az 1671. ápr. 30. lefejezett Nádasdy Ferenc nádor és neje Esterházy Júlia, Nádasdy Tamás († 1562) és Nádasdy Lipót főkancellár (1785) síremlékei. A templom mellett a Nádasdy Ferenc által 1655. ide telepített Szt.

A lékai vár alaprajza.

Léka vára.

Ágoston szerzetesek hajdani kolostora (megszűnt 1784.), ma hg Esterházy Pál *kastélya*, szép parkkal.

A községi országút Léka előtt a kálvária és Vár-hegy közti nyergen megy át; a nyeregről balra kiinduló 3 szép sétaút középsője a ***Lékai várba**, a Dunántúl legjellemzőbb lovagvárába vezet (5 p.), mely most részben renoválva van. A vár festőien fekszik a Györgyös-pataktól körülfolyt, délre kirugó hosszúkás, erdős hegykúp tetején, körülvéve erdőtől övezett pompás rétekkel. A bejárat (365 m) É-felől (1) egyenesen az egész várat a hegylejtőn körülfogó s lőréses fallal övezett külső udvarba (2) vezet, a kapu baloldalán négyszögű védőtorony (3) áll. Kissé magasabban áll az 1636. Nádasdy Ferencetől épített *elővár* (4) jókarban tartott kétemeletes, érdektelen épülettömbbe, melynek kapucsarnokán (5) át lépünk be.

A kapucsarnokból j. csinos történelmi és természetrajzi helyi *múzcumba* (berendezte Huszthy Ödön hercegi igazgató) jutunk; földszint 1—6. teremben régi bútorok edények, stb. Az 1. emeleti folyosón az Esterházy-várak régi képei; 11. terem: éremgyűjtemény, történelmi képek; 12. ragadozó madarak, verébfélék; 13. emlősök, könyvtár; 14. emlősök, középen két viaskodó sas; 15. tyúk- és galambfélék, kúszómadarak; 16. gázlók; 17., 18. úszómadarak, kapuvári régi csónak; 9. régi forgó nyársak; 8. növény-, kőzet-, ásvány- és kőületgyűjtemény, lepkék.

A kapucsarnokon (381 m) át az elővár udvarába (6) lépünk, melynek déli szögletében lépcső vezet az élősziklába vajt, most csinosan renovált kis védőcsarnokon (7) át a tulajdonképeni vár belső kis udvarára (8), melytől b. nyíló helyiségből (9) szép kilátás nyílik. A mellette levő helyiségen (10) át a belső nagy udvarba (11) jutunk, mely a vár legszebb része, nagyrészt renoválva és borostyánnal szépen befuttatva, ÉNy-i oldalán a 17. században épült kétemeletes épülettel (12), melybe a 13. sz. helyiségből vezet fel lépcső. Mellette áll az ötemeletes *donjon* (14), melyből egy sötét földalatti börtön (15) nyílik. Az udvar köze-

pén egy dongaboltozatú (most letakart) víztartó (16) van, mely szépen faragott kövekből épült, két vége román apszis módjára záródik; a DNyi-sarokban (17) van a későbbi időből származó kút. Mellette egy köríves kapuzatú kis csarnok (18) vezet az udvar D-i oldalra mentén levő *lovagterembe* (eredetileg a IV. Bélától behívott ispotályosok kápolnaterme) (19), mely a vár legbecesebb része; faragott kőből épített hosszúkás terem, 6 nyolcszögű pillér által hosszában két részre osztott csúcsíves boltozattal. Fölötte lakoszobák vannak, most részben megújítva és tető alá hozva; ezekhez a feljárat a 13. sz. helyiségen keresztül van. Az udvartól K-felé a (most hozzá nem férhető) *kápolna* (20) van, ablakainak bélésein 12. századbeli bizánci festőmodorra valló falfestményekkel; alatta csontház. A kápolna mellett őrtorony van.

Léka vára 1200 körül Bána, majd Chák soproni főispáné volt, utóbb a Németújvári grófok bírták; Róbert Károly a Kanizsai családnak adományozta. Zsigmond király 1397. Kanizsai János esztergomi érseknek adományozta hű szolgálatainak elismerésül; enek alapján bírták a Kanizsaiak Lékat mindaddig, míg a család férfiága ki nem halt. Közben a vár többször osztrák kézre is került, de Mátyás király 1483. Kőszeggel együtt visszafoglalta, Mik-

sa császár azonban 1491. ismét Ausztriához csatolta. A vár 1532. Kanizsai Orsolya házassága útján Nádasdy Tamásra szállt. Mai alakját a vár leginkább Nádasdy Ferencről nyerte, kinek halála (1671) után a lékai uradalmat a királyi fiskus foglalta le. 1676. Esterházy Pál gróf vette meg 200.000 ft vételárban. Utódjai máig bírák; most herceg Esterházy Pál tulajdona, kinek apja a várat Möller István műépítésszel restauráltatta.

Az országról a Várhegy K-i oldalán aláereszkedő sétaút a Gyöngyös-patak szép rétvén át az idillikus *Pálkúthoz* (325 m) vezet (10 p.), honnan az erdőben 20 p. a *Máriamagaslatra* (430 m) jutunk; bájos kilátás a szemben levő várromra és az azt körülövező zöldelő rétre, a háttérben a Lánzséri hegyek, b. a Schneeberg. Innen a hercegi vadászkastélyhoz vezető kocsúton, részben fenyvesben haladunk a (20 p.) 18 m magas *Margit-*

kilátótoronyhoz (505 m, pompás kilátás).

172. Kőszeg—

Hétforrások (1¼ ó.). A Királyvölgyi úton a hármaspadig, mint 170. alatt. Itt a kék útj. nyomán j. fordulva, szőlők közt ÉNy-felé felkanyarodunk a *Pintértető gerincére* (487 m, kis védőgunyhó) s arról DNyi irányban szép erdőben leszállunk az ecdő mélyén fekvő *Hétfor-*

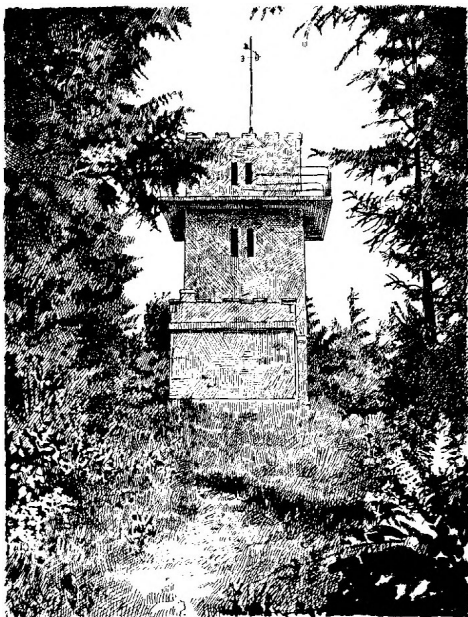

A Lékai vár lovagterme.

ráshoz (424 m); 1 ó. A hét magyar vezérről elnevezett bővizű kitünő források vize szép medencében gyűl meg; kies hely, két kis nyitott védőgunyhó. Csinos kipillantás a Lánzsőri és Soproni hegyekre. Innen vöröskék jelzés É-i irányban a bájos völgy mentén *Rótfalvára* (293 m), $\frac{1}{2}$ ó., l. ezt 171. sz. a. A Hétforrástól vöröskék jelzés D-felé az *Óházra* (629 m), 25 p.; vége meredek; l. ezt 169. sz. a.

173. **Kőszeg—Óház — Hörmann-forrás — Irottkő — Léka** ($5\frac{1}{2}$ ó.). Kőszegről és Óházra (169. vagy 170. sz.). $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ ó. Innen (vörös-fehér útjelz.)

szép erdőben lassan emelkedve 20 p. alatt a *Vöröskeresztet* (633 m, védőgunyhó) érjük el. Innen két út vezet a Hörmann-forrásig: az alsóút (vörös-sárga útj.) kevés emelkedéssel 50 p. alatt, a felső út (Eötvös-út vagy határút) folyton a keskeny gerincen a *Kendig* kúpján (720 m) át — szabad kilátást nyújtva minden irányban — $1\frac{1}{4}$ ó. alatt visz oda. A pompás ösbükkök tövében fakadó *Hörmann-forrástól* (713 m, védőgunyhó) a vörös-sárga jelzés felkapaszkodik (12 p.) a *Hármashatár* nyergére (790 m), ahonnan a burgenlandi határ mentén $\frac{1}{2}$ ó. alatt (részben pompás fenyvesben) feljutunk az *Irottkőre* (883 m), a Dunántúl legmagasabb pontjára, melyen tekintélyes kőtorony áll, pontosan Magyarország és Burgenland határvonalán, semlegesnek kijelentett területen. A toronytól 65 lépésnyire Ny felé, a vörös-fehér jelz. út mellett, sűrű erdőben, nagy phyllitszikelák bújnak ki, melyekre a régi idők óta C. E. B. betűk (valószínűleg Comes Edmundus Batthyány, ki e vidék ura volt) vannak bevésvé; innen a hegy neve. (Az írás a rámásolt útjelzés miatt nehezen látható.)

Az Irottkő kilátótornya.

Az Irottkő tornyát (12 m) — a Magyar Turista Egyesület Vasvármegyei Osztálya által 1896-ban emelt fatorony (Árpád-kilátó) összeállása után — Rohonc községe építette 1913. vasbetonból; a masszív torony Varga József építész műve; felavatt. 1913. júl. 6.; alul két kis szoba van. A két oldalszárnyról, de kivált a felső terraszról (61 lépcsőfok) teljes körpanoráma nyílik, melyet azonban a felnövő erdő ma-holnap korlátozni fog. Az osztrák megszállás alatt az adakozók márványtábláját vandál kezek elpusztították. A toronyban nyáron ételeket és italokat árúsítanak.

Kilátás. A toronyról pompás kilátás nyílik minden irányban. A teljes körpanorámát csak a Szarvaskő gerince korlátozza némileg Ny felé. D és K felé az Oház panorámáját látjuk, de Közseg nélkül, ellenben D-en Rohonc kastélyával látszik; Ny-on az Őrség, a Stájer hegyvidék a Riegersburggal és a gráci Schöckl-lel; É felé a Lékai völgy (de a vár nélkül), a „Bucklige Welt” bájos hegyhúptás vidéke. ÉNy-on a Borostyánkői hegyek, a háttérben a Wechsel, a Hartbergi hegyek, a Raxalpe és a Schneeberg. Kivételesen tiszta időben É felé a pozsonyi hegyek és a pozsonyi vár, DK felé a balatoni hegyek (Badacsony, Csobánc, Gúllási hegy stb.) is felismerhetők.

Az Irottkőről kék-fehér jelzés szerint Ny-ra haladva, 5 p. múlva jobbra fordulunk s igen szép bükkerdőben meredekül aláereszkedve a gyönyörű fenyvesben épült hg. Esterházy-féle *Vadászkastély*hoz (700 m, 25 p.) érünk (jó forráskút). Innen a jelzést szint szép fenyvesben, részint fiatal erdőben, a jó kocsit mentén (több rövidítéssel) É felé visz; 1 ó. múlva a pompás kilátást nyújtó, 18 m magas *Margit-kilátótorny*hoz (505 m) s kevéssel utóbb az idillikus *Mária-magaslat*on (430 m) át a *Pálkúthoz* (325 m, l. 171.) és *Lékára* (333 m) visz le. L. ezt 171. alatt. Az Irottkőről idáig 2 óra.

174. Közseg—Stájerházak—Vadászkastély—Léka (4½ ó.). A Vöröskeresztig (mint 173.) 1¾ ó. A Hörmann-forráshoz vezető alsó úton (vörös-fehér útj.) továbbhaladva, 5 p. múlva az ebből j. más vörös-fehér jelzésű út ágazik Ny felé, mely lassan ereszkedik a nagy erdő végéhez s azután fiatalabb erdőben, majd fenyvesben vezet a pompás bükkösövezte irtáson álló *Stájerházak*hoz (551 m), a Vöröskeresztől 35 p. Idillikus fekvő erdőőri lak (hideg ételek és italok) és a *Thüring Gusztáv-turistaszálló* (8 ágy); pompás forrásvíz. Szép kilátás a soproni s lánzséri hegyekre és a Schneebergre.

A Stájerházaktól a Hörmann-forráshoz vezető vörös-fehér jelzés nyomán pompás bükkös erdőben ¼ ó. DNy felé haladunk; ekkor a j. kiágazó nyiladékbán vörösjelzésű útra térve, ezen DNy-i, majd Ny-i irányban megyünk, a Hármashatár és Irottkő gerincének É-i lejtőjét majdnem emelkedés nélkül keresztezve, az Irottkőből ÉNy felé kiágazó gerincig, melyen átkelve, Esterházy herceg pompásan fekvő *Vadászkastélyát* (700 m; 1¼ ó.) érjük el. Innen Lékára (mint 173. alatt) 1½ óra.

175. Közseg—Hörmann-forrás—Szentvid—Velem (3½ ó.). A Hörmann-forrásig (mint 173.) 2½ óra. A Hörmann-forrástól (vörös-kék útj.) a széles szekérúton DK felé a gerincere (755 m; 5 p.), innen egyenesen tovább lefelé, majd szép erdőben, utóbb pompás hegyi réten, majd ismét erdőben le a hegy gerincén, a

meredek ormon (568 m) álló **Szent-Vid** templomhoz (25 p.). A keskeny hegygerince üdezőld pázsitjával, árnyas nagy bükk- s tölgyfaival s a szélén látható régi falmaradványokkal idillikus szép hely.

Szt-Vid kápolnája a hegynek DK felé kirugó fokán, erdőben fekszik; a hegy keskeny gerince itt hirtelen letörik, ÉNy felé enyhé emelkedéssel továbbhúzódik. A templom mögötti gyepek hát hatalmas völgy- és bükkfaival, az ezek alatti fiatal fenyvessal és mindkét oldalra nyíló kilátásával rendkívül kies hely. A keskeny gerinc a régi vár építésére igen kedvező volt; meredek lejtőit falak szegélyezték, melyeknek csekély maradványai több helyütt még megvannak; magának a várnak épületeiből nem maradt fenn semmi, de a vár külső udvara, a várba K felől felhúzódó régi út iránya és kapuja (a sziklába vágott bejárá), valamint az udvar EK-i töléseralakú mélyedése (őskori vasérbánya aknanyílása, Kr. előtti 1300. évből) még világosan felismerhető. A hajdani bejárá mögötti egyszerű *kálvária* (3 primitív fakereszt) a hegy legmagasabb pontja (582 m); a mögötte levő elég mély nyereg és a meredek hegyoldalak a régi várat minden oldal felől nehezen megközelíthető ponttá tették.

A *kilátás* a templomtól a kis magyar síkságra (háttérben a távolban a Ság és ettől j. a Somlyó és a sümei hegyek), előtte Velem és Cák környékére igen szép. Rendkívül kedves a két oldalt húzódó mély völgyekbe (b. a Hosszú- és Kurtavölgy, j. a Szt-Vidi völgy) nyíló kilátás; amott a Szarvashegy, emitt a kopár Kendig zárja le a kilátást; a kettő között ÉNy felé a Hörmann-forrás előtti gerinc és az Irottkő gerince húzódik (a kilátótorony nem látható.)

Szent-Vid látogatott búcsújáróhely és pompás fekvésénél fogva a községiek kedvelt kirándulóhelye. Együttal régészeti és történelmi szempontból egyaránt nevezetes hely. A hegyen végzett ásatások, melyeket báró *Miske Kálmán* éveken keresztül rendkívüli sikerrel vezetett, európai hírt szereztek a helynek, amennyiben a hegy ÉNy-i oldalán, magasságának közepén őskori telepet és bronz-öntőműhelyeket derítettek ki, mely a maga nemében páratlan.

Szt Vid a praehistoriai kutatás szempontjából klasszikus lelőhelynek nevezhető. A telep lakóhely és egyúttal bronzöntőműhely volt. Az első megszállás a késő neolitikumi időből származik, de tulajdonképeni jelentőségét a telep a bronzkorral, vagyis a harmadik megszállással nyeri el, amidőn (illyr) lakói a hegység antimon- és rézércit megtalálták és azoknak kitűnő, az őnt teljesen pótló tulajdonságait megismerték. A telepnek ez a fénykora átterjed az első vaskorra (Hallstattkorra, Kr. e. 1000—450), sőt a La Tène-kor kezdetére is (Kr. e. 3. szd.). A Szt-Vidi őstelep bronz- és már készbronzúru beszerzési helye volt a praehistorikus idők egyik kereskedelmi gócpontja. Leletei révén kimutatható kereskedelmi összeköttetései északi és közép-

Európának majdnem minden orszá-gával. A rómaiak e vidéken szintén megtelepedtek s a hegyen emelt őrtorony maradványai a kápolnában ma is felismerhetők. Valószínűbb, hogy a várat, mely Castrum Viti néven említetik, a Nemetújváriak építették. 1289. Albert osztrák herceg elfoglalta a várat, de V. István 1291. visszavette. Később Frigyes császár urahna alá került, kitől Mátyás király 1481. visszavívta. 1532. Jurisich Miklós még Szt Vid kapitánya nevét viselte, de valószínű, hogy a vár már akkor romokban hevert. 1713. Hilarian szerzetes a még fennálló K-i sarokbástya oldalán Batthyány Lajos nádor költségén remetekolostort és kápolnát emeltetett, melyet a 19. szd hatvanas éveiben nagyobb kápolnával helyettesítettek.

Közvetlenül a templom alatt a fiatal erdőben ösvény vezet le (3—4 p.) a szép rét felső sarkában fakad **Szentkút** (495 m) forráshoz, melyet a búcsúások sűrűn keresnek fel; kitűnő ivóvíz,

csinos hely. (Ide a templomtól, érdekes phyllitpalás sziklák mellett levezető lépcsőn s az ehhez csatlakozó szekérúton is juthatunk, ha ennek j. kanyarodásánál, a templomtól 7 p., balra a rétre szállunk fel, melynek végében fakad a forrás.) A Szentkúttól a szekérúton meredekül leszállunk, szép réten át, a csobogó patak mellé, melynek erdős völgyében rejtőzik a kis *Velem* falu (332 m). Szt. Vidtől idáig 35 p. Velemről a cáki pompás *gesztenyésén* át *Cák* faluba s a Kalchgraben völgyén végig Kőszegre (végig vöröskék útj.) 1½ óra.

176. Irottkő—Kalaposkő—Velem (2¼ ó., kék-fehér, utóbb sárga, majd vörös útj.). Az Irottkő tornyától a rohonci kék-fehér jelzés szerint erősen jobbra kanyarodva, a *Sötétvölgy* felső részét megkerüljük s a tulsó gerincen aláereszkedve, 35 p. mulva a sárga jelzésű útra térünk át, melyről 35 p. mulva a Rohonc felől érkező vörös útjelzésre térünk s pár perc mulva a *Kalaposkőt* (604 m) érjük el.

A **Kalaposkő** érdekes réteges csillámpala- és phyllitképződmény, mely kalap alakjáról nyerte nevét; egy vonalban több (8—10) ily szikla sorakozik, melynek réteges képződése a kalap vagy gomba alakjához hasonlít, amennyiben felfelé szélesülve, karimaszerűen előugró sziklalappal fejeződik be.

A *külátás* rendkívül megkapó s É és K felé igen tág. Az Irottkőtől kezdve az egész hegyvonulat látszik Kőszeg utolsó házaiig. Szt-Vid temploma a körülötte levő pompás völgyek és szép rétek, Velem és Kőszegszordahely; tovább a nagy Vas- és Sopronmegyei róna és dombvidék számos községével tarka képet nyújt. A Kalaposkő alatti *Sötétvölgy* (Finstergaben) nagyon szép tájrészleteket nyújt.

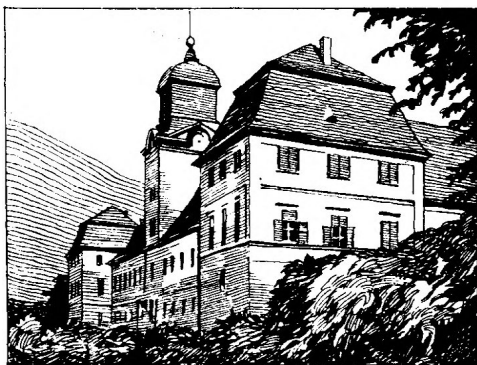
A Kalaposkő első sziklájánál ösvény (vörös útj.) ereszkedik le É felé a sziklák alá, majd az erdőn végig menve, szép völgybe vonul le, ahol a gesztenyések között kies tájon *Velem* faluba torkollik. (50 p.). Innen Kőszegre (l. 175.) 1½ óra.

177. Irottkő—Rohonc (2 ó., kék-fehér útj.). Az Irottkő tornyától a kék-fehér jelzés mentén megkerülve a *Sötétvölgy* felső részét s pompás fenyvesben, majd szép bükkösben mély úton leereszkedünk a szép *Faludi-völgybe*, amelyet az Erzsike-laknál érünk el.

A *Faludi-völgy* egy magas hegyektől övezett s pompás rétekkel borított erdős völgy, mely nagy ívben húzódik DNy, majd D felé; két oldalán az erdőben sétautak vannak. Az Erzsike-lakkal szemben emelkedő meredek hegyen a Nemetújvári grófok régi várának csekély maradványai (*Ödes Schloss*, 518 m) vannak. Kevéssel a hegyen túl a Kirnbauer-malom telepe van (frissítők, kedvelt mulatóhely), ahonnan a völgy j. (Ny-i) oldalán sétaút vezet *Rohonc* első házaiig (20 p.). Osztrák vámvizsgálat. Innen Rohonc főtere ¼ ó.

Rohonc (Rechnitz, 354 m), Magyarországtól elszakított s Burgenlandhoz csatolt népes nagyközség a Kőszegi hegység déli tövében, 3772 túlny. német (383, 1923-ban csak 74 magyar, 33

horvát) lakossal (közte 2714 róm. kath., 875 ág. ev. és 175 zsidó.). Több temploma van (a katolikust gróf Batthyány Ádám építtette 1679.). Többféle iparvállalat, posta, táviró; vasúti állomása (a Szombathely—Pinkafői vonalon) a községtől 3 kilométerre van. A főtéren I. Ferenc József király és Erzsébet királyné bronzszobra (Strobl Alajostól, 1904., Szájbély Gyula ajándéka).

Rohonci kastély.

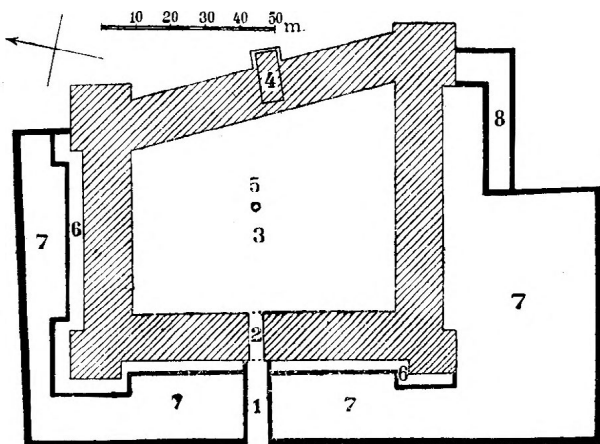
(Vendéglők: Szőlő, Rózsa, Plechl.)

Legnevezetesebb épülete a hatalmas **várkastély**, melyet Szavojai Jenő herceg építtet; soká a Batthyányak tulajdona volt, utóbb Szájbély Gyuláé volt s most báró Thyssen-Bornemissza Henrik bírja. A kastélyt árok veszi körül. A mély árkot (7) átfogó híd (1) a hajdan vonóhidás kapuhoz (2) vezet, melyen át az emeletes várkastélyba lépünk; loggiás udvarán kőkút (5) van, melynek víztartóját fiait saját vérével tápláló pelikán alakja (a Batthyányak címere) koronázza. A kastély K-i oldalán van a kápolna (4) 17. szdbeli padokkal; a D-i szárny emeleti szobáit barokk stukkóművek díszítik, a négy saroktorony most az épülettel egy fedél alatt van. A kastély gazdag *képtárának* számos értékes darabja a müncheni Alte Pinakothekban nyert letétként elhelyezést. A kastélyt É- és Ny-felől keskeny sikátor (6) veszi körül; DK-en 8 m magas bástya (8) csatlakozik hozzá.

Rohonc környékét ősidők óta lakják; vizeit a rómaiak Sabariába vezették s a vízvezeték maradványai Bucsunál még nemrég láthatók voltak. A Németújváriaknak itt a községtől É-ra váruk volt; 1289. Albert osztrák herceg Rohoncot elfoglalta, de 1292. III. Endre visszaszerezte és a Németújváriaknak visszaadta. 1374. a Rohonciak vagy rohonci Kakasok (a Németújváriak egyenes leszármazottjai) ostromolták fel maguk

közt. Utóbb Garai Miklós nádor és Garai János kapták, de 1463. Rohonc is az osztrák Frigyes kezére került zálogjogon a magyar korona ellenében. A vár 1648. Batthyány grófok kezére került. Itt született (a kastélyban) 1727. Batthyány József gróf hercegprímás és itt élte végnapjait (1773—79) Faludi Ferenc költő, ki itt is van eltemetve; lakóházát emléktábla jelöli.

Rohonctól 1 km-re a Nussgrabenben azbeszt-telep van, melyet 1902 óta a magyar kormány támogatásával aknáztak ki; 1923 óta az osztrák Amient (Actienengesellschaft für Verwendung mineralischer Rohstoffe) aknázza ki.

A rohonci kastély alaprajza.

Rohonctól csinos kirándulásokat tehetünk a Kőszegi hegységbe. A községtől É-ra húzódó csinos *Faludvölgy* nagy kanyarulatánál (30 p.) emelkedő hegy tetején a Németújváriak régi várának (*Ödes Schloss*, 518 m) csakély maradványai láthatók. A völgyben tovább haladva, a fűrészmalmon túl 7 percre, a völgynek egyenesen Ny felé fordulásánál j. felé befordulunk a Mitterriegelt É felé határoló mellékvölgybe, melyen ÉNy-i irányban a hegység főgerincére (823 m) szállunk fel, honnan a vörös-fehér jelzés mentén K felé 10 p. alatt az *Irottkőt* (883 m) érjük el (l. ezt 173.). Rohoncra idáig $1\frac{3}{4}$ ó.

Más út (kék jel.) Rohoncra a Donáti-kápolna (496 m) mellett vezet ÉNy felé, ettől 8 p.-re jobbra kiágazó úton az *Ödes Schloss* felől felhúzódnak a gerincére vágunk át (Am hohen Weg, 624 m), ennek gerincét elérve 20 p.-ig megyünk rajta ÉNy felé, akkor j. leereszkedünk a völgybe s ezen átkelve, a túlsó oldalon ÉK-i irányban felkapaszkodunk a Mitterriegel háttára, ahol az út a főgerinc vörös-fehér jelzését éri, melyet K felé (jobbra) követve, $\frac{1}{2}$ ó. múlva az *Irottkőt* (883 m) érjük el (l. ezt 173.).

A *Királykúthoz*. Az előbbi úton a Donáti-kápolna (496 m) mellett elhaladva, nem fordulunk a Hohe Weg felé jobbra, hanem egyenesen tovább megyünk az ÉNy felé vezető jól járt úton, mely a *Nagy Szarvaskő* (861 m) és *Standenriegel* közti nyergen (830 m) éri el a hegység főgerincét ($1\frac{1}{2}$ ó.), melyen a kék-fehér jelzésen ÉNy felé 15 p. alatt a *Trenkboden* nyeretget (790 m) érjük el. Innen a *Királykúthoz* (vörös-zöld jel.) mint 185. a.; 50 perc.

Rohoncra a Satzenriegel (527 m) keleti tövében ÉK-i irányban egyenesen a *Kalaposkőre* (604 m) 1 óra (l. ezt 176. alatt).

178. Kőszeg—Borsmonostor ($1\frac{1}{4}$ ó.). A Hunyádi M. reáliskolai nevelőintézet kertje melletti ólmódi jó kocsiúton ÉK felé a dombhátat takaró városi *Alsóerdőhöz* 25 p. Itt az ólmódi úttól b. kiágazó úton b. fordulva, a *Gaisrückén* (338 m) hátán, lomb-, részben fenyveserdőben, emelkedés nélkül ÉÉK felé haladunk s a

burgenlandi határon átkelve, meredekül leereszkedünk Borsmonostorra.

Borsmonostor (hibásan *Klastrom*; Kloster-Marienberg, 227 m), Magyarországtól elszakított s Burgenlandhoz csatolt csinos fekvésű község a Répce partján, erdős hegyek tövében, 611 német lak. Templomának oltárképei Schaller Istvántól valók. (1757.) A község fölötti dombon (307 m), melyen a hajdani cisztercita apátság épülete (l. alább) állott, most kápolna van; a domb déli tövében csinos régi kőoszlop. egy szent alakjával (1732.).

Bors Domonkos bán 1194. a heiligenkreuzi ciszterci-rend részére 8 helységet örök alapítványul adott azon feltétel alatt, hogy a convent a bold. Szűz Mária tiszteletére emelendő monostor felépítését elvállalja. A monostor 1197. Babaduri helységben felépülván azon magas hegyen (altus mons), melyen most kápolna áll (307 m), alapítója után a Bors-monostor

nevet nyerte, mely utóbb Klastromra változott s csak 1894. helyzetetett vissza. 1532. aug. a törökök feldúlták. 1568—1671. a Nádasdyak bírták. 1676. gr. Esterházy Pál a soproni kamarától megvette a borsmonostori uradalmat, ki is 1680. a ciszterci-rendnek visszaadta, mely azt pápai felhatalmazás alapján Lilienfelddel egyesítette.

Borsmonostorról Ny-i irányban a dombok tövében 40 p. alatt **Répcékéthelyre** érünk.

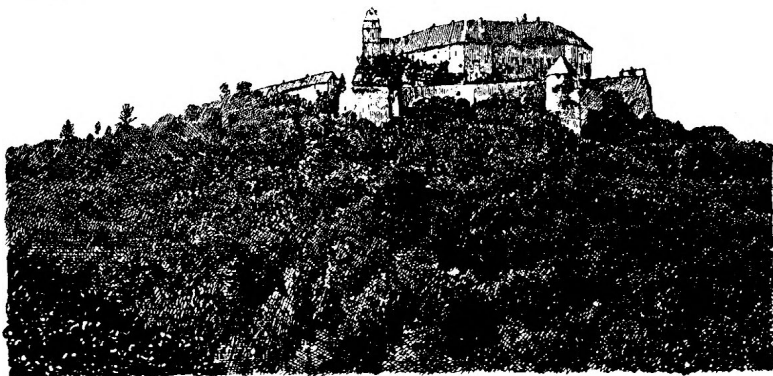
179. Répcékéthely (Mannersdorf an der Rabnitz), ma Burgenlandhoz csatolt csinos fekvésű község (244 m), a Répce mellett, 818 német lakossal. Régi templomának szentélye 1239-ből való, a 4 evangélistát feltüntető szép szerpentin-oltárkövel. Répcékéthely és Alsólászló közt a **Tábor** koresma (l. alább).

Répcékéthely régi okiratokban Gathal és Meinhart neveken fordult elő. Itt szállt meg 1277. nov. 27. IV. László és serege, midőn Henrik bán fiainak községi várába utazott, hogy ott Rudolf római királlyal találkozzék; a sereg táborozásának he-

lyét jelöli ma is a **Tábor** helynév. Alsólászló mellett, ahol még a 17. szdban egy Tábor kastély állott fenn. A török uralom alatt Kéthely elpusztult, de újra települt német lakókkal.

A kismartoni Szent Márton plébániatemplom.

Borostyánkő vára.

B) A Borostyánkői hegység.

Magasságban a Kőszegi hegységgel vetekszik s átmenetet alkot az osztrák és stájer hegyekhez. K felől a vágodi nyereg (503 m) választja el a Kőszegi hegységtől. Nincs az a tömeges jellege, mint amannak, s különösen Ny-i részében a Bucklige Welt jellegzetes térszínébe megy át. Nemcsak völgyeit, de magasabb tetőit is sűrűn tarkítják a kőszégek, melyeknek szorgalmas lakói a magasabb régiók földjét is nagyrészt felszántották.

180. A Szombathely—Pinkafői vasút. (Eredetileg h. é. v. a MÁV. kezelésében, a megszállás óta Rohoncra kezdve az Österr. Bundesbahnen vonala.) 48 km; naponta 4 vonat, 2 óra alatt. A vasút a Gyöngyös és Perint folyócskát áthidalva (j. $\frac{1}{2}$ ó. *Herény*, a Gotthárd-féle volt csillagvizsgálóval). Ny-i irányban (6 km) *Olad* (9 km), *Torony* és (12 km) *Bácsú* állomások érintésével, utóbbinál a Rohonci patakot áthidalva és Burgenland területére lépve át, ÉNy-i irányban erős emelkedéssel (18 km) *Rohonc* állomást (300 m, l. 177. sz. a.) éri. (Ütlevél- és vőmvizsgálat.) J. mindig a Kőszegi hegység erdős láncolata. Innen hirtelenül D-re fordulva, a vízvázalstónál aláereszkedik; 20 km *Csajta* (Schachendorf), 22 km *Ósém* (Schandorf), 25 km *Pinkaóvár* (Burg (277 m), utóbbi csinos fekvéssel a Vashegy (415 m) tövében (l. 186. sz. a.). A vasút a Fehérpatak (Tauchen) völgyében halad felfelé; csinos tájrészletek, 28 km *Sámfalva* (Hannersdorf, 273 m), régi templomáról híres (l. 186. sz. a.) — 32 km *Nagy-szentmihály* (Gross-Petersdorf, 311 m; Vend.: Magyar király, Flórián, étermek: Schödl Rajmund, Graf István, Saufenauer József. Csinos község 2557 lak., élénk forgalommal. — A vasút a Pinka tágas völgylapályán ÉNy felé halad, kilátással Szalónak és Borostyánkő váraira. — 38 km *Vasvörösvár* (Rothenthurm, 309 m; l. 192. alatt.) — A Pinka mentén 45 km *Felsőőr* (Oberwarth, 317 m, l. 187. sz. a.); szárnyvonal (7 km) Tarcsafürdőre és (9 km) Felsőlövőre. — A vasút a Pinka csinos, termékeny völgyében erős emelkedéssel ÉNy felé megy; 50 km *Rödön* (Riedlingsdorf, 372 m), mellette magasfekvű (437 m) kálváriatemplom; 53 km *Pinkafő* (400 m), l. 194. sz. a.

181. A Felsőőr—Felsőlövői szárnyvonal (9 km, naponta 7 vonat 25 p. alatt) Tarcsafürdő és Felsőlövő vidékének felkeresésére ad lehetőséget.

182. Autóbusz-közeledés. A kiterjedt autóbuszhálózat vonalairól 3 érinti vidékünket: 1. *Kirchschlag—Tarcsafürdő*, (48 km), mely Borostyánköt, Máriafalvát és Felsőlővöt érinti, naponta kétszer, 1½ ó. alatt. — 2. *Rötfalva-Rendek—Léka—Borostyánkő—Felsőlőv—Tarcsafürdő*, (25 km), 1½ óra alatt. — 3. *Léka—Kirchschlag* (16 km), naponta négyszer, 50 p. alatt.

183. (Kőszeg)—Léka—Borostyánkő—Kirchschlag (10 ó.). Kőszegről Lékára (l. 171.) 2½ óra. (Rötfalva-Rendekről autóbusz-közeledés, l. 182. alatt.) Az országot *Hosszúszege* (Langeck) falu (347 m) és *Weissenbachl* kőresma (378 m) érintésével a Gyöngyös mindjobban keskenyedő völgyében *Gyöngyösfőre* (Günseck, 440 m) vezet; innen kezdve nagy kanyarulatokkal, részben szép fenyveseken át felkapaszkodik a Borostyánkői hegységre, szép kilátást nyújtva minden irányban, végül *Borostyánkőre* ér. Lékáról idáig gyalog 3½—4 ó., Kőszegről kocsin 3—3½, gyalog 6 ó.

Borostyánkő (Bernstein, 619 m) magasan fekvő esinos község, 1075 német (csak 68 magyar) lak.; a vidék egyik érdekes községe, s kirándulásokra alkalmas kiindulópont. Kath. templomának sekrestyefalában az egykori gót szentségfülke most is látható. Szép evang. temploma is van. Környékén kénkovandbánya és szerpentintelepek.

Vendéglők: Mager József, 4 szoba; Mager Dániel, 2 szoba.

Posta és távíró helyben; legközelebbi vasúti állomás Felsőlőv.

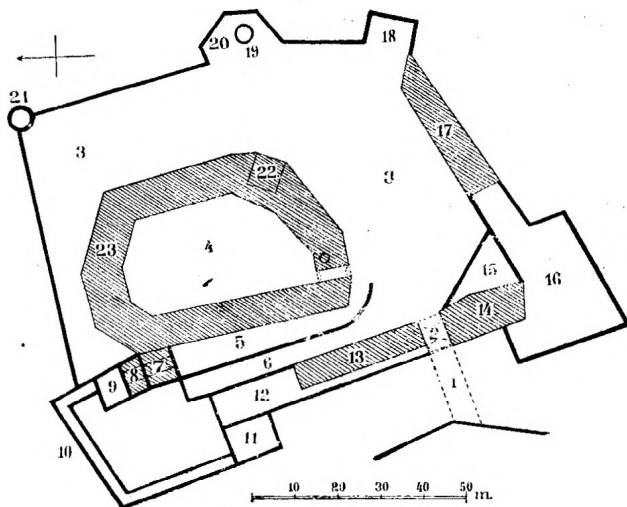
Szerpentinből esztergályozott szép dísztartályak Höfer Adolf műesztergályosnál.

A község Ny-i szélén, domb tetején áll a tekintélyes **vár**, ma Almácssy György természettudós és középázsiai utazó tulajdona, teljesen ép karban tartva.

Borostyánkő vára a monda szerint a spanyol eredetű Micbán (Simeon Hispanus) tulajdona volt. A vár a 13. szdban hol magyar kézen, hol Frigyes német császár birtokában volt. Albert herceg 1289. elfoglalta a Németújváriak összes határszéli birtokait. Két évvel rá III. Endre visszavívta a várat, de ez ismételve osztrák kézre került. 1383. a Kanizsaiak kapták Zsigmond királytól zálog címen, kik azt 1389. királyi engedéllyel újjáépítették. 1420. körül rablóvárrá süllyedt. Mára

tyás király uralkodását megelőző zavaros időkben idegen kezekbe jutott. Az 1491. évi egyezség zálogbirtokként a Habsburgoknak engedte át. 1601. óta a Königsberg családé volt a vár, melytől Batthyány Adám gróf 1644. megvette. A vár 1647. került vissza végleg Magyarországhoz. A Batthyány család 1864-ig bírta a várat, ezután az angol Egan Edward tulajdona volt, kinek Ede fiától 1892. a teljesen restaurált várat Almácssy Ede vette meg; most e család ivadékaik bírják.

A várba boltozatos hídön (1) jutunk, mely a hajdan vonóhíddal védett nagy kapuhoz és kis rohanóajtóhoz (2) vezet; ez a nagy udvarra (3) nyílik, melyben a belső vár 6 m magas kősziklán épült. Az emeletes várépületbe a Nádasdy-címerrel díszített vonóhídaskapu vezet; a lépcsőházban a vár összes tulajdonosainak címerai. Ez az épület a 17. szdban nyerte mai alakját; É-i szárnya 1610-ből való, az épület másik két szárnyát a Batthyány-család újonnan építtette vagy átalakíttatta. Legnevezetesebb része a torony (22) melletti lovagterem, melyhez az udvarról íón pilaszterekből szegélyezett renaissance-ajtó vezet. A terem mennye-

Borostyánkő vára alaprajza.

zete és falai esinos késő renaissance-korú stukkó díszítményekkel (a Königsbergekkorából) vannak ellátva. A kaputól b. van a kápolna. A belső udvarban (4) emelkedik egy az emeletig érő esinosan befásított kőszikla, mely az épület folyosójába is bele-nyúlik; ettől j. van egy csúcsíves ajtó, mint a középkor tanúbizonysága. A belvár Ny-i oldalán dongaboltozatú helyiségeken (7, 8) át az udvar (3) É-i részébe jutunk. Innen keskeny folyosó (10) vezet a pompás kilátást nyújtó magas sarokbástyához (11), melyhez melléképületek csatlakoznak (13. és 14. laktanya volt, 17. gazdasági épület). A nagy udvar D-i és K-i oldalán bástyák (16, 18, 20) vannak, utóbbiban a faragott kővel kirakott mély kút (19); az ÉK-i sarkon álló torony (21) hajdan fegyvertáru szolgálta. A várat körül fogó falak 10—16 m magasak.

Borostyánkőből É-ra emelkedik a pompás fenyvesekkel borított *Gerinchegy* (Kimmberg, 807 m), melyre vörös jelzés vezet ($\frac{3}{4}$ ó.); a hegy tetejéről (Júlia-messzelátó, összeomlott) igen szép kilátás a Bucklige Weltre és az osztrák-stájer havasokra. — A hegy (chloritpala és szerpentin) gerincén kék jelzés vezet végig É felé a Wenzelanger-nyeregére (710 m), melyen át az országút Kirchschlagra vezet (l. 161. sz. a.), Borostyánkőből gyalog 4 óra.

Esinos kirándulások kínálnak Borostyánkőről *Mentsérre* (Rettenbach, 20 p.) és *Edeházra* (Stuben, 1 ó.), továbbá (kék jelzés) *Mentsér* és *Háromsátor* érintésével az osztrák *Malternbe* és *Hochneukirchenbe* (772 m) $2\frac{1}{2}$ ó.

Borostyánkőről az országút, megkerülve a Kőhalom (Steinstüekl, 829 m) erdős gerincét, pompás fenyvesben átkel a Wenzelanger-nyergen (710 m) s folyton É-i irányban, fennsíkszerű vidéken a *Vereshegyre* (Redlshöhe, 796 m) visz fel.

A legmagasabb pont közvetlenül az országút mellett jobbra; innen pompás kilátás minden irányban: Hochneukirchen mögött a Wechsel láncolata, balra a Schneeberg és Raxalpe, odébb a Hartbergi hegyek, lenn a völgyben Edeháza (Stuben), mögötte a határfői (Schmiedraith) magasan fekvő iskola, DK felé az Irottkő láncolata, Szalónak vára, Tarsasfürdő stb.

Az országút lassú ereszkedéssel átszeli az alsó-ausztriai (régi magyar) határt (660 m) s *Ungerbach* községtől kezdve a hasonnevű patak völgyét követi, majd ennek a Zöbern patakba való torkolata után ennek szép völgyében húzódik ÉK-i irányban *Kirchschlagig* (414 m). L. ezt 161. alatt. Borostyánkőrtől 3¼ ó.

Lékáról egyenesen Kirchschlagra az országút a Zöbern (a Gyöngyös mellékvize) tág völgyében ÉNy felé visz *Latorfalva* (Bubendorf) és *Pörgölin* (Pilgersdorf) községeken át (Lékáról ide 1¼ óra).

Pörgölintől 1 ó. Ny felé van *Kupfalva* (Kegl) magasan (607 m) fekvő falu; közvetlenül fölötte hosszan nyúlik el a kopár *Kúphegy* (Kogberg, 713 m), melyről szabad kilátás nyílik a környező vidékre és az osztrák stájer havasokra.

Pörgölintől 1½ óra alatt elérjük a régi magyar határt (itt j. a *Radigundenstein* l. 161. alatt) s alsóausztriai területen a mindjobban szépülő Zöbern-völgyben további ½ óra múlva Kirchschlag-ba érünk (l. ezt 161. alatt).

184. (Köszeg)—Irottkő—Borostyánkő (7¼ ó.) Köszegről az Irottkőre (mint 173.) 3½ óra. Innen a kék-fehér jelzés a hegység főgerincén tovább vezet Ny felé, többnyire szép erdőben, részben fenyvesben, utóbb sok vágott erdő. Több helyütt szép szabad kilátás É és ÉNy felé. A Staudenriegelen (858 m) át a *Nagy-Szarvaskő* (862 m) É-i oldalán ÉNy felé fordulva, az Irottkőtől 1½ ó. alatt a Kis- és Nagy-Szarvaskő közti nyeret (*Trenkboden*, 3 határoszlop, 790 m) érjük el. Most a Kis-Szarvaskő bukkerdejében (mind kivágva) haladunk ÉNy, majd ÉENy felé, míg a 701 m pontnál (a Trenkbodentól 30 p.) többszörös útelágazáshoz jutunk. (DNy felé Városszalónakra 1½ ó., Üveghután át Góborfalvára és az antimonbányát érintve Tarsásra 1½ ó.). Itt az erdőből kilépve ÉNy-i irányban 15 p. a *Felsőszénégető* (Obere Kohlstätten) falut, majd (20 p.) *Alsószénégetőt* és (20 p.) *Vágodot* (Holzschlag, 502 m) érjük el. Innen Langautelepen át Borostyánkőre még 1¼ óra. — Az út utolsó része Felsőszénégetőtől Borostyánkőig napos, kevéssé jutalmazó; csinos részlet csak a langautelepi völgy. Az Irottkőről Borostyánkőre összesen 4¼ óra.

185. (Köszeg)—Irottkő—Királykút—Városszalónak—Tarsasfürdő (8 ó.). Köszegről az Irottkőre (mint 173.) 3½ ó. Innen a Szarvaskőre vezető kék-fehér jelz. úton a hegység főgerincén a *Trenk-*

boden (790 m) nyeregig (mint 184. sz. a) $1\frac{1}{2}$ ó. Itt a főgerincről letérünk a Ny felé vezető piros jelz. útra, mely több tetőn át egy erdős nyeregbe (35 p.) vezet, honnan b. fordulva, szép bükkösben DNy-i irányban megkerülve a 671 m magas hegytetőt, b. felé való kiágazással 15 p. alatt a *Királykút* (590 m) gyönyörű rétjét érjük el. Ritkaszerű erdei rét, szép veresfenyőktől körülvéve, kitűnő forrással (a monda szerint Mátyás király vadászóhelye), DNy felé szép zöldelő hegyoldal; igen bájos, kedves kép. Innen DNy-i irányban (vörös-zöld jelzés) egy dombon átkelve, majd a *Kis Plisa* (691 m, serpentin kőzetek) oldalán *Schönautanyára* (440 m) jutunk. (A tanya előtt a kocsitúrról j. kell letérni, mert a kocsitútszalonnákra visz.) A Fehérpatak (Tauchen, 341 m) mély völgyén átkelve, a magasán fekvő *Városszalonnára* (406 m) kapaszkodunk fel ($1\frac{1}{2}$ ó.). Az Irottktől idáig $3\frac{1}{2}$ ó.

A Kis-Szarvashegyről a (701 m) ponttól vörös útjelzés *Szalonnakútán* (Glashütten, 497 m) át *Göborfalvára* (Goberling, 385 m, savanyúvizforrás $1\frac{1}{4}$ ó.) és innen az őribányai *antimonbánya* (l. 191.) érintésével *Tarcsára* vezet ($1\frac{1}{2}$ ó.; l. ezt 189.) Kőszegről idáig jó 8 ó.

Városszalónak (Sehlaining, 406 m) magasán fekvő, városias jellegű község 881 német (rkath. és evang.) lak., főterén díszes közkúttal (1850), melynek vize a Schönautanya körüli hegyekből vezetetik be. A község szélén álló csúcsos *kath. plébániatemplom*ot Paumkirchner András építette a 15. szdban a pálosok részére. A hosszahajót hálósboltozat, a 3 oldallal záruló szentélyt csillagboltozat tetőzi be. A Ny-i kapu csúcsos timpanonjában az alapító címere látható. A templom a 17. szdban barokk ízlésben részben átépült. A templom mellett lévő páloskolostor (alap. 1470.) romjai közt a gótikus keresztfolyosó és egy terem még felismerhető. 1550—1640-ig a templomot és plébániát a protestánsok bírták, 1642. a katolikusok visszafoglalták.

Az emelkedett helyen álló *evang. templom* (ép. 1784.) terjedelmes háromhajós csarnok, melynek hatalmas toszkánai oszlopai közé empériumok vannak beépítve. A feszülettel ellátott oltár fölé van helyezve a szószék, melynek hangfogóján a Világmegváltó szobra van elhelyezve. Előtte a keresztelő medence áll. A város régi kőfalai részben még megvannak. Az Ószalonnára vezető útról (5 p.) pompás kilátás esik a merészen épített várra.

Vendéglők: Ott Károly, a főtér; Steiner József, u. o.; Pfeiler Károly. A város felső szélén, a tarcsai út eleje felé Marth János kávéháza. *Posta és táviró* helyben.

Legnagyobb nevezetessége a Fehérpatak (Tauchen Bach) szakadéktól övezett hegyen merészen épített ***lovagvára**, mely majdnem teljes eredetiségében maradt meg és ma is lakott.

Szalonnak vára a 13. szdban már mint Németújvári Henrik tulajdona szerepel; ez 1270. minden határszéli várával együtt Szalonnakot is Ottokár cseh király kezére játszotta. 1371. a Csornaiak (Ka-

nizsaiak) más jószágokért visszaadták a királynak. 1446. III. Frigyes római király és osztrák herceg hívének Paumkirchner András német lovagnak adományozta, aki kezdetben III. Frigyes híve volt, de utóbb V. László

Szalónak lovagvára.

magyar király zászlójához esküdött. Frigyes menekülni akarván ingadozó jellemű hűbéresétől, őt menedéklevéllel Grázba hívatta, biztosítván őt, hogy míg az esti harang meg nem kondul, addig bántódása nem lesz és távozhatik a városból. Paumkirchner még jókor távozni akart, amidőn időnek előtte megszólaltak a harangok, Paumkirchnert csalárd módon

elfogták és kivégezték (1471). Halála után a vár előbb a stájer Stubenberg, utóbb a Kanizsai, majd az Újlaki családra szállt s 1648 óta a Batthyányak bírták, Schmidt Ferenccei egyetemben, ki gróf Batthyány Lajos miniszterelnök egykori részét a kincstártól megvette. Jelenleg dr. Selesky Demeter tulajdona.

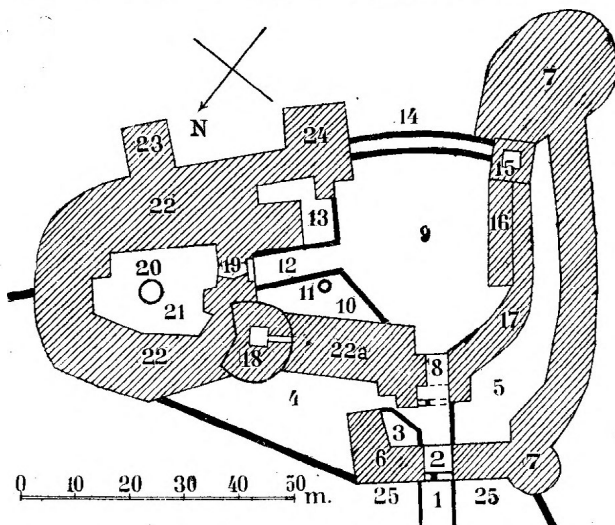
Tíz oszlopon nyugvó hosszú híd (1) vezet a község főteréről a beerdősített mély árkon át a hajdan felvonóhíddal ellátott főbejáróhoz (2), mely fölött a gr. Batthyány címer (1648) van; a kaput a lőréses laktanya (6) és torony (7) védte. A főbejáróból hídra érünk, melynek j. oldalán keskeny udvar (5), b. oldalán lejtő van, mely a külső udvarba (4) vezet. Ezen lejtő által képződik egy kis udvar (3), mely a híd alatt a keskeny udvarral (5) összeköttetésben van. A kapucsarnokot (8) szintén vonóhidás kapu és kirohanóajtó védte; a kapu fölött a Stubenberg (1526) és Paumkirchner család címere. A kapucsarnok bal oldalán a mostani lakóházba (22a) egy értéktelen *kápolna* van beépítve. A nagy várudvar (9) jobb oldalán hosszú, keskeny épület (17) áll, mely az *örtoronyba* (15) vezet; felülről szép kilátás a donjonra és a várudvarra, valamint a szép völgyre. Az örtorony és a lakóház (17), valamint a két rondella (7) és az ezeket összekötő épület (most kamarák) a 16. szdból valók, ellenben az örtorony előtti lakóház (16) a 19. szdban épült. A nagy udvartól b. keskeny boltozatos átjáró (19) a belső udvarra (21) vezet; a boltozat b. falában van Paumkirchner András gróf életnagyságú érdekes **reliefképe* és

építészlete. A belső várudvarban (21) van a ciszterna (20). A j. oldali kétemeletes épületnek (22) DK-re kiugró szárnya (23) alatt van a barokk-stukko díszítményekkel ékített régi *kápolna*, melynek csavart oszlopoktól övezett oltára (18. szd eleje) a Batthány címert hordja. Ettől D-re (24) volt egy őrtorony, melyet a 15. sz. őrtoronnyal erős fallal bíró tető nélküli folyosó (14) köt össze, melyről gyönyörű **kilátás* nyílik a mély völgybe és a síkság felé. A *donjon* (18) a rendes alaktól elütő hatalmas ötemeletes kerek építmény, amely a lakóépületek (22 és 22a) közé van ékelve (bejárata a 22a épület II. emeletéről) s az öt emeleten felül később épített ágyúcsarnokkal van ellátva; a donjon lépcsője a torony ÉK-i részén a fal közé van építve. A vár K-i, D-i és Ny-i oldalát meredek lejtős domb, É-i oldalát széles, mély, kösziklás árok védi. Az árkot K és ÉNy felől elzáró két széles falnak lépcsőzetes gyilkójárója van. E falak a várost övező falakkal összefüggnek.

Városszalónakról a Glasbach völgyében É-i irányban *Góborfalvára* (Goberling, 385 m) 50 p. Innen a templom mögötti hegyen ÉNy-i irányban *Borostyánkőre* (619 m), $1\frac{1}{2}$ ó.

Városszalónakról a Fehérpatak völgyén *Óribányára* 1 ó., innen vörös jelzésen a hegygerincen É-i irányban egyenesen *Borostyánkőre* $1\frac{1}{4}$ óra.

Városszalónakról Tarcsafürdőre a (piros-zöld jelz.) gyalogút több dombon és völgyecskén át Ny-i irányban 1 ó. alatt visz. (Az országút Máriafalván át nagyot kerül.) Tarcsafürdőt l. 189. alatt.

Szalónak lovagvára alaprajza.

186. Pinkaóvár—Vashegy
—Sámfalva—Gyepűfűzes (3 ó.).

Pinkaóvár (Burg, 277 m, burgenlandi kisközség (447 lak.) csinosan fekszik a Fehérpataknak a Pinkába való torkollásánál, a Vashegy tövében. A románstílusú templomtól D-re a Pinka csinos völgyétől övezett meredek és részben sziklás dombon Mátyás korabeli várkastély maradványai ismerhetők fel. Vas- és bronzkori lelőhely.

Óvár régi neve Tolvajvár és Hollókó volt; a tatárjárás alatt elpusztult vár romjait 1244. a Csém nembeliek kapták. A 15. szdban az Óváriak bírták, kik itteni jogukat a Paumkirchnerekre ruházták át.

A községnél a Pinkán átkelve, déli irányban erdőben a *Vashegyre* (415 m) mehetünk (½ ó.). Az erdőből kiérve, szép kilátás a szomszédos dombvidékre és az osztrák havasokra. A hegy déli lejtőjét jó szőlők borítják.

A Pinka Óvartól lefelé nagy kanyarulatokkal tör át a Vashegy csoportján; a keskeny erdős szorosban, közvetlenül a folyó partján csinos séta esik Alsó- és Felsőcsatárig (1. ó.), ahol a Pinka a lapályra kilép.

Pinkaóvartól 25 p. ÉNy felé a Fehérpatak mellett **Sámfalva** (Hannersdorf, 273 m) fekszik. (683 német lak.). Nevezetes műemlék a dombon épült, kőfallal kerített kis régi ***templom**, egyhajós, szép arányú, torony nélküli templom, melynek egy része 13. szdbeli románstílusú, másik része 15. szdbeli csúcsíves. Hosszanti hajója háromszakaszos, hálósboltozattal, kétszakaszú keresztbordás boltozatú szentélyének záradéka sokszögű; egyik támasztópillérébe római eredetű oroszlán (Kr. u. 2. szd) van befalazva. Nevezetes, hogy a szentély bordái, gerincei, az ablakok bélletei és szárai, valamint az É-i oldalon nyíló ajtó foglalatjai égetett agyagból (terracotta) való; falai részint téglából, részint törmelékből épültek. A szentély j. oldalán két sírkő van (Rindsmaul György Albrecht lovag és neje, † 1654. és 1649, a Friedberg melletti Bärenegg (Bernegg) vár egykori urai); a templom külső oldalán falfestmény látható két angyal pálmagallyal kezében egy címer körül röpköd), továbbá Somogyi Erzsébet († 1681) sírköve.

Sámfalvától D felé *Várújfalu* (Woppendorf) és *Pöszöny* (Paderndorf) falukon át, a Vashegy Ny-i tövében, 1¼ ó. alatt **Gyepűfűzes** (Kohfidisch, 260 m) burgenlandi községet érjük, mely

Sámfalvi templom.

a Pinka egyik mellékvizének a Gerenith pataknak völgyében, erdős hegyek tövében fekszik. Ez Erdődy György gróf tulajdonát képező egyszerű, terjedelmes *kastély* a 18. szd első feléből való patkóalakú építmény, magasabb középrésszel, mely a szd végén átépült. Legszébb része a Ny-i szárnyban található négyszögletű terem, melynek négyzetlapos stukkomenyezete (1730) eredeti állapotában megmaradt. A kastélyhoz nagy park és kiterjedt erdőség csatlakozik.

187. Felsőőr és az Őrség. *Felsőőr* (Oberwarth, 317 m) a Pinka völgyében fekvő fejlődő község 3846 lakossal (2664, 1920-ban még 3138 magyar, a többi német, köztük 1617 kath., 693 evang., 1428 reform.); a járási hivatalok székhelye, kath., evang. és ref. templommal és iskolával; 3 takarékpénztár, sokféle egyesület. Lakói eredeti magyar nyelvüket mai napig változatlanul megőrizték.

Vendéglők: *Hotel Neubauer*; *Goldener Adler* (Mager Károly); *Gambrinus* (Luif Adalbert); *Goldenes Lamm* (Wagner Antal); *Ochsenhofer János*; *Weschnitz N.* (alkoholmentes vd.) — *Kávéház:* *Köhler*. — *Pályaudvari vendéglő:* Grabner.

Vasuti állomás (szárnyvonal Tarcsafürdőre és Felsőlövőre). *P. T. Tb.*

A pályaudvar előtti téren áll az impozáns hősi emlék és az újonnan épült kétemeletes Jägerkaszerne. A község elején a Vöröshegy van, melynek a kurucok elleni védelméért az egész lakosság nemességét kapott.

Felsőőr a szomszédos Alsóőrrel és Őrszigettel magyar szigetet alkot a német területen; lakói (kik eredeti neveik szerint székelek lehettek) az Árpádok alatt határőrökül (spiculatorok) telepítették ide s nevezetes szabadságokat élveztek; majd az országos nemések közé soroztattak. Te-

rületük *Kapitányságnak* vagy *Eőrnagyságnak* (Die Warth) nevezetett. A reformáció idején Felsőőr egész lakossága a protestáns hitre tért, de 1663. Tormássy Péter vasvári prépost 500 német katonával a városra rohant s a protestánsokat minden joguktól és birtokuktól megfosztotta.

188. Felsőőr—Városszalónak ($1\frac{3}{4}$ ó.), az országúton *Őrszentmárton* (316 m; híres ősi bieskák) és *Drumoly* (Drumling 340 m) községeken át Városszalónakra kevésbé érdekes; a Drumoly és Városszalónak közti dombhátról (404 m) szép kilátás a stajjer Riegersburgra, a Hartbergi hegyekre és a Wechselre.

Városszalónakot l. 185. alatt.

189. Tarcsafürdő. Tarcsa község mellett fekvő *Tarcsafürdő* (Tatzmannsdorf, 347 m) a Dunántúl legesinosabb fürdői közé tartozik. Fenyves erdőkkel ékesített, É felől védett völgyben fekszik, csinos parkkal övezve. Központja a fürdőház (1), gyógyudvar (8) és a Batthyány szálloda (5), mely körül a többi fürdőépületek és nyaralók [Forrásépület (10), Nagy kastély (4), Mária- és Karolina-villa (6, 7)] csoportosulnak; távolabb esik a Svájci ház (16). 8 ásványforrása közül a Károly-, Ferenc-, Miksa-, Miksa-artézi és Réti-kút vizét ivókúrára, a többiét fürdőre használják; a források a szénsavdús, sós savanyúvizek és vasas vizek közé tartoznak, a glaubersótartalmú szénsavdús Miksa-forrás Magyarországon egyedül állt. A tarcsai ivóvizeket a légző- és emésztő szervek hurutos bajai, vérszegénysége és sápadtság, a fürdővizeket női betegségek

és idegbajok ellen használják sikerrel. Van itt hidegvízgyógyintézet, vaslápfürdő (moor), savó-, tej- és szőlőkúra.

A fürdő 1620. óta áll fenn, akkor az ú. n. Ó-kastélyból és néhány fakunyhóból állott; 1796. már több épület emelkedett és környékük parkká alakítottatott át; a fürdőorvos is akkor kezdte meg működését. 1830—50. a fürdő nagyon látogatott volt.

utóbb hanyatlásnak indult; csak 1890. óta alakítottatott át modern gyógyfürdővé, tulajdonosa, a Batthyány grófi család által. 1852-ben Grillparzer Ferenc, a kiváló német író volt a fürdő vendége. (Emléktábla).

A fürdővendégek részére mintegy 150 szoba áll rendelkezésre, ú. m. a Batthyány-szállóban (5) 40, a Gyógyudvarban (8) 57, stb. A szomszédos *Tarcsa* faluban szintén számos (olcsóbb) szoba áll a fürdővendégek rendelkezésére.

Vendégkök: Batthyány-szálló (l. fenn); Korona (14) 12 szo. *Vasúti állomás*, P. T. Th. — *Autobuszközeledés* l. 182.

190. Tarcsa—Máriafalva—Borostyánkő (2¼ 6.). Tarcsáról az országúttal párhuzamos dülőúton *Gyimótfalvára* (Jurmansdorf, 360 m, kastély) 20 p., innen az országúton Máriafalvára 40 perc.

Máriafalva (Mariasdorf, 415 m) esinos fekvésű község 399 német (kath. és evang.) lak., (Vend.: Fuith Ferenc, Hollendonner József), gyönyörű gótstílusú ***templommal**, mely elsőrendű műemlekeink közé tartozik. A templom 1469. épült, 1666. barokk ízlésben megújított, mai stílszerű megújítása Steindl Imre által történt 1882—84. államköltségen. Külső fala mozaikszerűen van kirakva, teteje vörös s áttört művű tornya fekete; a főajtaja alakra s kidolgozásra nézve igen szép, fölötte művészi erkély, Mária-szobor és egyéb ékítmények vannak. A templom három szakaszú hosszanti hajója fölé keresztborda boltozat borul; szentélye kétszakaszú s a nyolcszög 3 oldalával zárul, hálóboltozattal.

Belső berendezése megfelel a szép külsőnek; b. a faragott szent-ségházikó vasaltája 1483-ból való; díszes főoltára és aszóseke a Zsolnay-féle pécsi majolikagyár remekei, j. mellékoltára grázi munka, sok régi kép és 14 kálváriakép Innsbruckból; keresztelmedencéje szép modern vas-munka. 16. szdi szép kovácsolt vastödéllel; üvegfestmények Róth Miksától. A bronzharang 1534-ből való. (A templom kulcsa a templom mögötti kath. iskola tanítójánál.)

A templom közelében van a világháború hősi halottainak emlékműve.

Máriafalváról az országúton a Fehérpatak (Tauchen) völgyébe (400 m) $\frac{1}{2}$ ó., a szép rétekkel borított völgyben ENy felé 15 p., azután a völgyet elhagyva ÉK-i irányban szép erdőkön át Borostyánkőre emelkedik az országút. Borostyánkőre (619 m), még 1 ó. (Taresától idáig 2 $\frac{1}{4}$ ó.)

191. Tarcsa — Antimonbánya — Góborfalva — Szarvaskő (3 $\frac{3}{4}$ ó.). Taresáról (vörös útj.) ÉK-i irányban *Sóskút* (Sulzriegel) falucsára s innen előbb DK-re, majd a Drumolyi patakon túl ÉK-i irányban a *Neustift* nevű széles hegyháttra (491 m, szép kilátás), melyen a Máriafalva—Városszalónaki országút végighúzódik. A tetőn keresztezve az országutat, ÉK-i irányban jó szekérúton leereszkedünk az *Öribánya* (Bergwerk) községhez tartozó *antimonbánya-telepre* (440 m). Taresától idáig 1 óra.

A bányatelep 25 Ha területet foglal el a Fehérpatak völgyének K-i és Ny-i lejtőjén, a tulajdonképeni bányatelep az utóbbin, a Neustiftberg K-i ereszkedőjén van. A művelést itt már a 17. szd második felében kezdték meg pirítéssel, de az antimonbányászatot (melyet már Kr. e. 3. szdban nagyban űztek, l. 175. alatt), csak Körmendy József Ede kezdte újra 1860. de ésszerűen csak 1878. óta folyik, amióta a bécsi Miller és Társa cég vette meg. A fejtett bányaterméket kötélpálya szállítja a taresai vasuti állomásra. Az antimonércetelek a phyllithegység chlorit- és mész-csillámpalái között grafitos palában fordulnak elő. A bánya jelenleg nincs üzemben.

A bányatelepről a jelzés a Fehérpatak völgyében fekvő antimonkohó érintésével a patak bal partján emelkedő hegyen (467 m) át a keskeny völgyben fekvő ($\frac{3}{4}$ ó.) *Góborfalvára* (Goberling, 385 m) vezet (savanyúvízforrás), honnan K-i irányban erdős völgyben *Szalónakhutára* (Glashütten, 497 m) 1 óra, onnan a *Kis Szarvaskő* alatti 701 m tető (l. 184. sz. a.) $\frac{1}{2}$ ó. Itt elérjük a Kőszegi hegység főgerincét, melyen az Irottkő 2 ó., Kőszeg további 2 $\frac{1}{2}$ ó. alatt érhető el. (l. részletesen 184. és 173. sz. a.)

192. Vasvörösvár (Rothenturm an der Pinka, 309 m) község a Pinka völgyében a vasuti állomástól 20 p-re, 1017 német (csak 77, 1920-ban még 204 magyar) lakossal. A község K-i szélén áll özv. gr. Erdődy Gyuláné díszes, mór stílusú *kastélya* (ép. gr. Erdődy István 1864.), melynek toronyszobájában őrizték II. Rákóczi Ferencnek annak idején sokat kutatott titkos levéltárát. A kastély belső berendezése fényes és előkelő ízlésre vall. A kastélyt szép park övezi.

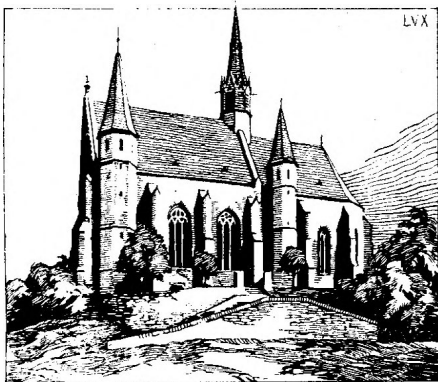
193. Felsőlővő és környéke. Taresafürdőből a Vogelsang-parkon át a vasuti állomáshoz s a vasuton átkelve, a pályatest mentén többnyire erdőben Felsőlővőre $\frac{1}{2}$ ó.

Felsőlövő (Ober-schützen, 350 m), csinos fekvésű község a kies völgy déli részében, 1063 német (közte 862 evang.), 1920-ban még 129 magyar lak.; házai szétszórtnak kertek között fekszenek; központja az ág. evang. tanintézetek nagy épületesoportja az evang. templommal és szépen befásított térrel. Itt székel a burgenlandi evang. szuperintendens.

Vendéglők: Neubauer János, Központi szálloda, Schuh János, mindkettő jó. — **Vasúti állomás.** Posta és táviró helyben.

Felsőlövő lakói, kik Nagy Károly alatt ide telepedett gyarmatosok utódai a honfoglalás után határőrök-ként szolgáltak és fiások (Schützen) lehettek. — Jelentőségét 1845. alapította meg Wimmer Gottlieb Ágost

evang. lelkész, ki itt az első tanítóképzőt létesítette Vas vármegyében. Jelenleg főgimnázium, tanítóképző intézet, elemi iskola és internátus áll itt fenn.

Máriafalva temploma.

Felsőlövőről Villamos (Willersdorf) községbe (380 m) $\frac{1}{2}$ ó.; (a község felett állott Németújvári Iván gróf régi vára, hírhedt rablófészek) innen a **Villamosi patak** szép völgyében („Schlucht”) kék jelzés vezetett végig ÉNy felé; a keskeny erdős völgy sok szép részletben bővelkedik a kedvelt kirándulójel. Villamosról $\frac{3}{4}$ órányira a Krumpau patak betorkolásánál (41 m) vörös jelzés vezetett fel a Sandriegel verincén a magasán fekvő **Határfő** (Schmiedraith, 658 m) községbe, melynek exponáltan fekvő iskolája messzire látszik. Innen kék jelzés vitt $1\frac{1}{4}$ ó. alatt a Hutwisch (897 m) alján fekvő **Hochneukirchenbe** (772 m.) (A jelzések jelenleg elpusztultak.)

Felsőlövőről a Hármashatárhoz. A villamosi völgyben (kék jelz.), a 441 m pontig mint fentebb; innen 40 p. alatt az országhatár érjük el (hármashatár: Magyarország (most Burgenland), Alsó-Ausztria és Stájerország); nagy határkő. (Felsőlövőtől 2 ó.)

Felsőlövőről Borostyánkőre. Felsőlövőről kék jelzésen É-i irányban a Hamvasd felé vezető úton 30 p. azután ÉK felé le a Fehérpatak völgyébe ($\frac{1}{2}$ ó.), honnan a jezés a Máriafalva felől érkező országúton kanyarodik **Borostyánkőre** (l. 183. sz. a.), 1 óra; összesen 2 óra.

Felsőlövőről Pinkafőre kék jelzés Ny-i irányban, eleintén az országúton, azután a Waldwirth (Sauwirth) koreszmától kezdve erdei gyalogúton ÉNy-i irányban, összesen $1\frac{3}{4}$ óra.

194. Pinkafő (Pinkafeld, 400 m), fejlődő iparos nagyközség a Pinka tág völgyének katlanszerű É-i végében. 2573 túlny. német (csak 94, 1920-ban még 317 magyar) lakossal (közte 545 evang.).

Vendéglők: Lehner-szálloda, 12 szoba; Faith Antal; Central; Haas vd. és kávéház.

Vasúti állomás (Friedberg és Szombathely felé). *P. T. Tű.*
Nyári uszoda a Pinka folyóban.

Pinkafő a legcsinosabb községek egyike, villamos világítással ellátott jól kövezett és befásított utcái csinos épületeikkel városias jellegzetet kölcsönöznek neki. A község D-i végén van gróf Taxis kastélya szép parkkal. A község közepe táján van a nagy. róm. *kath. plébániatemplom*, melyet gr. Batthyány József 1786. épített (benne félszázadnál tovább működött Weinhofer József, híres egyházi szónok). Nevezetesebb épületek még az ódon *városháza*, mely előtt a város egykori pallosjogát hirdető *pellengér* áll (pallost tartó kéz, nyakgyűrűvel és láncsal, az ú. n. *Freiung*), továbbá az új plébánia, az áll. polgári iskola, a takarékpénztár épülete, az ág. evang. templom, a róm. kath. elemi iskola nagy épülete, a Paulai Szt Vincéről nev. irgalmas apácák zárdája (házunkban az első) magánkórházzal és elemi iskolával. Az osztrák megszállás óta létesített intézmények közül említendő az *otthon-múzeum* (Heimatmuseum).

Benne figyelemre méltók: római korú leletek, a pinkafői Gerichtsbarkait idejéből való régiségek; céhemlékek; kézműipari gyűjtemény (agyg., üveg-, fa-, csont- és ércárúk); modellek (bábsütők, festők, posztósok mintái); éremgyűjtemény; bányászati termékek; képek és plasztika; népviseletek régi könyvek.

A temető kápolnájában Steinle Ede Jakab (1810—86), a híres német madonnafestő remek oltárképe (Krisztus a Keresztfán).

Pinkafő lakói csaknem kizárólag iparral foglalkoznak, legfejlettebb a fa- és szövőipar. Régóta híres ipartelepe a Putsch-féle szőnyeg- és pokrócgyár; van még több kisebb pokrócgyár, bőrgyár, pipa- és ékszertokgyár, gőzfűrészt, villanytelep, stb.

A várost 1289. Albert osztrák herceg Köszeg bevételé után 33 más községgel együtt Németújvári Henrik és Iván gróftoktól elvette. III. Endre azonban 1291-ben Magyarországhoz visszacsatolta, amidőn vára leromboltatott. Erzsébet királyné alatt Pinkafő 1440. III. Frigyesnek zálogosította.

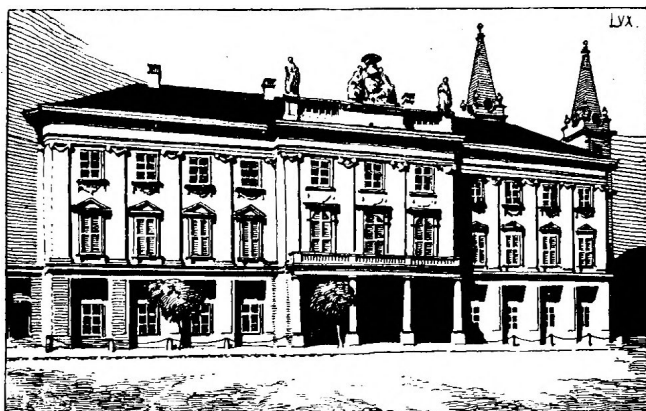
tott el s ezentúl 1664-ig Ausztriához tartozott. 1532. a törökök földig lerombolták a várost. A bécsi kamara a borostyánkői uradalmat és vele Pinkafőt 1601. a Königsberg családnak zálogosította el, melytől 1664. gr. Batthyány Ádám birtokába ment át.

Pinkafő környéke igen kies; a hegyek alját dúsan termő gyümölcsösök fedik, magasabb részeiket lomberdők, feljebb pompás fenyvesek borítják. Csinos kirándulások kínálkoznak minden irányban.

Pinkafőről Friedbergbe az országúton, a stájer Sinnersdorftól kezdve a Pinka keskeny, szép erdős völgyében 2¼ ó. — Gyalogút (sárga jelzés) az Árokszállásra vezető országút elejétől j. kiágazólag az erdős hegyhátára, melyen ÉNy-i irányban a Hochstrass (601 m) hegyen át, részben mezők közt, Friedbergre vezet (3 óra). — *Friedberg* (601 m) csinos fekvésű, fejlődő stájer város. (Vend.: Friedberger Hof, 24 szoba; Adler 10 szoba; Ferd. Lehner, 12 szoba.)

Pinkadombhátára (Hochart, 600 m) Sinnersdorftól ÉK-i irányban a hegyhátára fel, melyen a község a stájer határ mellett fekszik.

A *rödöni káldváriahegyre* az országúton D felé a hegy tövéig s innen a káldváriakápolnák mentén a *káldváriahegyre* (431 m); a templomot gr. Batthyány Pál győri nagyprépost építtette. Felülről igen szép kilátás É és K felé.

Püspökvár.

C) Szombathely és környéke.

195. Szombathely, megyei város Vas vármegyében, a Gyöngyös és Perint folyócskák lapályán (213 m), egyike a Dunántúl rohamosan fejlődő nagyobb városainak. Székhelye egy róm. kath. püspöknek és káptalannak, Vas vármegye törvényszékének és a járási szolgabírói hivatalnak, kir. törvényszéknek, ügyészségnek és járásbírósnak, pénzügyigazgatóságnak, államépítészeti hivatalnak, ügyvédi és közjegyzői kamarának, közjegyzőségnek, kir. tanfelügyelőségnek, MÁV. üzletvezetőségnek, dandárparancsnokságnak, vámörkerületi parancsnokságnak és számos más hivatalnak. Tanintézményeinek és egyéb kulturális intézményeinek nagy száma előkelő helyet biztosít Szombathelynek vidéki városaink között. Ipára és kereskedelmére élénk és fejlett; forgalma rendkívül élénk.

A város lakossága rohamosan gyarapszik.

Gyöngyösszállással történt egyesítése (1933. jan. 1.) óta a lakosság száma (az 1930. évi népszámlálás szerint) 39.158.

A lakosság majdnem tisztán (97.2%) magyar; a németek száma 852 (2.2%), a horvátoké 92, a tótoké 41. Felekezetre nézve van a lakosság között 32.859 róm. katolikus (83.9%), 68 gör. katolikus, 812 református (2.1%), 1.867 ág. evangélikus (4.7%), 31 görög keleti, 3.495 zsidó (8.9%). A 6 éven felüli lakosságból 96.6% tud írni és olvasni, összesen 34.018 lélek. A város lakóházainak száma 3.230 (1880-ban 706).

Története. Szombathely helyén már az újabb kőkorból és bronzkorban élt az ember. A történelmi korból elején itt kelta törzű népfaj (bójok

törzse) lakott. A római császárok idején itt *Savaria* állomáshely keletkezett; Tiberius Claudius (Kr. u. 41—54) alatt *Colonia Claudia Savaria* néven coloniává (gyarmattá) emeltetett és Felső Pannónia fővárosává lett. Septimius Severus 193. itt kiáltották ki császárnak. Diocletianus (284—305) alatt *Savaria* a keresztények ellen felállított bíróságok egyikének székhelye lett, ahol Szt Quirinus sisciai (sziszei) püspök a 4. szd elején vértanúhalált szenvedett. Nagy Constantinus császár (324—337) alatt *Savaria Pannonia prima* tartománynak fővárosa lett s ez idő alatt született itt (316 körül) Szent Márton, a későbbi tórsi püspök.

445. Attila hadai elfoglalták Savariát. 455 a város Theodomin keleti gót fejedelem kezébe került, kinek pusztításaival egyidőben, 458. szept. havában borzalmas földrengés is megsemmisítette a klasszikus idők még megmaradt emlékeit. Fia, a nagy Theodorik király halála (526) után Savariát a longobárdok, majd az avarok foglalták el. Nagy Károly az elpusztult Savarián keresztül (mely ekkor nyerhette német Stein am Anger nevét) vonult bajorországi téli szállására.

Nagy Károly avarokat telepített e vidékre s mivel ezek már keresztények voltak, Savariában püspökséget állított fel. Arnulf király Savariát Ditzmar salzburgi érseknek adományozta (875.) s ezen érsekek joghatósága alatt állott a város még a magyarok bejövételének idejében is, egészen 1009-ig, amikor Szt István Szombathely városát a győri püspökség joghatósága alá rendelte.

1241. a tatárok a várost teljesen elpusztították és lakói az erdőben földalati vermekben („Vermes erdő” neve ma is megmaradt) kerestek menedéket. Szombathely városa és vára (melynek némi nyoma a püspökségi székház mögött volt látható) a győri püspökök birtoka volt. 1490. Frigyes császár fia Miksa, Tamás győri püspök várórségének híál védelme dacára elfoglalta a várost; az 1491.

évi pozsonyi szerződés azonban a várost visszaadta II. Ulászlónak. Az 1578. évi pozsonyi országgyűlés a vasvári káptalant levéltárával együtt a törököktől szorongatott Vasvárról Szombathelyre helyeztette át. s ez azóta vasvár-szombathelyi társaskáptalan nevet nyert. Ekkor lett a város a vármegye székhelye.

1605. Némethy Gergely, Boeskey egyik vezére seregével megrohanta Szombathelyt s azt feldúlta. Bethlen Gábor dunántúli hadjárata alatt is sokat szenvedett a város, nemkülönben Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt, amikor majd a kurucok, majd a labancok tartották megszállva. 1710—11. a pestis 2000 lakót pusztított el. Az elnéptelenedett városba Kőszeg és Pinkafő vidékéről németajkú iparosok telepedtek be, kik nemsokára beleolvadtak a város régi magyar lakosságába.

A békésebb idő beálltával 1777. Mária Terézia a várost az új szombathelyi egyházmegye székhelyévé tette s püspökséget alapított itt, felsőszopori Szily Jánost nevezvén ki első püspöknek, aki a romokban heverő régi vár bástyáit lerontotta és felépítette a nagyszerű székesegyházat, a püspöki palotát és a papnevelő intézetet. 1809. máj. 31-től ok. 14-ig a franciák tartották a várost megszállva; 1817. ápr. 27. nagy tűzvész pusztította el kétharmad részben (137 ház, 60 pajta). Az 1848—49. szabadságharc és a Bach-korszak a várost fejlődésében megakasztotta, az alkotmány visszaállítása óta azonban, amidőn Szombathely nagy vasutihálózat középpontjává lett, a város fejlődése rohamossá vált. 1885. egyeztettek vele Óperint és Szentmárton községet s a város minden irányban hatalmasan fejlődött. Kedvező fekvésénél fogva ipara és kereskedelme nagy mértékben fellendült, s kulturális intézményei hazánk első városai közé emelkedtek. A trianoni békediktátum a város nyugati környékét Ausztriának ítélte oda, amit a város közgazdasága súlyosan megérintett.

Pályaudvar. A m. kir. államvasutak nagy pályaudvara a város K-i oldalán, az Ehen Gyula-téren, egyúttal a helyi érdekű vasutak pályaudvara. Vonatközeledés Celdömölk—Győr—Budapest, Kőrmend—Graz, Répcelak—Csorna—Pozsony, Rum, Kőszeg, Pinkafő—Teresza, Sopron—Bécs és Nagykanizsa—Barcs irányában. Vasuti iktértem.

Szállodák. **Palace*, Király-u. és Erzsébet királyné-u. sarok, 50 szoba, fürdőszobák, hideg, meleg folyóvíz, kávéház, tánc helyiség. Teljesen modernül újonnan átalakítva. **Kövács nagyszálló*a, Március 15-iki tér, 109 szoba (ebből 4 fürdőszobával), vill. világítás, közp. fűtés, hideg meleg víz a szo-

báokban; személyfelvonó, fürdő, borhóly és fodrász, étterem, kávéház, cukrászat, tánc- és hangversenyterem a házban; kerthelyiség. *Sabaria*, Erzsébet királyné-utca 40; 20 szoba, vill.-világítás; fürdő, cukrászat, tánc- és hangversenyterem, kerthelyiség. *Strobl*, Petőfi Sándor-utca 4., 17 szoba, vill.-világítás, kert. *Portschy*, Petőfi Sándor-utca 5., 18 szoba, kert.

Éttermek, bor- és sörházak. „*Sabaria*”, Schmall Gyula étterme, Erzsébet királyné-utca, **Grastyán Jenő* (a Kovács-nagyszállóban) Március 15-iki tér, *Torkos János* Hungária étterme, Szentháromság-tér 18. *Schmidt vendéglő*, Széll Kálmán-utca 8, a Gyöngyös-parti sétányon, *Reiszné*, Széll Kálmán-utca 5. *Wukits Dezső* bor- és sörcsarnoka, Széll Kálmán-utca 31., kerthelyiséggel. *Jesztli Antal*, Faludi Ferenc-utca 35. *Szt. István-parki kioszk* (Torkos János), kedvelt mulatóhely, nyáron gyakran zene. *Hérlits-kert* (Rózsa Ferenc) az Ezredévi parkban.

Borozó: *Royal-borozó*, Ehen Gyula-tér 2. *Püspöki bormérés és urad. borpincészet*, Hollán Ernő-utca 4.

Kávéházak. A szállodákban. Ezekon kívül: *Kristály*, Erzsébet királyné-út 49, a Wesselenyi Ferenc-utca sarkán. *Központi* (Unger Pálné), Kiskar-utca 5. *Belodrosi*, Köszegi-utca 42.

Kaszinó. *Vasvármegyei kaszinó*, Király-utca 6. (a Kisfaludy Sándor-utca sarkán). *Vasvármegyei róm. kath. kör*, Szentháromság-tér 17. *Kereskedők Társulata*, Szentháromság-tér 18.

Cukrászok. *Macom Ferenc*, Király-utca 4. *Kovács*, a hn. szállodában. *Kaltnecker Ferencné*, Erzsébet királyné-utca 30. *Főző Károly*, Nádasdy-u. 21. *Heinz Gyula*, Hollán Ernő-utca 5.

Autótaxiállomás: Szentháromság-tér, a Szombathelyi takarékpénztár előtt (telefon 612). — *Central-garage*, Széll Kálmán-utca 4.

Villamosvasút: a pályaudvarról a Petőfi Sándor-, Széll Kálmán-, Király- és Erzsébet királyné utcán át a Szentháromság-térre, innen a Gróf Széchenyi István-utcán, Berzsényi Dániel-téren, Hollán Ernő, Kiskar, Operint-út és Kálvária-utcán át a Szent István-parkig. Közlekedés 10 percenként. Menetidő: vasúti állomástól és vasúti állomásra 24, szakaszj. 16 fillér.

Autóbuszközlekedés. Jákra, Tömördre, Nagyencsre, Felsőcsatárra. *Szombathely—Herény—Nagyencs*, naponta 5—6-szor, 30, ill. 50 f. — *Szombathely—Vát—Szilvagy—Acsád—Meszlen*, naponta egyszer, 1., ill. 1.20, 1.30 és 1.60 P. — Az autóbuszvonalak gyakran változnak. — *Szombathely—Ják* naponta. — *Szombathely—Pornóapáti*.

Pósta, táviró, távbeszélő. *Főposta*, Póstközs. *Pósta*, táviró- és távbeszélő hivatal: Ehen Gyula-tér 3.; Erzsébet Kelemen-utca 3.

Menetjegyiroda a Szombathelyi takarékpénztárban, Szentháromság-tér 12.

Múzeum: *Vasvármegye és Szombathely város múzeuma* (együttal könyvtár), a Horváth Boldizsár-kertben (I. 266. old.) — A püspöki papnevelő-intézet könyvtára (I. 265. old.) — *Papi kölcsön könyvtár*, Hollán Ernő-utca 2.

Mozgóképszínházak (mozik): *Uránia*, Erzsébet királyné út 17.; *Sabaria*, Király-utca 12.

Fürdők. *Geist-féle gőz- és kádfürdő*, Malom-utca 9. (a Gyöngyös partján, a Horváth Boldizsár-kert közelében). — *Társadalombiztosító Intézet* gőz- és kádfürdője, Szily János-utca 30. — Nyáron: *Strandfürdő* a Perint patakban, az állatvásártér és az Ezredéves park között, nagyszabású, jól berendezett telep.

Hivatalok. *Városháza*, Berzsényi Dániel-tér 1. *Vármegyháza*, Berzsényi Dániel-tér 2. — *Árvaszek*, Hollán Ernő-utca 1., a vármegyháza új épületeiben. — *Szombathelyi járás főszolgabírói hivatala*, II. Rákóczi Ferenc-utca 19. *Szombathelyvidéki körjegyzőség*: Kálvária-utca 3. *Pénzügyigazgatóság*, adóhivatal és kataszteri helyszínelési hivatal, Köszegi-utca 23. 15. sz. *Földmérési felügyelőség*, Hollán Ernő-utca 1. *Kulturmérnöki hivatal*, Erzsébet királyné-útja 1. *M. k. erdőfelügyelőség* és erdőhivatal, Hollán Ernő-utca 1. *Államépítészeti hivatal* ugyanott. *Királyi tanfelügyelőség*, ugyanott. *Rendőrkapitányság*, Köszegi-utca 2. *MÁV üzletvezetőség*, Király-utca 8. (a Március 15-iki tér sarkán). — *Bíróságok*, *Törvényszék*, *járásbíróság* és *ügyészség*, telekkönyv (Szily János-utca 7., a Törvényházban).

Részletes útmutató: *Dr. Thirring Gusztáv*, Szombathely és környékének részletes kalauza. T. és A. 1933.

a) A pályaudvartól a székesegyházig.

A pályaudvarról az **Ehen Gyula-térre** lépünk ki, mely Szombathely város kitünő volt polgármesteréről († 1932) a város újjáteremtőjéről vette nevét. A térről indul a villamos közúti vasút, melynek vonalát a **Petőfi Sándor-utcában** b. követjük.

A MÁV osztálymérnökségének nagy épülete sarkán j. befordul a **Széll Kálmán-utca**ba s tart a **Március 15-térnek**. A virágosított és fásított széles utca, melyet szép magán- és köz-épületek szegélyeznek, Szombathely legszebb utcái közé tartozik, mely mellékutcaival együtt fejlődő csinos új városrész központjává lett. Beljebb, a **Wesselényi Ferenc-utca** keresztezésén túl az utcát b. a **Horváth Boldizsár-kert** (előbb Deákliget) szegélyezi, melynek háttérében a **múzeum** épülete áll (l. ezt a 266. l.), előtte **Horváth Boldizsár** (1822—98) igazságügyminiszter, a város szülöttjének **bronzszobra** (Tóth Istvántól, 1907). A Gyöngyös folyócska betonáthidalásán túl szép sétányok szegélyezik a folyócska j. partját. Az utca a **Március 15-ike térbe** torkollik, melyet keresztként a **Király-utca** szel át. A tér a Kovács nagyszálloda impozáns épületével teljesen beépült s csak szűk sikátor közvetíti a forgalmat a **Köszegi-utca** felé.

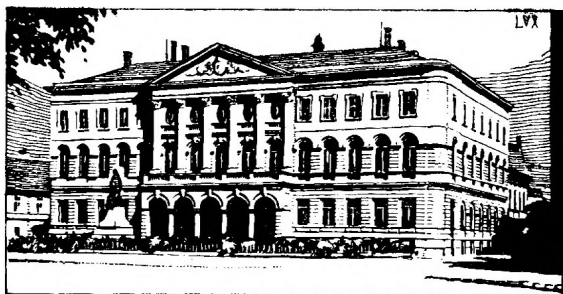
A MÁV üzletvezetőség palotájánál a villamos b. befordul a **Király-utca**ba, mely Szombathely legélénkebb forgalmú utcái közé tartozik. Elegáns üzletek, kávéházak élénkítik az utca forgalmát; b. a MÁV üzletvezetősége mellett találjuk a **Vasvármegyei kaszinó** (6. sz.) épületét, (ép. Wälder Alajos), keleties tetőzettel, az utca végén, az Erzsébet királyné-utca-ba való betorkollásnál az új **Palace-szállót**, vele szemben a régi, híres **Sabaria-szállót**. Ezzel szemben, a Brenner János-utca sarkán a **Ferencrendi szerzetesek temploma** és rendháza áll.

Szentháromság-tér.

Az **Erzsébet királyné-utca** a **Király-utca**ra derékszögben áll; bal felőli (keleti) szakasza építészetileg sok érdekeset nyújtva, a **Szentmártoni-utca**ba (l. f.) alatt megy át, jobb felőli (nyugati) főszakasza tölesér-

szerűen
szélesedve,
átmegy a
*Szent-há-
romság-tér*
hatalmas
térségébe.
Ez a vá-
ros leg-
élénkebb,
legforgal-
masabb
utcája,
igazi köz-
pontja.

Városháza.

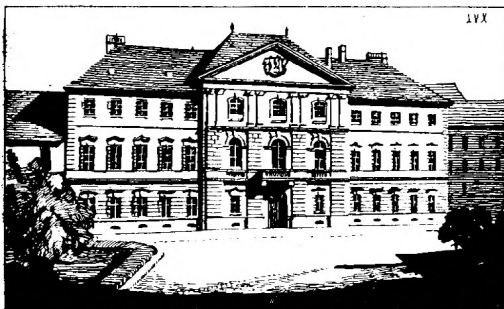
Szebbnél-szebb üzletek sorakoznak egymás mellé, a pénz- és hitel-intézetek legnagyobb részének itt vannak pompázó székházaik, heti vásárain (kedden és pénteken) óriási néptömeg nyüzög a tér minden részében s a déli és esti órákban itt van az elegáns közönség korzója.

A *Szentháromság-tér* (előbb Horváth Boldizsár-tér) csak az Erzsébet királyné-út két hosszú házsorával alakul térré, mert e néven csak nyugati és rövid északi frontja van. A tér közepén áll az 1869. emelt *Szentháromság szobra*.

A Szombathelyi Takarékpénztár palotája mellett a keskeny *Belsikátor* nyílik a Berzsényi Dániel tér felé. A hosszú keskeny köz mindkét oldalát sűrűn egymás mellé sorakozó üzletek foglalják el. Élénk gyalogforgalom.

A Szentháromság-tér ÉNy-i sarkából a Szombathelyi Takarékpénztár palotája mellett a *Gróf Széchenyi István-utca* (előbb Berzsényi Dániel-utca) visz a *Berzsényi Dániel-térre*. A rövid utca, melyen a villamos vasút is végig megy, j. oldalán áll a *prémontréiek palotája*, melynek É-i részében a kertek közé ékelt *gimnázium* épülete emelkedik (ép. 1894. Rauscher Miksa; nagy díszteremmel).

A Gróf Széchenyi István-utca végét b. a *városháza* határolja, mely főhomlokzatával már a *Berzsényi Dániel-térre* (előbb Széchenyi-tér) néz. Ez a tér a maga művészi értékű középületeivel, előkelő csöndjével éles ellentéte a világiasan zajos Szentháromság-térnek. Itt találjuk Szombathely legnevezetesebb épületeit, a székesegyházat, a püspöki palotát és szemináriumot, a vármegye- és a városházát. A villamos vasút itt balra fordul s a püspöki palota előtt elhaladva a *Hollán Ernő-utcába*, onnan a *Kiskar-utcába* kanyarodik be. A tér elején, a Gr. Széchenyi István-utca és a Belsikátor között a *városházának* kétemeletes olasz renaissance stílusú épülete áll (ép. Hauszmann Alajos 1880.), melyben régebben a kiesel (de tűzveszélyessége miatt utóbb betiltott) színház is

Vármegyeháza.

el volt helyez-
ve. 1925.
Niessner Ala-
dár és Tóth
János tervei
szerint kéteme-
letesre átépült.
A városháza le-
véltárában
1606-al kezdődő
jegyzőkönyvek
gyűjteménye. A
közgyűlési te-
remben Szily
János püspök,
Hollán Ernő,

Szell Kálmán és Horváth Boldizsár arcképei.

A városháza előtti kis parkot *Berzsenyi Dániel* költő (1776—1836) *éreszobra* (Kiss György műve, 1896) díszíti.

A városházától b., a tér déli oldalán (2. sz.) a **vármegyeháza** barokkstílusú komoly épülete emelkedik, mely 1771. után Chevrieux Adrián építész tervei szerint épült s Hauszmann Alajos által 1880. megújított. Dísztermében számos arckép, köztük I. Ferenc József, József nádor, gr. Batthyány Lajos, hg. Batthyány Fülöp és II. Rákóczi Ferenc (utóbbi Roskovits Ignácól); I. em. folyosóján 6 nyugatmagyarországi felkelő (1921) emléktáblája. Gazdag levéltár, 1595-tel kezdődő jegyzőkönyvekkel.

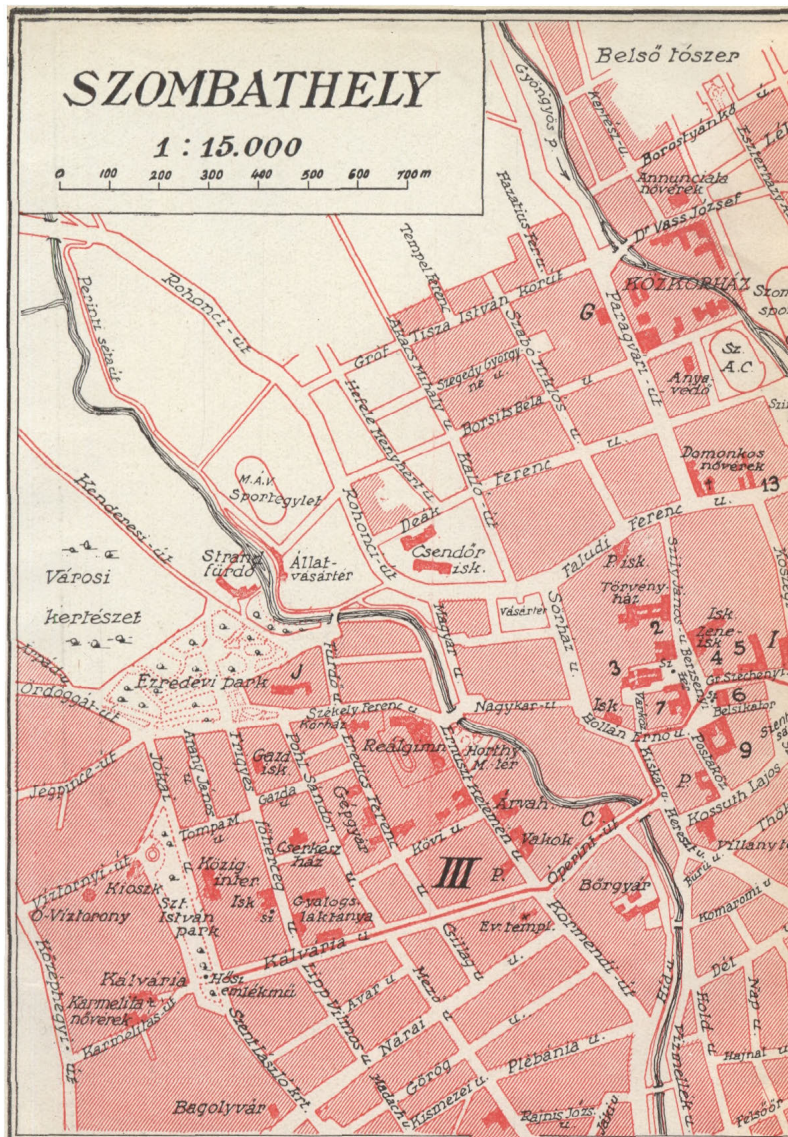
A régi vármegyeházához hozzáépült (a *Póstaközt* átboltozó) új *vármegyei székház* (1897; Hollán Ernő-utca 1.), melyben a kir. tanfelügyelőség és a 15. sz. földmérési felügyelőség is el van helyezve.

A tér Ny-i oldalát a régi vár helyén emelt **püspöki palota** vagy **püspökvár** (3. sz.) foglalja el, melyet Szily János első püspök építtetett 1781., Hefele Menyhért pozsonyi építész tervei szerint. Az egyszerű copfstílusú épület közepén 4 jón oszloptól tartott erkély van, oromzatán jelképes szobrok és Szily címere. Az épület kapualjában márványtábla örökíti meg IV. Károly király váratlan megérkezésének és itt tartózkodásának (1921. márc. 26.—ápr. 5.) emlékét; ugyanerre emlékeztet a „királyszoza” szárnyasajtaja fölötti felirat. Díszes lépcsőház. A Szt Pál-teremben (a püspök fogadóterme) *Dorfmeister István* festményei (jelenetek Szt Pál életéből). A nagyteremben *Maulbertsch Antal* tető- és falfestményei: a mennyezeten: a tudományok és művészetek hódolnak a vallás előtt, az oldalfalakon: Savariának Claudius által való alapítása, fénykora Septimius Severus Pertinax és Constantinus korában és Attila által történt elpusztítása. (Ez utóbbi grisaille-

SZOMBATHELY

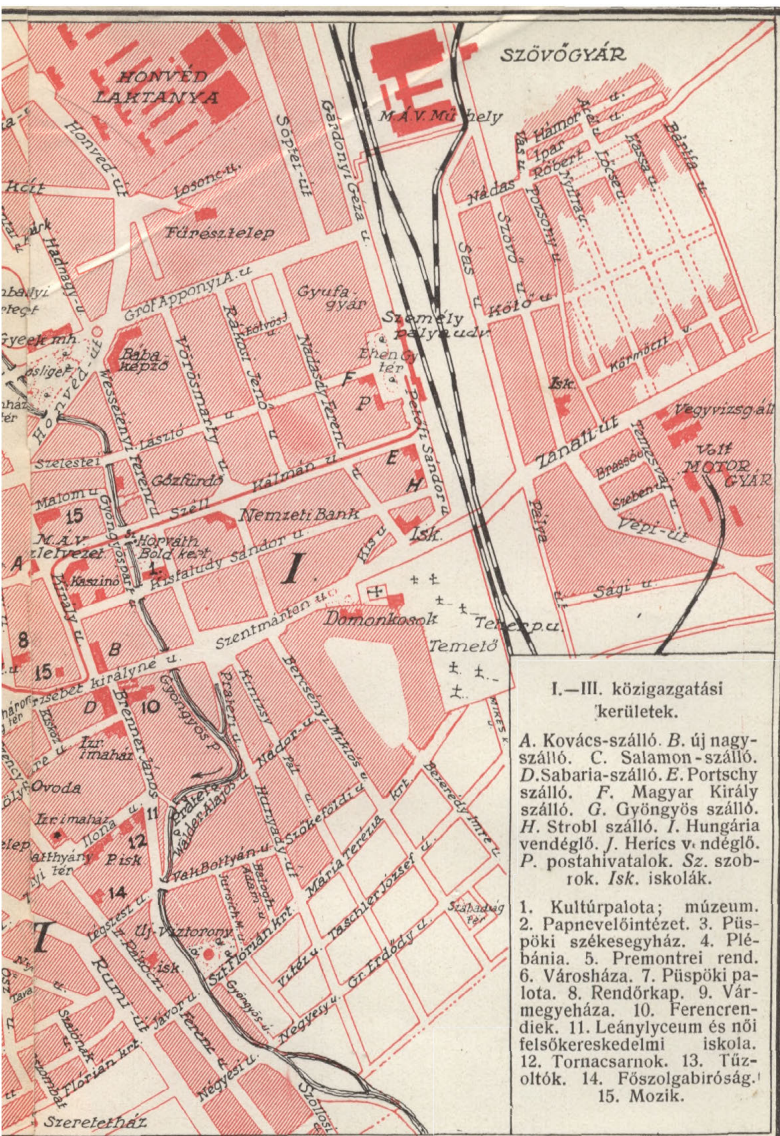
1 : 15.000

0 100 200 300 400 500 600 700 m

A városi mérnöki hirok közreműködésével tervezte,
Dr. Thirring Gusztáv és Dr. Vágási János

Szalai templom
rendház és internátus

Rajzolta: Kádár Lajos

festésben.) A kápolnában értékes alabástromfeszület. A palota egy földszinti termében van elhelyezve a püspöki és szentszéki levéltár; az I. emeleten a püspöki könyvtár, a II. emeleten a Herzán-könyvtár. A palotához terjedelmes *kert* csatlakozik, mely a Sörház-utcáig nyúlik.

A püspökváron túl a Berzsenyi Dániel-tér háttérében az impozáns *székesegyház* áll (l. ezt c) alatt). Ezzel szemben, kis ültetvény között *Szily János*, Szombathely első püspökének († 1799) kifejezésteljes ülő *bronzszobra* nyert elhelyezést, *Tóth István* kiváló művészi alkotása (1909). A szobor mögötti épületek (a két emeletes *városi zeneiskola*, eredetileg lyceum, ép. 1796. és a *nagypréposti palota*, eredetileg Eölbe kanonok háza, ép. 1795. Hefele utolsó műve), melyek a térnek már a *Szily János-utca*-ba átmenő É-i házsorában állanak, stílusban jól hozzáillenek a többi középülethez. Velük szemben, a Szily János-utca bal sarkát a **papnevelő intézet** (szeminárium, 4. sz.) épülete képezi, melyet Szily János 1777—80. építtetett Hefele Menyhérttel; bal szárnyában 1884. új kápolna és könyvtárhelyiség épült *Storno Ferenc* tervei szerint, ki a könyvtár dísztermének menyezetét a 4 tudományt (theologia, filozófia, história és jurisprudentia) személyesítő képekkel és a legnagyobb könyvek íróinak (Mózes, Szt Pál, Nagy Szt Gergely és Sokrates) képeivel (középen a Szentlélek galambja) díszítette. Egyik tanterem (I. schola, régebben könyvtár) menyezetfestményei (a 4 nagy nyugati egyházatya) *Dorfmeister István* remek alkotásai; tőle való Szt Márton toursi püspököt ábrázoló oltárkép is a rektorátusban. A könyvtár a székesegyházi, káptalani és szemináriumi könyvtár egyesítéséből keletkezett; legértékesebb része a Szily-féle könyvtár, benne 16 középkori kézirat, 98 ős nyomtatvány s számos régi nyomtatvány; a legértékesebbek külön kirakatban. A kápolna főoltárképe (köpenyosztó Szt Márton) és a Madonnafestmény *Storno Ferenc* művei. (A szemináriumban lakott 1786. jún. 21.—júl. 20. I. Ferenc.)

A *Szily János-utca*, mely külső jellegében a székesegyház környezetébe szépen beleilleszkedik, a város legcsinosabb, szépen aszfaltozott utcái közé tartozik, melyben csinos házak sorakoznak egymás mellé. Legkiválóbb épülete a b. oldalon emelkedő (5. sz.) *Törvényház* (törvényszék, járásbíróház és ügyészség, terv. Wagner Gyula 1890). A jobboldali házsorból kiemelendő a *Társadalombiztosító intézet* kerületi pénztárának épülete (30. sz., benne gőz- és kádfürdő); az utca végén van (40. sz.) a *Csendőrszárnyparancsnokság* és a Faludi Ferenc-u. sarkán (42. sz.) a *Szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár*, vele szemben, a baloldali házsor végén (23. sz.) a *városi levéltár* van elhelyezve a város egyik régebbi házában; a ház kronosztichonja a francia megszállásra (1809) emlékeztet.

b) Vasvármegye és Szombathely város múzeuma.

A Vasvármegyei régészeti egyesület *Kárpáti Kelemen* prémontrai rendi tanár és *báró Miske Kálmán* kezdeményezésére 1896. kulturegyesületté alakult át, mely az állam s a város segítségével, *Wälder Alajos* 1 millió téglá adományával és saját hozzájárulásával 1908. Czizler Győző terve alapján felépítette a múzeum épületét, mely 1910. *Wälder Gyula* tervei szerint a kulturházzal (előadó- és hangversenyterem) bővült ki. Itt nyert elhelyezést a régebben a püspökvarban őrzött régészeti gyűjtemény, mely utóbb *Kárpáti Kelemen* és *Tóth Sándor* lakatos néprajzi gyűjtésével, *Chernel István* madárgyűjteményével, dr. *Waisbecker Antal* járásorvos és *Piers Vilmos* őrnagy herbáriumával és *báró Miske velem-szentvidi* európai hírvásatásainak gazdag eredményeivel kiegészítve a mai múzeummá alakult ki s ezzel vidéki múzeumaink legjelesebbjei közé emelkedett. A múzeum eleinte *Kárpáti Kelemen* vezetésével állott, 1911 óta *báró Miske Kálmán* a múzeum igazgatója.

A múzeum osztályai: *Régészeti osztály*, őre *Horváth Tibor* Antal prémontr. tanár, ki egyúttal az *Iparművészeti alosztályt* is vezeti; *Természettudományi osztály*, vezetői *† Gáyer Gyula* egyet. m. tanár a növény- és állattani és Dr. *Benda László* a geológiai gyűjtemény részére; *Néprajzi osztály*, vezetője dr. *Pavel Ágoston* leányt. tanár; *Szép- és Iparművészeti osztály*, vezetője *Fábián Gyula* reálisk. tanár; *Könyvtári osztály* (egyúttal kölcsönkönyvtár), 38.000 kötet, vezetője Dr. *Pavel*.

A régiségtár a földszint jobb oldalán, a könyvtár a bal oldalán van elhelyezve, az I. emelet közepén van a képtár, ettől jobbra a természetiek tára, balra a néprajzi gyűjtemény és iparművészeti osztály.

A múzeumot a kulturegyesület és az állam tartja fenn, a város és a vármegye támogatásával.

Látogatás ideje: Vasár- és ünnepnap 9—12 és 3—4-ig ingyen, hétköznap 40 f. belépődíj mellett. (Jelentk. a házmeztárnál.) [Nov. 1—márc. 31. zárva]. A könyvtár olvasóterme nyitva hétk. 10—12 és 3—6. *Részletes tárgymutató* a Szombathelyi rész. kalauzban.

Előcsarnok. *Savariai római feliratos kövek és szobrok.* Baloldalt régi (5—600 éves), fatörzsből vágott csónak a Rábából (Molnári vidékéről).

Régiségtár.

I. terem: *Történelem előtti (praeistorikus) kor.* A közepén álló 4 üvegszekrényben a történelemelőtti idők kulturfejlődése biológiai fejlődésben, kizárólag vasvármegyei leletekben bemutatva. Legnevezetesebbek a velem-szentvidi leletek az V—XI. szekrényben.

II. terem: Római kor.

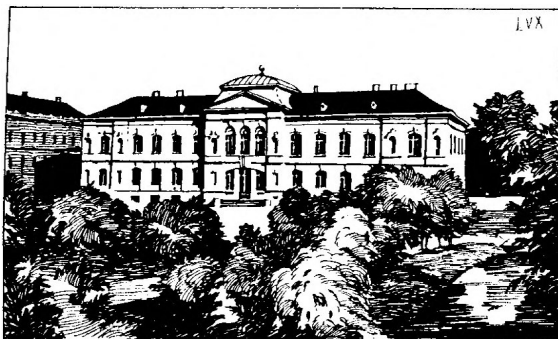
III. terem: Népvándorlás kora, középkor és újkor.

A földszint bal oldalát a *könyvtár* (38.000 kötet) foglalja el; hozzácsatlakozik a *kulturház* nagyterme és mellékhelyiségei.

Lépcsőház. A lépcső aljában j. a közepi Angyal-vendéglő nagy cégére, b. a lékai lakatos-céh szállójának cégére. A lépcső mentén a sárvári díszterem falfestményeinek reprodukciói. Felettük a Bárdossy család epitaphiuma. — Kőzetminták. — A feljárattal szemben nyílik a *Képtár*, mely túlnyomólag leleteket tartalmaz. Jelentékenyebb képei (az ajtótól b. kezdve):

Valentiny János: Balatoni tájkép; *Szikezay Ferenc:* Naplenyugta;

**Telepy Károly:* A németújvári vár lovagterme; **Liget Antal:* Palermo;

Múzeum.

Edei Ilés Aladár: Istállósarok; **Fadrusz János*: Krisztus feje (szobormű). — Az ajtón túl: *Barabás Meklós*: Szentgyörgyi Horváth Antal és neje szül. Br. *Orczy Paula* mellképei; **Zichy Mihály*: Az anya fájdalma; *Mészöly Géza*: Est a halászgunyóban. — A közfalon: **Munkácsy Mihály*: Ecce homo (vázlat); *Lotz Károly*: Kornélia; *Liezen-Mayer Sándor*: Welser Philippina; a közfal hátoldalán: *Coulin Artur*: Leányakt; **László Pál*: Öreg halász; *Seemanné Főrs Erzsébet*: Női akt. — A második közfalon: *Magyar-Mannheimer Gusztáv*: Pulykák; *Jendrassik Jenő*: Özveggy; *Kardos Gyula*: Mézeshetek (duzzogók); hátfalán **Mednyánszky László*: Shyllock; *Réthy István*: Gyótrődés; *Lotz Károly*: Vázlat. — Az ablakon túl: *Bruck Miksa*: Csöndes otthon; *Liezen-Mayer Sándor*: Ceruzarajz; *Istók János*: Férfifej (szobormű). — A belépőfalon: **Pállik Béla*: Kos; *Pállya Celesztin*: Hetivásár; *Zemplényi Tivadar*: Ünnepe; **Székely Bertalan*: Thököly Imre menekülése; *Magyar-Mannheimer Gusztáv*: Budapest-külvárosi gyártelep; *Spányi Béla*: A bodajki kálvária.

Néprajzi tár. I. terem: Mezőgazdaság. — Állattenyésztés. — Vadászati és halászat. — Pásztorélet. — Fonás és szövés.

II. terem. Velei és dűbörhegyi ház nagy mintája.

III. terem. Parasztkerámika (igen gazdag gyűjtemény), kékfestők és bábsütők mintái. — Ruházat, népviseletek. — Szőttek és hímzések. — Gyermekjátékok.

Az I. teremből b. nyíló folyosón van elhelyezve az

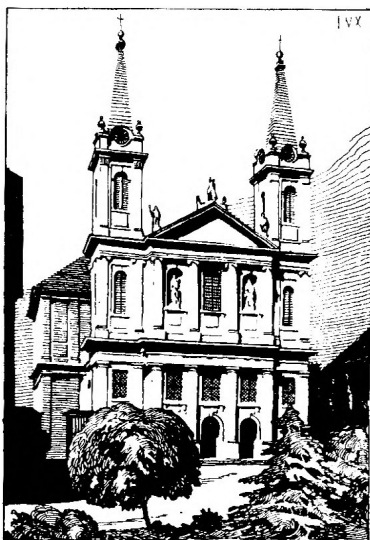
Iparművészeti osztály. Kőszegi kerámika a 19. szd elejéről. *Holicsi* és *tatai* magyar fayence, felette habán kerámika (Stomfáról); bécsi és különböző külföldi keramikák; *Dukai Takács Judit* képével díszített findza *Schlaggenwaldból*, ezek felett egyházi szerek és hímzések, köztük 2 csasla (magyar öltéssel készítve, egyik 1553-ból). — Az ablakfalon: kőszegi cölhádák, alul edények a kőszegi jezsuita gyógyszerertárból (1630), cinodények, álló óra a 18. szd második feléből. — A belépőfalon: *tatai*, *pápai*, *városlódi* és *hollóházi* majolikák; keleti faragások; homokóra; kínai porcellán.

Természetiak tára.

I. terem. *Állattani gyűjtemény.* **Madárgyűjtemény* (220 faj, 16 szekrényben), pompás biológiai csoportokban bemutatva (*Chernel István* gyűjtése és elrendezése). — Emlősök.

II. terem: *Ásvány- és kőzetgyűjtemény.* — *Anthropológiai gyűjtemény* (koponyák *Velem*, *Asszonyfa*, *Savaria* és *Sitke* határából; torzított makrocephál koponyák *Velem-Szentvidről*).

III. terem (folyosó). *Növénytan gyűjtemény.* — Külön szekrényben: *Dr. Waisbecker Antal* és *Piers Vilmos* nagy növénygyűjteménye (2381 faj, főleg *Kőszeg* vidékéről, 1 csomag kryptogam növények *Piers*, 15 csomag edényes növények *Waisbecker* gyűjtéséből).

Székesegyház.

e.) A püspöki székesegyház.

A *Püspöki székesegyház XVI. Lajos- (copf-) stílusú templom, mely 1791—97. épült Szily János püspöksége (1777—99) alatt, *Hefele Menyhért* pozsonyi műépítész (1716—94) tervei szerint. Alul dór és felül jón oszlopokkal díszített, faragott mészkőből épült főhomlokzatát két sisakfedelű torony (62 m) szegélyezi (mely Szabó Imre püspök alatt emeltetett magasabbra), a közte levő klasszicizáló háromszögű oromzat esúcsán a Hit, Remény és Szeretet szoborcsoportja, j. Szt Pál, b. Szt Péter apostol szobra, az oszlopok között j. Mózes, b. Keresztelő Szt János szobra, valamennyi *Prokopp Fülöp Jakab* bécsi szobrásztól. A templom belső kiképzése So-

mogy Lipót püspök alatt 1813. fejeztetett be.

A templom elrendezése latin kereszt alakú (75×37 m); a hosszanti hajót 34 korinthusi oszlop tartja, 3—3 kápolna foglalja el a mellékhajók helyét; a hosszanti és a kereszthajó dongaboltozatú. A két hajó keresztezését és a szentélyt lapos kupola födi. A szentélyhez b. a sekrestye, j. a Szt Mihály-kápolna csatlakozik. A változatos márványburkolat, a hatalmas márványoszlopok, az aranyozott korinthusi oszlopfők s a boltozat kazettás hevederei, végül *Maulbertsch Ferenc Antal* és tanítványainak pompás falképei a templom belsejének erőt, gazdagságot és színpompát kölcsönöznek. A méreteiben hatalmas, tagozódásában összhangzó, díszítésében művészi templom Magyarország legszebb egyházi épületei közé tartozik.

A hosszanti hajó (I) dongaboltozatát díszítő nagy festmény (a B. Szűz életének őszövetségi előképei: az égő csipkebokor, Gedeon gyapja, Noé bárkája stb.) *Maulbertsch* csodálatos képzelmenek alkotása, melyet az ő vázlatai után *Spreng Antal* († 1845) bécsi festő dolgozott ki. A párkányon 4 próféta (Izsajas, Jeremiás, Ezékiel és Dániel) szobra *Prokoptól* való. A hosszanti hajó kápolnáiban a b. oldalon (a főbejáratától kezdve):

1. Szt Sebestyén oltára. *Spreng* oltárképével.

2. Szt Péter oltára, *Maulbertsch* oltárképével.

3. Szt József oltára, *Spreng* képével.

4. Nep. Szt János oltára, *Spreng* oltárképével.

5. Szt István oltára, *Dorfmeister István* mesteri *oltárképével (Szt István király a pannonhalmi apátság alapító levelét átnyújtja egy vitéznek; a festő aláírása egyik magyar alak eszímájának sarkán). *Spreng*-től valók a falfestmények. A kápolna j. sarkában a remekművű *kis szószék*. A kápolnában van gr. Mikes Benedekné sírboltja, Szt. Ágostont és Szt. Monicát ábrázoló fehérmárvány domborművel (Mayer Sándortól).

6. **Krisztus megkereszteltetésének oltára**, főképe (Krisztus megkereszteltetése a Jordánban) *Dorfmeister*től; kis képe (Szt Alajos) *Spreng*től. A főbejárat fölötti **énekkarzaton** (7) a 34 változatú orgona (Kober Ignác bécsi orgonaművészől való.)

A kereszthajó (II) nagy kupolafestménye a négyezet fölött (Szt Joachim és Anna bemutatják kis leányukat Máriát a jeruzsálemi templomban Istennek) *Winterhalder József* zsnaimi festő († 1807) hatalmas műve, *Maulbertsch* terve szerint.

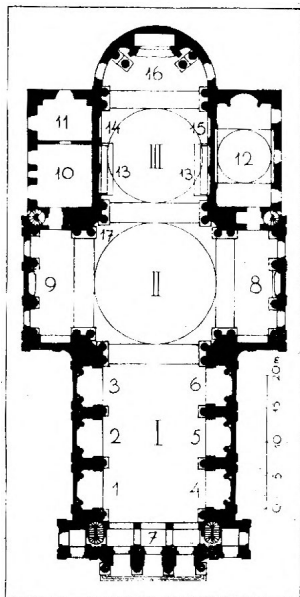
A kereszthajó É-i (j.) oldalán van a Sabariában 316 körül született **Szt Márton oltára** (8), *Maulbertsch* oltárképével (Szt Márton mint toursi püspök halottat támaszt fel) a szent hermájával és a szent ereklyéinek (1913. Toursból megszerzett) egyes részeivel (az ereklyetartó *Tóth István*tól). Az oltárképtől j. és b. Szt Márton életéből vett jelenetek vannak megörökítve (b. Szt Márton mint katona a kettévágott köpennyel, j. Krisztus megjelenik neki) *Winterhaldertől*.

Szemben a kereszthajó D-i (b.) részén van a Sabariában 304. vértanuhalált szenvedett **Szt Quirinus püspök oltára** (9), üvegszekrényében levő feszületen a szent kereszt egy kis részecskéjével (VII. Pius pápa ajándéka Herzán Ferenc gr. szombathelyi püspöknek).

A kereszthajó D-i részéből (a Szt Quirinus oltár mellől) nyílik a **sekrestye** (10), melynek külső ajtaja fölött Szily János püspök alabástrom-domborművű mellképe van, *Prokopptól*; a belső sekrestye (11) falát a szombathelyi elhúnyt 9 püspök arcképe díszíti.

A kereszthajó É-i részéből, a Szt Márton oltára felől nyílik a **Madonna-kápolna** (előbb Szt Mihály-kápolna) (12).

A **szentély** (III) két oldalán diófából készült *kanonoki stallumok* (13) vannak (*Eckart Lőrinc* bécsi képzőműv. akad. tanártól); ezek mögött b. a mennyezetes *püspöki trónszék* (14), mely 1897. megújított. A **főoltár** a tabernaculummal együtt *Rumpelmayer Márton* pozsonyi kőfaragó munkája; 4 oszlopa salzburgi márványból való. Fehér már-

vánszentségháza *Kirchmayer Józseftől* való (1807); domborműve Ábrahám áldoztatát ábrázolja. A hatalmas (9×4 m) *oltárkép* (Szűz Mária látogatása Szt Erzsébetnél) *Maulbertsch Ferenc* remek alkotása.

A szentély menyezetét díszít *freskófestmény* (Angyali üdvözet, Gábor főangyal a bold. Szűznek hírül adja, hogy ő van kiválasztva Isten anyjának) *Maulbertsch Ferenc* egyik legszebb kompozíciója, melyet színvázlatai alapján *Winterhalder József* alkotott meg (1798.).

A püspöki *sírboltban* a 9 elhunyt püspök nyugszik. (Lejárat a székesegyház Ny. oldalán; megtekintés végett a püspök-várban kell jelentkezni.)

A templomban mutatta be 1880. *Kuncz Adolf* csornai prépost a magyar természetvizsgálók nagygyűlésén a Föld forgását a (30 m hosszú) Foucault-féle ingával.

A templom napközben rendszerint nyitva van; ellenkező esetben a templom mögött lakó harangozó hármikor felnyitja.

(1) A város északi részei.

A város északi része, mely a *Faludi Ferenc-utcától* É-ra terül el, az utolsó évtizedek fejlődésének köszöni létrejöttét. Egy-mást derékszögben vágó egyenes utcái, melyek részben még kiépítetlenek, egy új városrésznek vetették meg az alapját, mely idővel Szombathely díszévé fog válni.

A Petőfi Sándor-utcából a *Gróf Apponyi Albert-utcán* végighaladva, ennek a *Honvéd-útba* való betorkollásánál találjuk b. a *Bábaképzőintézet* kertes épületét, majd a széles út b. kanyarodik s a kicsi, csinos (j.) **Városliget** (benne a Pelikán-szobor Rajky Istvántól) érintésével (mely mögött j. a Deák Ferenc-utcán túl a *gyermekmenhely* épülete, ép. Ybl Lajos 1904. tűnik elé) a Gyöngyös folyócskát éri el. Ennek árnyas medrét áthidalva, a Színház-térnél a *Faludi Ferenc-utca* betorkollásánál véget ér.

A Király-utcával szemben a tágas *Színház-tér* terül el, melynek b. oldalán a városi nagy bérpalota áll. A tér mögött, a Deák Ferenc-utcán túl, a Gyöngyös két partján a *Szombathelyi sportegylet* és a *Szombathelyi atletikai klub* sportpályái terülnek el. Az utóbbtól É-ra, a Borsits Béla-utca és a Paragvári-utca kereszteződésénél **Vasvármegye és Szombathely város közközházának** hatalmas épületkomplexumát találjuk, mely a Gyöngyös patak által átszelt 5.7 Ha területen, 5.5 millió P költségen 1926—29. épült *Jakabffy Zoltán* tervei szerint, a régi Fehér-kereszt gyermekkórházának (terv. Rauscher Miksa) felhasználásával; összesen 7 nagy épületből áll, melyben 710 ágy van. Teljesen modern berendezése és derült, barátságos elrendezése legkiválóbb közkörházaink egyikévé teszi, egyúttal a legnagyobbak egyike.

Visszafelé haladva, a Faludi Ferenc-utca és a

Paragvári-utca sarkán van a **Domonkosrendű apácák** nagy épület-tömbje, ú. m. (39. sz.) díszes rendházuk és iskola-épületük és mellette (37.sz.) csinos **templomuk** (mindkettőt ép. Schlager Mátyás 1907.).

Reálgymnázium.

e) **A város nyugati (a Perinten túli) részei.**

Ahol a villamos vasút a *Hollán Ernő-utca*ból b. a Kiskar-utca-ba átkanyarodik, a *Hollán Ernő-utca*n továbbhaladunk; itt j. a kis *Várköz* sarkán a **püspöki elemi népiskola** (terv. Kirchmayer Károly 1872.) szép renaissancestíliú épülete áll, kissé odább b. (15. sz.) *Hollán Ernő* altábornagy, a magyar mérnök- és építésze-gyesület alapító elnökének szülőháza, emléktáblával (1901.).

A *Hollán Ernő-utca*bán továbbhaladva, a (b.) *Nagykar-utca* kiágazásánál ebbe fordulunk be s a Perint hídján átkelve az *Ernusz*t *Kelemen-utca* és a *Székely Ferenc-utca* összeszőgelésénél a *Horthy Miklós-tér*en az állami *Faludi Ferenc* reálgymnázium hatalmas új palotáját (terv. Brenner János, 1930.) leljük.

A **Székely Ferenc-utca**, mely innen Ny felé húzódik, a város legszebb utcáinak egyike; végig szép kertek határolják, melyekben díszes nyaralók és úrilakok emelkednek.

Odább kifelé a csinos *Hérits-kert* terül el, kedvelt nyári vendéglővel. Ehhez csatlakozik a terjedelmes **Ezredévi park**, melynek pompás árnyas fasorai s szép virágültetvényei a közön-ség kedvelt sétahelyei. A parknak újabban (Biczgy Elemér és Sággy István tervei szerint) létesített része (játékterekkel és egyéb szórakozási eszközökkel) egészen a Perintparti *Strand-fürdőig* húzódik.

Az Ezredévi park végén b. a *Jókai Mór-utca* kertek aljában a **Szent István-park**hoz visz. Ez a pompás park, melyben csinos *kioszk* (ép. Rauscher Miksa 1905.) van, (előtte szökőkút) a közön-ség kedvelt szórakozóhelye (gyakran katonazeno), hosszan hú-zódik el a dombor tövében egészen a villamos vasút végállomásáig.

A villamos vasút végállomásától, ahol a Bold. Szűz csinos szobra (1893.) és a 83. gyalogezred *hősi emlékmű*ve áll, sűrű fenyvesben lépeső (54 fok) visz fel a dombtetőre, melyen a

kálváriatemplom áll; a templom belseje csinosan van díszítve festményekkel és falfestésekkel. Bejárata előtt szép kőkereszt (1910.) áll (a keresztrefeszített Krisztus, Kempis Tamás szavai-val). A domb feljárati útján és a templom körül helyezkednek el a keresztút stációi. A templom mögött van a *karmelita-zárda* (1907.)

A dombhát tetejét (232 m) a *víztorony parkja* borítja (szép fenyves, sétatakkal). A hatalmas víztorony (ép. 1898.) terraszáról csinos kilátás nyílik a városra. Innen szép lépcsőzeten (51 fok) lejutunk a *Szt István-park* nagy kioszkjához.

A villamosvasút végállomásáról szép fasoros sétaúton (*Bagolyvári-út*) 5 p. alatt a Bagolyvári-út elején, a dombor tövében álló, ú. n. **Bagolyvár**hoz jutunk, angol gót-stílusú kastély (ép. Zwitkovich Károly hadbiztos 1851), mely ma özv. dr. Sarlay Ferencné tulajdona; nevét a homlokzatán elhelyezett nagy vas-bagolytól vette. A kastélyt terjedelmes kert övezi.

A Bagolyvári-út végén az *Alsóhegyi-út* ágazik ki, mely $\frac{1}{4}$ ó. alatt a **Hősök temetőjéhez** visz, ahol a nyugatmagy. felkelés és a világháború hősi halottjai nyugszanak. A Feltámadást jelképező harcos szobra Rajky István műve.

f) A város déli része. Gyöngyös-melléke.

Az Erzsébet királyné-utcából a **Palace-szállóval** szemben a **Brenner János-utca** (a város érdemes polgármesteréről elnevezve) indul ki, melynek elején, a **Sabaria-szállóval** szemben a

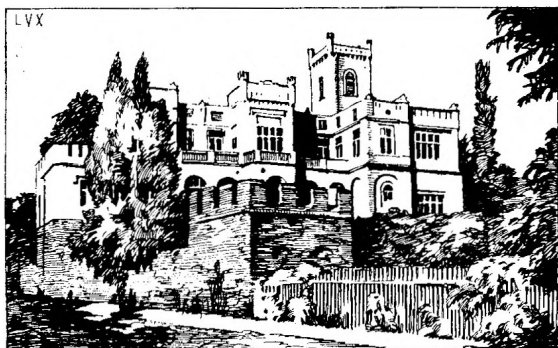
Ferencrendiek (Barátok) temploma áll. Az egyhajós őse templom szentélye (gótikus bordázattal és ablakaival) a 14. szd második feléből való (eredetileg különálló kápolna volt), újabb átépítése és hosszanti hajóval való ellátása Sennyei István győri püspök alatt 1630. történt. A hajóval párhuzamosan haladó széles folyosóról ajtó nyílik az egyszerű *kolostorba*, melyhez nagy kert (4 Ha) csatlakozik.

A Szt Ferencrendiek konventje az Árpádok koráig vezethető vissza: már régóta fennállott Szombathelyen az a betegápoló intézet (ispotály), melynek minoritarendi gondozói közül János nevű minorita III. Kálmán győri püspök engedélyével 1360. körül a ferencrendiek mai házának és templomának helyén állott kolostorban Szt Erzsébet tiszteletére rendi társházat (konventet) szerveztet. A szerzetesek azonban a

török uralom idején 1557. körül kénytelenek voltak kolostorukat elhagyni. 1630. Sennyei István győri püspök a Ferencrendet telepítette ide és 1634. felszentelte az ismét jókarba helyezett templomot. Az 1716. évi tűzvész a város belső részével együtt a templomot is elhamvasztotta. — Itt nyugszik Hefele Menyhért († 1794), a székese gyóráz építője.

A Ferenciek kolostorával szemben, a **Brenner János-utca** (4. sz.) és **Thököly Imre-utca** (48. sz.) sarkán az *orthodox zsidók imaháza* és elemi iskolája van. A mellett j. nyíló **Zrinyi Ilona-utca** és környéke valóságos iskolanegyed.

A Brenner János-utca végül a Gyöngyös vize mellé kerül. Itt veszi kezdetét a folyócskát kísérő szép **Gyöngyös-sétány**, mely jó darabig kíséri a patakot.

Bagolyvár.

Az Erzsébet királyné-utca a Ferenciek kolostorán túl át-
hidalja a Gyöngyös patakot (itt b. a Püspökmalom) és a széles,
falusias jellegű **Szentmártoni-utcába** (1885-ig külön község)
megy át. Itt j. a **Domonkosrendiek székháza** és nagy temploma áll.
A székházat ifj. Draskovics György győri püspök 1638. alapította. A
templomot, mely háromhajós, kereszthajóval és mellékhajóiban
2—2 kápolnával, özv. Erdődy gr.-né, szül. Batthyány Mária Erzsébet
grófnő építtette 1670. (címere a bejárat fölött). Szt Márton toursi
püspök tiszteletére, ki 316. Kr. u. itt született. A főhajóban szép
faragású régi padok vannak, középen a domonkosszerzetesek fest-
ményeivel díszített szószek. A főhajóhoz csatlakozó szentélyben áll
a 4—4 korinthusi oszloptól környezett főoltár a Szt Háromság
képével és Szt István és Szt László királyok szobraival; töle b. van
Szt Márton kápolnája (a szent szülőhelye), falfestményekkel; a
szentély előtti kőrácszat mellett b. Szt Tamás és j. a Bold. Szűz
oltárai. 1931. a templomot Wälder Gyula tervei szerint megnagyob-
bították, főhajóját előre hozták, s 2—2 kápolnát helyeztek el
benné. A templom alatt van az Erdődyek *sírboltja*; a templom
előtt *Szt Márton kútja*, melynek vizével a szent püspök anyját
megkeresztelte, most földél alatt (lezárva). A templom mögött
terül el a *köztemető*. A templommal szemben áll a Domonkos-rend
kulturháza (ép. Wälder Gyula 1931.).

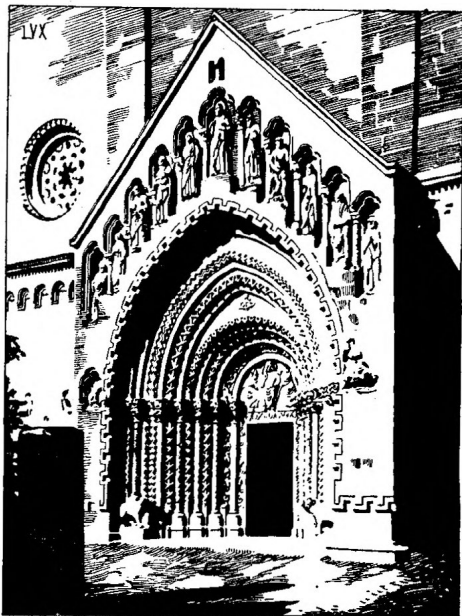
196. Szombathely közvetlen környéke. Bár Szombathely
lapályon fekszik, a várost Ny felől határoló alacsony dombor
kellemes sétákra ad alkalmat.

Olád. A *Székkely Ferenc-utca* végén kiinduló *Homok-útból*
(Ördöggát-út) j. a szép fásoros *Árpád-út* (sétaút) ágazik ÉNy felé,
mely mezők között haladva, az Oládi pataknál (18 p.) egyesül a
vele párhuzamos *Kárpáti Kelemen-úttal* (kocsíút), mely kertek és
villák mentén húzódik a dombor tövében. Az egyesült út az erdős

domb tövében kanyarodik *Olád* falu felé, melyet 10 p. múlva a Rózsavár nyári vendéglőnél ér el. A kis falu (1111 magyar lak.) közepén van az új róm. kath. elemi iskola; a kis templom előtt az elesett hősök emlékoszlopa (1921.). A temető előtt b. ösvény visz fel a dombhátra, mely erdőben, majd gyümölcsösök és gesztenyéseken keresztül a falu utcájával párhuzamosan visz K felé, míg erdőben ismét leereszkedik a Rózsavár mellé.

Ondód, kisközség Oladtól Ny-ra $\frac{3}{4}$ ó., (1047 magyar lak.) a Rohonci patak mellett, a dombok tövében és lejtőin; határában megtalálták Savaria római város nyaralótelepének maradványait.

Kámon. A Strandfürdőtől a Perint patak partját követő *Perinti sétaút* (nagy nyárfák árnyékában) visz a rohonci útra, melyet a rabkertetészet közelében ér el. Innen ÉK-i irányban a víz-mű szivattyútelepe mellett elhaladva a *Paragvári csárdához* visz, ahová a Faludi Ferenc-utcából a *Paragvári-út* fasoros sétaútja vezet egyenesen. Ettől K-re terül el *Kámon* falu, (2143 magyar lak.) dr. Sággy István országos hírű arborétumával. Ide a *Honvéd-úton* gyorsabban érünk ki. (Autobuszközlekedés.)

A jáki templom kapuzata.

Herény (1086 magyar lak.), Szombathelytől É-ra 4 km (autobuszközlekedés). Régi község, már 1263. szerepel Herin néven, birtokosai a Káldiak és Herényiek voltak. A Gotthard - testvérek volt birtokán álló *csillagvizsgáló* (ma üzemén kívül) a szombathelyi prémontrei főgimnázium tulajdonába ment át. Itt van az Ungváry László faiskola r. t. ország-szerte ismeretes fióktelepe (örökzöldek, díszfenyők, rózsakultúra és gyümölcsfák.)

Gyöngyösapáti (226 magyar lak.), a Szombathely-Kőszegi vasút állomása. A 15. szdban az

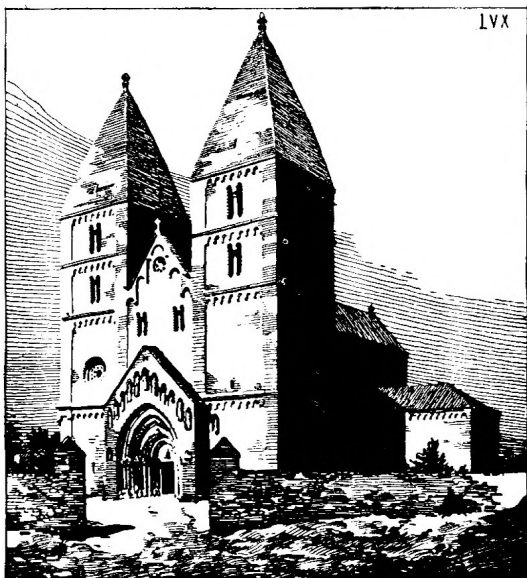
Egerváry család birtoka. A falu szélén levő *kastély* eredetileg a Nákó, azután a Bartha, majd a gróf Széchenyi családé volt; Széchenyi Rezsőtől gr. Apponvi Albert vette meg, ki itt szokott nyaralni.

A pompás parkot Széchenyi Rezső alapította, az most a dendrologusok között hírneves, mert rendkívül sok ritka külföldi fa és növény van benne, köztük Mammuthfenyő, Rhododendron-erdő a tó partján stb.

197. Ják, magyar község (2376 lak.) Szombathelytől gyalog $2\frac{1}{4}$ ó., a kisunyomi vasuti állomástól $\frac{3}{4}$ ó. alatt érhető el. Autobusz Szombathelyről 1 P, oda-vissza 1.60 P. (Baráth János és Fritz Ferenc étterme, Krausz Kálmán kávéháza.)

A falu díszé a híres **templom** (219 m), Magyarország egyik elsőrendű késő-román (átmeneti) stílusú építészeti emléke, „a kőbe zenét faragó névtelen és ismeretlen származású mesternek e halhatatlan alkotása, ez a magas szárnyalású hymnus, mely a Dunántúl építészetének egykori fényét hirdeti.” (Pastener). Pazar külsejének tagoltsága szerint eredetileg háromhajós, a hajóban ötszakaszos, oszlopos bazilikának tervezték, lapos mennyezettel, de utóbb a hajóban háromköteges pillérpáron nyugvó, négyszakaszos keresztboltozattal tetőzték be. Régebben francia mesternek tulajdonították, elrendezésével s díszítése stílusával szervesen belekapcsolódik a reánkmaradt 12—13. szdbeli román és átmeneti stílusú monostortemplomok sorozatába.

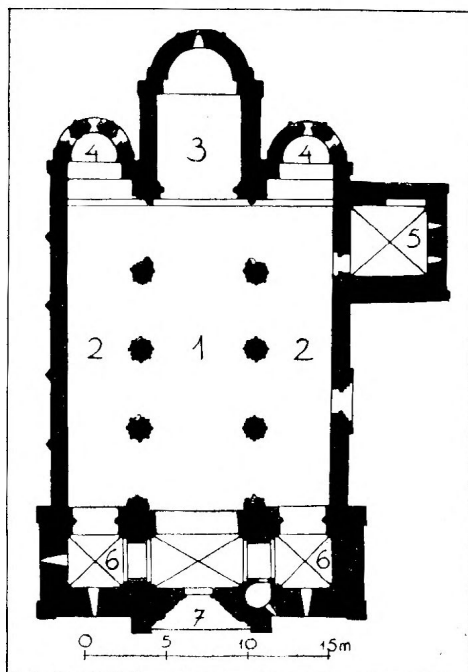
Elrendezése igen egyszerű; a 3 hosszanti hajót 4—4 pillér választja el, kereszthajó nincsen, sem a főhajó kimagasló falán, sem a déli mellékhajó hosszanti falán nincsenek ablakok, de úgy

A jáki templom.

a fő-, mint a két mellékapszison 3—3, a meghosszabbított szentély falain 1—1 ablak nyílik. A főhajó pillérei, valamint a diadalív és a szentély feletti boltozat régi, a boltozat egyébként későbbi átépítésből való. Amily kevésbé gazdag, de választékos a templom belseje, annyira kiváló külseje a formák bámulatos gazdagságával s pazarul elhalmozott ékítményeivel; bámulatra ragad a faragásban való nagy jártasság, a szorgalom és szabatosság, az építésznek a túlradó leleményességben tanúsított helyes érzéke és kimeríthetetlen képzelete.

A két négyszögletes, zömök torony (melyeknek alsó csarnoka a mellékhajók folytatásaként szerepel) és a közbefogott oromfal még egyszerűek, félköríves frízpárkányok négy emeletre osztják, oszlopokkal elválasztott kettős ablakokon kívül csak egy gazdagabb alakítású kerek ablak van az É-i torony emeleti szakaszán. A két torony között, a homlokzathoz kiszökve emelkedő oromfalnak a kapu fölötti mezőjében, háromkarajú ívvel és oszlopokkal szegett fülkékhöz Krisztus és az apostolok lépcsőzetesen sorakozó szobrai állanak (a két első már a toronyba mélyesztve).

Ez alatt nyílik a gyönyörű *főkapu, mely a bécsi Szt István templom óriási kapuzatára emlékeztet; a kapuból letéve mindkét oldalon 6—6 oszlop áll, melyek a legváltozatosabb díszítésűek s ívezetük kívülről befelé a csúcsívből átmegy a félkörbe; a bejárat fölötti ívmezőt dombozmű (az áldást osztó Krisztus és két angyal) tölti ki.

A keleti oldal oromfala hasonlít a nyugatihoz, a három

Jákai templom
alaprajza:

1. Főhajó.
2. Mellékhajó.
3. Főapsz.
4. Mellékapsz.
5. Sekrestye.
6. Toronyalj.
7. Főkapu.

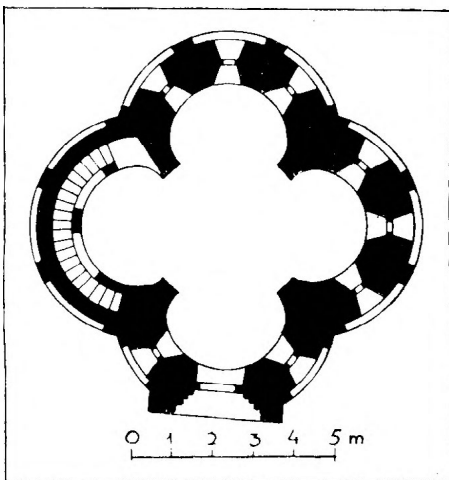
*apazis díszítése azonban a legpompásabb az egész épületen; a főapszis fala, mely erős tagoltságú lábazaton áll és melyet fölül lombdíszű párkány és gazdag alakítású karajos ívek öve szegélyez, szelvényben oszlopokkal és magasságban egy övpárkánnyal mezőkre van osztva, melyeket a művész alul oszlopos fülkékben szoborművekkel díszített, míg a felsőkben az ablakok keretének és bélletének csodálatos finom érzékű alakításával művészetének tetőpontját érte el.

A jáki Szt György vitézről és vértanúról címzett bencés apátságot a Vercellini nemzetségből való Jáki Márton comes alapította a 13. szd elején (1214?); a templomot a 13. szd első felében (szentmargitbányai kőből) a francia és az olasz román stílust ismerő művész építette és 1256. máj. 2. Omode győri püspök szentelte fel. A török uralom idején a lángok martaléka lett, 1663. Tolnay apát a főhajó régi famennyezetét újra építtette, 1715—44. Erdődy Gábor gróf jáki apát a templomot restauráltatta és a két torony sisakját újra felépíttette. 1896—1906. Schulek Frigyes az egész templomot 100.000 K költségre stílszerűen restaurálta és régi alakjába visszahelyezte; ekkor a toronyok is a második emelet magasságáig újjáépültek és a zsambékihoz hasonló kősisakkal láttattak el.

A templom mellett áll a régi *Szt Jakab-kápolna*, hajdan esontház (Carner), melynek alaprajza négylevelű rózsza; az ajtaja fölötti timpanonban régi dombormű (az Isten báránya) van, belsőjében a régi templom képei és oltárai, köztük faragott faoltár (faszobrokkal) 1705-ből. Mellette a templom renoválásából fennmaradt kövekből összeállított *kőtár*. A templomtól D-re a templomot várfalként övező falak maradványa, a nagy főkapu áll (a 17. szdból).

Szt. Jakab kápolna (esontház).

A esontház alaprajza.

Régi vár Sárovaron.

D) A Rába felső völgye.

Alacsony domboktól övezett kies táj, mely Körmen-d táján nyílik a szombathelyi lapályra, mely turistaszempontból nem nyújt sok rendkívülit, de sűrűn fekvő községeiben változatos népkeverékével (magyar, német, horvát és vend) a kirándulók érdeklődésére számot tarthat. Történelmileg nevezetes helyeinek felkeresése, minők Sárovar, Vasvár, Körmen-d, Németújvár és Szentgotthárd ajánlható, mivel műtörténeti szempontból, építészeti és képzőművészeti emlékeik figyelmet érdemelnek. A vidék felkeresését a 198—200 sz. alatt ismertetett vasuti vonalak könnyítik meg.

198. A Szombathely—Szentgotthárdi vasuti vonal (Szentgotthárdig a MÁV vonala, onnan az Österr. Bundesbahnen vonala). Szombathelytől Szentgotthárdig 54 km, naponta 6 vonat 1—1 $\frac{1}{4}$ óra alatt. A vonat lapályos vidéken halad D felé. 9 km *Kisunyom*, j. a jáki templom látszik (ide $\frac{3}{4}$ ó.). 18 km *Egyházaskő* régi község, már 1221 említetik, később a Nádasdyak birtoka. — 27 km *Körmen-d*, a Rába mellett (l. 205.), elágazás Németújvár felé (l. 199.) és Zalaörs felé. — A vasut (32 km) *Horvát nádalia* megállóánál áthidalja a Pinkát s befordul a Rábának csinos és népes íg völgyébe. 35 km *Nagycsákány*, 41 km *Rátót* (mindkettőt l. 208. alatt). — *Alsóórók* és *Talapatka* megállók után jobbról nyílik a Lapin-cs széles völgye. A vasut a folyócskának a Rábába ömlése után (54 km) *Szentgotthárd* határállomást (útlevél- és vámvizsgálat, vasuti vd.) éri el. *Gyanafalva* (Jennersdorf), a régi magyar határállomás innen 10 km-re van (l. 210.).

199. A Körmen-d—Németújvári szárnyvonal. Pinkamindszentig (11 km) a MÁV vonala, innen Németújvárig (még 8 km) az Österr. Bundesbahnen vonala. Naponta 3 vonat 1 $\frac{1}{4}$ ó. alatt (ebből 32 p. útlevélvizsgálat). A vonal kevés-sal a körmen-di állomáson túl kiágazik a MÁV fővonalából s ENY felé fordul. 11 km *Pinkamindszent* (Allerheiligen, magyar útlevél és vámvizsgálat). Az állomáson túl áthidalja a Pinka folyót s a sároslaki erdőn át befordul a Strém patak völgyébe, *Strem*, burgenlandi útlevél- és vámvizsgálat. A vonat a csinos völgyben erős emelkedéssel halad Németújvár felé, melynek hatalmas vára messziről feltűnik. 19 km *Németújvár* (l. 207.).

200. A MÁV (előbb Duna-Száva-Adria-vasút, Déli v.) Szombathely—Vasvári vonalszakasza. 24 km, naponta 5 vonat 1—1 $\frac{1}{4}$ ó. alatt. A vasút nyílegyenes DK-i irányban szeli a szombathelyi síkságot; 4 km *Gyöngyöshermán* megálló; 13 km *Dömötör*, 20 km *Rábamolnári*. A vasút áthidalja a Rábát s a vasvári csinos domb-sor felé tart. A Herpenyő folyócskán átkelve, erős K-i kanyarral a dombok alá kerül, s (24 km) *Vasvár* állomást éri el.

201. **Autobuszközeledés.** Magyar területen: 1. *Szombathely—Ják*, 12 km, naponta kétszer 30 p. alatt. — 2. *Szombathely—Felsőcsutér*, 22 km, naponta egyszer (Pornóapáti felkeresésére alkalmas, odáig $\frac{3}{4}$ ó. — 3. *Szombathely—Tömörd*, 28 km, naponta egyszer, Acsádig 1 ó. 8 p. — 4. *Szentgyörgyház—Sényeháza*, naponta egyszer. Az osztrák területen több autobusvonal, különösen Németújvár vidékén.

202. **Sárvár.** (155 m), nagyközség Vasvármegye sárvári járásában, a Rába közelében, 1462 házzal és 9334 (túlly. magyar) lakossal (közte 111 ref, 539 evang. és 790 zsidó); a járás székhelye; szolgabírói hivatal, járásbíróság, közjegyzőség, adóhivatal, kath. főesperesség, áll. polg. fiú- és leányiskola, irgalmas nővérek apácakolostora leánynevelő intézettel, m. kir. mezőgazd. tejipari szakiskola (Pusztalánc), két takarékpénztár. Lakói földművesek, iparosok és kereskedők. Cukorgyár. Nagy műhelymgyárának megszűnte (1926) óta sok száz munkásalád kívándorolt Franciaországba. A község teljesen összeépült Péntekfalu, Sár, Tizenháromváros és Vármellék községekkel, melyekkel közgazgatásilag egyesítve van.

Vendéglők: *Grósz Károly* szállója, Árpád utca 7.; *Fehér Rózsa*, Mária Terézia-utca 8.

Kávéházak: *Elíte*, Batthyány Lajos-út 18.; *Nemzeti*, Mária Terézia-utca 8. szám.

Vasuti állomás (vasuti vd.), a MÁV győr—szombathelyi vonalát itt keresztezi a község—zalabéri vonal. — P. T. Tb.

Már a rómaiaknak volt itt telepük. A honfoglaláskor a szlávoknak egyik főfészke volt, sárból, agyagból épült s karókkal megerősített várral, mely posványok között feküdt; környékén Sár község épült. A vár 1328 körül Ujvár, majd Ujsziget nevet viselt. I. Lajos megerősítette a város szabadalmait és 1351. minden szabad embernek jogot adott a városban való letelepedésre. 1390. Zsigmond királytól a Kanizsaiak kapták meg Sárvár várát, kik azonban nemsokára újból elvesztették. 1424. azonban ismét a Kanizsaiak szerezték meg cserében Ozorai Pipótól, aki 1411. óta bírta és ettől fogva állandóan birták a várát. Kanizsai Miklós újjáépíttette a várát, melyet a törökök 1532. hiába ostromoltak. Ez évben gróf Nádasdy Tamás horvát bán és országbíró, a későbbi nádor eljegyeztén Kanizsai Orsolyát, a fiágor: kihalt Kanizsaiak összes javait, ezek közt Sárvárt is, birtokába vette. Kőbástyáit Nádasdy Ferenc 1588. és

fia Pál 1615. emeltette. Gróf Nádasdy Tamás itt 1535. elemi iskolát és gimnáziumot alapított, melyben működött Erdősi Sylvester János, ki a gróf által 1536. itt (Ujszigeten) alapított nyomdában nyomatta ki 1539. *Grammatica hungaro-latina c. munkáját* és 1541. az *Ujtestamentomot magyar nyelven*. (Ez volt a budai nyomda megszűnése óta az egyetlen magyar nyomda és az első, mely magyar szöveget nyomtatott). Hosszabb ideig működött itt Dévai Bíró Mátyás is, a reformáció legkiválóbb apostola, aki itt írta és nyomatta ki latin műveit. 1600—1610. itt élt a kegyetlen Báthory Erzsébet, gr. Nádasdy Ferenc neje. 1677. a várát és uradalmát trakostyáni gróf Draskovich Miklós vette meg 1,300,000 frt-ért. Többszöri birtokosváltás után az uradalmat 1803. az uralkodócsa-¹ad Este ága szerezte meg, melyről Mária Terézia Dorottya főhercegnő révén Lajos bajor király tulajdonába került.

A pályaúdvarról a hosszú *Erzsébet királyné-út* vezet a községbe; ennek végében b. nyílik a városias jellegű *Batthyány Lajos-út*, mely a tágas *Főterre* vezet. Ezen áll az ódon *Szt. László-templom*, melyet Nádasdy Ferenc 1645. körül restauráltatott, Ferenc főherceg kibővítettett.

Érdekes a torony elhelyezése, a kórus feljárata az utca felől van, mellette a Megváltó szobra, domborművű oszlopon (1791.). A templom szentélyében Druggtius András dr. († 1825) emléktáblája (1868) látható és a modenai főhercegi család címere (1830). Az oltárkép Szt. Lászlót ábrázolja.

A Főtérről a *Mária Terézia-utca* az áll. polg. iskolához (1908), s innen a *Herbst Géza-utca* a Gyöngyös felé vezet; ennek végében van a *sporttér*. A főtérről nyíló *Erdősy Sylvester János utcában* van az evang. templom.

A Főtérről j. fordulunk a régi **vár** felé, melyet széles, most befásított árok övez. Magas nyárfák szegélyezte út, mely a régi felvonóhidat pótolja, vezet az árkon át a vár főbejáratához. A boltozott kaputornyon át jutunk a tágas ötszögű várudvarba, melyet az emeletes várépületek zárnak körül. A főbejárat felől nyílik a Riedinger rézmetszeteivel díszített lépcső, mely az I. emeleti **díszterem*hez vezet.

A díszterem hosszúkas négyszögű terem, magas kupolaszerű tetővel. Mennyezetét és oldalfalait érdekes festmények borítják. A terem Nádasdy Ferenc országbíró († 1671.) alatt nyerte művészeti stukkó-díszét, melynek mezőit egy ismeretlen festő (H. R. M., 1653.) nem nagy művészi értékű, de mozgalmas csataképei töltik ki, még pedig: a belépőfalra a kanizsai 1601. és a győri 1598. évi csata, szemben a székesfehérvári (Alba) 1596. és a budai 1602. évi csata, jobb oldalt a tatari 1597. évi, bal oldalt a pápai 1597. évi, a menyezet közepén a sziszeki 1593. évi csata képe. Sokkal nagyobb művészeti értékűek van az oldalfalakat díszítő bibliai ótestamentumi tárgyú képeknek, melyek *Dorfmeister István* művei (1769), de restaurálás által részben szenvedtek. E képek a bejáratától balra kiindulva a következők: Jáchel megöli Sisarát, Saul királlyá kenetik, Eszter, Ábrahám áldozata, Judit és Holofernes, Dávid és Góliát, Sámson és Delila, Eszter Ahasverus előtt, Hámán halála. A teremben még figyelemre méltó 3 szép üvegszillár és egy velencei tükrök. A teremből egy lépcső a kastély egyik toronyszobájába vezet, melynek lapos kupoláját Dorfmeisternek allegorikus képe (tudományok és művészetek) díszíti.

Sárvár legnyugatibb része a vele egyesített *Sár* község, melynek temploma körül temették 1556. január 30-án „a sári atyák hamvai mellé” Tinódy Sebestyént, a lantos költőt, ki Egerből pártfogójának, Nádasdy Tamásnak sárvári birtokára utazva, itt lelte halálát.

203. Sárvár—Ikervár (1 ó.). Sárvárból Ny felé haladva, utunk a Sár városrésznél D-re fordul a Gyöngyös vizét keresztezve *Ikervárra* visz.

Ikervár (163 m) kiterjedt község a Rába partján, 2334 magyar lakossal; gr. Batthyány-féle kastéllyal. (Kovács Jenő nagyvd., 3 szoba).

Egyike Vas vármegye legrégibb községeinek; Fejér Codex szerint itt a Rába két partján egy-egy várac állott (innen neve), melyek Sárvár elővédeit képezték. 1532. a törökök

szállták meg. 1709. a császáriak Heister vezérlete alatt. Földesurai a Nádasdyak, majd a Draskovichok voltak. A 18. szdban a Batthyány család jutott az uradalom birtokába.

A község díszé a Batthyány-féle *kastély*, melyet Batthyány Lajos gróf miniszterelnök a régi udvarház helyén 1847. alakíttatott át Ybl és Pollack tervei szerint mai olasz renaissance stílus formájában. Belsejében nagy könyvtár és sok értékes műkincs volt.

Ma a m. k. hadiárva intézet van benne elhelyezve. A kastély nagy parkját (160 Ha) a Rába folyó kettészeli. Gr. Bathyány Lajos *bronzszobra* Borhy Jenő műve (1913). A község templomának szentélye és főkapuja a 15. szdból való. A község mellett a Rábán vannak a híres ikervári *villamosművek*, melyek Vasvármegye nagyrésztét villamos árammal látják el.

204. Vasvár (197 m), fejlődő nagyközség Vasvármegye vasvári járásában, a Rába lapályának szélén, az azt K felől környező dombhát tövében és a belényilő völgyekben és lejtőkön felfelé húzódó, csinos fekvésű község, melynek az erdős dombor jellegzetes kúpjai kedves háttérül szolgálnak. 791 házában 4532 lakos él, tiszta magyar s 223 zsidó kivételével csupa román. katolikus. A járás székhelye, szolgabírói hivatal, járásbíróság, adóhivatal, kir. közjegyző, m. kir. erdőhivatal és gazdasági felügyelő, áll. polgári fiúiskola, román. kath. polgári leányiskola, Szt. Domonkosrendű kolostor és apácázárda.

Szállodák: *Korona*, 2 szoba; *Zöldfa*, 4 szoba, mindkettő a Béla-téren; *Magyar király*, Árpád-tér.

Vendéglők: *Simon Gyula*, Szentmihályfalvi-utca 3. (benne a kasszinó); *Németh Kálmán*, Vasut-utca 10.

Vasúti állomás, P. T. Th. *Köcsi* és *autó* az állomásra 80 f.

Autobusz a piactérről a vasúti állomásra, Baltavára és Zala-bérre.

Vasvár a rómaiak alatt *Castrum ferreum* név alatt erős vár volt. Anonymus szerint a magyarok egyik serege Csöb és Főse vezérlete alatt ideig nyomult elő s a rómaiak korából fennmaradt várat elfoglalta. Ez utóbb várspánság széke lett és Szt. István itt állította fel a győri káptalan kiegészítő részét a Szt. Mihályról nev. vasvári káptalant. 1118. Lípót osztrák herceg a cseh Vladislav herceg seregével Vasvárt és várat heves ostrom után elfoglalta s elpusztította. 1244. IV. Béla felépítette a domonkosok templomát a mai meglevő kolostorépület mellé. 1272. Ottokár cseh király sikertelenül ostromolta a várost, melyet IV. László 1279. sz. k. várossá emelt. 1299. Németújvári Iváné volt Vasvár. 1311. Németújvári János a Róbert Károly királlyal szövetséget kötött sereget a káptalani templomba szorítván, ezt rájuk gyújtotta, amikor a város nagy része is elégett. 1292. Vasvár elvesztette önállóságát és királyi birtok lett, tiszta magyar lakossággal. 1351 és 1495 között majdnem állandóan itt ülésezett a

vármegye s Vasvár gyakran mint a megye székhelye említett. 1479. a törökök ideig dúltak. 1490. okt. Miksa német császár serege ostromolta Vasvárt, de a várbeliek éjjel meglepték és felkoncolták, 1491. azonban mégis Miksa hatalmába került a vár. 1526—1660. nevezetes erős vára volt Vasvárnak a törökök ellen. 1575. a zalavári országos levéltár ide menekült, mert Vasvárt a legerősebb várnak tartották. 1605. máj. Tilly János 4000 lakossal itt szétugrasztotta Némethy Gergely, Bocskay vezérének zászmányolóját. 1636. a törökök a várost romba döntötték. 1664. júl. 15. a spáhik felégették Vasvárt, de vára fennmaradt. Aug. 6. Köprili vezér a szentgotthárdi vereség után táborát ide tette át s itt aug. 10. Reninggerrel szerkesztette meg a magyarság tudta és beleegyezése nélkül a gyalázatos vasvári békét, mely a Wesselényi mozgalom egyik okává vált. 1678. Győchenyi György kalocsai érsek Sárkány Jánostól megvette a vasvári várat minden hozzátartozó birtokkal. 1838. már nyoma sem volt a halmokon épült várnak.

A pályaudvarról az aszfaltgyalogjáróval szegélyezett *Vasuti-utca* és az ezt folytató *Zsidó-földi-utca* lassan emelkedve, félkörben vizs a községbe, csinos kipillantást engedve a j. mély völgybe, melyből a község egyes utcai a dombtetőre is felkúsznak, kertekkel

tarkítva. Folytatólag a *Szenczy-utca*t a Domonkos-apácák zárdájának nagy épülete (rendház és iskolák) és a Hegyháti takarékpénztár épülete szegélyezi, j. a völgy felé lejtő oldalon a *kulturház* épülete (1930) áll. A takarékpénztárhoz csatlakozó új *városházánál* (1929) az utca a tágas, lejtős *Béla-tér*be torkollik, melyen j. a *domonkosok nagy temploma* (197 m) áll. A hegyoldalon álló templom, melynek bejárata alulról (a Domonkos-utca felől) van, egy hosszanti hajóból áll, melyet boltívek 3 szakaszra osztanak; a 3 szakaszra oszló dongaboltozatot bibliai tárgyú falfestések díszítik.

A (fekvésénél fogva a földbe mélyedő) szentély hatalmas boltívetekének latin chronostikonjai a templomnak a Szent Kereszt tiszteletére IV. Béla által 1244. (állítólag az elpusztult királyi kastély helyén román ízlésben) történt alapítását, az elhagyott templomnak Széchenyi György által 1689. történt megújítását s 1771. a „Jótekonny kéz” által történt kifestését örökíti meg. A templomban számos dús ékítésű oltár van. A szentély két oldalán 1—1 falfestmény, a mennyezeten kisebb freskók láthatók. A templom zömök tornya a szentély mellett áll, a szentély utcafelőli oromfalát Mária imáadását ábrázoló dombormű ékíti.

A templomhoz lefelé csatlakozik a domonkosok emeletes *rendháza*, melyben a plébániahivatal is van. (Állítólag ez volt a régi vár.)

A Szt Domonkos-rend társházát mint conventet IV. Béla 1238. alapította; 1311. feldúlták, majd újból felépült, de a törökűlítés folytán száz évnél tovább romokban hevert. Széchenyi György kalocsai érsek a várat megvásárolván, 1684. a kolostort is

felépíttette s régi javait visszaadta neki. 1788. a Szombathely melletti Szentmártoni domonkosrend tagjai II. József rendeletére elhagyván kolostorukat, Vasvárra költöztek, de 1789. visszatértek régi helyükre.

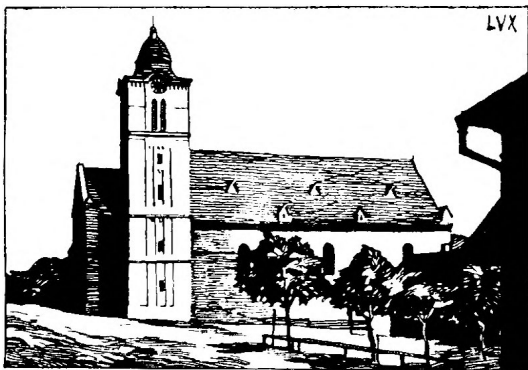
A Béla-térről a Korona-szálló mellett b. indul a *Petőfi-utca* (budapesti országút), melynek gyalogútja a dombtetőn álló kath. népiskolához, innen pedig a b. kiágazó *Varga kanonok-utca* az egyszerű kath. *plébánia-templomhoz* (*Diósi-templom*, 221 m) visz fel. A templomot a temető veszi körül, melyben Vasvár 90 hősi halottjának emléke s egy kis kálváriakápolna áll. Tág kilátás egészen a halatoni hegyekig és a stájer Alpokig (Schöckl).

A Béla-térről a templomhoz hozzáépített járásbírósnágnál enyhén lefelé induló *Kossuth Lajos-utca* b. oldalán van a községi *kisdedővő* (1929) és odább (10. sz.) az ú. n. *Békeház*, egy hosszú földszintes épület (ma körjegyzői lak), melyben a hagyomány szerint az 1664. évi vasvári békét kötötték meg. Az utca levezet a patak mellé, melyen túl emelkedő feltűnő erdős kúpon (Köves-hegy) a káptalan régi híres *Szt Mihály-temploma* állott. Alapfalaiból, melyekből a község soká építőanyagot fejtett, ma már nem látszik semmi.

A Szt Mihályról címzett társas káptalant valószínűleg Szt István alapította; III. Béla a 12. sz. végén Szentmihályfa községet (ma Vasvárral összeépítve) adományozta neki. A káptalan Zsigmond király idejében élte fénykorát, amikor 12 kanonokja volt. 1575. a zalavári országos levéltár ide menekült s 1635-ig

a Dunántúlon egyedül ez a hiteles hely folytatta működését megszakítás nélkül. A nagyszerű kéttornyú káptalani templomot 1579—86. között a törökök rombolták le. A káptalan 1588 óta Szombathely-Vasvári káptalan címen Szombathelyen székel.

A Béla-térről a *Festetics-utca* meredeken lefelé visz (b. a főszolgabírói hivatal) a postaépülethez, ahonnan a *Szentkút-utca* visz tovább a Vass József polgári fiúiskola új épületéhez (3. sz.). Itt kezdődik b.,

Domonkosok temploma Vasváron.

majd rögtön j. kanyarodva a kényelmes sétaút, mely a dombsor tövében, pompás lomberdő szélén (j. szép rétek) *Kismákfa* falucska felé visz, de $\frac{1}{4}$ ó. múlva bekanyarodik egy kies erdős völgyecskebe, melynek háttérében a *Szenkút* forrása fakad. Ilíres búcsújáráshely kis tornyos templomkával (1900), melyet aug. 15-én a búcsúsok ezrei keresnek fel; állítólag a legrégebbi kegyhelyek egyike, mely már a török uralom idején is fennállott. A templomtól több út vezet fel a dombtetőre, ahonnan dülőút vezet (csinos kilátást nyújtva) K-i irányban Vasvár felé; ez út a Domonkos-utcába ereszkedik le, mely a nagytemplomhoz visz fel.

A Vasvártól D-re húzódó dombsor (Hegyhátság), mely a Rába lapályának peremét képezi, csinos sétákra nyújt alkalmat. A Kossuth Lajos-utca folytatásában a dombsorra mászva (236 m), azon elérjük az úgynevezett *római sáncot* (talán már kelta eredetű földmű), mely innen 8 km hosszban D felé húzódik s Vasvártól 4 km-re keresztezi az ÉK-DNY irányban csapó ú. n. *Katonák útját*, melyen 1809. a francia hadsereg vonult végig. A keresztezés helyét jelölő nyílás az ú. n. *Vaskapu* (237 m.).

205. Körmen (193 m), fejlődő nagyközség a Rába bal partján, Vas vármegye körmendi járásának székhelye, a hozzácsatolt Alsóberkifaluvallal együtt 941 házzal és 7649 magyar lakossal (csak 99 német), vallásra nézve túlny. katolikus (927 ref., 491 evang., 389 zsidó). Szolgabírói hivatal, járásbíróság, körjegyző, adóhivatal; m. k. erdőgondnokság; áll. polg. fiú- és leányiskola, Szt. Keresztről nevezett irgalmas nővérek zárdája, a Vasi közép (evang.) esperesség széke. Kórház. Több ipari vállalat, élénk kereskedelem. Hősök emlékszobra.

Vendéglők: *Korona*, Rákóczi-utca 2., 11 szoba; *Rózsa*, a Rákóczi-utcában, 4 szoba; *Balatón*, a vasúti állomásnál, 5 szoba; *Arany bérány*, Thököly-utca 4., 4 szoba.

Kávéházak: *Kristály*, *Központi*, *Nemzeti*.

Vasúti állomás (vasúti étk.), a Zalalövő—Dávidháza—Kotormányi és a Pinkamindszent—Németújvári szárnyvonalak kiágazása.

P. T. Tb. — *Kocsi* vagy *autó* a pályaudvarra 1.60 P.

Gőz- és kádfürdő a MÁV állomáson: kádfürdő Szentmárton-utca 14.; Strandfürdő és uszoda a Rábában.

A rómaiak idejében Sabaria előkelőségeinek nyári üdülő- és temetkezőhelye volt itt. Vára a tatárjárás után épült, amikor is lakói 1244. városi jogokat nyertek. 1362. mint királynői birtok szerepel. 1430. Széchenyi László kezén volt. 1459. ápr. 7. Nagy Simon macsói bán, Mátyás király vezére, itt megütközött az összeesküvő Garai László és társai seregével. Mátyás király adományából 1462—99 a monyorókeréki Ellerbach család bírta. A város birtokosai ezentúl sűrűn vál-

takoztak. Széchy Miklós, Erdődy (Bakócz) Tamás egri püspök, Tarnóczy András és mások bírták egymás után. 1606. Batthyány Ferenc sopronmegyei főispán vette meg a birtokot. Régi várát I. Lipót ugyan 1702. leromboltatta, de mivel 1705. a Batthyány család majorátusának székhelyévé lett Körmend kijelölve, ez időtől fogva a család gondoskodása a város iránt még növekedett, úgy, hogy felvirágzását nagyrészt e családnak köszönheti.

A *Deák Ferenc-utcán* át a *Rákóczi-utca*ba jutunk, melyben b. végighaladva a nagy négyszögletes *Batthyány-térre* érünk. Ezen van Kossuth Lajos *szobra* (Horvai Jánostól, 1907.), egy szép Mária immaculata-szobor, 4 méter magas gránitoszlopon, (hg Batthyány Fülöp adománya) és a *városháza*. A tértől b. emelkedik a Batthyány-család impozáns, nyégyszögű elrendezésű *kastélya* (most Batthyány László tulajdona), erőteljes középső kiszökellésű dór és jón oszlopokkal díszített erkéllyel, címeres ormával s manzard-tetővel. Belsejében gazdag fegyver-gyűjtemény (1380-tól kezdve, kínai porcellángyűjtemény, könyvtár (nagyrészt Savoyai Jenő herceg tulajdonából, ki a kastély tervezésében is szerepet vitt és jóban volt a Batthyányakkal), levéltár, régiségek. Kápolnájának szép oltárképe velencei művész munkája. A kastélyhoz csatlakozó gyönyörű park (55 Ha, nyitva nappal) a Rábáig nyúlik le; benne ős faesportok, obeliszk, vadászlak.

A kastélyon túl a *róm. kath. templom* áll, mely a 16. sz.ban épült, 1590—1643. a reformátusok birtokában volt, 1731. Czinczen-dorf Fülöp bíbornok Szt Erzsébet tiszteletére felszentelte. A térről nyíló *Széchenyi-utca*ban van a *zsinagóga*, a Rákóczi-utcából nyíló *Thököly-utca*ban van a csinos *evang. templom* (új-gót nyerstégla-építmény, szép oltárképpel), az *Arany János-utca*ban a *ref. templom* (1788.).

206. Körmend—Pinkamindszent—Pinkakertes—Monyorókerék—Pornóapáti—Óvár (5 ó.). Körmendről *Pinkamindszentre* vasuton (l. 199.) vagy az országúton Pinkaszentkirályon át (1¼ ó.). Útlevel- és vámvizsgálat. Pinkamindszentről (Allerheiligen) É felé a burgenlandi *Németsároslakra* (Moschendorf 209 m) 20 p. A falu É-i vége felé a Ny felé irányuló utcán lemegyünk (¼ ó.) a Pinkafolyóhoz, melyen átkelve, az erdős völgyparkány mentén j. fordulunk s É-i irányban 20 p. alatt elérjük *Pinkakertes* (Gaas) nagy búcsújárótemplomát, mely a meredek dombor oldalában (239 m) szép fekvésével már messziről feltűnik.

A búcsújárótemplom, mely *Maria am Weinberg* néven is ismeretes, gótikus épület, melynek ötszakaszú, hosszanti hajóját félkörös dongaboltozat fölött csúcsíves bordahálózattal tetőzi be. A kétszeresen ravát-

kolt bordák konzólokban végződnek. A feltűnően hosszú négyszakaszi szentély a nyolcszög három oldalával zárul s hálósboltozattal bír. A barokk főoltár díszre az 1470-ből való késő-gót kitűnő Madonna-szobor. Az oldal-oltárok, a szószék és az organakarzat 18. szdi közepes értékű munkák. A hosszanti hajó közepén emelkedik egy toszkánai oszlopfővel díszített oszlop s a 17. szdból való Mária-szobor. A templom melletti temető-kápolnát sokszögű szentélyzáródása és meredek téglateteje teszi érdekessé. (D. Frey.)

A búcsújárótemplomtól a dombok tövében tovább haladva É felé, Kolom (Kulm) falucska érintésével 1 ó. alatt. *Monyorókerék* községet érjük el.

Monyorókerék (Eberau, 215 m) burgenlandi község a németújvári járásban, a Pinka folyó s közvetlenül a magyar határ mellett, 494 túlny. német (78 magyar) lakossal. A főutcában régi pellengér. A község déli szélén áll a régi gr. Erdődy-féle vár, amely az erődített vízivárak tipikus példája, kettős árokkal körülvéve. A vár négyszögletű építmény, széles középrizalittal, mely elé kapuépület van emelve. (Ennek hajdani tornya már nem áll.) A négy sarok meredek tetőzete újabb átalakítás eredménye; az udvar árkádjait részben beépítették. A vár déli szárnyához épített gótikus kápolnának csak alapfalai s az emeleten a esüesíves ajtó maradtak fenn, a két árok közti bástyákból csak egyetlen torony áll fenn. (D. Frey.)

Monyorókerék város már 1221. említették mint Kázmérfi Csépan fiának, Istvánnak birtoka, kinek magvaszakadtával a királyra szállt. A várat 1292. évi oklevél említi. III. Endre 1297. Jakab mesternek adta cserében némely más birtokért. 1369. I. Lajos király, mint ismert királyi birtokot, a hozzá hű Villermes udvari vitézének, Elderbach fiának adta, kinek utódai az Elderbachok vagy Ellerbachok azután a 15. szd folyamán is bírták

1469-ig. Bakócz Tamásról szállott az uradalom az Erdődy grófokra, kiknek a vár az előnevet adta. A 16. szd végén átmenetileg Zrínyi György volt a vár ura. A 16. szdban nyomda állt itt fenn.

A község Ny-i szélén állott a pálosok kolostora, melyet monyorókeréki Elderbach Pertold Szt Ferec tiszteletére épített, fiai János és István pedig a Bold. Szűz tiszteletére 1482. újból építettek.

Monyorókeréktől 1¼ ó. É felé ismét magyar területen a Pinka folyó mellett *Pornóapáti* (azelőtt Pornó, Pernau, 226 m) falu fekszik, 672 kath. lakossal (217 magyar, 452 német). Lajos bajor király gazdatiszti lakán gr. Draskovics György apát, a későbbi győri püspök emléktáblája (1612.).

A község nevezetes volt cisztercita apátságáról, melyet a 13. szd legelején a Ják nemből való Csépan bán Szt Margit, ill. a Bold. Szűz tiszteletére alapított; Ecclesia B. Margarethe de Porno és Insula Porno néven már 1221. említették. A kolostor a 15. szd folyamán a monyorókeréki Elderbachok kezura-

sága alá került (1457) s a helység is részben e család, részben az apátságé volt. III. Ferdinánd az apátságot a soproni jezsuitáknak ajándékozta, II. József pedig jószágait a tanulmányi alaphoz csatolta. 1799. a monostort lebontották, temploma azonban most is áll.

Pornóapátitól ½ órányira ÉNy felé, a Pinka vizén túl, fekszik *Németlővő* (Deutsch-Schützen) burgenlandi község 969 túlny. német (100 magyar) lakossal. A 16. szdban itt könyvnyomda állt fenn.

Pornóról magyar területen haladva É felé, *Horvát*ó érin-tésével $\frac{3}{4}$ ó. alatt *Magyar- és Németkeresztes* összeépített német falvakba érünk. Innen $\frac{1}{2}$ ó. alatt a Vashegy tövében fekvő *Alsó- és Felsőcsatár* falukat érjük, közvetlenül a burgenlandi határ mellett. A két kis község szépen fekszik az erdős Vashegy tövében. A Pinka itt keskeny kanyargó erdős völgyben áttöri a hegységet, sok természeti szépséget nyújtva a turistának. A kanyargó völgyben $\frac{3}{4}$ ó. alatt eljutunk *Pinkaóvár* (277 m) községbe (l. ezt 186.).

Hogyha Németkeresztes község hosszú utcáján Ny felé végig-megyünk, a borházakkal telehintett szőlők közé jutunk, melyek közt $\frac{1}{2}$ ó. alatt felszállhatunk a *Vashegyre* (415 m), melynek erdőségein át 25 p. alatt lejutunk *Pinkaóvárra* (l. 186.).

207. Németújvár (Güssing, 225 m), városias jellegű fej-lődő község, mely a különálló meredek Várhegy (310 m) körül kör-ívben települt s regényes fekvésénél, valamint ódon külsejénél fogva az idegen figyelmét méltán magára vonja. A polit. járás székhelye, 2146 túlny. katolikus (104 ev., 80 zsidó) lakossal, kik közt az 1923. évi osztrák népszámlálás szerint csak 261 magyar volna (az 1920. évi magyar népszámlálás még 747 magyart mutatott ki). A járási hatóságok széke.

Vendéglők: *Szarvas*, 6 szoba; *Korona*, 2 szoba (Kneffel és Let-zer), mindkettő a Főutcában.

Vasúti állomás (Pinkamindszent—Körmend felé).

P. T. Th. — Autóbuszközeledés Burgau—Fürstenfeld felé.

Németújvár vidéke már a római-ak idejében is lakott volt, Nagy-Károly idejében az Ostromarkhoz tar-tozott. A magyar történelemben II. Géza ideje óta szerepel, amikor is a Wildonból (Stájerország) beván-dorolt Wolfer gróf, a későbbi hatal-mas Németújvári grófok őse, 1157. a Küsszin (Güssing) hegyen várat épített és Szt. Benedek-rendi apátsá-got alapított. III. Béla király Wolfer fiától Henztől elvette a monostort és királyi várrá alakíttatta át. A Né-metújvári grófok azonban, főleg a tatárjárás után, rémei lettek nemcsak a vármegyének, de a királlyságnak is. Ezért IV. Béla magához váltotta a várat és 1263. a régi vár helyett újat építtetett, mely Novum castrum Kyzin néven említtetik. (Az apátság akkor megszűnt.) Róbert Károly ve-zére, Köcski Sándor 1319. elfoglalta Németújvár várát, azután két ízben megtörte Németújvári András és Já-nos hatalmát, anélkül azonban, hogy őszinte hódolásra bírta volna őket, mert megint csak megkísérelték a pártitást, amiben a szomszéd Ausz-tria hercegei is támogatták őket. 1326 óta ismét királyi vár volt Né-metújvár. Zsigmond király 1426. lé-vai Cseh László macedói bánnak ado-

mányozta, utána Hunyady László bírta zálogképen, 1459. pedig Mátyás király Ujlaky Miklós erdélyi vaj-dának adományozta. Ujlaky azonban hűtlenségbe esett Mátyással szemben ez évi febr. 17. Garai László és a Mátyással elégedetlen párttűző fő-urak itt gyűltek össze s III. Frigyes császárt királlyá választották meg, de tervük Mátyás király körmendi győ-zelme (l. 205.) folytán dugába dőlt. A királyhoz hű Ujlaky Lőrinc halála (1524.) után II. Lajos király Batthyány Ferencnek adta a várat, mely azóta állandóan a Batthyány-család kezén maradt (ma Iván gróf tulajdona). Batthyány Boldizsár 1582. nyomdát és evang. gimnáziumot állított itt fel. 1683. Németúj-vár Batthyány Jánossal és Kristóffal Thökölynek hódolt meg, ugyanitt gyűltek össze a vármegyei kuruco-k is. A Batthyányak azonban Bécs fel-mentése és a törökök kivonulása után csakhamar visszatértek a király pártjára s a Rákóczi-féle szabadság-harc alatt gróf Batthyány Ádám örö-köse, Ferenc megtartotta Németújvárt a királynak. A vár 1775-ig épség-ben állt fenn; mivel ekkor ama vá-rak fegyverkészleteit, melyek nem szolgálták az ország védelmére, a

kormánynak be kellett szolgáltatni. Németújvár jelentőségét veszítve lassanként rombadőlt. Egyes részei, így a vártemplom és torony, ma is épségben fennállanak. — Németújváron született 1704. márc. 25. Faludi Ferenc író és költő (domborművű emléktábla 1921.).

A Strém-patak hídján átkelve a nagy Zsidó-udvarhoz jutunk, b. a városon kívül gr. Draskovics Pál kastélya van, benne régi magyar mesterek festményei, rézmetszetek, szép bútorok, keramika, a kápolnában 1469-ből való értékes szárnyas oltár, körülötte szép park. A kastély fölött, a Várhegy K-i lejtőjén a szép fekvésű temető van, átmenetikorú Jakabkápolnával, mely egyúttal plébániatemplom. A főutcában j. a *ferencrendiek* temploma áll. Külső falában gr. Batthyány Boldizsár († 1590) és egy másik lovag (talán Batthyány Ferenc † 1566) domborművű siremléke áll.

Németújvár.

A templomot gr. Batthyány Ádám 1648. alapította; a dísztelen épület négyosztályú hosszanti hajóból s ötoldalú végződésű szentélyből áll; csavart korinthusi oszlopoktól szegélyezett főoltárának képe Mária látogatását ábrázolja, fölötté a Batthyányak címere (1648.). A diadalív melletti két oltár 1653-ból, két másik kis oldaloltár a Batthyány-címerrel és a szöszék 1730-ból valók. A templom kincsei közül említésre méltó egy szép szentségtartó. A templom alatt van a család *kriptája*, melyhez 1830-ból való klasszicisztikus előépület képezi a bejáratot. (Legrégibb sírja a templomalapítói († 1659) és nejéé († 1653.). A templom mai állapota az 1830. évi restauráció eredménye. (D. Frey.)

A templomhoz csatlakozik a szerény *ferencrendi kolostor*, melynek nevezetes *könyvtára* van, benne fedezte fel Fejérváti László 1883. egy 1470-ből való latin szentbeszéd-gyűjteményben az ú. n. Németújvári glosszákat, melyek régi magyar nyelvünk értékes adalékai; a kolostor étkezőjében a vár régi képe látható. Szemben áll a gr. *Batthyány-féle kis kastély*, értékes műkincsekkel (régibútorok, fegyverek, a Riedinger-féle metszetek teljes sorozata, miniatűrök stb.), odább a *községháza*, a sósokúti út mellett a nagy *halastó* (170 Ha).

A Szarvasvendéglő mellett vezet az út a hatalmas *várba*; j. az alsó (kerekbástya) kapuhoz (1672), majd a Batthyány-címerrel ellátott kapun s a sziklába vágott harmadik kapun át (e két kapun felvonóhidak nyomai) a vár tág udvarába érünk, mely-

nek szelétől (rombadőlt bástyák, bronzágyú 1647-ből) szép kilátás nyílik a környékre s az osztrák-stájer hegyekre; az udvar ciszternáján Batthyány Katalin neve és 1571 évszám olvasható. Szép veresmárványkapuzat toszkánai pillérekkel (szintén eredetileg felvonóhidás) nyílik a felsővár belső udvarába (itt b. a várőr), ahol a 17. szdbeli várépület (palas) áll. A nagy torony, mely a középkori vár magva lehetett, később templomtoronnyá alakíttatott át. A torony 3 emeletén régi képek, arcképek, részben művészi beccsel, a Batthyányak öntöttvas-mellszobrai, régi üveg neműek, sakkjáték, 16 szdi dombormű (Mária látogatása, színezett fa), a tanácsteremben a Batthyányak (művésztelen) arcképei (legrégibb a Kővágó-őrsi grófné, 1156), Pieter Breughel képe (*Szt János szónoklata a pusztában), 2 gobelin, delfti fayence-tál, velencei tükör, a fegyverteremben kevés régi fegyver nyertek volt elhelyezést (most nagyobbára elszállítva a nagycsákányi kastélyba). A tanácsterem alatt (bejárat az udvarról) a régi 15. szdi gót templom (megúj. 1749, 1888) van, szép régi fafaragású oltárral. A vár többi része romokban hever. A vár jelenleg az összes Batthyány-nemzetség tulajdona, kurátora herceg Batthyány Iván.

Csinos séta *Szentmiklósr*a (St. Nikolaus, 292 m), fél ó.; felette az erdős Karlberg (329 m). — Az országúton ÉNy felé *Sóskút* (Sulz) 1¹/₄ ó., kis kúnesfürdő, savanyúvízforrások (Paula- és Vita-forrás).

208. Nagycsákány—Rátót. (1 ó.). *Nagycsákány* (204 m), nagyközség Vasvármegye körmendi járásában, a Vörös-patak mellett, 1603 magyar (kath.) lakossal (Hirschl vd.), vasuti állomás, P. T. Tb. Szabadfürdő a Rábában. A falu É-i szélén gr. Batthyány Iván tornyos *várkastélya* van, melynek újabb része a 17. szl elején épült; a kastély főuri ízléssel van berendezve s számos műkincset tartalmaz (l. Németújvárnál, 207. alatt). A kastélyhoz nagy angol park és vadaskert csatlakozik.

A 17. szd elején Bocskay seregei és a császáriak között volt itt ütközet, a 17. szd második felében Batthyány Ferenc és Esterházy Pál seregei táboroztak itt, hogy a

császáriak átkelését a Rábán megakadályozzák. Az 1644. évi szentgotthárdi vereség után a törökök Csákány alatt táboroztak egy ideig.

Nagycsákánytól egy órányira Ny felé fekszik *Rátót* község, 297 magyar lakossal, vasuti állomás; néhai Széll Kálmán miniszterelnök kastélya, szép parkja, mintagazdasága és híres állattenyésztése tette a kis falut nevezetessé. (A község a 15. szdban a Herman nembeli hermani Ráttolt család birtoka volt.)

209. Szentgotthárd (222 m), a Lapincs tág völgyének a Rába völgyébe való nyílásánál és a két folyó összefolyásánál, csinosan fekvő, fejlődő nagyközség, a járás székhelye, 3258 lakossal (2806 magyar, a többi német; 2617 kath., 109 ref., 340 evang., 178 zsidó). Szolgabírói hivatal, járásbíróság, adóhivatal, fővámhivatal, vámrőrség, csendőrség széke, állami reálfőgimnázium, polg. leányiskola, kath. és evang. elemi iskolák, magyar iskolaszanatórium. Dohánygyár, selyemszövőgyár, kaszagyár, gőzfűrésztelep.

Szállodák: *Korona* (Rogán Károly), Széll Kálmán-tér 25., 10 szoba jó; *Zöldfa*, Széchenyi-utca 14., 5 szoba; *Ernst Samuél*, Hunyadi-u. 26., 2 szoba.

Éttermek: *Neuhertz József*, Erdélyi-u. 2.; *Gauster Ferenc*, Hunyadi-utca 24.

Kávéházak: *Korona* (l. f.); *Klein Széll Kálmán-tér* 10.; *Süle Ferenc*, Desits Gyula-u. 3.

Vasuti állomás, P. T. Tb. Desits Gyula-u. 44. — *Köcsi* az állomásra 1.50, auto 2 P. **Strandfürdő.**

A pályaudvarról a rövid *Batthyány-utca* a *Hunyadi János-utcába* visz, melyben b. fordulva, a selyemgyár, a megszűnt nemzeti óragyár és dohánygyár érintésével a temetőhöz (benne a ciszterciek sírkápolnája és a báró Roszner és Desits-családok mauzoleuma) s a Rába hídján túl a csinos *Széll Kálmán-térre* jutunk, melyen b. az állami reálfőgimnázium épülete (1895), j. a kath. népiskola, szemben emelkedett helyen a díszes barokk stílusú **ciszterci apátsági templom** (1748—64) áll.

Az apátságot III. Béla 1183. alapította és abba Trois Fontaines-beli francia szerzeteseket telepített. Mátyás király 1480. (az 1477. Pesitzer Ulrikkal osztrák kézre került) város kormányát és teljesjogú birtokosát Henrik apátra ruházta. ~~Köz~~szelvése azonban a politikai viszonyok folytán eredménytelen maradt s csak I. Ferdinánd alatt 1527. adta ki Széchy István tényleg az apátság birtokait s 1550. az apátság ismét a ciszterci rendi Betha

A régi templom helyén épült egyhajós templom belsejét (50×13 m) arányos szépség és a mennyezetfestmények nagy sokasága jellemzi.

A főbejárat fölötti nagy kóruson 20 művésziösen faragott kar ~~szék~~ *(stallum)* van, Schnizer József szobrásztól. A templom 3 kupoláját ~~faragványok díszítik; az~~ első *Dorfmeister István* egyik legnagyobb műve

Ciszterci templom Szentgotthárdon.

LVX

Montecuccoli fája.

tára díszes faragású aranyozott állványokon, mennyezetén a négy tudományszak allegorikus képe, a nagy nyári ebédlő boltozatán Szt Gotthárd püspök és a kolostor képe, a nagy társalgóterem mennyezetén mythologiai tárgyú freskó, mind a három *Gusner* Mátyástól; a díszes műasztalosmunkák Schrezenmayer Gáspár rendtagtól. Az apátsági díszterem falain *Dorfmeister* rongált festményei (a Ny-i oldalon III. Béla fogadja a francia cisztereitákat, É-on a mohácsi és sztgotthárdi csata, K-en VI. Károly császár Róbert apáttal és az új templommal, D-en a szombathelyi templom Marián apáttal, legjobban megtartva az első).

A Széll K.-tér déli vége felé j. nyíló Deák Ferenc-utcában van a csinos *városháza*, itt s a b. nyíló széles, befásított *Kossuth L.-utcában* csinos takarékpénztári épületek. A Deák F.-utcaól j. kiágazó *Desits Gyula-utca* (benne a csinos ev. templom, 1912.) a Rába hídjához vezet.

Szentgotthárdtól 4 km Ny felé fekszik *Nagyfalva* (Mogersdorf) burgenlandi község (1004 német lak.).

E község határában folyt le 1664. aug. 1. az a nagy csata, melyben Montecuccoli császári vezér győzelmet aratott Köprili Ahmed török nagyvezéren, aki 16.000 harcost vesztett s lőszerei nagy részét

(1784), mely a *szenigotthárdi diadalmas csatát (Montecuccoli győzelme Köprili Ahmed nagyvezér fölött 1664. aug. 1.) ábrázolja költői fel-fogással, a kupola alsó övében József fia által festett architektura fölött a hatásos csatajelenetekkel, a felhők közt a hadak sorsát intéző Isten-ség, angyalok s a Patrona Hungariae. A középső kupolában az Egyház diadala Lucifer fölött, *Gusner Mátyás* rendtag hatalmas méretű, de gyenge festménye (1770 körül). A szentély kupolája *Dorfmeister* festménye (az angyaloktól körül-vett apokaliptikus bárány, az ó-és újszövetség ábrázolása). Oldalt kannellirozott vörösmárványpillérek között Szt Gotthárd és Szt Bernát, j. a szentkirályok és Krisztus oltára, a szentélyben Mária dús ékesítésű főoltára, nagy képekkel. A szentély előtt j. üvegkoporsóban Szt Vince vértanú jól megtartott holtteste (Rómából hozta Herzán püspök). A (j.) sekrestyében igen szép barokk bútorok vannak.

A templom melletti *kolostor* (1740—50) könyv-

és a csata után Vasvárig vonult vissza, ahol Renningerrel, a táborában levő császári követtel azonnal alkudozásokba ereszkedett s aug. 10. nagy sietséggel megkötötte a gyalázatos békét.

A csata emlékére Kuznits Dániel szentgotthárdi perjel 1841. emlékoszlopot állíttatott fel, mely magyar, francia, német és latin nyelven örökíti meg a nagy hadi ténnyt. Mellette kis kápolna áll.

210. Gyanafalva (Jennesrdorf, 230 m) azelőtt Stájerország felé az utolsó magyar község, most burgenlandi község 1904 német lakossal, a járás székhelye, a járási hatóságokkal, hosszúra nyúló község a Rába völgyében, vasuti állomás, P. T. Th. Csinos vidéke sok kellemes sétára ad alkalmat.

Közvetlenül a falu Ny-i vége fölött emelkedik a *Táblahegy* (Tafelberg, 364 m), melyet $\frac{1}{2}$ ó. alatt kényelmesen elérünk; tetejéről szép kilátás a Rába völgyére és a D felé elterülő domvidékre.

Gyanafalvától $\frac{3}{4}$ ó. K felé fekszik *Badafalva* (Weichselbaum) burgenlandi község, 658 német lak. A fölötté emelkedő *Commendeberg* (355 m, $\frac{3}{4}$ ó.) házakkal sűrűn ellepert gerincén 344 m magasságban áll a *Maria Bild* neve alatt ismeretes búcsújáróhely temploma, mely 1788. épült. A templomról tág kilátás nyílik a Rába völgyére és az azon túl emelkedő hegy- és dombvidékre, melyet az osztrákok jog, igazság és tisztesség ellenére Magyarországtól elszakítottak.

Betűsoros mutató.

(Nem oldal-, hanem túraszámok!)

	Túra		Túra		Túra
Abda	12	Borosd	159	Dalárhegy	49
Ablánc patak	38	Borostyánkő	183	Darázsfalu	105
Ágfalva	66	Borsmonostor	178	Darúfalva	103
Ágyagködör	48	Bő	40	Darúfalvi tető	103
Ágyagosszergény	42	Brennbergbánya	55	Dasztifalu	39
Aichbüchel	141	Brentenriegel	64, 75	Deákkút	48
Alomhegy	45	Bruck an der Leitha	131	Dénesfa	26
Alsócsatár	206	Burgau-telep	165	Dérföld	163
Alsóerdő (kőszegi)	178	Burgstal (kismartoni)	121	Doborján	73
Alsószénégető	184	Burgstal (soproni)	52	Donáti kápolna	164
Alsókismartonhegy	112	Büdöskút (forrás)	60, 62	Drumoly	188
Alsó Lővérek	49	Büdöskút (község)	106	Dudlesz-erdő	100
Alsópulya	165	Bükk	40		
Alsórámóc	162, 163	Bükktető	116, 119	Ebenfurth	111
Antimónbánya	191			Edeháza	183
Árpás	35	Cinfalva	104	Égi trónus	59, 60
Asztalfő	63, 67, 69	Commandeberg	210	Egyed	35
Aumühle	85	Csallánkert	83	Egyházasfalva	39
		Csanakfalva	6	Eötvös-út	173
Bánfalva	46	Csanakhegy	6	Erdei forrásfürdő	48
Bánfalvi legelő	61	Császárfalva	159	Erdei kápolna	65
Bányászkereszt	55, 62	Császárkőbánya	130	Eszterháza	34
Barátudvar	23	Csáva	162		
Bélakút	3	Csepreg	41	Fáberrát	48
Bezenye	9	Csorna	31	Faludi-völgy	177
Boldogasszony	22	Csornafalva	65	Fehérpatak 185, 190, 191	
Borbolya	104			Feketeváros	91

	Túra		Túra		Túra
Felsőcsatár	206	Háromoszlop	74	Kishőflány	108
Felsőkismartonhegy	112	Iasfalva	73	Kiskút	2
Felsőlászló	166	Határfő	193	Kismákfa	204
Felső Lővérek	45	Hatvan F. turistaház	49	Kismarton	112
Felsőlövő	193	Hédervár	15	Kismegyver	2
Felsőőr	187	Hegyeshalom	18	Kisostoros	162
Felsőpéterfa	71	Hegykő	34	Kis Plisa	185
Felsőpéterfalva	148	Herény	196	Kistómalom	85
Felsőpulya	163	Hétfükkfa	52, 53	Klastrom	178
Felsőszénégető	184	Hétforrás	172	Kolom	206
Félszerfalva	104	Hétrétállás	60	Kolostorhegy	155
Féltorony	23	Ildegvizforrás	63	Kópháza	82
Ferencforrás	58	Hochwolkersdorf	156, 150	Koroneó	6
Fertőfchéregyháza	90	Hof	126, 125	Kőhalom (soproni)	56
Fertőmeggyes	84	Holzstadl	63, 72	Kőhalom (borostyán- kői)	183
Fertőrákos	84	Horpács	39	Kőhalom (község)	183
Fertőszéleskút	92	Horvátlód	206	Kőhidi feyintézet 82,	101
Fertőszéplak	34	Hosszúszeg	183	Köpesény	19
Fertőzúg	21, 49	Hörmann-forrás	173	Körmend	205
Földsziget	33	Hubertus-vadászlak	100	Kőszeg	168
Fraknó	135	Idegnek útja	63	Kővesárok	55
Fraknónádasd	70	Ikerárók	56	Kreuzbrunn patak	151
Fraknó vára	135	Ikervár	203	Krippelberg	102
Frauenbrunn	73	Ikrény	24	Lajta	117
Friedberg	194	Ilona-akna	63	Lajtakáta	20
Friedsdorf	138	Ilona-pihenő	49, 53	Lajtapordány	117
Füzesárok	56, 61	Irottkő	173	Lajtaszék	122
Faisrücken	178	Istenszéke	59, 60	Lajtaszentgyörgy	124
Farta	32	Iván	27	Lajtaszentmiklós	145
Ferinchegy	183	Ják	197	Lajtaújfalu	111
Freichenbergi fasor	48, 57	Jánosbarlang	119	Lakompak	74
Floriét (kismartoni)	113	Judensteig	152	Langan telep	184
Floriét (savanyú- kúti)	139	Kabold	147	Lánzsér	155
Főborfalva	185	Kaboldi Savanyúkút	151	Lánzsérújfalu	154
Főgánfa	39	Kainz-major	59, 60	Latorfalva	183
Föttesbrunn	131	Kaisereiche	125, 126	Lébény	14
Freifer See	102	Kalapaskő	176, 177	Léka	171
Fyanafalva	210	Kalchgraben	175	Lépesfalva	68
Fyepüfűzes	186	Kálvária (köszegi)	169	Ligetfalu	9
Fyertyánfaforrás	59, 60	Kámon	196	Loesmánd	42
Fymótfalva	190	Kányaszurdok	56	Loretom	120
Fyöngyösapáti	196	Kapuvár	32	Lővérek 45, 49, 47,	50
Fyöngyöső	183	Károlymagaslat	49, 53	Lővér-uszoda	48
Fyőr	1	Katonai Lővölde	50, 56	Lövő	39
Fyőr környéke	2	Katzelsdorf	144	Ludl-Loch	131
Fyőrszentmárton	3	Kecskepatak	48, 49	Macskakő	84
Falászgunyhó	83	Kendig	173	Magashid	61
Fámortó	171	Keresztény	39	Magyarkeresztes	206
Fauvasd	193	Kertes	102	Magyaróvár	17
Fáság	33, 174	Királyhida	20, 131	Malomvölgy	109
Farka	73	Királykút	185, 177	Mannersdorf	126
Farkai tető	73	Királyszék domb	4	Márcfalva	71, 148
Fármashatár (felső- lővői)	193	Királytó	33	Márci tető	103
Fármashatár (kő- szegi)	173	Királytölgy	100	Márgit-kilátó	173
Fármastölgy	174	Királytölgy	170	Maria am Weinberg	206
		Kristeig	136	Maria-Bründl	163
		Kirschschlag	161	Máriaafalva	190
		Kisárpás	35	Mária-Kálnok	174
		Kisboldogasszony	104	Mária-magaslat	173
		Kisfüzes	56		

	Túra		Túra		Túra
Ménfő	6	Pannonhalma	7	Schwarzenberg	158
Mentsér	183	Parapluie (kismarto- ni)	113	Seibersdorf	122
Mesterkereszt	60	Parapluie ?savanyú- kúti)	139	Selegd	104
Mexikó-pusztá	10	Pátfalu	95	Selegszántó	104
Miklósfa	20	Pecsenyéd	106	Sére	88
Mithras-barlang	84	Pervány	165	Sokorófalja	4
Mitterriegel	136, 142	Petőfalva	104	Sopron	43
Monyorókerék	206	Petőháza	24	Sopronbánfalva	46
Mórichida	35	Pinkadombfát	14	Sopronhorpács	39
Moson	16	Pinkafő	194	Sopronkeresztúr	73
Mosonbánfalva	21	Pinkakertes	206	Sopronkertés	102
Mosoni lapály	8	Pinkamindszent	206	Sopronlövő	39
Mosonszentandrás	21	Pinkaóvár	186, 206	Sopronnyék	73
Muck-kilátó	54	Pintértető	172	Sopronszentmárton	154
Muck-pihenő	49	Pornóapáti	206	Sopronújlak	160
Nagyesákány	208	Pintytető	83, 85	Sóskút (Teresa m.)	191
Nagyfalva	209	Pomogy	21	Sóskút (Németújvár m.)	207
Nagyfűzes	58	Pornóapáti	206	Sötétvölgy	176, 177
Nagyházhegyárok	61	Pottendorf	118	Spangenberg	49
Nagyhöflány	108	Pörgölén	183	Stájerházak	174
Nagymarton	134	Pöszöny	186	Staudenriegel	177, 184
Nagyszentmihály	180	Püspökerdő	2	Stotzing	122
Nagy-Szarvaskő	184, 177	Rábaköz	24	Szabadhegy	2
Nagytómalom	85	Rábaszentandrás	25	Szálaserdő	49
Nándormagaslat	45	Rátót	208	Szalónak	185
Naphegy (kismarto- ni)	109, 115	Ravasz	3	Szánkópálya	49
Naphegy (harkai)	73	Récény	62	Száravám	108
Németkeresztúr	206	Récényi bánya	63	Szárhalom	83, 85
Németlövő	206	Reitsteig	139	Szarvashegy	59
Németároszlak	206	Remetescg	102	Szarvskő	114
Németújvár	207	Répeebőnya	163	Szék vára	122
Nezider	94	Répecfő	163	Széktő	21
Nussgraben	177	Répeckároly	159	Szelitza patak	65
Nyires	54	Répeckethely	179	Szentgotthárd	209
Nyulas	93	Répeckőhalom	164	Szentkút (vasvári)	204
Nyulasok vidéke	19	Répeclak	26	Szentkút (velemi)	175
Nyúlfa	6	Répcemellék	36	Szentmargitbánya	86
Nyúlhegy	6	Répcemleske	165	Szentmiklós	207
Óház	169, 173	Rétfa	137, 140	Szent-Vid	175
Oka	88	Rohonc	177	Széplak	34
Olád	196	Rohrau	20	Szép vadász	116, 115
Óndód	196	Roj (Rovó) vára	122	Szigetköz	15
Óriásgesztenye	170	Rózália-kápolna	136	Szikra	71, 148
Oroszvár	19	Rődön	194	Szilsárkány	126
Ósli	33	Rőtfa	171	Szombathely	195
Oswaldi-kápolna	60	Rudolf-forrás	73	Táblahegy	210
Oszlop	69	Ruszt	87	Táborác domb	108
Ódes Kloster	130	Sámfalva	186	Táborhegy	94
Ódes Schloss	177	Sár (község)	202	Tacsiárok	53, 52
Óntépusztá	33	Sár (Lajta)	117	Tarcsafürdő	189
Óribánya	185, 191	Sároszék	186	Tessen-patak	152, 154
Óriszentmárton	188	Sarród	34	Thüring G. turista- szálló	174
Órség	187	Sárvár	202	Tolvajárok	54
Ótveny	13	Sásóny	93	Tómalom	85
Pálhegy	153	Savanyúkút	139	Tormás pusztá	38
Pándorfalu	20	Scharfeneck	126	Tödl	67
Pándorfalvi síkság	20	Schönautanya	185	Tölgyesmocsár	58, 59
		Schwarzenbach	149, 151	Tövissüveg	61

	Túra		Túra		Túra
Trenkboden . . .	184, 185	Vámosdercske . . .	162	Vereskereszt (sop- roni) . . .	65
Turistaszálló . . .	49	Várhely . . .	52	Vereskereszt (kő- szegi) . . .	173
Újrét . . .	52	Várisi erdőszlak . . .	48, 49	Weissenbachl . . .	183
Újtelek . . .	140	Városliget . . .	49	Wiener-Neustädter	
Ultra . . .	54	Városszalónak . . .	185	Warte . . .	136
Ungerbach . . .	183	Várújfalu . . .	186	Wiesmath . . .	151, 156
		Vasárok . . .	55	Wüste . . .	126
Vadaskert (kismarto- ni) . . .	124	Vashegy (pinka- óvári) . . .	186, 206	Zámoly . . .	2
Vadászforrás . . .	58	Vashegy (soproni) . . .	47	Zeilerberg . . .	131
Vadászkastély (lé- kai) . . .	174, 173	Vaskapu . . .	205	Zöbern-patak . . .	183
Vad vadász . . .	123	Vasvár . . .	204	Zurány . . .	20
Vadkanárok . . .	68	Vasvörösvár . . .	192	Zwicklberg . . .	164
Vágod . . .	184	Velem . . .	175		
Valla . . .	21	Vénck . . .	2		
		Vereshegy . . .	183		

Hibaigazítások.

- A 111. lapon alulról a 28. sorban Színház-u. 22. helyett Kossuth Lajos-út 1. olvasandó.
- A 132. lapon alulról a 15. sorban Streuberg helyett Streuberg olvasandó.
- A 135. lapon felülről a 20. sorban Szegély-út helyett Balogh-Kovács Sándor-út olvasandó.
- A 147. lapon alulról az 5. sorban Schuss-stadt helyett Schussstatt olvasandó.
- A 147. lapon felülről a 22. sorban ez a kitétel: „az osztrákok által pirosra átfestett” törlendő.
- A 162. lapon alulról a 18. sorban 1 ó. helyett $1\frac{1}{4}$ ó. olvasandó.
- A 164. lapon alulról a 18. sorban 10 p. helyett 15 p. olvasandó.
- A 204. lapon közölt alaprajz mértékjelzésében *méter* helyett *öl* értendő.
- A 207. lapon alulról a 4. sorban nő helyett nő olvasandó.
- A 209. lapon a 13. szám alatt Henkuppe helyett Heukuppe olvasandó.
- A 209. lapon a 14. szám alatt Feuchtelberg helyett Feuchterberg olvasandó.
- A 222. lapon felülről az 1. sorban 3— $3\frac{1}{4}$ ó. helyett 2— $2\frac{1}{4}$ ó. olvasandó.
- A 222. lapon felülről a 4. sorban $1\frac{1}{2}$ ó. helyett $\frac{1}{2}$ ó. olvasandó.
- A 240. lapon alulról a 14. sorban Schneebreg helyett Schneeberg olvasandó.
- A 249. lapon felülről a 19. sorban Kogl helyett Kogl olvasandó.
- A 254. lapon alulról a 18. sorban ősi helyett őri olvasandó.
- A 257. lapon alulról a 11. sorban jezés helyett jelzés olvasandó.

Köszegi hegység 1:40.000
térképe **Ára P 2.50**

Állami Térképészet kiadása. — Turizmus és Kommunizmus főbizománya.